

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE GÜL
(GAZELLERDE)**

DOKTORA TEZİ

Talip ÇUKURLU

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bayram Ali KAYA

HAZİRAN - 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE GÜL
(GAZELLERDE)

DOKTORA TEZİ

Talip ÇUKURLU

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

“Bu tez 22/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul/red edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA	Kabul	
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	Kabul	
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM	Kabul	
Doç. Dr. Ozan YILMAZ	Kabul	
Yard. Doç. Dr. Mehmet KIRKPINAR	Kabul	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN
BELGESİ**

Tez Başlığı: KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE GÜL (GAZELLERDE)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 544 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 30/05/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Öğrenci
Talip ÇUKURLU
30/05/2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı	:Talip ÇUKURLU
Öğrenci Numarası	:D106011011
Ana Bilim Dalı	:Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	:Eski Türk Edebiyatı
Statüsü	: ☐ Y. Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik
Doktora	

Danışman
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
30/05/2017

ÖN SÖZ

Tezimiz tasavvur aşamasındayken gül ile ilgili olarak bu kadar geniş kapsamlı bir eserin vücûd bulacağı ön görülmemiştir. Fakat çalışma ilerledikçe klasik Türk şiirinde gül denildiğinde sadece bir kelimenin değil, birbirine çeşitli vesilelerle bağlı yüzlerce kelimenin çağrışımlar aracılığıyla kullanıldığı ve adeta “gül edebiyatı” şeklinde ayrı bir edebiyatın var olduğu görülmüştür.

Hedeflerimiz doğrultusunda yüzden fazla dîvân incelenmiş ve sadece gazel nazım şekilleri taranmıştır. Bazı durumlarda gazelin dışındaki nazım şekillerinden de örnek beyitler alınmıştır. Çalışmamız oluşturulurken benzer eserlerin şablonları incelenmiş nihayet kullandığımız şablonun en uygunu olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmanın sonunda gül ve gül ile ilgili yüzlerce kavramın bir arada bulunduğu bir eser meydana gelmiştir. Amacımız, klasik Türk edebiyatı sahasında çalışma yapanlara bir nebze katkıda bulunmaktır. Çok geniş bir alanı kapsayan bu çalışmada bütün dikkat ve çabalarımıza rağmen gözden kaçtığını düşündüğümüz noksanlık ve hataların hoş görüleceğini umarız.

Son söz olarak tezimizin konusunu belirleme hususunda yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet KARTAL’a, hazırlanması aşamasında, çalışmamı titizlikle takip eden, yapıcı ve yol gösterici uyarılarıyla beni daima yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Bayram Ali KAYA’ya, değerli görüşleriyle tezime yön veren Doç. Dr. Ozan YILMAZ ve Yard. Doç. Dr. Mahmut KIRKPINAR’a ve tezimi inceleme nezaketinde bulunan sayın Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK ve Prof. Dr. Yavuz BAYRAM hocalarıma katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Çalışmam boyunca sabır ve anlayış göstererek yanımda olan aileme ve yazdıklarımın ilk eleştirmeni eşime de teşekkürlerimi sunarım.

Talip ÇUKURLU

30.05.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	xii
TABLO LİSTESİ	xiv
ÖZET	xv
SUMMARY	xvi

GİRİŞ	1

I. BÖLÜM: GENEL OLARAK ÇİÇEKLER VE GÜL

1.1. Çiçekler ve Çiçek Yetiştiriciliği	9
1.1.1. Çiçeklerin Sembolik Değerleri	12
1.2. Gülün Tarihçesi ve Gül Yetiştiriciliği	21
1.2.1. Sözlüklerde Güllü Kelimeler	30
1.2.2. Gülün Eser İsimlerine Yansıması	31
1.2.3. Gülün Kişi İsimlerine Yansıması	32
1.2.4. Gülün Yer Adlarına Yansıması	36
1.2.5. Gülün Sembolik Değerleri	37
1.2.6. Diğer Dinlerde Gül Telakkisi	38
1.2.6.1. Mûsevîlikte Gül	38
1.2.6.2. Hristiyanlıkta Gül	39
1.2.6.3. İslâmiyette Gül	40
1.3. Diğer Sanatlarda Gülün Yeri	44

II. BÖLÜM: GÜLÜN KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNE YANSIMALARI

2.1. Klasik Türk Şiirinde Gül Telakkisi	49
2.2. Gül Yetiştiriciliğinin Beyitlere Yansıması	50
2.2.1. Bahar Yağmurlarının Güle Faydalı Olması	53
2.2.2. Dikensiz Gül Yetiştirilmesi	54
2.2.3. Edirne ve Şam'ın Gül Yağı ve Gül Suyu Üretim Merkezleri Olması	57
2.2.4. Gül Yağı ve Gül Suyu Üretimi, “İmbik” Kullanılması ve Yüksek Isıdan Yararlanılması	61
2.2.5. Gülün Güneşle Açması	69
2.2.6. Gülün Meyve Vermemesi	70
2.2.7. Gülün Yılda Bir Defa Açması	70

2.2.8. Gülün Yumuşak Killi-Kumlu Toprağı Sevmesi/Çorak Arazilerde Yetişmemesi	71
2.2.9. Kışın Soğğundan ve Rüzgârdan Güllerin Korunması	72

III. BÖLÜM: GÜLÜN UNSURLARI VE ÇEŞİTLERİ

3.1. Gülün Unsurları	74
3.1.1. Gonca	74
3.1.1.1. Ağz (Dehen/Dehân), Dudak (Leb)	75
3.1.1.2. Baht, Emel, Ümîd	75
3.1.1.3. Baş Önde Olma	76
3.1.1.4. Bayrak	77
3.1.1.5. Bülbül Yavrusu	78
3.1.1.6. Çocuk (Veled, Tıfil)	78
3.1.1.7. Derviş	79
3.1.1.8. Diken (Hâr)	79
3.1.1.9. Doğan (Bâz)	80
3.1.1.10. Düğme	81
3.1.1.11. Gelin (Arûs)	82
3.1.1.12. Gönül (Dil)	83
3.1.1.13. Haberci	84
3.1.1.14. Halvet	84
3.1.1.15. Hokka	85
3.1.1.16. Hz. Meryem	86
3.1.1.17. Gonca-i Hamrâ	87
3.1.1.18. Gonca-i Handân	87
3.1.1.19. Gonca-i Nev-hîz	90
3.1.1.20. Gonca-i Ser-beste	91
3.1.1.21. Gonca-i Sîr-âb	91
3.1.1.22. Gonca-i Teng-Dil	92
3.1.1.23. İstanbul	92
3.1.1.24. Kadeh (Câm)	93
3.1.1.25. Kefen	93
3.1.1.26. Kulak	94
3.1.1.27. Kümbet	94
3.1.1.28. Mahzen/Mahzen-i Esrâr	95

3.1.1.29. Nokta	95
3.1.1.30. Otağ Kurucu	97
3.1.1.31. Papağan Başı (Ser-i Bebgâ)	97
3.1.1.32. Peykân	98
3.1.1.33. Pota (Pûte)	98
3.1.1.34. Şâhit	99
3.1.1.35. Yaka/Gömlek (Giribân/Pîrehen)	99
3.1.1.36. Yastık (Bâliş)	101
3.1.1.37. Yaşmak/Peçe (Bürka’)/Perde	101
3.1.1.38. Yılan (Mâr)	102
3.1.1.39. Yıldız (Encüm)	102
3.1.1.40. Yûsuf	103
3.1.1.41. Zindan	103
3.1.2. Diken (Hâr)	104
3.1.3. Yaprak (Berg)	108
3.1.4. Çiy Tanesi (Şebnem, Jâle)	112
3.1.5. Gül Fidanı	118
3.2. Gül Çeşitleri	122
3.2.1. Somut Güller	122
3.2.1.1. Beyaz/Ak Gül (Gül-i Ebyâz/Gül-i Sefîd)	122
3.2.1.2. Gül-i Handân	124
3.2.1.3. Gül-i Ra’nâ	126
3.2.1.4. Gül-i Sad-berg	129
3.2.1.5. Gül-i Sûrî	131
3.2.1.6. Hokka/Okka Gülü	131
3.2.1.7. Kırmızı Gül/Gülef (Gül-i Ahmer/Hamrâ/Sürh)	133
3.2.1.8. Nesrîn/Nesteren	137
3.2.1.9. Pembe Gül	142
3.2.1.10. Sakız Gülü	143
3.2.1.11. Solmuş/Sararmış Güller (Gül-i Efsürde)	145
3.2.1.12. Tek Açan Güller	146
3.2.1.13. Yaban Gülü/Yabanî Gül (Gül-i Hod-rû)	147
3.2.2. Soyut Güller	148
3.2.2.1. Cennet Gülü	148
3.2.2.2. Dünyâ Gülü	149

3.2.2.3. Gül-i Hurşîd	150
3.2.2.4. Gül-i İlham	151
3.2.2.5. Gül-i Maksûd	151
3.2.2.6. İşret Gülü	152
3.2.2.7. Ma'nâ Gülü	152
3.2.2.8. Mahşer Güneşinin Gülü	153
3.2.2.9. Sadâkat Gülü	153
3.2.2.10. Sohbet Gülü	153

IV. BÖLÜM: GÜL-DİN VE TASAVVUF

4.1. Gül-Din	155
4.1.1. Allah	155
4.1.2. Peygamberler	157
4.1.2.1. Hz. Âdem-Hz. Havva	157
4.1.2.2. Hz. İbrahim	158
4.1.2.3. Hz. Yâkup-Hz. Yûsuf	161
4.1.2.4. Hz. İsmâ-Hz. Meryem	164
4.1.2.5. Hz. Mûsâ-Hz. Dâvud	165
4.1.2.6. Hz. Süleyman	167
4.1.2.7. Hz. Zekerîyyâ	167
4.1.2.8. Hz. Muhammed (sav)	168
4.1.3. Gül-Diğer Dinî Şahsiyetler	175
4.1.3.1. Bilâl-i Habeşî	175
4.1.3.2. Ehl-i Beyt	175
4.1.3.3. Fazlullâh-ı Hurûfî	176
4.1.3.4. Hacı Bayram Velî	177
4.1.3.5. Hz. Ali/Hz. Hüseyin	177
4.1.3.6. İbrahim Gülşenî	178
4.1.3.7. Rıdvân	179
4.1.3.8. Zelihâ/Züleyhâ	180
4.1.4. Gül-Dinî Mefhumlar	180
4.1.4.1. Kemâlât	180
4.1.4.2. Cemâl	181
4.1.4.3. İlim/İrfan	182
4.1.4.4. İman	183

4.1.4.5. Kul Hakkı	183
4.1.4.6. Öldükten Sonra Dirilme/Ebedî Hayat	183
4.1.4.7. Nübüvvet	184
4.2. Gül-Tasavvuf	184
4.2.1. Gül-Sembol/Simge/İstiâre	189
4.2.1.1. Gonca Hâlinde Gül-Açılmış Gül	191
4.2.1.2. Gül Toplamak	192
4.2.1.3. Bülbül	192
4.2.1.4. Diken	197
4.2.1.5. Hakîkât	198
4.2.1.6. Gül-i Ra'nâ	199
4.2.1.7. Gülşen/Gülzâr	200
4.2.1.8. Şeyh/Mürşid/Derviş	202
4.2.1.9. Tevâzû/Yumuşak Huy	203
4.2.1.10. Vahdet	203
4.2.1.11. Zâhid	204
4.2.1.12. Tarikat Taçlarındaki Gül Simgeleri	205
4.2.1.13. Tesbih Eden Güller	207

V. BÖLÜM: GÜL VE TOPLUM

5.1. Gül-Tarihî/Efsanevî Şahsiyetler ve Topluluklar	208
5.1.1. Ayâz	208
5.1.2. Dahhâk	209
5.1.3. Ferhâd-Hüsrev-Şîrîn	210
5.1.4. Karahisârî	212
5.1.5. Nemrûd	213
5.1.6. Tatar	214
5.2. Gül-Şehirler ve Bölgeler	215
5.2.1. Eymen Vadisi-Tûr Dağı	215
5.2.2. İrem Bağı	216
5.2.3. Rûm İlleri	217
5.3. Gül-Sosyal Hayat	218
5.3.1. Bezm/Meclis	219
5.3.2. Hükümdâr	220
5.3.3. Kumandan (Serdâr)	221

5.3.4. Rezm	222
5.3.4.1. Kan	222
5.3.4.2. Savaş Âletleri	223
5.3.5. Gül-Süslenme	226
5.3.5.1. Ayna (Âyine)	226
5.3.5.2. Nakş	227
5.3.5.3. Taht/Taht-ı Zümürüd	227
5.3.5.4. Takı	228
5.3.6. Gül-Giyim/Kuşam	228
5.3.6.1. Elbiselerdeki Gül İşlemeleri/Desenleri	228
5.3.6.2. Atlas/Hil'at	229
5.3.6.3. Câme/Hulle/Kabâ/Kumaş/Libâs	230
5.3.6.4. Etek (Dâmen)	235
5.3.6.5. Gömlek (Pîrehen)	236
5.3.6.6. Kefen	238
5.3.6.7. Sarık (Destâr)	238
5.3.6.8. Üsküf	239
5.3.6.9. Yatak	240
5.3.7. Gül-Mutfak	241
5.3.7.1. Gül-Mutfak Âletleri	241
5.3.7.2. Gül-İçecekler	244
5.3.7.3. Gül-Yiyecekler	253
5.3.8. Gül-Mimari	259
5.3.8.1. Âşiyân	260
5.3.8.2. Çadır (Otağ)	261
5.3.8.3. Minber	262
5.3.8.4. Pencere (Revzen)	262
5.3.8.5. Tekke	263
5.3.9. Gül-Yazı İle İlgili Hususlar, Atasözleri ve Deyimler	263
5.3.9.1. Gül İle Oluşturulmuş Eser İsimleri	263
5.3.9.2. Defter/Dîvân/Kitap	269
5.3.9.3. Gazete (Cerîde)	271
5.3.9.4. Harf	271
5.3.9.5. Kül	272
5.3.9.6. Mecnûa	273

5.3.9.7. Mushaf/Evrâk/Varak	275
5.3.9.8. Nazım/Şiir	277
5.3.9.9. Gülün Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler	278
5.3.10. Gül-Tedavi	287
5.3.10.1. Gül Kokusunun Baş Ağrısına İyi Gelmesi	289
5.3.10.2. Gül Suyunun Baş Ağrısına İyi Gelmesi ve Yüksek Ateşi Düşürmesi	290
5.3.10.3. Gül Suyunun Çarpıntıya ve Ateşten Kaynaklanan Titremeye İyi Gelmesi	294
5.3.10.4. Gül Suyunun Göz Hastalığını İyi Gelmesi	295
5.3.10.5. Gül Şekerinin Ciğer İçin Faydalı Olması	296
5.3.10.6. Yaralar İçin Gül Merhemi Kullanılması	296
5.3.11. Gül-Âdet ve Gelenekler	296
5.3.11.1. Ağzı Gül Suyu İle Yıkamak	298
5.3.11.2. Başa/Sarığa Gül Takılması	299
5.3.11.3. Bayramlarda Gül Suyu İkram Etmek	303
5.3.11.4. Düğünlerde Gül Suyu Dağıtmak	303
5.3.11.5. Eşyaları Gül Suyu İle Yıkamak	304
5.3.11.6. Gül Koklarken Salavat Getirmek	304
5.3.11.7. Gül Suyu Hediye Etmek	305
5.3.11.8. Gül Suyunu Şişede Saklamak (Gül-âb-dan)	305
5.3.11.9. Gülerken Ağzını Kapamak	307
5.3.11.10. Gülü Kopardıktan Sonra Destelemek, Suyu Koymak ve Omuz Üzerinde Götürmek	307
5.3.11.11. Kadehe Gül Koymak	310
5.3.11.12. Kitapların Arasına Gül Yaprağı Koymak	310
5.3.11.13. Mezarları Güllerle Süslemek	311
5.3.11.14. Ölülere Gül Suyu İle Yıkamak	311
5.3.11.15. Saçı Gül Suyu İle Yıkamak	312
5.3.11.16. Yatağa Gül Yaprağı Döşemek	312
5.3.11.17. Yollara/Ka'be Yollarına Gül Suyu Serpmek	314
5.3.11.18. Yüze ve Elbiseye Gül Suyu Sürmek	314
5.3.12. Gül İle İlgili Diğer Kullanımlar	315
5.3.12.1. Buhûrdân/Micmer	315
5.3.12.2. Çerağ	316

5.3.12.3. Para	316
5.3.12.4. Süpürge (Cârûb)	315
5.3.12.5. Tarak (Şâne)	318
5.3.12.6. Makam (Mûsikî)	319

VI. BÖLÜM: GÜL VE İNSAN

6.1. Gül-Sevgili	321
6.1.1. Ayak İzi	322
6.1.2. Boy (Bâlâ, Endâm, Kad, Kâmet)	323
6.1.3. Gönül	325
6.1.4. Koku	326
6.1.5. Kol	331
6.1.6. Saç	332
6.1.7. Sevgilinin Ayağına Düşmek	333
6.1.8. Vücut	333
6.1.9. Yüz (Çihre, Dîdâr, Rû, Rûy)	334
6.1.9.1. Ağız (Dehen, Dehân)	338
6.1.9.2. Dudak (Leb)	338
6.1.9.3. Kulak (Gûş)	340
6.1.9.4. Yanak (Ruh, Ruhsâr)	342
6.2. Gül-Âşık	348
6.2.1. Beden/Ten	348
6.2.2. Diken	349
6.2.3. Gençlik	349
6.2.4. Gönül	350
6.2.5. Gözyaşı	351
6.2.6. Yara (Dağ)	353
6.2.7. Yüz	358
6.3. Asker	358
6.4. Âşüfte	359
6.5. Bahçıvan (Bağbân)	360
6.6. Bâkire	360
6.7. Çalgıcı	361
6.8. Çocuk (Tıfl)	361
6.9. Dadı	361

6.10. Davacı	362
6.11. Defterdâr	362
6.12. Dost	362
6.13. Deli	363
6.14. Gelin (Arûs)	364
6.15. Güvercin Yetiştiricisi (Kebûter-bâz)	365
6.16. Kızılbaş	365
6.17. Rakip	366
6.18. Şâir	367
6.19. Maddî ve Manevî Hâller/Beşerî Hasletler	369
6.19.1. Arzu (Maksûd, Murâd, Ümîd)	369
6.19.2. Aşk	371
6.19.3. Bûse	371
6.19.4. Büyü/Sihir (Efsûn)	372
6.19.5. Emel Bağı	372
6.19.6. Esrâr	373
6.19.7. Huy (Ahlak/Hulk)	373
6.19.8. İkbâl/Baht	374
6.19.9. Sabır	374
6.19.10. Tevâzu	374
6.19.11. Tevekkül Bağı	375
6.19.12. Visâl/Vuslat	375

VII. BÖLÜM: GÜL VE TABİAT

7.1. Gül-Kozmik Âlem	377
7.1.1. Ay (Kamer, Mâh/Meh)	378
7.1.2. Dünya	379
7.1.3. Gölge	380
7.1.4. Güneş (Hûrşîd)	380
7.1.5. Nehir (Cûybâr)	381
7.1.6. Şafak	381
7.1.7. Yıldız (Kevkeb, Necm, Nücûm)	382
7.2. Gül-Zamanla İlgili Mefhumlar	384
7.2.1. Mevsim (Fasl-ı Gül/Mevsim-i Gül)	384
7.2.2. Nevrûz	389

7.2.3. Ömür	393
7.3. Gül-Dört Unsur (Anâsır-ı Erba‘a)	397
7.3.1. Ateş	397
7.3.2. Su	400
7.3.3. Toprak	400
7.3.4. Hava	401
7.3.4.1. Bâd/Nesîm	401
7.3.4.2. Bahâr Rüzgârı	402
7.3.4.3. Hazân Rüzgârı	403
7.3.4.4. Sabâ/Bâd-ı Sabâ	405
7.4. Gül-Hayvanlar	406
7.4.1. Âhu (Nâfe)	406
7.4.2. Arı (Zenbûr)	407
7.4.3. Baykuş	407
7.4.4. Bülbül	408
7.4.5. Ejderhâ	425
7.4.6. Karga	425
7.4.7. Köpek	428
7.4.8. Kumru	429
7.4.9. Papağan	429
7.4.10. Turaç	429
7.5. Gül-Bahçe	430
7.5.1. Bağ/Bostan/Gülistân/Gülşen/Gülzâr	430
7.5.2. Gülhan-Külhan	455
7.6. Gül-Diğer Çiçekler, Ağaçlar	460
7.6.1. Erguvân	460
7.6.2. Lâle	462
7.6.3. Leylâk	467
7.6.4. Menekşe (Benefşe)	468
7.6.5. Mercan	470
7.6.6. Nergis	471
7.6.7. Nilüfer	474
7.6.8. Reyhân	475
7.6.9. Servi	478
7.6.10. Sûsen	482

7.6.11. Sümbül	483
7.6.12. Şakayık	487
7.6.13. Şebboy	488
7.6.14. Yâsemin	490
7.6.15. Zambak	495
7.6.16. Zerrinkadeh	497
SONUÇ	499
KAYNAKÇA	502
EKLER	532
Ek 1: İsmâil Hakkı Bursevî'nin Gl Risâlesi	532
Ek 2: Gl Sözlüğü	536
ÖZGEÇMİŞ	549

KISALTMALAR

ABD	: Anabilim dalı
age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale/adı geçen madde
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Ar.	: Arapça
BAKA	: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
bkz.	: bakınız
bs.	: basım
bot.	: botanik
bty	: basım tarihi yok
c.	: cilt
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
çev.	: çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DTCF	: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
EBE	: Eğitim Bilimleri Enstitüsü
ETE	: Eski Türk Edebiyatı
Edt.	: Editör
Fars.	: Farsça
F.b.i.	: Farsça birleşik isim
Haz:	: hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
k.	: kaside
kg.	: kilogram
kt.	: kıt'a
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
ktp.	: kütüphanesi
Lat.	: Latince

m.	: mesnevi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MÖ	: Milattan önce
no.	: numara
ö.	: ölüm tarihi
Peh.	: Pehlevi dilinde
S.	: sayı
s.	: sayfa
SB	: Sosyal Bilimler
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TAE	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDE	: Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TPE	: Türk Patent Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
UÜİF	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üny.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve sâire
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YL	: Yüksek Lisans
Yun.	: Yunanca
yy.	: yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Çalışmaya Şiirleri Alınan Şâirler Tablosu	8
Tablo 2: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Goncanın Anlam Çerçevesi	104
Tablo 3: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Kullanılan Somut ve Soyut Gül Çeşitlerinin Anlam Çerçevesi	154
Tablo 4: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Gülün İlişkilendiriliği Dinî-Tasavvufî Kişiler ve Kavramlar Tablosu	320
Tablo 5: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Gülün Benzetildiği Şahıslar Tablosu	368
Tablo 6: Gül İle Adı Geçen Hayvanlar Tablosu	430
Tablo 7: Gül İle Adı Geçen Çiçekler, Ağaçlar Tablosu	498

Tezin Başlığı: Klasik Türk Şiirinde Gül (Gazellerde)**Tezin Yazarı:** Talip ÇUKURLU**Danışman:** Prof. Dr. Bayram Ali KAYA**Kabul Tarihi:** 30.05.2017**Sayfa Sayısı:** xix (ön kısım) + 549 (tez)**Anabilimdalı:** Türk Dili ve Edebiyatı**Bilimdalı:** Eski Türk Edebiyatı

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada XIV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış yaklaşık 120 şâirin dîvânları taranmış ve bu eserlerin “gazeller” bölümünde gülün hangi anlam ilişkileri içinde kullanıldığı, gülün sosyal hayattaki kullanımının şiirlere nasıl yansıdığı örnek beyitlerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı “gül”ün diğer çiçeklerden farklı olarak kültürümüzde ne kadar derin izler bıraktığının belirlenmesidir. Bu bağlamda öncelikle gülün tarihçesine, sosyal hayatta, sanatta ve semâvî dinlerde gül algısına değinilmiş, sonra gülün bir çiçek olarak özelliklerinin beyitlere yansımaya örnekler verilmiştir. İlerleyen bölümlerde ise, âdet ve geleneklerde, giyim-kuşamda, mutfakta, tedavide, tasavvufta, kozmik âlemde vb. gülün kendine mahsus kullanımlarına dair örnek beyitler sunulmuş ve bu beyitlerin şâirin hayal dünyasında hangi sanatlarla meydana gelip vücut bulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Taramalar sırasında -her başlık için- karşılaştığımız on binlerce beyit içinden, en güzel örneği yansıttığını düşündüklerimiz bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bazı hayallerin orijinalliği sebebiyle kaside, kıt’a gibi nazım şekillerinden de örnekler verilmiştir. Gülün tasavvufi kullanımlarının daha belirgin görülebilmesi için mutasavvıf kimliği ön plana çıkan bazı şâirler de incelenmiştir. Kısacası şâirlerin gülü, gerçek ve mecaz yönleriyle şiire nasıl taşıdıkları tespit edilmeye çalışılmış ve elde edilen bulgular “sonuç” bölümünde sunulmuştur. Taramalar neticesinde küçük bir “gül sözlüğü” oluşturulmuş ve çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, gül, sosyal hayat, sevgili, mecaz.

Title of the Thesis: Rose in Classical Turkish Poems (Rose in Ghazals)	
Author: Talip ÇUKURLU	Supervisor: Professor Bayram Ali KAYA
Date: 30.05.2017	Nu. of pages: xix (pre text)+549 (main body)
Department: Turkish Language and Literature Subfield: Old Turkish Literature	
In this study which has been prepared as a PhD thesis, the divans of nearly 120 poets who lived between 14th and 19th centuries have been scanned; and in the ghazal parts of these pieces of art, it has been aimed to determine within which meaning relationships rose has been used, and how the use of rose in the social life has been reflected to the poems via analyzing the sample verses. The main goal of the study is to identify how deeply rose – unlike other flowers – has impressed on our culture. Within this respect, firstly, the history of rose and the perception of it in social life, art, and monotheistic religions have been mentioned; and then samples have been given to show how the characteristics of rose as a flower are reflected to the verses. In the upcoming parts, sample verses as to rose’s unique usages such as in traditions and customs, clothing, kitchen, treatment of the illnesses, islamic mysticism, cosmic universe and etc have been presented; and it has been aimed to figure out how these verses have emerged by coming together with which art in the poet’s imagination. During the research, for each subtitle, those which we consider as the most beautiful samples among the tens of thousands of verses that we came across have been included in this study. Owing to the authenticity of some imaginations, other types of verse like eulogy and stanza have also been exemplified. Moreover, some poets whose mystic identities stand out have also been examined in order to realise the mystic usages of rose better and more clearly. In short, it has been aimed to determine how the poets transformed rose with its real and figurative aspects into their poems; and the results that have been found have been presented in the “results” part. As a consequence of the research, a small “dictionary of rose” has been formed and added at the end of the study.	
Anahtar Kelimeler: Classic Turkish poems, rose, social life, beloved, figurative.	

GİRİŞ

Dîvân edebiyatı adıyla da bilinen klasik Türk edebiyatı yaklaşık altı yüzyıllık bir zaman diliminde, geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüş köklü bir edebî gelenektir. Bu edebiyatın zengin içeriğinin belirlenebilmesi için beslendiği kaynakların bilinmesi büyük önem arz eder. Bu kaynaklar başta İslam kültürü olmak üzere, İran mitolojisi ve şâirlerin bulundukları coğrafyalarda beslendikleri yerel unsurlardır.

Birçok türü içine alan klasik Türk edebiyatının en önemli nazım şekli gazeldir. Çünkü söz denince akla nazım; nazım denince ise gazel gelir. Akün'e göre, gazel Dîvân şiirinin kalbidir (1994: 405). Bilindiği üzere bu tarz şiirlerde hedef, mutlak surette insan güzelliğini övüp tasvir etmektir (Şentürk, 2006: 236). İsmi Dîvân şiiri ile özdeşleşmiş en önemli şâirlerden biri olan Fûzûlî, Türkçe *Dîvân*'ının ön sözünde;

Gazel bildirür şâirin kudretün
Gazel arturur nâzımın şöhretün

diyerek gazele verilen değeri belirtmiştir.

Dîvân şâirlerinin birçoğu medrese eğitimi almıştır fakat az da olsa okuma yazma bilmeyen, ümmî şâirlere de rastlamak mümkündür. Bu iki grupta da dikkat çeken en mühim husus, Türkçe cümle yapısına dikkat edilmesidir. Medrese eğitimi gerek üç dili en iyi şekilde konuşup anlayabilecek bir program sürdürmesi, gerekse tefsir, hadis, fıkıh, mantık, kelam, akait vb. hemen tamamı esaslı bir dil mantığını gerektiren ilimleri vermesi bakımından dile hâkimiyeti çok güçlü insanlar yetiştiriyordu. Arapça ve Farsça gibi dillere hâkim olan bu şâirler Türkçe cümle yapısına dikkat ederek şiirlerini oluşturuyorlardı. Bununla birlikte okuma-yazmayı bilmeyen, köklü bir eğitimden geçmeyen fakat şiir meclislerine katılan Kandî, Enveri, Hûfî gibi şâirlerin cümlelerinde birtakım aksaklıkların olması normal kabul edilebilir (Şentürk, 2006: 240).

Asırlar boyu aynı coğrafyada yaşayan, birbirine yakın kültürel unsurlardan beslenen Arap, Fars ve Türk şâirlerin birbirlerinden etkilenmeleri kaçınılmazdı. İlk zamanlar Arap ve Fars şiirindeki hazır malzemeyi kullanan Türk şâirler, zamanla kendilerine has, orijinal manalar yakalamışlardır. Bu üç dil ve kültür arasındaki

alışveriş, ortak teşbih, mecaz, mübalağa, cinas vb. söz sanatlarının oluşmasına zemin hazırlamış ve ilerleyen dönemlerde tekrar edile edile “mazmun”ları doğurmuştur.

....

İslamiyet’in kabulünden önceki Türklerin hayatlarında, göçebe bir yaşam tarzı sürmeleri sebebiyle çiçekler ve tarımsal ürünlerin değil, hayvanların önemli bir yeri vardı. İslamiyet’in kabulüyle yerleşik hayata geçen Türkler, tarımla uğraşmaya başlayınca, tabiata ve bitkilere bakış açıları da değişmiştir. Sonraki dönemlerde çiçeklere olan ilgi artmış; gül, lâle, buğday gibi bitkilere manevî anlamlar yüklenmeye başlanmıştır (Bayram, 2001: XLV).

Dîvân şâirleri bugün bile birçok kimsenin adlarını dahi duymadığı pek çok çiçek ve bitkiden söz etmiştir. Şiirlerde kullanılan çiçeklerin bitkisel özelliklerinin ayrıntıları, şâirlerin bunları bilinçli olarak kullandıklarının ve bitkileri yakından tanıdıklarının göstergesidir. Bununla birlikte bu özelliklerden esinlenilerek soyut ve somut birçok kavramla edebî sanatlar yapılmıştır.

16. yüzyıldan bu yana varlığı bilinen çiçeklerin her birinin farklı bir anlama sahip olması da kültürümüze özgü bir gelenektir. Lâlenin Hz. Allah’ın, gülün Hz. Peygamber’in simgesi olarak kullanılması başta olmak üzere kırmızı gülün aşkı, beyaz gülün ayrılığı vb. anlatması da bize mahsus bir özelliktir.

Gül sadece şiirde değil, diğer sanat dallarında, halk geleneğinde, inançlarda, kozmetikte, ilaç yapımında, giyim kuşamda da kendine önemli bir yer edinmiş bitkisel ve kültürel bir miras konumundadır.

Klasik Türk şâirlerinin gülü söz sanatları içinde kullanımlarına dikkat edildiğinde görülecektir ki, gül ve diğer çiçeklerin değerlendirilmeleri günlük hayattaki özellikleriyle uyum içindedir. Örneğin gül ile sevgilinin yanağı arasında ilişki kuran bir şâir, gülün gerçek hayattaki kırmızılığından yola çıkmıştır. Yine benzer şekilde sevgilinin ağzının goncaya benzetilmesi, goncanın bitkisel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Zaman içinde tekrar edegelen bu benzetmeler belli başlı mazmunların doğmasına ve ortak bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamış ve bir “gül edebiyatı”nı doğurmuştur. Yanakta çıkan kırmızı lekelerden tarikat taçlarına; mezar taşı işlemelerinden tatlılara; kişi, yer isimlerinden çinilere ve kumaş desenlerine kadar kültürümüzün hemen her alanında kendine yer edinen gül, Osmanlı dünyasının en

önemli anlatım araçlarından biridir. Nihat Sami Banarlı'nın buna ışık tutan bir hatırasını vermek yerinde olacaktır:

“Bir gün sokakta ‘kandil gülleri!’ diye bağırان bir satıcı sesi duyar ve yollarda güller satılıyor zannederseniz, aldanırsınız satılan gül değil, kandil simitleri, kandil çörekleridir... Bu kandil çörekleri belki de ince ve gül renkli kâğıtlara sarıldığı, Müslüman Türk sokaklarını çiçekler gibi süsledikleri için, halk satıcıları, onları yalnız kendi hakiki adlarıyla ve “kandil çörekleri” diye değil de tam bir mecaz veya teşbih ihtiyacıyla “kandil gülleri” sesleriyle satarlar” (2004: 139-140).

Çalışmanın Konusu

Gülün, yukarıda -sadece bir kısmı- bahsedilen özellikleriyle Osmanlı sanat dünyasının en önemli anlatım araçlarından biri olduğunu ortaya koymak, şâirlerin gerçek-mecaz hangi yönleriyle gülü şiirlerde kullandıklarını tespit etmek ve bunun neticesinde gülün klasik Türk şiirine katkısını belirlemek, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Yapılan taramalar sonucunda oldukça velûd bir konu olmasına rağmen klasik Türk şiirinde gülün kullanımı üzerine yeterli çalışma yapılmadığı görüldü. Yapılan çalışmaların çoğunlukla ya ansiklopedi maddesi seviyesinde¹ veya makale/bildiri seviyesinde kaldığı² veyahut dîvân tahlilinin bir maddesi³ olarak ele alındığı tespit edildi.

*Aşağıdaki eser isimleri bahsedilen konuya örnek olması bakımından verilmiştir. Eserlerin künyeleri hakkındaki detaylı bilgiye kaynakçadan ulaşılabilir.

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; MEB İslam Ansiklopedisi, vb.

² Abdullah Eren, *Hüsn ü Aşk'ın Tasvirlerinde Gül*; Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Gülün Kullanımı ve Rüya'da Görülüş Şekline Göre Yorumu*; Yaşar Aydemir, *Güllü Diba*; Ömür Ceylan, *Külhanla Gülşen*

Dîvân tahlîli çalışmalarının öncülerinden olan kıymetli üç ismin çalışmaları tedkik edildiği zaman, bu çalışmalarda gülün kendine yeterince yer bulamadığı görüldü. Örneğin Harun Tolasa'nın yaptığı *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* isimli çalışmada gül maddesine “çiçekler ve çeşitleri” başlığı altında sadece beş sayfa ayrıldığı ve bu beş sayfada gülle ilgili üç; gonca ile ilgili beş örnek beyte yer verildiği görüldü. Yine benzer şekilde Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili* isimli çalışmasında gül başlığını yaklaşık altı sayfada anlatmış; gülle ilgili beytlere yedi örnek, gonca ile ilgili beytlere ise sadece üç örnek vermiştir. M. Nejat Sefercioğlu ise, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili* isimli çalışmasında gül maddesine yaklaşık üç sayfa ayırarak yedi örnek beyitle yetinmiştir. Goncaya ise hiç örnek beyit vermemiştir. Yalnız diğer iki çalışmadan farklı olarak “diken” için ayrı bir başlık açmış, gül ile münasebetini açıklamış fakat hiç örnek beyit vermemiştir.

Yukarıda bahsi geçen umumî dîvân tahlîli çalışmalarının yanı sıra hususî olarak nebâtlar ve meyveler üzerine tahlîl çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalar kimi zaman bir kitap⁴ şeklinde tezahür etmiş, kimi zaman yüksek lisans veya doktora çalışması⁵ olarak ortaya çıkmış, kimi zaman da makale⁶ şeklinde hazırlanmıştır.

Bunların yanı sıra güzel sanatlarda⁷, süs malzemelerinde⁸, tasavvufî edebiyatta⁹, hastalıklarda¹⁰, ilaç yapımında¹¹, atasözleri ve deyimlerde¹², yer isimlerinde¹³, şahıs

Arasında Aşkın Alev Kokulu Çiçeği Gül; Ömer Özkan, Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gülün Divan Şiirindeki Görünümleri, vb.

³ Ali Nihat Tarlan, *Şeyhi Divanı'nı Tedkik*; Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*; Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, vb.

⁴ Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, vb.

⁵ Fadime Çetinkaya, *Nef'î Dîvânı'nda Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*; H. Gamze Demirel, *Nef'î Dîvânı'nda Tabiat*; Abdulmuttalip İpek, *Klâsik Türk Şiirinde Gül Redifli Kasideler*; Esra Öner, *Nâbî Dîvânı'nda Teşbih Unsuru Olarak Çiçekler*; Nuray Kartal, 16. Yüzyıl Şâirlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerle İlgili Hususiyetler, vb.

⁶ Tunca Kortantamer, *Gül Kasidesi*; Orhan Şaik Gökyay, *Divan Edebiyatında Çiçekler*; Cevat Rüştü, *Güller*; Cevat Rüştü, *Gül ve Envâ'ı, Şuarâmızın Bu Çiçekten İstiareleri*; Cemal Kurnaz, *Edebiyatımızda Gül Kokusu*; Serpil Akgül, *Hayâlî'nin Kasidelerinde Lâle Motifi*; Yavuz Bayram, *Dîvân Şiirinde Tarımsal Ürünler*; Yavuz Bayram, *Klâsik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler*; Yavuz Bayram, *Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler*, vb.

⁷ Betül Coşkun, 15. yy ile 20. yy Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi; Nurcan Sertyüz, 16. yy Tezyinatımızda Gül, vb.

⁸ Ülkü Çetinkaya, *Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları*; Orhan Kurtoğlu, *Klâsik Türk Şiirinde Saçı Geleneği*, vb.

⁹ Mustafa Tatçı, *İsmail Hakkî Bursevî'nin Gül Risalesi*; Ramazan Muslu, *Tarikat Gülleri ve Sembolik Anlamları*, vb.

¹⁰ Yaşar Aydemir, *Ağlatan Çiçek: Çiçek Hastalığı*, vb.

¹¹ Ömer Özkan, *Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gül'ün Dîvân Şiirindeki Görünümleri*, vb.

¹² Ali Yılmaz, *Türk Atasözleri, Deyimler ve Manilerde Gül*, vb.

¹³ Osman Yıldız, *Isparta'da Gül ve Türevleriyle Kurulmuş Yer Adları*, vb.

isimlerinde¹⁴ de gülün kullanılması üzerine çeşitli makaleler yazılmış yahut yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır.

Eldeki bilgiler sonucunda, gülün edebiyatımıza ve kültürümüze yansıyan yönlerinin çeşitli tezlere ve dergilere serpilmiş durumda olduğu; bütün bu yönleri bünyesinde barındıran bir çalışmanın ise yapılmadığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak, değinebildiğimiz bütün yönlerini ele alıp eksikleri tamamlayarak ve daha önce değinilmemi , gözden kaçmış vecheleri de dikkate alarak “Dîvân şiirinde G l” n kullanımının müstakil bir çalışmada toplanmasının büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür.

Amaç

Bu çalışmanın asıl amacı kültürümüzde ve çiçekler içinde önemli bir yeri olan ve “ i eklerin sultanı” kabul edilen gülün, Dîvân şiirine ve bilhassa gazellere yansıyan yönlerini ortaya çıkarmaktır. Fakat bununla birlikte, gülün diğer çiçeklerle arasındaki ilişkiyi de ortaya koymak, sadece bitkisel olarak değil günlük hayatın hemen her alanındaki kullanımını da belirlemek ve böylece bu alanda çalışma yapacaklara faydalı olabilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda  i ek ilik ve g l yetiştiriciliği ile ilgili kitaplar alınıp okundu. Kullanılacak lügatler belirlendi, notlar çıkarıldı, fişlemeler yapıldı ve botanik anlamda g l  e itleri tespit edildi. Ayrıca ansiklopedilerdeki maddeler, makaleler ve bildiri kitapları taranıp g l hakkında genel bir bilgi edinildi.

Bu sürecin ardından üzerinde çalışılacak dîvânlar tespit ve temin edildi. Çalışmanın başında taranacak eserlerin bir yüzyıl ile sınırlandırılması düşünülmüştü. Fakat daha sonra bu bütün Dîvân edebiyatını kapsayacak şekilde genişletildi. Dîvân seçiminde öncelikli olarak her yüzyılın önde gelen şâirlerinin eserleri seçildi. Bu şâirlerden farklı hayaller yakalamış olabilecekleri düşünülerek ikinci ve üçüncü sınıf diyebileceğimiz Dîvân şâirlerinin eserleri de incelemeye tabi tutuldu. Böylece taranan

¹⁴ Mehmet Akkuş, *İsimlerimizde Gülün Kokusu ve Rengi*, vb.

Dîvân sayısı hedeflerimizin üzerine çıkıp 100'ü geçti.¹⁵ Daha önce de belirtildiği üzere dîvânların sadece gazeller kısmı çalışmaya dâhil edildi. Fakat kimi zaman mananın orijinalliği sebebiyle kasîdelerden ve kıt'alardan örnek beyit seçtiğimiz de oldu. Bazı dîvânlardan ya da dîvânçelerden çalışmamıza dâhil edilecek güzellikte beyitler tespit edilemediği için, hiç örnek beyit verilmedi. Çalışmamızı oluştururken, başlığa en uygun/en güzel örneği yansıttığını düşündüğümüz beyitler seçildiğinden bahsetmiştik. Bu durum, seçilen beyitlerin çoğunun kalemi kuvvetli şâirlerden olmasına yol açtı. Örneğin Fuzûlî, yakaladığı hayali en güzel ifade şekliyle yansıttığı için diğer arka planda kalan şâirlerin aynı manayı ifade eden şiirlerinin taklit seviyesinde kaldığı görüldü. Bu da Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Nedîm gibi şâirlerden seçilen beyit sayısını artırdı.

Çalışmamızda kullanılan 100'den fazla dîvân, kitap olarak veya word, pdf dosyası halinde temin edildi. İlk aşamada bunlardan yaklaşık 40 tanesi taranarak tezin şablonu oluşturuldu. Tarama yapılırken her yüzyıldan birkaç dîvân tarayarak genel yaklaşım anlaşılmaya çalışıldı. Yalnız şablon oluşturma hususunda bazı sıkıntılar yaşadık. Tespit edilen öğeler daha önce adı geçen farklı kaynaklarda yapılanlar dikkate alınarak sınıflandırılmıştı. Fakat taramalar sonucu ortaya çıkan örnekler, bu şablonların dışına taştı. Konumuza uygun bir örnek bulamayınca kendimiz yeni bir şablon oluşturduk ve beyitleri yeniden gruplandırmak zorunda kaldık.

Dîvânlar taranırken önce eseri taranan her bir şâir için ayrı bir klasör oluşturuldu. Bu klasördeki word dosyasına dîvânda geçen gül ve çiçeklerle ilgili olan beyitler yazıldı. Yaklaşık 40 dîvân bu şekilde tarandıktan sonra bu dosyalardaki beyitler tekrar ele alınarak şablondaki ilgili madde başlıklarına yerleştirildi. Böylece her beyit en az iki defa gözden geçirilmiş oldu.

Çalışmamız sırasında gülün ve diğer çiçeklerin işlevlerinin, sadece eski kültüre yönelik kaynaklarda ele alınan yönleriyle değil, aynı zamanda çağdaş sözlüklerde, ansiklopedilerde, biyoloji kaynaklarında ve internet sitelerinde bahsedilen özelliklerinden de yararlanılarak ortaya konulmasına, böylece bilimselliğe uygun bir eser vücuda çıkmasına gayret edildi.

Çalışmamıza konu olan dîvânların taranması sırasında elimizde oldukça fazla malzeme oluştu. Eldeki beyitlerin tasnifi yapılırken hepsinin çalışmaya eklenemeyeceği göz önünde bulundurularak madde başlıklarıyla ilgili dikkat çekici, en uygun örnek

¹⁵ Dîvânları incelenen şâirlerin listesi bölümün sonunda tablo halinde verilmiştir.

olduğunu düşündüğümüz beyitlerin nesre çevirilerinin yapılarak çalışmaya eklenmesine karar verildi.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı güçlüklerle karşılaşıldı. Öncelikle baskısı olan eserlere ulaşıldı fakat bazı eserlerde metnin transkribe edilmemesinden dolayı bazı beyitleri anlamlandırmada güçlükler çekildi. Böyle durumlarda metnin orijinaline ulaşmak zorunda kaldık. Bu şekilde dîvân taramak aylarımızı aldı. Taradığımız dîvânların bir kısmına ise Sayın Ahmet Atilla Şentürk'ün yürütücülüğünü yaptığı “Metin Bankası” projesinden ulaşıldı. Proje kapsamında hazırlanan tarama motoru kullanılmadı; dîvânlar tek tek tarandı. Metinlerin bilgisayara aktarımı sırasında oluştuğunu düşündüğümüz birçok hata da hızımızı yavaşlattı. Böyle durumlarda anlamdan veya aruz ölçüsünden faydalanarak; gerektiğinde ise orijinal metne giderek anlam karışıklıklarını düzeltmeye çalıştık.

Ortaya çıkan malzemenin bilgisayarda yazımı aşamasında “Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans ve Doktora Tez Yazım Kılavuzu”nda belirtilen esaslara riayet edildi.

Madde başlıklarındaki eş anlamlı kelimelerin Türkçe olanları ilk sırada verildi. Arapça ve Farsça kökenli olanları da yay ayrıç () içinde gösterildi. Yakın anlamlı olan adlandırmalar ise / işareti ile ayrılarak gösterildi.

Beyitler, aslına uygun, orijinalliği bozulmadan nesre çevrilmeye çalışıldı. Fakat mecbur kalınan durumlarda, beytin daha iyi anlaşılması için eklenen kelimeler yine yay ayrıç () içinde verildi.

Örnek olarak verilen beyitlerin yanına sırasıyla şâirin adı, kaçınıcı gazeli ve bu gazelin kaçınıcı beyti olduğunu gösteren rakamlar kondu (Fuzûlî, 155/3 gibi). Taranan beyitlerin hemen tamamı gazellere ait olduğu için, beyitlerin yanında verilen bilgilere, tür bilgisini gösteren G.(gazel) harfi konulmadı. Seçilen beyit eğer gazel dışında bir türden verildiyse bu kez belirtildi. (Fuzûlî, k. 17/4, Taşlıcalı Yahyâ, kt. 5/2 gibi).

Tablo 1: Çalışmaya Şiirleri Alınan Şâirler Tablosu (120 Şâir)

<i>İtalik yazılan isimlere ait beyitler ikincil kaynaklardan alınmıştır. Diğer isimlerin ise divânları taranmıştır.</i>				
13. Yüzyıl (3 Şâir)				
	Süleyman Çelebî	Yunus Emre	<i>Sultân Veled</i>	
14. Yüzyıl (3 Şâir)				
Kadı Burhâneddin	Nesîmî	Ahmedî		
15. Yüzyıl (15 Şâir)				
Ahmed Paşa	Necâtî	Şeyhî	Cem (Cem Sultan)	Kemal Ümmî
Karamanlı Nizâmî	Melîhî	Ahmed-i Dâî	Avnî (Fâtih)	<i>Akşemseddin</i>
Karamanlı Aynî	Mesîhî	Zeynep Hâtun	Mihri Hatun	<i>Hamdullah Hamdi</i>
16. Yüzyıl (35 Şâir)				
Fuzûlî	Bağdatlı Rûhî	Âşık Çelebi	Adnî (III. Mehmed)	<i>Hâkânî Mehmed Bey</i>
Bâkî	Basîrî	Hayretî	Muhibbî (Kânûnî)	<i>Kemal Paşazâde (İbn-i Kemal)</i>
Zâtî	Pirizrenli Şem'î	Tâcizâde Câ'fer Çelebî	Figânî (Trabzonlu)	<i>Hatâyî</i>
Hayâlî	Emrî	Taşlıcalı Yahyâ	Nev'î	<i>Celîlî</i>
Behîştî	Revânî	Usûlî	Helâkî	<i>Cinânî</i>
Amrî	Vasfî	Üsküplü İshak	Selîkî	<i>İşretî</i>
Meâlî	Gül Baba	Edirmeli Nazmî	<i>Beyânî</i>	<i>Abidî</i>
17. Yüzyıl (24 Şâir)				
Nef'î	Şeyhülislâm Yahyâ	Mezâkî	Bahtî (I. Ahmed)	Ganizâde Nâdirî
Nâbî	Neşâtî	Simkeşzâde Feyzî	Şeyhülislâm Bahayî	Bosnalı A. Sâbit
Nâilî	Fehîm	Niyâzî-i Mısrî	Sabrî	Gelibolulu Âlî
Kafzâde Fâizî	Vecdî	Aziz Mahmûd Hüdâyî	Sabûhî	Sükkerî
Azmizâde Hâletî	Nev'izâde Atâyî	Ümmî Sinân	Şühî	
18. Yüzyıl (21 Şâir)				
Nedîm	Hafîd	Neylî	Fitnat Hanım	<i>Sezâyî-i Gülşenî</i>
Şeyh Gâlib	Sünbülzâde Vehbî	Nevres-i Kadîm	Edirmeli Kâmî	<i>Şeyh Hakkî</i>
Seyyid Vehbî	Abdûlbâkî Nâsır Dede	Haşmet	Osmanzâde Tâib	<i>Bursalı Belîğ</i>
Şeyhülislâm Es'ad	Râşid	Tokatlı Kânî	Nâşîd	<i>Nazîm</i>
				<i>Re'fet</i>
19. Yüzyıl (16 Şâir)				
Yenişehirli Avnî	Leskofçalı Gâlib	Osman Nevres	Hâlet Efendi	<i>Keçecizâde İzzet Molla</i>
Antepli Aynî	Hersekli Arif Hikmet	Leylâ Hanım	Âsaf (Damat Mahmud Celaledin Paşa)	<i>Es'ad Muhlis Paşa</i>
Türâbî	Hâmî	Şeref Hanım	Fatin	<i>Sabri-i Şâkir</i>
				<i>Hilmî Dede</i>
	<i>Şehriyâr</i>	<i>Kırımlı Ali</i>	<i>Miftû Yahyâ</i>	<i>Lâ Edrî</i>

I.BÖLÜM: GENEL OLARAK ÇİÇEKLER VE GÜL

1.1. Çiçekler ve Çiçek Yetiştiriciliği

Tarihin ilk zamanlarından beri hemen her toplumda ve her devirde çiçekler insanoğluna güzel gelmiştir. Her uygarlık kendine mahsus çizgiler çizer ve o uygarlığa mensup olanlar hayata bu çizgiler çerçevesinde yaklaşırlar. Bu durum kendini çiçek kültüründe de gösterir. Toplumlar çiçeklere hayata bakış açılarına göre farklı anlamlar yüklemişlerdir. Eski Hint kültüründe lotus çiçeğinin, Antik Yunan’da nergisin, Afrika yerlileri arasında kır çiçeklerinin özel bir yer tuttuğu bilinir (Andı, 2010: 3).

Ayvazoğlu, *Taberî Tarihi*’nden naklen, çiçeklerin Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın üzerinde kuruyup yere dökülen cennet yapraklarının güzel kokulu bitkiler halinde uç vermesiyle ortaya çıktığını söyler. Hatta gülün de muhtemelen bunlardan biri olduğunu belirtir (1996: 92).

Vassâf, cennetten çıkarılan Hz. Âdem’in Allah’tan af dilemesiyle tevbesinin kabul edildiğini ve bu sebeple Hz. Âdem’in yüz yıl sevinç gözyaşı döktüğünü söyler. Yazar; gül, reyhan ve diğer güzel kokulu bitkilerin bu yaşlardan meydana geldiğini belirtir (Kurnaz, 2010: 49).

Zerdüştlüğe ait olan ve 9. yüzyılda kaleme alınan Avesta’da, bitkiler ölümsüz meleklerin sembolleri olarak kabul edilir (Altıntaş, 2010: 17; Bakır, 2005: 43). Türk edebiyatında çiçeklerden bahseden ilk eserlerden biri olarak Dîvânü Lügati’t-Türk’ü göstermek mümkündür. Fakat bu eserde

“sözü edilen çiçeklerin hepsi, hiç şüphesiz, kır çiçekleridir. Göçebenin bahçeler tanzim edip kültür çiçekleri yetiştirmeye vakti yoktu. Yerleşik hayata çok erken geçenler de bulunmakla beraber, atalarımız genel olarak göçebe idi, bu bir gerçek. Göçebeliğin ilkellik olduğunu zannedenler itiraz ediyorlar ama biz öyle düşünmüyoruz. Göçebelik ilkellik değil kendine göre üstünlükleri olan farklı bir yaşama biçimi” dir (Ayvazoğlu, 1996: 23).

Ayvazoğlu’nun yukarıda değindiği üzere toplumun çiçeklere yaklaşımı henüz estetik kaygı yüklü değildi. *Dede Korkud Kitabı*’nda bile çiçeklerden fayda amaçlı

bahsedilmişti (Ayvazoğlu, 1996: 25). Fakat zaman ilerledikçe, bilhassa Osmanlı toplumunda Orhan Şâik Gökay'ın da değindiği üzere çiçek, günümüzde olduğu gibi bir ticaret malı değil; mûsikî gibi, şiir gibi bir sevda işiydi (2002: 72).

Bunda etkili olan faktör, şüphesiz klasik Türk şiirinin hüküm sürdüğü dönemin Türklerin yerleşik hayata iyice alıştıkları ve artık geçimlerini hayvancılık yanında büyük oranda tarımdan sağladıkları bir döneme denk gelmiş olmasıdır. Ayrıca yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesi çabasıyla bağlantılı olarak estetik amaçlı alışkanlık ve gelenekler de iyice yerleşmeye başlamıştır (Bayram, 2007ç: 210). Hatta melezleme yöntemiyle yeni çiçekler elde edenler, bu çiçeklere sevdiklerinin isimlerini adeta törenle veriyorlardı. Gökay bu hususta şöyle diyordu:

“Bu sevdaya tutulmuş olan insanlar, tıpkı bir kitabın yazarı gibi buldukları, yetiştirdikleri lâle, gül, karanfil, sümbül, zerrin gibi çiçek adlarıyla ün almışlardır. Onların çiçeklerine özene bezene koyduğu adlar ananın, babanın öz çocuğuna koyduğu addan farksızdır. Çocuk nasıl ananın, babanın koyduğu adı taşıyorsa, çiçek de onu yetiştirenin verdiği adı taşıyıp gitmektedir.” (2002: 72)

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde çiçek yetiştiriciliği üzerine birçok eser, makale, köşe yazısı yazıldı. Nurhan Atasoy yaptığı çalışma neticesinde Osmanlı döneminde, 17 tane lâle risâlesi, 10 tane bostan risâlesi, 10 tane bahçecilik ile ilgili yazılmış kitap, dokuz tane şükûfe-nâme ve bir tane de karanfil risâlesinin varlığını tespit etmiştir (2002: 343-353). Bu eserlerden birinin yazarı da Cevat Rüştü idi. Kelime dağarcığı oldukça zengin, edebî ve sanatsal bir ruha sahip bir ziraatçi olan Rüştü, bir çiçek edebiyatı oluşturabilmek için anlattığı zirâî bir olayı, edebî ve tarihî örneklerle süsleyerek okuyucuya sundu. Cevat Rüştü'nün yazılarını ve hayat hikâyesini bir kitapta toplayan Nazım Hikmet Polat, Cevat Rüştü için edebî birikiminin dikkate alınacak değerde olduğunu belirtir. Hatta onun, “ekmeğini edebiyattan kazananların pek çoğunun anlamak şöyle dursun civarında bile gezinemediği Ahmet Hâşim'in şiir iklimine vukûfiyeti” olduğunu, “Fikret'in şiir dünyasında çiçeklerin yerini ilk defa onun keşfettiğini” söyler (Polat, 2001: 1-2)¹⁶.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Polat, 2001.

Dîvân şiiri incelendiğinde şâirlerin genellikle estetik bir anlam yükleyebilecekleri, daha çok göze hitap eden çiçeklerden bahsettikleri görülür. Bayram yaptığı çalışmasında taranan dîvânlarda 19 farklı çiçeğin isminin geçtiğini fakat aynı çiçeğin farklı isimlerle anılması ya da alt türlerinin isimlerinin de şiirlere girmesi sebebiyle bu sayının 28'e çıktığını belirtir. Klasik Türk şiirinde adı geçen 28 çiçek şunlardır:

“gül (verd), nesrîn, nesteren; lâle, şakâyıku'n-nu'mân; sümbül; nergis, ('abher), zerrîn, zerrîn-kadeh; nevrûz; benefşe (menevşe); yâsemin (semen, yâsemen); sûsen; nilûfer (nîlû-per, nîlû-berg), çadır çiçeği; reyhân, fesleğen; karanfil (karanfûl); za'ferân; şebbû (şebbûy); zanbak; buhûr-ı Meryem, bahûr-ı Meryem; leylâk; merzengûş (mercanköşk), sedâb, lisânü's-sevr.” (Bayram, 2007ç: 216-217).

Açıl, Demiriz'in kitap sanatlarında kullanılan çiçekler üzerine yazdığı makalesinde toplam otuz altı çiçeğin adının, Bayram'ın makalesinde ise yirmi sekiz çiçeğin isminin geçtiğini söyler ve buradan hareketle Osmanlı devrindeki şâirlerin aşına oldukları çiçek sayısının on dokuzdan fazla olduğunu; bazı çiçeklerin klasik Türk şiirinde kendine yer bulamadığını söyler (2015: 10).¹⁷

Şiirimizde lâle, sümbül, yâsemin, nergis, nülüfer, menekşe, erguvan vb. kendine mahsus renkleri ve kokularıyla şiirlerdeki yerlerini almalarına rağmen hiçbir zaman kendilerini gül kadar belli edememişlerdir. O çiçeklerin sultânıdır.

Osmanlı dönemindeki çiçek yetiştiricilerinin içinde önemli miktarda tekke mensubu ve şâir ruhlu olanlar da vardı. Bunlar ürettikleri yeni cinslere şâirâne isimler veriyor hatta çiçek isimlerini tenasüplü bir şekilde kullanarak beyitler yazabiliyordu. Bunlardan biri ve aynı zamanda Merdivenköy Şahkulu Sultân Bektaşî Tekkesi postnişinlerinden olan Hilmi Dede'ye ait *Bahâriyye* 'den alınan aşağıdaki beyitler birçok çiçek ismi ihtiva eder. Cevat Rüştü, Hilmi Dede'nin yazdığı bu beyitleri şöyle yorumlar:

“Herhalde Hilmi Dede baharda yüksek bir çiçek zevkiyle mütehassıs oluyor. Hatta tahayyül ve tasavvur değil belki tekyesi etrafında bizzât

¹⁷ Ek bir bilgi olarak, “bahar” kelimesi klâsik Türk şiirinde kimi zaman “yaprak/çiçek” anlamında kullanılabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz, 2011: 184-186.

vücuda getirdiği şükûfesitânını, bezm-i rindânı ‘âvîze’ler, ‘ateş çiçekleri’, ‘balmumu’lar ile tenvir ediyor. Çünkü,

Şükûfestânı tenvîr etmeye hem bezm-i rindânı
Yakıp âvîzeden ateş çiçeği, balmumun ra’nâ

diyor. Bir çiçek bahçesinde akşam zevkini itmam eden ‘gece sefâları’ sabahın ‘kahkaha’larını gözden kaçırmıyor, hatta ‘meh’ tesmiye ettiği kendi ma’sûk-ı vicdanının ağyâr ile ‘gece sefâ’da ‘kahkaha’larla dem-güzâr olduğunu söyleyerek ve kendisini de ‘sabûr’ çiçeği yerine koyarak,

O meh ağyâr ile *gece sefâda kahkahâ*larla
Hezârân yâ *sabur* çekmekte şimdi Hilmî-i şeydâ

diyor” (Polat, 2001: 237-240).

Melezleme yöntemleri sonunda ortaya çıkan yeni türlere isim vermek çok önemlidir. Fakat verilen bu isimler genellikle Arapça-Farsça kelime ve terkiplerle oluşturulur. Cevat Rüştü, bu konuda hassasiyet göstermekte ve bahçıvanın görevlerinden birinin de “ecnebî isimlerle tevsim olunan çiçek ve nebâtât-ı tezyîniyenin Türkçe isimlerle tesmiyesi” olduğunu belirtmektedir¹⁸ (Polat, 2001: 25). Bu Rüştü’nün ziraatçi ve edebî kişiliğinin yanı sıra hassas bir dil bilincine sahip olduğunu gösterir. Nitekim, o Türk Dili Tedkik Cemiyeti’nde görev almış ve I. Türk Dili Kurultayına üye olarak katılmıştır (Polat, 2001: 37).

1.1.1. Çiçeklerin Sembolik Değerleri

Çiçekler ve kokuları her zaman insanları etkilemiş ve zamanla sembolik anlamlar kazanmaya başlamıştır. Erken Orta Çağ’da aristokrat tabakadakiler güzel kokuları çok kullanırlardı. Bu çağda kullanılan kokuların özel anlamları da

¹⁸ Rüştü, başka bir yazısında ise tam tersi bir düşünceden bahseder. Bir karanfil türüne verilen “Kırçıl Al” ismini “sakil, kırçıl” bulur ve böyle Türkçe terkiplerdense daha rakik bir hayal içeren İstanbul’un lisân-ı edebîsiyle isimler vermek gerektiğini düşünür. Onun zihnindeki edebî İstanbul Türkçesi “bugünkü hakiki edebî dilimizi oluşturan” Farsça tamlamalardan oluşan “pençe-i cedîd, pençe-i atîk, hüsn-i bahâr, gül-rû, kayser-i şems” gibi terkiplerdir. Ona göre böyle isimlerin verilmesi doğaldır. Çünkü “bu gibi ince, yüksek, nezih hisleri ifade edecek başka hurûf ve kelimât bulunmazdı.” (Polat, 2001: 50).

vardı. Örneğin, nergis kokusu ilk gençliği, gül aşkı, fesleğen çocuk sevgisini, şebboy dostluğu sembolize ediyordu (Altıntaş, 2010: 49; Bakır, 2005: 42).

Bugünkü anlamıyla çiçeklerin dilinin, ilk kez 1600'lü yıllarda İstanbul'da oluşturulmaya başlandığı bilinmektedir. 1716 yılında eşiyle birlikte İstanbul'da yaşayan İngiliz Lady Mary Wortley Montagu tarafından bir araya getirilen bu çiçekleri anlamlandırma geleneği İngiltere'ye götürülmüştür. Rüştü ise, Fransa'da Madame la Baronne de Fresenne adındaki şöhretli bir bayanın *Çiçek Lisanı* adıyla bir sözlük yazdığını, bu sözlükte çiçeklerin ne anlama geldiğinin yazılı olduğunu belirtir. Rüştü'ye göre çiçeklerimiz şu manaları ifade eder (Polat, 2001: 53-60):

gül-i sad-berg	gayr-ı sâbit bir aşkı
lâle	ihtişam ve gösterişi
karanfil	saf ve şiddetli bir aşkı.

Lady Montagu, 1716 yılında İstanbul'da yaşadığı sırada yazdığı bir mektupta, “parmaklarınızı oynatmadan, çiçeklerle tartışabilir, azarlayabilir, dostluk, aşk, nezaket mektupları ve hatta haber bile gönderebilirsiniz.” demektedir.

Çiçeklerin taşıdıkları anlamlara ilişkin Fransa'ya da sıçrayan merak, kısa sürede 800 çiçeğin anlamının belirlenmesine ve tüm dünyada ortak bir çiçek dili oluşmasına yol açmıştır. Çiçeklerin neler ifade ettiklerini anlatan birçok internet kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynaklardaki bilgilerin bazılarının zorlanarak uydurulmuş olabileceği görünmektedir. Bu anlamların birçoğunun çiçek satan sayfalarda olması da konuya daha farklı/ticari bir boyut kazandırmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için birkaç farklı kaynakta verilen bilgiyi aşağıda veriyoruz:

Ağlayan Gelin	İsyan
Nilüfer	Mutluluk
Altın Kadeh	Umut
Fulya	Unutma
Anemon	Gençlik

Beyaz Glayör	Dostluk
Beyaz Gül	Masumluk
Kırmızı Gül	Aşk
Beyaz Karanfil	Temizlik, Saflık
Kırmızı Karanfil	Sevgi
Beyaz Lale	Saflık, Temizlik
Kırmızı Lale	Seni Seviyorum
Frezya	Suçsuzluk
Beyaz Krizantem	Sadakat
İris	Hatıra, Zerafet
Kamelya	Mağrur
Kırmızı Glayör	İstek
Pembe Glayör	Zarafet
Kırmızı Krizantem	Sessiz İstek
Sarı Krizantem	Karşılıksız Sevgi
Lilyum	Güven
Gerbera	İyimser
Mor Krizantem	Burukluk
Mersedes Güllü	Melankoli
Orkide	Mağrur, Gururlu
Sterliçya	Sıcak Sevgi
Papatya	Bolluk, Sıhhat
Menekşe	Alçak Gönüllü
Pembe Gül	Gönlüm Sende
Sarı Gül	Sıcak Sevgi
Pembe Karanfil	İçtenlik
Sarı Karanfil	Hüzün
Pembe Lale	Anlayış
Sarı Lale	Gerginlik
Sarı Glayör	Kıskançlık
Mor Glayör	İnanç ¹⁹

¹⁹ <https://www.ciceksepeti.com/cicek-anlamlari?gclid=CN3rpPfbys0CFQaNGwodmPwJeQ> 28/06/2016

Çiçeklerin Türkiye'deki Anlamları

Beyaz Gül	Masumiyet
Kırmızı Gül	Aşk
Pembe Gül	Gönlüm sende
Sarı Gül	Sıcak sevgi
Beyaz Karanfil	Temizlik, saflık
Kırmızı Karanfil	Sevgi
Pembe Karanfil	İçtenlik
Sarı Karanfil	Hüzün
Anemon	Gençlik
Beyaz Glayör	Dostluk
Kırmızı Glayör	İstek
Pembe Glayör	Zerafet
Sarı Glayör	Kıskançlık
Mor Glayör	İnanç
Orkide	Mağrur, gururlu
Sterliçya	Sıcak sevgi
Ağlayan Gelin	İsyan
Nilüfer	Gelecek yenileme
Beyaz Lale	Saflık, temizlik
Kırmızı Lale	Seni seviyorum
Pembe Lale	Anlayış
Sarı Lale	Gerginlik
Menekşe	Alçak gönüllü
İris	Hatıra, zerafet
Kamelya	Mağrur
Lilyum	Güven
Gerbera	İyimser
Frezya	Suçsuzluk
Beyaz Krizantem	Sadakat
Kırmızı Krizantem	Sessiz istek
Mor Krizantem	Burukluk
Mersedes Gülü	Melankoli
Altın Kadeh	Umut
Fulya	Unutma

Evrensel anlamları

Pembe Renk	Şefkat

Beyaz Renk	Saflık, temizlik
Mavi Renk	Yumuşak huylu
Yeşil Renk	Ümit ve istikbal
Mor Renk	Dul
Altın Sarısı	Sevinç, bolluk
Kırmızı Renk	Aşk
Kahverengi	Geçmiş
Siyah Renk	Üzüntü
Gri	Melankoli

Aşk anlamları

Menekşe	Ketum aşk
Kamelya	Mağrur aşk
Lale	Asil aşk
Mavi Gül	İlahi aşk
Anemon	Aşkta saadet
Gelincik	Mazlum aşk
Kış Gülü	Temizlenmiş aşk
Hercai	Şefkatli aşk
Kırmızı Gül	Ateşli aşk
Salkım	Geçici aşk
İris	Aşk hatırası
Sıklamen	Aşk haberi
Krizantem	Melankoli
Papatya	Uysal aşk
Küpe	Aşkta hafiflik, hoppa ²⁰

Peru Zambağı: Bu çiçeğin anlamı zenginlik, talih ve şansdır ayrıca dostluk çiçeği olarakta bilinir.

Nergis Zambağı: Sıradışı güzelliğin temsilcisidir.

Anemon Çiçeği: Bu çiçeğin iki anlamı vardır umudunu yitirmiş ve vazgeçmiş diğeri ise beklenti ve umma'dır.

Filamingo Çiçeği: Konukseverlik, mutluluk ve bereketi simgeler.

Yıldız Çiçeği: Genellikle sabrı simgeler diğer anlamları ise zarafet ve de titizliktir.

Cennetkuşu çiçeği: Neşeyi, görkemi ve heyecanı simgeler.

Vouvardia Çiçeği: Şevkin ve yaşam sevincinin simgesidir.

Kalla Zambağı (Gelin çiçeği): Bem beyaz renginden dolayı saflığı, masumiyeti ve güzelliği simgeler bu yüzden de düğünlerde genellikle gelin çiçeği olarak kullanılır.

Karanfil Çiçeği

²⁰ https://www.444cicek.com/cicek-anlamlari?gclid=CIS0-_jbys0CFVU_GwodVA0MHW

Beyaz karanfil çiçeği saygı ve güzelliğin simgesidir.

Kırmızı karanfil çiçeği aşkın ve hayranlığın simgesidir

Pembe karanfil çiçeği bir kadının ve ya annenin sevgisini temsil eder

Mor karanfil çiçeği kaprislik anlamına gelir

Sarı karanfil çiçeği hayal kırıklığı, reddedilme ve küçümseme anlamına gelir

Kasımpatı Çiçeği: Genel olarak uzun yaşam, eğlence ve sadakat anlamına gelir

Kırmızı kasımpatı çiçeği aşkı simgeler

Beyaz kasımpatı çiçeği dürüst ve temiz bir aşkı simgeler

Sarı kasımpatı çiçeği ise yüzeysel bir aşkı temsil eder

Dafodil Çiçeği: Yeni bir başlangıcın, saygınlığın, cesaretin ve uzun bir yaşamın simgesidir.

Not: Tek bir dal şeklinde ise anlamı kötü talihtir ancak demet halinde ise mutluluk ve eğlencenin anlamına gelir.

Papatya: Masumiyeti ve temiz bir aşkı simgeler.

Hezaren Çiçeği: iyi yüreklilik, neşe, canlılığı simgeler.

Süsen çiçeği: Düşünceliği ve masumiyeti temsil eder.

Gardenya: Gizli bir aşkı, masumiyeti ve neşeyi simgeler.

Garbera Çiçeği: Bu çiçek papatya ailesinden olup aynı anlamları taşımaktadır.

Kuzgunkılıcı: Güçlü karakterin simgesidir ayrıca sadakat ve şeref anlamına gelir.

Lavanta Çiçeği: Hayranlığı ve güzelliği simgeler. Beyaz lavanta ise bir dileğin gerçekleşmesi ve koruma anlamına gelir.

Sümbül: Genel olarak neşeyi, canlılığı ve gözü karalık anlamına gelir.

Mavi sümbül azmin simgesidir

Mor sümbül kederi simgeler

Kırmızı ve pembe eğlenceyi simgeler

Beyaz sümbül aşkın simgesidir

Sarı sümbül kıskançlık anlamına gelir

Ortanca Çiçeği: Bu çiçek içten gelen samimi duyguları temsil eder.

İris (Süsen) çiçeği: Bu çiçek süsen ailesinden olup genel olarak güzel bir söz anlamına gelir.

Mor İris (süsen) bilgeliği simgeler

Mavi İris (süsen) umudu ve inancı temsil eder

Sarı İris (süsen) hırsı simgeler

Beyaz İris (süsen) saflığı temsil eder

Larkspur (Hazeran) Çiçeği: Bu bitki hazeran çiçeği ailesinden olup neşenin ve canlılığı simgeler

Leylak: Saf gençlik ve masumiyet anlamına gelir.

Beyaz leylak saflığın ve temizliğin simgesidir

Mor leylak ilk aşkı simgeler

Tarla leylağı bağıışı ve yardımseverliği simgeler

Zambak: Genen olarak saflığı ve güzelliği simgeler

Beyaz zambak iffeti ve bekareti simgeler

Turuncu zambak hırsı temsil eder

Sarı zambak gösterişli anlamına gelir

Vadi deki zambak sevimlilik ve saf bir kalbi temsil eder

Orkide Çiçeği: Ekzotik güzelliği simgeler ayrıca nezaketi, düşünceliği ve kadınlığın gücünü simgeler.

Şakayık Çiçeği: Mahcupluk ve şefkati simgeler ayrıca mutlu bir evlilik, mutlu bir yaşamı ve sağlığı temsil eder.

Protea King: Bu çiçek güney afrikada olup değişimin ve dönüşümün temsilcisidir. Ayrıca becerikli olma ve farklı olma anlamında gelir.

Queen Anne's Lace: Ülkemizde gelinparmağı, kızıl ot, deper otu, yerebatan gibi değişik isimler ile bilinir bu çiçeğin anlamı mabet olarak bilinir ayrıca naziklik anlamında taşır.

Düğün Çiçeği: Parlak bir cazibeye ve çekici olduğunuz mesajını vermek için kullanılır.

Arslanağzı Çiçeği: Canayaknlığın yanı sıra gücün ve zaferin temsilcisidir.

Sahil Karanfil: Sempati ve başarıyı simgeler.

Sera Şebboyu: Güzelliği ve mutlu bir yaşamı simgeler ayrıca iki kişinin birbirine olan güçlü bağına temsil eder.

Ay Çiçeği: Saf ve temiz düşünceyi, aşırı hayranlığı ve özel bir aşkı simgeler.

Kokulu bezelye çiçeği: Nazrin bir hissi, mutluluğu ve güzel zaman geçirmeyi simgeler.

Lale: İlanı aşk etmek için kullanılır ve saf bir aşkı simgeler.

Gül: güllerin renklerine göre birden çok anlamı vardır.

Kırmızı gül hiç şüphesiz ki aşkın temsilcisidir ayrıca karşı tarafa olan derin duyguları simgeler.

Beyaz gül yeni ve temiz bir başlangıcı temsil eder ayrıca sempati, dürüstlük, alçak gönüllüğü simgeler.

Sarı gül canlılık ve neşeyi, sıcaklığı, eğlenceyi ve dostluğu simgeler. Aşk konusunda platonik bir aşkın temsilcisidir.

Pembe gül nazik duyguları, saflığı, sevimliliği simgeler.

Turuncu gül tutkulu bir aşkın temsilcisidir ayrıca neşeyi sevincide simgeler.

Lavanta gülü renginden dolayı ilk görüşte aşkı temsil eder ayrıca görkemin ve ihtişamında simgeler.

Mavi gül doğal olarak elde edilmediği için ulaşılmaz ve gizemlilik anlamını taşır genel olarak verdiği mesaj şöyledir “seni elde edemiyor olabilir ancak aklımdan tek bir an dahi çıkmıyorsun”.

Yeşil gül, yeşil rengi uyumu, zenginliği, bolluğu ve barışı simgeler.

Siyah gül, bildiğiniz gibi siyah rengi ölümü ve umudun kaybolmasını simgeler. Siyah gülde bir kişiye olan aşkın son bulduğunu ve buna dair hiç bir ümidin kalmadığını temsil eder.

Her renkten oluşan gül buketi kişiye olan duygularınızı dile getirmek için güzel bir yöntemdir örneğin kırmızı ve beyaz gül karşınızdakine aşık olduğunuzu ve ona karşı temiz duygular beslediğinizi anlatır.²¹

²¹ <https://www.biliminsesi.com/cicek-anlamlari/> 28.06.2016

Beyaz Gül	Masumiyet
Kırmızı Gül	Aşk
Pembe Gül	Gönlüm senindir
Sarı Gül	Sıcak Sevgi
Beyaz Karanfil	Temizlik, Saflık
Kırmızı Karanfil	Sevgi
Pembe Karanfil	İçtenlik
Sarı Karanfil	Hüzün
Anemon	Gençlik
Beyaz Glayör	Dostluk
Kırmızı Glayör	İstek
Pembe Glayör	Zerafet
Sarı Glayör	Kıskançlık
Mor Glayör	İnanç
Orkide	Gurur
Sterliçya	Sıcak Sevgi
Ağlayan Gelin	İsyan
Nilüfer	Gelecek yenileme
Beyaz Lale	Saflık Temizlik
Kırmızı Lale	Seni Seviyorum
Pembe Lale	Anlayış
Sarı Lale	Gerginlik
Menekşe	Alçak Gönüllü
Kamelya	Mağrur
Lilyum	Güven
Frezya	Suçsuzluk
Beyaz Krizantem	Sadakat
Kırmızı Krizantem	Sessiz İstek
Mor Krizantem	Burukluk
Mersedes Güllü	Melankoli
Altın Kadeh	Umut
Fulya	Unutma

Renklere Göre Çiçek Anlamları

Pembe Çiçek	Şefkat
Beyaz Çiçek	Saflık, Temizlik
Mavi Çiçek	Yumuşak Huyu
Yeşil Çiçek	Ümit ve İstikbal

Mor Çiçek	Dul
Sarı Çiçek	İsyan
Kırmızı Çiçek	Gelecek Yenileme
Kahverengi Çiçek	Saflık Temizlik
Siyah Çiçek	Seni Seviyorum
Gri Çiçek	Anlayış

Sayılarla Gül Anlamları

1 Adet Gül	Size Odaklanmış Özel Sevgi.
2 Adet Gül	Karşılıklı Derin Bir Aşkla Birbirimizi Seviyoruz.
3 Adet Gül	Seni Seviyorum.
6 Adet Gül	Senin Olmak İstiyorum.
9 Adet Gül	Sonsuza Kadar Birbirimizi Seveceğiz.
11 Adet Gül	Hayatımda En Çok Sevdığım Kişisin.
12 Adet Gül	Tatmin Edici Bir Beraberlik Ve Karşılıklı Sevgi.
13 Adet Gül	Gizli Aşk.
24 Adet Gül	Her Dakikayı Sevgiyle Hatırlıyorum.
33 Adet Gül	Derin Aşk İle Seviyorum.
36 Adet Gül	Bana Geldiğinden Dolayı Romantik Hissetmek.
44 Adet Gül	Hiç Değişmeyeceğine Söz Vermek.
50 Adet Gül	Karşı Konulmaz Bir Aşk.
56 Adet Gül	Aşkım.
66 Adet Gül	Başarılı Aşk Beraberliği.
99 Adet Gül	Karşılıklı Anlayış Aşkı Sonsuzlaştırır.
100 Adet Gül	Sonsuza Kadar Birbirlerine Adanmış Çift.
101 Adet Gül	Sadece Sen.
108 Adet Gül	Benimle Evlenir misin?
111 Adet Gül	Sonsuz Aşk.
123 Adet Gül	Özgür Aşk.
144 Adet Gül	Seni Gece Gündüz Sonsuza Kadar Seveceğim.
365 Adet Gül	Hergün Seni Düşünüyorum.
999 Adet Gül	Bitmeyen, Sonsuz Aşk.
1001 Adet Gül	Vefakar Aşık, Sonsuza Kadar. ²²

²² <https://www.cicek.com/cicek-anlamlari> 28.06.2016

1.2. Gülün Tarihçesi ve Gül Yetiştiriciliği

Gülün ilk olarak hangi devirde, hangi topluluk tarafından üretilip kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat son zamanlarda bilimin ilerlemesiyle yeni yöntemler bulunmuş, böylece yaş saptamaları kolaylaşmıştır. Moleküler biyologlar hücre DNA'larını inceleyerek yaş tespiti yapmayı başarmışlardır. Bu tespitler sırasında gülün yaşının "200 milyon yıl" olduğu tespit edilmiştir. Yine yapılan başka bir araştırmada III. Jeolojik devir erken çağındaki jeolojik kalıntılarda, Colorado'daki Florissant fosillerinde, Montana ve Oregon'daki fosil yataklarında, Almanya ve Yugoslavya'da bulunan kayalarda gül fosilleri görülmüş, bunların yaşı "35-40 milyon yıl" olarak tespit edilmiştir. Orta Asya'daki fosillerde ise gülün yaşı "60-70 milyon yıl" olarak saptanmıştır (Altıntaş, 2010: 11; Altıntaş, 2014: 17).

MÖ 2684-2630 yılları arasında Mezopotamya'da yaşayan Akat Kralı I. Sargon hakkında yazılan tablette, kralın Dicle'nin ötesindeki ülkelere askerî keşif gezisi yaptığı ve bu geziden dönerken yanında "asma, incir ve gül fidanları" getirdiği yazmaktadır. Yine MÖ 1600'lü yıllarda Girit'te Knossos sarayındaki bir duvar freskinde gül resmine rastlanmıştır. Herodot (ö. MÖ 425), MÖ 700'lü yıllarda Frig Kralı Midas'ın misk gibi kokan dört yapraklı güllerle donatılmış bahçelerinin olduğunu söyler ve gülü Makedonya'ya tanıtanın Midas olduğunu belirtir. O, Anadolu'da gördüğü gülü 60 yapraklı olarak kaydeder. Sadece bu kayıtlardan kokulu gülün Anadolu'da en az 2700 yıllık geçmişi olduğu ortaya çıkmaktadır (Altıntaş, 2010: 11-13; Altıntaş, 2014: 19).

Antik Dönem Mısır medeniyetine bakıldığında MÖ 1400'lerde mezar taşlarında gül desenleri olduğu görülür. İngiliz arkeolog Sir Flinders Petrie'nin MÖ 400-200 yılları arasında olduğu belirlenen, yukarı Mısır'da açtığı mezarda, cenaze merasiminde kullanılan güllerden bir çelenk bulundu. Bu çelenkteki gül "Rosa Gallica" olarak tanımlandı. Yine MÖ 69-30 yılları arasında yaşayan Kleopatra'nın gülleri çok sevdiği ve Mark Antonyus'u etkilemek için ayaklarına gül yaprakları saçtığı kaydedilmiştir (Altıntaş, 2010: 13).

MÖ 600'lerde yaşayan Yunanlı şair Sappho'nun, şiirlerinde gülden bahseden ve güle "çiçeklerin kraliçesi" ismini veren ilk kişi olduğu bilinir. MÖ 300 yıllarında yaşayan Yunanlı bilim adamı Theophrastus botanik konusunda yazdığı kitabında, döneminde bilinen gülleri tanıtmış, gördüğü güllerden beş yapraklıdan yüz yapraklısına

kadar bütün gülleri kitabına almıştır. O, gül hakkında bilinen ilk detaylı botanik tanımlamayı yapan kişidir. Gülün tohumdan değil çelikten çoğaltılmasının daha kolay olduğunu da kaydetmiştir. (Altıntaş, 2010: 15).

Yunan mitolojisinde gül tanrıçaların çiçeğidir. Chloris çiçeklerin tanrıçasıdır ve güllerden taç giyer. Gül de çiçeklerin kraliçesidir (Çetindaş, 2013: 15)²³. Gül aynı zamanda Afrodit'in sembolüdür (Can, 1970: 106). O, aşk tanrısı Eros'a bir gül sunmuş, böylece gül aşk ve şehvet sembolü olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Eros gülü sessizlik tanrısı olan Harpocrates'e verince gül, sessizliğin ve gizliliğin sembolü haline geldi. Homeros'un destanlarında da (MÖ 900) gül önemli bir yere sahiptir. Achilles kalkanını güllerle donatmıştır. Afrodit, Hector'un ölümünde, ölü bedenini güllerden yapılan bir yağ ile mesh etmiştir (Altıntaş, 2010: 13). Yunan medeniyetinde gülle ilgili daha pek çok efsane vardır. Afrodit efsanesinde Afrodit'in Adonis'le olan aşkını çekemeyen diğer tanrıların Adonis'i öldürmesi ve Adonis'in akan kanlarından Manisa Lâlesi'nin meydana geldiği; onu kurtarmaya giden Afroditin ayağına batan dikenler sebebiyle akan kanlardan da tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülün kırmızıya boyandığı anlatılır (Erhat, 2002: 12). Yine Afrodit'in doğuşu sırasında vücudundan akan köpüklerden bir gül ağacı bitmiş, tanrıça onu tanrı içkisi nektar ile sulayınca ağaç gül vermiştir (Türk Ans. 1970: c.18: 134). Afrodit, Kıbrıs sahilinde dalgaların içinden çıkıp karaya ayak basmış ve geçtiği yerlerde güller açmıştır. Çünkü onu kıyıya götüren dalga, gülün tohumunu da beraberinde götürmüş, gül onun teneffüs edeceği havayı güzelleştirmek için birden doğmuş ve hızlıca açmıştır (Polat, 2001: 126).

MÖ 551-479 arasında yaşayan Konfüçyüs, Çin İmparatorluğu'nda gülün çok önem verilen bir çiçek olduğunu, imparatorun bahçelerinde özenle güller yetiştirildiğini ve Çin imparatorunun kitaplığında gül ve gül yetiştirmekle ilgili 600'den fazla kitap bulunduğunu kaydetmiştir (Altıntaş, 2010: 13)²⁴. Çin mitolojisinde kırmızı çiçekler, ruh malzemesi ya da hayat özü, hayat ateşi ve devâ olarak kabul edilir (Çetindaş, 2013: 22).

Romalılara bakıldığında, onların gülleri Yunanlılardan öğrendiğini görüyoruz. Romalılar sembolü gül olan Tanrıça Afrodit'i Venüs'le özdeşleştirdiler ve tanrıça

²³ Ayrıntılı bilgi ve bazı masal, hikâye ve romanlarda gülün kullanımı için bkz: Çetindaş, 2013: 15-23.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Altıntaş'ın yararlandığı yabancı kaynaklar: Ludvik Vecera, *Classic Roses*, Büyük Britanya, 1989, s.7-11; Eigil Kiaer, *Methuen Handbook of Roses*, London, 1965, s.10; Ancient Times; www.ionxchange.com; www.gardencards.biz; <http://en.wikipedia.org>; Getrnot Katzers's Spice Pages; www.uni-graz-at; Wikipedia the free encyclopedia.

Venus'te gül sembolünü kullandılar. Venus, saçında güllerden bir taç taşırdı (Bulfinch, 2012: 83). Romalı kadınlar güzellik reçetelerinde gülü kullandılar. Zerdüştlüğün Avesta'sında gül dini ve kozmogonik bir semboldü. Eski Hindistan, Suriye ve Mısır'da güle tapınıldığını gösteren işaretler bulunmuştur (Altıntaş, 2010: 15-17).²⁵

9. yüzyıla gelindiğinde büyük hekim El-Kindi, Dinâverî eserlerinde gülden bahsetmişlerdir. Meşhur İslâm âlimi ve hekimi Ebû Hanife, gülün önemini bitkiler hakkında yazdığı *Kitâbü'n-Nebât*'ta; "Gül bütün ağaçların nuru, bütün çiçeklerin şâhıdır" diyerek metheder (Altıntaş, 2010: 17; Altıntaş, 2014: 22). 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib'in meşhur *Kutadgu Bilig* isimli eserinde "Ziyafete Davet Usulü" anlatılırken, ziyafet sırasında gül suyundan hazırlanan "cüllab" ve "cülengebin" şuruplarının ikram edilmesi anlatılır (Kutadgu Bilig, 66. bölüm, 4656. beyit). Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânü Lügati't-Türk* isimli eserinde geçen "kumgan" kelimesi, "gül suyu şişesi" anlamına gelmektedir (TDK, *Dîvânü Lügati't-Türk* Veri Tabanı). Bu da bize daha 11. yüzyılda Türklerin gül suyu çıkardığını ve bunun konulduğu kaba özel bir isim verildiğini gösterir.

İbn-i Battuta, seyahatnâmesinde Nusaybîn'de üretilen gül suyunun râyiha ve nefâset bakımından benzerinin olmadığını belirtir (İbn-i Battuta, 2000, c. 1: 337). Bu tarihler tahminen 1327 yılıdır (Baytop, 2004: 502).

16. yüzyıl Avrupası'na bakıldığında İngiliz herbalist John Gerard'ın kitabında 14 çeşit gülden bahsettiği görülür. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1629) yaşayan John Parkinson kitabında 24 farklı gülden bahseder. 1700'lü yılların sonunda yaşayan İngiliz Mary Lawrance ise "A Collection of Roses from Nature" isimli kitabında 90 farklı gülü tanıtmış ve resmetmiştir (Altıntaş, 2010: 17).

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde, 17. yüzyılda meşhur esnaf alaylarından bahsedilen bölümde, geleneksel tedavi uygulayan, ilaç yapan, bugünkü tabirle eczacı olan esnafı geçerken, halka gül yağı dağıttıklarından bahsedilir.²⁶ Demekki 17. yüzyılda Osmanlı'da kokulu yağlar yapılıp kullanılmaktadır.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Elinç, 2012.

²⁶ "Bu esnâfın kârları bâdemden ve servi kocağından ve cevizden ve fındık ve fisdukdan ve gayrı gunâ-gûn eşyâlardan edhânlar çıkarub katremîz şişeleri içre koyub taht-ı revânlar üzre dükkânların zeyn idüb halka yâsemen yağı ve sünbül ve gül ve reyhân ve kullemisk yağları bezl iderek 'ubûr iderler.'" [158b] (Gökyay, 1996: 228).

Gülün nârin, hassas bir çiçek olduğu ve çok soğuğu sevmediği bilinir. Fakat Evliyâ Çelebi, Erzurum’da gülün ve gülbahçelerinin çok olduğundan bahseder:

“Gerçi şiddet-i şitâdan bağı ve bağçesi yokdur amma Paşa sarayında gül bağçesi ve Hacı Murâd bâğı gülistânı ve Kefeniğnesioğlu güllüğü ve Bedros bâğı güllüğü ve niçe gül bâğları dahi vardır. Ammâ bu zikr olunan bâğların mutabbak (katmer) gülleri meşhûrdur.” (Kurşun vd. 1999: 109).

Osmanlı’nın gülcülük faaliyetleri 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Edirne ve çevresinde devam etmiştir.²⁷

Isparta’nın gülleriyle meşhur olması bahsine gelirsek, en eski seyyâhların seyhâtnâmelerine baktığımızda gülden bahseden tek bir cümle bile görülmemektedir. Isparta’ya 1332 yılında gelen İbn-i Battuta bu şehrin ma’mur bir yer olduğunu, her yanından çayların aktığını, bağı bostanı bol bir belde olduğunu yazmış fakat gülden hiç bahsetmemiştir (İbn-i Battuta, 2000, c. 1: 406).

1645 yılında Isparta’ya gelen Kâtip Çelebi, *Cihannümâ* isimli eserinde, Isparta’nın havasının hoş, kışının şiddetli, meyvelik büyük bir şehir olduğunu yazmıştır. Ayrıca “Boğa” isimli bir cins dokumanın en kalitelisinin burada dokunduğunu ve büyük boyahanelerinin olduğunu söylemiştir. Bu da gösteriyor ki günümüzde halısı ve gülüyle öne çıkan Isparta’da dokumacılık faaliyetleri 1600’lü yıllara kadar dayanmaktadır (Kâtip Çelebi, 2013, c. 1: 935).

İzmir İngiliz konsoloslukunda rahip olarak görev yapan Arundel, 1826 ve 1833 tarihlerinde iki defa Isparta’ya gelmiş ve o da gül ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Yine, 1872 yılında Isparta’ya gelen rahip Edwin John Davis (*Anatolica*), 1895’te gelen Friedrich Sarre (*Küçük Asya Seyahati*) ve 1907’de gelen Getrude Bell’in eserlerinde de, gül ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Anadolu’da ilk gül yağı üretiminin 1885 yılında yapıldığı çeşitli yerli ve yabancı kaynaklarda dile getirilmektedir. Leh asıllı olup Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de hocalık yapmış, eczacılık cemiyetlerinin kurulmasında çalışmış, saray başkimyageri, sağlık hizmetleri başmüfettişi olmuş, kimya, tıp ve halk sağlığı ile ilgili yurtdışı birçok

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: “2.2.3. Edirne ve Şam’ın Gül Yağı ve Gül Suyu Üretim Merkezleri Olması”

kongrelerde Osmanlı Devleti’ni temsil etmiş bir bilim adamı olan Charles Bonkowski Paşa (1841-1905), “*De la fabrication de l’essence de roses en Asie Mineure*” isimli 1888 tarihli Fransızca yayınında Anadolu’da ilk gül yağı üretimi hakkında bilgiler vermiştir. Paşa’nın verdiği bilgileri Baytop şöyle özetler:

“Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Şarkî Rumeli’den İstanbul’a gelen Müslüman muhâcirlerin Kızanlık’tan getirdikleri gül fidanlarını Bursa yakınlarında ve Boğaziçi’nde Kandilli yakınındaki padişahın Çavuşbaşı Çiftliği’nde yetiştirip yağ elde ettiklerini, bu denemelerin başarı ile sonuçlandığını, 1885’te Bursa’da gülyağı elde edilmiş olduğunu görüyoruz. Bonkowski, Çavuşbaşı Çiftliği’ni Mayıs 1886’da gezmiş, gül bahçelerini görmüş, fidanların gayet iyi gelişmiş olduklarını, o yıl 500 okka gül çiçeği toplandığını, ertesi yıl bu verimin 3 misline yükselmiş olduğunu kaydetmiştir. Sonra Kızanlık’ta uygulanan distilasyon şeklinin Çavuşbaşı’nda aynen uygulandığını, 10 okka gül çiçeğinin 30 okka su içinde kaynatıldığını, distilatın 6 okkalık şişelerde toplandığını, 3 şişe dolduğu zaman distilasyona son verildiğini, bu 18 okka distilatın bir kazanda 6 okka distilat elde edilinceye kadar kaynatıldığını, kendi haline bırakılan bu son distilatta zamanla yağın yüzeyde toplandığını, 10 okka gül çiçeğinden yaklaşık 1 miskal, kesin olarak söylemek lazım gelirse 4.670 gram gül yağı ve 6 okka gül suyu elde edildiğini, 700 çiçeğin bir okka geldiğini, çiftlikte elde edilen yağın hemen hemen renksiz olduğunu, 16 santigrat derecede billuri bir kitle halinde yoğunlaştığını yazmıştır.” (Baytop, 2004: 511).

İstanbul ve Bursa’daki bu ilk teşebbüslerden sonra Isparta’da da gül üretimi için bir hareketlilik görülür. 1887-1888 yıllarında, daha önce dokumacılık ve halıcılık girişimleriyle tanınan Müftüzâde İsmail Efendi, Isparta’da kendi gayretleriyle gülcülük girişiminde de bulunmuştur.

Mithat Gülcü, bir yazısında Isparta’da gülcülüğün başlamasını şöyle anlatmaktadır:

“... 1887 yılında Çal kasabasında tapu memuru Kızanlıklılı bir zatla İsmail Efendi tanışıyor ve gül diktiriyor. Sonra kazanları

yaptırıyor. İlk 3 yıl yağ çıkartamıyor. Dördüncü ürün yılında Kızanlıklı Pehlivan Ahmet Usta ile tanışıyor ve onunla yağ çıkarmayı başarıyor...” (Agy, Ün Dergisi, 1942: 1447).

Müftüzâde İsmail Efendi elde ettiği ilk gülyağını, Selim Melhâme Paşa’ya götürmüş ve devlet kendisini 3. dereceden devlet nişanı ile ödüllendirmiştir. Parayı kabul etmeyen İsmail Efendi’ye damıtma kazanı verilmiş ve ertesi yıl İzmir Ziraat Müfettişi Zakaryan Efendi’nin raporu ile tekrar devlet tarafından ödüllendirilip yağları satması için Avrupa’ya gönderilmiştir (Altıntaş, 2014: 29; Gülcü, 1942: 1447).

Böylelikle Isparta’da gülcülük faaliyetleri başlamıştır ve 1899 yılında Selim Melhâme Paşa’nın da desteği ile Ziraat Nezâreti Isparta ile bazı illere bedelsiz olarak 100 bin gül çeliği dağıtmıştır (Baytop, Temmuz 1990: 8-10). Böcüzâde Süleyman Sâmî Efendi, *Isparta Tarihi* isimli eserini yazdığı tarihlerde Isparta’da pek çok gülyağı imbik hanesi bulunduğunu belirtmiştir (Böcüzâde, 2012: 47).

Ziraat Nezâreti gül üretimini artırmak için Bursa, Aydın, Konya, Burdur, Adana, Erzurum gibi illere yaklaşık 250 bin ücretsiz gül çubuğu dağıtmış, hükümet, bünyesinde gül uzmanları çalıştırmış, üreticiyi teşvik için yeni kurulmuş gül bahçelerine öşür ve diğer vergiler için beş yıllık muafiyet verilmiştir. Gül ürünleri üzerindeki gümrükler ve aletlere konulan vergiler de beş yıllığına kaldırılmıştır. Nezâret, para almadan, üreticilere imbik, şişe ve gerekli edevâtı dağıtmıştır fakat Biga bölgesindeki üreticiler verim alamayınca gül fidanları sökülmüştür. Erzurum’da da gülcülük faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak, Balkan muhacirlerinin çoğunlukla yaşadığı bölgelerde, devlet desteğiyle ve onların da katkılarıyla yeni ve kazançlı bir zirâî faaliyet başlamış ve 1910’da Isparta’da 90 bin miskal -yaklaşık 400 kilo- gülyağı üretilmiştir (Erçetin, 2014: 81-83, 89). (Yaklaşık 4 ton gülden 1 kilo gülyağının çıktığı düşünülürse, 1600 ton gülden 400 kilo gülyağı üretilebilir.).

I. Dünya Savaşı’na kadar gülyağı ortalama bir üretim ile devam ediyordu. Savaşın hem Avrupa’yı hem Osmanlı’yı etkilemesi, parfümeri sanayisinde büyük bir durgunluğa yol açtı ve Isparta gül yağları Bulgar gül yağlarının dörtte biri fiyatına ancak alıcı bulmuş ve bu iş verimsiz bir hale gelmişti. Ardından gelen Kurtuluş Savaşı da gül üretimini büyük oranda etkiledi. Yıllara göre gül yağı üretimleri ve fiyatları şöyle idi:

1910		60.000	miskal ²⁸ (300 kg yağ)		
1912	384950 kg gül	26.600	miskal (133 kg yağ)	1 miskal yağ	20 altın
1913	345500 kg gül	23.500	miskal (117 kg yağ)	1 miskal yağ	40 altın
1914	361500 kg gül	24.300	miskal (121 kg yağ)	1 miskal yağ	80 altın
1915	337500 kg gül	22.500	miskal (112 kg yağ)		
1916	270000 kg gül	18.000	miskal (90 kg yağ)		
1917	295000 kg gül	17.300	miskal (86 kg yağ)		
1918	187000 kg gül	12.500	miskal (62 kg yağ)		
1919	150000 kg gül	18.000	miskal (90 kg yağ)		
1920	124000 kg gül	8.300	miskal (41 kg yağ)		
1921	111000 kg gül	7.400	miskal (37 kg yağ)		
1922	76000 kg gül	5.100	miskal (25 kg yağ)		
1923	75000 kg gül	5.000	miskal (25 kg yağ)		

Yukarıdaki tablo, savaşın gül ve gülyağı üretimini ne kadar olumsuz etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Rakamları, makalesinden aldığımız Hilmi Dilmen 1915-1923 senelerinin yanına fiyatlarını yazmayıp “Umûmî Harp Seneleri” şeklinde bir not düşmüştür (Dilmen, Mart 1935: 165). Savaşın ardından Cumhuriyet döneminin başlamasıyla beraber tekrar gül üretimi yükselmeye başlamış olup bu dönemdeki gülyağı üretimi ve gülyağının satış fiyatı ise şöyledir:

1924	120000 kg gül	8.000	miskal (40 kg yağ)	1 miskal yağ 150 kuruş
1925	126000 kg gül	12.000	miskal (60 kg yağ)	1 miskal yağ 150 kuruş
1926	131000 kg gül	13.500	miskal (65 kg yağ)	1 miskal yağ 150 kuruş
1927	181000 kg gül	33.300	miskal (166 kg yağ)	1 miskal yağ 375 kuruş
1928	184000 kg gül	18.200	miskal (91 kg yağ)	1 miskal yağ 400 kuruş
1929	295000 kg gül	20.500	miskal (102 kg yağ)	1 miskal yağ 350 kuruş
1930	350000 kg gül	21.500	miskal (107 kg yağ)	1 miskal yağ 250 kuruş
1931	450000 kg gül	51.000	miskal (255 kg yağ)	1 miskal yağ 85 kuruş

Kimi zaman yağ fiyatlarındaki değişkenlik sebebiyle üretici zor durumda kalmıştır. Bunda savaşın etkisinin olmasının yanı sıra üreticilerin ayrı ayrı olması sebebiyle yağların kalitesinin farklı olmasının, tüccarların hile yaparak bilerek düşük fiyat vermesinin ve Dilmen’in tabiri ile “hâris” üreticilerin katkı maddesi kullanmalarının da fiyatı düşürmede etkisi vardı. Hükümet, bu değerli ve hassas işin halkın eline bırakılamayacağını farketmiş ve Isparta’yı 5 senelik sanayi programına dâhil ederek bu şehirde bir gülyağı fabrikası yapmıştır (Dilmen, Mart 1935: 166).

²⁸ 1 miskal yaklaşık 4-5 gramdır.

Isparta milletvekili Kemal Ünal'ın gayretleri ve ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın gül üretimi meselesini yakın takibi sayesinde 30 Eylül 1935'te temelleri atılan Isparta gülyağı fabrikası, 1936 yılından itibaren üretime başlamıştır. Isparta Ticaret ve Sanayi Odası'ndan alınan bilgilere göre Isparta ve çevresinde gül yağı üretimi, 1951'de 105kg, 1952'de 272 kg, 1953'te 488 kg, 1954'te 710 kg ile en yüksek rakama ulaşmıştır.

Bunun üzerine 1954 yılında gül üreticilerinin birleşmesiyle "Gülbirlik" kurulmuş ve burada katı gül yağı (konkret) üretimine de başlanmıştır. 1955'te 515 kg gül yağı 348 kg konkret, 1956'da 565 kg gül yağı 327 kg konkret, 1957'de 545 kg gül yağı 327 kg konkret üretilmiştir. Gülbirlik, 1958 yılında İslamköy Gül Yağı Fabrikası'nı kurmuş ve Isparta'nın gül yağı üretimi, 1958'de 304 kg, 1959'da 452 kg, 1960'da 360 kg, 1961'de 652 kg olmuştur.

Bugün Isparta'da özel sektöre ve Gülbirlik'e ait toplam 15 gülyağı fabrikası vardır. Türkiye yağ gülü üretiminin % 80'i Isparta'da, % 20'si Burdur, Afyon ve Denizli illerinde yapılmaktadır. 1998 yılı bilgilerine göre Isparta'da; 6034 ton gül çiçeği, 1562 kg gül yağı elde edilmiş, ihracat ise 2.5 milyon doları bulmuştur. 1999-2002 yılları arasındaki üretim ve ihraç miktarı şu şekildedir:

1999'da;	6204 ton gül çiçeği,	1465 kg gül yağı,
2000'de;	5330 ton gül çiçeği,	1300 kg gül yağı,
2001'de;	5811 ton gül çiçeği,	1180 kg gül yağı,
2002'de;	5827 ton gül çiçeği,	1185 kg gül yağı.

Isparta Tarım İl Müdürlüğünden alınan bilgilere 2005 ve 2006 yıllarında gül ihracatından elde edilen gelir ise şöyledir:

2005	gül yağı 6.555.000 \$	konkret 1.288.200 \$	absolüt 1.557.141 \$	gül suyu 16.200 \$
2006	gül yağı 6.906.070 \$	konkret 1.620.936 \$	absolüt 2.234.250 \$	

Isparta'da 2008 yılında ortalama 8500 ton gül çiçeği, 1,5 tona yakın gül yağı ve 9 tonun üzerinde konkret ve absolüt üretimi gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 15 milyon euro değerinde gül ürünü ihrac edilmiştir. 2012 yılında ise 6500 ton gül çiçeği, 1000-

1100 kg gül yağı, 6500 kg konkret ve 60.000 kilo gül suyu elde edilmiştir (Altıntaş, 2014: 27-35).²⁹

Bugün Isparta’da gülden yapılan mamüller üreten onlarca firma mevcuttur ve bunlardan sadece biri olan Gülbirlik, 35 dalda 91 çeşit ürünle Isparta gülünü tüm dünyaya duyurmakta, gülün unutulmuş önemini tekrar hatırlatmaktadır.

Bugün birçok kaynak gül çeşitleri ve bunların sayıları hakkında farklı bilgiler vermektedir. Bunlardan biri olan Baytop, *Türkiye’de Eski Bahçe Gülleri* isimli önemli eserinde bahçe gülleri için şöyle bir liste yapar: Ahmediye gülü, Anadolu gülü, beyaz gül, çay gülü, fındık gülü, frenk gülü, hoşâb gülü, Japon gülü, katmerli sarı gül, kırk kandil gülü, köpek gülü, lâyemut gülü, mayıs gülü, menekşe gülü, misk gülü, okka gülü, sarı gül, siyah gül, Şam gülü, tevrizi gülü, Van gülü, yağ gülü, yeşil gül, zeybek gülü (2001: VII-VIII).

Altıntaş ise, günümüzde dünyada 18.000 çeşit gülün varlığının bilindiğini sdile getirir. Yazara göre bu çeşitlerin ortaya çıkmasında uzun bir zaman dilimi ve geniş bir coğrafya etkili olmuştur. 18.000 çeşit gül aslında 150 “Rosa” türünün çoğaltılmış, melezleştirilmiş elemanlarıdır. Botanik bilimcileri 150 “Rosa” türünü tanımlamış ve bütün gülleri bu gruplara yerleştirmiştir. Tanıdığımız her gül bu soyların çeşitli fertleridir ve Türkiye’de kendine has 25 endemik gül çeşidi bulunmaktadır (Altıntaş, 2014: 15).

Cevad Rüştü, atalarımızın çevrelerinde gördüğü her şeye karşı sergilediği estetik tutumdan bugün mahrum kaldığımızı üzümlere anlatır. Bahçelerde toprakla uğraşarak elleri nasır tutan ecdadımızın fikirlerinin nasırlaşmadığını hislerinin körlenmediğini belirtir. Ziraatin bir şubesi olan bahçıvanlığın önceden hakir görülmediğini fakat bugün maalesef, esaretten ibaret olan memurluğun yüce bir şey zannedildiğini söyler. Bahçeciliğin yalnız zevk ve eğlence meselesi değil, belki psikolojik ve sosyal yönü olduğundan hatta insan sağlığıyla doğrudan ilişkili olabileceğinden bahseder. Savaş sonrası zamanlar için de bu münbit topraklara sahip yurdumuz artık yalnız kılıçla değil, sabanla da feth ve imar edilmeliydi diyerek, konuya farklı bir boyut kazandırır (Polat, 2001: 115, 193, 333-334, 363-366).

²⁹ Gül üretimi ile ilgili rakamların ayrıntıları ve Isparta yöresinde yağ gülü yetiştiriciliğinin Türkiye ekonomisindeki yeri için bkz: Altıntaş, 2014; Baydar-Kazaz, 2013; Gökdoğan, 2013: 51-58.

Polat'ın da eserinde belirttiği “Gül, çiçeklerin şâhıdır. Hatta gül, ‘seyyidü ezhâri’l-cenne’dir; yani cennetteki çiçeklerin efendisidir” (2001: 111) sözünü hatırlatıp Isparta ve gülcülük hakkında anlatılan aşağıdaki efsane ile bu maddeyi sonlandırıyoruz:

“Çok eskiden en iri, en güzel, en kokulu gülleri yetiştirmenin yarış halini aldığı gül diyarı Isparta’da en seçkin gülü yetiştirenlere “Gülcü Baba”, “Gül Şeyhi” adı verilirmiş. Böyle bir devirde Gülcü Baba olarak tanınan gül meraklısı zengin bir ihtiyar ve onun güzelliği dillere destan gül yanaklı, fidan boylu, gül gibi taze Güllühan adında bir kızı varmış. Gelinlik çağı gelince Güllühan’ın çok talibi olmuş ama babası kızını kimselere vermiyormuş. Tek bir şartı varmış, kim kendisinden daha iri, daha güzel, daha kokulu gül yetiştirirse kızını ona verecekmış.

Kızına gönül verenler arasında fakir, gül yetiştirecek bir avuç toprağı bile olmayan bir delikanlı varmış. Yılların Gül Şeyhi Gülcü Baba’dan daha iyi gül yetiştirmek, onun için imkansızmış. Delikanlı bir fırsatını bulup Gülcü Baba’nın yanına bahçıvan olmuş ve ondan gül yetiştirmenin inceliklerini öğrenmiş. Onun eşsiz güllerinden bir çubuk almış, gözyaşlarıyla sulamış. Ona aşkıdan alev, gönlünden koku vermiş. Gül mevsimi gelince ihtiyarın yetiştirdiği en güzel gül altın bir vazoya konmuş. Gülcü Baba’nın bahçıvanının elindeki toprak vazodaki gül, Gülcü Baba’nın gülünden kat kat üstün imiş. Gülcü Baba şaşkın, bir gözlerinin içi gülen kızına bir bahçivana bakmış. “Yazılan bozulmaz, sözünden döneni Allah cezalandırır.” deyip vermiş kızını delikanlıya. Güller arasında kırk gün kırk gece düğün dernek kurmuşlar.” (Baytop, 2001: 7-8; Göde, 2010: 186-187)³⁰.

1.2.1. Sözlüklerde “Gül”lü Kelimeler

Çok eski zamanlardan beri bilinen gül, birçok topluluk ve millet tarafından çeşitli isimlerle kendisinden bahsedilen bir çiçektir. Antik Mezopotamya’da gül “as gestın, gır” olarak biliniyordu. Akatların dilinde “as (a) murdinnu”, Grekçe’de ise “rhodon” ismini almıştı. Gül, Arapçada “verd”, Hebrew dilinde

³⁰ Efsanelerde, masallarda, *Isparta Folklorunda Gül*’ün kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz: Göde; 2010a; Göde, 2010b: 185-194.

“wered”, Georgian’da “vardı”, Ermenicede “vart”, Mısır dilinde “wrt”, Aramaid’de “wurrda”, Asur dilinde “wurtinnu”, Eski İran dillerinden Avesta’da “warda”, Soğd dilinde “ward”, Pers dilinde “wâr”, Eski Hint dili Sanskrit Shatapattra’da 100 yapraklı anlamında “vrittapushpa” isimleriyle bilinir (Altıntaş, 2010: 19-21³¹).

Gül, Türkçe’nin bazı lehçelerinde değişikliğe uğramış bazılarında ise Türkiye Türkçesi’ne yakın şekilde kullanılagelmıştır. Gül, Azerbaycan Türkçesinde “gızıl gül”; Başkurt, Kırgız ve Tatar Türkçesinde “roza”; Kazak Türkçesinde “ravşan”; Özbek Türkçesinde “ätirgül”; Türkmen Türkçesinde “bägül”; Uygur Türkçesinde “gül/kızıl gül” isimleriyle kendine yer bulmuştur (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1991: 290-291).

Çeşitli yörelerde yaşayan halkımız da güle farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Örneğin kısırakların gebelik alameti olarak böğründe iki tarafa açılan tüyleri bulunur. Bu tüyler büyüdükçe hayvanın doğurması yaklaşır. Malkara-Tekirdağ yöresinde bu tüylere “gül” denir (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57f8a5a81f5c53.80324888 08/10/2016).

Osmanlı coğrafyasında ve bilhassa Dîvân şiirinde hayatın bir parçası haline gelen gül, birbirinden farklı birçok kelime ile tekib halinde kullanılmıştır. Bu kullanımların daha net görülebilmesi için ulaşılabilen sözlükler ve kaynaklar taranarak bir gül sözlüğü oluşturulmuş ve bu sözlük “EKLER” bölümünde verilmiştir.

1.2.2. Gülün Eser İsimlerine Yansıması

Türk kültür ve edebiyatının en önemli çiçeği olan gülün, eser isimlerinde de kendine yer edinmesi kaçınılmazdır. “Gül”lü eserlerin içinde en bilineni olan *Gülistân* Doğu edebiyatlarının başucu kitabıdır. Bununla birlikte birçok roman, hikâye kitabı, şiir kitabı, tiyatro oyunu, dergi ismi, derleme kitaplarında da

³¹ Altıntaş’ın yararlandığı kaynaklar için bkz: Kindi The Medical Formulary or Aqrabadhin of Al-Kindi, Martin Levey (Translated with a Study of It’s Materia Medica) London, 1966, s. 344-345; www.ionxchange.com; www.gardencards.biz; <http://en.wikipedia.org>; Getrnot Katzer’s Spice Pages; www.uni-graz.at; Wikipedia the free encyclopedia.

“gül”lü isimlere rastlamak mümkündür.³² İlgili bölümde ayrıntılı olarak bahsedileceği için kısaca geçilmiştir.³³

1.2.3. Gülün Kişi İsimlerine Yansıması

Türk kültüründe çocuklara isim vermede çeşitli hassasiyetler etkili olmaktadır. Bu hassasiyetlerin başında Hz. Peygamber’in (sav): “*Sizler kıyâmet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılırsınız. Bunun için isimlerinizi güzel koyunuz.*” hadîs-i şerîfi gelmektedir (Ebû Dâvud, Edep 69, [4948]). Hatta Hz. Peygamber (sav), Asiye ismini, Cemile ile değiştirmiştir (Ebû Dâvud, Edep 70, [4952]). Bu bağlamda Saim Sakaoğlu Türk insanının çocuklarına isim koyarken takip ettiği usulleri sıralarken, ilk sırayı dînî kaynaklı adlara vermiştir. Bu başlık altında da “Allah’ın sıfatları, Hz. Peygamber’in (sav) ve ashabının sıfatları, diğer peygamberlerin ad ve sıfatları” maddelerini sıralamıştır (1991, c.1: 2-11).

Hz. Muhammed (sav) çocuklara isim konulması hususunda hassas davranmış, bunun çocukların ebeveyn üzerindeki hakları olarak belirtmiş hatta anlamı uygun olmayan sahabe isimlerini bizzat değiştirmiştir (Aras, 1988: 332). Buradan hareketle bazı Türkler de İslamiyet’in kabulünden sonra isimlerini değiştirmişlerdir. Hatta günümüzde bile Müslüman olan gayr-i müslimler kendilerine İslâmiyet’in anlayışına uygun yeni isimler vermektedirler.

Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte bitkiler ve çiçeklerle olan münasebetleri de artmıştır. Başta gül olmak üzere birçok bitkinin ve çiçeğin adı, özel isim olarak kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu’nun online olarak sunduğu *Kişi Adları Sözlüğü*’nde yaptığımız tarama neticesinde, içinde “gül” kelimesinin bulunduğu 366 adet isim tespit edilmiştir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından hazırlanan *Adlarımız* isimli çalışmada ise gül ile beraber kullanıldığı tespit edilen isimler şunlardır:

³² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sakaoğlu, 2010: 64-65.

³³ Bkz: 5.3.9. Gül-Yazı İle İlgili Hususlar.

“Gül, Gülabi, Gülafer, Gülağa, Gülahmet, Gülan, Gülana, Gülafet, Gülay, Gülayım, Gülbade, Gülbadem, Gülbahar, Gülbahri, Gülbakan, Gülbay, Gülbeden, Gülbeden Begüm, Gülben, Gülbende, Gülbeniz, Gülbey, Gülbeyaz, Gülbez, Gülbitti, Gülbostan, Gülboy, Gülbün, Gülcan, Gülcemal, Gülcihan, Gülçehre, Gülçiçek, Gülçin, Gülçur, Güldal, Güldah, Güldane, Güldede, Güldem, Gülden, Güldeniz, Güldenur, Gülderen, Güldermiş, Güldeste, Güldöne, Güle, Güldursun, Gülebetin, Gülenaz, Gülendam, Gülender, Güleser, Gülfem, Gülfer, Gülferah, Gülferay, Gülfidan, Gülgez, Gülgönül, Gülgün, Gülgün, Gülhanım, Gülhan, Gülhasan, Gülhayat, Güliçi, Gülistan, Gülişan, Gülizar, Gülkız, Güller, Güllü, Güllühan, Gülnar, Gülnare, Gülnaz, Gülname, Gülnazik, Gülnihal, Gülnisa, Gülnur, Gülnûş, Gülören, Gülörgü, Gülöz, Gülpaşa, Gülpembe, Gülper, Gülperi, Gülriz, Gülrû, Gülrûh, Gülsabah, Gülsafa, Gülsalın, Gülseher, Güseli, Gülsemin, Gülser, Gülseren, Gülsevim, Gülsevin, Gülsima, Gülsultân, Gülsüm, Gülşah, Gülşen, Gültek, Gültekin, Gülten, Gülter, Gültuğ, Gülüm, Gülüstü, Gülüşan, Gülver, Gülyüzlü, Gülzade, Gülzar, Gülzare, Gülzühal” (1992: 162-166).

Saim Sakaoğlu, Müjgan Üçer’in *Folklorumuzda Gül* isimli çalışmasını incelerken gül ile oluşturulan dikkat çeken isimleri paylaşmıştır. Bunlar, Ağgül, Anlargül, Bahtıgül, Beşgül, Betigül, Destegül, Dilgül, Gülkız, Gülnehir, Gülniyaz, Gülengül, Gülağca, Gülamber, Gülbeşeker, Gülbiçer, Gülcihan, Gülçüm, Gülçüm, Güldenem, Gülfıye, Gülhayat, Güliçi, Gülipek, Gülpaze, Gülören, Gülsafa, Gülseher, Gülşafak, Gülşifa, Gültaze, Gülümden, Gülünden, Gülüs, Gülüş, Gülüver, Gülzaman, İncigül, İsmigül, Rengigül, Sadegül, Safigül, Sevgül, Zatıgül (Sakaoğlu, 2010: 63; Üçer, 1973: 3-5).³⁴

³⁴ Sakaoğlu’nun “gül”lü isimler ve soyisimler üzerine yaptığı ayrıntılı çalışma için bkz: Sakaoğlu, 2010: 59-74. Ayrıca bkz: Dilipak vd. 2000.

Gül kelimesi Farsça kökenli bir kelime olmasına rağmen Türkçe’de gül ile oluşturulan kişi isimlerinin, İslâm coğrafyasının en önemli dilleri olan Arapça ve Farsça’daki terkiplerden daha fazla olduğu görülmektedir (Akkuş, 2010: 58). Banarlı bunun nedenini, gül kelimesinin 14. asırdan bu yana Hz. Peygamber’e alem olmasına bağlar. Banarlı’nın aşağıdaki hatırası, Türkçe’de neden daha fazla gül terkipli isim olduğu hususunda açıklayıcı olacaktır:

“Doğu Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden İstanbul’a, Ankara’ya ve başka büyük şehirlere akın eden halkımız var. Bunlar ailece gelip apartmanlarda kapıcılık, iç hizmetleri ve başka işler yapıyorlar. Adlarını öğreniyorum. Bilhassa kadın adları dikkatimizi çekiyor. Gül, Gönlügül, Yazgülü, Gülşah, Gülşan, Güldalı, Güldâne, Gülizâr, Kırgülü, Gülbeyaz hatta erkek adı olarak da bazen Gülbey.

Bu güllü isimlerin, bu Anadolumuzu gül bahçelerine çeviren güzel adların, bu derece ısrarla niçin konulduklarını ben biliyorum ama yine bilmezlikten gelerek soruyorum:

--- Sizin oralarda gül bahçeleri çok olmalı... Köy evlerinin bahçelerinde çok mu çiçek yetiştirirsiniz?

Adı Güldalı olan bir kadın cevap veriyor:

--- Hayır bey, bizim oralarda çiçek bahçesi ne gezer! Biz toprağı tarla diye kullanırız.

--- Peki, kızlarınıza bu kadar çok ve bu kadar güzel gül adlarını yoksa güle hasret duyduğunuz için mi koyuyorsunuz?

--- Hayır bey, bizim hasret duyduğumuz başkadır. Bizim oralarda inanılır ki gül Hz. Muhammed’in (sav) remzidir.” (Banarlı, 2004: 201).

Sümer Şenol, Isparta üzerine yaptığı çalışmasında halkın, çocuklarına isim koyarken kız çocuğu ve sabah vakti doğdu ise adının “Gülderen”; öğleden sonra doğmuş ise “Gülseren”; gece doğmuş ise isim babasının “Ay” olduğu düşünülerek ona da “Gülay” denildiğini tespit etmiştir (2003: 144).

Türkçedeki gül terkipli isimlerin çokluğunda, Hz. Peygamber (sav) ile özdeşleşmiş olarak kullanılmasının etkili olduğunu, hatta Arapça ve Farsçada bile bu kadar kullanım ve Hz. Peygamber ile bu kadar özdeşleşme olmadığını belirtmeye çalıştık. Fakat şunu unutmamak gerekir ki, Arap edebiyatında değil, Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in (sav) kokusu gül ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla teri, teni vb. özellikleri ile gül arasında çeşitli benzerlikler kurulmuştur. En eski hadîs kaynaklarına inildikçe görülecektir ki Hz. Peygamber (sav) “kokuların en güzeli misktir” buyurur ve genellikle O’nun kokusu “misk” ile tarif edilir.³⁵ Yani terinin bile çok güzel koktuğu söylenmiş fakat bu kokunun gül olduğuna dair en ufak bir işaret bile gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu kullanım, yüzyıllar içinde oluşmuş; oluşmasında belki de bâtil rivayetlerin etkili olduğu, Türk edebiyatına, Türk kültürüne mahsus bir kullanımdır.

Gülün rengi, kokusu, şekli vb. yönleri dikkate alınarak binlerce isim oluşturulmuştur. Gülün renginin dikkate alındığı isimler diğerlerinden daha fazladır. Gülbeyaz, Gülgûn, Gülpembe, Gültreng, Gülrû, Pembegül... bunlardan birkaçıdır.

Gülün rengi dışında çeşitli yönlerden ilişkilendirilerek kurulmuş “gül”lü isimlerden bazıları ise şunlardır: Gülârâ, Gülbahâr, Gülberg, Gülbün, Gülcihân, Güldâne, Gülderen, Gülhayât, Gülkız, Gülnisâ, Gülnûş vb.

Dikkat edileceği üzere yukarıda örnek olarak verilen isimler “gül” ile başlamaktadır. Bir de “gül” ile biten isimlerimiz vardır: Aslıgül, Birgül, Destegül, Fatmagül, Goncagül, Nesligül, Şengül vb.³⁶

Bazı mutasavvıflarımıza “gül”lü ünvanlar ya da lakaplar da verildiği olmuştur. Bunlardan en çok bilineni İbrahim Gülşenî’dir.³⁷ Bir de “Gül Baba” veya “Gül Dede” denilen mutassavıflar vardır. Bunlardan en meşhuru Hz. Hasan (ra) soyundan olan Kutbu’l-Arifin Yalınkılıçoğlu Velîyüddin Efendi’nin oğlu Cafer’dir. Şeyh Velîyüddin Isparta’nın Senirkent ilçesine bağlı Uluğbey kasabasındandır. Kânûnî Sultân Süleyman’ın daveti üzerine 948/1541’de Budin

³⁵ Kütüb-i Sitte, 6153; Müslim, Edeb: 5; Ebû Dâvud, Cenaiz: 32.

³⁶ Gül ile oluşturulan isimlerin kökeni, aldıkları ekler ve Arapça ve Farsçadaki “gül”lü isimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Akkuş, 2010: 57-66.

³⁷ Bkz: 4.2.6. İbrahim Gülşenî.

Seferine katılmış ve orada şehit olmuştur. Fetihten sonra tahminen 200.000 askerin katıldığı ve Kânûnî'nin de hazır bulunduğu cenaze namazını Ebussuûd Efendi kıldırmıştır. 1543-48 yıllarında Budin Beylerbeyi Yahyâ Paşazâde Mehmed Paşa, Gül Baba'ya bir türbe yaptırmıştır. Gül Baba'nın şeyhlik alameti olarak tacının tepesinde bir gül taşıdığı için bu adı aldığı söylenir (Kaçalın, 1996, c. 14: 227-228)³⁸.

1.2.4. Gülün Yer Adlarına Yansıması

İnsanoğlunun yaşadığı yerlere isim vermesinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Yerleşim yerinin konumu, tarihî önemi, daha önce önemli bir kişinin orada yaşamış olması, yaygın meslek ve çevredeki göl, akarsu ve tepe bunlardan bazılarıdır.³⁹

Tuncer Gülensoy, Türkçe yer adları üzerine yaptığı çalışmada, Türkçede kullanılan çiçek ve gül adlarıyla ilgili şu örnekleri vermiştir:

“Çiçek, Çiçekalan, Çiçekalı, Çiçekdağı, Çiçekdere, Çiçekköy, Çiçekler, Çiçekli, Çiçeklidağ, Çiçeklidere, Çiçeklidüz, Çiçekhüyüğü, Çiçeklikeller, Çiçekkoğlu, Çiçekoluk, Çiçeközü, Çiçekpınar, Çiçekpınarı, Çiçektepe, Çiçekveren, Çiçekyayla, Çiçekyazı, Çiçekyurt, Gülaçan, Gülaçar, Gülağzı, Güلبağı, Güلبahçe, Güلبayır, Güلبurnu, Güلبatı, Güلبavuş, Güلبayır, Güلبimen, Güلدallı, Güلدere, Güلدeresi, Güلدeren, Güلدibi, Güلدiken, Güلدüzü, Güلgoze, Güلhayran, Gülhüyük, Gülkaya, Gülkonak, Gülkoru, Gülköy, Güller, Güllük, Güloluk, Gülören, Gülözü, Gülpınar, Gültepe, Güluşağı, Gülveren, Gülyazı, Gülyolu, Gülyurdu, Gülyüzü” (1995: 77)⁴⁰

İsimlendirmede önemli olan faktörlerden biri de bölgede yetişen ürünlerdir: Çamlık, Bademli, Elmalı, Fındıklı vb. Bu bağlamda gül, Isparta ve çevresinde yetişen, bölge ekonomisine önemli katkısı olan bir çiçektir. Bölge halkının örneğin mahalle ve işyerlerine güllü isimler vermesi kaçınılmazdır. Güldede dağı, Güllü Belen, Güllüce höyükleri, Güldallı köyü, Gülevler, Gülcü, Gülistan

³⁸ Gül Baba üzerine yapılan diğer çalışmalar için bkz: Aguston, 1998; Dede, 2001; Erdem, 1935, c. 2, s. 19: 268-271; Köprülü, 1988, c. 4: 832-834; Yakıtıl, 1981.

³⁹ Anadolu'da yer adlarının konulmasındaki etkenler için bkz: Aksan, 1990; Sakaoğlu, 2001.

⁴⁰ Ayrıca, alfabetik olarak hazırlanmış Osmanlı yer adları için bkz: Sezen, 2006.

mahalleleri, Gülkent Devlet Hastahanesi, Gülistan Lisesi, Gülbirlik İlköğretim Okulu, Gülcü Sağlık Ocağı, Gülses Gazetesi, Gülşen Kuyumcusu, Gülkar Soğutma, Gülcam Isı Yalıtım, Gülmaya Gıda Sanayi, Nurgül İnşaat, Gülpınar Kozmetik, Gülüm Döner Salonu... bölge halkının güle ne kadar önem verdiğini gösteren, tespit edebildiğimiz kullanımlardan bazılarıdır.⁴¹

1.2.5. Gülün Sembolik Değerleri⁴²

Üçüncü Selim zamanında kurulan Nizâm-ı Cedit zabitlerinin giydikleri cepkenlerde, rütbeleri gösteren iki alâmet vardı. Bunlardan birinin adı “gül”, diğerinin adı ise “şemse” idi. Bu adlar alâmetlerin şekilleri sebebiyle verilmişti (Pakalın, 1983, c.1: 683).

Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1978 yılında kurulan “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı”nın amblemi de üç gülden oluşmaktadır.

Kültürel mirasımızın bir parçası olan mezar taşlarındaki çiçeklerin de çeşitli anlamları vardır. Örneğin sümbül motifi, Halvetiliğin ve Sümbüliye kolunun; yasemin çiçeği ise, Hz. Fatıma’nın sembolüdür. Kâdirî mezar taşlarında “18 köşeli yıldız” ile “8 yapraklı gül” motifli kabartmalar mevcuttur. Mezar taşlarında 12. yüzyıldan itibaren çokça kullanılan lâle motifi vahdet-i vücûdu, gül ise İlâhî güzelliği sembolize eder. Allah ismindeki harfler ile lâle kelimesinin yazılışındaki harflerin ebced hesabına göre sayı değerleri aynıdır. Hilâl kelimesi de bu cümledendir. Lâle ile gülün bir arada kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Sarıklarda, kavuklarda ve diğer başlıklarda da bu motife sıkça rastlanır. Gülün süsleme sanatlarında ve özellikle mezar taşları üzerinde görülmesinin sebebi İlâhî güzelliği sembolize etmesi ve Hz. Muhammed’in (sav) remzi olmasından kaynaklanmaktadır. “Lale, gül, sümbül, karanfil, yıldız çiçeği, buhûr-ı Meryem, şakayık, küpe çiçeği, haseki küpesi, nergis, süsen” ve birçok çiçek taşların üzerinde açmaya devam etmektedir (<http://rumimevlevidergisi.blogcu.com/hangi-cesit-mezar-tasi-ne-anlatiyor/4167928>

⁴¹ Isparta’da gül adı ile kurulan isimlerin yapısal özellikleri ve Türk diline göre doğru kurulup kurulmadıkları üzerine yapılan çalışma için bkz: Yıldız, 2010: 155-161.

⁴² Tasavvufî sembolik değerler, tekrara düşülmemesi için “4.4. Gül-Tasavvuf” başlığı altında verilmiştir.

08/10/2016. Sitenin yararlandığını ifade ettiği kaynak: Kaybolan Medeniyetimiz, Uygulamalı Türk İslam Sanatları Kütüphanesi).

Gül sadece Müslüman mezar taşlarında değil Yahudi ve Hristiyan mezar taşlarında da görülmektedir. Örneğin Hristiyan mezar taşlarında bulunan gül, aşkın, tutkunun ve güzelliğin sembolüdür. Ayrıca Hristiyanlarca kutsal kabul edilen ve Hz. Meryem'i simgeleyen "ağlayan lâle" motifine Müslüman mezar taşlarında da rastlanmaktadır (<https://tarihvetoplum.wordpress.com/2011/01/17/57/> 08/10/2016). Bu, motiflerin ortak kullanılabildiğini fakat farklı anlamlar ifade edebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.6. Diğer Dinlerde Gül Telakkisi

İlahî kaynaklı dinlerde de kendine yer bulan gül, genellikle her dinde masumiyetin, günahsızlığın ve üstün kişilerin sembolü olarak kullanılmıştır. Musevîlik'te Hz. Mûsâ ile Hristiyanlık'ta Hz. İsâ ve Hz. Meryem ile İslâmiyet'te ise Hz. Peygamber (sav) ile çeşitli yönlerden ilişkilendirilir.

1.2.6.1. Mûsevîlikte Gül

Mûsevîlerin bir bayramının adı da "gül bayramı"dır. Buna "Pentecôtes" derler (Sâmî, 2010: 399). Mûsevîler, Mısır'dan çıkmalarının yedinci haftası anısına bu bayramı kutlarlar.

Pakalın bu bayram hakkında şu bilgilere yer verir:

"Mûsevîlerce Mûsâ'nın Tûr'da Hakkın hitabına mazhar olarak elvâh-ı kânûniyeyi hamilen dönüşü hatırası olmak üzere yapılan bayram hakkında kullanılır bir tabirdir. Mayısın altıncı ve yedinci günlerine tesadüf eder. Tarihlerde Sabuo diye geçen bu bayrama İsrailliler Şebut adını verirler. İbraniler "Turfanda Bayramı" derlerdi. Sonraları "İdü'l-Hamsîn" yani elli gün bayramı telkip eylemişlerdir ki Frenkler Rumcadaki pende kosti yani ellinci kelimesinden tahrifen "pantekot" derler.

Tevrat'ın üçüncü kitabında bu bayramın Mûsâ'nın tahsisatından olduğu yazılıdır... Son zamanlarda Musevîler iki gün bayram ederler ve bu günlerde iş görmeyip evin içerisini şamdan, lamba, vesair ev eşyasını çiçeklerle süslerler, sinagoglardaki tevatların bulunduğu mahfazalarla dolaplara ve mâbedin münasip yerlerine gül koyarlar. Kudüs, Yafa gibi Filistin topraklarında gül bayramı bir gündür. Eskiden hasat mevsiminden sonra yapılan bu bayrama “Îd-i Şûkrân” (Şükran Bayramı) denilirdi.” (1983, c. 1: 685).

Dînî törenlerde hahamlar alınlarında gül başlığı kullanırlar (Çetindaş, 2013: 14).

Yahudiler isimlerine göre mezar taşlarına semboller çizebilmektedir. Örneğin Yahudi mezar taşlarında sıkça görülen şekil “Yahudi Yıldızı”dır. Bazen de mezar taşlarındaki semboller kişinin ismiyle ilgilidir. Örneğin Leon isimlilerde aslan, Benjamin isimlilerde kurt ve Bluma/Blume isimlilerde bir gül sembolü bulunabilmektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudi_sembolizmi 08/10/2016).

Ayrıca Hz. Mûsâ'ya on emrin verildiği gün olan Şavvot (Gül) Bayramı da kutlanırdı. Bu bayram Pessah'tan elli gün sonra yapılmaktaydı (<http://www.ilimdunyasi.com/asri-saadette-islam/yahudilik-ve-gelenekleri/?wap2> 08/10/2016).

1.2.6.2. Hristiyanlıkta Gül

Diğer dinlerde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da gül kendine mahsus anlamlar yüklenmiştir. Bazı Hristiyan metinlerinde gül, içi Hz. Îsâ'nın kanı ile dolu bir kadeh şeklinde hayal edilirken bazılarında ise Hz. Meryem'in sıfatıdır (Rosemary). Kimi metinlerde kırmızı gül, çarmıha gerilen Hz. Îsâ'nın el ve ayaklarındaki çivi yaralarını sembolize eder. Müslüman düşüncede olduğu gibi Hristiyanlarda da gül, cennet çiçeğidir (Andı, 2010: 4).

Ortaçağ filozofları doğadaki dört unsurun üzerinde “saf öz” adıyla bir unsur daha bulunduğunu düşünüyorlardı. Hristiyanlıktaki Haç’ın ortasındaki beş yapraklı gül, işte bu saf özü temsil etmektedir. Orta Çağ filozofları “saf özü” anâsır-ı erbaânın üzerinde bir eleman olarak görmüşlerdir (Ayvazoğlu, 1996: 101). Gül Haçlılar olarak bilinen, eski Mısır, Yunan ve İbrânî ezoterizminin sentezi olarak değerlendirilen özel örgüt de sembolü olan haç ortasındaki beş yapraklı gül ile “saf özü” temsil etmiştir (Çetindaş, 2013: 14). Bunun yanı sıra gül, Haç’ın mesajını iletmek için kullandığı ışık; Hz. İsa’nın kendisini ve Hz. İsa’nın öğretisini temsilen de kullanılmıştır (Ayyıldız-Canlı, 2010: 27).

Hristiyanlığın ilk zamanlarında gül, Pagan günlerini ve kostümlerini hatırlattığı için kabul edilmemiştir. Uzun zaman sonra Roma Katolik klisesi gülü Hz. İsa’nın kanının sembolü olarak kabul etmiştir. Kırmızı gül Hz. İsa’nın ve din uğrunda işkence ile ölenlerin sembolü sayılmış, daha sonra Hz. Meryem’e “dikensiz gül” adı verilmiştir. Zamanla paganizmin Afrodit ile ilgili efsaneleri kısmen Hz. Meryem’e mal edilmiştir (Altıntaş, 2010: 17).

1.2.6.3. İslâmiyette Gül

Türk tasavvuf edebiyatında gülün Hz. Muhammed’in (sav) terinden yaratılması ve Hz. Peygamberin kokusunun gül kokusu olması bahsi sıkça işlenmiş, Anadolu halkı arasında gül koklarken salavat getirme âdeti ortaya çıkmıştır.

Mevcut bilgilere göre Türk edebiyatında gülün Hz. Muhammed’in (sav) terinden yaratılmasını ilk defa Yunus Emre (1240-1320) şiirlerinde dile getirmiştir.⁴³ 15. yüzyılda Süleyman Çelebi (1351-1422) *Vesiletü’n-Necât* isimli eserinde Hz. Peygamberin terinden gül derdiklerini

43 Hak anı öğdi yaratdı sevdi Habîb’üm didi
Yir yüzinde cümle çiçek Mustafâ’nun teridür

Y. Emre, 81/2

Gül Muhammed deridür bülbül anun yâridür
Ol gülile ezelfi cihâna bile geldüm

Y. Emre, 196/8

söylemiş,⁴⁴ 16. yüzyılda ise Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1598/9) *Hilye*'sinde benzer duyguları işlemiştir.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin şâir pâdişahlarından olan ve Dîvân şiirinin en hacimli dîvânlarından birine sahip olan Kânûnî Sultân Süleyman da benzer bir beyit yazmıştır.⁴⁶

Arapça, Türkçe manzum, mensur, telif ve tercüme şeklinde yaklaşık ikiyüz eser veren Bursalı İsmail Hakkı (1652-1725) *Rûhü'l-Mesnevî*'sinin ikinci cildinde, *Mesnevî* ve *Muhammediye Şerhi*'nde, *Kitâbü'n-Netîce*'de ve bilhassa *Risâle-i Gül*'de, Hz. Muhammed (sav) ile gül arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Adı geçen diğer eserlerdeki bilgiler *Risâle-i Gül*'deki bilgilerin tekrarıdır (Tatçı, 2010: 103). Mustafa Tatçı, *Risâle-i Gül*'ün Türkiye kütüphanelerinde⁴⁷ bulunan iki nüshasını karşılaştırmalı olarak inceledikten sonra şu bilgileri vermiştir:

“İsmâil Hakkı, peygamberlerin ve bilhassa peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav), hakikat ehli olan edip ve şâirlerin, mecâzî sözler söyleyip hakiki manalarını kastettiklerinin, bu gibi söz ve eserlerin şerh edilmesi gerektiğinin inancındadır. Bu görüşten hareketle o, özellikle sembolik olan bazı kavramları şerh eden eserler yazmıştır. Bunlardan biri de '*Risâle-i Gül*' adlı makalesidir.” (Tatçı, 2010: 100).

İsmail Hakkı Bursevî, adı geçen risâlesinde özetle şunları belirtir:

44 Terlese güller olurdu her teri
Hoş dererlerdi terinden gülleri

332. Beyit (Pekolcay, 1992: 104)

45 Arak-âlûd olıcak ol sultân
Gül-i pür-jâleye benzerdi hemân

212. Beyit (Pala, 2005h: 68)

Berg-i gül gibi o rûy-ı nîgû
Terlediğinde olurdu hoş-bû

Gördü Kevser arak-ı gül-bûyun
Nice akıtmasın ağzı suyun

220-221. Beyit (Pala, 2005h: 70)

46 Çün arak dökdi Muhammed anı gül bitürdi Hakk
Anun içindür Muhibbî olduğu mümtâz gül

Muhibbî, 1753/5

⁴⁴ 1. Risâle-i Gül, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, Yazma numarası 414, 1b-3b.

2. Risâle-i Gül min-Te'lîfât-ı Hazret-i İsmâil Hakkı k.s. İstanbul Belediyesi Kütüphanesi, OE, Yazma Numarası 975, 86a-89b.

İmâm-ı Sehâvî, “*Mekâsidü'l-Hasene*” isimli eserinde, Hz. Peygamber’den (sav) kuvvetli bir hadis aktarmıştır. Bu hadiste Hz. Peygamber’in semâvâta mi’râcî sırasında arzın ayrılığa dayanamayıp gözyaşı döktüğü, Hakk’ın da bu gözyaşından “lasaf” adında bir bitki yarattığı anlatılmıştır. Hadîsin devamında Hz. Peygamber’in melekût âleminde mülk âlemine döndüğünde, yüzünde biriken ter damlalarının yere düştüğünü ve burada da Allah’ın kırmızı gülü yarattığını ve Hz. Peygamber’in; “Ümmetimden bir kimse benim kokumu duymak isterse, kırmızı gülü koklasın.” dediği rivayet edilmiştir.

Ebu’l-Ferec en-Nehrivânî bu hadîsin zayıf olsa bile manasının doğru olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Yazının devâmında Bursevî, bunun nasıl anlaşılması gerektiğine dair yorumlar yapmıştır. Örneğin Hz. Peygamber’in Cenâb-ı Hak’tan aldığı esmâ ve tecellî bilgisinin gül ile remzedildiğini, kırmızı gülün Hz. Peygamber’in terinden yaratılmasını, güzel kokusunu ve rengini bu remz ile mukayese edip anlamak gerektiğini söylemiştir.⁴⁸

Hz. Muhammed’in (sav) kokusunun gül kokusu olduğunu, gülün O’nun terinden yaratıldığına dair yukarıdaki ve benzer metinlerdeki bilgileri bir kenara bırakıp hadîs kaynaklarına bakılacak olursa görülecektir ki Hz. Peygamber’in kokusunun çok güzel olduğu, misk gibi koktuğu, kimsede benzer bir kokunun bulunmadığı gibi bilgiler vardır fakat hiçbir hadîs kaynağında, Hz. Muhammed (sav) ile gül arasında doğrudan bir ilişki kurulmamıştır⁴⁹. Bu konuda Hüseyin Vassâf Bey (1872-1929) *Gülzâr-ı Aşk* adlı *Mevlid* şerhinde Süleyman Çelebî’nin,

⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî’nin *Risâle-i Gül* isimli eseri “EKLER” bölümünde verildiği ve konunun dağılmaması için bu kadar bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için adı geçen risâleye bakınız.

⁴⁹ **İbn Nâsiruddîn ed-Dîmeşkî**, Muhammed b. Abdillâh el-Kaysî eş-Şâfi’î’ye [ö.842/1438] ait *Câmi’u'l-Âsâr fi’s-Siyer ve Mevlidi’l-Muhtâr* (nşr. Ebû Ya’kûb Neş’et Kemâl, I-VIII, 1431/2010) isimli eserin dördüncü cildinin 492 ve 493. sayfalarında sahâbeden Enes bin Mâlik’e dayandırılan, Hz. Peygamber’in (sav) söylediği iddia edilen; “Terimden bir damla damladı ve ondan kırmızı gül büyüdü. Kim benim kokumu koklamak isterse kırmızı gül koklasın.” sözünün uydurma olarak kabul edildiği belirtilir. Yine İbn-i Asâkir ve İbn-i Hacer gibi hadis alanında uzman kabul edilen önemli kişiler, yukarıda geçen hadisin uydurma olduğunu belirtmişlerdir (**el-Munâvî**, Zeynuddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcu’l-Ârifîn el-Haddâdî [ö. 1031/1622], *Feydu’l-Kadîr fi Şerhi’l-Câmi’i’s-Sağîr*, I-VI, Mısır, 1356/1937, c. V, s. 233; **Mer’î el-Kermî**, Mer’î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Makdisî [ö.1033/1624], *el-Fevâidu’Mavdû’a fi’l-Ehâdisi’l-Mevdû’a*, s.91 (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbağ, I, er-Riyâd, 1419/1998).

Terlese güller olırdı her teri
Hoş dererlerdi terinden gülleri

beytini şerh ederken altı farklı hadîsi kaynak olarak göstermiştir. Fakat hadîslerin hiçbirinde “gül” ile ilgili bir bilgi geçmemektedir.⁵⁰ Hüseyin Vassâf aynı eserin ilerleyen sayfalarında ise, Bursevî’den ictibâs ederek sarı gülün Burak’ın terinden, beyaz gülün Hz. Cebrâil’in terinden, kırmızı gülün ise Fahr-i Âlem’in (sav) terinden yaratıldığını söylemiştir.⁵¹ Vassâf’ın, hiçbir hadîs kaynağında rastlamamasına rağmen, Bursevî’yi delil göstererek sarı, beyaz ve kırmızı gülün yaratılışını mi’râc hadisesine bağlaması da dikkate değer bir ayrıntıdır. Türk edebiyatının ilk hilye yazarı olan Hâkânî Mehmet Bey de *Hilye-i Saâdet* isimli

⁵⁰ Hüseyin Vassâf’ın adı geçen eserindeki hadîsler:

1- Kastalânî merhum yazar: Tîb isti’mâl etmeksizin râyihâ-i tayyibe Rasûl-i Ekrem Efendimiz Hazretlerinin hassâ-i nebeviyelerinden idi. Hatta Enes bin Mâlik, Nebiyy-i Atyeb Efendimizin kokusundan güzel misk ve anberden bile bir şey şemm etmedim, buyurmuşlardır.

2- Mervî olduğu üzere Hz. Sâhib-i Sa’âdet’in vücûd-ı pür-sûd-ı âlilerinde bir derece râyihâ-i tayyibe var idi ki herhangi bir yoldan güzer buyurmuş olsa da, o tarîkı gayet güzel bir koku ihâta eylediğinden Cenâb-ı Peygamber’e tesâdüf etmeyenler râyihâ-i tayyibe-i nebeviye delâletiyle Sultânü’l-Kevneyn Efendimizin o yoldan teşrif buyurduğunu hüküm ederlerdi.

3- İmâm Taberânî nakl eder: Ukbe b. Firkat (r.a) hazretlerinin zevcesi Ümm-i Âsım buyurmuş ki: Dört ortak idik. Her birimiz kokulu şey isti’mâlinde yekdiğerimize müsâbaka ederdik ama zevcimiz Ukbe hiçbir koku sürünmezdi. Öyle iken onda bir koku vardı ki cümlemizin râyihâsından daha güzel idi ve hattâ halk Ukbe’nin kokusundan güzel koku görmedik derler idi. Sebebini zevcimden sordum, cevaben “Fahr-i Âlem Efendimizin zamân-ı sa’âdetlerinde bir derde mübtelâ oldum. Zât-ı âlî-i risâlet-penâhî mübârek lu’âb-ı sa’âdetlerinden bir miktar sırtıma ve karnıma dest-i ma’âlî-peyvestleriyle sürüp sıgâdılar. O derd benden derhal zâil oldu. O zamandan beri bu râyihâ-i tayyibe bâkî kaldı”, dedi.

4- Yine Taberânî rivâyetiyle menkuldür: Ashâbdan biri huzûr-ı pür-nûr-ı sa’âdet-i Muhammedî’ye gelip kızının cihâzı hakkında mu’âvenet talep edince, zât-ı celîl-i nebevîleri mübârek terlerinden bir şişeye iki damla koyup “Al bunu kızına götür ve söyle, içindeki şey ile ta’attur etsin” buyurduğundan o zâtın kerimesi ondan her ne zaman ta’attur ettiyse râyihâ-i tayyibesini bütün Medîne ahalisi şemm ederlerdi. Hattâ onun hânesine “Beytû’l-Mutayyebîn” dediler.

5- Müslim, Hz. Enes’ten rivâyet eder, buyurur ki: Bir gün Enes bin Malik’in (ra) hânesine teşrif-i ma’âlî redif-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî şeref-vâkı’ olarak Sultân-ı Risâlet Efendimiz hâb u râhata varıp mübârek vücûd-ı şerifleri terlemeğe başlamış idi. Hz. Enes’in vâlidesi Ümmü Süleym bir şişe tedârikiyle vücûd-ı sa’âdet-i Hz. Peygamberi’de zâhîr olan terden alıp şişeye vaz’ eder ki (sav) Efendimiz hâbdan bîdâr olunca Ümmü Süleym Hazretlerinin yaptığı işi görüp “Yâ Ümmü Süleym! Ne yapıyorsun?” diye su’âl buyurdular. O da “tatyib için mübârek terinizi alıyorum” cevâbını vermesiyle “evet, ondan a’lâ tîb olmaz” buyurdular.

6- Cenâb-ı Fâtımâtü’z-Zehrâ’dan (ra) şöyle mervîdir:

Peygamber (sav) defnedildikten sonra, onun kalbinden biraz toprak alındı. Onu kokladım. Sonra bir şiir yazdım: “Peygamberin toprağını koklayan kimse hayâtı boyunca daha değerli bir şey koklamaya ihtiyaç duymaz. Başıma gelen musibetler eğer günlerin başına gelseydi geceye dönüşürdü.” (Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk*, Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, Numara 2315, s. 485 vd.)

⁵¹ Tatçı, 2010: 101 naklen: Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk*, Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, Numara 2315, s. 485.

eserinin 216. beytinde, Hz. Peygamber'in kokusunun ya misk kokusu yahut amber özü gibi koktuğunu söylemiştir.⁵² Fakat o da birkaç beyit sonra terinin gül gibi koktuğunu ifade etmiştir. Bu da bize göstermektedir ki amber de misk de gül de Hz. Peygamber'in (sav) kokusunun çok güzel olduğuna kinayedir.⁵³

1.3. Diğer Sanatlarda Gülün Yeri

Klasik şiirimizin en önemli çiçeği olan gül, kimi zaman sıradan bir süsleme unsuru, kimi zaman tezyinatımızın temel elemanı olarak, bazen minyatürlerde, kitap süslemelerinde bazen de şarkılarda karşımıza çıkar.

Minyatürlerde gülün işlenişini incelediğimizde, minyatür kelimesinin “Ortaçağ Avrupası’nda hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin etrafına kıızıl-turuncu *minium* ile (sülüğen, sülyen, kırmızı kurşuntozu) yapılan *miniatura* adlı tezhipten geldiğini ve “sülüğenle boyanmış” anlamını taşıdığını ancak zamanla *minor* (küçük) kelimesinin etkisinde kalarak “küçük (resim)” anlamını da kazandığını” görürüz (Mahir, 2005, c. 30: 118)⁵⁴.

Minyatür, kültürümüzde genellikle el yazması kitaplarda yer alan, altın veya gümüş yaldızla yapılan, derinlik duygusu olmayan küçük resimlerdir. Minyatürlerde işlenen temalar arasında çiçekler, Türk sanatının vazgeçilmez motiflerinden olmuştur. Onlar, bazen natüralist bir yaklaşımla eserlerde kendine yer bulmuş bazen ise stilize edilerek verilmiştir.

Çiçekler içinde gülün minyatür sanatında da ayrı bir yeri vardır. O, Türk süsleme ve minyatür sanatının hemen hemen her devrinde sıklıkla kullanılan motiflerden biri olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’deki secde ve hizb için belirtilen işaretler bile “gül” adını almıştır. Bunlardan cüzlerin başına konulanlara “cüz gülü”; hizblerin başına konulanlara

⁵² İtr-ı hûbuyla pür olurdu meşâm
Bûy-ı müşğ idi ya hod anber-i hâm

⁵³ Burada bir ayrıntıya daha dikkat çekmek gerekiyor: 1635 yılında tamamlanan ve Edirne’den bahseden en önemli kaynaklardan biri olan Abdurrahman Hibri’nin *Enisü’l-Müsâmirin* adlı eserinde, Edirne’de elde edilen güllerden hazırlanan gül suyu için şöyle denir: “Bilinmektedir ki her yörenin ünlü bir ürünü olur. Bunları İstanbul’un ileri gelenlerine ve saygın kişilerine armağan ederler. Edirne yoksul bir şehir olduğu için değerli bir ürünü yoktur. Ancak yukarıda yazılı bahçelerimizden bahar mevsimi armağan olarak gül suyu elde edilir ki kokusunun güzelliği miske benzer.” (Altıntaş, 2014: 24). Yazar misk ile gül kokusunun birbirine çok yakın olduğunu düşünür çünkü ikisi de çok güzel kokar.

⁵⁴ En çok kullanılan 50 Türk motifi için bkz: Ünver, bty.

da “hizb gülü” denilmiştir (Pakalın, 1983: 683)⁵⁵. Minyatürlerde doğa tasvirleri içinde sıklıkla görülen bir “gül hatmi” vardır. Bunu Şimşek şöyle açıklamaktadır:

“Toprakta iri yapraktan ya da bir rozetten çıkan uzun sap üzerinde yaprak ve çiçekleri olan, uca yaklaştıkça küçülerek bitkiye piramidal görünüş veren bir çiçektir.” (2010: 78).

En eski eserlere bakıldığında Selçuklular döneminde yazıldığı bilinen Dioscorides’in *Materia Medica* adlı eserinden bir dal üzerinde “okka gülü” tasviri yer almaktadır. Osmanlı döneminden günümüze ulaşabilen en eski minyatür ise, Sinan Bey’in (1480) yaptığı kabul edilen, “Gül Koklayan Fatih Sultân Mehmet Han” portresidir. Çeşitli yazma eserlerde gül koklayan pâdişah portlerinin yanı sıra elinde gül tutan genç hanım (1720), gül koklayan kılınçlı genç (XVIII. yy), sepetinde gül taşıyan derviş (XVIII. yy) minyatürleri de bulunmaktadır.⁵⁶

Osmanlı minyatürleri, yapıldığı dönemin hayat tarzı, giyim kuşamı ve mekân görüntüleri hakkında gerçeği yansıtan bilgiler veren birer belge niteliği taşımaktadır. Bu minyatürlerden anlaşılmaktadır ki, o tarihlerde Edirne ve İstanbul saraylarında gül yetiştirilmektedir (Şimşek, 2010: 81).

Gülün sembol olarak kullanıldığı, “Gül-i Muhammedî” ismi verilen eserler de mevcuttur. Bu eserlerde gül ve yaprakları üzerinde dualar, ilk halifeler ve din büyüklerinin isimleri yazılıdır. Bazen de gül motifi üzerine “hilye-i şerif”ler yazılmıştır (Şimşek, 2010: 82).

Gül sembolünün dînî edebiyattaki el yazması eserlerde çoklukla kullanılan bir süsleme olduğunu sanat tarihçilerinden öğrenmek mümkündür. Hatta “gül-i Muhammedî” süslemede gülle ilgisi bulunmayan bazı madalyonlara bile ad olmuştur. Sanat tarihçileri gülün Osmanlı sanatındaki en yaygın çiçek çeşidi olduğunu ileri

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şimşek, Habibe (2012), *Kur’ân-ı Kerîm’lerde Bir Süsleme Alanı “Gül” Tezhipleri*, Her Yönüyle Gül Sempozyumu Bildiri Metni, Isparta.

⁵⁶ “XV. ile XX. Yüzyıllar Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi”nin kullanımı için bkz: Coşkun, 2007, YL Tezi. Tek Figürlü Minyatürlerde Gül, Kompozisyon İçinde Gül, Murakka Albümlerindeki Gül Minyatürleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şimşek, 2010: 77-82; Mahir, 2005, c. 30: 118-123. “Gülün Türk Minyatür Sanatı’ndaki Tasvirlerinden ve Doğadan Yola Çıkılarak Yorumlanması, Stilizesi ve Batık Sanatında Kullanımı” için bkz. Aydoğan, Mine (2012), Her Yönüyle Gül Sempozyumu Bildiri Metni, Isparta; Çetinkaya Karafakı, Filiz-Duran Gökalp, Derya (2012), *Gül ve Süsleme Sanatı*, Her Yönüyle Gül Sempozyumu Bildiri Metni, Isparta.

sürmektedirler. Hatta gülün yüzyıllar boyunca stilize, natüralist, realist ve sembolist tarzlarda kitap, kumaş, işleme, taş, çini, keramik, duvar resmi ve benzeri pek çok eserin en çok kullanılan bezeme elemanı olduğunu ve Lâle devrinde bile süslemede gülün daha çok kullanıldığını görmekteyiz (Kortantamer, 1993: 414).⁵⁷

Gül, seramik malzemelerinde de motif olarak eski zamanlardan bu yana yerini alan ve en çok kullanılan çiçeklerden biridir. Bilhassa Türk-İslam sanatında gül ve lâle, çinilerde en çok kullanılan iki çiçektir. “Günümüzde cam, çini, porselen, vitrifiye ürünler, yer-duvar karosu ve mozaik üretimlerinde süsleme amaçlı olarak yaygın bir şekilde kullanılan gül motifleri pişmiş toprak ürünlerine kattığı estetik anlayışı ile yüzyıllar boyu canlı ve etkileyici kalabilmeyi başardığını göstermiştir (Bayazit-Coşkun, 2013: 1-12).⁵⁸

Dünya ve Türk sinemalarında gül ve gülle ilgili konuların yer aldığı çeşitli filmler de yer almıştır. Bu filmlerin çoğunda gül soyut bir görev üstlenmiştir. Bazı filmlerde insanların yaşadığı dramı sembolize ederken, bazılarında cinsellik simgesi olarak kullanılmıştır. Toplumsal sorunların yer aldığı gül temalı yahut isminde gül yer alan filmler de mevcuttur.⁵⁹

Çini, minyatür, tezhip, kalem işi, kitap ciltleri, tekstil, dokuma, ahşap gibi birçok alanda süsleme unsuru olarak kullanılan gül, Türk ebru sanatında da kendine yer edinmiştir. İlk kez Necmeddin Okyay ve Mustafa Düzgünman tarafından denenmiş olan gül ebrûsu, onların yetiştirdiği sanatçılar ve öğrencileri tarafından bugün sürdürülmektedir (Çaylı-Erdinç, 2012 Her Yönüyle Gül Sempozyumu).⁶⁰

Gül, bayanların kullandığı başörtülerine de ilmik ilmik işlenmiş, çeyiz sandıklarının vazgeçilmezlerinden olmuştur. Bilhassa Ispartalı bayanlar tarafından yapılan pembe ve kırmızı gül oyaları, tığ veya iğne kullanılarak üretilir. Bugün bu oylar, sadece yazma kenarlarına değil, havlu kenarlarına, fularlara, broşlara, şallara da işleniyor.⁶¹

⁵⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Demiriz, Yıldız (1986), *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.

⁵⁸ Bilhassa İznik ve Kütahya çinilerindeki gül motiflerinin çinilere kazandırdığı uyum, ahenk ve estetik hakkında detaylı bilgi için bkz: Bayazit, Murat-Coşkun (2012), Betül, *Seramik Sanatında Gül Yansımaları ve Çinilerde Gül Motifleri*, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Basılmamış Bildiri, Isparta.

⁵⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Cereci, Sedat (2012), *Sinemada Gül Temalı Filmlerin Yetersizliği Sorunu*, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Basılmamış Bildiri, Isparta.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Çaylı, Gülfizar-Erdinç, Ünal (2012), *Türk Ebrû Sanatı ve Gül*, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Basılmamış Bildiri, Isparta.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirelek Gökdoğan, 2013: 37-41; Kaya, 1988.

El ile dokunan eski Isparta halılarında da gül motifi çok yaygındı. Hatta çocukluğunda halı işleme sesleri ile uyanan bu satırların yazarının büyüdüğü evin çatısında bulunan halı tezgâhı bu motiflere sıkça şahit olmuştur. Halının desenini halamın kayınpederi çizer; babaannem, annem ve halam ise dokur, halı bitince “Halı Sarayı”na götürülüp satılırdı. Halının her bir deseni için “gül dokumak” tabiri kullanırdı. Söz gelişi üç desen dokuyan biri; “Bugün üç gül dokudum.” derdi. Halı ipini sarmak için kullanılan çıkırığın adı da *gülücen* idi.

Gülün kendine yer edindiği alanlardan biri de mûsikî/şarkı sözleridir. Mûsikî, duygu ve düşünceleri seslerle ifade etme sanatı olarak tarif edilir. Şiir ve mûsikî Türk kültüründe birbirini tamamlayan iki ögedir. Dîvân şiirinde yer alan “şarkı” türü de ses ile sözün yakınlaşmasını etkilemiştir. Dolayısıyla şarkılara konu olan sözlerin önemli bir bölümünde “gül”e rastlamak mümkündür. Şarkılarda bazen gül ile bülbül konuşturulmuş, bazen bülbülün inlemesi ele alınmış, gül kimi zaman baharı temsil etmiş kimi zaman da diğer çiçeklerle ilişkilendirilmiştir.⁶² (Ateş-Dikmen, 2010: 83-84). Bunun yanı sıra ismini gülden alan makamlarımız da vardır. Gülizâr, Gülşen-i Vefâ, Rast Güldevri, Güldeste, Gonca-i Ra’nâ, Gülzâr, Gülruh bunlardan bazılarıdır. Gülfer Kalfa isimli bir de bestekâr mevcuttur (Ayvazoğlu: 1996: 100; Karadeniz, bty: XV-XXII).

Bunların yanı sıra değişik çiçek ve bitkiler rüyalarda da önemli bir motif olarak kabul edilmiştir. Çeşitli rüya tabiri kaynaklarında gül, lâle, nergis gibi çiçekler genellikle güzelliğe, hayra, evlenmeye, iffetli ve görgülü kadına, ferahlık ve sevince işaret oldukları varsayılmıştır (Çöğenli-Bayram, 1993: 175). Çeşitli kaynaklarda gül görmenin yorumları özetle şöyledir:

“Rüyada gül görmek, şerefli olan bir adama veya çocuğa yahut kayıp bir kimsenin gelmesine ya da kadına işaret eder. Rüyada gül topladığını gören kimse, hayır, iyilik, sevgi ve nimete kavuşur. Henüz açılmamış gül, hamile olan kadının çocuğunun düşmesiyle tabir edilir. Bazı tabircilere göre gül, ayrılacak veya elden kaçırılacak kadın ve ticarete yahut devamlı olmayan ferahlık ve sevince ya da sonu ve vefası olmayan ahde işaret eder. Rüyada genç bir delikanlının kendisine bir gül sunduğunu görse, o delikanlı,

⁶² Şarkılarda gülün kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ateş-Dikmen, 2010: 83-96.

o kimseye bir taahhütte bulunur. Ancak sözünde durmaz. Rüyada gülden başında bir taç olduğunu gören kimse, bir düşmanı ile evlenir. Bir kadın bu rüyayı görse, tabir yine böyledir. Gül, güzel bir isimle yâd edilmeye de işaret eder. Gül, ferahlık ve sevince de işaret eder. Hasta olan bir kimsenin rüyada, gülün altında serilmiş veya gülden bir elbise giydiğini görmesi, o hastanın 40 gün sonra öleceğine işaret eder. Çünkü gülün mevsimi kırk gündür. Bazı tabirciler, gül, bir misafirin veya bir mektubun gelmesine işaret eder dediler. Gülü kesilmiş ağacında görmek, üzüntü ve kederdir. Bazı tabirciler, ağacıyla olan gül, sarp ve çetin bir millete ve güç işlere işaret eder. Rüyada gül toplamak sevinçtir. Bazen de sarı gül, hastalığa, kırmızı gül, güzellik ve zinete işaret eder. Kırmızı gül, delil ve iddia edilen şeyin vuzuha kavuşmasına da tabir edilir. Kirmânî'nin yorumuna göre: Bir kimsenin rüyasında ağacı üzerinde kırmızı gül görmesi; o kimsenin neşe ve sevince erişeceğine ve isteklerinin tahakkuk edeceğine, kişinin rüyasında ağacı üstünde san gül görmesi; o kimsenin bir iftiraya uğrayacağına ve herkese gülümseyen bir kadına, kişinin rüyasında ağacı üstünde beyaz bir gül görmesi; o kimsenin ihsana nail olacağına ve yükseleceğine, bekâr bir kimsenin rüyasında ağacı üzerinde veya evinde bir gül görmesi; o kimsenin evleneceğine, kişinin rüyasında ağacı üzerinde veya evinde kırmızı gül görmesi; o kimsenin ev halkı veya yakınları tarafından sevindireceğine yorumlanır. Gülyağı, zekâyâ, dinç bir dimağa, halka yakınlığa, mütevazı ve yumuşak olmaya delâlet eder” (Eliâık, 2003: 175-183; Nablûsî, 2007: 43; <http://ruya.ihya.org/ruyada-gul-gormek.html> 21.09.2016)⁶³.

Sonuç olarak gül, kültürümüzde isimlerden atasözlerine, kitap isimlerinden mahalle isimlerine, kokudan dînî törenlere kadar etkisini geniş bir sahada hissettirmiştir. Gülün yüzyıllar boyunca stilize, naturalist, realist ve sembolist tarzlarda, kitap, kumaş, işleme, taş, çini, keramik, duvar resmi, vb. pek çok eserin en çok kullanılan bezeme elemanı (Kortantamer, 1993: 414) olarak yer etmesi bu çiçeğin kültürümüzdeki önemini bir kez daha gösterir.

⁶³ Bu konuda akademik bir çalışma için bkz: Koldaş, Diyadin (2003), *Kur'ân'da Rüya*, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE Temel İslam Bilimleri ABD Tefsir Bilim Dalı, YL Tezi.

II. BÖLÜM: GÜLÜN KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNE YANSIMALARI

2.1. Klasik Türk Şiirinde Gül Telakkisi⁶⁴

“Dîvân Şiiri” olarak da isimlendirilen klasik Türk şiirinde gül, genel olarak bir güzellik sembolü olmakla birlikte aynı zamanda aşkın, sevgilinin, temizliğin simgesidir. Sevgili her fırsatta doğrudan ya da dolaylı olarak güle veya rengi, şekli, dokusu, kokusu vb. yönlerden gülün bir özelliğine benzetilir. Şâirlerin bu çiçeği şiirlerde kullanım amacına bakıldığında, bitkisel özelliğinden çok, anlatmak istedikleri duyguları için bir araç niteliğinde kullandıkları görülür. Aslında Dîvân şâirlerinin amacı, gülün bitkisel özelliklerine işaret etmek değil, ifade etmek istediklerini gülün bitkisel özellikleri aracılığıyla dile getirmektir. Örneğin gül-yanak ilgisinin kurulduğu bir beyitte şâirin amacı gülün yumuşak ve renkli taç yapraklarına işaret etmekten çok; yaprakların bu niteliğinden yararlanarak sevgilinin yumuşak, kırmızı ve taze yanağını anlatmaktır (Bayram, 2001: 423).

Rint bir Dîvân şâiri için gül, ilkbaharın müjdecisi, neşe ve sevinç kaynağı, kış mevsimindeki kapalı mekânlardan kurtulmanın, gezme ve eğlenmenin habercisidir (Güfta, 2013: 218). Hemen hemen bütün Dîvân şâirlerinin en çok bahsettiği çiçeğin gül olduğunu söylemek mümkündür. Ayvazoğlu, sadece Necatî Bey, Hayâlî Bey, Fuzûlî ve Nev’î’nin gül kasideleriyle Bâkî’nin gül redifli beş gazelinin bile çiçekler sultanı gülün, eski edebiyatımızda ne kadar zengin bir hayal dünyası yarattığını göstermeye yeterli olduğunu söyler (1996: 99). Yazar, Necâtî Bey Dîvânı’nı incelediği bir makalesinde 650 gazelin 255’inde gül ve güle dair çağrışımların bulunduğunu; gülün kullanıldığı 255 gazelde toplam 363 beyitte güllü kullanımların varlığını tespit etmiştir (2009: 2371). Kortantamer ise bir yazısında şu husustan bahseder:

“Gül bütün bu özellikleriyle Osmanlı sanat dünyasının en önemli anlatım araçlarından birisi olarak karşımıza çıkıyor. Bu bakımdan bu önemli anlatım aracının bir leitmotif, bir temel eleman olarak, büyük edebiyat eserlerine has bir

⁶⁴ Doğu edebiyatlarında gülün kendisine yer bulduğu gibi Avrupa kültür ve edebiyatlarında da Ortaçağ’dan itibaren gülün kendine yer bulduğu görülmektedir. Genel olarak Batı edebiyatlarında gül; güzellik, aşk, kalp, içki kadehi, kan, ihtiras, şehvet ve erotizmin sembolü olmuştur (Andı, 2010: 4). Modern Türk şiirinde gülün kullanımı için bkz: Andı, 2010: 3-19; Çetin, 2013; Çetindaş, 2013: 13-28; Dinç, 2013: 43-50; Erdoğan, 2010: 39-44; Nas, 2006; Varlı, 2009: 102-113.

ustalıkla kullandığı Gül kasidesini alışlagelmiş kalıpların dışında ele almak, klasik edebiyatımızın Tanzimat'tan bu yana pek fark edilmek istenmeyen bir çehresini göstermesi açısından ilgi çekici olabilir” (Kortantamer, 1993: 415).

Klasik Türk şiiri telakkisinde sevgili gül yüzlüdür; yanakları güldür, dudakları güldür, endamı güldür. Sevgilinin kokusu gül kokusudur. Bunun yanı sıra gül, şekli bakımından içki kadehine; rengi bakımından şaraba benzetilir. “Mey-i gül-fâm” kullanımı gazellerde sıkça görülen terkiplerden biridir.

Gülün hem klasik Türk şiirinde hem Doğu edebiyatlarında efsanelere kadar giden zamanlarda sıkça kullanılmasının birçok sebebi vardır. Yavuz Bayram bu sebepleri şöyle sıralar:

1. Her coğrafyada bilinen ve yetişebilen bir çiçek olması,
2. Güzel ve alımlı bir çiçek olarak kabul görmesi,
3. Renginin sevgilinin yanağı ve dudağına benzemesi,
4. İnsanın görme, koklama ve dokunma duyularına hitap etmesi,
5. Tarihin çok eski dönemlerinden itibaren edebî metinlere konu olması,
6. Hz. Peygamber'in (sav) simgesi olarak kabul görmesi... (2007: 372).

2.2. Gül Yetiştiriciliğinin Beyitlere Yansıması

Gülü hemen her vesile ile şiirlerinde kullanan Dîvân şâirlerinin, gülün bitkisel olarak hemen her özelliğini bildikleri görülmektedir. Taranan dîvânlarda gülün güzel koktuğu vakitler, güllerin cinsleri, güllerin hangi tür topraklarda daha iyi yetişebileceği, gül yağı çıkarırken dikkat edilmesi gereken hususlar gibi birçok özelliğinin ustaca işlendiği görülmüştür. Gül yetiştiriciliğinin yansıdığı beyitlere geçmeden önce, konu ile ilgili öz bir bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılması için uygun olacağını düşünüyoruz.

Alanında önemli bir uzman olan ve çeşitli ödüller almış, bahçecilik ve gül mütehassısı Lütfi Arif Kenber⁶⁵ bu konuda şu bilgilere yer vermektedir:

⁶⁵ Kenber, yine bir çiçek hayranı olan Cevat Rüştü'nün en yakın arkadaşlarından biridir. 1 Haziran 1918'de yayımlanmaya başlanan *Bahçıvan* dergisinin mesul müdürü Cevat Rüştü, imtiyaz sahibi ve başyazarı ise Lütfi Ârif

“Gül, havadar ve güneşli yerlerden hoşlanır, fakat güneş fazla olursa hemen solar ve rengi de gittikçe açılır. Bu sebeple güney tarafı gül için iyi değildir. Batı yönü de genellikle rutubetli olduğu için çiçeklerin hastalıklara yakalanmasına neden olur. Kuzey ise soğuk rüzgârları nedeni ile yaprakları sertleştirir. Dolayısıyla gül için en uygun yön Doğu’dur. Fakat bazı cinsler farklı özellikler gösterebilir. Örneğin, İngiltere’de kokusuz olarak tespit edilen bir cins, İstanbul’da kokulanmıştır” (Kenber, bty: 42).

Kenber’in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki genellikle güllerin dikimi için en uygun yön doğudur ve gülün en büyük düşmanı ise rutubettir. Peki güller ne zaman dikilmelidir? Bu, bulunulan bölgeye göre çeşitlilik arz eden bir durumdur. Güller genellikle sonbaharda dikilir fakat Akdeniz havzası gibi kışın ılık olan bölgelerde ise şubat ayına kadar dikilebilir. Güller soğuğu sevmeyen bitki türlerinden olduğu için Ankara gibi yüksek ve kışı sert geçen bölgelerde birçok gül çeşidi yaşayamaz. Fazla rutubet ise soğuktan daha çok tesirli olduğu için güllerin üzerine, yağacak yağmurların kökleri çürütmemesi amacıyla, fidanların etrafına doldurulacak toprak vesairenin koni şeklinde bir tepcecik gibi yapılması lazımdır (Kenber, bty: 53, 58).

İyi bir gül yetiştirmek için gülün dikileceği yönün ve bölgenin yanı sıra toprağın da büyük önemi vardır. Gül için en iyi toprak buğday toprağı denilen killi kumlu ve içinde demir karışımı olan topraklardır. Kemik, boynuz, tırnak kırıntıları ve -özellikle de içinde azot fazla olduğu için gülleri kuvvetlendiren- kurumuş kan gibi gübreler gül için çok faydalıdır (Kenber, bty: 43-45). Şâirlerin bahsettikleri gülün bülbülün kanından beslenmesi hüsn-i talilinin bu gerçeğe dayandırıldığını söylemek mümkündür.

Güllerin isimleri verilirken birçok farklı yöntem kullanılmıştır. Bu isimler, ya o çeşidi meydana getiren bahçıvanın isminden ya aile fertlerinin birinin isminden veya çeşit elde edildiğinde halkın saygısını kazanmış birinin isminden hareketle oluşturulur. Avrupa’da güllere isim vermek çok önemlidir. Bunun için ziyafetler verilir, törenler düzenlenir, güle ismi verilecek olan şahıs da törende hazır bulunur (Kenber, 18). Bazı yetiştiriciler gülün rengine, (esmer yeşil, külrengi yeşil, mor menekşemsi vb.), şekline

Kenber’dir. Yine Ahali İktisat Fırkası’nın kurucularından olan Lütfi Arif Kenber’in vasıtasıyla Cevat Rüştü’nün adı geçen firkadan milletvekili adayı gösterildiği de tahmin edilmektedir (Polat, 2001: 24/33).

(tek çiçekliler, iki ve beş çiçekliler, beşten on beşliler vb.), duruşuna (kadeh şekli, küre şekli vb.) göre de isim vermişlerdir.

Güller dikenlerinin şekline göre de sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur: Düz dikenliler, çengelli dikenliler, sivri dikenliler vb. Hatta dikenlerinin renklerine göre bile sınıflandırma yapılmıştır: Çay güllerinin diken rengi erguvanîdir; “banks”lar bronz yeşil, “rubiginosa” ve “pemprenel”ler esmer demir pası rengindedir. Yapraklarının şekilleri de başka bir sınıflandırma sebebidir. Yuvarlak oval olanlar, oval dikdörtgen olanlar, sivri elips olanlar vb. Güllerin boylarına göre de sınıflandırma yapılmıştır: Bodur güller, küçük çalı gülleri, büyük çalı gülleri, sarılıcı güller, yarım boy güller, yüksek boy güller, sarkık güller ve şemsiye gülü (Kenber, bty: 114).

Gül çiçeklerinin büyüklüğü ve küçüklüğü cinslerine ve çeşitlerine göre değişmektedir. Küçük çiçekli olan güllere “pompon” adı verilir. Her cinsin “pompon”ları vardır. Çiçeklerin büyüklüğü yetiştirme tarzına, iklime, toprağa, gübreye, aşı ve anacın kuvvetine bağlıdır. Güllerin katmerli, tam katmerli, yarım dolgun vb. isimleri ise yapraklarının adedine göredir. Kabul gören güller, tam katmerli ve tam dolgun olanlarıdır. Bunların hem goncaları hem kendileri büyük ve gösterişli olur.

Araştırmalarımız sırasında Dîvân şiiirinde şâirlerin sıklıkla kullandığı, katmerli gülü ifade eden “gül-i sad-berg” ile ilgili farklı bir bilgi ile de karşılaştık. Kenber, gülün doğasında aslında katmerli gülün olmadığını ve gülün çiçeğinin 5 tek yapraktan oluştuğunu söylemektedir:

“Bazı güllerin katmerli ve dolgun olması tamamen insan zekâsıyla elde edilmiş bilimsel bir olaydır. Gül tabiatla katmersiz ve beş tek yapraklıdır. Fakat yavaş yavaş çiçeğin erkek organları çiçek yaprağına dönüşmeye başlamıştır. Buna sebep olan tabii olaylar araştırılmış ve bu suretle çiçek yapraklarının arttığı görülmüştür. Katmersiz olan gülün yavaş yavaş yarım katmerli olması ve yavaş yavaş dolgunlaşması olayına “dublikatür” derler. Bu olaydan bilimsel kurallar çıkarılmış ve gülcülüğün ilerlemesi bu sayede olmuştur.” (bty: 26).

Gül yetiştiricileri tarafından çiçeklerin rengi çok önemsenmiştir. Yapay melezlemeler⁶⁶ sonucunda yeni renkler elde edilmiştir. Gülün çiçeği vakitlere göre de farklı renkler kazanmaktadır. Bu sebeple çiçeğin rengini anlamak için araştırmalar muhakkak ilkbaharda ve sabahleyin yapılmalıdır. Gonca hâlinde iken bulunan renk gerçek renk değildir. Çiçeğin açılmış olması gerekir. Koparılmış gülün rengi ise ancak gölgede anlaşılabilir çünkü güneş rengi değiştirir ve çoğunlukla koyu renkleri açıklştırır (Kenber, bty: 35).

Çiçek yetiştiricileri tarafından gülün kalitesi daha açılmadan önce, gonca halinde iken de tespit edilebilmektedir. Bir gülün güzelliği goncasının şekil ve biçiminden de anlaşılır. Örneğin goncası dik, genişliğinden daha uzun ve konik olursa daha değerli kabul edilir. Bizim coğrafyamızda nadir bulunan bazı cinsler ise kışın yapraklarını dökmezler: “banks”lar ve “sempervirens”ler gibi. Fakat diğer cinslerin hemen hepsi yapraklarını dökerler (Kenber, bty: 30).

2.2.1. Bahar Yağmurlarının Güle Faydalı Olması

İlkbaharın gelmesiyle açılmaya başlayan güller, baharın habercisi olarak kabul edilir. Bu yüzden bahar mevsimine “gül mevsimi” de denilir. Güllerin yeni açmaya başladığı zamanlardaki bahar yağmurları gülün yetişmesi için çok önemlidir. Aşağıdaki beyitte Şeyhî gözyaşlarını bahar yağmurlarına benzetmekte ve bu yağmurların gül için faydalı olduğunu belirtmektedir:

Ben ağladığımı istersen aceb mi

Gül olur katre-i nîsâna teşne

Şeyhî, 163/3

*Benim ağladığımı istemene şaşırmmalı; zira gül nisân yağmurunun damlasına
susamıştır.*

⁶⁶ Melezlemenin ne kadar etkili olduğunu anlamak için şu bilgiyi vermekte fayda olduğunu düşünüyoruz: İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin ortaklığıyla kurulmuş olan İstanbul Ağaç ve Peyzaj A.Ş. İstanbul şartlarına uygun bir gül çeşidi aramış ve Fransız firması olan Meilland’ın ürettiği güllerin uygun olduğunu tespit etmiştir. 2001 yılından bu yana İstanbul’da peyzaj alanlarında kullanılmaya başlanan bu güller, fazla bakım istemeyen, sekiz ay çiçek açan, kuraklığa, toz ve egzoz gazına dayanıklı, verimsiz topraklarda da yetişebilen ve bol gonca veren bir bitkidir. Adı geçen firma bu gül türünü ithal etmek yerine Türkiye’de üretmek istemiş ve bunun için 2007 yılı itibarıyla Bursa-Yenişehir ve Adapazarı’nda toplam 500.000 m² alanda üretim faaliyetlerini sürdürmüştür (Mustafa Kupik, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Poster Bildiri Metni, 2012, Isparta).

2.2.2. Dikensiz Gül Yetiştirilmesi

Gülün ayrılmaz bir parçası olan diken, klasik Türk şiirinde kendisinden sıkça bahsedilen bir objedir. Gülün çiçek ve yaprak kısmı, kokusunun ve görünüşünün güzelliği yönleriyle âşığı hoşnut ederken; diken kısmı ise güle ulaşmayı zorlaştırdığı, maşûkla arasına giridiği için, âşığa acı verir.

Kültürümüzde gül hep dikeniyile birlikte düşünülmüştür. Hatta bununla ilgili olarak “Gülü seven dikenine katlanır.” gibi meşhur atasözlerimiz de vardır. Bununla birlikte botanikçiler dikensiz gül yetiştirme girişimlerinde bulunmuş ve olumlu sonuçlar almışlardır. Bu konu ile ilgili Kenber şu bilgilere yer verir:

“Gül bilginleri dikeniyi ortadan kaldırmak için çok çalışmışlar ve başarı kazanmışlardır. Ancak dikensiz güller, dikenlilerin yanında sönük kalmış gibidir. Dikenli güller her zaman üstün tutulmuştur. Sebebi açıktır. Bir gül koparmak için birkaç diken yarasına katlanmamızı, güle olan sevgimizin tatlı bir ıstırapı olarak kabul edebiliriz.” (bty: 5)

Kenber, aynı eserin ilerleyen sayfalarında “alpina” cinsi güllerin dikensiz olduğunu, yeni yetiştirilen “Madame Sancy de Parabere” gülünde de diken bulunmadığını söyler (bty: 95). Cevat Rüştü, 15 Eylül 1333 (1917) tarihli *İkdam* gazetesinde yazdığı “Gül ve Envâr” başlıklı yazısında, III. Ahmed devrinde yetişen lâlelerden birine “Gül-i bî-hâr” (dikensiz gül) adının verildiğini, hatta bunun üzerine *Tuhfetü'l-İhvân* isimli eserin sahibi Fennî Çelebi’nin;

Dest-i hûbânı etmez âzürde

Dediler nâmına gül-i bî-har

beytini söylediğini bildirmektedir (Polat, 2001: 120).

Günlük hayattaki unsurları, zihinlerinde harmanlayarak şiire aksettiren Dîvân şâirlerinin gözünden dikensiz gül yetiştirme gayretleri de kaçmamış ve

yetiştirilen dikensiz gülleri çeşitli benzetmelerle şiirlerinde kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilisini dikensiz gül olarak vafetmiştir:

Şevk u zevkumdan durur bülbül-veş efgân itdügüm
Bir güler yüzlü gül-i bî-hâra dûş itdün beni Hayretî, 472/7

Benim bülbül gibi figân ettiğim şevk ve zevkimdendir. Bir güler yüzlü dikensiz güle beni mağlup ettin.

Aşağıda Bâkî, Neşâtî ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın beyitleriyle örneklendiği üzere Dîvân şiiri geleneğinde dostların bir araya geldiği meclisler, genellikle gül bahçesine benzetilir. Herkesin elinde ayrı bir kadehin olması, ortamı kırmızı güllerle dolu bir bahçeye çevirir. Sürâhi ve şarap testisi de şekli itibariyle goncaya benzer. Bu bahçenin gülü kimi zaman sâkîdir, kimi zaman kadehtir. Şarabın renginin kırmızı oluşu, kadehin güle benzetilmesindeki en önemli etkidir. Yalnız bu gül, gülistânın gülleri gibi değil, dikensiz cennet gülüdür:

Seyr-i bâğ-ı bezme gel câm-ı mey-i gül-gûna bak
Gülşen-i cennetde açılmış gül-i bî-hârı gör Bâkî, 71/4

Meclis bağına seyre gel, gül renkli şarap kadehine bak. Cennetin gül bahçesinde açılmış dikensiz gül nasıl olurmuş gör.

Sâgar gül-i bî-hâr u sebû gonca-i ser-sebz
Pür zîb ü safâ olsa n'ola gülşen-i işret Neşâtî, 12/4

Kadeh, dikensiz bir gül; sürâhi yeşil renkli/taze bir goncadır. Eğlence meclisinin zevk ü safa dolu olmasına şaşılır mı?

Minnetüm sâkîyedür ben bâgbânı bilmezem
Var mı câm-ı mey gibi âlemde bir bî-hâr gül Ş. Yahyâ, 224/2

Bâğbânı tanımam, benim minnetim sâkiyedir. Âlemde mey kadehi gibi dikensiz bir gül var mıdır?

Bazı güllerin dikensiz oluşu beyitlerde farklı tahayyüller ile karşımıza çıkmaktadır. Esasen rakibin bir türlü aradan çıkmayışının dile getirildiği aşağıdaki beyitte şâir, hazinelerin zaman zaman yılandan; gülün ise dikenden arınmasına karşılık sevgilinin sürekli ağyârla olduğunu belirterek hayıflanmaktadır:

Gencîne mârdan gül ola hârdan cüdâ

Ol yâr hergiz olmaya agyârdan cüdâ

A. Hâletî, 18/1

Gülün eteğini bir türlü bırakmayan dikenler/sevgilinin etrafından bir türlü ayrılmayan rakipler, bazı âşıkları çileden çıkarmış ve onları “illâ ki” dikensiz gül/rakipsiz sevgili bulma arayışına yöneltmiştir:

Âşıkuz dîvâneyüz bâğ ile gülzâr isterüz

Bir güle dil bağlaruz illâ ki bî-hâr isterüz

Nev'î, 183/1

Eskiden düğünlerde, gümüş veya balmumundan yapılan, servi ağacına benzeyen, dallarına yaprak yerine değerli eşyalar takılan ve adına *nahl* denilen süsler yapılırdı. Özellikle padişah düğünlerinde sokakları süsleyen nahiller 20-25 metre boyunda, 4-5 metre eninde olup, 50-60 kişi tarafından taşınacak kadar büyük olabiliyordu. Bunun yanı sıra tek kişi tarafından taşınabilecek büyüklükte olanları da vardı (Onay, 2009: 345; Pala, 2005: 347; Şentürk, 2006: 254). Aşağıdaki beyitte Hayâlî, vücudunda çıkan yaraları dikensiz kırmızı güllere, başındaki âh dumanını ise sümbüle benzetmiş ve bu haliyle kendisini cihanı süsleyen bir nahl olarak tasavvur etmiştir:

Dâğlar bî-hâr gül farkımda sünbül dūd-ı âh

Derler ise yaraşır nahl-i cihân-ârâ bana

Hayâlî, 16/3

Yaralar(ım) dikensiz gül, âh dumanı ise başımdaki sümbüldür. Bana cihânı süsleyen nahil derlerse yeridir.

Fitnat Hanım’a göre, sevgili bir gül bahçesidir. Sevgilinin yüzü ise o bahçenin gülüdür. Bununla birlikte sevgilinin yanağındaki tüyler gülün dikenidir. Sevgili, ayva tüylerini kestiğinde ortaya dikensiz bir gül çıkar:

Hattın ruhunda tâze tırâş eyleyüp yine

Gülzâr-ı hüsnde gül-i bî-hâr gösterir

Fitnat Hanım, 10/4

Yukarıda beyit örnekleri verilen birçok şâirimiz her ne kadar “dikensiz gül vardır” deseler de Nev’î buna itiraz etmekte, “Dünya bahçesinde her ne ararsan bulunur ama ağyarsuz sevgili ve dikensiz gül bulamazsın.” demektedir. Adnî de gülü dikeniyile, sevgiliyi rakip ile kabullenenlerdendir:

Her ne dersen bulunur gülzâr-ı dehr içre hemân

Hârsuz gül gözleme ağyarsuz yâr isteme

Nev’î, 420/3

Ağyâr cefâsın çekelim yâr için ey dil

Çün bâğ-ı cihânda gül-i bî-hâr ele girmez

Adnî, 34/2

2.2.3. Edirne ve Şam’ın Gül Yağı ve Gül Suyu Üretim Merkezleri Olması

Gül yağının ve gül suyunun Anadolu’da ilk olarak hangi tarihte ve nerede üretilmeye başlandığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Elimizdeki en eski bilgiler, 1330’lu yıllarda yazılmış olan İbn-i Battûta’nın *Seyahatnâme*’sindeki bilgilerdir. Şimdiki Bulgaristan sınırları içinde bulunup da gülcülük yapılan yerler, Osmanlı döneminde Edirne sınırları içindeydi. Saraya gelen tonlarca gül suyu, Osmanlının ürettirdiği güllerdendi. 1877-1878 Balkan Savaşı ile bu topraklar kaybedilince gülcülük yapan binlerce insan Anadolu’ya göçmek zorunda kaldı (Altıntaş, 2014: 23).

Bu bölgede üretilen kokulu güllerin suyu da çok kaliteliydi. Evliyâ Çelebi (1611-1682?) *Seyahatnâme*’sinde Edirne’de elde edilen gül suyu için, “Gül suyu yeryüzünde yoktur. Gül ve güllükleri cihanı bezetmiştir.” ifadelerini kullanmıştır. Çelebi, Edirne’de elde edilen gül suyunun bakır kazanlar içinde İstanbul’a getirildiğini ve satışı ile Edirneli hatunların ilgilendiğini söylemiştir⁶⁷ (Gökyay, 1996: 228).

Katip Çelebi de (1608-1657) XVII. yy’ın başlarında Edirne civarında geniş gül bahçelerinin bulunduğunu ve burada gül suyu elde edildiğini bildirmiştir. O, Edirne’de üç nehir etrafında 450 adet bahçe olduğunu ve özellikle gül bahçelerinin çok olduğunu bu sebeple başlıca malının da gül suyu olduğunu bildirir (Kâtip Çelebi, 2013, c. 1: 279).

Turhan Baytop, Osmanlı döneminde ilk gül yağı üretiminin XVII. yy’ın ortalarında Edirne’de başladığını ve Edirneli göçmenler ile birlikte Bulgaristan’a (Karlova, Kızanlık ve Zağra bölgeleri) geçmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemektedir (1999: 214). Aynı yazar, 1877-78 Balkan Savaşı sonrasında Anadolu’ya dönen Bulgaristan göçmenlerinin yanlarında getirdikleri gül fidanları ve teknik ile Anadolu’da (İstanbul, Bursa, İzmir, Burdur, Isparta bölgelerinde) ikinci bir gül bahçeleri kurma ve gül yağı elde etme faaliyetlerinin başladığını belirtmektedir. Bu dönemde hükûmet üreticilere fidan, imbik ve kredi sağlayarak gül yağı üretimini teşvik etmiştir (1999: 214).

Baytop başka bir makalesinde Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerden hareketle bir çıkarımda bulunur:

“Bugün gülyağı sanayi merkezlerinden olan Eski Zağra ve Kızanlık’tan ve Filibe’den geçerken, Evliyâ Çelebi bu yörelerde gül bahçelerinden ve gül suyundan bahsetmemiştir. Evliyâ Çelebi, bu havalide gül görmemiştir. Çünkü bu yörede gül ekimine daha sonra, 17. yüzyılın sonlarında bir Türk tüccar tarafından başlanmış ve

⁶⁷ 158b: Andan esnâf-ı gülâbcıyân: Dükkân 14, neferât 70, bunlar Bedâstân-ı Atik öninde husrevânî küp kadar bakır kazanlar içre Edirneli hârunlar gülâb satarlar. Gayrıları dükkânlarda buhûr suyu ve mâ’-i kâdî ve mâ’-i gülâb ve mâ’-i amber ve mâ’-i aselbend ve mâ’-i mâverd ve mâ’-i yâsemen misilli ıtriyât makûlesi mâ’-i tayyibeler fûruht iderler. Pîrleri Itriddîn-i Hindî’dir, kabri yine Hindistân’da Rey şehrinde medfûndur. Hazret-i Resûl râyha-i tayyibeden haz idüb bunlar dâimâ Hazret’e gülâb hedâyâ getirirlerdi...

muhtemelen ilk fidanlar Edirne'den götürülmüştür (Temmuz 1990: 8-10).

Baytop'un Edirne'de 17. yüzyılın sonlarına doğru başladığını söylediği gülcülük faaliyetleri için Altıntaş 16. yüzyılın başlarını işaret etmektedir. 1587 tarihli bir fermenda Sultân III. Murad, bahçeleri için Edirne'den kokulu gül getirtmiş; 1595 yılında Edirneli ziraatçi İbrahim bin Mehmed tarafından yazılan *Kitâb-ı Revnâk-ı Bustân*'da "Edirne'nin çiçekçilik ve gülcülüğe çok uygun bir yer olduğu" söylenmiş; 1626 yılına ait "Ocaklı" defterine göre Topkapı Sarayı'na Edirne'den yaklaşık 4.000 kilo gül suyu getirilmiş; 1632 tarihli fermenda "kızıl ve sakız güllerinden gül murabbası pişirmek için" Edirne'ye helvahâne ustası Mehmed Efendi gönderilmiş; 1640 yılında Edirne'ye gelen Evliyâ Çelebi buradaki gül bahçelerine hayran kalmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse Edirne'de 16. yüzyılda başlayan Osmanlı'nın gülcülük faaliyetleri Balkan Savaşı'na kadar devam etmiş sonra bu faaliyetin adı Bulgar gülcülüğüne dönüşmüştür (Altıntaş, 2014: 23-26).

Edirne'nin aynı zamanda gül suyunun önemli bir üretim yeri olması Dîvân şâirleri tarafından da üzerinde durulan bir husustur. Hayâlî, aşağıdaki beytinde goncayı, teşhis sanatından yararlanarak, İstanbul'un özelliklerini duyunca ağzının suyu akan birine benzetmiştir. Goncanın ağzından akan bu su aslında Edirne'nin gül suyudur:

İşidüp vasfın Sitanbul'un çemende goncası

Ağzı suyun akıdur budur gül-âb-ı Edrine

Hayâlî, 499/3

Edirne'nin gül suyundan bahseden bir diğer şâir ise Nef'î'dir. Genellikle hicviye ve fahriyeleri ile bilinen şâir, aşağıdaki dizelerde de kendi şiirini övmektedir. O, Edirne'nin gül suyunun değerli olduğu için elden ele, ilden ile gezmesi gibi kendisinin bu taze/sulu şiirinin de elden ele gezmesinin âleme yakışacağını belirtir:

Yaraşır Nef'î bu şi'r-i âbdârî âleme

Ber-güzâr eylerse mânend-i gül-âb-ı Edrine

Nef'î, 118/6

Aşağıdaki beyitlerde de Edirne'nin güzel kokulu goncalarından, bol sulu güllerinden, insana bilhassa bahar mevsiminde neşe veren güzel havasının varlığından bahsedilmiştir:

Derelüm Edrinenün gonca-ı hoş-bûlarını

Jâlelü gül gibi çak şol yüzi sulularını

Mesîhî, III/2

Edirne'nin güzel kokulu goncalarını, jâleli gül gibi yüzü sulu olan güllerini toplayalım.

Gül mevsiminde Edrinenin hoş hevâsı var

Şâdî-fezâ-yı tab' olacak sad fezâsı var

Ş. Es'ad, 54/1

Gül mevsiminde Edirne'nin hoş havası olur. Burada insana neşe verecek yüz ortam bulunur.

Edirne'nin gül suyunun meşhur olmasından bahseden beyitlerin yanı sıra, - her ne kadar sayıca az olsa da- Şam'ın gül suyunun meşhurluğundan bahseden beyitler de vardır. Zâtî aşağıdaki beytinde, sevgilinin saçının siyahlığını kastederek siyah anlamına gelen Şam ve sevgilinin yanağının beyazlığını kastederek beyaz anlamına da gelen Rum kelimelerini tevriyeli kullanarak zengin çağrışıma sahip örnek bir beyit vücuda getirmiştir. Şâirin muhayyilesine göre, sevgilinin saçından yüzüne damlayan ter, aslında misk ile kaynatılmış gül suyudur. Şâir burada, hem terin vücuttaki hararet neticesinde meydana geldiğini hem gül suyu yapılırken yüksek ısıdan yararlanıldığını hissettirmiştir. Bununla beraber şâir saçı konuşturarak bu kaliteli gül suyunun Şam'dan geldiğini ona söyletmiştir:

Arak tamdı saçından ârızı üzre didi Rûma

Bu müşğ ile mürebbâ gül suyudur Şâmdan geldi

Zâtî, 1628/5

(Sevgilinin) saçı, yanağına ter damlayınca Rûma dedi ki: Bu (damla) müşğ ile kaynatılmış, koyulaşmış gül suyudur, Şam'dan geldi.

2.2.4. Gül Yağı ve Gül Suyu Üretimi, “İmbik” Kullanılması ve Yüksek Isıdan Yararlanılması

Günlük hayatta karşılaşılan sıradan olayları bile geniş muhayyileleri sayesinde nakış nakış şiire işleyen Dîvân şâirleri, gül yağı ve gül suyu elde edebilmek için yararlanılan yüksek ısıyı da şiirlerine aksettirmişlerdir.

Günümüzde elde edilen gül yağı, Keller (Isparta Gülü, Şam Gülü, Yağ gülü) türünün taze çiçeklerinden su buharı distilasyonu ile elde edilen bir uçucu yağdır. Bu tür çok dikenli, az katmerli ve pembe çiçekli bir bitkidir. Melez bir tür olup hakiki vatanı ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Batı Anadolu bölgesinde (Isparta, Burdur) gül yağı elde etmek için yetiştirilmektedir (Baytop, 1999: 213).

Gül yağı üretmek için birtakım özel işlemler gerekir. Öncelikle güller temizlenir, yaprakları ayıklanır, yıkanır ve özel olarak yapılmış bir kazana konulur. Daha sonra kazana bir miktar su ilave edilir. Bu kazanın hemen yanında bir soğuk su havuzu bulunmaktadır. Kazandan çıkan bir boru bu soğuk su havuzunun içinden geçerek damacanaya benzer bir şişeye uzanır. Kazana alttan ateş verildikçe çıkan buhar bu boruya yönelir ve buradan geçerken birden soğuyarak damlacık hâline gelir ve şişeye akar. Akan bu sıvıdan gülyağı ayrılır ve aynı işlem birkaç kez tekrarlanmak suretiyle gül yağı ve suyu elde edilmiş olur. Buna “distilasyon” denir.

Baytop, gül yağının elde edilişi ve kullanımı ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Su buharı distilasyonu ile gül yağı elde etmek için memleketimizde aşağıdaki iki usul kullanılmaktadır:

1- Gül çiçekleri 75-100 litrelik bakır imbiklerde su ile açık ateş üzerinde kaynatılır. Elde edilen distilasyon ürünü tekrar distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu usul ile elde edilen yağa “köylü tipi” adı verilir. İkinci kaliteli bir üründür. Bu tip gül yağının elde edilişi gittikçe azalmaktadır.

2- Gül çiçekleri, su buharı ile ısıtılan, çift çeperli distilasyon kazanlarında (2000 litrelik) distile edilir ve ayrılan gül yağı alınır. Bu yöntem ile elde edilen yağa “fabrika tipi” ismi verilmektedir. Birinci kalite bir üründür. Isparta ve Keçiborlu bölgesinde kooperatif veya özel teşebbüse ait olmak üzere, fabrika tipi yağ elde eden 10 kadar tesis bulunmaktadır.

Su buharı distilasyonu ile ortalama olarak 3500-4000 kg çiçekten 1 kg gülyacı elde edilmektedir. Gülyacı (gül esansı) soluk sarı renkli, gül kokulu ve keskin lezzetli bir sıvıdır. İçinde kokulu madde olarak bilhassa geraniol ve sitrenellol bulunmaktadır. Koku verici olarak kullanılır. Türkiye’nin bir dışsattım ürünüdür. Eskiden ticarete “Türk geranium esansı” ismiyle de tanınmaktaydı” (1999: 213).

Yukarıda da bahsedildiği gibi gül suyu, gül yağı üretimi sırasında yan ürün olarak ortaya çıkan, aslında renksiz bir sıvıdır. Tarihin kimi dönemlerinde göz vb. bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.

10. yüzyılın hekimlerinden olan Zehrâvî, en iyi gül suyunun Bâbilliler tarafından yapıldığını söyler. Onun verdiği bilgilere göre damıtma esnasında Bâbillilerin uyguladığı teknik şöyledir:

“Bakırdan bir kazan fırının içine konulur, içi su ile doldurulup ağzı sıkı bir şekilde tahtayla kapatılır ve boynuzlu imbik için yer bırakılırdı. İmbik camdan yapılırdı. İmbikler kazana değmeden suda dururdu. Boyun kısımları bir bezle bağlıydı. İmbiklerin içi taze gül ile doldurulur, kazana temiz su konur, odun yakılır ve su kaynayana kadar ateşe odun atılırdı. Bu sırada fırın kapalı olurdu. Cam imbik yoksa sırlanmış topraktan yapılırdı. Damıtma işlemi bitince içindeki güller alınıp yerine yeni güller konulur, kazandaki su azalınca ilave etmek için sıcak su hazır bekletilirdi. Soğuk su ilave etmekten çekinilirdi, çünkü soğuk su imbikleri patlatır ve damıtmayı bozardı. Sulu olmayan damıtmada yabancı güllerden elde

edilen gül suyunun kokusu bahçelerde yetiştirilenlerden daha baskındı”
(Altıntaş, 2010: 67⁶⁸).

Baytop’un verdiği bilgiler ile Altıntaş’tan alınan yukarıdaki bilgiye bakıldığında, Bâbil döneminde kullanılan damıtma işleminin, köylü tipi damıtma işlemi ile neredeyse birebir benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu da gül suyu ve yağı çıkarma işleminin, çağları aşan bir bilgi birikimi ile günümüze kadar geldiğini gösterir. Bugün gül suyu üretiminin büyük çoğunluğu fabrikalarda, özel hazırlanmış kazanlarda yapılırsa da Isparta’nın bazı köylerindeki küçük girişimciler hala Bâbil’den kalma yöntemi kullanmaktadırlar.

Gül suyu tarihin eski dönemlerinden beri Anadolu ve Asya coğrafyasında kullanılagelmiştir. Bugün Pakistan topraklarında bulunan arkeolojik kalıntılarda MÖ 3000’den kalan imbik (distilasyon) aletlerine rastlanmıştır. Toprak kaplardan yapılan bu aletlerin güzel koku üretmekte kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Altıntaş, 2010: 47). Anadolu’da elde edilen gül suyu hakkında elimizdeki en eski bilgi İbn-i Battûta (1304-1369)’nın *Seyahatnâme*’sinde bulunmaktadır. Battûta, 1330’lu yıllarda Nusaybin civarında elde edilen gül suyu için “bu beldede imal edilen gül suyunun rayiha ve nefaset bakımından bir benzeri yoktur” ifadelerini kullanmıştır (İbn-i Battuta, 2000, c. 1: 337).

Osmanlı Devleti’nde gül suyu çok kullanılmıştır. Reşat Ekrem Koçu, 1954 yılında, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Zağralı bir Osmanlı beyinin kızı olan Hacı Fatma Hanımefendi ile gülcülük üzerine bir sohbet etmiştir. Fatma Hanım’ın babası Zağra’nın gülyağcısıydı ve gül bahçeleri yüz dönümden fazla idi. Bununla birlikte annesinin de iki köyde geniş gül bahçeleri vardı. Gülyağı ve gül suyunun nasıl çıkarıldığının daha net anlaşılması, bu sıralarda insanların hangi hallerde bulunduğunun bilinmesi ve gülhânelerin nasıl işlediğinin birinci ağızdan

⁶⁸ Altıntaş’ın bu bilgiye ulaştığı kaynak için bkz: İbnü’l-Baytar “*el-Müfredât*” kitabının Almanca çevirisi: Joseph v. Sontheimer; *Große Zusammenstellung über die Krafte der bekannten einfachen Heil-und Nahrungsmittel von Abu Mohammed Abdallah Ben Ahmed aus Malaga bekannt unter den Namen Ebn Baithar, II. Band Stuttgart 1842, Hallberger’sche Verlagshandlung cilt 2, sayfa 689. Destilation des Rosenwasser. Ayrıca Râzî’nin (865-925), Zehrâvî’nin (936-1013), İbnü’l-Baytar’ın (1197-1248), Dîmaşkî’nin (1256-1327), Kâşânî’nin, Şihâbeddin el-Nüveyrî’nin (1279-1332) gül suyu hazırlama teknikleri, susuz gül suyu hazırla yöntemi ve diğer yöntemler için bkz: Altıntaş, 2010: 67-79.*

tespiti için, Koçu'nun yaptığı bu sohbet büyük önem arz etmektedir. Bu sebeplerle bu metni aşağıya almayı uygun buluyoruz:

“Gül yağı ve gül suyunun elde edildiği gülhâneye “gülâbhâne” yani “gül suyu evi” diyorlardı. Gülhâneler dâimâ bir değirmen arkının altına yapılırdı. Bu devamlı akan suya imalatta çok ihtiyaç vardı. Gülhâneler genelde ortası açıklık, avlu şeklinde iki başında iki oda bulunan yerlerdi. Açıklığın bir tarafında boydan boya ocaklar bulunurdu. Ocakların yüzü dışarıya bakardı. Gülhânedeki bu ocaklar en fazla on iki tane olurdu. İçinde on iki kazan kaynayan gülhâne zengin işiydi. Odaların biri gül odasıydı. Gül odasının zemini topraktı, penceresi yoktu ve toplanan güller burada depo edilirdi. Depoya alınmazsa güller güneşte kızışır, yanardı. Öbür oda şişe odasıdır ve iki katlıdır. Alt katta raf raf gül suyu ve gül yağı şişeleri durur, üst kat bey için ayrılırdı. Gülhânenin sahibi olan bey, güller kaynatıldığı sürece imalata nezaret eder ve orada yatardı. Bu oda aşağıda depolanan gül yağı ve gül suyu sebebiyle çok güzel kokardı.

Yağ gülü mayısta açar, yağ kazanları da mayısın 6'sına rastlayan Hıdırellez'de kurulurdu. Gülhânedeki güller mayıs sonuna kadar 25-26 gün kaynardı. Yağ gülü pembe ve beyaz olarak iki cinstir. Asıl yağı çıkarılan pembe güllerdir. Beyaz güller kokusuzdur, yağı azdır fakat çabuk donar, pembe güllerin arasına bu hassasiyetinden ötürü az miktarda karıştırılır. En saf gül yağı en çabuk donanıdır.

Güller gün doğmadan, bir de akşam serinliğinde toplanır. Gülleri gülcü kızlar ve gülcü oğlanlar devşirir; gül, toplandığı gün kaynatılırdı. Gülhânedeki ocaklar dış taraftan yanar. Kazanlar ocaklara hep birden konulurdu. Her ocağın başında “ocakçı” adı ile iki delikanlı bulunur, hepsinin başında da ateşçi yer alırdı. Ocaklarda söğüt ve gürgen dalları yakılırdı.

Gül kazanları bakır bir imbik olup beli dar bir fistan gibidir. Boynuna küre şeklinde bir kapak geçirilir, kapağın aşağıya ve ileriye doğru uzun bir borusu vardır. Gül suyu ve gül yağı şişesi bu borunun ucuna tülbentlerle bağlanır. Borular, içinde mütemadiyen soğuk su

devreden bir fiçinin içinden geçer. Bu fiçilerin dibi deliktir ve bir su oluğu üzerine oturtulmuştur.

Her kazana on okka gül ve on şişe temiz su konur. Güller sepetlerle tartılır. Kazanın kapağı çamurlu bezlerle sıvanıp yapıştırılır. Boruların ağzına bağlanmış şişelerin başında birer kız durur, damıtma (taktir) başlayıp da birinci şişe gül suyu ile dolarken onu alıp kapak borusunun ucuna tülbentle ikinci şişeyi bağlarlar. Böylece her kazandan iki şişe su alınır. Birincisine baş şişe derler, boyunlarına birer mavi boncuk bağlanır. İkinciler ayak şişedir.

Bu birinci taktirdir. Gül yağı ikinci imbikten geçirme ile alınır. Birinci taktirde baş şişelerde bir miktar yağ vardır. Buna “çiğ yağ” derler, gül yağcılıkta fevkalade makbuldür, şahane hediyeliktir. İkinci taktirde kazanlara on şişe gül suyu, beş altı okka gül atılır. Gül yağının ineceği bu ikinci taktirde yağ şişelerinin başında yaşları 30-40 arası, tecrübeli, temkinli, kadınlar oturur. Yağ kızgındır ve birdenbire iner. Çok dikkatli olmak gerekir. Bu ikinci taktirde gül suyu ile dolan şişeler taşıverince üstünde bulunan yağ tabakası da bir saniye içinde gider, mahvolur. Yağcı kadınlar yağın ineceği vakti hassas bir saat gibi bilirler, ateşçiye seslenirler, ocaktan yalımlı dal odunlar çekilir, kazan korda kalır. Yağ kazanından da “baş ve ayak şişe” denilen iki şişe alınır. Yağ kuvvetli ise ayak şişelerde de bir miktar bulunur. İkinci taktirde alınan gül suyu pek makbuldür. Her gün on kazan gül suyu için kurulurken iki kazandan da yağ alınır. Kazanda geri kalan cibre çukuruna dökülür. Bu cibre kuyuları da yatalaklar için şifalı bilinir. Gül zamanında hastaları getirip içine sokarlar. Köylüler de fistanlarını ve ipliklerini gül cibresi çukuruna sokup boyarlar. Gül devşiren kızların parmaklarında gül çamuru birikir. Bu yapışkan, kara bir çamurdur, mis gibi kokar. Tülbende sarıp onu koynuna atanların tenlerini de güzel kokutur. Gül çamuru gülcü kızların hakkıdır, biriktirip satarlar.

Gülün en çok olduğu zamana “doğruk” denir. Doğruk vaktinde gül kazanlarının hiç durmadan dört gün dört gece kaynadığı olur, bu gecelerde işçiler nöbetleşe uyurlardı. Ayrıca böyle gecelerde özel eğlenceler düzenlenirdi. Güller kaynarken kasabadan çalgıcılar gelir, beyden yiyip içerler, keman, gırnata, davul, zurna, darbuka ile sabahlara

kadar çalıp söylerlerdi. Geceleri cümbüş gökleri tutardı. Hacı Fatma Hanımefendi Rumeli'nin en güzel türkülerinin böyle günlerde bestelendiğini, en duygulu şarkıların güller kaynarken söylendiğini anlatır ve özellikle “Sabahın Seher Vakti Görebilsem Yârımı” türküsünün bunlardan biri olduğunu hatırlatırdı.

Hacı Fatma Hanımefendi, Balkan Savaşı sonrasında ailesi ile topraklarını bırakıp İstanbul'a gelmişti. Tüm hayatı boyunca çocukluğunda yaşadığı o günleri unutamamıştı. Yaşlılığının son günlerine kadar kendi gülhânesinde elde edilen bir şişe gül yağının en kıymetli malı olarak saklamıştı. Bu kıymetli gül yağı, ağzı balmumu ve muşambalarla sarılmış büyük kesme billur şişenin içindeydi. Bu geleneksel usulle elde edilmiş gül yağı, o günlerden elinde kalmış tek nefis hatırasıydı.” (1954: 255).⁶⁹

Son olarak, gül yağı elde etmenin bir de efsanevî boyutu vardır. Bu efsanenin adı “İtr-ı Cihângîr”dir. Efsaneye göre İran şahlarından birinin kızı olan Nurcihân'ın Cihângîr'le evlendiği sırada, yapılan şenliklerde, havuzlara su yerine gül suyu doldurulmuştu. Havanın sıcaklığı ve suyun havuzda uzun süre kalması sebebiyle, suyun üzerinde bir yağ tabakası oluştu. Bunu gören prenses, bu tabakanın ayrılmasını emretti ve böylece gül yağı ortaya çıktı⁷⁰ (Baytop, 1989: 198).

Dîvân şâirleri, gül suyu elde edilmesini çeşitli benzetmelerle şiirlerinde işlemişlerdir. Sabahlara kadar sevgiliye kavuşamama ızdırabıyla “âh” çeken âşıkların ateşi, gökkubbeyi ısıtan alevlere benzetilir. Çiçeklerin üzerinde görünen şebnemler de aslında bu ateşlerin sabah vakti soğuk havayla karşılaşarak suya dönmüş hâlidir. Bu tıpkı kazana yüksek ateş verilerek kaynatılan gülün -soğuk su havuzundan geçerek suya dönüşen- buharından elde edilen, gül suyuna benzemektedir:

⁶⁹ Bu bilgiyi aynı zamanda şu eserlerde de görmek mümkündür: Baytop, (Turhan) 2001: 88-92; Altıntaş, 2014: 36-38.

⁷⁰ Aynı efsanenin Hindistan hükümdarı Şah Cihân ve karısı Nur Cihân arasında geçtiği varyantları da vardır.

Sanma şeb-nemdür düşen hecr-i ruhunda subh-dem

Kubbe-i gerdûn çıkardı tâb-ı âhumla gül-âb

Bâkî, 18/3

Kaçan bilsen gerek âşıklarun hâlin çü ışkun yok

Benüm cânım yanup yakılmayınca gül gül-âb olmaz

Mesîhî, 96/1

Aşağıdaki beyitte Bâkî, sevgilinin yanağının arzusuyla çektiği âhlardan çıkan dumanların gökyüzünde bulut oluşturduğunu, bunların da dünyaya gül suyu yağdırdığını söyler:

Dûd-ı âhum ruhun hevâsıyla

Ebr olur yağdurur cihâna gül-âb

Bâkî, 19/2

Sabahlara kadar “âh” eden sadece âşıklar değildir. Dîvân şiirinin asıl âşığı olan bülbülün tan ağarana kadar inlemesi de sabah vakti gülün üzerinde çiy tanelerinin oluşmasına neden olur. Bunun yanı sıra bülbülün “âh”ı öyle yakıcıdır ki, o inledikçe “durduk yerde” gül terlemeye başlar ve gül suyu ortaya çıkar:

Âteş-i âhında bir te'sîr var kim bülbülün

Turdugı yirde çıkar dâ'im ten-i gülden gül-âb

A. Hâletî, 59/3

Âşık, her şeyiyle bir gül olan sevgilisine içindeki yangını arz eyledikçe sevgili utancından kızarır, terler. Sevgilinin bu hâli, ateşin etkisiyle gülden gül suyu çıkarılmasına benzetilmiştir:

Arz eyledükçe sûzumı terler hicâbdan

Gûyâ ki gülden âteşe karşı çıkar gül-âb

A. Hâletî, 62/2

Aşağıdaki beyitte ise, içtiği şarabın harâretiyle yüzünde terler oluşan sevgilinin bu durumu ile gülün ateşte kaynatılmak suretiyle gül suyu çıkarılması arasında bir bağlantı kurulmuştur:

Rûy-ı yâra ‘arak getürdi şarâb
Çıkdı gülden ol âteş ile gül-âb

A. Hâletî, 66/1

TDK’nin *Türkçe Sözlük*’ünde “damıtmaya yarayan, damıtma işinde kullanılan araç” (2011: 1182) olarak tanımlanan imbiğin (Ar. İnîk) görevini Şeyhülislâm Es’ad, aşağıdaki şiirinde gözlere yüklemiştir. Nasıl ki, ateşten sonra imbikten damla damla gül suyu akarsa, âşkın gözlerinden de damla damla su akar. Âşkın gözlerinden katre katre yaş akmasının nedeni, sevgilinin yanağını düşünüp ona kavuşamamaktan gelen acı ile vücudun hararetlenmesidir:

Fıkr-i ruh-ı yâr eyleyüp ey dîde pür-âb ol
‘Ayn ile döküp katralar inîk-i gül-âb ol

Ş. Es’ad, 138/1

Ey göz! Yârin yanağını fikreyleyip suyla dol. Gözden döküp katreler, gül suyu imbiği gibi ol.

Aşağıdaki beyitte ise Karamanlı Aynî, diğer şâirlerden farklı düşünerek hamamda bir sevgili hayali kurmuştur. Hamamın sıcaklığı sebebiyle hadd-i zâtında gül olan sevgilinin terlemesi arasında bağlantı kurulmuştur. Sevgili terledikten sonra artık hamam gül suyu ile dolmuştur:

‘Arak-rîz olsa ol serv-i gül-endâm
Gül-âbıyla pür olur sahn-ı hammâm

Karamanlı Aynî, 332/1

O serv-i gül-endâm terlerse, hamam gül suyuyla dolar.

Bu maddeye vereceğimiz son örnek beyitte Şeyh Gâlib, gül yağının yanıcı bir madde olmasından bahseder:

Revgân-ı gülle değil nûr-ı çerâğ-ı yâkût

Bâde-i reng-i hınâ tutmaz ayağ-ı yâkût

Ş. Gâlib, 24/1

Yakut renkli kandilin ışığı gül yağından değildir. Yakut kadeh, kına renkli şarabı tutmaz.

2.2.5. Gülün Güneşle Açması

Güller, yılda bir ve birkaç defa çiçek açanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Yılda bir defa açanlar, mayıs-haziran aylarında, sabah güneşinin ilk ışıklarıyla beraber açarlar ve yine bu vakitlerde toplanırlar. Gül yağı uçucu bir yağdır. Bu sebeple, güneş doğduktan sonra hava ısınmaya başladıkça güldeki yağ oranı hızla düşer. Güllerin güneşin doğmasıyla açar açmaz toplanıp hemen işleme alınmasının asıl nedeni budur.

Klasik Türk şiirinde gülün güneşin ışıklarıyla açması, çeşitli edebî sanatlarla süslenerek beyitlere yansıtılmıştır. Aşağıdaki beyitte şâir güneşe benzettiği sevgilisinin gülistâna gelmesini istemiş, böylelikle güneşi gören nergisin ve gülün açılabileceğini belirtmiştir:

Gel seyr-i gülistâna güneş gibi ki sensüz

Nergisle gülün yüzi gözi hergiz açılmaz

T. Yahyâ, 148/2

Taşlıcalı Yahyâ başka bir beytinde ise, şarap kadehinin ay yüzlü sevgilileri açmasını (neşelendirmesini), güneşin taze goncaları açmasıyla örneklendirerek anlatmıştır. Dolayısıyla şâir, leff ü neşr sanatını da kullanarak şarap kadehini güneşe; güzelleri de goncaya benzetmiştir:

Sohbetde mâh-rûları câm-ı şarâb açar

Niteki taze goncaları âfitâb açar

T. Yahyâ, 73/1

2.2.6. Gülün Meyve Vermemesi

Gül duruşu, şekli, kökü ve kimi zaman kalınlaşmış gövdesi sebebiyle ağaçla ilişkilendirilmiştir. Fakat bu ağaç meyvesizdir. Dîvân şiirinde sık rastlanılmayan kullanımlardan biri de gülün bu meyve vermeyen bir özelliğe sahip olmasıdır. Cem Sultân gülün bu özelliğine dayanarak aşağıdaki beytinde “Gülün meyvesi işve ve nâz olsaydı hiç olmazsa bu sebeple yüzüne meylederdi.” demektedir:

Şîve vü nâz olsaydı bâr-ı gül

Andan öyküne yüzüne bâri gül

Cem Sultân, 197/1

2.2.7. Gülün Yılda Bir Defa Açması

Yukarıda da belirtildiği gibi bazı cins güller yılda bir defa bazıları ise birkaç defa olmak üzere, genellikle mayıs-haziran aylarında açmaktadır. Fakat iklimin etkisine bağlı olarak erken veya geç açanlar da olabilir. Bazıları camekânlarda yapay vasıtalarla erkenden açtırılabilir. Yılda birkaç defa çiçek veren güllere “yediveren” (Remontante) adı verilmiş, bu güllerin kazandığı rağbet sebebiyle her cinsten yediveren melezleri yetiştirilmiştir (Kenber, bty: 23).

Aşağıdaki beyitte şâir, dîvânını güle benzetmiş ve kendisinin bir beytinin önemsenerek, değer verilerek okunması hâlinde, bunun tesiriyle her yıl tam bir “dîvân” oluşturabileceğini dile getirmiştir:

Dinlesen rağbetle bir gün Ahmed’in bir beytini

Gül gibi her yıl çıka bir tâze divânı dürüst⁷¹

Ahmet Paşa, 20/8

Kimi zaman da hasretle beklenen buluşma sırasında sevgili ile âşığın arasına âhlardan oluşan dumanlar girer. Dolayısıyla âşık merakla beklediği ve zaten yılda bir defa görebileceği sevgiliyi göremez olur:

⁷¹ “Dürüst” kelimesi bugünkü anlamından tamamen farklı olarak “tamam” anlamında kullanılmıştır. Bkz: Şahin, 2006, c.1: 11.

Yılda bir kez görünür ol gül-i ter

Anda da dūd-ı âh hâ'ildür

Mesîhî, 62/1

Aşağıdaki beyitlerde ise şâirler, güllerin yılda bir defa açtığını ve o güne “nevrûz” dendiğini; gülün yılda bir defa açıp ancak o zaman neşeli olabildiğini söyler. Buna mukâbil sevgilinin kavuşma zevkinin, gönlü her gün yeniden açtığı belirtilir:

Her gün açar gönlümü zevk-i visâlin yeniden

Gerçi güller açmağa her yılda bir nev-rûz olur

Fuzûlî, 97/1

Yılda bir açılıp ancak şen olur bağda gül

Kanı ol gonca-i handân gibi şûh u şengül

Bâkî, 296/1

Sâbit, goncanın, bülbülün gönlünü almasının ve o gönlü alıp gittikten sonra sevgilinin diyârına bir yıldır hala gelmemesinin garip olduğunu söylemiştir. Şâirin bu beytiyle gerçek bir olaya işarette bulunduğunu söylemek mümkündür. Âşığın gönlünü alan bir güzel, sanki kendi gönlü yokmuş gibi, âşığa gönlünü vermemiştir ve âşık sevdiğini bir yıldır görememiştir:

Bülbülün gönlün alan gonca-i bî-dildür garîb

Gelmedi dâr ü diyâr-ı yâre bir yıldur garîb

Sâbit, 20/1

2.2.8. Gülün Yumuşak Killi-Kumlu Toprağı Sevmesi/Çorak Arazilerde Yetişmemesi

İyi bir gül yetiştirmek için gülün dikileceği yönün ve bölgenin yanı sıra toprağın da büyük öneminin olduğundan daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Gül için en iyi toprak buğday toprağı denilen killi kumlu ve içinde demir karışımı olan topraklardır. Kemik, boynuz, tırnak kırıntıları ve -özellikle de içinde azot fazla

olduğu için gülleri kuvvetlendiren- kurumuş kan gibi gübreler gül için çok faydalıdır (Kenber, bty: 43-45).

Cem Sultân, aşağıdaki beytinde gülün daha iyi yetişmesi için külün de iyi geldiğini söyler ve toprağın gübrenip gülün yetişmesi için elverişli hale getirilmesinden hareketle, âşığın yanık ciğerinin külünün, güle canlılık kazandıracağını belirtir:

Ciğerüm yakdı kül itdi gül-i ruhsârun odı
Ol güle neşv ü nemâ viren ol odın külidür

Cem Sultân, 80/2

Fuzûlî, aşağıdaki beytinde “çorak toprağa tatlı su vermekle gül bitmez” atasözünü kullanarak düşüncesini desteklemiştir. O, sevgilinin kavuşmak için söz verip de bir türlü sözünde durmamasının fayda vermemesini, çorak toprağa su verilse de gül yetişmemesine benzetmiştir:

Va'de-i lûtfun çok ammâ baht yâr olmaz ne sûd
Gül bitirmez âb-i şîrin vermek ile hâk-i şûr

Fuzûlî, 94/5

(Ey sevgili!) Lûtufta bulunacağına dair çok söz veriyorsun ama ne fayda ki tâlih yâr değil. (Zaten bilirsin) Çorak toprak tatlı su ile sulamakla gül bitirmez.

2.2.9. Kışın Soğuğundan ve Rüzgârdan Güllerin Korunması

Güllerin hangi ortamlarda en iyi şekilde yetiştiğinden ilgili bölümde bahsedilmişti fakat başlığın içeriği sebebiyle hatırlatmakta fayda olacaktır. Gül fidanlarının dikimi için en uygun zaman sonbahardır. Bu mevsimde dikilen güller hem daha kolay tutarlar hem de erken çiçek açarlar. Bu güllerin kışın soğuğundan korunması için bazı uygulamalar vardır. Örneğin, fidanları 20-25 cm derinlikte açılmış çukurlara koyup, bu çukuru çürümüş eski yaprak veya eskimiş gübre ile karıştırılmış toprak harcıyla doldurmak bunlardan biridir (Kenber, bty: 53).

Soğuk ve rüzgârlı bölgelerde bilhassa bodur gül türleri daha derin dikilir. Böylece fidanların üst dalları soğuktan bozulsa bile alt dalları korunmuş olacak, sert esen rüzgârlar sebebiyle devrilmeyecek ve fidan yeniden canlanabilecektir. Kenber, ilkbaharda havanın çok soğuk olması durumunda yüksek boy güllerin gövdelerini yosun, saman, ot, çuval parçası gibi şeylerle sarıp soğuktan korumak gerektiğini belirtir (bty: 56).

Dîvân şâirlerimizden biri olan Prizrenli Şem'î, yukarıda bahsedilen, fidanları korumak için yapılan uygulamadan hareketle aşağıdaki beyti oluşturmuştur. Dîvân şâirinin gözünde sevgilisini seven başka biri daha vardır, o da rakiptir. O aynı zamanda ağyârdır, düşmândır, köpektir, çer-çöp kadar değersizdir. Şem'î, çektiği âhlar sebebiyle gül yüzlü sevgilinin düşmana sığındığını söyler. Şâir, sözünü kuvvetlendirmek için, gülün rüzgârlardan korunması amacıyla çalı-çırpıya sarılmasını örnek gösterir. Böylece sevgilisini güle, rakibi de çalı-çırpıya benzetmiş olur:

Görüp âhum sığınur ol yüzi gül ağyâra
Nitekim bâd olıcak gül sığınur hâşâke

Şem'î, 165/4

III. BÖLÜM: GÜLÜN UNSURLARI VE ÇEŞİTLERİ

3.1. Gülün Unsurları

Dîvân şâirleri gülün her bir yönünü, her bir hâlini benzetme ögesi olarak kullanmışlardır. Gülün açmadan önceki hâli olan goncayı, gülün yaprağını, dikenini, fidanını hatta sabah vakti üzerinde oluşan su damlacıklarını bile çeşitli vesilelerle sevgiliye, sevgiliye ait bir özelliğe, âşığın bir hâline veya rakibe benzetmişlerdir.

Gülün diğer aksamı da, yukarıda adı geçenler kadar olmasa da, çeşitli şâirler tarafından kullanılmıştır. Gülün kökü, dalı, tohumu şiirlerde kendilerine yer bulabilen diğer aksamdır. Yavuz Bayram, 26 dîvânı tarayarak yaptığı çalışmada, gülün aksamından en çok kullanılanların sırasıyla yaprak, diken, kök, dal, fidan, tohum ve meyve olduğu sonucuna ulaşmıştır (2001: 133). Yaptığımız çalışma neticesinde de en çok benzetmenin gülün yaprağı üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç bize göstermektedir ki, gülün en çok dikkat çeken kısmı yapraklarıdır. Gülün yapraklarının açmadan önceki hali olan gonca ile bu bölümün başlamasının uygun olacağını düşünüyoruz.

3.1.1. Gonca

Gonca, “tomurcuk, açılmamış çiçek” (Devellioğlu, 2003: 292); “yaprakları henüz açılmamış veya az açılmış, ekseriya gül tomurcuğuna ıtlak olunan çiçek tomurcuğu” (Nâcî, 2009: 175; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 768); “su kabarcığı, sevgilinin ağzı” (Kanar, 1998: 444) anlamlarına gelen Farsça bir isimdir. Genel anlamda bütün çiçekler için kullanılmasına rağmen daha çok gülün açılmamış, kapalı hâli için kullanılmıştır. Dîvân şiirinde kapalı olması, küçüklüğü, rengi, yeşil yaprakların içinde olması, ağırlığından dolayı öne doğru eğik durması, içindeki sarı tozları vb. yönleriyle çeşitli teşbihlere konu olmuştur.⁷²

⁷² Her bir alt başlıkta ayrıntılı bilgi verileceği ve tekrara düşülmemesi için burada kısaca değinilmiştir.

3.1.1.1. Ağız (Dehen/Dehân), Dudak (Leb)

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı küçüklüğü ve kapalılığı bakımından goncaya benzetilir. O genellikle gülmez, âşığa karşı hep suskundur. Sevgilinin ağzından çıkacak kötü söz bile âşığı memnun edecek iken o bunu bile âşığa çok görür. Bu yüzden hep kapalıdır.

Goncaya benzetilen sevgilinin ağzı, kimi zaman da şarap kadehine benzetilir ve bu yüzden şarap kokar:

Ne berk-i güldür o leb çiğnesem şeker sanırım

Ne goncedir o dehen koklasam şarâb kokar

Nedîm, 16/2

Ne (güzel) bir gül yaprağıdır o dudak, çiğnesem şeker sanırım. Ne (güzel bir) goncadır o ağız, koklasam şarap kokar.

Sevgili bir gül fidanı gibi olunca onun dudakları da gonca olur. Sevgiliden bir bûse almak sanki gülü dalından koparmak gibidir:

Uyurken öpmek olurdı seni ey gonca-leb amma

Elüm varmaz benüm bir gül koparmağa bu gülşenden

T. Yahyâ, 308/3

Ey gonca dudaklı! Uyurken seni öpmek vardı ama bu gülşenden bir gül koparmaya elim varmaz benim.

3.1.1.2. Baht, Emel, Ümîd

Gonca kapalı oluşu nedeniyle zaman zaman soyut kavramlara da benzetilmiştir. İnsanın bahtının kapalı oluşu bunlardan biridir. Bazı Dîvân şâirleri, goncanın kapalı olmasıyla kendi bahtlarındaki kapalılık arasında ilişki kurmuşlardır:

Bana bâd-ı sabâ ol serv-i gül-ruhtan haber vermez

Açılmaz gonca-i bahtım ümîdim nahli ber vermez

Fuzûlî, 117/1

Sabâ rüzgârı gül yanaklı servimden bana haber vermez. (Bu yüzden) bahtımın goncası açılmaz; ümidimin fidanı bana meyve vermez.

3.1.1.3. Başî Önde Olma

Goncanın genellikle öne doğru eğik durması şâirler tarafından sarhoşa, ağırbaşlı ya da kitap okuyan birine benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte Sâdî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* isimli meşhur ahlâkî-didaktik eserine ve bir geleneğe telmihte bulunulmuştur. Önceden çeşitli meseleler için - bir nevi fal bakar gibi- tefe'ül yapıldı. Tefe'ülde çıkan sözler birer ipucu, alâmet, tedavi yöntemi olarak kabul edilir; bunun için daha çok *Kur'ân-ı Kerîm*'den ve *Hâfız Dîvânı*'ndan tefe'üller yapıldı. Şeyh Sâdî'nin *Gülistân*'ı hâlk tarafından çok sevilen ve okunulan bir kitap olduğu için, adı geçen eserden de tefe'ülde bulunulurdu:

Başın egüp bu gonca Gülistân okur kaçan

Ben sanuram ki hastası için kitâb açar

T. Yahyâ, 73/2

Bu gonca ne zaman başını eğip Gülistân okusa, ben hastası için kitap okuyor sanıyorum.

Goncaların şeklinin insan başını çağrıştırması ve öne doğru eğik olması, dîvân şâirlerimizin zihinlerinde, çok içtiği için sarhoş olup da başını kaldıramayan bir kişi hayalinin oluşmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra sarhoş olan birinin yanağının kızarması ve yakasını yırtması ile goncanın rengi ve açılıp gül haline gelmesi arasında da benzerlik kurulmuştur:

Meclisin şûh-ı gül-'izârların

Gonca-veş mest-i ser-girân idelüm

Bâkî, 328/7

Meclisin gül yanaklı şûh güzellerini, gonca gibi çok sarhoş edelim.

Şâirin muhayyilesinde gül bahçesi bir mahkeme salonu hâlini alınca şebnemler de birer savcı, birer bilirkşi kılığına bürünüp –başını bir türlü kaldıramadığı için- sarhoş sandıkları goncanın ağzını koklamaya başlarlar. Aşağıdaki beyit içki yasağı olduğu dönemlerde, yasağı çiğneyen kişilere nasıl bir muamele yapıldığına dair ipucu da içerdiği için ayrı bir öneme sahiptir:

Sarhoş sanuban mahkeme-i gülşen içinde

Şebnemler üşüp goncanun ağzını kokarlar

Mesîhî, 57/4

Muhibbî'ye ait olan aşağıdaki beyitte de benzer bir tahayyül söz konusudur. Gonca, gül şâhının yasağına uymayıp mey içmiş, zil zurna sarhoş olmuştur:

Gonce mey içmiş yasağın tutmamış şâh-ı gülün

Kokayın ağzın sabâ didi bu hod evgâr mest

Muhibbî, 203/3

3.1.1.4. Bayrak

Yeni anlamlar bulmada üstad olan Taşlıcalı Yahyâ, kendi de asker bir şâir olup birçok savaşa katıldığı için olsa gerek gül bahçesine bakınca bir savaş meydanı tahayyül etmiştir. Bahçedeki birçok gülün kırmızı rengi ona savaş meydanında dökülen kanları çağrıştırmış, goncalar ise kırmızı bayraklar şeklinde görünmüştür. Bununla da kalmayıp bahçedeki servileri mızrağa, gülleri sipere, heybetli ardıç (ar'ar) ağacını da o gazâ meydanındaki kumandana benzeterek nadir bulunabilecek güzellikte bir mürekkep teşbih örneği vermiştir:

Goncalar bayraklar u gülzâr meydân-ı gazâ
Nîzeler serv ü siper güller durur ‘ar’ar livâ

T. Yahyâ, 17/7

3.1.1.5. Bûlbûl Yavrusu

Bâkî, goncanın küçük ve kapalı halde iken açılıp genişleyerek gül haline gelmesini, yavru bir kuşun (bilhassa bûlbûl yavrusunun) annesinden aldığı yemle büyümesine benzetmiştir. Şâir, goncayı bûlbûl yavrusuna, gülü bûlbûle, jâleyi de yeme benzeterek mürekkep teşbihe güzel bir örnekdaha vermiştir:

Açdukça gonca beççe-i bûlbûl gibi dehân
Aldukça jâle beyzaların zîr-i bâl gül

Bâkî, 308/8

Gonca bûlbûl yavrusu gibi ağzını açtıkça, gül kanadının altına jâle yumurtalarını aldıkça...

3.1.1.6. Çocuk (Veled, Tıfıl)

Gülün, gül çiçeğinin en olgun hâli olduğu düşünüldüğünde goncanın da hayata yeni başlayan bir çocuk olduğu düşünülebilir. Klasik Türk şâirleri bundan hareketle goncayı çeşitli vesilelerle çocuğa benzetmişlerdir. Aşağıdaki beyitte biraz şımarık yetiştirilmiş alaycı bir çocuktan söz edilir:

Gonce tıflı bûlbûlün feryâdına gülse nola
Dâye-i ebr-i bahârî anı tannâz öğredür

Ş. Yahyâ, 94/2

Gonca çocuğunun bûlbûlün feryâdına gülmesini garip karşılamamak gerekir. (Çünkü) bahar bulutunun dadısı onu böyle (alaycı) yetiştirir.

Hayâlî, sabâ rûzgârını yeniden isimlendirerek “gonca rûzgârı” demiş ve onu bir dadıya benzetmiştir. Bu dadı, her seher vaktinde çocuğa benzetilen goncaların yüzlerini taze gül suyu ile yıkamaktadır:

Dâye-veş bâd-ı sabâ goncaların gülşende
Her seher tâze gülâb ile yüzün pâk eyler

Hayâlî, 180/4

3.1.1.7. Derviş

Farsça bir kelime olup, kelime anlamı “yoksul, fakir” (Kantar, 1998: 283; Nâcî, 2009: 110) olan, dünyanın geçici nimetlerine tutku ile bağlanmayan, kendini Allah’a veren, bir tarıkata girip tekkede hizmet ederek ibadetlerle meşgul olan, kendini bireysel ve ahlakî özellikleriyle geliştirmeye, nefsinin arındırmaya gönlünü zenginleştirmeye çalışan, dinin emirlerine hakkıyla uyan kişiye derviş denir (DİB, Dînî Kavramlar Sözlüğü, 2009: 107; Gölpınarlı, 1977: 88; MEB, Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 59; Seccâdî, 2007: 101).

Tekkelerde zikir zamanında dervişler halka oluşturur ve ortaya ser-zâkir geçer. Sâbit, bu görüntüden hareketle goncaları birer dervişe benzetir. Hatta gül tekkesine şeref verenin gonca dervişleri olduğunu belirtir:

Sâbit bu denlû dâire anunla çevrilür
Derviş-i goncadur şeref-i hânkâh-ı gül

Sâbit, 234/5

3.1.1.8. Diken (Hâr)

Goncanın en çok birlikte kullanıldığı unsur ‘diken’dir. Goncanın - daha geniş anlamda gülün- dikensiz olmaması ile sevgilinin rakipsiz olmaması arasında ilgi kurulur. Âşık sevgilinin yanında olabilmek için diken olmayı da, dikenlerle uğraşmayı da göze alır. Kimi zaman da

tazecik goncanın yakınında sürekli dikenler bulunduğu için çaresiz kalır
ve bunu görmemek için gül bahçesine gitmek istemez:

Gülsitânda goncanun yanında hâr olmak ne hoş
Lâle gibi bülbülün bağrında dâğ olmak ne güç

Mihri H. 11/2

Kanda baksan hârdur bağrına basan goncayı
Âciz oldum dostlar varmağa bir gülzâra ben

Mihri H. 134/2

Goncanın kapalı olmasının sır tutması, bâkir olması; gülün açılmasının ise goncaya nispetle daha şûh olup sırları söylemesi şeklinde tasavvur edildiğinden daha önce bahsedilmişti. Dikensiz gonca olmayacağı için goncanın etrafında bulunan dikenlerin aşığa acı çektirmesi şâirlerin sıkça dile getirdiği bir husustur. Botanikteki dikensiz gül⁷³ yetiştirme gayreti şâirlerin gözünden kaçmamış ve bu durum, şiirde, rakipsiz (kimse tarafından görülmemiş, el değmemiş) bir sevgili bulma gayretine dönüşmüştür:

Begüm her yüzi açılmış gül-i ra'nâya aldanmaz

Henüz yıylanmaduk bir gonca-i bî-hâr arar gönlüm

Hayretî, 305/2

Beyim! Benim gönlüm her yüzü açılmış gül-i ra'nâ ya aldanmaz. (Benim gönlüm) daha koklanmamış (el değmemiş) dikensiz bir gonca arıyor.

3.1.1.9. Doğan (Bâz)

“Bâz” kelimesi doğan, şahin gibi kuşlar için kullanılan Farsça bir isimdir (Kantar, 1998: 89; Nâcî, 2009: 57). Üsküf ise aslı Rumca “üstüfya” veya Arapça “kûfiye” kelimesinden gelen, “başlık, takye” anlamlarında kullanılan, eskiden Yeniçerilerin giydiği boru şeklindeki

⁷³ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi “2.2.2.Dikensiz Gül Yetiştirilmesi” başlığı altında verilmiştir.

başlığa verilen isimdir (Pakalın, 2004: 560)⁷⁴. Ayrıca avlanma için yetiştirilen doğanların hem yetiştirilme sırasında insana alışmaları için hem de av sırasında etrafa saldırmamaları için gözlerini örtecek biçimde başlarına takılan, deriden yapılmış başlığın adı da *üsküftür* (Zülfe, 2005: 169). Bâkî'nin aşağıdaki beytinin daha iyi anlaşılması için şu bilgiyi vermek gerekir:

“... Kuşun insanlara alışması için öncelikle gözlerinin kapatılması gereklidir. Yakalanan doğanın kanatları bağlanır ve *doğan yeleği* denilen yelek vücuduna sarılır. Sonra iğneyle göz kapaklarının altından geçirilen ip başına dolanır ve gözleri dikilip kapatılır... Doğan gözleri böyle kapatıldıktan sonra avcı tarafından insanlar arasında dolaştırılır ve beslenir. Bundan sonra ürkmemesi ve çevreye saldırmaması için başına gözlerini örtecek biçimde üsküf geçirilir. Üsküflü bir biçimde çeşitli alıştırma aşamalarından geçen doğan, avlanmağa hazır hale getirilir. Ava gitmeden önce bir gün aç bırakılan kuşa üsküf giydirilir ve tüylü bir piliç veya kuş budu yutturularak kusması sağlanır. Bu işe *tühme indirmek* denir. Böylece daha da acıkan doğan iyice hırslanır ve *kızdı* diye tabir edilen hale gelmiş olur. Keklik sürüleri görününce at üzerinde meydana gelen avcı, kuşun üsküfünü çıkarır ve av kuşlarını gösterir. Doğanın üsküfünü çıkarması ava saldırmak üzere olduğu anlamına gelir...”(Yalgın, 1949, 29-31’den naklen Zülfe, 2005: 173).

Bâkî, aşağıdaki beytinde gülü bir avcıya, goncayı ise doğana benzetmiştir. Gülün avı ise tabii ki bülbüldür. Şâir, goncanın yaprak kısmının etrafında bulunan, âdeta başlığa benzeyen yeşil kısmı üsküfe teşbih ederek, goncayı, başına üsküf giymiş bir doğan şeklinde tahayyül eder. Gül, seher vaktinde gonca doğanının üsküfünü çıkartarak ava hazır hale getirir ve bülbül görüldüğü zaman gonca tarafından avlanır:

Aldı seherden üsküfini bâz-ı goncanun

⁷⁴ “Üsküf” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zülfe, 2005: 167-190.

Gül, seher vaktinde gonca doğanının üsküfünü aldı ve onunla, çemende, inleyen bülbülü avladı.

3.1.1.10. Düğme

Sevgilinin gömleğinin güle benzetilmesi ilgili bölümlerde ele alınmıştı. Bu değerli gömlek gülden olduğu için, onun düğmeleri de sıradan bir düğme olmamalıdır. Goncalar, şekli itibariyle gömleğin düğmesine benzetilir. Bu benzetmeyi kullanan şâirlerimizden bir de Avnî'dir:

Şâhid-i gül bâğda çün geydi gül-gûn pîrehen

Tügmeler takındı ana zînet için goncadan

Avnî, 59/1

Gül güzeli (olan sevgili) bağda gül renkli bir gömlek giydi. O gömleğe süs olması için de goncadan düğmeler taktı.

Mezâkî'ye göre bülbül, baharın daha önce açılmamış/el değmemiş sinisini seyredabilmek için gül goncalarından oluşan yüz düğmesi açmak zorundadır:

Seyr itmek için sîne-i ebkâr-ı bahârı

Sad-tüğme-i gül-goncayı bâz eyledi bülbül

Mezâkî, 277/2

3.1.1.11. Gelin (Arûs)

Gonca, kapalı bir hâlde durması sebebiyle kimi zaman da geline benzetilir. Gül, başkalarının görmemesi için gonca gelininin yüzünü örter. Şâir, bugün bile devam eden gelinin yüzünün peçe, duvak vb. ile örtülmesine telmihte bulunmuştur:

Gülşende goncanun yüzi açılmasun diyü

Saldı arûs-ı gonca yüzine nikâb gül

Figânî, 53/2

Gül bahçesinde goncanın yüzünün açılmaması için gül, gonca gelininin yüzüne örtü saldı.

“Tutuk” kelimesi eski Anadolu ağızlarında kullanılan “perde, peçe, yaşmak, duvak” anlamlarına gelen bir kelimedir (Dilçin, 2009: 227). Aşağıdaki beyitte Ahmet Paşa, çemen şâhı diyerek gülü kastetmiş ve onu en değerli elbiselerle gelini süsleyen kişiye benzetmiştir:

Çün çemen şâhı cihâz etti arûs-ı goncaya

Tuttu dibâdan tutuk geyirdi vâlâ pirehen

Ahmet Paşa, 239/3

Çemen şâhı gonca gelinine şekil yapınca üstün/kaliteli (kumaştan) bir gömlek giydirdi ve (başına) duvak geçirdi.

3.1.1.12. Gönül (Dil)

Çoğu zaman sevgili yerine kullanılan gonca, kimi zaman da âşığın dertli, kederli, hiç açılmayan gönlü için kullanılmıştır. Uzun bir süre kapalı olan gonca bahar rüzgârlarıyla açılıp gül hâline gelince, bunu gören bülbülün (âşığın) kederli gönlü de açılır:

Gül hurrem oldu nağme-i bâd-ı bahâr ile

Açıldı gonca-i dil-i nâ-şâd-ı andelîb

Ş. Yahyâ, 17/2

Bahar rüzgârının nağmesi ile gül güldü. (Bunu gören) bülbülün kederli gönlünün goncası da açıldı.

Dîvân şâirleri kimi zaman da goncanın şekil ve renk itibariyle içi kanla dolu bir kadehi andırmasından hareketle, gönlü de içi kan dolu bir goncaya benzetmişlerdir:

Gonca-âsâ kan ile tolmuş gönüller açmagı

Lebleründen öğrenür var ise şîrîn-kârlar

Bâkî, 85/3

3.1.1.13. Haberci

İletişimin günümüz kadar yaygın olmadığı eski zamanlarda haberleşme güvercinler vasıtasıyla veya ulaklar, postacılar aracılığıyla sağlanmıştır. Önemli meselelerin halka duyurulmasında tellallara mühim işler düşmüştür. Kimi yüksek rütbe sahibi kişilerin de şahsi ulakları vardır. Bir kişiye gizli veya açıktan haber göndermek için bu ulaklardan faydalanılmıştır.

Şâirlerimiz bu gerçeklikliği zihinlerinde yoğurarak gülü, gonca ulağıyla âşıklara haber gönderen birine benzetmiştir. Goncanın vazifesi âşıklara yeme, içme, eğlenme vaktinin geldiğini haber vermektir. Burada bahar mazmunu bulunmaktadır. Çünkü baharın gelişi goncaların açılmasından belli olur:

Goncalardan gönderip âşıklara peygâm gül

Ayş ü işret etmeğe kıldı yine i'âm gül

Hayâlî, 314/1

Gül, âşıklara goncalarla haber gönderip yine eğlenme ve yeme içme zamanının geldiğini ilan etti.

3.1.1.14. Halvet

Kur'ân-ı Kerîm'in 12. sûresi olan Yûsuf sûresinde anlatıldığı üzere Züleyha Hz. Yûsuf'tan murâd almak istemiş, fakat Hz. Yûsuf kabul etmeyerek oradan ayrılmak istemiş, Züleyha ise Hz. Yûsuf'un gitmemesi

için gömleğinden asılırken gömlek arkadan yırtılmıştır (Kur'ân-ı Kerîm, 12/23-26). Bu kıssadan hareketle goncanın kapalı duruşu, Hazret-i Yûsuf ile Züleyhâ'nın birlikte bulunduğu odaya benzetilmiştir. Goncanın eteğini yırtarak açılması (gül hâline gelmesi) ile Hz. Yûsuf'un gömleğinin yırtılması arasında da ilişki kurulmuştur:

San Züleyhâ halvetidir gonce-i der-beste kim

Çıktı andan dâmen-i çâkiyle Yûsuf-vâr gül

Fuzûlî, k. 9/9

3.1.1.15. Hokka

Hokka, içine mürekkep, macun, boya vs. konulan ve içine konulan maddeye göre isim verilen (mürekkep hokkası, macun hokkası, maden hokkası vb.); topraktan, camdan, madenden yapılan yuvarlak kaptır. Hokkabâzların içine bir şey koyup el çabukluğu ile kaybettikleri su kadehi şeklinde yuvarlak kaba da hokka denilir ki hokkabâz ismi buradan gelir (Pakalın, 2004, c.1: 845).

Dîvân şiirinde genellikle sevgilinin ağzı küçüklüğü ve içinde değerli madenler (güzel sözler), şifa veren ilaçlar (âb-ı hayat) barındırdığı için hokkaya benzetilmiştir. Gonca da küçüklüğü, kırmızılığı ve içinde altın sarısı renginde tozlar bulundurması bakımından hokkaya benzetilince gonca-hokka-sevgilinin ağzı arasında bir ilgi kurulur. Aşağıdaki beyitte de şâir, gonca hokkasının kırmızı (yâkûtî) renkte bir ilaç (müferrih) ile dolu olduğunu ve o ilacın (esrâr) içildiği zaman bütün insanlığı kendinden geçireceğini söylemektedir:

Yâkûtî müferrih tolu her hokka-i gonca

Eyler anuñ esrârı kamu âlemi bî-hûş

Zâtî, 586/4

Gül suyu baş ağrısı, göz ağrısı, nezle gibi birçok rahatsızlığa devâ olmaktadır.⁷⁵ Cüllâb ise gül suyundan biraz daha farklıdır ve tedavi amaçlı hazırlanır. Kaynaklar belli oranlarda gül suyu ile şekerin karışımı sonucu elde edilen cüllâbın, ateşi ve susuzluğu azalttığını, mide hazımsızlığını ve harareti yok ettiğini, kandan ve safradan oluşan ateşli titremelerde tedavi amaçlı kullanıldığını yazar (Altıntaş, 2010: 101⁷⁶). Şâir, gül bahçesinde hangi dert olursa olsun devâ bulunacağını, bu şifa (gül)suyunun da goncanın hokkasında bulunduğunu söylemektedir:

Bulunur her derde istersen gülistânda devâ

Hokkasında goncenin san kim şifâ cüllâbı var

Fuzûlî, 74/4

3.1.1.16. Hz. Meryem

Gonca açılmamış hâliyle saflığı ve temizliği temsil eder, yani bâkirdir. Bu yönüyle gonca ile Hz. Meryem’e telmihte bulunulur. Bilindiği üzere Hz. Meryem, Hz. İsa’nın annesidir. 15 yaşındayken Kur’ân’da adı geçen (Yâsin/20) Yûsuf Neccâr ile nişanlanmıştır. Fakat onunla evlenmeden Cebrâil (as) vasıtasıyla üflenip hamile kalınca Yahudiler onu dışlamışlar, ona türlü iftirâlar atmışlardır. Adı, Kur’ân-ı Kerîm’de, Âl-i İmrân, Nîsâ, Meryem, Enbiyâ ve Tahrîm sûrelerinde geçmektedir (Pala, 2005: 307-308).

Aşağıdaki beyitte şâir Hz. Meryem’i goncaya benzetmiştir. Cebrâil (AS)’in “nefh-i rûh”u ile gonca olan Hz. Meryem hamile kalıp gül olan Hz. İsa’yı doğurmuştur. Nasıl ki Hz. Meryem’in hamile kalması Cebrâil’in nefesiyle olmuşsa, goncanın hamile kalması da bülbüllerin nefesleriyle olmuştur:

Gül-gonca Meryemdir meğer kim nefh-i rûh etmiş eser

Bülbüller açmış bâl ü per çün Cebre’îl-i zinde-dem

Ş. Gâlib, k. 19/7

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: 5.3.10.2. Gül Suyunun Baş Ağrısına İyi Gelmesi ve Yüksek Ateşi Düşürmesi.

⁷⁶ Cüllâb’ın hazırlanışındaki çeşitli tarifler için adı geçen esere bakınız.

3.1.1.17. Gonca-i Hamrâ

Hamrâ, Arapça “kırmızı” anlamına gelen “ahmer” kelimesinin müennesi olup, “daha kırmızı, en kırmızı” anlamlarında kullanılan bir sıfattır (Cûdî, 2006: 156; Devellioğlu, 2003: 322; Nâcî, 2009: 196). Gülün birçok rengi olmasına rağmen daha çok kırmızı renk ile bilindiği için, gonca da zihinlerde, genellikle, kırmızı rengi çağrıştırmaktadır. Dîvân şâirleri ‘gonca-i hamrâ’ terkiibini bazen bir gonca türü olarak; bazen de goncanın renginin çağrışımını kuvvetlendirmek için kullanmışlardır:

Câme-i sebz ile dilber tûtî-i gûyâ mıdur

Yâ yeşil yaprağ içinde gonca-i hamrâ mıdur

T. Yahyâ, 92/1

Dilber (giydiği) yeşil elbise ile konuşan bir papağan mıdır; yoksa yeşil yaprak içindeki kıpkırmızı bir gonca mı?

3.1.1.18. Gonca-i Handân

Handân, “gülen, sevinçli” anlamlarına gelen Farsça bir sıfattır (Devellioğlu, 2003: 324; Nâcî, 2009: 197). Goncanın açılıp gül hâline gelmesi, gülmesine benzetilir. Bu açılışta en büyük pay sabâ rüzgârıdır. Çünkü o kimi zaman sevgiliden haber getirir, kimi zaman da sevgilinin kokusunu getirerek goncayı sevindirir. Sabâ rüzgârının ortaya çıkmasında da güneşin doğuşu etkilidir. Dolayısıyla güneş de goncanın gülmesi için etkili olur.

Goncanın gülüp gül hâline gelmesine sebep olan hâllerden biri de bülbülün sabaha kadar inlemesi, nâra atmasıdır. Acı çeken bülbülün bu hâli goncanın hoşuna gider ve âşığına acı çektirdiği için gülmeye başlar:

İşidüp nâlemi handân olur ol yâr bulur

Yâr nâlemi işitip güler. Bülbülün nâlesi ile gonca-i handân revnâk bulur.

Hatta âşık vasiyet eder ve der ki: “Ey dostlarım! Ben öldükten sonra ağlayın, inleyin, feryâd edin ki o gonca öldüğümü işitip gülmeye başlasın ve açılsın”:

Ey musâhibler ölürsem ağlaşup efgân idün

Öldüğüm işitdürüp ol goncayı handân idün

T. Yahyâ, 228/1

Gonca benzeri güzellerin açılıp gül hâline gelmesi için etkili olan başka bir unsur ise güneştir. Şarap, gonca gibi güzellerin, güneş de taze goncaların açılmasına sebep olur. Şarap, sarhoşluk verdiği için insanın sırlarını açığa çıkarır; güzellerin dillerindeki bağı çözüp onların bolca konuşmalarını, gülüşmelerini sağlar. Ayrıca şarap, bedenen bir ısınma verdiği için de insanın üzerindeki kileri çıkarmasına neden olur. Bu durum gonca gibi olan güzel sevgililerin açılmasını, gül hâline gelmesini sağlar. Şâirin beyti oluşurken leff ü neşrden faydalandığı da dikkatlerden kaçmamalıdır:

Sohbetde mâh-rûları câm-ı şarâb açar

Niteki tâze goncaları âfitâb açar

T. Yahyâ, 73/1

Güneşin tâze goncaları açması gibi, sohbet(meclisin)deki ay(yüzlü) güzelleri (ancak) şarap kadehi açar (güldürür, söyler.).

Dîvân şîirinin en değerlisi olan sevgili kûyundan dışarıya neredeyse hiç çıkmaz. Âşıkları onu görebilmek için evinin etrafında tavaf eder; kapısında yatarlar. Sevgili ancak gül mevsiminde görülebilir ve onun gülistânda görünmesiyle goncalar handân olur. Yani goncaların

açıp gül haine gelmesindeki en büyük etkenlerden biri de sevgilinin gül bahçesine gelmesidir:

Hande-i gonce temâşâ-yı nihâlindendir

Tâbiş-i şu'le gül-i berg-i cemâlindendir

Nedîm, 21/1

(Sevgili!) Gonca, fidan boyunu gördüğü için gülmektedir (açılmıştır). Işık (ise) parlaklığını yüzünün gül yaprağından almıştır.

Kimi zaman gonca, kırmızılığı bakımından kendinden daha üstün olan sevgilinin dudağını kiskandığı için, kimi zaman da kendinden daha taze olan sevgilinin yanağını gördüğü için sînesini parçalar ve bu da goncanın açılmasına neden olur:

Mahsûd-ı sâgar olsa n'ola reng ü tâbişi

Gül-gonce reşk-i la'lin ile sîne-çâk olur

Nedîm, 45/5

Gül goncasının kiskanarak sînesini parçaladığı la'l dudağının rengi ve parlaklığı kadehi kiskandırırsa şaşılır mı?

Yine aynı şâire ait olan aşağıdaki beyitte “dikiş tutmak” deyiminden yararlanılarak irsâl-i mesel yapılmıştır. Dikilen fidanın tutması ile “dikiş tutmak” arasında çağrışım yaptıran şâir, sînesini parçalayan goncanın bir daha dikiş tutmayacağını söyler. Çünkü büyük ve geniş yaraların –bilhassa parçalanmışsa- dikiş tutması çok zordur. Nedîm, gönülde açılan yaranın ne kadar büyük ve geniş olduğuna işaret eder:

Dikiş tutsun mu çâk-i gonce seyrettikde ruhsârın

Tutalım dikdiğin nev-nahl-i gül ey bâğban tutmuş

Nedîm, 53/4

Ey bağban! Diyelim ki diktiğin taze gül fidanı tuttu. Fakat (sevgilinin) yanağını seyrettikten sonra (sînesini parçalayan) gonca bir daha dikiş tutar mı?

Sevgilinin yüzünü görmek neredeyse imkânsız olduğu gibi, sesini duymak da çok zordur. Ondan duyulacak bir kelime, güzel de olsa kötü de olsa, âşık için bir lütûftur. Hatta tebessüm etmesi bile yeterlidir.

Aşağıdaki beyitte şâir, bayram vesilesiyle sevgilinin gülmesini goncanın açılmasına benzetmiş ve bu ihsan ile acılı (kederli) dimağının şekeristâna döndüğünü söylemiştir:

Hele ıyd oldu ol gül-gonca handân olduğun gördük

Dimâğ-ı telh-kâmın şekkeristân olduğun gördük

Nedîm, 58/1

3.1.1.19. Gonca-i Nev-hîz

Nev-hîz, “yeni yetişmiş, taze” anlamlarına gelen Farsça birleşik bir sıfattır (Cûdî, 2006: 418; Devellioğlu, 2003: 829; Nâcî, 2009: 549). Gonca, gülün tomurcuk hâli olunca hem yeni yetişen hem taze anlamlarıyla kullanılması uygun düşmektedir. Bunun yanı sıra goncaların ağırlığından dolayı öne doğru eğik durması, şâirlerin muhayyilesinde bir türlü başını kaldıramayan sarhoş olarak tasavvur edilmiş ve hüsn-i tâlile güzel bir örnek oluşturmuştur. Gerçek anlamda düşünüldüğünde de içki içmeye yeni başlayan birinin alışık olmadığı için başını kaldıramamasına telmihte bulunulmuştur:

Gam degül Bâkî inen açılmasa ol gülizâr

Ser-girân olurlar ekser gonca-i nev-hîzler

Bâkî, 86/5

Bâkî, o gül bahçesi çok açılmasa da gam değil. (Çünkü) yeni açan taze goncalar çoğunlukla sarhoş olurlar.

3.1.1.20. Gonca-i Ser-beste

Ser-beste, “başı bağı” ve “örtülü, gizli, kapalı” anlamlarına gelen Farsça birleşik bir sıfattır (Kantar: 1998: 356). Gonca kapalılığı, “başının bağılılığı” sebebiyle sevgiliye benzetilir. Aynı zamanda gonca kapalı duruşu sebebiyle ağzı kapalı bir mektuba da benzetilmiştir:

Gonca-i ser-beste mektûb eyleyüp gül şâhına

Gülşen içre bülbul ezberler teressül şâh şâh

Avnî, 7/4

(Gizli olup görünmeyen) gonca gül şâhına mektup yazdı. Bülbul ise (o mektubu) güllerin (gülşen) içinde yavaş yavaş ezberliyor.

3.1.1.21. Gonca-i Sîr-âb

Sîr-âb, Farsça birleşik bir sıfat olup “suya kanmış” ve “taze” anlamlarında kullanılan bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 956; Nâcî, 2009: 622). Goncanın, gülün açmaya hazırlanan hâli olduğu kabul edilirse kelimenin “tazelik” anlamı uygun düşmektedir. Fakat Nev’î’nin aşağıdaki beyti için düşünüldüğünde teşbihin terkibine bakılarak goncanın üzerinde sabah vakti oluşan çiğ tanelerinin goncayı sular içinde bıraktığı, “suya kandırdığı” anlamının daha uygun olduğu görülmektedir.

Klasik Türk şiirinde âşık (bülbul) sabahlara kadar ayrılık acısı ile âh eder. Bu âhlar neticesinde gökyüzü kızarır. Sabah güneş doğarken görülen kızılığın asıl sebebi budur. Bunun yanı sıra âhlar dumanıyla beraber çıktığı için o sıcak duman sabah serin havayla karşılaşınca buhar hâline gelir ve su damlacıkları oluşmaya başlar. Fakat bu damlalar (asit gibi) yakıcıdır; dokunduğu yeri eritir.

Aşağıdaki beyitte şâir, goncanın üzerinde görünenlerin aslında “jâle” olmadığını, onların bülbulün yakıcı âhları sebebiyle goncayı eriterek ortaya çıkan sular olduğunu söylemektedir:

Andelîbün nâr-ı âhından erir sûzân olup
Jâleler sanman görünen gonca-i sîrâbda

Nev'î, 407/4

Goncanın sular içinde olan (suya kanmış) hâlini (sîr-âb) çiy taneleri sanmayın, hakikatte gonca, bülbülün ateşli âhlarından yanıp erimektedir.

3.1.1.22. Gonca-i Teng-Dil

Teng-dil, “yüreği dar, içi sıkıntılı, üzgün, küsgün” anlamlarına gelen Farsça birleşik bir sıfattır (Devellioğlu, 2003: 1079; Kanar, 1998: 196; Nâcî, 2009: 698). Gülün açılmadan önceki kapalı olan hâli ile insanın sıkıntılı hâli arasında anlam bağlantısı kurulmuştur. İnsan, istikbâl endişesi sebebiyle, bitmek bilmeyen arzularını elde edememesi nedeniyle gonca gibi sıkıntılı olmamalı, gül gibi neşeli olmalıdır:

Bir yirde durma gonca gibi teng-dil olup
Gülgeşt-i âlem eyle bu gün nitekim sabâ

T. Yahyâ, 24/3

Gonca gibi suskun, sıkıntılı (teng-dil) olup bir yerde (sabit) durma! Bugün, tıpkı sabâ gibi, âlemin gül bahçesini gez.

Gonca-veş dil-teng olup tûl-i emelden assı yok
Gül gibi gül arz-ı dîdâr et açıl şâhâne gül

Nev'î, 281/3

İsteklerine ulaşamama sebebiyle gonca gibi üzgün olmanın faydası yok. Gül gibi gül, ortaya çık, açıl.

3.1.1.23. İstanbul

Goncanın nadir kullanım örneklerinden biri olan aşağıdaki beyitte İstanbul goncaya benzetilmiştir. Şâir, cennet bahçesindeki gonca ne kadar değerli ise yeryüzü bahçesindeki İstanbul da o kadar değerlidir demektedir:

Açuk tut cân gözin hâ gibi güyâ

Behişt içinde bir goncadur ol hâ

T. Yahyâ, İstanbul Şehrengizi'nden⁷⁷

3.1.1.24. Kadeh (Câm)

Goncanın şekil ve renk itibariyle benzetildiği diğer bir unsur ise kadehtir. Aşağıdaki örnek beyitte Bâkî, goncanın kırmızı oluşu ve bir kadehi andırması sebebiyle gonca ile kadeh arasında benzetme ilgisikurmuştur:

Gül-sitân-ı bezme sâgar gonca-i sîr-âb ise

Âteşin ruhsârı sâkînün de bir gül-nârdur⁷⁸

Bâkî, 58/2

Meclis gülistânının kadehi taze gonca ise, sâkînin ateşli yanağı da kıpkırmızı bir güldür.

3.1.1.25. Kefen

Gonca, kat kat yaprakları sebebiyle âşığı saran kırmızı, kanlı bir kefene de benzetilir:

Ne gam ger küşte-i hâr-ı gam olsa andelîb-i zâr

Sarar cismine kanlu kanlu kat kat bir kefen gonca

Nev'î, 430/4

(Şu) dertli bülbül gam dikenini yüzünden ölmüş olsa da gam değil! Gonca, bedenine kat kat kanlı bir kefen sarar.

⁷⁷ Çalışmamızın kapsamı sadece gazeller olmakla birlikte, zaman zaman dikkatimizi çeken, bîkr-i ma'nâ özelliği gösteren dizeler, gazellerin dışında da olsa, çalışmaya dâhil edilmiştir.

⁷⁸ “Gülnâr”ın anlamı birçok kaynakta (Cûdî, 2006: 141; Devellioğlu, 2003:298; Sâmî, 2010: 400) “nar çiçeği” olarak verilmiştir. Remzî, *Tuhfe-i Remzî* isimli manzum Farsça-Türkçe sözlüğünde “gülnâr”ın “kiraz” manasında kullanıldığını belirtir (2003: 86). Mütercim Âsım Efendi ise, “mutlak kırmızı, katmer ve kebîrû'l-varak güllere dahi denir” diyerek beyitte asıl kastedilen anlama uygun tanımlı vermiştir (2009: 297).

3.1.1.26. Kulak

Kulak tutmak, mecaz yoluyla “dikkatle dinlemek, kabul etmek anlamlarında kullanılan bir tabirdir (Ayverdi, 2011: 709; Pakalın, 2004, c.2: 315).⁷⁹ “Kulak çekmek” ise iki anlamda kullanılır. Birincisi, “ceza olarak canını acıtmak için birinin kulağını parmaklarının arasına alıp çekmek,” ikincisi ise “uyarmak, ikaz etmek”tir.

Bâkî’nin aşağıdaki beytinde “kulak çekmek” iki anlama gelebilecek şekilde kullanılmıştır. Birincisi kulak tutmak ile aynı anlamdadır. Şâir, goncanın sabah vakti açılmasını hüsn-i talil yoluyla sevgiliyi görmek, onun gelişini kaçırmamak için ayak seslerini “duymak” anlamında bu deymi kullanmıştır. İkinci anlamıyla ise, gonca-i ra’nâ çemene gelen sevgiliyi haber vermek için herkesi uyarır, ikaz eder.

Sahn-ı çemende subh-dem açıldığı bu kim
Hüsnün gülüne gonca-i ra’nâ kulak çeker

Bâkî, 153/3

3.1.1.27. Kümbet

Goncanın benzeyen olarak nadir kullanımlarından biri de kümbettir. Kümbet, “üstü yuvarlak şekilde olan bina veya çıkıntı, kubbe” (Devellioğlu, 2003: 299; M. Âsım Efendi, 2009: 298) anlamına gelen Farsça bir isimdir. Gonca şekli ve duruşu bakımından kümbetle ilişkilendirilir. Revânî aşağıdaki beytinde “günbed-i hadrâ” tamlamasını kullanarak goncayı yeşil bir kubbeye benzetir. Bu tahayyülde, goncanın etrafını saran yeşil çeneklerin etkisi görülür. O, gül bahçesini gökyüzüne, kırmızı gülü de güneşe benzetmiştir:

Sahn-ı gülşen âsumân olmuş kızıl gül âfitâb

⁷⁹ Ger sana efgânını bîhûde derse müddeî
Ol söze tutma kulak ben çektiğim efgâne tut

Fuzûlî, 43/4

Vâ’iz sözüne tutma kulak gâfil olma kim
Gaflet yuhusunun sebebi ol fesânedir

Fuzûlî, 99/4

3.1.1.28. Mahzen / Mahzen-i Esrâr

Gonca kapalı olması sebebiyle kimi zaman değerli madenlerin, eşyaların saklandığı mahzenlere benzetilmiştir. Goncanın içindeki tozların sarı renkte olması onun altınların saklandığı bir mahzene benzetilmesinde etkili olmuştur. Bâkî buradan hareketle ince bir hayal yakalamış ve “akıllı olan kimse gonca gibi (yapmaz), altınlarını saklamaz; gül gibi (yapar), parasını kadehe yatırır” demiştir:

Zer saklamaya gonca-sıfat âkil odur kim
Gül gibi olan nakdi koya sâgare cânâ

Bâkî, 1/5

Bâkî, başka bir beytinde goncanın sırrını neden sakladığını, bülbüle niçin söylemediğini açıklamıştır. Bülbülün kendisi gibi binlerce arkadaşı vardır ve dilini tutamayıp onlara sırrını açacaktır:

Anun’çün gonca-i gül râzın açmaz sana ey bülbül
Hezârân hem-zebânun var çıkar yârâne söylersin

Gonca kapalı olması nedeniyle sır saklayan birine benzetilir. Bu yönüyle o, “mahzen-i esrâr”dır; gül gibi hemen açılıp, sırlarını söylemez. Sabâ rüzgârı goncanın açılıp sırlarını söylemesi için çok ısrarcı olur ancak diğer tecrübeli güller sırlarını söylememesi için goncayı uyarırlar:

Geldi çemende ağzın arar goncanun sabâ
Râz açma diyü goncaya eyler ‘itâb gül

Figânî, 53/4

Sabah rüzgârı bahçeye (çemen) gelip goncanın ağzını arar. Gül (ise), ‘sırrını söyleme’ diye goncayı azarlar.

Kimi zaman da âşık, sevgilinin dudağının sırrını, onun neler sakladığını yeşilliklere, çimenlere sorar fakat çimenler goncanın söylemesini ister:

Gülşende lebünden çü soram sebzelere râz

Sen söyle diyü goncanun ağzına bakarlar

Mesîhî, 47/5

Gül bahçesinde dudağının sırrını yeşilliklere sorarım. (Onlar da) “sen söyle” diyerek goncanın ağzına bakarlar.

Sabah esen tatlı rüzgârla goncaların açıp gül haline geldiği bilinir. Dîvân şâirlerine göre bu sabah rüzgârı genellikle postacı gibi haber taşır. Bu taşınan bilgiler kimi zaman başkalarının duymaması gereken bilgilerdir. Fuzûlî de kendi sırrının goncalara, sabah rüzgârı tarafından söylendiğini öğrenir. Fakat korkusu goncaların da ağzını tutamayıp bu sırrı güle söylemesidir:

Demiş her gonceye âşıklığım râzın sabâ derler

El ağzın tutmak olmaz korkarım ey gül sana derler

Fuzûlî, 80/1

3.1.1.29. Nokta

Gonca küçüklüğü ve kapalılığı sebebiyle noktaya da benzetilir. Kapalı olması, sırlı olmasını netice verir. “Bazı tarikatlara göre kâinatın sırrı Kur’an’da, Kur’ân’ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı ‘bâ’da, bâ’nın sırrı ise altındaki noktadadır. Bu nokta ise Hz. Ali’dir.” (Pala, 2005: 360).

Keşf idüp bir noktadan ümmü’l-kitâbun sırrını

Nutka gelsün ol şeh-i gonca-dehânum söylesin

Nev’î, 352/5

O gonca ağızlı şâhım, bir noktadan Kur'ân'ın (Ümmü'l-kitâp) sırrını keşfedip nutka gelsin, söylesin.

3.1.1.30. Otağ Kurucu

Otağ, pâdişahlar ile vezirlere mahsus çadırlara verilen addır. Çadırların bu ismi almalarının sebebi içlerinde “ot” yani ateş yakılmasından dolayıdır. Bunlardan pâdişahlarınkine “otağ-ı hümayün”, sadrazamınkine de “otağ-ı âsafî” denilirdi (Pakalın, 2004, c.2: 741).

Dîvân şâirlerinin “goncanın otağ kurması” benzetmesinin aslında önemli bir nedeni vardır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* isimli eserinde “pâdişah, şehzâde, vezir ve beylerbeylerinden başka kimsenin kırmızı çadır kullanamadıklarını fakat asıl kırmızı rengin hükümdara mahsus olduğunu” söylemiştir (1945: 270). Buradan anlaşılıyor ki şâir, otağlarda gördüğü kırmızı renkli çadırı goncaya benzetmiş ve eşine az rastlanır bir beyit ortaya koymuştur:

Aşk için bir turfa menzildir bahâr eyyâmı bâğ

Anda tutsun gonce-veş her kim ki ayş ister otağ

Fuzûlî, 145/1

Bahar günlerinde bağ (yeri) aşk için güzel bir menzildir. Her kim eğlenmek isterse orada gonca gibi çadır kursun.

3.1.1.31. Papağan Başı (Ser-i Bebgâ)

Papağanların baş kısımları renkli olduğu için, çift renkli olan gül-i ra'nâ ile papağan başı arasında kurulan benzetmelere rastlamak mümkündür. Fakat papağan başı ile gonca arasında kurulan benzetmelere ise daha nadir rastlanır. Buna örnek olan Ahmet Paşa'nın kasidesinden seçtiğimiz bir beyitte şâir, suyun üstüne meyleden gül goncasını aynaya bakmak için eğilmiş bir papağan başına benzetmiştir:

Gül goncası meyl eylemiş âb üstüne sankim

Âyineye bakmağa eğilmiş ser-i bebgâ

Ahmet Paşa, 38/12 (Bahâriyyât)

Gül goncası suyun üzerine meyletmiş (eğilmiş). (Bu görüntüyle) Sanki papağan başı aynaya bakmak için eğilmiş.

3.1.1.32. Peykân

Peykân, “okun ucundaki sivri demir, temren” anlamlarına gelen Farsça bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 864; Nâcî, 2009: 570). Klasik Türk şiirinde genellikle sevgilinin kirpiği oka benzetilir. Fakat şâirler zaman zaman gülleri oka, guncaları da okun ucundaki peykâna benzetererek yeni teşbihlere kapılar açmışlardır:

Bülbül-i dil-hastenün cânın zahm-nâk itmeğe

Şâh-ı güller oklar olmuş guncalar peykân ana

Mesîhî, 5/2

(Zaten) gönlü yaralı olan bülbülün canını iyice yakmak (yaralamak) için güller ok, guncalar ona peykân olmuş.

Gözüme her gonca bir peykân-ı zehr-âlûd olur

Seyr-i gülzâr itsem ol gül-berg-i handândan cüdâ

Hayretî, 8/2

(Her ne zaman) o güler yüzlü, gül yaprağı (gibi nazik sevgiliden)ndan ayrı, gül bahçesini gezmeye çıksam, her bir gonca gözüme zehirli bir peykan (gibi) görünür.

3.1.1.33. Pota/Pûte

Pûte, “içinde maden eritilen tava” anlamına gelen Farsça bir isimdir (Devellioğlu, 2003: 869; Nâcî, 2009: 573). Goncanın içindeki sarı tozlar altına benzetildiğinde gonca da altınların eritildiği bir pota olur. Gonca, içinde böylesine değerli bir maden olduğu için hep kapalıdır ve onları saklar.

Aşağıdaki beyitte altının yüksek ısıdan yararlanılarak ortaya çıkarılmasına telmih vardır. Çünkü sevgili gül bahçesine geldiği zaman onun güzelliğini gören çiçekler utanır ve kızarak kırmızı bir renk alır. Gonca, pota olarak düşünülünce goncanın içindeki sarı tozlar da altına dönüşür. Aynı zamanda gonca gümüş bedenli o güzel sevgiliye ancak altın sunarak mukabele edebilir. Çünkü en değerli maden altındır:

Yüz kızardup goncalar ağzında altun gösterür

Fasl-ı gülde gülsitâna gelse ol sîmîn-beden

Emrî, 366/4

Gül zamanında (bahar mevsiminde) o gümüş bedenli (sevgili) gül bahçesine geldiği zaman goncalar (utancından) kızarıp ağızlarındaki altınları gösterir (sunar).

3.1.1.34. Şâhit

Sevgili, gül olunca onun âşığına sıkıntı çektirmek için en çok kullandığı silahı da diken olur. Dikenler -bir kılıç gibi- âşığın kanını dökdükçe etrafta bulunan tüm çiçekler buna şahitlik eder. Bu kanlı olayın en yakın görgü tanığı ise tabi ki goncadır:

Ey gül-i ter tîg-i hârın kanımı dökdüğüne

Lâle-zâr u gonca külliye güvâhumdur benüm

Mesîhî, 160/4

Ey taze gül! Diken kılıcının kanımı döktüğüne bütün lâle bahçesi ve gonca benim şâhidimdir.

3.1.1.35. Yaka / Gömlek (Giribân / Pîrehen)

Dîvân şiirinde küçüklüğü ve rengi sebebiyle genellikle sevgilinin ağzına benzetilen goncanın, benzetmelik olarak kullanıldığı unsurlardan biri de gömlektir. Goncanın açılması, âşığın gömleğini yırtması olarak tasavvur edilir.

Günümüz Türkçesindeki yaygın kullanımı ile gömlek, vücûdun üst kısmına giyilen çeşitli giyeceklerin genel adı olup (Aybet, 1989: 183'den naklen Kaya, 2006: 153) aynı zamanda kız ve erkek her iki cinsin de giydiği ortak giysilerdendir. Gömlek, Dîvân şiirinde sıkça işlenmiş ve kendisine en çok yer verilen giyim kuşam unsurlarından biri olmuştur (Kaya, 2006:153).⁸⁰

Çeşitli renklerinin olmasıyla beraber şiirlerde daha çok kırmızı gömlektir bahsedilmesinin nedeni, gül ve goncanın renginin kırmızı olması ile ilgilidir. Goncanın yumuşaklığı ve kat kat yapraklarının bulunması da üzerine gömlek giymiş birinin hayal edilmesine sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte de şâir mahbûbunu gülten bir gömlek giymiş goncaya benzetmiştir:

Teni berg-i semen bir gonce-i gül-pîrehensin sen
Olupdur sende ey şûh-ı cihânum hûbluk kat kat

A. Hâletî, 96/3

Ey cihânın güzeli! Teni yâsemin (çiçeğinin) yaprağından, gömleği gülten olan bir goncasın sen. (Bu hâl ile) güzellik sende kat kat olmaktadır.

Goncanın açılıp gül hâline gelmesi, kimi zaman sakladığı sırları açığa vurmasına benzetilirken Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde sıkıntıdan, dertten yakasını yırtmasına benzetilmiştir. Nef'î ise, gülün yakasını yırtarak çıktığını, yâseminin ise çıplak bir şekilde serve sarıldığını söylemiştir:

Cevr eliyle gonce-veş pîrâhenin çâk etmesin
Cünbiş-i nâ mutedilden kılsın istiğfâr gül

Fuzûlî, k. 9/36

Ne câme var ne pîrehan serve sarılmış yâsemen

⁸⁰ Çoğu dîvân olan, yaklaşık 100 eserin taranması ile sonuçlanan gömlek üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz: Kaya, 2006: 149-200.

Gül taşra düşmüş perdeden açmış girîbanın yine

Nef'î, 103/3

Dîvân şiirinde gülün ve goncanın hakim rengi kırmızıdır. Fakat zaman zaman başka renklere dikkat çekildiği de görülür. Meâlî'nin aşağıdaki beyti, sarı renkli goncaya işaret etmesi bakımından önemlidir. Şâir, gonca-i ra'nâ olarak nitelendirdiği sevgilisinin, üzerinden sarı renkli gömleğini çıkardığında gül-i nesrîne döndüğünü söyler:

Pîrâhen-i zerdüni tenünden çıkarurken

Döndün gül-i nesrîne eyâ gonca-i ra'nâ

(Meâlî, 46/3)

3.1.1.36. Yastık (Bâliş)

Gonca şekli bakımından bazı Dîvân şâirlerinin muhayyilesinde yastığa benzetilmiştir. Fakat bülbülün (âşığın) gelip başını koyacağı yastığın yanında dikenler (rakipler) de vardır. Bu sebeple bülbülün inlemeleri olağandır; garip karşılamamak gerekir:

Oldı çemende bâliş-i gonca kenâr-ı hâr

Mürg-i seher iderse n'ola âh u nâleler

Bâkî, 103/5

Çimenlikte goncanın yastığı dikenin yanı başındadır. (Bu yüzden) bülbül âh u nâleler iderse ne olur?

3.1.1.37. Yaşmak / Peçe (Bürka') / Perde

Bürka, kadınların örtündükleri yaşmak veya peçeye verilen Arapça bir isimdir (Cûdî, 2006: 50; Devellioğlu, 2003: 118; Nâcî, 2009: 76). Gonca kapalı olması bakımından yüzünü örtmüş bir güzele benzetilir. Peçe sıyrılıp da sevgilinin yüzü görülmeye başlandığı zaman bir nevi güneş doğar ve goncalar açılmaya başlar. Güller ve goncalar o

güzelliği görünce utanır, kızarır, çiy damlacıkları hâlinde terlemeye başlar:

Gül gonca bürka'ında yüzün gördi subh-dem
Gark-ı 'arâk oluban eridi hayâyıla

Ahmedî, 588/4

Tâcizâde Câ'fer Çelebî leff ü neşr sanatını kullanarak yazdığı
aşağıdaki beytinde, üzerinde gömlek bulunan sevgilinin nâzik bedenini,
gonca perdesinin arkasına saklanmış tâze bir güle benzetmiştir:

Pîrehen içre ki nâzûk bedenün oldı nihân
Perde-i goncada gûyâ gül-i ter pinhândur

T. Câ'fer Çelebi, 48/6

3.1.1.38. Yılan (Mâr)

Dîvân şiirinde hemen her olay sevgili üzerine kurulur. Onun için
rakiplerle mücadeleye katlanılır; o varsa “külhan” bir “gülhan” olur,
fakat o yoksa gül bahçeleri küllüğe döner (T. Câ'fer Çelebi, 44/1). Hatta
gonca bile ağzında zehir olan bir yılan suretinde görünür:

Sensiz bana gülzârda her gülbün-i gonce
Bir mâr görünür deheninde ola zehri

Ş. Yahyâ, 392/2

Sensiz bana gül ağacındaki her gonca, ağzında zehir olan bir yılan (suretinde) görünür.

3.1.1.39. Yıldız (Encüm)

Dîvân şâirleri sürekli bîkr-i mânâ (bîkr-i mazmûn) arayışı
içerisinde olmuştur ve daha önce söylenmemiş sözleri söylemek, yeni
benzetmeler yapmak üstünlük kabul edilmiştir. Goncanın yıldıza
benzetilmesi de nadir karşılaşılan bir bîkr-i mânâ örneğidir. Taşlıcalı
Yahyâ, çimenleri gökyüzüne, goncaları da o göğün yıldızlarına

benzeterek, insanları bağa davet etmektedir ki orada en yüksek gök bile ayakların altındadır:

Goncalar encüm durur gök yüzidür rûy-ı çemen

Bağa gel kim ayağün altındadır çarh-ı berîn

T. Yahyâ, k. 13/5

3.1.1.40. Yûsuf

Klasik şiirimizde, Hazret-i Yûsuf'un Mısır'a aziz olmadan önce başına gelen hadiselerden biri olan, Züleyha tarafından iftira atılarak zindana atılması ile gonca arasında da bağlantı kurulmuştur. Hz. Yûsuf'un zindanda olması goncaya; zindandan çıkıp Mısır'a aziz olup o beldeyi mamur etmesi ise gülün goncasını açarak gülzârı süslemesine benzetilmiştir:

Habsden Yûsuf çıkıp Sultân-ı Mısır olmuş kimi

Oldu açıp goncesin ârâyiş-i gülzâr gül

Fuzûlî, k. 9/ 8

Hz. Yûsuf'un hapisten çıkıp Mısır'a sultân olması gibi gül, goncayı açıp gülzârı süsledi.

3.1.1.41. Zindan

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Yûsuf (as) ile Züleyha arasında geçen meşhur kıssa burada da karşımıza çıkmaktadır. Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, sonra satılıp Züleyha'nın kölesi olması, iftiraya uğrayarak zindana düşmesi ve zindandan kurtulup Mısır'a Sultân olması olaylarına telmih dîvân şâirleri tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Zâtî goncanın kapalılığını zindana; gülü de Hz. Yûsuf'a benzetmiştir. Seher vakti goncanın açılarak gül olması ile Hz. Yûsuf'un zindandan çıkarak Mısır'a Sultân olması arasında ilişki kurulmuştur:

Yûsuf-ı gül çıkdı şâh oldu tarâvet Mısırına

Goncanun açdı seher bâd-ı sabâ zindânını

Zatî, 1598/2

Sabah rüzgârı goncanın zindânını seher vakti açtı ve gül Yûsuf’u çıkıp, tazelik Mısır’ına şâh oldu.

Buraya kadar verilen örnek beyitlere dayanılarak goncanın klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesi aşağıdaki tablo ile somutlaştırılabilir:

Tablo 2: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Goncanın Anlam Çerçevesi
ağız (dehen/dehân), dudak (leb), baht, emel, ümîd, başı önde olma, bayrak, bülbül yavrusu, çocuk (veled, tıfl), derviş, diken (hâr), doğan (bâz), düğme, gelin (arûs), gönül (dil), haberci, halvet, hokka, Hz. Meryem, gonca-i hamrâ, gonca-i handân, gonca-i nev-hîz, gonca-i ser-beste, gonca-i sîr-âb, gonca-i teng-dil, İstanbul, kadeh (câm), kefen, kulak, kümbet, mahzen, mahzen-i esrâr, nokta, otağ kurucu, papağan başı (ser-i bebgâ), peykân, pota (pûte), şâhit, yaka (gîribân), gömlek (pîrehen), yastık (bâliš), yaşmak, peçe (bürka’), perde, yılan (mâr), yıldız (encüm), Yûsuf, zindan.

3.1.2. Diken (Hâr)

Çalışmamızın “Dikensiz Gül Yetiştirilmesi” bölümünde de değinildiği üzere Klasik Türk edebiyatında diken ile gül -bazı istisnalar dışında- beraber ele alınmış, dikensiz gül düşünülmemiştir. Gül lezzet alınan, diken ise acı çekilen kısımdır. Bu yüzden bu iki unsur çeşitli benzetmelere neden olmuş; atasözleri ve deyimlerde de kullanılmıştır.

Diken sevgiliye ulaşmak için engeldir ve bu engel sosyal hayatta genellikle rakiptir. Dikenler, sevgilinin veya köyünün etrafını sarmıştır. Fakat “gülü seven dikenine katlanır” ve her şeyi göze alarak sevgiliye ulaşmaya çalışır. Âşıklar sevgililerine yaklaşmak istedikleri zaman önlerine rakipler çıkar. Şâirler bunu, gülü koklamak veya koparmak istedikleri zaman ellerine batan dikenin verdiği acıya

benzetirler. Nerede bir güzel olsa etrafında rakip olduğu gibi, nerede bir gül varsa etrafında dikenini de vardır:

Görmedüm bir hûb kim yanında olmaya rakîb

Bu cihân bâğında hiç gül olmaz imiş hârsuz

Mihri H. 63/5

Güzellikler görölmek için bahçeye girildiği zaman çalı-çırpı ve dikenler insanın ayağına batar; paçasına, eteğine takılır. Dîvân şâiri günlük hayatta yaşanan bu gerçekten yola çıkarak farklı hayaller kurmuştur. Örneğini aşağıdaki beyitlerde gördüğümüz üzere diken sevgilinin eteğini hiç bırakmaz. Bu durumdan aslında gül de memnundur. O yüzden “gülün gönlünü etmek için diken hoş görölmelidir.” Kimi zaman da güle ulaşmak için “dikenin eteğine yapışmak” gerekir:

Sa’y edip edimezem Kâ’be-i kûyunu tavâf

Bağlayıptır yolumu hâr elimden ne gelir

Ahmet Paşa, 57/7

Komaz gülün nidelüm dâmenini elden hâr

Gülün rızâsı için bâri hârî hoş görelüm

Mihri H, 112/3

Mihri yâr ister isen dâmen-i ağıyâra yapış

Gül ele girmez imiş tutmayıcak hâr eteğin

Mihri H, 124/3

Aşağıdaki ilk beyitte şâir dikenini mihnete benzetmiş ve her ne kadar bülbül gibi feryâd etse de eline sıkıntıdan başka bir şey geçmediğini söylemiştir. İkinci beyitte ise Sâbit, teşhis sanatından yararlanarak dikenleri kişileştirmiş ve bülbüllerin evini kancalarla yıkanların diken olduğunu belirtmiştir:

Eğer bülbül gibi her niçe feryâd ü figân itsem

Nasîbüm hâr-ı mihnetdür benüm ol gül ‘izârumdan

Avnî, 58/2

Âteş-i gül zâhir olmakla harîm-i bâğda

Klasik edebiyatın aşk ve ızdırıp şâiri olarak kabul edilen Fuzûlî, aşağıdaki beyitte, sevgiliyi güle; sevgilinin gamze oklarını ise dikene benzetmiştir. O, gülün dikensiz olamayacağını söylemiş, sevgilinin dikenleri olan gamze oklarının sînesinden eksik olmamasını arzu etmiştir:

Sîne-i çâkimden eksik etme tîr-i gamzeni

Ey gül-i ra'nâ bilirsin kim gül olmaz hârsız

Fuzûlî, 118/2

Diğer bir beytinde Fuzûlî, Mecnûn'un aşkından çöllere düştüğünde türlü cefalar çektiğini fakat onun “artık ayağını çölden çektiğini” *müşâkale* sanatı yaparak belirtmiştir. Bu mecâzî tabirle onun aşk yolundan vazgeçtiğini îmâ etmiş fakat etkisinden hâla kurtulamamasını ise ayağına batan dikenleri çektikçe oradan kanlı güller fışkırmasıyla ifade etmiştir:

Çekti Mecnûn ayağın bâdiyeden lîk verir

Kanlı güller ayağından çekilen hâr henüz

Fuzûlî, 122/2

Önemli kişilerin bulunacağı bir toplantı, bir meclis olduğu zaman önce misafirler gelir. Davetliler geldiğinde beklenen kişi meclise girer. Leylâ Hanım, meclise rakibin sevgiliden önce gelmesi ile dikenin güllerden önce ortaya çıkması arasında benzerlik kurmuştur:

Yârdan evvel n'ola ağyâr gelse meclise

Güller açılmazdan evvel hâr kendin gösterür

Leylâ Hanım, 30/5

Neylî, klasik şiir geleneğinin aşk anlayışına ters düşecek bir şekilde, gördüğü sıkıntılar sebebiyle aşk yolundan vazgeçtiğini söylemiştir. O, içkiden sonraki baş ağrısını, ayrılıktan kaynaklanan baş ağrısına benzetmiş ve bu baş ağrısı

sebebiyle meclisi bıraktığını söylemiştir. Bununla da kalmayıp dikenin cefasını ve zahmetini görüp taze gülden de vazgeçtiğini belirtmiştir:

Humârın bezm-i hicrin yâd idüp sâgardan el çekdik

Görüp zahm-ı cefâ-yı hârı verd-i terden el çekdik

Neylî, 108/1

Nâşid ise, sevgili olmadığı zaman gökyüzünün bile gözüne daracak ve karanlık görüldüğünü, hatta her bir gül yaprağının ayağına diken gibi battığını söylemiştir. Şâirin, “pâ-yı şevk” tamlamasını kurarken, “diken” anlamına gelen “şevk” (شوك) kelimesini çağrıştırmak istediği söylenebilir:

Fezâ-yı gülşenistân çeşme teng ü tardur sensüz

Gülün her bergi pâ-yı şevkuma bir hardur sensüz

Nâşid, 38 1

Sensiz gülbahçesinin fezâsı, göze sıkıntılı ve karanlık görünür. (O bahçedeki) gülün her bir yaprağı ise arzu, heyecan ayağıma bir dikendir.

Taradığımız gazellerin içinde bulunmamakla beraber mananın orijinalliği bakımından çalışmamıza dâhil ettiğimiz Vasfî’nin kasidesinden aldığımız aşağıdaki beyitte şâir, gülün hizmete geç kalmasının nedeninin ayağına batan diken olduğunu söylemiştir:

Kapuna hıdmete geç geldi ise gül afv it

K’inende yürüymezi ayağında vardur hâr

Vasfî, k.1/12

Gül kapına hizmete geç geldi ise affet. Çünkü onun ayağında diken vardır, yürüyemez.

Nedîm ise, eğer ilkbahar aşkının terbiyeciliği bilirse ciğerdeki dikenlerden bile güller çıkacağını söyler:

Der-kâr olursa terbiyet-i aşk-ı nev-bahâr

Güller biter ciğerdeki hâr-ı hâlîdeden

Nedîm, 96/2

İlkbahar aşkının terbiyeciliği bilinirse ciğerdeki saplanmış dikenlerden güller biter.

Şeref Hanım'a ait olan aşağıdaki beyit, bir âşığın çektiği sıkıntıların sebebini özetler niteliktedir. Şâire, perişân gönlünün yâri sevdiğini fakat ne yazık ki yârin düşmana meylettiğini söyler. Bu anlatımı güçlendirmek için ise bülbülün güle, gülün de dikene meylettiğini ve bunun hikmetinin bilinmediğini belirtir. Dolayısıyla kendisinin bülbül, sevgilisinin gül, düşmanın ise diken olduğunu leff ü neşr ile ortaya koyar:

Dil-i şûrîde hayfâ yâre yâr ağyâra mâ'ildir

Bilinmez hikmeti bülbül güle gül hâra mâ'ildir

Şeref Hanım, 34/1

Mahmut Celâleddin Paşa ayrılığı bir dikene benzetir. Âşıklar ayrılık acısıyla kanlı gözyaşları döker hatta ağlamaktan gözlerine ak düşer, göremez olurlar. Bu ayrılık dikenini Âsaf'ın da gözüne batmış ve o kadar zarar vermiştir ki dünyadaki gül bahçeleri bir yana Adn cennetini bile görmesi artık çok zordur:

Gülşen-i dehri değil adn olsa da rü'yet muhâl

Öyle te'sîr etdi Âsaf hâr-ı fırkat çeşmine

Âsaf, 137/5

3.1.3. Yaprak (Berg)

Gülün teşbihe medar en önemli parçalarından biri olan yaprak, kimi zaman gerçek anlamıyla kullanılmış, kimi zaman bir defter yaprağına benzetilmiş, kimi zaman ise dikenin uyumadan önce üzerine giydiği gecelik vazifesiyle klasik Türk şiirindeki yerini almıştır.

Aşağıdaki beyitte şâir, bülbülün âh mumunu tutup da dikenin tazecik gül yaprağından kendine bir gecelik yapmasının revâ olmadığını söylemektedir:

Ne revâdur duta bûlbûl şem-i âh
Hâr ide gülberg-i terden câme-hâb

Mesîhî, 13/7

Dîvân şiirinin pâdişah şâirlerinden olan Avnî, sevgilinin gül yüzünü görememenin üzüntüsüyle kanlı gözyaşları akıttığını söylemiştir. Şâir, bu yaşları bir akarsuya; gönlü de o suya kapılan bir gül yaprağına benzetir:

Gül yüzün şevkiyle kim dolmuşdurur hûnîn gönül

Bir akarsudur kim üstinde revândur berg-i gül

Avnî, 45/1

Aşağıdaki beyitte ise gül, sevgilinin güzelliğini yansıtan bir deftere; gül yaprağı ise, sevgilinin (şâhın) minberinin altına düşmüş o güzellik defterinin bir sayfasına benzetilmiştir:

Kanda benzer nüsha-i hüsnüne gül kim berg-i gül

Minber-i şâh altına düşmüş yatar evrâkdir

Ahmet Paşa, 81/4

Âşık sevgilinin gamze oklarıyla sürekli yaralanır fakat bundan azap duymaz aksine lezzet alır. Oklar âşığın bağrına ulaştıkça orada yuvarlak kırmızı yaralar açar ki bu yaralar çoğu zaman güle benzetilir. Okun ucundaki peykân ise o gülün yaprağıdır. Âşık, kanlı okun hayalinden bile lezzet alır:

Gözde hûn-alûde peykânın hayâliyle hoşum

Her biri gûyâ ki bir berg-i gül-i terdir bana

Fuzûlî, 14/4

Kimi zaman da “her gül yaprağı gamın ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı bir dildir. Bu yüzden bûlbûlün feryâdı boşa değil; bunları okumak içindir”:

Bir zebândır şerh-i gam takrîrine her berg-i gül

Kaderin kâtibe benzetildiği aşağıdaki beyitte ise şâir, kâtibin yeni bir sayfa yazmak için gül bahçesi sayfasını sonbahar şekline getirdiğini ve yaprakları da altınlarla süslediğini söyler. Burada “sebz” kelimesi, hem “taze, yeni” hem de “yeşil” anlamları çağrışacak şekilde kullanılarak yeni yazılacak sayfanın yeşil renkte olacağına telmihte bulunulmuş ve yeni bir bahara hazırlık için hazânın gerekli olduğu îmâ edilmiştir:

Kâtib-i takdîr hatt-ı sebz tahrîr etmeğe

Levh-i gülzârî hazân bergi zer-efşân eylemiş

Fuzûlî, 130/2

Gül, baharın habercisidir. Bu sebeple bahar mevsimine “gül mevsimi” de denilir. Aşağıdaki beyitte şâir, yeni açan yaprakların yeni bir aşkın başlangıcının habercisi olduğunu söylemektedir:

Şûriş-i dil âşıkun dağ-ı serinden bellidür

Nev-bahâr-ı ışk gül-berg-i terinden bellidür

Neşâtî, 36/1

İlkbaharın gelişi taze gül yaprağından belli olduğu gibi, gönüldeki aşkın başlangıcı da âşığın dumanlı başından belli olur.

Gülün yaprağının renginin kırmızılığı ve kadifemsi yumuşaklığı ile sevgilinin yanağı arasında ilişki kurulur. Âşığın zihninde sevgilinin yanağının tasavvuru taze bir gül yaprağıdır:

Aks-i ’izârûn dîdede berg-i gül-i ter kendidür

La’lün hayâli sînede rûh-ı musavver kendidür

Bâkî, 95/1

Yanağının gözümdeki hayâli taze bir gül yaprağıdır. Dudaklarının hayâli ise, sînemde tasvîr edilmiş bir ruhtur.

Gül yaprağının kişileştirilerek kullanıldığı beyitlere rastlamak da mümkündür. Aşağıdaki beyitte yerlere düşen gül yapraklarının sabah rüzgârı ile savrulması, hüsn-i talil ile sevgiliye daha önce ulaşmak, onun ayağını öpebilmek için yarışan iki kişiye benzetilmiştir:

Pâ-bûsuna takaddüm için yine bâd-ı subh
Berg-i gül ile dest ü girîbân olup gelir

Nedîm, 37/10

Senin ayağını daha önce öpebilmek için sabah rüzgârı ile gül yaprağı birbirinin eli yakasında -çekişerek- geliyorlar.

Gül ile ilgili âdetlerin ele alındığı bölümde de değinildiği üzere kitapların içine gül yaprağı bırakmak Osmanlı toplumunda rastlanılan millî öğelerden biridir. Hatta bugün bile kitapların arasında gül yaprağına rastlamak mümkündür. Nedîm, bu uygulamadan hareketle sevgilinin yanağında çıkan ayva tüylerini bir kitaba; sevgilinin yanağını da gül yaprağına benzetir:

Gören izârına hatt-ı siyâh-tâb içre
Nühüfte berk-i gül-i ter sanır kitâb içre

Nedîm, 135/1

Siyah hattın içinde yanağını gören, kitap içinde saklanmış taze bir gül yaprağı sanır.

Bu maddeye vereceğimiz son örnek ise Nâbî'ye aittir. O, yaprakları gökyüzüne, gül fidanını gökyüzünü havada tutan sütuna, yaprakların üzerindeki jâleleri ise yıldızlara benzetmiştir:

İtmeğe ahkâmın istihrâc devr-i işretün
Âsmân-ı nahl-i gülde jâledür kevkeb bana

Nâbî, 3/3

3.1.4. Çiy Tanesi (Şebnem, Jâle)

Şebnem ve jâle kelimelerinin her ikisi de aynı anlama gelen Farsça isimlerdir (Devellioğlu, 2003: 982/474; Kanar, 1998: 336). Halk ağzında çiy ya da çiğ olarak kullanılan kelime sabah vakitlerinde çiçeklerin üzerinde oluşan damlaları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Dîvân şâirleri, çiçeklerin üzerinde oluşan bu damlaları çeşitli benzetmelerle şiirlerinde kullanmışlardır. Şebnem, kimi zaman goncanın ağzına zorla şarap koyan birine, kimi zaman da goncanın inci gibi dişlerine benzetilir. Jâleyi, gülün çalışarak kendi alın teriyle kazandığı para şeklinde tahayyül eden şâirler de olmuştur:

İçmezlenürdi meclis-i gülşende gonca lîk
Şebnem güç ile koydı anun ağzına şarâb

Mesîhî, 12/1

Gülşen meclisinde gonca şarap içmezdi ama şebnem ona zorla içirdi.

Bâğ içinde şâh-ı gül bir ince bellü hûbdur
Kim anun gonca dehânı jâleler dendânıdır

Mesîhî, 52/4

Bağ içinde (bulunan) gül, ince belli bir sevgili (gibi)dir. Gonca onun ağzı, jâleler de dişleridir.

Dirhem-i jâleyi harc itse n'ola mihrüne gül
Kendü yüzi suydur kendünün alın teridür

Mesîhî, 44/5

Gül, senin mihrine (senin için, senin uğruna) jâle parasını harcasa ne olur? O, kendi yüz suyudur, kendi alın teridir.

Sevgilinin yanağının rengi, narinliği ve yumuşaklığı nedeniyle gül yaprağına benzetilmesi klasik şiirimizde sıkça rastlanılan teşbihlerdendir. Bilhassa sabah vakitlerinde güllerin üzerinde bulunan çiy damlacıkları daha güzel bir

görüntü oluşmasına neden olmaktadır. Mihrî Hatun, sevgilinin yanağındaki ter damlalarını, güllerin üzerinde oluşan jalelere benzetmiştir:

Dilber cemâli üzre araklar ki dizilüdür
Gül yaprağında sanasın anı ki jâledür

Mihrî H. 20/3

Dilberin yüzünün üzerinde dizili olan ter damlacıkları, sanki gül yaprağındaki jâle(ler) (gibi)dir.

Teşbihin temel kaidesi zayıf olanın kuvvetli olana, az bilinenin daha çok bilinene benzetilerek ifadenin kuvvetini ve zihinlerdeki yansımaları artırmaktır. Gül, kuvvetli bir “kendisine benzetilen” (müşebbehün bih) kabul ediliği için, başta sevgililerin yüzleri ve yanakları olmak üzere birçok güzellik yönü ona benzetilmiştir. Fakat kimi zaman bu kaidenin ters işlediği de görülür. Yani, sevgilinin yüzü gülden daha çok bilinen, daha kuvvetli bir “kendisine benzetilen” (müşebbehün bih) olarak kabul edilir ve gül ve gülün yaprağı sevgilinin yanağına benzetilir. Bu tarz benzetme “maklub teşbih” veya “ma’kûs teşbih” olarak adlandırılır (Coşkun, 2007: 45).

Aşağıdaki beyitte Fîgânî, mürekkep bir teşbih örneği vermiştir. Gülün renginin kırmızılığı sebebiyle onu, ateş yanan bir ocağa benzetmiştir. Ateş ise suyla söndürülür. Yaratılışı sudan ibaret olan jale, bu ateşi söndürmeye çalışan biridir. Çünkü gül, sevgilinin yanağına benzemeye çalışmakta, jale de buna engel olmaktadır:

Gül ruhlarına kendüyi benzetdüğü için
Jâle söyündürür su koyup gül ocağını

Fîgânî, 91/3

Gül, (sevgilinin) yanaklarına kendisini benzettiği için jâle, su koyup gül ocağını söndürür.

Güller sevgilinin bahçeye geldiğini görünce kendilerini yerlere, sevgilinin ayakları altına atmak isterler. Fakat sabah rüzgârı bir şartla buna izin verir. O da gül yapraklarının yüzünü şebnemle (en az) yüz kez yıkamalarıdır:

Ayağın tozuna yüz sürmeğe vermez sabâ ruhsat

Yüzün şebnemle yüz kez yumadan gül-berg-i sirâbın Fuzûlî, 158/3

Sabah rüzgârı, taze gül yaprağının, yüzünü şebnemle yüz kez yıkamadan (sevgilinin) ayağının tozuna yüz sürmesine izin vermez.

Jâleler sadece suya, şaraba veya dişe benzetilmemiştir. Aşağıdaki beyitte şâir, jâleyi kış ordusunu -mancınıklarla- taşıyarak püskürten ve gülzâr mülkünü almak isteyen askerlere benzetmiştir:

Cünd-i şitâyı taşa tutup yine jâleler

Kasd itdiler ki milket-i gülzârı alalar Bâkî, 103/1

Jâleler, kış askerlerini yine taşa tutup, gülzâr mülkünü almak istediler.

İslam fıkında zina yapan kadın ve erkeğin hükmü, bellerine kadar toprağa gömülüp taşlanarak öldürülmeleridir. Atılan taşlara “recm” adı verilir. Bu cezaya müstehak olmak için zina yapan kadın ve erkeğin suçlarını itiraf etmeleri gerekmektedir. Eğer zânîler suçlarını itiraf etmezlerse ispat çok zorlu şartlara bağlıdır.⁸¹ Temelinde ya itiraf ya da dört Müslüman, erkek şahit lazımdır.

Aşağıdaki beyitte jâleler iftira atan birine benzetilmiştir. Onlar, “gonca, sevgilinin dudağını öpmek istedi!” diyerek goncaya iftira atmışlardır. Bunun üzerine jaleler goncayı taşlamışlardır. Bu beyit bize bir kez daha göstermiştir ki, sosyal hayattan uzak oldukları iddia edilen Dîvân şâirleri, aslında sosyal hayatın

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Esen, 2013, c. 44: 440-444; www.sorularlaislamiyet.com; Osmanlı dönemindeki bir uygulama için bkz: Pakalın, 2004, c.3: 20.

tam da ortasındadır. Yaşanan hemen her türlü olayı, zihinlerinde harmanlayarak şiirlere aksettirmişlerdir:

La'lüne öykündi diyü taşladılar goncayı
Jâleler gülşende itdi yok yire bühtân ana

Gelibolulu Âli 5/3

Jâleler gül bahçesinde, yok yere goncaya iftira attılar ve 'gonca (sevgilinin) dudağına öykündü' diyerek onu taşladılar.

Gül-i ra'nâ dışı sarı içi kırmızı renkte olan bir gül çeşidi kabul edilir (Ayverdi, 2011: 1014; Devellioğlu, 2003: 297). Görünüşü oldukça güzel olan bu gülün üzerinde sabah vaktinde oluşan su damlacıkları ise ona ayrı bir güzellik katar. Şâir gülü bu haliyle süslenmiş bir kadehe benzetir. Gülün dışının sarı içinin kırmızı (dışı altın yaldızla süslenmiş, içinde kırmızı şarap olması) renkte oluşu da bu benzetmeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca, beyitteki “murassa câm” ve “şâh” kelimeleri şarabı kendisinin bulduğu rivayet edilen İranlı hükümdar Cem'i ve onun üzerinde yedi farklı hat işlemesi bulunan kadehlerini çağrıştırmaktadır (Pala, 2005: 83):

Misâl-i meclis-i şâh itdi Yahyâ sahn-ı gülzârı
Murassa' câma döndürdi gül-i ra'nâyı şeb-nemler

Ş. Yahyâ, 115/5

Ey Yahyâ! Şebnemler gül-i ra'nâ(ları)yı süslenmiş bir(er) kadehe döndürerek gül bahçesini, Şâh'ın meclisine döndürdüler.

Jâleler kimi zaman sevgilinin dişi, kimi zaman düşmana atılan taş olurken aşağıdaki beyitte ise şâir jâleyi, goncanın kulağında takılı olan inciye benzetir:

Nakş-ı ber-âb olduğu reng-i sebâtı gülşenin
Gonca-i sad-bergde şebnem dür-i mengûş-ı nâz

Ş. Gâlib, 124/4

Gülşenin değişmeyen renginin su üzre nakşedilmiş olduğu, yüz yapraklı goncanın naz kulağının incisi olan şebnem(den bellidir).

Nâşid ise gül bahçesindeki gülün yüzünde görünenin şebnem de jâle de olmadığını, onun, mehtabın sevincinden yeryüzüne döktüğü gül suyu olduğunu söyler:

Değüldür rûy-ı gülde gülşen içre şebnem ü jâle

Safâsından zemine gül suyu taktîr ider mehtâb

Nâşid, 7/2

Aynı şâir başka bir beytinde sevgilinin gül yaprağı gibi olan yüzündeki terin, güzelliğine güzellik kattığını söylemektedir. Buna da delil olarak, gül yaprağındaki jâlelerin ona parlaklık kattığını göstermektedir:

Behcet-efzâdur arak gül-berg-i rûy-ı yârda

Berg-i gülde mûcib-i revnâk degül mi jâleler

Nâşid, 19/5

Şebnem ve jâle hakkındaki en güzel hayallerden biri de Nev'î'ye aittir. Gül, hassas bir çiçektir ve sert rüzgârlarda ölebilir. Buradan hareket eden şâir, dış tesirlere karşı korumasızlığı, hassas olması sebebiyle gülü bir çocuk olarak düşünmüştür. Gülün üzerindeki şebnem tanesini ise, onu sert rüzgârlardan korumak için üzerine titreyen bir anne olarak hayal etmiştir:

Nâ-geh gezend irişe diyü bâd-ı serdden

Şebnem çemende tıfl-ı gülün ditrer üstine

Nev'î, 426/3

Hayal gücünün kuvveti, bilgisinin derinliği, dili ustalıkla kullanması yönleriyle kuvvetli bir şâir olan fakat bizce değeri takdir edilemeyip gölgede kalan Sâbit, aşağıdaki beytinde de orijinal bir hayal yakalamıştır. Dîvân taramalarımız sırasında sadece Sâbit'te rastladığımız aşağıdaki kullanımda şâir jâleyi sabuna

benzetmiştir. Gülün, çimenlikte yüzü yıkanmış, parlayan bir güzel olduğunu söyleyen şâir, bu temizliğin ve parlaklığın ancak jâle sabunu sayesinde olabileceğini söyler:

Çemende bir yüzi yunmuşca şûhdur gül-i ter

O âb ü tâba bu sâbûn-ı jâledür bâis

Sâbit, 42/3

Yine Sâbit'e ait olan aşağıdaki beyitte, jâlenin gülün yapraklarından çıkan terler sanılmaması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü şâirin hayal gücüne göre o, goncanın çatlayan göbeğinden çıkan sudur:

Zann itme gülde jâle-i terdür varak varak

Çatlatdı goncayı göbeğinden çıkararak

Sâbit, 204/1

Jâle üzerine kurulmuş orijinal hayallerden biri de Mesîhî'ye aittir. O, reml ilminden hareketle jâlenin güle niyet ederek gül yaprakları üzerine nokta döşediğini söylemiştir: ⁸²

Meğer ki reml ider niyet eyleyüp güle kim

Sahâ'îf-i varak üzre nukat doker jâle

Mesîhî, k. 6/16

Mezâkî, gül-i ter nidâsıyla sevgilisine seslenir. Sevgilisinin kendisine gelmesini ve onunla yekvücut olmayı ister. Hatta sevgili şâire o kadar yaklaşmalıdır ki aralarında gül yaprağı ile jâle arasında kalan boşluk kadar bile bir mesafe kalmamalıdır:

Gel berü ey gül-i ter yek-ten ü yek-tû olalum

Arada kalmaya bir jâle kadar fâsılamuz

Mezâkî, 160/5

⁸² Reml hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: 3.2.1.7. Kırmızı Gül/Gülef (Gül-i Ahmer/Hamrâ/Sürh)

Bu bölüme vereceğimiz son örnek beyitte Behiştî, gocayı da şebnemi de kişileştirmiştir. O, goncayı, gürültüden rahatsız olan, başı ağrıyan; ağrının geçmesi için başına merhem sürülen birine benzetmiştir. Merhemi süren ise şebnemdir. İlgili bölümde de bahsedildiği üzere gül suyu baş ağrısına şifadır ve burada buna telmihte bulunulmuştur:

Ârız olmışdur diyü gavgâ-yı bülbülden sadâ

Goncanun başına şebnem sürdi gülşende gül-âb

Behiştî, G.41/2

Şebnem, gül bahçesinde, bülbülin gürültüsünden başı ağrımıştır diyerek goncanın başına gül suyu sürdü.

3.1.5. Gül Fidanı

Gül fidanı da inceliği ve uzunluğu bakımından çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır. Nâşid, aşağıdaki beytinde Anadolu coğrafyasında çok eski zamanlardan bu yana oynanan cirit oyunu ile gül fidanı ve gül bahçesi arasında bağlantı kurmuştur. Şâirin beytinin anlaşılması için aşağıdaki bilgilerin verilmesi uygun görülmüştür:

Cirit, silahın icadından evvel atlı eskerlerin savaşlarda kullandığı silahlardan biriydi. Bu silah elle atılır ve bir nevi mızrağa benzer. Öncelerden çok rağbet gören cirit oyununa pâdişahlar ve vezirler, halkı teşvik ederlerdi. Başarılı olanlara hediyeler verilirdi.

Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde, *Ülkü* dergisinin 68. sayısında yayınlanan Behnan Şapolyo'nun bir yazısından şunları nakletmiştir:

“Cirit oyunu Ankara'da en ziyade nisan ve mayıs aylarında oynanmaktadır. Orta Anadolu'nun küçük fakat çok mukavemetli, çevik cirit hayvanlarıyla oynarlar.

Ankara'da cirit oyunu üç kısımdır:

1-Düğün ciridi

2-Deri ciridi

3-İlkbahar ciridi

İlkbahar ciridi, nisan ve mayıs aylarında hemen her köy delikanlısı cirit meydanına çıkar, cirit oynar. Cirit, bir bahar oyunudur. Orta Anadolu'nun ilkbaharında hemen her köyde cirit oyunlarına tesadüf edilir” (2004: c.1, 294-295).

Şâir, gülhâne kelimesini hem gülbahçesi hem de İstanbul'daki meşhur Gülhâne Parkı'nı çağrıştıracak biçimde tevriyeli olarak kullanmıştır. Gülhâne Parkı, Tanzimât Fermânı'nın ilanı gibi, tarihte önemli gelişmelere tanıklık etmiş bir yerdir. Çevresinde bir manastır bir de ayazma bulunan park, Bizans döneminde kutsal bir alan olarak kabul edilmiştir. Bizanslılar Mangana Sarayı'nı yaptırmadan önce burayı kışla olarak kullanmışlardır.

Gülhâne Parkı, İstanbul'un fethinden sonra çeşitli gösterilerin yapıldığı eğlence yeri haline gelmiştir. Ünlü İncili Köşk de burada inşa edilmiş, Osmanlı yöneticilerinin Topkapı Sarayı'na yerleşmesi üzerine burası has bahçelerden bir tanesi olmuştur. Dönemindeki birçok çiçek çeşidini barındıran bahçe, özellikle güllerinin güzelliğinden dolayı şu anki adını almıştır. Park olarak halka sunulması 1912 yılında gerçekleşmiş, parka 1955 yılında bir hayvanat bahçesi kurulmuş ve 2003 yılında yapılan restore ile eskisi kadar güzel bir hale getirilmeye çalışılmıştır ([http: //gezipgordum.com/gulhane-parki/](http://gezipgordum.com/gulhane-parki/) 24.02.2015).

Bu parkın ilerisinde yer alan bir cirit meydanı da mevcuttu. Burada Enderûn'da yetişen sporcular müsabaka yaparlardı. Bu meydanda yaptırılan Gülhâne Kasrı sebebiyle Cirit meydanına zamanla Gülhane Meydanı denildi. Tanzimat Fermânı bu Gülhâne Kasrı önünde okunduğu için bu fermâna “Gülhâne Hatt-ı Hümayunu” denildi (Altıntaş, 1997.) Dinî bayramların ikinci günü yapılan “Gülhâne Günü”nde pâdişah ve maiyyeti bu parka gelir ve ağaların cirit oyununu seyrederdi.⁸³

⁸³ Osmanlı teşrîfâtında dinî bayramların ikinci günü geleneksel olarak icrâ edilen “Gülhâne Günü” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Altıntaş, 1997.

Bir açıdan bakıldığında ilkbahar mazmununun gizlendiği, başka bir açıdan bakıldığında bayramın ikinci günü padişâhın Gülhâne'ye gelişinin telmihle bildirildiği aşağıdaki beyitte şâir, bahar mevsiminin gelip, güllerin açılmasıyla bülbüllerin cirit oynamak için gülbahçelerine çıktığını söylemektedir. Bununla birlikte O, sevgilisini/padişâhı gülbahçelerine davet etmektedir. Bu beyit, Dîvân şiirinin ne kadar yoğun bir anlatıma sahip olduğunu ve kimi zaman bir beyti anlayabilmek için geniş bir kültürel birikime sahip olmak gerektiğini göstermesi bakımından da önemli bir örnektir:

Ciride çıkdı şâh-ı nahl-i gülle yine bülbüller

Buyur ey şâh-ı taht-ı aşk gel Gülhâneye lutf it

Nâşid, 9/4

Gül fidanının şâhı ile bülbüller yine ciride çıktı. Ey aşk tahtının şâhı, buyur, lütuf et, gülbahçesine (sen de) gel.

“Gülbün” kelimesi için bazı sözlüklerde “gül kökü” karşılığı verilirken, (Devellioğlu, 2003: 297) bazılarında ise “gül fidanı, gül dalı, gül ocağı” (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 624; Ayverdi, 2011: 443; Kanar, 1998: 520; Nâcî, 2009: 178) anlamı verilmiştir. Dîvân şâirleri kelimeyi her iki anlamda da kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi sevgilinin boyu bu gül fidanına benzetilmiştir:

Kâmetün gülbün-i nev-reste-i gülzâr-ı safâ

Dehenün gonca izârun gül-i bî-hâr ancak

Mezâkî, 240/2

Nihâl, fidan anlamında kullanılan “gül çubuğu”na da beyitlerde rastlamak mümkündür. Necâtî, sevdiğine “gül çubuğu” diyerek hitap etmiştir:

Bilmezem ki sen tâze nihâli

Kime benzedeyim ey gül çubuğu

Necâtî, 586/4

Bâkî, eşine az rastlanır bir benzetme yaparak gül fidanı ile törpü arasında ilişki kurmuştur. Nasıl ki törpü, sürtüldüğü herhangi bir nesneyi gittikçe eritir ise, sevgilinin gül fidanı olan boyu da her görüşte âşıkların ömrünü eritmektedir:

Bülbülün medh idüp ol şâh-ı gül-i ter didüğü

Bir ömür dörpüsidür kaddüne nisbet güzelüm

Bâkî, 332/3

Osmanzâde Tâib, çektiği âhlar sebebiyle havanın kötüleştiğini, bu sebeple çiçeklerin yapraklarının sarardığını ve günahsızlık gülşeninin fidanının başını kaldıramadan solup gittiğini söylemiştir. Şâirin bir bahçede gördüğü boynu bükük, sararmış bir gül fidanından hareketle, hüsn-i talil yaparak bu beyti vücuda getirdiğini söylemek mümkündür:

Havâ-yı serd-i âhumdan sararmış berg-i ezhârı

O nahl-i gülşen-i 'ismet ser-efrâz olmadan kalmış

Osmanzâde Tâib, 72/5

Şem'î de, yukarıdaki beyitte bahsedilen fidana benzer bir şekilde, boynu öne doğru eğilmiş bir fidan görmüş ve gül budağının/fidanının toprağa meyilli olduğunu söylemiştir. Şâirin, “toprağa meyilli olmak”, tabirini tevriyeli kullandığı anlaşılmaktadır. Bir kişi gül gibi değerli ve güzel de olsa bir gün toprak olup gidecektir. Bu yüzden serkeşlik yapmamak gerekir:

Ayağün tozına serkeşlik itme

Olur çün hâke mâyil gül budâğı

Şem'î, 175/3

Şeyhülislâm Es'ad sevgilinin güzel boyunu ve yanağını düşündüğü zaman gözlerinden yaşlar aktığını, bu yaşların ise taze gül fidanının gölgesinden akan bir suya benzediğini söyler:

Fıkr-i kadd ü ârızınla bak sirişk-i çeşmime
Sâye-i nahl-i gül-i terden revândır sanki âb

Ş. Es'ad, 11/3

3.2. Gül Çeşitleri

Dîvân şiirinde gül temelde iki farklı şekilde kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, tabiatta var olan, kendine mahsus isimleri olan güllerin şiirlerde kullanılmasıdır. Kırmızı gül, gül-i sad-berg, gül-i ra'nâ bunlardan bazılarıdır. İkincisi ise, gerçekte var olmayan, soyut bir anlam yüklenerek oluşturulmuş gül çeşitleridir. Ma'nâ gülü, sabır gülü, dünya gülü gibi. Fakat edebî sanat yaparak daha güzel sözler söylemeyi hedef tutan birçok şâirimiz, bazı kelimeleri ve gül çeşitlerini her iki anlama da gelebilecek şekilde kullanmışlardır. Örneğin gül-i handân botanik ilmindeki bir gül çeşididir. Fakat dîvân şâiri bunu sevgilisinin güldüğünü belirtmek için, ya da goncanın açılıp gül haline geldiğini anlatmak için de kullanabilmektedir.

3.2.1. Somut Güller

Gül yetiştiricileri tarafından güllere isim vermek için çeşitli yöntemlerin kullanıldığından daha önce ayrıntılı olarak bahsedilmişti.⁸⁴ İsim vermek için kullanılan yöntemlerin başında ise, Dîvân şiirinde gülün en çok kullanılan özelliği olan rengi gelmektedir. Dîvân şâirleri gül ile değişik nesneler arasında ilgi kurarken, gülün diğer uzuvlarını da kullanmakla beraber, daha çok renginden faydalanmışlardır. Bunun için daha çok gül kelimesine “-gûn, -fâm, -reng” gibi Farsça yapım ekleri getirilmiştir. Tabii ki, bu ekler kullanılmadan da gülün renginin sezdirildiği birçok beyit mevcuttur.

3.2.1.1. Beyaz / Ak Gül (Gül-i Ebyâz/Gül-i Sefîd)

Gülün binlerce renk ve çeşitte olduğundan daha önce bahsedilmişti. Kenber, sadece Avrupa’da 15.000’e yakın gül çeşidi elde edildiğini *Pratik Gül Bahçesi* isimli eserinde belirtmiştir (bty: 6). Altıntaş ise bu sayının 18.000 olduğunu söyler (2014: 15). Bu güller, uzun bir zaman

⁸⁴ Bkz: 1.2. Gülün Tarihçesi ve Gül Yetiştiriciliği.

dilimi içinde ve birçok coğrafyada değişik güllerden çoğaltılmış, melezleştirilmiş ve bu kadar çeşide ulaşmıştır.

Güllerin renklerinin meydana gelmesinde güneşin geliş açısının, havanın bulutlu olmasının, gölge süresinin, kullanılan gübrelerin, toprağın ve iklimin etkisi büyüktür. Bu etkiler nedeniyle güller isimlendirilirken “açık, koyu, soluk” gibi sıfatlar da kullanılmıştır. Fakat beyaz güller bu gruba dâhil değildir.

Kenber beyaz güller hakkında şu bilgiyi vermektedir:

“Esasında süt beyaz rengi azdır. Çünkü süt biraz maviye çalar. Kar gibi beyaz renk de pek azdır. Beyaz dediğimiz güller çoğunlukla açık krem renginde veya beyaz kremi veya beyaz mavimsi veya pembemsidir.” (bty: 32).

Dîvân şiirinde kırmızı gülden sonra en fazla kullanılan çeşit, beyaz güldür.⁸⁵ Bunda sevgilinin teninin beyaz olarak düşünülmesi ve yine sevgilinin yüzünün ay gibi parlak olması gibi tahayyüller etkili olmuştur. Dîvân şâirleri beyaz gülü bahsedilen sebepler doğrultusunda, çeşitli vesilelerle sevgiliye benzetmişler veya ona ait bir özelliği ifade etmek için kullanmışlardır.

Aşağıdaki beyitte Taşlıcalı Yahyâ, sevgilisinin giydiği beyaz elbise sebebiyle onun beyaz gül fıdanına benzediğini söylemiştir. Azmizâde Hâletî ise mahbûbunun beyaz gül gibi olan yüzünün, utanması sebebiyle canlılık kazanarak kırmızılaştığını ve bu rengin ona yakıştığını belirtmiştir. Aynı zamanda “gül-güne” bazı beyitlerde “allık” anlamında kullanılır. Bu durumda ise soyut olan utanma, somut olan allığa benzetilmiş olur. Kanaatimizce bu beyitte gül-i ra’nâ mazmunu gizlidir:

Ak gül nahline benzer ak libâs ile nigâr

⁸⁵ Yavuz Bayram, çalışmasında, taradığı dîvânlar arasında istatistikî bir tablo çıkarmıştır. Bu tabloya göre gülün rengi bakımından en çok kullanılan, kırmızı güldür. Sonrasında sırasıyla beyaz ve sarı güller gelmektedir. Bkz: 2001: 137.

N'ola ey Yahyâ görüp bülbül gibi kılsam figân

T. Yahyâ, 300/5

Buldı gül-i sefid gibi rûyun âb u tâb

Zîbâ yaraşdı haddüne gül-gûne-i hicâb

A. Hâletî, 62/1

3.2.1.2. Gül-i Handân

Handân, “gülen, sevinçli, şen, mesrûr” (Cûdî, 2006: 157; Devellioğlu, 2003: 324; Sâmî, 2010: 423; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 842) anlamlarına gelen bir kelimedir. Şiirlerde genellikle gülün açılmamış halini anlatmak için gonca, açılmış halini belirtmek için ise “gül-i handân” ifadesi kullanılır. Bu isim aynı zamanda Osmanlı döneminde en çok yetiştirilen güllerden birine de verilmiştir. Gül mütehassısı olan Lütî Arif Kenber *Pratik Gül Bahçesi* isimli eserinde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin I. cildinde, İstanbul bahçelerinde her tarafta güller bulunduğunu ve bunlar arasında zamanın en kokulu güllerinin “Verd-i Handân” ile “Verd-i Ebyâz” ve Kasımpaşa'da yetiştirilen “Boşnakdede” gülünün olduğunu okuduğunu söylemiş⁸⁶ ve bir de dipnot düşmüştür:

“Handân ve ebyâz gülleri, gül yağı istihsal edilen Isparta gülleri olduğunu tahmin ediyoruz. Boşnakdede gülünün de İstanbul'un en eski güllerinden kokulu kırmızı şakayık veya misk gülü olması mümkündür.” (bty: 17).

Yukarıdaki bilgidен hareketle handân gülünün rengi hakkında net bir şey söylenmediği görülür. Kenber, “gül yağı üretilen Isparta gülü olduğunu tahmin ediyoruz” dediğine göre, renginin pembe ya da pembeye yakın kırmızı olabileceğini de düşünmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte şâir, vücûdunda oluşan yaraların sevgilinin aşk kılıcı ile açtığı yaralar olduğunu söylemekte ve bunları şekil ve renk itibariyle

⁸⁶ Kenber'in okuduğu kısım Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*'nin 127/a varagındadır: Gökay, 1996: 180.

handân güllerine benzetmektedir. Dolayısıyla burada bahsedilen gülün renginin kırmızı olduğu açıktır:

Çâkler cismimde tîğ-i aşktan ayb etmeniz

Kim cünûn gülzârının bunlar gül-i handânıdır

Fuzûlî, 86/4

Cismimdeki yaralar aşk kılıcının açtığı yaralardır. Beni ayıplamayın. Çünkü bunlar deliliğin gül bahçesinin handân gülüdür.

Hayâlî Bey'in bir gazelinden alınan aşağıdaki beyitlerde ise daha farklı bir durum söz konusudur. Şâir, gazelin birinci ve sonuncu beyitlerinde aynı ifadeyi kullanıp (redd-i matla'), gül-i handândan bahsettiği halde, beyitlerin birinci dizelerindeki ipuçlarından anlaşıldığı üzere, birinci beyitteki gül-i handân kırmızı, sonuncu beyitteki ise beyaz renklidir:

Bir güzel sevdim kılıcından demâdem kan akar

Gûyiyâ bir cûydan berg-i gül-i handân akar

Hayâlî, 57/1

Kılıcından, sanki bir nehir üzerinde (kırmızı) gül yapraklarının sürüklenmesi gibi kan akan bir güzel sevdim.

Aldı gitdi penbe-i dâğım Hayâlî seyl-i eşk

Gûyiyâ bir cûydan berg-i gül-i handân akar

Hayâlî, 57/5

Hayâlî! Gözyaşı seli bir akarsuda (beyaz) gül yapraklarının sürüklenmesi gibi yaramın pamuğunu aldı gitti.

Dîvân şâirinin hayal gücünün ve çağrışım kabiliyetinin çok zengin olmasından hareketle yukarıdaki beyti farklı yorumlamak da mümkündür. Pamuğun renginin beyaz olması, gül-i handânın beyaz

renkli olabileceğine işaret eder. Fakat pamuk, âşîğın kanayan yaraları sebebiyle kırmızıya dönüştüyse gül-i handânın kırmızı renkli olması muhtemeldir. Hatta pamuğun bir kısmının kanlanıp diğer kısmının beyaz kaldığı düşünülürse bahsedilen gülün çift renge sahip olduğunu söylemek bile mümkündür. Burada eskilerin bir sözünü hatırlamak uygun düşer: “El-ma’nâ fi-batnu’s-şâir.”

Nedîm aşağıdaki beyitinde handân kelimesini kelime anlamıyla kullanarak gülü kahkaha atan şûh bir güzele benzetir. Öyle ki, gülün kahkahasından bülbülün sesi duyulmaz olmuştur:

Şöyle gülsen pür-tarab kim gûşlar fark eylemez

Kahkahâ-yı hande-i gülden nevâ-yı bülbüli

Nedîm, 165/2

Şeyhülsîlâm Yahyâ, işret meclisini gülistâna benzetir. Sâkî ise o bahçenin bâğbânıdır. Böyle bir meclisin kadehi ise elbette güle benzeyecektir. Kadehlerin içinde ekseriyetle kırmızı şarap olduğu düşünülürse burada da, handân gülünün renginin kırmızı olduğu görülür:

Bezm-i mey olmuş gülsitân ol bâğa sâkî bâğbân

Her tolî sâgar hod hemân bir verd-i handân kendidür

Ş. Yahyâ, 64/3

3.2.1.3. Gül-i Ra’nâ

Gül-i ra’nâ dışı sarı içi kırmızı renkte olan bir gül çeşididir. Aslında “ra’nâ” kelimesi Arapça “er’an” kelimesinin müennesi olup “ahmak, sünepe kadın” (Devellioğlu, 2003: 297/877; Nâcî, 2009: 178), “gevşek ne söylediğini bilmez, çolpa ve bön adam (Cûdî, 2006: 442; Nâcî, 2009: 581) manasında bir kelimedir. Dîvân şiirinde zaman zaman -çift renkli olması sebebiyle- “ikiyüzlü, hafif meşrep” kadınları ifade etmek için kullanılsa da genellikle “güzel, latif, hoş” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Gül-i ra'nâ çift rengi ve görünüşü itibariyle diğer güllerden daha güzeldir. Sevgili, kırmızı yüzü ve altın gibi değerli sarı yanağı ile gül-i ra'nâ ya benzer. O, muhabbetin gül bahçesine geldiği zaman bülbüller ona sahip olabilmek için na'ralar atıp birbirleriyle kavga etmeye başlar:

Ruh-ı zerdin koyup ol rûy-ı al üzre dil-i şeydâ

Mahabbet gülşeninde hâsıl oldu bir gül-i ra'nâ

A. Hâletî, 27/1

Her kaçan seyr ide bâğa ol gül-i ra'nâ gelür

Na'ra-i bülbülle bâğün başına gavgâ gelür

Avnî, 17/1

Gül-i ra'nâ'nın kaynaklarda -genellikle- dışı sarı içi kırmızı renkte olan gül olarak geçtiğini söylemiştik. Fakat bu isimden kastedilenin aslında çift renkli gül olduğu aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm Yahyâ, mahbûbunu (şâhı) kır ata binmiş, üzerine de gül renkli bir elbise giymiş süvariye benzetmiş ve süvarinin bu haliyle sanki sabah rüzgârıyla açılmış bir gül-i ra'nâ olduğunu söylemiştir. Başka bir beytinde ise sâkinin beyaz elinde sarı renkli bir kadeh taşıdığını belirtmiş ve bu hâlin bir gül-i ra'nâ yı andırdığından bahsetmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu çeşit güllerin dışı beyaz içi kırmızı veya dışı beyaz içi sarı olabilmektedir:

Câme-i gülgûn ile olmuş o şeh eşheb-süvâr

San nesîm-i subh ile gül-berg-i ra'nâdur gider

Ş. Yahyâ, 79/3

Gösterdi yine sâkî-i meclis yed-i beyzâ

Zerrîn kadehi itdi elinde gül-i ra'nâ

Ş. Yahyâ, 2/1

Gül-i ra'nâ sadece sevgilinin güzelliğini ifade etmek için değil, zaman zaman âşıkların çektikleri acıları anlatmak için de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Şeyhülislâm Yahyâ sevgilinin çektiği sıkıntılar

sebebiyle vücûdunda oluşmuş yaraların kırmızı rengi ile solmuş sararmış yüzünün sarı rengini bir araya getirerek bir gül-i ra'nâ mazmunu oluşturmuştur:

Bahâr-ı âlem-i gam yok diyenler var ise Yahyâ
Vücûd-ı dâğ-dârun rûy-ı zerdün anlara göster

Ş. Yahyâ, 45/5

Dîvân şiirinin önemli hanım şâirlerinden biri olan Leylâ Hanım ra'nâ kelimesinin “ikiyüzlü” anlamını kullanarak âşığının ona çektiirdiği sıkıntıları güllerin bile bülbüllerine çektiirmediğini; bu durumu kimseye sormasının gereği olmadığını çünkü âşığının ikiyüzlü olduğunu zaten bildiğini söyleyerek, Dîvân şiiri geleneğinde, pek alışık olunmayan bir beyit yazmıştır:

Bilürüm bülbüline itdigin itmez güller
Kimseye sormam a zâlim seni ra'nâ bilürüm

Leylâ Hanım, 84/3

Şeyh Gâlib, sözlerini gül-i ra'nâ'ya benzetmiştir. Çünkü gül-i ra'nâ iki renkli olduğu gibi onun sözleri de iki anlamlıdır. Ne kadar hakikat varsa mecazların arkasına saklanmıştır:

Sühân olup gül-i ra'nâ-yı reng-bû Gâlib
Ne denlü varsa hakikat mecâz matlâbıdır

Ş. Gâlib, 88/7

Gül-i ra'nâ denildiğinde klasik şiire ilgisi olan birçok kişinin aklına ilk gelen beyitlerden biri Nedîm'in meşhur beytidir. Nedîm, sevgilisinin teninin çok hoş koktuğunu, renginin çok temiz olduğunu söylemiş; bu temizliğin ve güzelliğin ancak bir annenin ya da dadının kucağında,

özenle büyütülmesi neticesinde olabileceğini düşünmüştür. Böylece o, gül-i ra'nâ'yı anneye veya dadiya benzetmiştir: ⁸⁷

Bûydan hoş rengden pâkizedir nâzûk tenin
Beslemiş koynunda gûya kim gül-i ra'nâ seni

Nedîm, 154/2

Bu maddeye vereceğimiz son örnek Abdülbâkî Nâsır Dede'ye ait olan aşağıdaki beyittir. O sevgilinin sarı yanağını ve kırmızı dudağını, işve gülistânında açan bir gül-i ra'nâya benzetir:

Ra'nâ gülüdür ruhun dehânın
Gül-gonca-i gülistân-ı işve

A. Nâsır Dede, 12/1

3.2.1.4. Gül-i Sad-berg

“Sad-berg” Farsça birleşik bir sıfattır ve “yüz yapraklı, katmerli” anlamlarında kullanılır (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 798; Devellioğlu, 2003: 906). Gül-i sad-bergden yani yüz yapraklı gülden murat, katmerli, yaprakları yoğun ve çok olan gül çeşididir. Kimi zaman da 100 şiirden oluşan divançeler, antolojiler bu isimle anılır.

Dîvân şiirinde genellikle çokluğa, fazlalığa işaret etmek için kullanılan gül-i sad-berg tamlaması aşağıdaki beyitte âşığın sînesindeki ve başındaki yoğun yaraları, kanları ifade etmektedir. Şeyhülislâm Es'ad, sevgiliye kavuşma isteğini bir fidana (ki o fidan hasretten bir deri bir kemik kalmış âşığın vücûdudur); göğsünde, başında oluşan yaraları ise gül-i sad-berge benzetmiştir:

Görinen dâg-ı hûn-âlûde sanma sîne serde
Gül-i sad-berg-i hasretdir nihâl-i iştîyâk üzre

Ş. Es'ad, 174/4

⁸⁷ Gül-i ra'nâ üzerine yapılan ayrıntılı bir çalışma için bkz: Tekbıyık, 2008.

Katmerli güllerin kokusunun daha yoğun olduğundan ilgili bölümde bahsedilmişti. Sad-bergler de kokuları bakımından gül çeşitleri içinde en gözde olanlarındandır. Buradan hareketle, aşağıdaki beyitte şâir, o gülün kokusundan en büyük meleklerin bile neşveye geldiğini söylemiştir:

Nükhетinden neşve-i câvîd olur kerrûbiyân

Bâğ-ı hüsnün ol gül-i sad-berg-i handânın görün

L. Gâlib, 74/4

En büyük melekler bile kokusundan ebedî bir neşve haline girer. (Siz de geri kalmayın) güzellik bağının açılmış gül-i sad-bergini görün.

Beyti şu şekilde anlamak da mümkündür:

Güzellik bağının açılmış gül-i sad-bergini görünce en büyük melekler bile kokusundan ebedî bir neşve haline girer.

Burada şu husûsu hatırlatmakta fayda olacağını düşünüyoruz. Klasik Türk şiirinde âşığın vücûdunda oluşan yaralar genellikle iki şekildedir. Birisi sevgilinin kirpik oklarının ucunda yer alan temrenlerin açtığı yuvarlak yaralardır ki buna “dağ” denir. Bu “dağ”lar kırmızılığı ve yuvarlaklığı sebebiyle bazen güle bazen de “güzel he” (هـ) harfine benzetilir. Sîneye “peykân peykân üstüne” geldikçe yara (gül) katmerleşir ve gül-i sad-berg hâline döner.

Âşığın vücûdunda açılan diğer yara ise sevgilinin gamze hançeriyle açtığı “şerhâ”lardır. Bunlar “elif” (ا) harfine benzer şekilde düz çizgi gibidir. “Dağ”lar ise yuvarlak oluşu sebebiyle Arap alfabesindeki “güzel he” harfine benzer. Sevgili bir yandan kirpik okları ile diğer yandan gamze hançeri ile âşığı yaraladıkça âşığın vücûdunda “âh” (آ) kelimesine benzer yaralar oluşur. Bu da gösterir ki âşık bütün vücûduyla bir “âh”tan ibarettir.

Şerha vü dağ ile hep sıfır ü elifdir bedenim

Nice donattı görün âh beni vâh beni

Necâtî, 618/5

Felek farkına çıkmğa yolun var ey Mesîhâ dem

Elifle dâğ ile baştan ayağa âh âhem ben

Hayâlî, 436/2

3.2.1.5. Gül-i Sûrî

“Gül-i sûrî” için, Ahmet Talat Onay’ın yazıp Cemal Kurnaz’ın yayına hazırladığı *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü* isimli eserde, “La’l renkli, yağı çıkarılan, Edirne gülü denilen güldür” tanımı yapılmıştır (2009: 207). Ahmet Atilla Şentürk ise Ahmed-i Dâî’nin bir gazelini şerh ederken gül-i sûrî’nin olağanüstü kokusu olan beyaz renkli bir gül olduğunu söylemiştir (2006: 16).

Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beyitte bu gülden bahsetmiştir:

Hazâna uğrayıp mâtemle soldu çehre-i düşmen

Açıldı gülşen-i ikbâl-i şâhîde gül-i sûrî

Sünbülzâde Vehbî, k. 14/8

Düşmanın çehresi hazâna uğrayıp mâtemle soldu. Şâhın ikbâlinin gül bahçesinde kırmızı gül açtı.

3.2.1.6. Hokka / Okka Gülü

1867 yılından önce tanıtılan güller “eski bahçe gülleri” ismiyle bilinmektedir. Okka gülü de (*Rosa Centifolia*) bu gruptandır (Altıntaş, 2010: 19).

Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî* adlı eserinde gülün tanımını yaptıktan sonra çeşitleri hakkında şöyle bir bilgi vermektedir:

“Pek çok envâî vardır: Al, penbe, sarı, katmerli gül, gül-i zîbâ, gül-i sad-berg, yabânî gül, hokka (veya okka) gülü=Tatlısı yapılan cinsi.” (2010: 399).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere Sâmî, (h)okka gülünü katmerli ve yaprakları çok olduğu için tatlı yapımında kullanılan bir cins gül olarak görmektedir. Tezhip sanatında da (h)okka gülünden yararlanılmıştır. Topkapı sarayında bulunan bazı minyatürlerde (h)okka gülüne rastlamak mümkündür.⁸⁸ Sefercioğlu, Dîvân şiirindeki yazı ile ilgili hususları ele aldığı makalesinde kırmızı mürekkep ile daha çok sevgilinin cevri ü cefâsı ve ihmâli ile perişan olan âşıkın gözyaşları ve ciğer kanının kastedildiğini söyler. Sevgilinin kırmızı dudaklarının, gül ve lâle gibi çiçeklerin (h)okkaya benzetildiği beyitlerde ise, bu hokkanın içindeki mürekkebin kırmızı olduğunun düşünüldüğünü belirtir. (<http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindeyazi.htm>).

Taramalarımız sırasında bir tür olan “(h)okka gülü”nden doğrudan bahseden bir beyte rastlayamadık. Fakat konuya örnek olması bakımından gül-gonca-hokka arasındaki ilişkiyi gösteren birkaç beyite aşağıda yer verildi:

Hokka-i yâkût-ı pür-dürrün açarsın mührini

Gül gibi ey gonca-leb itdükce bin nâzıla hand

Şem’î, 33/8

Ey gonca dudaklı (sevgilim)! Gül gibi bin nâz ile güldükçe (sanki) içi inci dolu yakut hokkanın mührünü açarsın.

Gonca-ı ra’nâ devât oldı nihâl-i gül kalem

Yazmağa kadd ü dehânun vasfını nessâhlar

Ta’cizâde Cafer Çelebi, 49/3

⁸⁸ Tezhip sanatında gülün kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Coşkun, 2007; Sertyüz, 1998.

Boyunun ve ağzının vasfını yazabilmek için gonca-i ra'nâ hokka, gül fidanı ise kalem oldu.

Yazmağa evsâfını bûlbûl nihâl olmuş kalem

Gonca-i ra'nâ devât evrâk-ı zambaklar beyâz

Ta'cizâde Cafer Çelebi, 79/4

Bûlbûl (senin) vasıflarını yazsın diye fidan kalem, gonca-i ra'nâ hokka zambak yaprakları ise beyaz (kâğıt) oldu.

3.2.1.7. Kırmızı Gül / Gülef (Gül-i Ahmer/Hamrâ/Sürh)

Ahmer kelimesi “kıızıl, kırmızı”, hamrâ ise ahmerin müennesi olup “daha kırmızı, en kırmızı” anlamlarına gelen Arapça birer sıfattır (Cûdî, 2006: 8/156; Devellioğlu, 2003: 17/322; Nâcî, 2009: 23/196). “Gülef” de botanik ilminde “bir çeşit kırmızı gül”ü (Devellioğlu, 2003: 297) ifade eden Farsça kökenli bir kelimedir. Yapay melezlemeler sonucu hemen her renkte gül görülebilmekte ise de, gül denilince akla kırmızı renk gelir.

Botanikçiler için önemi yüksek olan kırmızı gül, bilimsel olarak tanımlanan ilk güldür (Rosa Gallica, Frenk Gülü). 12. yüzyıldan beri izlenen en eski gül çeşidi olan bu çiçek, kokulu ve katmersizdir. Yabanî olarak Orta Avrupa, Güney Avrupa ve Batı Asya’ya yayılmış ve hala bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir (Altıntaş, 2010: 19).

İnsan psikolojisinde ve resim sanatında kırmızı rengin önemli bir yeri vardır. Recep Demir, bu konuda şu bilgilere yer verir:

“Renkler arasında (scala) titreşimi en kuvvetli, en dinamik olan renktir. Harekete geçirme, tahrik etme, aşk, gerginlik ve tansiyon yükseltici gibi etkiler yaratır. Ayrıca bu renk doğada en çok gül ve ateşi çağrıştırır. Tansiyonu yükseltir, nabız ve solunum hızlanır. Kırmızı heyecan ve titreşim yarattığından birçok ülkenin bayraklarında tercih nedeni olarak görülür.” (Artut 2004: 136’dan naklen Demir, 2015: 62).

Dîvân şiirinde hâkim olan gül rengi de kırmızıdır. Bunda, sevgilinin dudağının ve yanağının; şarap, kan, ateş gibi unsurların renginin kırmızı olmasının, güllerin rengini bülbülün kanından alması tahayyülünün ve şâirlerin bunu şiirlerinde etkili bir biçimde kullanmasının payı büyüktür.

Bülbül ile gülün aşkında da gülün renginin kırmızı olmasının payı büyüktür. Zîrâ bu gülün kızılığında, renginin ateş kırmızısı olmasında kudsî hatıralar gizlidir. “Rivâyete göre Nemrûd’un Hz. İbrahim için yaktırdığı ateşe atılmayı mahlûkâtta yalnız bülbül göze almış, Cenâb-ı Hak da bu iki sevdalısının aşkıyla külhanı gülşene çevirmiştir” (Ceylan, 2010: 268). Tâcizâde Ca’fer Çelebi’nin aşağıdaki beyti buna telmihte bulunur:

Âteş-i ışkunla gerçi meskenüm külhan durur

Sen Halîlün şevki ile ol bana gülşen durur

T. Ca’fer Çelebi, 44/1

Gazellerde, insanın vücûdunda oluşan yaraların kırmızılığı ile gülün kırmızı renkte olması arasında ilişki kurulmuş, çeşitli hayaller meydana getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte şâir sevgilinin oklarının bağrını delip geçtiğini, burada oluşan yaraların da kırmızı güllere benzediğini söylemektedir. Bunu söylerken de okların sînesinde yaralar açmasını, bahar rüzgârının gülleri açmasına benzetir:

Nesîm-i nev-bahârî gibi geçdi nâvek-i dil-ber

Açıldı sînemün bâğında yer yer kırmızı güller

Ş. Yahyâ, 45/1

Sevgilinin (gamze) okları ilkbahar rüzgârı gibi geçti. Sinemin bağında yer yer kırmızı güller açıldı.

Sevgili o kadar güzeldir ki gül bahçesi bile “o mahbûb bahçeye gelse de bir görsek” dercesine bekler. Hatta bu bekleyiş uzadıkça, sevgilinin yanağına hasret kalan gülşen ateşli âhlar eder. Bunun neticesinde servi duman; kırmızı güller de kıvılcımlar suretine girer:

Gülşen gam-ı ruhunla ider âh-ı âteşîn
Serv anda dûd kırmızı güller şerâreler

Emrî, 90/2

Kimi zaman da sevgilinin yanağı kırmızı güle; terler ise jâleye benzetilir. Fakat aşağıdaki beyitte şâir sevgilinin gül yanağındakinin jâle değil, utancından ter yerine çıkan kan olduğunu söylemiştir:

Jâle degül ey Emrî görüp rûy-ı nigârı
Kan terledi utandı kızardı gül-i ahmer

Emrî, 176/5

Kırmızı gülü meydana çıkaran sebeplerden biri de kırmızı şaraptır. Şarap içildiği zaman verdiği harareten dolayı yüzde oluşan kızarıklık sebebiyle sevgililerin yanağı kırmızı güle benzetilir. Hatta sevgilinin yanağı o kadar kızarmıştır ki şâir bakamadığını ifade eder:

Kızardı gül ruhu tâb-ı şarâb-ı nahvetden
Bakılmaz oldu muhassal o verd-i âlimize

Ş. Es’ad, 172/2

Kibir şarabının etkisiyle (sevgilinin) gül yanağı (o kadar) kızardı (ki), sonunda o kırmızı güle bakılmaz oldu.

Arapça bir isim olup “kum” anlamına gelen “reml”, “bir takım nokta ve çizgilerle gaybtan haber vermeye” denir. Devellioğlu bunu “dolandırıcılık” olarak tavsif eder (2003: 885). İlk zamanlar bu çizgiler parmakla kum üzerine çizildiği için reml denilmiştir. Pala, bu konu hakkında şu bilgilere yer verir:

“Rivâyete göre reml ilmi, Hz. Âdem’den itibaren İdris peygamber vasıtasıyla Danyal peygambere bildirilmiştir. Remlin esası nokta olup her iki nokta bir çizgi oluşturur. 16. şekil üzerinde işlem gören remilde kutlu ve kutsuz şekiller bulunur. Remilin sonucu iyi çıkarsa “beyaz düştü” denir. Remil ilmini bilene remmâl denir. Günümüzde bu tür falcılık yok olmuştur.” (2005: 376).⁸⁹

Sâbit, aşağıdaki beytini yukarıda bahsedilen reml ilminden faydalanarak oluşturmuştur. O, sevgilisinin giydiği elbiselerden hareketle bir anlam çıkarmış ve sevdiğinin (beyazının) sade bir kırmızı giydiğini söyleyerek bu ilimden anlayanlara bir işaret vermiştir. Beyaz ve kırmızı remlin şekilleri ||·|, |·|| görüntüsünde olup biri sevinci diğeri ise gam ve elemi ifade eder. Bu ikisi darb olunursa |··| şekli çıkar ki salah ve hayra niyete alamettir (Onay, 2009: 387). Bu beyit aynı zamanda şâirlerin bilgisinin ve hayal gücünün genişliğinin bir göstergesi olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Dîvân şâirinin gülün kırmızı ve beyaz renginden hareketle hangi ilimlerle ilişki kurabileceklerini, bunu sevgiliye nasıl uyarlayabileceklerini göstermesi bakımından güzel bir örnektir:

Şekl-i remli âşıkun Allahu a’lem humredür

Bâğda giymiş beyâzum gül gibi bir sâde surh

Sâbit, 56/3

Bu maddeye vereceğimiz son örnek beyit Sultân Veled’e aittir. Tasavvufî bir anlam yüklü olan beytinde O, cân üzerine yağın yağmurdan sonra cânıdan bin bağ, bin kırmızı gül çıktığını söyleyerek

⁸⁹ Reml hakkında detaylı bilgi, reml örnekleri ve reml üzerine yazılmış kitap bilgileri için bkz: Onay, 2009: 386-387.

mazhar olduğu rahmet ve feyzden sonra Allah'ın ve Rasulullah'ın sevgisinin daha da arttığına işarete bulunmuştur.⁹⁰

Ne yağmurdur ki yağdı cân üzerine

Ki cânan bin gülef bin bâğ bitdi

Sultân Veled (Tietze, 2009, c. 2: 202)

3.2.1.8. Nesrîn / Nesteren

Kaynaklarda Farsça bir isim olduğu belirtilip, “nesrîn, nester, nesterîn, nesteren, nesterûn” gibi farklı şekillerde kullanılan bu çiçek, şiirlerde adı geçen diğerk gül türlerinden farklılık gösterir. Diğerk çeşitler genellikle “gül” kelimesi ile tamlama kurularak kullanılırken, “nesrîn” zaman zaman tamlama halinde kullanılmayıp bağımsız bir çiçek türü olarak kullanılmıştır.

Mütercim Âsım Efendi, nesrînin kezvîn vezninde, Van gülü, Mısır gülü tabir olunan latif ve nazik gül olduğunu, iki türünün bulunup, bir nevine “gül-i mişî” denilip buna Türkçede “miskalan” denildiğini belirtir. Bu çiçeğin bir nevine ise “gül-i amberî” denilip yabanisinin de bulunduğunu; Arapçada buna “verdu's-sînî” denildiğini, amber çıkan cezirenin isminin de nesrîn olduğunu bildirir (2009: 554).

Çeşitli sözlüklerdeki tanımlar ise şöyledir:

“Nesrin: Yaban gülü, ağustos gülü, Mısır gülü, Van gülü gibi isimler alan bir cins gül.” (Ayverdi, 2011: 927); “Nesrin: Mısır gülü. Nesteren: Yabanî gül. Tahffifen neşter dahi denir.” (Cûdî, 2006: 417); “Nesrin: (f.i.) 1. Yaban gülü, Ağustos gülü. 2. Mısır gülü. 3. Van gülü. 4. Kadın adı. [Nisrîn şekli de vardır.]” (Devellioğlu, 2003: 824); “Nesteren: (f.i.) Ağustos gülü, yaban gülü.” (Devellioğlu, 2003: 824); “Nesrîn: Far. Verd-i ma'rûf adıdır ki Mısır gülü dedikleridir, nûnun fethiyle nesrîn kelimesi Fârsîdir, nûnun kesriyle ta'rîb olunmuştur ve iki türdür birine gül-i müşğî diğerkine gül-i

⁹⁰ Bkz: 4.4. Gül-Tasavvuf.

anberî derler.” (Lügat-ı Remzî, lugatiremzi.com); “Nesteren: Far. Yabanî gül, ağustos gülü, beyaz olanına yabanî ak gül ve sarısına yabanî sarı gül derler.” (Lügat-ı Remzî, lugatiremzi.com); “Nesrin: Van gülü, Mısır gülü” (Nâcî, 2009: 547); “Nesterîn: Yabanî gül ve ağustos gülü denilen çiçek” (Sâmî, 2010: 915).

Necâtî’nin jâle mazmununu gizlediği aşağıdaki beytinde, üşümemesi için yavrusunun üzerine kapanan bir anne hayali kurulmuştur. Şâir, sabah vakti esen soğuk rüzgârın nesrîne zarar vereceği endişesiyle üzerine titrediğini söyler. Bahar vakitlerinde esen rüzgâr, ılık ve sıcağa daha yakın olduğu için çiçeklerin, bilhassa güllerin açmasına vesile olur. Fakat beyitte bahsedilen soğuk rüzgâr, baharın bittiğinin, sonbahar vaktinde olunduğunun, çiçeklerin yapraklarının sararıp dökülmeye başladığının, hava soğuduğu için çiçeklerin üzerinde oluşmaya başlayan çiy tanelerinin ortaya çıktığının işaretidir. Çiçeklerin ölme vakti geldiği için, onu kaybetmek istemeyen şâir, bu sebeple onun üzerine yaprak gibi titremektedir:

Ere diye korkarum bâd-ı sabâdan soğuk el

Titrerim yaprak gibi ol berg-i nesrîn üstüne

Necâtî, 543/3

Sabah rüzgârının soğuk eli ona ulaşır diye korkarım.(Bu yüzden) Nesrîn yaprağının üzerine yaprak gibi titrerim.

Nedîm’in aşağıdaki beytinde de bir sonbahar mazmunu vardır. Şâir, güllerin yapraklarının dökülmesini hüsn-i ta’lil ile sevgilinin yoluna atlayan kişiler olarak düşünür. Bunu gören nesrîn kendini parçalamaya başlar ve yapraklarını sevgilinin yoluna döker. Şâir bu durumu aklını kaybetmek olarak yorumlamıştır:

Göricek güller yoluna dökülüp saçıldığın

Varını ol dem nisâr itdi önünde nesteren

Nedîm, 59/4

Nesteren, güllerin senin yoluna dökülüp saçıldığını görünce aklında ne varsa o zaman dağıttı (aklını kaybetti).

Nesrîn'in isimlerinden biri de "ağustos gülü"dür. Dîvân şiirinde, baharın son demlerinde açan bu çiçeğin renginin uçuk/soluk olması sebebiyle güçsüz kalmış birine benzetilmesine sıkça rastlamak mümkündür. Sonbaharın gelişi ve gövdelerinden can suyunun çekilmeye başlaması sebebiyle sararmaya başlayan çiçekler de şâirlerin gözlerinden kaçmaz. Bu şâirlerden biri olan Amrî, güçsüz kalması sebebiyle sevgilisinin; açılmış kırmızı bir lâle iken sararıp nesrîne döndüğünü söyler. Buradan, şâirin sevdiği kişinin bir hastalık geçirdiği sonucuna ulaşmak mümkündür:

Lâle-i hamrâ iken nesrîne döndi zerd olup

Nâ-tüvânlık gör ne kıldı gonca-i handânıma

Amrî, 102/3

Güçsüzlük, takatsizlik gonca-i handânımı ne hale getirdi gör: Kırmızı bir lâle iken sararıp nesrîne döndü.

Zâtî, sevgilisini rakip ile gördüğü için benzinin sarardığını söyler. Bunu belirtirken de kendini nesrîne benzetir:

Ol gonca yine hâr rakîb ile salındı

Nesrîn gibi benzüm anun çün alındı

Zâtî, 1559/1

O gonca yine diken rakip ile salındı. Onun için benim benzümün rengi nesrîn gibi soldu.

Aynı şâirimiz başka bir beytinde aslında güneşin, Allah'ın lûtfederek kendi güzellik bağından koparıp, dünyayı aydınlatması için gönderdiği bir nesrîn gülü olduğunu söyler:

Bâğ-ı hüsnünden koparmış çarha sunmuş lûtf-ı Hak

Âfitâb-ı âlem-ârâ bir gül-i nesrîn imiş

Zâtî, 593/2

Allah'ın lûtfederek güzellik bağından koparıp sunduğu, âlemin güneşi olan (aslında) bir gül-i nesrîn imiş.

Ahmet Paşa sevgiliyi güzelliğin gül bahçesine, sevgilinin saçını ise o bahçeden sorumlu bağbâna benzetmiştir. Fakat bu bağbânın avucunda deste deste gül ve nesteren vardır:

Zülfün ki bağ-bân-ı gülistân-ı hüsnüdür

Avcunda deste deste gül ü nesteren tutar

Ahmet Paşa, 62/4

(Ey sevgili!) Saçın, güzellik gülistânının avucunda deste deste gül ve nesteren tutan bağbânıdır.

Hayretî, eski bir âdet olan, sarıkların kenarına gül takılmasına işaret ettiği aşağıdaki beytinde, kendisinin düşmanın gözünde diken gibi görünmesine rağmen, aslında başlar üzerinde tutulan bir nesteren gülü olduğunu söyler. Böylece âşık -sevgilisini değil- kendisini güle benzetmiş olur:

Dostum gerçi ki düşmen gözine biz dikenüz

Başlar üzre yir olur ki gül-i nesterenüz

Hayretî, 126/1

Dostum biz gerçi düşman gözüne dikeniz. (Aslında) Başlar üzerinde yeri olan nesteren gülüyüz.

Aşağıdaki beyitlerde Mihrî Hâtun nesrîni yatağa/döşeğe; Aynî, sevgilinin yüzünü nesrîn bağına; Şeyhî ise sevgilinin yanağındaki ayva tütünün kokusunu nesrîn ve yasemin kokusuna benzetir:

Bister-i nesrînde ârâm eylesün hoş dostlar
Cismimüze pâreler ursun bizüm dendânlar

Mihrî H. 20/3

Dostlar nesrîn döşeğinde dinlensin, ne hoş! (Bizim ise) dişler cismimize yaralar açsın!

Cân gubâr eyledi reyhân hat-ı reyhânın için
Ol muhakkakdı ki nesrîn ü semendür kokusu

Şeyhî, 186/4

Reyhân, senin reyhân hattın için canını toz eyledi. O muhakkaktı ki (senin hattının kokusu) nesrîn ve yasemin kokusudur.

Senün rûyundadır her bâğ-ı nesrîn
Benüm kalbümdeyür dâğ-ı şakâyık

K. Aynî, 274/3

Her nesrîn bağı senin yüzünde; şakayık dağı ise benim kalbimdedir.

Karamanlı Aynî, aşağıdaki beytinde ise Dîvân şiiri temâyülünde pek rastlanmayan bir şekilde, “her nesrîn için bülbül olmaya değer mi” diye sorar. Şâir burada her güzelin peşinden koşulmayacağına dair bir îmâda bulunur:

Mısır ilinün şekerleri cân tûtîsin gûyâ mı ider
Dil andelîb olur mı ya gülşende her nesrîn için

K. Aynî, 386/3

Mısır’ın şekerleri cân papağını konuşTURUR mu? (Peki) ya gönül, gülşendeki her nesrîn için bülbül olur mu?

Fuzûlî, bağbâna seslenerek, bağındaki şimşâda da nesrîne de gerek olmadığını söyler. Çünkü şâirin sevgilisinin boyu şimşâd, yanağı ise nesrîndir:

Bağbân şimşâd ü nesrînin bana arz etme kim

Ol kad ü ruhsâdır şimşâd ü nesrînim benim

Fuzûlî, 206/2

Ey bağbân! (Senin) şimşâdını, nesrînini bana arz etme! O boyu ve yanağı (güzel olan sevgili) benim şimşâd u nesrînimdir.

Rûy-mâl itsem dir imiş tûde-i nesrînüne

Dinleme şâhum Fehîmün sözleri bîhûdedür

Fehîm, 68/7

(Şu) nesrîn topluluğuna yüzümü sürsem dermiş. Şâhum (sen) Fehîm'in sözlerini dinleme, (onlar) boş sözlerdir.

3.2.1.9. Pembe Gül

Pembe gül, Damask Rose “Rose Damascena” (Isparta gülü, Şam gülü, yağ gülü), Rosa Gallica (Kırmızı Gül)’dan sonra en iyi bilinen güldür. Rose Damascena, Rosa Gallica ile Rosa Phoenicia veya R. Moschata’nın melezidir. Çiçekleri pembe, katmerli ve kuvvetli kokulu olup sadece yaz başlarında açar. Güzel kokusundan dolayı gül yağı (rosa otto) elde etmede en fazla bu tür kullanılmıştır. Rosa Gallica ve Rose Damascena “eski bahçe gülleri” olarak isimlendirilir (Altıntaş, 2010: 19; Baytop, 2001: 87).

Hâre kelimesinin sözlük anlamı “menevişli kumaş”tır (Devellioğlu, 2003: 328). Meneviş, *Tarama Sözlüğü*’nde “çitlenbik” kelimesiyle karşılanmıştır (TDK, 2009: 165). *Kubbealtı Lügati*’nde ise, “Bazı eşyaların üzerinde görülen ve dalgalanıyormuş hissini veren parlak çizgiler ve dalgalar” anlamı verilmiştir (2011: 473).

Aşağıdaki beyitte şâir, gülün, sanki gülbahçesinde bülbüle kendini (yüzünü) göstermek istediği için, omuzuna (üzerine) pembe renkli, menevişli bir elbise alarak ortaya çıktığı hayalini kurmuştur. Gülün üzerindeki kıvrımları da hissettirmek için şâirin seçtiği “hâre” kelimesinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir:

Arz-ı cemâl itmeğe gülşende bülbüle

Gûya ki geydi dûşına bir penbe hâre gül

Nâşid, 54/4

Âşıkların sîneleri, sevgiliden aldıkları ok ya da hançer yaraları sebebiyle sürekli kanlıdır. Pamuk anlamına da gelen “penbe” kelimesi burada tevriyeli olarak hem âşığın vücudundaki yaraları kapatmak için kullanılan pamuk yerinde hem de kanların pamukta açık renk oluşturup pembeleştirilmesi bakımından pembe gül anlamında kullanılmıştır. Âşık bu görüntünün, pembe güllerle süslenmiş bir kapı ve duvara benzediğini düşünür:

Ey Tûrâbî sîne-i pür-dâğımı kim görse dir

Sanasın penbeyle zeyn itmiş der ü dîvârı gül

Tûrâbî, 22/5

3.2.1.10. Sakız Gülü

Sakız Gülü Baytop’un (R. Banksiana Aiton), “tırmanıcı, az dikenli, küçük, sarı veya beyaz çiçekli, eskiden İstanbul bahçelerinde çok yetiştirilirdi” (2007: 123) şeklinde tarif ettiği bir gül türüdür.

Sakız gülü, aslında yağ çıkarmak için kullanılan Isparta’da yetişen, “Isparta Gülü”nün diğer adıdır. 2006 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından Türk Patent Enstitüsü’ne Isparta gülünün coğrafi işaret⁹¹ olarak tescillenmesi için başvuruda bulunuldu. Bunun üzerine

⁹¹ Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaretlerdir. Coğrafi işaretler menşe adı ve mahreç işareti olarak ikiye ayrılmıştır:

Bir ürünün;

coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanması,

gerekli incelemeleri yapan TPE, “Isparta Gülü”nü tescilledi. Enstitünün hazırladığı tescil metninde Isparta Gülü, “pembe yağ gülü, yağ gülü, sakız gülü ve şam gülü adlarıyla da bilinen 1,5-3 metre arasında boylanmış pembe renkli, yarım katmerli ve kuvvetli kokulu çiçekler açan, çok yıllık, dikenli ve kışa dayanıklılığı yüksek bir bitki” şeklinde tanımlandı.

TPE tarafından hazırlanan metinde “Isparta Gülü”nün özellikleri şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Yağ gülü; mutedil iklim isteyen, etrafı açık, havadar, bol ışıklı arazilerde ilkbahar aylarında kurak, don ve kırağı gibi iklim olayları olmayan, çiçeklenme zamanı ise çiğ düşen iklimleri sever. Çünkü çiğ, yağ gülünde yağ verimini artırmaktadır.

Ülkemizde en fazla yağ gülü üretiminin Isparta’da yapılması, Isparta’da yetişen yağ güllerinin verim ve kalitesinin de yüksek olması, halk arasında (yağ gülünün yetiştirilmesinde en uygun iklim karakterinin Isparta ilinin iklim karakteri) olduğu kanısını uyandırmıştır.” (<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/temp/BCEC7135-4CC6-450C-A217-03124D327D0A.pdf> 08/10/2016).

Türkiye’de gül üretiminde Isparta’nın önemli bir konumda olduğundan ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Bu husus çeşitli basın ve yayın organlarında da kendine yer buldu. Bu haberlerden birinde kullanılan ifadeler şöyle idi:

“Türkiye’deki yağ gülü üretiminin yaklaşık yüzde 70’i Isparta’dan karşılanıyor. Ülkedeki toplam 22.840 dekar yağ

tüm veya esas nitelik veya özellikleri bu yöre, alan veya bölgeye özgü doğa ve beşeri unsurlardan kaynaklanması, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tümüyle bu yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması durumunda “menşe adını” belirtir.

Bir ürünün;

coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, veya bölgeden kaynaklanması,

belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla bu yöre, alan veya bölge ile özdeşleşmiş olması,

üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması durumunda “mahreç işareti” göstergesini belirtir

(<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/commonContent/CAbout> 08/10/2016).

gülü üretim alanının 15.910 dekarı Isparta’da bulunuyor.” (17 Ekim 2006, Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/isparta-gulu-tescillendi-5272275> 20.05.2015).

Bâğa sakız gülüdür muğbeçe-i şervete-pûş
Karşusunda okur İncîl-i muharref sünbül

Ş. Gâlib, 196/2

3.2.1.11. Solmuş / Sararmış Güller (Gül-i Efsürde)

Bahar mevisiminin sona erip, sonbaharın gelmesiye birlikte doğadaki canlılar da yavaş yavaş hayat özelliklerini kaybetmeye başlar. Bilhassa ağaçların ve çiçeklerin yapraklarının sararıp dökülmesi sonbaharın en önemli işaretidir. Güller de “gül mevsimi”nin sona ermesiyle sararmaya, solmaya başlar. Şâirler, güllerin solmasını gerçek ve mecâzî olarak birkaç farklı anlam ile şiirlerinde kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte Ahmedî, güllerin, sevgilinin yanağından utandığı için bahar mevsiminde kırmızı bir renk aldığını; sevgiliden ayrı kalması yüzünden ise sonbaharda solup sarardığını tasavvur etmiştir:

Bahâr olduhda yanağın hayâsından kızarup gül
Nice sarardı hicründen hazânda bah gül-istâna

Ahmedî, 614/6

Gül, güneşi ve suyu seven bir çiçektir. Fakat susuz bırakılır da fazla güneşe maruz kalırsa hemen solmaya, narin yaprakları buruşmaya başlar. Şâir, güneşe benzettiği sevgilisi görününce ayın parlaklığından (ay parçası gibi olan güzellerden) eser kalmadığını, bu durumun güneşin gülleri pejmürde etmesine benzediğini söylemiştir:

Meh-pârelerde kalmadı hüsnünle âb u tâb
Gûyâ ki kıldı gülleri pejmürde âftâb

A. Hâletî, 64/1

Gül narin bir çiçek olduğu için elden ele dolaşarak koklanması da onun hemen solmasına neden olur. Şâir bu gerçekliğı örnek vererek aslında sevgilisini uyarmaktadır:

Gül gibi elden ele varma ki tez solmayasın
Dostum ol nitekim serv-i hırâmân serkeş

Hayretî, 158/2

Gülün erkenden pejmürde olmasını engelleyen en önemli etkenlerden biri şüphesiz dikenidir. Çünkü diken sayesinde herkes ona el süremez. Ona dokunmak isteyen kan dökülmesini göze almış olmalıdır. Fuzûlî, gül olan sevgilisi yanında kendisini dikene benzetmekte; aynı zamanda: “Eğer beni terkedersen efsürde olursun.” diyerek sevgiliyi uyarmaktadır:

Sohbetimden âr edip ey gül beni terk etme kim
Gül olur efsürde terk-i sohbet-i hâr eylegeç

Fuzûlî, 51/3

Yunus Emre ise solmuş gül benzetmesine ilahi bir içerik katmıştır. O, dîvânındaki çeşitli beyitlerde mezarlığın yanından geçerken kabirlerde yatanları gördüğünü söyler. Bu yatanların kimileri ufacık çocuklardır, kimileri bilgili yiğitlerdir. Bunlar adeta solmuş gül gibidirler:

Yimiş kurd kuş bunu keler niçelerün bağrın deler
Şol ufacık nâ-resteler gül gibice solmuş yatur

Yunus Emre, 74/3

3.2.1.12. Tek Açan Güller

İlgili bölümlerde detaylı bir şekilde bahsedildiğı üzere güller sınıflandırılırken renklerine, kokularına, şekillerine vb. göre türlere ayrılmıştır. Bunlardan biri de tek yapraklı olanlardır. Kenber, tek yapraklı güllerle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Gül, yaprakları bileşik yapıda olan bir çiçektir. Yani bir yaprak birçok küçük yaprakların toplamından meydana gelir. Basit yani tek bir yapraklı bir gül cinsi vardır: R. Berberifolia.”(Kenber, bty: 30).

Aşağıdaki beyitte Hayretî, tek kelimesini öyle bir yere yerleştirmiştir ki beyit, birinci anlamında sevgilinin tek güller gibi tek olduğu, eşinin benzerinin olmadığı, güzeller bahçesine girince hemen onun dikkat çektiği anlamına gelmektedir. İkinci anlamıyla ise âşığın feryat etmeye, inlemeye razı olduğunun vurgusu yapılmakta, sevgilinin gülmesinin sona ermemesi istenmektedir:

Sen açıl gül gülşen-i hüsn içre tek güller gibi

Ben ko nâlân olayın gen yirde bülbüller gibi

Hayretî, 436/1

(Ey sevgili!) Sen güzelliğin gül bahçesi içinde gül, açıl tek güller gibi. Beni bırak (boşver), ben inleyeyim geniş yerde (bahçelerde) bülbüller gibi.

(Ey sevgili!) Sen yeter ki güzelliğin gül bahçesinde gül, açıl. Ben bülbüller gibi geniş yerde (bahçelerde) inlerim, beni düşünme.

3.2.1.13. Yaban Gülü / Yabanî Gül (Gül-i hod-rû)

Yaban gülü, “gülgillerden, çiçekleri soluk pembe, beyaz, yemişi parlak kırmızı renkte bir bitki, yabani gül (Rosa Canina)” şeklinde tanımlanır (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2102). Kubbealtı Lügati’nde ise, “2-3 metre yüksekliğinde ağaççık. Bu bitkinin kuşburnu denen, idrar söktürücü, ishal kesici, basur memelerine faydalı, C vitamini bakımından zengin meyvesi” ziyadesi vardır (Ayverdi, 2011: 1324).

Altıntaş, yabanî gülün “eski bahçe gülleri”nden olduğunu belirtir (2010: 19).

Dîvân şâirleri, esasen gül çeşitleri arasında belirgin bir ayırım yapmamışlar, hemen hepsini “gül” olarak görmüşlerdir. Fakat şiirlerinde çeşitli gül isimleri kullanmışlar ve bu isimlerden faydalanarak şiirlere bazı yeni anlamlar yüklemeye, farklı çağrışımlar yapmaya çalışmışlardır.

Şâir için alışageldiği gül ile yaban gülünün aslında çok farkı yoktur. İkisi de sevgilinin yanağının vafında kullanılabilir:

Ruhun ey gonca-dehen berg-i gül-i hôd-rûdur

Dir gören zülf-i siyeh-kârun için şeb-bûdur

Bâkî, 46/1

Şeyh Gâlib, yaban gülünün diğer güllerden farklı olduğunu düşünmektedir. Bu farklılığı da “söz bahçesindeki güllerden farklıyım, ben yaban gülüyüm” diyerek belirtmiştir:

Es’adâ müsta’id-i terbiyet-i ehl-i dilim

Gerçi gülzâr-ı sühânda gül-i hod-rûyum ben

Ş. Gâlib, 249/7

3.2.2. Soyut Güller

Dîvân şâirleri kuvvetli muhayyilelerinin de yardımıyla bazı kavramları güle benzetmiş; onları gülün herhangi bir özelliği ile nitelemiş, böylece somut olmayan gül çeşitleri ortaya çıkmıştır. Mânâ gülü, sadakat gülü bunlardan bazılarıdır. Aslında bunun bir sınırı yoktur. Şâir, zihninde gül ile hangi kavramı eşleştirirse o kadar gül çeşidi meydana çıkacaktır. Bu sebeple biz çok kullanılan yahut orijinal bir anlamın yakalandığı kullanımların örneklerini vermeyi tercih ettik.

3.2.2.1. Cennet Gülü

Cennet Gülü, Dîvân şâirlerinin hayallerindeki gülün adıdır. Bu gül kimi zaman gülden daha güzel olan sevgili yanında kokusuz, renksiz kalır; kimi zaman da dünyadaki güllere benzemez, acı vermez ve dikensiz olur:

Yüzünü gördi Rıdvân didi yohdur

Gül-i Firdevsde bu reng-ile bû

Ahmedî, 536/2

Rıdvân (sevgilinin) yüzünü görünce “Firdevs (cennetinin) gülünde bile bu renk ile bu koku yoktur” dedi.

Figânî, aşağıdaki tahmisinde sevgilisini cennet gülüne, rakiplerini de dikenlere benzetir ve cennet güllerinin dikensiz olduğunu hatırlatarak sevgilinin rakiplerden uzak durması gerektiğini belirtir:

Çünkü sensin cümle hûbân-ı cihânun serveri
Rahm kılsan yiridür ben bendeye şâhum yiri
Yâr idinme kendüne ey meh rakîb-i kâferi
Sür yanundan turmasun agyârı bir dem ey perî
Verd-i gülzâr-ı cinân dirler kim olur hârsuz

Figânî, Tahmîs-i Gazel-i Hisâlî/3

Ey şâhum! Cihânın bütün güzellerinin önderi sensin. Ben kuluna acısan (beni bağışlasan) münasıptır. Ey ay! Kâfir rakibi kendine yâr edinme. Ey peri! Ağyârı (yabancıları) yanından uzaklaştır; bir an (bile) seninle olmasın. (Sen bilmez misin) cennet bahçelerinin gülleri dikensiz olur derler.

3.2.2.2. Dünyâ Gülü

Klasik şiirimizde dünyanın fânî, geçici olması, “yalnız bir oyun ve eğlenceden ibâret olması, asıl hayatın âhiret hayatı olması”⁹² inancı ile gülün sadece bahar mevsiminde açıp az bir ömre sahip olması arasında şâirâne ilişkiler kurulmuştur. Bu maddeye vereceğimiz ilk örnekte Şeyhî, bir güle benzettiği dünyadan bir şey umulmamasını; bülbülün güle ettiği figân gibi dünyevî bir şey için âh etmeye gerek olmadığını söyler:

⁹² Kur’ân-ı Kerîm, 6/32, 29/64, 47/36, 57/20.

Gönül umma dünyâ gülünden koku kim

Yüzü anun âh-ı hezârına değmez

Şeyhî, 82/3

Bir açıdan bakıldığında rahat yaşamış olabileceği düşünülen, diğer açıdan bakılınca koca bir imparatorluğun yükünü omuzlayan Fâtih Sultân Mehmed Han da güle benzettiği bu dünyada rahat kokusunun olmadığını söyler. Bir rahata erildiği zaman ardından hemen bir baş ağrısının takip ettiğini belirtir. Bir pâdişâhın kaleminden dökülen bu sözler dikkate şâyândır:

Gül-i dünyâda yokdur bûy-ı rahat

Hemân Avnî irişür derd-i ser

Avnî, 15/7

3.2.2.3. Gül-i Hurşîd

Leskofçalı Gâlib Bey'in ve diğer şâirlerin kullanımlarından hareketle “gül-i hurşîd” adı verilen bir gül türü olup olmadığı araştırıldı fakat müsbet bir netice alınamadı. Bu başlık altında verilecek en uygun örnekler Gâlib'e ait olduğu için aşağıdaki beyitlerin verilmesi uygun görüldü.

Şâir, ilk beytinde aşkın rindi olduğunu, kadehinin güneş, meyhane köşesinin ise İrem bahçesini kısıkandıracak nitelikte olduğunu söyler. İkinci beyitte aşkı somutlaştırarak pervâneye benzetir; yarın yüzü ise mumdur. Pervâne bu mumda yandıkça, pervânenin külleri toprağa döküldükçe, aşığın toprağından renk renk güller açacaktır. Burada hem küllerinden doğan Kaknüs kuşuna telmih hem de güllerin renginin canlanması için fidanın dibine kül dökmeye işaret bulunmaktadır:

Rind-i aşkız biz gül-i hurşîddir peymânemiz

Reşk-i firdevs-i İrem'dir kûşe-i meyhânemiz

L. Gâlib, 55/1

Biz aşkın rindiyiz, kadehimiz ise güneş gülüdür. İrem bahçesini kaskandırır (bizim) meyhâne köşemiz.

Şem'-i rûy-i yâre yandıkça dil-i pervâne-aşk

Bin gül-i hurşîd açar hâkisterimden reng reng

L. Gâlib, 77/5

Aşk pervânesinin gönlü yârin yüzünün mumunda yandıkça, toprağımdan reng reng bin gül-i hurşîd çıkar.

3.2.2.4. Gül-i İlham

İlham, “Allah tarafından insanın gönlünde meydana gelen düşünce” (Devellioğlu, 2003: 427) anlamına gelen Arapça bir isimdir. Aşağıdaki beyitte Revânî, gül ile ilhâm arasında ilişki kurmuştur. Onun tabiatı kutsal bir bağıdır ve orada açan güller ilham ile açılır:

Bülbül-i gülşen-i kuds olsa gönül murgı ne var

Bâğ-ı tab'umda Revânî gül-i ilhâm açılır

Revânî, 80/5

Benim yaratılış bağında ilhâm gülü açılır(ken) gönül kuşu kutsal bahçenin bülbülü kabul edilse ne var?

3.2.2.5. Gül-i Maksûd

“Kasdolunan, istenilen şey” (Devellioğlu, 2003: 576; Nâcî, 2009: 373) anlamına gelen maksûd kelimesi ile gül tamlama halinde kullanılmış ve şâirler ulaşmak istedikleri maksatlarını “gül-i maksûd” ile ifade etmişlerdir. Tabii ki şâirlerin maksatları sevgilidir ve o elde edilmek isteniyorsa sıkıntılara katlanılmalıdır:

Gül-i maksûd ele getirmez o kim

Zahmet-i zahm-ı hâre katlanmaz

Bâkî, 200/3

Dikenin acısının zahmetine katlanmayan maksad güline ulaşamaz.

3.2.2.6. İşret Gülü

İşret, Arapça “içki” veya “içki içme” anlamlarına gelen bir kelimedir (Cûdî, 2006: 234; Devellioğlu, 2003: 466; Nâcî, 2009: 295). Gül mevsiminin gelmesiyle birlikte bahçelerde çalgılı işret meclisleri kurulur; hatta tövbeli olanlar bile tövbesini bozar. Bu meclisler Dîvân şâirlerinin vazgeçilmez yerleridir. Lâle devrinin meşhur Sa’dâbad parkı en bilinen işret yerlerinden biridir.

Lâle devrinde yaşamış şâirlerden biri olan Şeyh Gâlib, aşağıdaki beytinde gülü içkiye, mercanları ise önce düğmeye sonra da gül içkisinin tohumuna benzetir. Şâir, mey kadeh(ler)ini süslenmiş bir gül bahçesine benzetince, o bahçenin tohumu da tabi ki işret gülünün tohumları olacaktır. Hakikatte bu tohumları eken dilberlere de ancak bu yakışır:

Eder her tügme-i mercânı bir tohm-ı gül-i işret

O gûne dilberâna sâgar-ı mey gülşen-ârâdır

Ş. Gâlib, 103/3

Her mercân düğmesini işret gülünün tohumu yapar. Böyle dilberlere mey kadehi süslenmiş bir gül bahçesidir.

3.2.2.7. Ma’nâ Gülü

Bazı Dîvân şâirleri zihinlerine doğan yeni manaları da güle benzetmiş ve bunlara gül-i ma’nâ demişlerdir:

Her gül-i ma’nî fezâ-yı dilde bir fevvâredir

Eşk-i bûlbûl âb-ı gülzâr-ı tahayyüldür bana

L. Gâlib, 7/3

Her mana gülü gönül fezasında bir fevvaredir. Bûlbûlün gözyaşı bana hayal gülzârının suyudur.

3.2.2.8. Mahşer Güneşinin Gülü

Taramalarımız sırasında daha çok Leskofçalı Gâlib Bey'in divânında karşılaştığımız soyut güllerden biri de “mahşer güneşinin gülü” kullanımudur. Şâir, aşağıdaki beyitlerinde istiğnâyı sahrâya, İlâhî aşktan gelen feyzi gülbahçesine, tecrîdi kadehe benzetmiştir:

Hoşâ gülzâr-ı feyz-i aşk kim yek-reng olur onda

Gül-i hurşîd-i mahşer lâle-i sahrâ-yı istiğnâ

L. Gâlib, 3/2

Aşk feyzinin gülbahçesindeki kişi için, mahşer güneşinin gülü ile istiğnâ sahrâsının lâlesi bir görünür.

Ben ol sermest-i hâb-âlûde-i subh-ı zuhûrum kim

Gül-i hurşîd-i mahşerdir elimde sâgar-ı tecrîd

L. Gâlib, 14/5

Ben o görünme sabahının uykusu gelmiş sarhoşuyum ki elimdeki tecrîd kadehi mahşer güneşinin gülüdür.

3.2.2.9. Sadâkat Gülü

Taramalarımız sırasında pek rastlamadığımız kullanımlardan biri de gülün sadâkat ile ilişkilendirilmesidir. Aşağıdaki beyitte şâir kendini sadâkat gülünün fidanına benzetmiştir. Fakat bu gül diğerlerinden çok farklıdır. Onda ne can acıtıcı diken biter ne de muhalif söğüt:

Ben ol nihâl-i sadâkat-gülüm ki bağumda

Ne hâr-zâr-ı ta'rîz biter ne bîd-i hilâf

Sükkerî, 75/4

3.2.2.10. Sohbet Gülü

Gül çiçekler içinde güzelliği ile diğerlerinden bir adım daha öndedir. Bu sebeple güzelliğin anlatıldığı kavramlar ile gül arasında da

ilişki kurulabilir. Atasözleri ve deyimlerimize bile yansıyan bu durum, “gül gibi geçinmek, gül gibi kız” vb. kullanımlarda kendini gösterir. Neylî, sâkînin elinden kadeh aldığı zaman neşeli, şen bir hale bürüneceğini düşünür ve bu hali gül bahçesine teşbih eder. Bu bahçenin en önemli yönü ise, şâhı ile bir gecelik sohbet etmektir. Şâir, bu şenlik bahçesinin şâhının sohbetini güle benzetir. Aynı zamanda dalından gül koparmaya da telmihte bulunulur:

Dest-i sâkîde o kim sâgar-ı işret koparır

Şâh-ı gülzâr-ı tarabdan gül-i sohbet koparır

Neylî, 69/1

Sâkînin elinden o işret kadehini çekip alan kişi (böyle yapmasıyla aslında o) şenlik gülbahçesinin dalından sohbet gülünü koparmış olur.

Örnek olarak verilen beyitlerin yorumlarına dayanılarak somut ve soyut olarak ele alınan güllerin anlam çerçevesini aşağıdaki gibi tablo haline getirmek mümkündür:

Tablo 3: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Kullanılan Somut ve Soyut Gül Çeşitlerinin Anlam Çerçevesi
somut güller
beyaz/ak gül (gül-i ebyâz/gül-i sefid), gül-i handân, gül-i ra'nâ, gül-i sad-berg, gül-i sûrî, hokka/okka gülü, kırmızı gül/gülef (gül-i ahmer/hamrâ/sürh), nesrîn/nesteren, pembe gül, sakız gülü, solmuş/sararmış güller (gül-i efsürde), tek açan güller, yaban gülü/yabânî gül (gül-i hod-rû).
soyut güller
cennet gülü, dünya gülü, gül-i hurşîd, gül-i ilhâm, gül-i maksûd, işret gülü, ma'nâ gülü, mahşer güneşinin gülü, sadâkat gülü, sohbet gülü.

IV. BÖLÜM: GÜL-DİN VE TASAVVUF

4.1. Gül-Din

İslam kültüründe ve bu kültürün yaşandığı coğrafyalarda güle, dînî bir hüviyet hemen her zaman yüklenmiştir. Başta Hz. Muhammed (sav)(sav) ile gül ilişkisi hemen bütün kaynaklarda görülmektedir. Gülün, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen nâdir çiçeklerden biri olması da bunda etkilidir. Rahmân sûresi 37. âyette Hz. Allah, “gök yarılıp da yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül haline geldiği zaman (hâliniz ne olur?)” buyurmaktadır (DİB, Kur'ân-ı Kerîm Meali, 55/36). Bununla birlikte Kur'ân'daki secde âyetlerine “secde gülü”, cüzlerin her 5 sayfalık hizplerine “hizp gülü” denilir. Hz. Peygamber'in niteliklerinden bahseden hilyeler de gül şeklinde yapılmıştır.

Bazı hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in (sav) mübarek sırtlarındaki peygamberlik mührünün gül tomurcuğu şeklinde olduğu yazılıdır.⁹³ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'nin gül renginde bir gömlek giydiği, Hz. Peygamber'in sahabelerden Abdullah bin Amr bin As'ın üzerinde, gül rengi bir elbise gördüğü de rivâyetler arasındadır.⁹⁴

4.1.1. Allah

Çiçeklerin birer sembol olarak kullanılmasına dinî ve tasavvufî açıdan bakıldığında kültürümüzde ve edebiyatımızda genellikle lâlenin Hz. Allah'ı; gülün ise Hz. Peygamberi temsil edecek biçimde kullanıldığı görülür. Yapılan taramalar neticesinde Dîvân şiiirinde gülün Allah'ı ifade eden bir simge olarak kullanılmasına nadiren rastlanmıştır.

⁹³ Ebu Nadre (ra) anlatıyor: “Ashabdan Ebu Said el-Hudri'ye Resulullah Efendimizin peygamberlik mührünün nasıl bir şey olduğunu sordum. Mübarek sırtlarında gül tomurcuğu gibi bir et parçası olduğunu söyledi.” (Et-Tirmizi, İmam Ebu İsa Muhammed, Şemâil-i Şerife, 1. cilt, Hilal Yayınları, Ankara, 1976, s. 36); “İki küreği arasında peygamberlik mühri yer alıyordu. Bu mühür sağ omzuna daha yakındı.” (Hüccetü'l İslam İmâm Gazali, İhya'u Ulum'id-dîn, 2. cilt, çeviri: Dr. Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul 1998, s. 820). <https://sorularlailslamiyet.com/peygamberimizin-semaili-simasi-dis-gorunusunu-fiziksel-ozelliklerini-anlatir-misiniz> 09/12/2016.

⁹⁴ “Beytullah'a girmek istedikleri zaman da, erkeklerin tamamen çıkarılmış olmalarına kadar durup beklerler, sonra girerlerdi. Atâ devamla: “Ben Mekke kadısı olan Ubeyd İbni Umeyr'le birlikte, Müzdelife'deki Sebir Dağı'nda mücâvir (yani ikamet eder) olan Hz. Âişe (r.a)'nin yanına giderdim.” dedi. Ben hemen sordum: “Pekâlâ Hz. Âişe'nin örtüsü ne idi? Keçeden yapılmış küçük bir Türk çadırının içindeydi. Çadırın bir perdesi vardı. Âişe (r.a) ile bizim aramızda bu perdeden başka bir şey yoktu. Ben Hz. Âişe'nin üzerinde gül renginde bir zıbın gördüm.” Buhârî, Hacc: 64. (Müsned-i Âişe, 2008: 94).

Halk şiiri ile Dîvân şiiri arasında bir geçiş şahsiyeti olarak kabul edebileceğimiz Yunus Emre'nin şiirlerinde gül ile Allah'a işaret edilen beyitlere rastlamak mümkündür. Bu hususta Banarlı; “Türk şiirinde güller Yunus Emre'nin ilahilerinde, şafak renkli yapraklar arasında her şeyden çok Allah'ın kokusu duyulan emsalsiz çiçeklerdir.” der (1976: 59). Mehmet Kaplan'ın *Yunus'un Gül Bahçesinde* isimli makalesinde de belirttiği gibi Yunus'un şiirlerinde, çiçekler içinde, en çok kullandığı tür güldür. Gül; aşkı, yumuşaklığı sembolize eder; sevgi ve barışı anlatır. Onun şiirlerinde Tanrı, dost (şeyh) veya sevgili gülistândır (Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, 2006: 127). Gül bazen Allah'ın güzelliğinin bazen de Hz. Muhammed'in (sav) simgesidir.

Tahir Üzgör, *Gül Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Gül Kasidesi Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışmasında Fuzûlî'nin *Gül Kasidesi*'nin

Çıhdı yeşil perdeden arz eyledi ruhsâr gül
Saldı mir'ât-ı zamîr-i pâkden jengâr gül

beytini açıklarken, gülün Allah'ı temsil ettiğine dâir yaklaşık 8 sayfalık bilgi verdikten sonra şu cümleleri kaydetmiştir:

“Bir diğer açıdan baktığımızda gül Allah'ı temsil etmektedir. Zîrâ Allah, yeşil perdeyi, kesret âlemini yaratırken temelde Mevlânâ'nın

“Anam aşk, babam aşk, kendim aşk”

şeklinde ifade ettiği aşk vardır ki bu aşk öncelikle, “Ben bir gizli hazine idim, bilinmekliği sevdim ve beni bilmeleri için halk âlemini yarattım.” meâlindeki hadîs-i kudsîde ortaya konan zâtın kendi zatına karşı olan sevgisidir. Zât; adem, yokluk aynasına baktığında o ayna erimiş ve ilk yaratılan varlık olarak yeşil, parlak bir cevher ortaya çıkmış, buna da “Nûr-ı Muhammedî” denilmiştir (bty: 14).

Yine Yunûs Emre, bazı şiirlerinde Hz. Allah'ı gül teşbihi ile anlatmıştır. Onun aşağıdaki beyitte “hükümün âleme yettiği bir sultân” diyerek Allah'ı kastettiğini görmek mümkündür. Aynı beyitte “sen gülsün ben bülbülem” demesi de Gül-Allah benzetmesini ortaya koymaktadır:

Sen sultânsın ben kulam sen gülsün ben bülbülem

Hükümün âleme yiter ne kim var kul üstine

Y. Emre, 334/2

Şâir, başka bir beytinde ise Allah'ı “dost” kelimesiyle ifade etmiştir. Kendisinin bir bülbül, Allah'ın da gül olduğunu belirtip, gül ile Allah'ı kastettiğini, “gülüm solmaz benim” diyerek ifade etmiştir:

Benüm dilüm kuş dilidür benüm ilüm dost ilidür

Ben bülbülem dost gülümdür bilün gülüm solmaz benüm Y. Emre, 175/2

Yunus Emre aşağıdaki beyitlerinde ise bîçâre bülbülün güle, gülistâna karşı ötmesinin gülde dostun cemalini görmesi sebebiyle olduğunu belirtir. Dostun cemâli ise rü'yet-i İlâhî'dir:

Ne görür gülde yâ bî-çâre bülbül

Ki gülistâna karşı gulgul eyler

Y. Emre, 95/1

Kaçan gülde görür dostun cemâlin

Çağırur kim beni deli şol eyler

Y. Emre, 95/2

4.1.2. Peygamberler

4.1.2.1. Hz. Âdem – Hz. Havva

Hz. Âdem semâvî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen kişidir. Allah Hz. Âdem'i topraktan, eşi Hz. Havva'yı ise Hz. Âdem'in kürek kemiğinden yaratmıştır. Allah, bütün meleklerin Hz.

Âdem'e secde etmesini istemiş fakat şeytan secde etmeyerek Allah'a karşı gelmiş ve insanların kıyamete kadar düşmanı olmuştur. Hz. Âdem ile Hz. Havva şeytan tarafından kandırılmış ve yaklaşımları yasak olan meyveden yemeleri sebebiyle dünyaya gönderilmiştir (Bolay, 1988, c. 1: 358-363; Köksal, 2011, c. 1: 29-64; Kur'ân-ı Kerîm, 2/33-37, 3/33-59, 7/19, 20/117 vd.; Onay, 2009: 48; Uludağ, bty: 20).

Levh-i mahfûz, Allah tarafından takdir edilen, olmuş ve olacakların yazılı olduğu manevî levhanın adı olup (Cebecioğlu, 1997: 428) “üzerine yazılan yazıları, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satır” (Yavuz, 2003, c. 27: 151) demektir. 16. yüzyıl şâirlerinden Gül Baba⁹⁵, yerde ve gökte her ne varsa Allah'ın bunu manevî bir levhaya yazdığını, dolayısıyla ilk insanlar olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın aşkının da burada yazılı olduğunu belirtir. O, günümüzde hâlâ kullandığımız “alnımızda yazılı olmak” deyimini çağrıştıracak biçimde, aşkın gül bahçesinin Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yüzünde yazılı olduğunu söyler. Bugünkü aşk güllerinin kaynağının, o gülzâr olduğunu işaret eder:

Levh-i mahfûz-ı İlâhîdir zemîn ü âsumân

Âdem u Havva yüzünde yazılı gülzâr-ı aşk

Gül Baba (Dede, 2001: 235)

Yeryüzü ve gökyüzü Allah'ın levh-i mahfûzudur. Aşkın gül bahçesi (ise) Âdem ile Havva'nın yüzünde yazılıdır.

4.1.2.2. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerîm'de⁹⁶ hayatı hakkında fazlaca bilgi bulunan, M.Ö. XII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen, Hz/. Muhammed'in (sav): “Atalarımın bana en çok benzeyen odur” dediği bir peygamberdir. O, Keldânîlerin memleketi olan Bâbil'in doğu tarafında ve

⁹⁵ Gül Baba hakkında yapılmış bir çalışma için bkz: Dede, 2001.

⁹⁶ Bkz. Bakara/127, En'am/74-79, Enbiya/58-70, Saffât/91-107, İbrahim/37, Hûd/73, Zâriyât/30, Nahl/123.

Dicle nehri ile Fırat nehirleri arasındaki bölgede doğmuştur (Komisyon, Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, 2004: 237).

Hız. İbrahim'in başından geçen ve şiirlere konu olan olaylar özetle şöyledir: Nemrûd gördüğü rüyaya binâen iki yıl boyunca doğan erkek çocukları öldürtür. Annesi onu gizlice, bugün Urfa sınırları içerisinde olduğu düşünülen, bir mağarada büyütür. Hız. İbrahim, büyüdüğünde putlara tapmaz ve onları işe yaramaz birer cisim olarak görür. Bir gün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terk ettiklerinde Hız. İbrahim bütün putları kırar ve baltayı en büyük putun boynuna asarak, diğer putları onun kıldığını söyler. Bunun üzerine Nemrûd büyük bir ateş yaktırır ve Hız. İbrahim'i ateşe atar. O, ateşe atılacağı sırada Cebrail (as) yanına gelir ve isteğini sorar. O da "Allah dilediğini yapar" diyerek Allah'a olan bağlılığını gösterir ve o günden sonra "Halîlullah" ünvanını alır. Nemrûd onu ateşe atar fakat ateş onu yakmayarak bir gül bahçesine dönüşür. Buna rağmen Nemrûd, Hız. İbrahim'e iman etmez (Köksal, 2011, c.1: 141-172; Onay, 2009: 245-246; Pala, 2005: 185, 224-226, 356).

Hız. İbrahim hakkında çeşitli kaynaklarda anlatılan çok fazla kıssa vardır. Fakat biz çalışmamızın kapsamı gereği, bu kıssalardan gül ile ilgili olanlarının beyitlere yansıyanları üzerinde duracağız. Bu beyitlerin geneli, Hız. İbrahim'in Nemrûd tarafından ateşe atılması ve ateşin gül bahçesine dönüşmesi kıssası oluşturmaktadır.

Hız. İbrahim ateşe atıldığı zaman Allah'a teslim olmuş ve "Allah dilediğini yapar" diyerek teslimiyetini ortaya koymuştur. Yunus Emre, aşağıdaki beytinde bu teslimiyetin aşk ile olduğunu, Allah'ın da Hız. İbrahim'e muhabbeti neticesinde, ateşin gül bahçesine döndüğünü belirtir:

İbrâhîm'e Nemrûd odın ıskdur gülistân eyleyen

İşkdan çün irdi bir nazar gülzâr oldu nâr olmadı

Y. Emre, 386/6

Tasavvuf edebiyatında “kûn fe-kân” veya “kûn fe-yekûn” kelimelerine sıklıkla rastlanır. Çünkü “kûn”, “ol” demektir ve yaratılan her şey Allah’ın “kûn” emriyle meydana gelmiştir. Ümmî Sinan, bütün mahlûkâtın Allah’ın emrine tâbî olduğunu, ateşin de bu emir gereği Hz. İbrahim’i yakmayıp gül bahçesine dönüştüğünü belirtmiştir:

Emrine fermândur senün kûn fe-kân

Nârı Halîle gülzâr iden sensin

Ümmî Sinan, 123/5

Olduk mücâvir-i harem-i gülşen-i Halîl

Serv ü gül oldu anda kıyâm u yurdumuz

T. Yahyâ, 166/4

Leskofçalı Gâlib, çağrışımlarla örülü aşağıdaki beytinde Hz. Mûsâ’nın Tûr dağında Allah ile görüştüğü zamana telmihte bulunmuştur. Allah Tûr dağına tecelli etmiş ve dağ dayanamayıp parçalanmıştır. Şâir, hayalini Tûr dağındaki ışık yansıyan mekâna benzetmiştir. Ayrıca beşerî aşktan hareketle İlâhî aşka ulaşan ve Leylâ’yı unutup bütün kaygısı Allah’a ulaşmak olan Mecnûn’a da telmihte bulunarak, kendi kaygısının Halîlullah’ın gül bahçesine ulaşmak olduğunu îma etmiştir:

Hayâlim şû’lezâr-ı bâğ-ı Tûr olsa n’ola Gâlib

Gülistân-ı Halîlullah’tır endîşe-i Mecnûn

L. Gâlib, 96/5

Gâlib! Hayâlim, Tûr bağının şu'lezârı olsa nolur? Mecnûn'un düşüncesi/kaygısı Halîlullah'ın gülistânıdır.

Celîlî, sevgili yerine “halîl” kelimesini kullanarak çağrışımlara kapı açmak istemiştir. Yanmak, od, âzer kelimeleri ile tenasüp oluşturarak Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı vakti zihinlerde canlandırmak ister. Burada ateş anlamına gelen “azer” kelimesi bilerek seçilmiştir. Çünkü Hz. İbrahim’in babası olup putlara tapan kişinin adı da “Azer”dir. Gül bahçesi rahatın,

huzurun blunduğu emin olunan bir yerdir. Ateşin yakıcılığı karşısında gül bahçesi ferahlatıcıdır. Gülşen, mü'mine göre cennetin dünyadaki nümunesidir. Şâirler, şiirin anlamını kuvvetlendirmek için ateşle gül bahçesini tezat oluşturacak biçimde kullanır:

Ey halîlüm ş'ol kadar yandım firâk odına kim

Hâlûme rahm eyleyüp gülşen olur âzer bana

Celîlî (Şentürk, 2006: 326)

Ey dostum, ayrılık ateşine o kadar yandım ki benim durumuma acıyıp ateş gül bahçesi olur.

Aşağıdaki beyitte ise Hayâlî, düşmanlarının hasedinden korkmadığını, bilakis zevk duyduğunu söyler. Çünkü Allah, Hz. İbrahim'e yardım etmiş; düşmanı olan Nemrut onu ateşe attığı zaman, o ateşi gül bahçesine çevirmiştir:

Reşk-i a'dâdan Hayâlî zevk eder kim Zülcelâl

Verdi İbrahime gülşen âteş-i Nemrûddan

Hayâlî, 398/5

4.1.2.3. Hz. Yâkup - Hz. Yûsuf

Hz. Yâkup, hakkında Kur'an-ı Kerîm'de 15 âyet bulunan, İbrahim peygamberin torunu ve İshak peygamberin oğludur. Hz. Eyüp, Hz. Yâkup'un yeğenidir. Yâkup Aleyhisselâmın 12 oğlu dünyaya gelmiş; Yûsuf ile Bünyamin aynı anneden doğmuşlardır. Babasının vefatından sonra Ken'an ilinde kalıp peygamberlik vazifesini devam ettirmiştir. Kardeşlerinin Yûsuf (as)'ı kuyuya atmaları üzerine, Hz. Yâkup "beytü'l-ahzen" denilen evine çekilmiş ve ağlamaktan gözlerini kaybetmiştir. Yûsuf (as) kuyudan kurtulmuş, esir olarak Mısır maliye bakanının hanımı Zeliha'ya satılmış, Zeliha'nın kendini elde etme arzusuna karşı koyduğu için zindana atılmış, doğru çıkan rüya tabirleri vesilesiyle zindandan çıkıp Mısır'a aziz olmuştur. Bu kadar sıkıntıdan sonra bir gün kardeşi

Bünyamin ile babasına gömleğini göndermiş ve Hz. Yâkup'un gömleği yüzüne sürmesi ile kör olan gözleri açılmıştır (Kazancı, 1997, c.2: 21-105; Köksal, 2011, c.1: 263-301; Pala, 2005: 224-226, 266, 478, 483-486, 490).

Kur'ân-ı Kerîm'de en tafsilatlı anlatılan kıssa Yûsuf Aleyhisselâm'ın kıssasıdır. O “Ahsenü'l-Kasâs” olarak vasıflandırılır. Dîvân şiirinde de adı en çok geçen peygamber Hz. Yûsuf'tur. O'nun başından geçen birçok olay (gördüğü rüyada kendine secde edilmesi, kuyuya atılması, ucuz bir fiyata satılması, zindana düşmesi, rüya yorumlaması, Zelihâ'dan uzak durması, Mısır'a aziz olması vb.) çeşitli vesilelerle Dîvân şairleri tarafından şiirlerde ustaca işlenmiştir. Bilhassa kaleme alınan Yûsuf u Zelihâ mesnevîleri tek başına büyük bir değer ifade etmektedir. Türk edebiyatının en ünlü Yûsuf u Zelihâ mesnevîsi Akşemseddin'in oğlu Hamdullah Hamdî'ye aittir. 6241 beyitlik bir mesnevî olan bu eser Türk edebiyatında lirizmin doruk noktalarından biri kabul edilir⁹⁷ (Onay, 2009: 493-495; Pala, 2005: 486).

Klasik şiirde Hz. Yûsuf'un konu edildiği şiirlerin büyük bir kısmını gömlek mevzusu oluşturur. Kaya'nın aşağıdaki tespiti düşüncemizi destekler niteliktedir:

“Yûsuf'un gömleğinin Yakup'un görmeyen gözlerini açması gibi sevgiliyi gömlekle görmek de âşığın gözünü açar. Sevgilinin Yûsuf gibi güzel olduğu düşüncesi, şâirin gözünde sevgilinin bir 'Yûsuf-ı gül-pîrehen' olarak düşünülmesine sebep olur. Gömlek çâk edilmesi, yırtılması ile de söz konusu edilir ve bazı beyitlerde Züleyhâ'nın, Yûsuf'un gömleğini arkadan yırtması olayına telmihte bulunulur.” (2006: 165).

Mesnevîlerde ayrıntısıyla işlenen Hz. Yûsuf kıssasına gazellerde de rastlamak mümkündür. Aşağıda örnek olarak verilen beyitlerde Yûsuf peygamberin gömleğinin yırtılması, goncanın açılıp gül olmasına

⁹⁷ Örnek bir neşir için bkz: Hamdullah Hamdi (1991), *Yûsuf u Züleyhâ*, (Haz: Nâci Onur), Akçağ Yay. Ankara.

benzetilmiştir. Leskofçalı Gâlib, kendi sînesindeki dağ ve şerhâlar sebebiyle oluşan yaraların kırmızı rengini, gül bahçesine benzetmiş ve o gömleğin kokusunun bu bahçeden kaynaklandığı hayalini kurmuştur:

Ben o Ya'kûbum gam-ı Yûsuf'la k'etmiş tâ ezel

Bûy-i pîrâhen harîm-i gülsitânımdan zuhûr

L. Gâlib, 30/6

Ey şîvekâr-ı pür-fîten ey nâzı çok nâzûk-beden

Ey Yûsuf-ı gül-pîrehen kardaşcuğumsın sen benüm

Hayretî, 287/2

Aşağıdaki iki beyitte ise Mısır'da bulunan Yûsuf (as)'ın gömleğinin babası Yâkup (as)'a ulaşmasıyla, babasının gözlerinin şifa bulup tekrar görür hale gelmesine telmihte bulunulmuştur:

Begüm Ya'kûb-ı câna Yûsuf-ı gül-pîrehensin sen

Gözümün nûrı gönlümün sürurı şimdi sensin sen

T. Yahyâ, 314/1

Gönlüm gözüm açılsa Ya'kûb-sıfat tan mı

Cân mısırına Yûsuf bir gül-pîrehen olmuşdur

Zatî, 262/2

Taşlıcalı Yahyâ, Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılıp yoldan geçen kervan tarafından farkedilip kuyudan çıkarılmasına ve köle pazarında çok ucuza Zelihâ'nın eşine satılma olayına telmihte bulunmuştur. O, sevdiğini gül çehreli Yûsuf'a; aşkı dellâla; çektiği sıkıntıları pazara; kendisini de pazarda açık artırma usulü ile satılan köleye benzetmiştir:

Yûsuf-ı gül-çihremün dellâl-i işkı cânumı

Gezdürüp bâzâr-ı mihnetde mezâd eyler benüm

T. Yahyâ, 285/2

Zâtî, Hz. Yûsuf'un Zelihâ'nın iftirasıyla zindana girmesine ve rüyaları doğru yorumlaması ile zindandan çıkarılmasına telmihte bulunmuştur. Şâir, goncayı zindandaki birine; goncanın açılmasını sağlayan sabah rüzgârını ise Hz. Yûsuf'u zindandan çıkaran kişiye benzetmiştir. Böylece gül Yûsuf'u, güzellik Mısır'ına (ülkesine) şâh (aziz) olmuştur:

Yûsuf-ı gül çıkdı şâh oldı tarâvet Mısırına

Goncanun açdı seher bâd-ı sabâ zindânını

Zâtî, 1598/2

Kaleme alınan yûsuf u Zelihâ kıssalarına göre, Zelihâ, Hz. Yûsuf'u daha çocukken yanına köle olarak alır. Yûsuf peygamber büyüdükçe güzelleşir ve Zelihâ gönlünü ona kaptırır. Zelihâ bir gün onun odasına gidip ona sahip olmaya çalışır fakat Hz. Yûsuf ondan kaçır. Bu sırada Zelihâ, onun gömleğinin arka tarafından asılır ve gömlek yırtılır... Bâkî, aşağıdaki beytinde kıssanın bu bölümüne telmihte bulunmuştur. O, gülün açılmasını Hz. Yûsuf'un gömleğinin yırtılmasına; gülün açılmasını sağlayan rüzgârı ise Zelihâ'nın hilesine benzetmiştir:

Gülün pîrâhen-i Yûsuf gibi dâmânı çâk olmuş

Nesîm-i perde-der kıldı meğr mekr-i Zelîhâyı

Bâkî, k.15/6

4.1.2.4. Hz. İsâ - Hz. Meryem

Hz. İsâ, Kur'ân-ı Kerîm'de 22 yerde kendisi hakkında bilgi olan, İsrâiloğullarına gönderilen son peygamberdir. O, doğuşu başta olmak üzere birçok mucize göstermiş; babasız olarak dünyaya gelmiştir. O, Allah'ın izniyle, Cebrâil'in Meryem'e üflediği rûhtur. Allah, İsâ Aleyhisselâma, nefesiyle körleri iyileştirme, çamurdan yaptığı kuşları canlandırma ve ölüleri diriltme gibi mucizeler vermiştir (Köksal, 2011, c.2: 303-351; Pala, 2005: 235-236)

Klasik edebiyatımızda daha çok yukarıda değinilen mucizevî yönleriyle kendisinden bahsedilen Hz. İsâ, genellikle nefesiyle hayat vermesi bakımından şiirlere konu olmuştur. Dîvân şiiri anlayışında sevgilinin dudağı “âb-ı hayât” olarak kabul görür; -tıpkı Hz. İsâ’nın nefesi gibi- âşıklara hayat bahşeder. Fakat gül-nefes ilişkisinde daha çok Hz. Cebrâil ile Hz. İsâ’nın ilgisine temas edilir. Cebrâil nasıl nefesiyle Hz. İsâ’nın vücud kazanmasına vesile olduysa bahar rüzgârları da aynı şekilde gülün ortaya çıkmasına vesile olur.

Aşağıdaki beyitte Nev’î, leff ü neşr sanatıyla beyti kuvvetlendirerek Hz. Meryem’i toprağa, Hz. İsâ’yı güle benzetmiştir. Bahar rüzgârıyla gülün toprakta açılmasını, Cebrâil’in nefesi vesilesiyle Meryem’den İsâ’nın doğmasına benzetmiştir:

Cân buldı gül nesîm-i bahâr ile hâkde
Benzetsem anları nola İsâ vü Meryem

Nev’î, 440/4

Fuzûlî’nin, Rüstem Paşa’yı methetmek için yazdığı kasideden aşağıya alıntılanan beyitte de benzer düşünceler işlenmiştir. Fûzûlî de leff ü neşr sanatından yararlanmış; bâd-Cibrîl, gonca-Meryem, gül-İsâ benzetmesini beytinde ustaca işlemiştir. Gül ağacının rüzgârdan goncaya hamile kaldığını söylemiş ve bunu Cebrâil (AS)’ın nefesiyle Hz. Meryem’in hamile kalmasına benzetmiştir:

Bâddan goncelere hâmile oldu gül-bün
Öyle kim İsî’ye Cibrîl deminden Meryem

Fuzûlî, k. 5/24

4.1.2.5. Hz. Mûsâ - Hz. Dâvud

Allah her peygamberine peygamberliğinin ispatı için birer mucize vermiştir. Hz. Mûsâ’nın döneminde sihir ön planda olduğu için ona da sihre benzer bir mucize verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde Hz. Mûsâ’nın gösterdiği mucizelerden bahsedilmiştir.

Hız. Mûsâ, âsâsını yere vurunca on iki pınarlı bir su fıskırır (Kur'ân-ı Kerîm, 2/60, 7/160), onu yere atınca sıradan bir değnek gibi görünen âsâ Allah'ın izniyle büyük bir yılanı dönüşür (Kur'ân-ı Kerîm, 7/107-117). Allah'tan “âsânı denize vur” emri gelince deniz ikiye ayrılır (Kur'ân-ı Kerîm, 26/63).

İsrailoğullarının peygamberlerinden olan Dâvud Aleyhisselam, sesinin güzelliği ile bilinen, peygamberlik ile Sultânlığı şahsında toplayan, Kudüs'ü fethedip başşehir yapan ilk kişidir. Kur'ân'da 14 yerde adı geçen Hız. Dâvud'a, nasihat ve İlâhî neşidelerden ibaret olup dinî hüküm içermeyen Zebûr indirilmiştir. Bu yüzden O, Hız. Mûsâ'nın kanunları ile hüküm sürmüştür. O'nun, “mizmâr” adlı çalgı aletini çok güzel çaldığı, gür ve kalın sesiyle Zebûr'u okurken rûhunu teslim edenlerin olduğu bilgisine çeşitli kaynaklarda rastlanmaktadır (Kazancı, 1997: 271-286; Köksal, 2011, c.2: 7-115; Pala, 2005: 108). Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre dağlar ve kuşlar Hız. Dâvud'un hizmetine verilmiştir ve ayrıca O, demiri eliyle yumuşatma mucizesine de sahiptir (Kur'ân-ı Kerîm, 21/79, 38/18-19). Hız. Dâvud'un vefatından sonra yerine oğlu Hız. Süleyman geçmiştir.

“Beyaz el” anlamına gelen “Yed-i Beyzâ” da Hız. Mûsâ'nın başka bir mucizesidir. Hız. Mûsâ elini göğsüne sokup çıkarınca eli bembeyaz bir hal alır (Kur'ân-ı Kerîm, 7/108).

Dîvân şâirleri bu kıssaları şiirlerinde ustalıkla kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitte Hayâlî “kendinden geçmiş bülbüllerin Hız. Dâvud gibi güzel sesiyle ortalığı inlettikçe, gülün de Hız. Mûsâ gibi beyaz olan elini sunduğunu” söylemiştir. Burada hem Dâvud Aleyhisselamın kuşlarla olan ilişkisine, hem sesinin güzelliğine, hem Hız. Mûsâ'nın mucizesine hem de beyaz renkli güllerin varlığına telmihte bulunulmuştur:

Çekdi âvâze-i Dâvûdunu her bülbül-i mest

Yed-i Beyzâsını arz eyledi gül Mûsâ-vâr

Hayâlî, k. 2/4

4.1.2.6. Hz. Süleyman

Süleyman Aleyhisselam, Hz. Davûd'un oğlu olan, oniki yaşında iken babası yerine tahta çıkan, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden 53 âyet ile bahsedilen hükümdâr bir peygamberdir. İsm-i âzam yazılı yüzüğü sayesinde cinlere ve rüzgâra söz geçirme, hayvanlarla konuşabilme gibi mu'cizelere sahiptir. Hz. Süleyman'ın kuşu olan Hüdüh, uzak mesafeleri görme ve havadan yerin altındaki suyu tespit edebilme özelliklerine sahiptir (Köksal, 2011, c.2: 205-225; Onay, 2009: 426; Pala, 2005: 411-412).

Süleyman Aleyhisselam Dîvân şiirinde daha çok yüzük, karınca, Hüdüh ve Belkıs'la birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte Şeyhülislâm Yahyâ, -daha önce ilgili bölümlerde de işlendiği üzere- gülün çiçeklerin sultânı/hükümdârı olma vasfına değinmiştir. Şâir, gülü hükümdâr bir peygamber olan Hz. Süleyman'a benzetmiştir. Gül, gül bahçesinin sultânıdır ve bî-çâre bülbülün dikenden çektiği sıkıntıları dinlemek için dîvân kurmuştur:

Dinledür bî-çâre bülbül hârdan feryâdını

Mülk-i gülşende Süleyman-ı gülün dîvânı var

Ş. Yahyâ, 48/4

Sabûhî Şeyh Ahmed Dede, Hz. Süleyman'ın birçok kıssasına telmihte bulunan aşağıdaki beytinde, goncayı Süleyman Aleyhisselamın, üzerinde ism-i azam yazılı yüzüğüne benzetmiştir:

Semen Belkıs u âb âyîne sünbül zülf-i anber-bû

Sabâ Hüdüh çemen mülk-i Süleyman gonca hâtemdir

Sabûhî, 29/5

4.1.2.7. Hz. Zekerîyyâ

Zekerîyyâ Aleyhisselam Hz. Yâkup'un soyundan olup İsrâiloğullarına son gönderilen peygamber olan Hz. İsâ'dan bir önceki

peygamberdir. Hz. Meryem'in teyzesi ile evli olduğu için, onun velayetini üstlenmiş, marangozluk yaparak geçinen bir peygamberdir. O, Hz. Allah'a dua ederek kendisine bir çocuk vermesini dilemiş, Allah da 98 yaşında olan Zekerıyyâ Aleyhisselamın hanımına Hz. Yahyâ'yı nasip etmiştir. Hz. Yahyâ, Hz. İsa'dan altı ay büyüktür (MEB, Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 398).

İsrâiloğulları kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlıyor, kimilerini de öldürüyorlardı. En sonunda Zekerıyyâ ve Yahyâ Aleyhisselamları da şehit ettiler. Lanetlenmiş topluluk Hz. Zekerıyyâ'ya "Hz. Meryem'i Zekerıyyâ'dan başkası hamile bırakmış olamaz, onun yanına hep o girer dururdu" diyerek iftira atmışlar ve bu iftiraya binaen Hz. Zekerıyyâ'yı şehit etmişlerdir (Köksal, 2011, c.2: 298)

Rivâyete göre Zekerıyyâ Aleyhisselam kendisini öldürmek isteyenlerden kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir kavak ağacının içine gizlenmiş ancak eteği dışta kalmıştır. Şeytan da bunu Yahudilere göstermiş, onlar da kavak ağacıyla birlikte Hz. Zekerıyyâ'yı testereyle kesmişlerdir (Onay, 2009: 484; Pala, 2005: 490).

Aşağıdaki beyitte Sâbit, yukarıdaki kıssaya telmihte bulunmuştur. Zekerıyyâ Aleyhisselamın testere ile kesilmesi gibi, inleyen bülbül için de her bir gül yaprağının bir testere olduğunu söylemiştir:

Şehâdet-i Zekerıyyâ-yı bülbül-i zâra

Gülün bu bâğda her berg-i sebzi desteredür

Sâbit, 75/2

4.1.2.8. Hz. Muhammed (sav)

Çalışmamızın giriş kısmında İslamî anlayışa göre gül ile Hz. Peygamber arasında kurulan ilişkiyi ele almıştık. Burada tekrara düşmemek için kısa açıklamalardan sonra konunun beyitlerde ele alınış şekillerine değineceğiz.

Bazı hadislerde ve bunları aktaran ravilerin ifadelerinde Hz. Peygamber'in (sav) renginin gül ile ilişkilendirildiği görülür. Bunlardan ikisi şöyledir:

- Resûlullah'ın (s.a.v.) rengi, kırmızı gül rengine yakın beyazdı dedi (İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, VI/23. Tirmizî, Şemail, 12; Beyhakî, age, 1/212, 218).

Peygamberimiz'in hizmetkârı Enes (r.a.) der ki:

- Resulullah'ın (s.a.v.) yanında on yıl kaldım. Bütün kokuları kokladım. O'nun (s.a.v.) kokusundan daha güzel bir koku koklamadım. O'nun (s.a.v.) vücûdu misk ve amberden daha güzel kokardı. Peygamberimiz'in (s.a.v.) rengi gül rengi gibiydi. Atlas ve ipek O'nun (s.a.v.) vücudundan daha yumuşak değildi (Müslim, Kitabu'l-Fedâil, 8; Buhârî, Menâkıb/23, Müslim, Fezâil, 82).

(http://ensevgiligul.blogspot.com.tr/2012_05_01_archive.html).

Dîvân Şiirinde Na't isimli değerli çalışmanın sahibi Prof. Dr. Emine Yeniterzi bu konuda şunları belirtmektedir:

“Çiçeklerin şâhı olan gül, edebiyatımızda ve kültürümüzde peygamberlik bağının gülü, sultân-ı enbiyâ, Hz. Muhammed'in (sav) remzidir. Na'tlarda çok sık ele alınan bu motif, mü'minlerin gülü, gül-i ra'nâ, gül-i ter, gül-i zîbâ, gül-i bî-hâr, gül-i hoş-bûy-ı gülşen-i risâlet, gül-i nevreste-i harem, gül-i maksûd, gül-i destâr-ı murâd, verd-i gülistân-ı kuds gibi terkiplerle ifade edilir (1993: 314).

Klasik şiirimizde gülün Hz. Peygamber’i remzen kullanılmasına daha çok kaside, na’t ve hilyelerde rastlanmaktadır⁹⁸. Gazellerde ise beşerî aşk, tabiat vb. konular ön planda olduğu için Gül-Hz. Peygamber ilişkisi daha az işlenmiştir.

Dîvân şiirinin temellerinin atılmaya başlandığı dönemlerde gazellere benzeyen, daha çok tasavvuf içerikli şiirler yazan Yunus Emre, bazı beyitlerinde “gülü anlatmak için” bu dünyaya geldiğini söylemiştir. Örnek olarak seçilen aşağıdaki beyitte O, kendini “garipçe bir bülbüle”, Hz. Peygamber’i ise güle benzetmiştir. Bülbül güle karşı öttükçe onun vasıflarını anlatır:

Ne hâldeyüm ne bilem duzakdayum ne gülem

Bir garîbçe bülbülem ötmeğe güle geldüm

Y. Emre, 196/7

Önceki bölümlerde ayrıntısıyla verilen inanışı kısaca hatırlatmak gerekirse, Hz. Peygamber Mi’râc’a çıkarken terlemiş ve mübarek terinden de güller meydana gelmiştir. Yunus Emre’nin en çok bilinen beyitlerinden biri, bu inanıştan hareketle oluşturulmuş, gülün Hz. Muhammed’in (sav) terinden yaratıldığını ele aldığı aşağıdaki beyittir:

Gül Muhammed deridür bülbül anun yâridür

Ol gülile ezelf cihâna bile geldüm

Y. Emre, 196/8

Gülün Hz. Muhammed’in terinden yaratıldığı inancının, elbette o kokunun Hz. Muhammed’in terinin kokusu olduğu anlayışını doğurması beklenir. Yani Hz. Peygamber’in kokusu gül gibi değildir; gül, kokusunu Hz. Peygamber’den almıştır. Aşağıdaki beytinde Yunus Emre, buna işaret ederek, dünya bahçeleri bir yana ahiretteki bahçelerde bile Hz. Peygamber’in kokusundan daha güzel bir gül kokusu bulunmayacağını söyler:

⁹⁸ Hilyelerdeki gülün kullanımı hakkında bkz: Güngör, 2010: 29-38.

İki cihân toptolu bâg u bostân olurısa

Senün kokundan eyü gül bostân içinde bitmeye

Y. Emre, 3/6

Şer' kelimesinin dînî terim olarak anlamı, "Allah'ın emri, âyet, hadîs, icmâ-i ümmet ve kıyâs-ı fukahâ esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri, Peygamberimizin tebliğ buyurduğu usûl-i mukaddese"dir (şer'iat) (Devellioğlu, 2003: 989; DİB, Dînî Kavramlar Sözlüğü, 2009: 539; Nâcî, 2009: 636). Şer'î ise, "şer'iate uygun hüküm" demektir (Cûdî, 2006: 497; Devellioğlu, 2003: 991). Yunus Emre, aşağıdaki beytinde Hz. Muhammed'i şer'iat gülüne benzetmiş, gülün ferahlatıcı ve uyarıcı özelliği ile şer'iatın nefs-i emmâreyi gafletten uyandıran özelliği arasında ilişki kurmuştur:

Niçün sen nefs-i emmârı bu gafletten uyarmazsın

Muhammed şer'î gülünü senün yüzüne urmazsın

Y. Emre, 235/1

Gül ve Hz. Peygamber kelimeleri bir araya geldiği zaman akla ilk gelen beyitlerden biri şüphesiz Fuzûlî'nin *Su Kasidesi*'nden olacaktır. Adı geçen şâirimiz, aşağıdaki beyitte "bağbânın gül bahçesini, bakmak için uğraşmayıp suya vermesinin gerektiğini çünkü bin tane gül bahçesine baksa bile bir daha Hz. Peygamber'in yüzü gibi gül açılmayacağını" söylemiştir.⁹⁹ Aslında Fuzûlî, bağbân ile Allah'ı, gülzâr ile dünyayı sembolize ederek Hz. Peygamber'in ölümünden sonra bu dünyanın bir ehemmiyetinin kalmayacağını, artık kıyametin kopmasının gerektiğini işaret eder:

Suya versin bağ-ban gülzârı zahmet çekmesin

Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su

Fuzûlî, k. 3/5

⁹⁹ Fuzûlî'nin *Su Kasidesi*'nin çeşitli şerhleri için bakınız:

Akar, 2005; Çalışkan, 2004; İpekten, 2003; Maziöğlu, 1992; Onan, 1998; Şentürk, 2006; Tarlan, 2005.

Aşağıdaki beyitte şâir, kendisini sevgilisinin yanağı aklına geldikçe gözlerinden yaşlar boşalan bir âşığa benzetir. Müjgân yani kirpik, şekli bakımından dikene benzer. Âşık, gül temennisiyle döktüğü yaşlar sebebiyle dikenin de sulandığını; yani bir güzelliği elde etmek için başa gelen sıkıntılara katlanmak gerektiğini [Gülü seven dikenine katlanır] söylemek ister. Burada söz konusu edilen gül Hz. Muhammed'dir (sav):

Ârızun yâdiyla nemnâk olsa müjgânum n'ola

Zâyi' olmaz gül temennâsiyle virmek hâre su

Fuzûlî, k. 3/7

Aynı şâirimiz başka bir şiirinde ise, sevgilinin boyunun servi; yanağının gül-i ra'nâ yaprağı olduğunu, bu sebeple sevgiliye hayran olan kişinin servi veya güle bakmayacağını söylemiştir. Ali Nihat Tarlan'ın bu beyti şerh ederken verdiği bilgilerden, buradaki mahbûbun Hz. Muhammed (sav)(sav) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır:

“... Yani vahdet ve kesret bir sende toplanmıştır. Getirdiğin kitapta hem mutasavvifinin vahdeti hem de şeriatın kesreti vardır. Bunların üstünde de sendeki kemâlin aşkı vardır.” (Tarlan, 2005: 386).

Serv ü gül nezzâresin neyler sana hayrân olan

Kim kadûn serv ü ruhun gül-berg-i ra'nâdur senün

Fuzûlî, 170/4

Nev'î ise, yazdığı bir beytinde, Ka'be'yi gül bahçesine; siyah bulutları Ka'be'nin örtüsüne; şimşeğe benzettiği gülü de Hz. Peygamber'in nuruna benzeterek mürekkep teşbihe latif bir örnek oluşturmuştur:

Gülsitân Beytü'l-haremdür perdesi ebr-i siyâh

Ta'cizâde Ca'fer Çelebi, gülün Hz. Peygamber'in nişanı olduğunu
şöyle belirtir:

Verd-i ra'nâ Ahmed-i muhtardan haber virüb nişân

Râyet-i sebz olup üstinde turur serv-i çemen

T. Ca'fer Çelebi, k. 11/8

Peygamberlik makamı bir gülbahçesi, Hz. Peygamber ise o bahçenin en güzel gülüdür. Bunu “gül-i gülzâr-ı nübüvvet” tamlamasıyla ifade eden I. Ahmed, aşağıdaki murabbasında gül ve peygamber sevgisinin zihinlerde nasıl yer ettiğini gösteren güzel bir örnek sunmuştur:

Der Hakk-ı Nakş-ı Kadem-i Şerîf Hazret-i Risâletpenâhî

N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâim

Kadem-i nakşını ol hazret-i şâh-ı rusûlün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür

Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün¹⁰⁰

Bahtî

Dîvân şâirleri, Hz. Peygamberin güle benzdiğini her zaman açık
açık söylemezler. Şiirlerde kullanılan kelimeler öyle ustaca yerleştirilir

¹⁰⁰ Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, I. Ahmed, Mısır'da Kayıtbay türbesinde muhafaza edilen “Nakş-ı Kadem”i yani Hazret-i Peygamber'in bir taş üzerindeki ayak izini İstanbul'a getirterek Eyüb Camii'ne koydurur. Nakş-ı Kadem, daha sonra da inşâsı tamamlanan Sultanahmet Camii'ne nakledilir. I. Ahmed, bu nakil işleminin tamamlandığı günün gecesi, rüyasında kendini bütün padişahların toplandığı yüce bir divânda bulur. Kadı mevkiinde Hazreti Peygamber (sav) oturmaktadır. Kayıtbay, Kadem-i Şerîf'i türbesinden alıp kendi camiine nakleden Sultan Ahmed'den davacıdır. Hazret-i Peygamber tarafları dinledikten sonra Kadem-i Şerîf'in alındığı yere iade edilmesi hükmünü verir. Ertesi gün aralarında Aziz Mahmûd Hüdâî'nin de bulunduğu bir ulemâ ve meşâyih grubu, rüyayı, emanetin derhal eski yerine götürülmesi gerektiği şeklinde yorumlarlar. Sultan Ahmed, Nakş-ı Kadem'i geri gönderir fakat üzüntüsünü gidermek için “Kadem-i Saadet-i Peygamberî” şeklinde bir sorguç yaptırarak önemli günlerde hilafet sarığına takmaya başlar. Ayrıca bir tahta üzerine resmedilen Kadem-i Şerîf'in kenarlarına da yukarıdaki dörtlüğü kendi eliyle yazarak şeyhi Aziz Mahmûd Hüdâî'ye gönderir. Bilindiği gibi Nakş-ı Kadem-i Şerîf şimdi Mukaddes Emanetler'de korunmaktadır (Ayvazoğlu, 1996: 93). (YKY'den çıkan 8 ciltlik Seyahatnâme'yi taranmış fakat böyle bir hikâye bulunamamıştır.)

ki, orada bahsedilen sevgilinin beşerî bir sevgili mi yoksa İlâhî bir sevgili mi olduğunu anlamak kimi zaman güçtür. Osmanzâde Tâib de aşağıdaki beyitlerini, yukarıda anlatılana benzer bir şekilde oluşturmuştur. Fakat beyitte geçen “*günahsızlık zemîninin gülü*” tamlaması sevgilinin günahsız olduğunu, dolayısıyla “ismet” sıfatına mazhar olan peygamberleri ifade ettiği anlaşılır. Hz. Peygamber’in tebliğinin hala taze ve canlılığını koruyor olması ile gülün tazeliği arasında bağlantı kurmak da mümkündür. Yine güle hasret duyulması ile Hz. Peygamber’e duyulan özlemin ifade edildiğini söylenebilir:

Bülbül-i aşkumla hep meşk-i enînüm tâzedür
Dâhi ol nev-res gül-i ‘ismet-zemînüm tâzedür

Osmanzâde Tâib, 41/1

Bâğ-ı sînem eşk-i şebnem rîze kim sîr-âb ider
Lâle-i mihnet gül-i hasret-resînüm tâzedür

Osmanzâde Tâib, 41/2

Aziz Mahmûd Hüdâyî ise aşağıdaki beyitlerde Hazret-i Peygamber’i (sav) eşi benzeri olmayan bir güle benzetmiştir. Gül bahçesindeki bülbülün inlemesinin asıl nedeninin ise Hz. Peygamber’e karşı duyduğu aşk olduğunu söyleyerek hüsn-i talile hoş bir örnek oluşturmuştur. Dörtlükte ise Hz. Peygamber’i, “Allah’ın gül bahçesinin gülü” olarak nitelemiştir:

Ey gönül ayru değilsin yârdan
Sırr-ı pâk-i Mustafâ Muhtârdan

A. Mahmûd Hüdâyî, 144/1

Verd-i bî-hemtâyadır şevk u tarab
Bülbülün zârı değil gülzârdan

A. Mahmûd Hüdâyî, 144/5

Bedr-i dücâ şems-i duhâ
Verd-i gülistân-ı Hudâ

4.1.3. Gül-Diğer Dînî Şahsiyetler

4.1.3.1. Bilâl-i Habeşî

Bilâl-i Habeşî, İslâmiyeti Hz. Ebûbekir vasıtasıyla kabul eden, Mekke'de İslâmiyeti kabul ettiğini açıklayan ilk yedi kişiden biri olup işkencelere maruz kalan, Hz. Peygamber'in (sav) ilk müezzini. Ömrü boyunca Hz. Peygamber'e müezzinlik yapmış hatta sabah ezanlarında okunan “es-salâtü hayrun-mine'n-nevm” (namaz uykudan hayırlıdır) ibaresi kendisi tarafından ezana eklenmiş ve Hz. Peygamber bundan memnun olarak okumasına izin vermiştir. Bilâl-i Habeşî, “uzun boylu, zayıf ve kuru yüzlü, kamburca, gür ve kır saçlı, siyah tenli” idi (Fayda, 1992, c. 6: 152-153).

Dîvân şiirinde genellikle, Bilâl-i Habeşî'nin siyâhî olma yönünden bahsedilir. Sevgilinin yanağındaki siyah nokta/ben, ya Habeşli birine ya da Bilâl-i Habeşî'ye benzetilir. Şem'î, aşağıdaki beytinde, sevgilinin yanağındaki beni, cennet bahçesinde gül toplayan Bilâl-i Habeşî benzetmesiyle anlatır:

Didiler hâl-i siyehkâruna haddünde görüp

Gül dirür gülşen-i cennetde Bilâl-i Habeşî

Şem'î, 183/4

4.1.3.2. Ehl-i Beyt

Arapça bir tamlama olan “ehl-i beyt” kelimesi “hâne halkı, aile” (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 599; Devellioğlu, 2003: 209), “bir zât-ı celîlü'l-kadrin bilhassa Hazret-i Resûl-i ekrem'in müte'allikatı” (Cûdî, 2006: 98; Nâcî, 2009: 124) anlamındadır. Dinî bir terim olarak kullanıldığında ise Hz. Peygamber'in (sav) ev halkı kastedilir. Ehl-i beyt Hz. Peygamber'in kendisi,

damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatıma, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den ibarettir.

Yapılan taramalar sonucunda beyitlerde nadiren rastladığımız teşbihlerden biri de ehl-i beytin güle benzetilmesidir. Bâkî, bir beytinde Hz. Peygamberin meclisini bir bağa; sahabeleri çiçeklere; ehl-i beytini ise güle benzetmiştir:

Döndi safâda encümen-i Mustafâ'ya bâg

Hayl-ı şükûfe zümre-i Eshâb u Âl gül

Bâkî, 308/3

Bağ mutlulukta Hz. Mustafa'nın (sav) meclisine döndü. Sahabe zümresi çiçekler; Âl-i Beyt ise gül oldu.

4.1.3.3. Fazlullâh-ı Hurûfî

Hurûfilik, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayıştır. Fazlullâh-ı Hurûfî (ö. 796/1394) ise, İslâm âleminde bâtınî düşüncelerin ışığında Hurûfliği bir sistem şekline sokan ve bir fırka halinde yayan kişidir. O, rüya yoluyla gerçeği bulduğunu, bazı sırların kendisine bildirildiğini iddia eden, Arapçadaki yirmisekiz harf ve bunlara ilaveten Farsçadaki dört harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle Hurûfilik sistemini yerleştiren biridir (Aksu, 1998, c. 18: 408).

Nesîmî, Hurûfilik'in Suriye ve Anadolu'da yayılmasında etkili olan ve pek çok Bektâşî ve Alevî şâire tesir ettiği bilinen bir şâirdir. Aşağıdaki beytinde de Hurûfilik'i sistemleştiren Fazlullâh-ı Hurûfî'ye telmihte bulunmuş ve onunla gül arasında ilişki kurmuştur. İki farklı şekilde anlaşılmaya müsait olarak yazdığı aşağıdaki satırların ilk anlamında, Rahmân'ın/Allah'ın fazlı ile rahmetin tekrar geldiğini böylece gülistândaki çiçeklerin açıldığını ifade eder. İkinci yorumda ise Fazlullâh'ın rahmeti/himmeti sayesinde gülistânda/müridler arasında/dergâhta çiçeklerin açtığı/yeni manaların açıldığı anlamı çıkar:

Rahmeti geldi iriştî Fazl-ı rahmânın yine

Çiçeği açıldı güldü şol gülistânın yine

Nesîmî, 382/1

4.1.3.4. Hacı Bayram Velî

Tarikat taçlarının güle benzetildiği ve bunların çeşitleri ilgili bölümde anlatılmıştır. Hacı Bayram Velî Hazretlerinin kullandığı taç da güle benzetilir:

Mekân dutdı ferşinde seyrân ider arşında

Nûrdur tâcî başında güli Hacı Bayrâmın

Kemal Ümmî, 67/14

4.1.3.5. Hz. Ali / Hz. Hüseyin

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (sav) amcası Ebû Tâlib'in oğlu ve kızı Hz. Fatıma'nın eşidir. İslâmiyeti kabul eden ilk dört kişiden; hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir ve Hz. Peygamber'in “Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır”¹⁰¹ gibi birçok övgüsüne mazhar olmuştur. Hz. Peygamber'in soyu dört büyük halifenin sonuncusu olan Hz. Ali ile devam etmiştir.

Hz. Ali'nin iki oğlundan biri olan Hz. Hüseyin'in, Kerbelâ'da yanındaki 72 kişiyle birlikte zalimce şehit edilmesi edebiyatımızda “Maktel-i Hüseyin”lerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı Dîvân şâirleri Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine beyitlerinde yer vermiştir. Bunlardan biri olan Leskofçalı Gâlib, sînesinin bağında Hz. Ali'nin sevgisinden doğan bir gül bahçesinin açtığını söyler. Bu bağın bülbülü ise hep “Hüseynî” makamında öter. Şâir, “Hüseynî” kelimesini kullanarak hem elîm hadiseye telmihte

¹⁰¹ Kara, 2006: 183'ten naklen: *Keşfu'l-hafa*, I, 203.

bulunmuş hem de Türk halk müziğinde en çok kullanılan makamlardan biri olan Hüseyinî makamına¹⁰² işaret etmiştir:

Bâğ-ı sînem gülşen-i hubb-ı Alî'dir tâ ezel
Hep Hüseyinîdir nevâsı andelîb-i zârımın

L. Gâlib, 76/3

4.1.3.6. İbrahim Gülşenî

İbrahim Gülşenî Hazretleri, Gülşenî/Gülşeniyye tarikatının kurucusudur. Aslen Azerbaycanlı olup Mısır'da yaşamış ve 1533'te vefat etmiştir. Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak *Ma'nevî*'yi yazmıştır (Onay, 2009: 209).

İbrahim Gülşenî Hazretleri gençlik yıllarında yazdığı şiirlerde “Heybetî” mahlâsını kullanmıştır. Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1486) kendisine bir gül vermesi ve “sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin” demesi üzerine mahlâsını “Gülşenî” olarak değiştirmiştir. Oğlu Ahmed Çelebi, onun düşüncelerini sistemleştirerek “Gülşeniyye” tarikatını meydana getirmiştir (Kara, 1996, c.14: 256-259).

Dîvân şâirleri, isminin de zengin çağrışımlara müsait olması nedeniyle, İbrahim Gülşenî'den ve kurduğu tarikatı “Gülşenîlik”ten şiirlerde bahsetmişlerdir. Aşağıdaki beyitte şâir, ayrılığı dikene, kavuşmayı gül bahçesine benzetmiş; eğer Gülşenî'nin yardımı olursa bu kavuşmanın gerçekleşebileceğini belirtmiştir:

Gülşen-i vasl ola hâr-ı hecr iken ser-menzilün
Hayretî ger himmet ide sana Sultân Gülşenî

Hayretî, 424/5

Hayretî! Eğer Sultân Gülşenî sana himmet ederse, sen ayrılık dikeninde iken senin ilk menzilin kavuşmanın gül bahçesi olacaktır.

¹⁰² Mûsikîmizin en eski makamlarından bu makam tiz sekizlideki “mî” sesinin adıdır. Nevâ ve acem perdesi arasındaki ses, hüseyinî perdesi (Ayverdi, 2011: 524).

Aşağıdaki beyitte ise Şeyhülislâm Yahyâ, bülbülün gülün karşısında ötmesini, Gülşenî tarikatının dervişlerinin evrâd okumasına benzetmiştir. Dervişler nasıl ki Kur’ân’dan evrâd okuyorsa, bülbüller de gül mushafından sabah akşam evrâdını okumaktadırlar:

Andelîb-i hoş-sadâ bir Gülşenî dervîsidür

Mushaf-ı gülden okur subh u mesâ evrâdını

Ş. Yahyâ, 433/3

Güzel sesli olan bülbül, bir Gülşenî dervîsidir ve gül mushafından sabah akşam evrâdını okur.

Dün gülşenî tarîkine girdi gamı ile

Dervîş gonca nâmına bir gül-ruhun hezâr

Sâbit, 128/4

Bülbül sıkıntılarıyla birlikte, dervîş gonca adına bir gül yanaklının gülşenî tarîkine girdi.

4.1.3.7. Rıdvân

Gül ile ilişkilendirilerek kullanılan dînî terimlerden biri de, İslâmî inançlarımıza göre cennetin bekçisi olup cennete girecek olan mü’minlere kapıları açacak olan, cennetteki mü’minlere hizmet eden meleklerin başkanı olan meleğin ismi; “Rıdvân”dır (Devellioğlu, 2008: 891; MEB, Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 306; DİB, Dînî Kavramlar Sözlüğü, 2009: 483). Huld ve Firdevs¹⁰³ ise sekiz cennetten¹⁰⁴ ikisinin isimleridir (Devellioğlu, 2008: 268/380; MEB, Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 48).

¹⁰³ “İman edip sâlih amel işleyenlerin konaklama yerleri Firdevs cennetleridir.” (Kur’ân-ı Kerîm, 18/107).

“İmanlarının gereğini hakkıyla yapan mü’minler Firdevs cennetlerine girecekler ve orada ebedî kalacaklardır.” (Kur’ân-ı Kerîm, 23/11).

Firdevs cennetine namazlarını vaktinde ve bilinçli olarak kılanlar, boş işlerden uzak duranlar, zekatlarını verenler, namusunu koruyanlar, emanete titizlik gösterenler ve verdikleri sözlerde duranlar gireceklerdir. Bir hadis-i şerifte: “Cennetin yüz tabakası vardır. Her tabaka arası yerle gök arası kadardır. Firdevs, cennetin en üst tabakasıdır ve buradan dört tane nehir çıkar. Firdevs’in üzerinde ise Allah’ın arşı vardır. Allah’tan (cenneti) istediğinizde Firdevs’i isteyiniz.” buyurulmuştur (MEB, Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 98).

¹⁰⁴ Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde ismi geçen sekiz cennet: Firdevs, Adn, Me’va, Naîm, Huld, Karâr, Dârüsselâm ve Dârülmukâme.

Aşağıdaki beyitte şâir, mahbûbunun güzelliğini anlatabilmek için mübalağaya başvurmuştur. Eğer şâirin sevgilisinin yanağının renginin aksi, Huld cennetinin bağına düşerse, en üst cennet olan Firdevs cennetinin gülü de gül bahçesi de Rıdvân'a, diken gibi görünecektir. Dolayısıyla şâir, sevgilisinin gül yanağının benzerinin Firdevs cennetinde bile bulunmadığını îmâ etmiştir:

Yanağın renginün aksi irerse Huld bâğına

Gül ü gülzâr-ı Firdevsün diken görine Rıdvâna

Ahmedî, 589/5

4.1.3.8. Zelihâ / Züleyhâ

Mısır azîzinin eşi olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de de kendisinden bahsedilen Züleyhâ'nın, Hz. Yûsuf ile arasındaki macerâyâ, Hz. Yûsuf'un anlatıldığı bölümde değinilmişti. Züleyhâ güzelliği ile meşhur olan bir kadındır. Hz. Yûsuf ise hem çok güzeldir hem de iffetlidir. Leskofçalı Gâlib, aşağıdaki beytinde, mehtap gecesinde gördüğü ince, nârin ve güzel gül fidanını Züleyhâ'ya benzetir. Hz. Yûsuf'un güneşe benzettiği güzelliğinin ışığının/parlaklığının ise, o fidanın duruşundan kaynaklandığını söyler:

Mihr-i hüsn-i Yûsuf eyler hey'etinden iltimâ'

Nahl-i gül ayn-ı Züleyhâ'dır şeb-i mehtâbda

L. Gâlib, 107/3

Mehtap gecesinde gül fidanı Züleyhâ'nın ta kendisidir. Yûsuf'un güzelliğinin güneşi, (onun) şeklinden/duruşundan parlaklık kazanır.

4.1.4. Gül-Dinî Mefhumlar

4.1.4.1. Kemâlât

Tasavvufî anlayışta gülün kudsî bir anlamı olduğu gibi gül suyu da İlâhî anlamlara gelmektedir. Örneğin Kemal Ümmî, şeriâtı gül bahçesine,

gülü marifetin timsâline benzetirken gül suyunun mârifet ilminin kendisi olduğunu söyler (Sarıççek, 1997: 325).

Kelime anlamına bakıldığında ise “kemâlât”, “insanın bilgi ve ahlak güzelliği bakımından olgunluğu” (Devellioğlu, 2003: 505; Nâcî, 2009: 326) demektir. Ümmî Sinân, bu bilgi ve ahlakta yükselmeyi gül suyuna benzetir:

Gel ey kâmil kemâlâtın gülâbın virdüm anlarsan

Çevir dilden yedi çerhin dolâbın virdüm anlarsan

Ümmî Sinan, 89/1

4.1.4.2. Cemâl

Kelime anlamı olarak cemâl, yüz güzelliği (Ayverdi, 2011: 188; Devellioğlu, 2003: 132), zâhirî ve bâtinî güzellik (Nâcî, 2009: 85) demektir. Tasavvufî bir terim olarak ise, “Âşığın ısrarlı râğbeti ve talebi üzerine ma’şûkun kemalleri izhar etmesi” (Uludağ, bty: 116); “Allah’ın rahmet ve lütuf sıfatları” (Seccâdî, 2007: 85); “Allah’ın mutlak güzelliğine, lütfuna ve iyiliğine işaret eden, mutlak güzelliğinin, yaratılıştaki mükemmellik olarak varlıklara yansması” (MEB Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 47) anlamında kullanılan Allah’ın isimlerinden biridir.

“Cemâl” isminin karşıtı “Celâl”dir. Allah istediği zaman cemâlî veya celâlî şekilde tezâhür edebilir. Allah’ın Cemâlî tecellîsi, insanın “rıza, lutf, ihsân, kerem, rahmet ve bereket” mazhar olduğu anları ifade eder. Celâlî tecellî ise, “kahır, darbeyi, cebri, intikamı, azab ve gazaba maruz kalınan halleri” anlatır. “Bu tecellî, halkın Hakk karşısında eğilmesini, bencillikten ve benlik davasından vazgeçmesini sağlar, bir terbiye vasıtasıdır (Uludağ, bty: 115-116).

Aşağıdaki beytinde Mısrî, Allah’ın cemâlî tecellilerini gül ile cemâlî tecellîlerini ise diken ile özdeşleştirerek ifade etmiştir. Fakat O, ne zaman cemâlî bir tecellî gelse arkasından hemen celâlî bir tecellînin geldiğini; bunun tıpkı gül görüldükten sonra arkasından hemen dikeninin görüldüğü gibi olduğunu belirtir:

Cemâli zâhir olsa tiz celâli yakalar anı

Görürsün bir gül açılrsa yanında har olur peydâ

Niyâzî-i Mısırî, k. 1/11

Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman Allah'ın izni ile ateş onu yakmamış, hatta o ateş gül bahçesine dönüşmüştür. Klasik edebiyatımızda bu olayın telmihine sık sık rastlanır. Bunun yanı sıra ateş ile gülün arasındaki renk benzerliği de bu tür benzetmelere zemin oluşturmuştur. Yunus, aşağıdaki beyitte bu kıssaya telmihte bulunduğu gibi, “Kur’ân’ın rehber, cennetin ise vatan olduğunu fakat cehennem de Allah’tan olduğu için onu, gül bahçesinin gülü kabul edebileceğini” söyleyerek teslimiyetteki derecesini göstermektedir:

Pîşrev bize Kur’ân durur vatan bize cennet durur

Ol Tamu’yı Hak yandurur ol gül-i gülzârdur bize

Y. Emre, 333/6

4.1.4.3. İlim / İrfan

Yeni Tarama Sözlüğü’ndeki anlamına göre “toylamak” kelimesi “ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak” anlamlarına gelmektedir (Dilçin, 2009: 223). Mideyi doyurarak maddî anlamda ziyafet olabileceği gibi, aklı ve rûhu doyurarak mecâzî anlamda bir ziyafet yapmak da mümkündür. Aşağıdaki beyitte Ümmî Sinân böyle bir ziyafetten bahseder. O, güle benzettiği ilim ve irfân ile can dimağının doyacağını, peygamberlerin ve evliyaların erdiği asıl lezzetin bu olduğunu söyler:

İlm ü irfânın güliyle cân dimâğın toyladun

Enbiyâlar evliyâlar irdüğü lezzet budur

Ümmî Sinân, 42/4

4.1.4.4. İman

Yunus Emre başka bir beytinde ise imanı güle benzetir. İnsanın beyaz bir sayfa gibi olan kalbine günahlar girdikçe, o kalbi nokta nokta siyahlaştırması gibi, kalbde yer alan iman güllerinin günahlardan dolayı solduğunu söyler. Fakat Yunus’a göre, bu gülleri tekrar canlandırmanın bir yolu vardır. O da inayet suyu ile her an o kalbi yıkamaktır:

Günâhun çoğu şûmından îmânun gülleri soldı

Înâyet suyıla her dem niçün anı suvarmazsın

Y. Emre, 234/3

4.1.4.5. Kul Hakkı

İslâm dininin yasakladığı konulardan biri olan “kul hakkı” ile ilgili çeşitli ayetler bulunmaktadır. Kur’ân’da yer alan 2/188; 4/29-31, 160-161; 9/34. ayetlerde Allah, insanların birbirlerinin mallarını haksız yere yememelerini, bile bile günaha girmemelerini, Yahudilerin insanların mallarını haksız yere yemelerinden dolayı daha önce onlara helal kılınan şeylerin sonradan haram kılındığını bildirmekte, insanların bu kötü davranıştan uzak durmalarını emretmektedir.

Yunus Emre, aşağıdaki beytinde kul hakkına girmemek gerektiğinden bahsederken, bunu “başkasının bağına girmemek, başkasının gülünü toplamamak” ibareleriyle somutlaştırmıştır¹⁰⁵:

Kimse bağına girmegil kimse güline dirmegil

Var kendü ma’şûkunıla bâğçede el alış yürü

Y. Emre, 403/6

4.1.4.6. Öldükten Sonra Dirilme / Ebedî Hayat

Yapılan taramalar esnasında gülün dînî mefhumlarla birlikte kullanımına Yunus Emre Dîvânı’nda sıkça rastlandı. Hiçbir gazelde

¹⁰⁵ Bu beytin tasavvufî açıdan, “bir yola girildiği zaman başka bir yola girmemek gerektiği” manasında yorumlandığını da hatırlatmak gerekir.

karşımıza çıkmayan, öldükten sonra dirilmeyi çağrıştıran aşağıdaki kullanımında Yunus Emre, önce yanıp yok olmayı, sonra da solmayan bir gül olarak açmayı belirterek ebedî hayatı kastetmiştir:

Ko ben yanayın tüteyin dost bahçesinde yiteyin
Bir gül olayın biteyin açılıban solmayayın

Y. Emre, 269/6

4.1.4.7. Nübüvvet

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, peygamberlik makamını gül bahçesine benzetir. Peygamberliğin gül bahçesinin güzelliğini tazelemek için taştan bile Hz. Peygamber'in mucizesi olarak su çıktığını söyler. Şâir burada bir hadîse işâret etmektedir: Ziyâd bin Hâris es-Sudâî'den nakledilen hadise göre, Ziyâdın kavminden bir kavim gelip yazın kuyularının suyunu çektiğini ve susuz kaldıklarını bildirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav) yedi tane çakıl taşı getirterek bunları elinde ovuşturup dua eder ve memleketlerine gittiklerinde bunları Allah'ın adını anarak sıra ile kuyuya atmalarını söyler. Bu hadiseden sonra kuyunun suyu dolup taşar ve bir daha dibi görünmez (Şentük, 2006: 269).

Kılmag içün tâze gülzâr-i nübüvvet revnâkın
Mu'cizinden eylemiş izhâr seng-i hâre su

Fuzûlî, k. 3/18

4.2. Gül-Tasavvuf

İslam kültür ve medeniyet coğrafyasında ortaya çıkan önemli oluşumlardan biri de tasavvuftur. İnsanın iç boyutunu ele alan, ahlâkî güzellikleri benimseten, dînî tecrübeleri zenginleştiren bir yaşama, düşünme ve yorumlama şekli olan tasavvuf, zamanla dînî ilimlerden biri olmuştur.

Mustafa Kara tasavvufu özetle şöyle tanımlar:

“Tasavvuf, İslâmî kaynaklardan hareketle dînî prensiplerin konu ile ilgili yönlerini inceleyen, derinleştiren, başkalarına da aktarma yollarını gösteren bir faaliyettir. Bir başka ifade ile tasavvuf, Kur’an ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibaret bir ahlak ve tefekkür sistemidir” (Kara, 2006: 16).¹⁰⁶

Dîvân şiirinde hakîkî ve mecâzî/İlâhî ve beşerî aşk içiçe geçmiş bir vaziyettedir. Bilhassa şâirlerin bazı kelimeleri hem gerçek hem de mecaz anlama gelebilecek şekilde kullanmaları kimi beyitleri hem beşerî açıdan hem tasavvufî açıdan yorumlanabilir hale getirmiştir. Andrews bu konuda şöyle der:

“Herhangi bir şiirde tasavvufî, dînî yorumun üstünlüğü, birincilliği sorgulanabilir ama böyle bir yorum potansiyeli barındırmayan bir şiir bulmak güçtür” (2000: 107).

Şiirlerinde tasavvufî aşkın aranmasının güç olduğu birçok araştırmacı tarafından belirtilen Bâkî ve Nedîm gibi şâirlerin şiirlerinde kullandığı kelimeler bile tasavvufî çağrışımlarla doludur. Bu konuda Muhsin Macit, Nedîm’in aşağıdaki beytini örnek verdikten sonra şu açıklamaları yapmıştır:

O şûhun sunduğu peymâneyi redd etmezüz elbet
Anunla böylece ahd etmişiz peymânımız vardır

“Bu beyitle Nedîm dîvânında değil de tasavvuf neşvesi taşıyan bir şâirin dîvânında karşılaşıydık pekâlâ bezm-i ezelde (ezel meclisinde) gerçekleşen akitleşmeyi hatırlar ve beyti tasavvufî örüntü içerisinde açıklama yoluna giderdik. Fakat böyle bir yoruma girişmesek bile beyitte geçen peymâne, ahd ve peymân sözcüklerinin uyandırdığı çağrışımı gözardı edemeyiz” (Macit, 2006: 54).

¹⁰⁶ Sûfî kelimesinin anlamları, tasavvufun çeşitli mutasavvıflarca hangi anlamlara geldiğinin ayrıntılı açıklaması ve tasavvuf ve tarikatler tarihi hakkındaki kapsamlı bilgi için bkz: Kara, 2006.

Yukarıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında tasavvuf bölümünün haricindeki bölümlerde yer alan kimi beyitleri de tasavvufî açıdan yorumlamak mümkün olabilmektedir.

Tasavvuf ehlinin “aşk/muhabbet” vb. kelimelere yüklediği tasavvufî anlamları bilmenin şiirleri anlayıp yorumlamak açısından yararlı olacağı şüphesizdir. Bu konuda Ebû Abdullah Küreşî, “muhabbetin hakikati, kendine hiçbir şey bırakmayacak şekilde bütün varlığını sevgiline hibe etmendir” der. Ebû Ali Dekkâk göre, “muhabbet haddi aştığı zaman aşk adını alır”. Kettânî muhabbeti, “bütün tercihlerin sevgili lehinde yapılmasıdır” diyerek tanımlar. İbn Abdüsselâm, “muhabbet seni hem kör hem sağır eden şeydir. Ondan başkasını göremezsın” der. Ebû Said Arabî’nin anlayışına göre muhabbet “sevgiliyi her şeye tercih etmektir (Kara, 2006: 86). Her şeyin Allah ile ve Allah için olduğu anlayışına sahip olan bir kul için muhabbet, bir gül zerafetinde gelişir ve o kulun gönlü de güldür. Bu nedenle gül, muhabbetin remzidir (Sayın, 2013: 79).

Yukarıda verilen tanımlarda da görüldüğü üzere “aşk ve muhabbet” hem beşerî hem İlâhî bir sevgili için kullanılabilir. Eğer belirgin bir ipucu verilmezse Dîvân şâirinin bahsettiği aşkın beşerî mi yoksa İlâhî mi olduğunu anlamak zor olabilmektedir. Örneğin, Dîvân şiiri anlayışında inleyip, ortalığı ayağa kaldıran bülbül acemi, aşktan anlamayan biri olarak kabul edilir. Çünkü gerçek âşık, sevgiliden gelen her şeye râzıdır, ondan geleni kabullenip susmalıdır. Tasavvufta da aşk yaşanır, anlatılamaz, tarif edilemez, dolayısıyla susmak esastır (Kara, 2006: 134):

Ders-i aşkun müşkilin Yahyâ nice hall eylesün

Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez

Ş. Yahyâ, 140/5

Bununla birlikte aslında “aşk” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Bu sebeple ilk zâhidler bu kelimeyi kullanmayıp daha çok “muhabbet” kelimesini kullanmışlardır. Aşk kelimesini bir tasavvuf terimi olarak ilk kullanan Ebû Hüseyin Nûrî’dir. O “muhib” kelimesiyle sevdiğine kavuşan kişiyi, “âşık” kelimesiyle de henüz sevgiliye kavuşmamış kişiyi kastetmiştir (Kara, 2006: 133). Biz, çalışmamızın kapsamı

gereği gülün tasavvufî anlamları üzerinde duracağımız için, ayrıntılı bilgiyi ilgili eserlere yönlendirip asıl konuya geçmeyi uygun buluyoruz.

Çalışmamızın giriş bölümünde detaylı bir şekilde üzerinde durulduğu üzere gül, hak ve batıl birçok dinde çeşitli anlamlarda kullanıldığı gibi tasavvufta da birçok anlama gelebilecek şekilde kullanılmış, çeşitli simgelerle farklı manaları ifade etmeye aracılık yapmıştır. Örneğin, gülün gonca hali, vahdeti; açılmış hali ise kesreti simgeler. Gül, Allah'ın cemal sıfatının tecellisi olarak kabul edilir, ölümsüz varlığın simgesidir. Gül aynı zamanda hürriyetin sembolüdür. Hürriyet Allah'tan başkasının kulu ve kölesi olmamak, hâtırın Allah'tan başkasına bağlanmamasıdır (Cebecioğlu, 1997: 374). Allah dışındaki bütün sevgilerden hürleşen bir ruh, gülün Allah huzurundaki asil ve hür duruşuna kavuşur. Bu nedenle gül, hür ve asil bir ruhla kullukla özgürleşen gönlün sembolüdür (Sayın, 2013: 82).

Tasavvufta gül, Allah'ın ve Rasulullah'ın sevgisini temsil ettiği için İlâhî aşkın; insan-ı kâmilin gönlünü temsil ettiği için muhabbetin, ubûdiyetin ve hürriyetin sembolüdür. Kalbi, ağıyar denilen Allah dışındaki bütün sevgililerden temizlenen bir kul için gerçek sevgi, bir gül güzelliğinde ortaya çıkar. Bu nedenle gül, İlâhî aşkın sembolüdür (Sayın, 2013: 76-77; Üstüner, 2007: 364). Gül'ün tasavvufî anlamı mutasavvıflara göre farklılıklar gösterir. Cebecioğlu'na göre gül, bilginin gönülde meydana getirdiği meyveyi simgeler (1997: 300). Bursevî'ye göre gül, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hak'tan aldığı esmâ ve tecellî bilgisinin remzidir (*Risâle-i Gül*). Ruzbihân Baklî, Allah'ı gül bulutlarından kırmızı, yüce bir gül şeklinde hayal eder. Bunda “kırmızı gül Allah'ın mehabetinden bir parçadır” hadisinin etkisi vardır (Uludağ, 2001: 149).

Gülzâr, kalbin mutlak olarak fethinin ve açılışının sembolüdür (Cebecioğlu, 1997: 300; Uludağ, 2001: 149; Üstüner, 2007: 367). “Sâlikin kalbinin marifetlere açıldığı makamdır. Diğer bir tabirle Hakkın tevfikini elde eden sâlikin fûtuhat makamıdır” (Seccâdî, 2007: 164). Kendisinde İlâhî hakikatlerin ve aşkın tecellî ettiği kalp, Allah ve Rasulullah'ın sırlarını içinde barındıran bir gül gibi olur (Sayın, 2013: 78). Bu makamda Uludağ'ın tespiti çok önemlidir:

“Bununla beraber insan, yeryüzünde Allah’ın evi olan Ka’be’yi ve câmileri nasıl temiz tutuyorsa iç âleminde Allah’ın evi ve nazargâhı olan kalbini de öyle temiz tutmalıdır. Suretteki evi temizleyip mana ve siretteki evi temizlememek hata olur. Hâne mâmur olacak ki Sultân gelsin, kalp temiz olacak ki içine İlâhî hakikatler ve marifetler tecellî etsin.” (2001: 110).

Gülün yapraklarının güzelliği ve saflığı, uzun, dikenli bir dalın ucunda sağlam bir köke yerleşmiş olması, Allah’a giden mistik yolu sembolize eder (Altıntaş, 2010: 23; Çiști, 2011: 127). Gonca kapalı olduğu için sır tutmaya, gül ise açıldığı için sırrını ifşâ etme anlamında da kullanılır. Şeytanın tuzaklarına ve nefsin aldatıcı sesine gönlünü kapatan bir insanın gönlü, gül (gonca) olur. Bu insanın gönlü ubûdiyet sırlarına mazhar olduğu için gül (goncası) gibi olur. Bu sebeple gül ubûdiyetin sembolüdür (Sayın, 2013: 78).

Ayvazoğlu, *Âriflerin Menkîbeleri* isimli eserde Eflâkî Dede’nin konumuzla ilgili bir kıssa anlattığını belirtir. Bu kıssayı özetleyerek aşağıda veriyoruz:

“Mevlânâ ile Şems bir gün sohbet ederken, Mevlânâ’nın eşi Kira Hâtun dayanamayıp kapının deliğinden içeri bakar. Bu sırada evin duvarından altı heybetli adamın içeri girip Mevlânâ’nın önüne bir demet gül bırakıp gittiğini görür. Mevlânâ gülleri koruması için Kira Hâtun’a verdiğinde, Kira Hâtun güllerin birkaç yaprağını hizmetçisiyle attara gönderir ve attarlar kış gününde bu güllerin nereden geldiğini anlayamayarak hayrette kalır. Bir Hintli tacir, bu gülün Hindistan gülü olduğunu ve Serendip civarında yetiştiğini söyler. Eve dönen hizmetçi duyduklarını Kira Hâtun’a anlatırken içeri Mevlânâ girer: “O gül demetini başkasına gösterme. Çünkü Hindistan’ın kutupları ve kutsal İrem Bağı’nın bahçıvanları onu can dimağını ve gözünü kuvvetlendirsın diye göndermişler.” der.

Eflâkî Dede’nin anlattığına göre Kira Hâtun bu gülleri son nefesine kadar saklamış, yapraklarından birkaçını Mevlânâ’nın izni ile Gürcü Hâtun’a vermiş, kimin gözü ağrısa bu yaprakları sürdüğü zaman hemen

iyileşirmiş. Kokusu ve rengi yıllar boyunca hep taze kalmış, hiç değişmemiş.”

Ayvazoğlu, bu kıssayı verdikten sonra, bu hikâyenin İlâhî güzellik, gönül gözünün açılması, Hz. Peygamber’in (sav) gül sevgisi, Hz. Ali’nin son nefesini vermeden kokladığı deste gül gibi, dînî ve tasavvufî motiflerle örülmüş bir hikaye olduğunu söyler (1996: 97-98).

Bursevî, gülün başka zaman seherde koktuğu kadar güzel kokmadığını belirtir ve âşığa, seher vakitlerinde uyanıp kırmızı gülün ateşine yanmasını; amacının onun renginin değil hoş kokusunun olduğunu söyler. O, nezle olan kişinin bahçede gülün şeklini ve rengini görse de kokusunu duyamadığını; bunun tıpkı isimleri, şekilleri görüp de onların hakikatinden ve sırrından haberdar olmayan kişilere benzediğini belirtir. Çünkü gülün kokusu ilahi sırlardan ve hakikatlerden haber verir (1997, c. 2: 207/219).

Yazılışları “gülhan” ile aynı olduğu için Dîvân şiirinde birden çok anlamı çağrıştıracak biçimde kullanılan “külhan” kelimesinin de tasavvufî manaları vardır. Bilindiği üzere külhan, hamamlarda bulunan ve suyu ısıtmak için içinde ateş yakılan bölümdür. Tasavvuf edebiyatında ise, nefs-i emmâre dünya ve insan bedeni gibi anlamlara gelir (Seccâdî, 2007: 164).

4.2.1. Gül-Sembol / Simge / İstiâre

Hemen her tarikat güle, kendine göre bir anlam yüklemiştir. Kâdirîlerin başlarına giydikleri arakiyenin tepesine çuhadan daire şeklinde diktikleri parçaya “gül” ismini vermeleri buna bir örnektir. Bu gül, Bağdâd gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi çeşitlere ayrılır. Genellikle güller, bir daire on sekize bölünmek ve altışar altışar iplik ile birbirine bitleştirilerek dikilirdi. Bağdâd gülü, iç içe üç daireden oluşur ve şeyhlere mahsus tâclara dikilirdi. Havuzlu, kafesli ve kız gülü, dervişlerin arakiyelerinde kullanılırdı. Rifâîler’de, bir tas ateşte kızartılır ve kıpkırmızı olunca kafaya geçirilerek soğutulur... Gül yalanırken veya kızarmış pirinç tas giyilirken, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığında, Allah’ın ateşe “Ey ateş, İbrahim’e soğuk ve selâmet üzere ol” (Enbiyâ/69) âyeti okunur (Cebecioğlu, 1997: 300).

Kadirîler gülün Arapça'sı olan “verd” kelimesinin her bir harfine farklı bir anlam yüklemişlerdir. Onlara göre “vav” harfi, Hz. Peygamber'in (sav) “velâyet” yönüne; “rı” harfi, Hz. Peygamber'in âlemlere “rahmet” olarak gönderilmesi yönüne; “dal” harfi ise, davetçiliğine, tebliğle görevlendirilmesi yönüne işaret etmektedir (Kara, 1993: 11-12).

Daha önce de belirtildiği üzere bu gibi mânâ çıkartmalar, her tarikatın hayata kendi aynasından bakış açısına göre farklılıklar göstermektedir. Hz. Peygamber ve gül ilişkisi hiçbir âyette ve hadiste bulunmamasına rağmen, ehl-i tasavvuf hüsn-i talil yoluyla yeni anlamlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin Bektâşilik'te “gül destesi” farklı anlamlar ifade etmektedir. Bektâşî nefeslerinde sürekli karşılaşılan “gül destesi” tabirinin anlamı şu rivâyete dayanır: Hazret-i Ali (ra) vefat edeceğini anlayınca Selmân-ı Fârisî'ye: “Bana bir deste gül getir” dedi. Hz. Ali de, Selmân'ın getirdiği gül destesini aldı ve vefat etti (Cebecioğlu, 1997: 301; Pakalın, 1983: 685).

Rifâîler'in zikir yaparken ateşte kızdırıp yaladıkları demire de “gül” denir. Bu işin aldığı isim ise “gül yalamak”tır. Bu demir yassı ve soru işareti şeklindedir. Pakalın, “burhan makamında olarak yaladıkları” arasözünü koymuştur (Kara, 2006: 210; Kurnaz, 1996, c. 14: 219-222; Pakalın, 1983: 683). Onay, “gül yalamak”la ilgili şu ayrıntıları verir:

“Rifâî dervişleri gelberi şeklinde yassı tarafı kıpkırmızı bir demiri sapından tutarak ön dişleriyle sıkıp, esmâ-yı hüsnâdan Hayy ismini zikrederek söndürürlerdi. Dişler ateşten birdenbire müteessir olmadığı ve ağızdaki guddeleri hararet tesiriyle fazla tükürük ifraz ettiği için bu demire tükürükleri dokundurmak ve hayy hayy dedikçe nefes buhâr vermek suretiyle söndürürlerdi. İşte bu demire kırmızılığın kinaye olan gül; söndürmeye “gül söndürme” veya “gül yalama” derlerdi. İzzet Molla şu beytinde buna işaret etmiştir:

Bahâne ile gül-i la'l-i dilberi yalayıp
Cenâb-ı şeyh karıştırdı halkı tevhide

Mânâ: Şeyh Efendi kızgın demire benzeyen dilberin dudağını bahaneyle yalayarak halkı tevhîde(!) karıştırdı.” (2009: 206).

4.2.1.1. Gonca Hâlinde Gül - Açılmış Gül

Gonca hâlindeki gül vahdete, birliğe; açılmış gül ise kesrete çokluğa, yani birliğin çokluk halindeki görünüşüne işarettir. Yine gonca gül, halvet halini, dervişin Rabbi ile olan sır anını, açılmış gül de sırrın açığa vurulmasını simgeler. Tasavvufî düşüncede servi vahdeti simgelediği için, kesret içindeki vahdeti anlatmak amacıyla “serv-i gül-endâm” terkibi kullanılır (Bardakcı, 2010: 110).

Taşlıcalı Yahyâ aşağıdaki beytinde goncanın sırların mahzeni olma yönüne değinir. O, bir kişinin velâyet ehli birinden bir velâyet kokusu, yani İlâhî sırlardan bir sır aldığında o kişinin ağzının gonca gibi sırlara bir mahzen olacağını söyler:

Ehl-i dilden kim ala bûy-ı velâyetden eser

Gonca-veş anun dehânı mahzenü’l-esrâr olur

T. Yahyâ, 122/6

Açılmış gül genel anlamda kesreti simgelese de Akşemseddîn’in aşağıdaki beytinde görüldüğü üzere hakîkî sevgiliye de işaret edebilmektedir. Akşemseddîn, ayrılığı bir zehire benzetir ve sevgiliye kavuşabilmek için bu zehrin içilmesi gerektiğini söyler. Bu iddiasını kuvvetlendirmek için de açılmış gül elde etmek isteyen kişinin dikenin acısına katlanması gerektiği örneğini verir:

Şems firâkı ağusun nûş eyle vasl-ı yâr için

Hâr cevriini çeker şol gül-i handân isteyen

Akşemseddîn, 5/5 (Eraslan, 1984: 415)

4.2.1.2. Gül Toplamak

Gül, gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesidir (Uludağ, bty: 209). Dost bağının bülbülü olan Yunus Emre, o bağdaki budaklardan gül topladığını söyler. O budaklarda ise îmân olduğunu bir sonraki beytinde belirterek aslında gül toplamaktan maksadın, iman hakikatleri olduğunu işaret eder. O, kendisinde iman bilgisinin çokluğunu cevherler ile dolu olmasıyla ifade eder. Ayrıca düşman anlamında kullandığı Tatar kelimesi ile nefesine hep düşman olduğunu, onu öldürmeye çalıştığını bildirir. Sonuç olarak Yunus, îman güllerini toplamak isteyen kişinin nefesine düşman olması gerektiğini hatırlatır:

Ben ol dükkândâr kulıyam cevherler ile tolıyam

Dost bâğmun bülbüliyem budakdan gül düzer oldum

Yunus Emre, 222/5

Ol budakda biter îmân îmân bitse gider gümân

Dün-gün işüm budur hemân nefşüme bir Tatar oldum

Yunus Emre, 222/6

4.2.1.3. Bülbül

İlahî güzelliğin ve onun yeryüzündeki tecellisi olan Hz. Peygamber'in (sav) sembolü olan gül, iştîyak içindeki ruhun sembolü olan bülbül tarafından daima sevilmiştir. Mutasavvıflara göre bülbül, ilâhî aşkla yanan cân ve rûhun timsalidir. “O, uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle içinde bulunduğu sürgün hayatından ve ten kafesinden kurtulmak için feryâd eden bir âşıktır. Bülbül, dost illerine yürüyen dervîştir” (Kemikli, 2010: 285-286).

Kemikli, gül ile bülbülün ilişkisini anlatırken şöyle söyler:

“Bülbül, gülün güzelliğini dillere düşürmüştür. Bunu Dâvûdî sesiyle, adeta birer Mushaf olan gül yaprağından okuyarak yapmıştır. Dolayısıyla gül, güzelliği ve endamı ile varlık sahnesinde bulunmasaydı, onun şarkısını söyleyecek bir

bülbül de olmazdı. Kezâ bülbül de o güzelliği farkedene göz olarak bu şarkıları söylemeseydi, gül o güzelliği ile yokluk denizinde güzellerden bir güzel olarak kaybolacaktı. Bu bakımdan gül ile bülbülün ilişkisi yatay seviyede ve karşılıklıdır (2010: 287).

Tasavvufî anlamda İlâhî aşkı anlatmak için gül-bülbül metaforu sıkça kullanılmıştır. Türk edebiyatında bu aşkı konu edinen ilk şii Yunus Emre yazmıştır fakat Anadolu’da konuyu aşk eksenli ele alan ilk şâir Mevlânâ’dır. Halvetiyye’nin Şemsiyye koluna mensup olan Kara Fazlî (ö. 972/1564) *Gül ü Bülbül* adlı alegorik eserini bu amaçla kaleme almıştır. Bu mesnevîde bülbül güle yani gönül ruha kavuşmaya çalışır. Bu gönlün kemale ulaşma arzusudur. Bülbül ile gülün hikâyesinin sonunda kavuşması ise seyr ü sülûkun birlikle sonuçlandırıldığı, sâlikin iç tekâmülünün tamamlandığının göstergesidir (Sinan Nizam, 2010: 472).

Fazlî’den sonra Bahâî (ö. 1572), Gazi Giray (ö. 1607), Ömer Fuâdî (ö. 1636), Birrî (ö. 1715), Şeyhülislâm Mehmed Esad (ö. 1752), Münîrî, İlmî gibi pek çok şâir bu isimde eser kaleme almıştır¹⁰⁷ (Ayvazoğlu, 1996: 91; Ceylan, 2007: 62; Kemikli, 2010: 288). *Gül ü Bülbül* isimli eserlerin yanı sıra bu aşkı anlatan Bülbülname ve Bülbüliye isimli eserler de vardır.¹⁰⁸ Ayrıca Feridüddîn Attar’ın *Mantıku’t-Tayr*’ında Simurga ulaşmak için yola çıkan kuşlardan ilk vazgeçen bülbüldür. Bunun sebebi ise güle olan aşkıdır (Ritter: 2001, c. 2: 7-12).

Bursalı İsmâil Hakkı, *Kitâbü’n-Netice* isimli eserinde bulunan

Andelîb-i zâr isen gülzâra gel

Verd-i terden al meşâma tâze bû

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zavotçu, 1995; Öztekin, 2002 vd.

¹⁰⁸ Mehmet Kaplan’ın bahsettiği bir *Bülbülname* ve Feridüddin Attar’a nispet edilen *Bülbülname*, Ömer Fuâdî’nin *Bülbüliye*’si ve benzer eserler için bkz: Kaplan, 2001, c. 2: 832-834; Kemikli, 2010: 288; Kurnaz: 1992, c. 6: 485-486; Ritter, 2001, c. 2: 7-12; Yazar, 2001; Zavotçu, 1995.

beytini şerh ederken “andelîb-i zâr” ile İlâhî aşk ile çılgına dönmüş âşığın, “verd-i ter” ile İlâhî isimlerin; “gülün kokusu” ile de bu sözlerle sembolize edilen mânânın kastedildiğini söyler:

“Andelîbden murâd, âşık-ı şeydâdır. Ve gülzârdan maksûd meclis-i erbâb-ı dildir. Ve gül-i ter, esmâ ve kelimât-ı irfâniyedir. Ve meşâmdan matlûb, meşâmm-ı cândır. Pes bûlbûl, hoş-bû için dâhil-i gülzâr olduğu gibi, âşık-ı bî-dil dahî bûy-ı ma’nâ için meclis-i ehl-i dile duhûl etmelidir. Zîrâ gayrı meclisde böyle bûy olmaz, dikenlikte gül olmadığı gibi. Bu kelâm, bi’t-tarîku’l-mefhûm, ehl-i inkârı zâğ ve zâğâna ve meclislerini dikenliğe teşbihi mütezammındır.” (Bursevî, 1997, c. 2: 63-64).

Bûlbûlün bir de efsânevî bir yeri vardır. Nemrut’un, Hz. İbrahîm’i ateşe attığı sırada bir kuş da onunla birlikte atlar. Tanrı, kuşun bu hareketinden çok hoşlanır ve onu ödüllendirmek ister ve Cebrâil aracılığıyla ne istediğini sorar. O da tanrının isimlerinden sadece yüzünü bildiğini ve geri kalan dokuz yüzünün de öğretilmesini ister. Tanrı da bütün isimleri ona öğretir. O kuş da ötüşüyle aslında tanrının isimlerini zikreden bûlbûldür (Ceylan, 2007: 62).

Tasavvufî olarak gül-bûlbûl aşkı ve bûlbûlün Allah’ı zikretmesi inancı daha çok kasîde ve naât şeklinde yazılan şiirlerde kendine yer bulmuştur. Gazellerde ise çok sık rastlanmamaktadır. Örneğin, Bâkî’nin bir kasîdesinden alınan aşağıdaki beyitte, sabahın ilk saatlerinde bûlbûllerle birlikte Allah’ı zikretmek için insanın cân gözünü erkenden uyandırması gerektiği belirtilir:

Uyandur çeşm-i cânı hâb-ı râhatdan seher-hîz ol

Çemen bûlbûlleriyle subh-dem zikr eyle Mevlâyı

Bâkî, k.15/2

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyetlerde yer ve gökteki her şeyin Allah'ı tesbih ettiği bildirilir. Hatta bazı âyetlerde bizzat kuşlar belirtilerek onların da Allah'ı zikrettiği söylenir.¹⁰⁹ Tasavvufî açıdan bakıldığında aslında şâirlerin bu manada söylediklerinin hayal değil hakikat olduğu görülür. Örneğin Şeyhülislâm bir şâir olan İshak, bülbülün sürekli Allah'ın Celâl ismini zikrettiğini söyler:

Sadâ-yı hûbı n'ola zîb-i gûş-ı kevn olsa
Hemîşe zâkir-i ism-i Celâldir bülbül

Ş. İshak (Ceylan, 2007: 62)

Osmanlı şiirine konu olan sevgili tipi ve bu tip hakkında geliştirilen tasavvurlar çoğu zaman Allah ve insan arasında sürekli değişken ve muğlak bir durum arz eden, özellikle de böyle kalması istenen bir yapı oluşturur (Şentürk, 2006: 256). Hayâlî'nin bir gazelinden alınan aşağıdaki beyitler de böyle bir durumu yansıtır. Şâir, daha güllerde ne renk ne koku var iken, sevgilisinin gül bahçesinde feryat eden bir bülbül olduğunu söyler. Bir önceki beyitte yer alan “ezel” kelimesi de sevgilinin ezeli olduğuna dair kuvvetli bir ipucu verir. Kısacası şâir burada gülşen ile Allah'ın makamını kastetmiş ve kendisini, İlâhî aşkın peşinden koşan, o aşk için inleyen bir bülbüle benzetmiştir:

Esrâr-ı kâ'inâta ezel cür'adân iken
Ben hânîkâh-ı aşkta hayrân idim sana

Hayâlî, 13/2

Ne gülde reng ü bû var idi ne sabâda fer
Ben gülşeninde bülbül-i nâlân idim sana

Hayâlî, 13/3

¹⁰⁹ “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihlerini anlamazsınız...” (DİB, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 17/44).
“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misiniz? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.” (DİB, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 24/41).
“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (DİB, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 57/1; 59/1; 61/1; 62/1; 64/1).

Gül ile kül kelimelerinin Osmanlıca imlâları aynı olduğu için çeşitli kelime oyunları yapılarak kullanıldığından ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Aşağıdaki beyitte yine yazılışları aynı olan “gül”, “kül” ve “küll” kelimeleri arasında ince bir ilişki kurulmuştur. Tasavvufî terminolojide firkat; ayrılık, bölünmüşlük, parçalanmışlıktır. Vuslat ise, kavuşma, birleşme, bütünleşmedir. Vuslata ermenin yolu yanıp “kül” olarak “gül”ün bir parçası haline gelmektir. Âşık/bülbül, gül ile bütünleşebilmek için yanıp “kül” olmalı böylece “gül”e/“küll”e erişebilmelidir (Ceylan, 2010: 268):

Yakmayınca âteş-i ‘aşk-ı güle eczâsını

Bu fenâ bâğında bülbül bulmadı kül nakşını

Nev’î, 465/3

Çalışma alanımız gazellerin dışında olan fakat orijinalliği sebebiyle buraya almayı uygun gördüğümüz aşağıdaki müfredde Gâlib Bey, güle benzettiği, şiirlerini topladığı mecmûasına dünyanın tâlip olduğunu belirtiyor. Bunun nedeni ise, kendisinin Hz. Peygamber’in (sav) aşk bahçesinin bülbülü olduğunu ve şiirlerinde ondan bahsettiği için bu ilgiye lâyık olduğunu îmâ ediyor:

Gül-i mecmûa-i eş’ârına dünyâ olur tâlib

Hezâr-ı bâğ-ı aşk-ı Ahmedî’dir Mustafâ Gâlib

L. Gâlib, Müfred/4

Mustafa Gâlib, Hz. Peygamber’in aşk bağının bülbülüdür. Şiir mecmûasının gülüne (bu sebeple) dünyâ tâlip olur.

Yunus Emre, aşağıdaki beytinde “hakikat”a ulaşmak istediğini söyler. Bunun için de kabuktan sıyrılmak gerekir. İnsan ancak vücut kabuğundan sıyrıldığı zaman hakikata erişir. Şâirin denize girip boğulmaktan kasdı da bedenden sıyrılıp hakikat denizine ulaşmaktır. O, Arap alfabesindeki elif, dal ve mim harflerini söyleyerek insan anlamına gelen “Âdem” kelimesini îmâ eder ve “Âdem”likten/vücuttan sıyrılmak

gerektiğini bir de bu şekilde dile getirir. Yunus Emre'nin hedefi, dost bağının bülbülü olup hakikat güllerini toplamaktır:

Girem denize gark olam ne elif ü mim dal olam
Dost bâğında bülbül olam gülleri direm yürüyem

Y. Emre, 213/2

4.2.1.4. Diken

“Gül-Cemâl” maddesinde ele aldığımız üzere gül Allah'ın Cemâl ismini temsil ederken diken Celâl ismini temsil etmekteydi. Dîvân şii ehline şarap kadehi dikensiz güle benzetilmişti. Tasavvufta şarabın İlâhî aşkı ve muhabbeti temsil ettiği düşünülürse şarap kadehinin dikensiz güle benzetilmesi, elemsiz bir hakiki aşkı anlatmak içindir. Bazı şâirlerimiz ise rakibi dikene benzeterak dikensiz bir gül/rakipsiz bir sevgili bulma arayışına girmişti.

Nesîmî, dünyadan bahsettiği aşağıdaki dizelerinde gülün dikensiz olmadığı gibi şu dünyadaki sevincin de kedersiz olmayacağını, bu dünyanın gülünü toplamaya değmeyeceğini, çünkü dikenin verdiği acının güle kavuşma lezzetinden daha fazla olduğunu söyler. Bu da ehl-i tasavvufun dünyadan el-etek çekmesini hatırlatır:

Hîç gül olmaz dikensiz hîç şâdî gussasız
Derme deyişirme gülünden çünkü değmez hârına

Nesîmî, 379/8

Gülşenî ise bir önceki beyite cevap verircesine dikensiz gül isteyenin irfân gülbahçesine girmesinin gerektiğini söyler. Cânânın kokusunu talep edenin cân gülistânında bulabileceğini belirtir:

Gel dikensiz gül dilerse gülşen-i irfândadır
Bûy-ı cânânı talep kıl gülistân-ı cândadır

Sezâyî-i Gülşenî

Beşerî bir aşk dikenli bir güle benzer. Gülün şekli, kokusu, görünüşü lezzet verse de dikenli azap çekmeye neden olur. İlâhî aşk ise dikensiz gül gibidir. Sadece lezzet vardır. Aziz Mahmûd Hüdâyî, sevgilinin dîdârını görmek isteyip, dikensiz gül talep eden kişinin “yâ Hû” veya “Men Hû” demesini tavsiye eder. İlâhî sevgiyi dikensiz güle benzetererek teşbih-i belîge hoş bir örnek verir:

Kuru sevdâyı koy ey yâr

Olagör tâlib-i dîdâr

Dilersen bir gül-i bî-hâr

Digil yâ Hû veyâ men Hû

A. Mahmûd Hüdâyî, 109/2

4.2.1.5. Hakîkât

Tasavvufî bir terim olarak hakîkât, “dînî hayatı en yüksek seviyede yaşamak suretiyle Allah’ın koymuş olduğu İlâhî hikmetlere ve olayların iç yüzüne vâkıf olma, bilme” anlamına gelir (MEB Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 115). Şerîât, tarîkât, hakîkât, marifet dört kapıdır. Şerîât bir ağaç, hakîkât onun meyvesidir (Uludağ, bty: 216).

Ümmî Sinan, aşağıdaki beytinde, tasavvuf yoluna girip şerîâtı, tarîkâtı bildim deyip de hakîkata ulaşamayanların ulaşmak istedikleri mertebeye ulaşamayacağını belirtir. Şâir, hakîkatı da güllere benzeter:

Şerîâtı bildim diyen tarîkatı buldum diyen

Hakîkâtin güllerini yolmayan insân degüldür

Ümmî Sinan, 62/4

Bu dünyadan geçen, hakîkî aşka canını fedâ ederek “hakikat”a ulaşan kişi vahdete erişir ve ancak dosta/vahdete erişenler hakikat güllerini toplayabilir. Hakikat gülleri, vahdet ilinde bulunur ve onun gülünde diken yoktur:

O vahdet ilinde diken yok gülünde
Şeker çok dilinde yüzünde hayâlar

Y. Emre, 62/3

Her ki bu dünyâdan geçer ışk kadehin tolu iç
Işka cânun saçu saçar dost gülini diren kişi

Y. Emre, 372/4

4.2.1.6. Gül-i Ra'nâ

Gülün şiirlere yansıyan tasavvufî yönlerinden biri de çileye çekilen sûfîlerin sararıp solmaya başlaması ve günahları için döktükleri gözyaşı sebebiyle göz pınarlarında su kalmayıp gözlerinden kan akmaya başlamasıyla ilgilidir. Bu sarı hal ve kırmızı kan “gül-i ra'nâ”yı çağrıştırır. Bu da vahdet ve kesret arasında kalmış olan ve ikilikten kurtulamamış olan sûfîyi temsil eder. Fakat kan kesrettir. Derviş vücuttan kanı, kanlı gözyaşları ile boşaltırsa kesretten kurtulup, vahdete erebilir. Aşağıdaki beyitlerde Bağdatlı Rûhî böyle bir halden bahseder:

Sirişk-i âl ile âlûde olmuş çehre-i zerdi

Fenâ bâğında açılmış gül-i ra'nâ ya benzetdüm

B. Rûhî, 813/2

Gülşen-i bâğ-ı fenâ içre nolaıdı bir kez

Ölmese çekse kişi bir gül-i ra'nâ gamını

B. Rûhî, 1109/4

Aşağıdaki beytinde Şeyh Gâlib, gül-i ra'nâyı, vahdetin halefi olmayan, iyi-kötü tartışmasından uzak bir çiçeği olarak kabul eder:

Eyler mi çîde hîç gül-i ra'nâ-yı vahdeti

Ol nâ-halef ki dağdağa-i nîk ü beddedir

Ş. Gâlib, 85/2

Nâilî, vahdetin gül bahçesinde ikiliğe yer olmadığını, gül-i ra'nânın çift rengi ile ikiliği simgelediği için ona bile yer bulunmayacağını ifade eder:

Habbezâ gülşen-i vahdet ki bahârında dahi
Reng ü bûdan eser olmaz gül-i ra'nâ sığmaz

Nâilî, 133/8

4.2.1.7. Gülşen / Gülzâr

Gülşen, gönül açıklığının adı olup, kir ve pastan temizlenerek Cemâl-i İlâhî'nin tecellîsine hazır hale gelen kalbi simgeler (Bardakçı, 2010: 110). Aziz Mahmûd Hüdâyî'ye göre gülşen, dost bahçesi, bülbül ise dost ilinin mihmânıdır. Gülistânda gülü handân bülbülü nâdân eden "Dost"tur (Kemikli, 2010: 286-287).

Tasavvufta marifeti elde etmek, güle âşık olmakla başlar. Tasavvuf ehline gülşen, -bir açıdan- dünyanın ve dünyevî aşkın; külhan ise dünyadan geçmenin sembolüdür. Dolayısıyla gülşen hicranı, ayrılığı; külhan ise vuslatı anlatır. Gülhan, külhana dönünce hicran vuslata erecektir. Eğer külhan gülhana dönerse vuslat hicrâna tebdil olacaktır ki bu da felâkettir. Aşağıdaki beyitte Zâtî, böylesine felaket bir durumu rüyasında görmüştür ve rüyasının tersinin çıkması için dua eder (Ceylan, 2010: 270):

Gördüm bu gice düşde bir külhan olur gülşen
Hicrân umarın vasla ey gonca ola tebdîl

Zâtî, 860/4

Dünyadan geçmiş, İlâhî aşka erişmiş biri için gülhan da külhan da birdir. Gülmek, güllerle dolu gülşene; ağlamak kül öksüzlerinin sığınağı olan külhana yakışır. Gülün külden farkı olmayanlara gülmenin de ağlamaktan farkı kalmayacaktır (Ceylan, 2010: 270):

Güllerle varup gülşene hâr ile varup külhâna
Handân olalum bir zamân giryân olalum bir zamân

Nev'î, 318/3

Neşâtî aşağıdaki beytinde, dünyadan uzaklaşıp istiğnâ köşesine çekilen biri olduğunu söylemiş, ikinci dizede bu söylemini daha da kuvvetlendirerek dünyanın da âhiretin de zevklerinden, hazlarından uzak olduğunu belirtmiştir. Onun için âhiretin gülzârı yani cennet bahçeleri bile bir avuç çer-çöpten ibarettir. Bu tavır Allah sevgisini her şeyden üstün tutan, “marifetullah”a ulaşan mutasavvıflara hastır. Yunus Emre’ye: “Cennet cennet dedikleri/Birkaç köşkle birkaç huri/Sen onu isteyene ver/Bana seni gerek seni dizelerini söyleten de bu tasavvufî doyumdur:

Müstağnî-i dehrüz ki yed-i himmetümüzde

Gülzâr-ı dü âlem bir avuç har ile hasdur

Neşâtî, 33/4

Biz dünyadan el-etek çekmişiz; bizim himmet elimizde iki âlemin gülzârı bir avuç diken ile çöptür.

İnsanın başına kimi zaman musibetler belalar gelir kimi zaman ise rahat ve güzel bir yaşam sürer. Musibetler, Allah’ın “Celâl” isminin; güzellikler ise “Cemâl” isminin birer tecellisi olarak kabul edilir. Niyâzî-i Mısırî, aşağıdaki beytinde ârif olan kişinin başına bir musibet gelse bile onu, Allah’ın bir ihsanı olarak görmesi gerektiğini belirtir. Çünkü hayır sanılarda şer, şer sanılarda hayır olması mümkündür.¹¹⁰ Celâl içinde Cemâl görünür. Böyle olursa dikenlerle dolu olan bir bahçe, gül bahçesine dönüşür. Şâir, leff ü neşr sanatını da kullanarak Allah’ın Celâl ismiyle tecelli ettiği zamanları bir dikenliğe; Cemâl ismiyle tecelli ettiği zamanları ise gül bahçesine benzetmiştir:

Velî ârif *celâl* içre *cemâl*ini görür dâim

Bu *hâristân*ın içinde ana *gülzâr* olur peydâ

Niyâzî-i Mısırî, k. 1/13

¹¹⁰ “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (DİB Kur’ân Meâli, Bakara, 216).

Aziz Mahmûd Hüdâyî aşağıdaki dizelerinde akla gelen İlâhî ma'nâları güle benzetmiştir. Bu gülün açılması için Allah'ı zikretmek gerekir. Dizelerin devamında insanın canını bülbüle; Allah'ı zikretmenin feyziyle oluşan ma'nâları ise gül bahçesine benzetir:

Handân olur ma'nâ gülü

Âsâr-ı zikrullâh ile

Şevke gelir cân bülbülü

Gülzâr-ı zikrullâh ile

A. Mahmûd Hüdâyî, 162/1

4.2.1.8. Şeyh / Mürşid / Derviş

Daha önceki ilgili maddelerde bahsedildiği gibi, Yunus Emre'nin şiirlerinde yer alan “dost” kelimesi ile kimi zaman Hz. Allah, kimi zaman Hz. Peygamber kimi zaman ise bir mutasavvıf ya da bir şeyh kastedilebilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde ise “dost” kelimesi ile Yunus'a yol gösteren, ona mürşitlik yapan bir şeyh anlatılmak istenmiştir. O, Hakk'ın gülzârına “er”in himmetiyle girmiştir. Onun yüzünü görünce bütün şüphelerinin yok olduğunu belirtir. Şâir aynı zamanda, önceleri büyük bir Yahudi âlimi iken Hz. Peygamber'in (SAV) sadece simasını görmekle “bu simada yalan olamaz” diyerek İslamiyet'e giren Abdullah bin Selâm'a telmihte bulunur. O, artık kendini hakiki dosta götüren yolu bulmuştur:

Erün dîdârın gördüm gümân terkini urdum

Dost bahçesine girdüm ögerem gülzârını

Y. Emre, 397/5

Dostun yüzi gül bana âşıkam yol bul ana

Kaykımazam dört yana çün buldum ışk erini

Y. Emre, 397/6

Kemal Ümmî'ye göre şeriât ve cemiyet bir gül bahçesidir. Bu bahçenin gülleri marifet kokar. Tevhid bağındaki güller ve bülbüller hep

birlikte “lâ ilâhe illallâh” zikrini çekerler. Sabâ yeli ise ser-zâkir vazifesini üstlenir:

Çemende bülbül ile güllere ider telkîn

Seherde bâd-ı sabâ lâ ilâhe illallâh

Sarıçiçek, 1997: 309

4.2.1.9. Tevâzû / Yumuşak Huy

Yunus Emre, tasavvuf yoluna giren kişinin diken gibi dik başlı, can acıtıcı değil; gül gibi başı tevâzu ile öne eğilmiş, yumuşak huylu olması gerektiğini belirtir. Eğer, böyle olmazsa ateşte yanacaktır:

Diken olma gül ol eren yolında

Diken olurisan oda yanasın

Y. Emre, 279/6

4.2.1.10. Vahdet

Vahdet birlik demektir. Tasavvufta, hakiki anlamda bir (vâhid) olan Allah’tır. Gerçek anlamda birlik de ona aittir (Kara, bty: 552). Aslında “gayb ve şehâdet âlemi bir varlıktır. Yalnızca tecellîlerin mertebeleri hasebiyle kesret şeklinde tecellî etmiş ve her bir mazhar özel bir zuhur ile zâhir olmuştur” (Seccâdî, 2007: 502).

Bazı şâir ve mutasavvıflarımız gülü vahdet ile ilişkilendirmişlerdir. Genellikle gonca vahdeti, açılmış gül ise kesreti temsil eder. Buna rağmen Ümmî Sinân gibi bazı mutasavvıflar gül bahçesine girdiğinde vahdet gülünü koklamadan geçemeyeceğini söyleyerek gül-vahdet ilişkisini kurmuşlardır:

Bülbül irincek bahâra sabr idemez turmaz dili

Men isem ol vahdet gülün yıylamadan geçemedüm

Ümmî Sinan, 117/4

Tasavvuf ehline şu âlemde görünen her şey tek vücut sahibi olan Allah'ın farklı farklı tecellîleridir. Yani bu kesret âlemi aslında hepsini yapanın bir olduğunu, hakikî vücut sahibinin tek olduğunu gösterir. Bu “kesrette vahdet”i (kesret der vahdet) görmek olarak isimlendirilir. Neylî aşağıdaki beytinde, kesret gülistânının renk renk güllerinden burnuna her an vahdet kokusu geldiğini söylerken aslında “kesrette vahdet”i anlatmıştır:

Bu reng reng gül-i gülsitân-ı kesretten

Gelen meşâmıma her lahza bûy-ı vahdetdir

Neylî, 39/2

Aziz Mahmûd Hüdâyî ise tevhîdin sırlarına eren kişinin tevhîd gülzârının bülbülü olacağını söyleyerek Allah'ın birliğini gül bahçesine benzetir:

Hüdâyî kim bula esrâr-ı tevhîd

Olur ol bülbül-i gülzâr-ı tevhîd

Verir cânâ safâ envâr-ı tevhîd

El-Hamdü lillâh eş-şükrü lillâh

A. Mahmûd Hüdâyî, 170/5

4.2.1.11. Zâhid

Ümmî Sinan aşağıdaki beytinde zâhid ile gül arasında ilgi kurmuştur. O, bazı insanların dünyayı bazılarının ise hûrileri istediği bir ortamda zâhidin bulunduğu konumu, cennetin bağı ve gülzârı olarak belirtir:

Kimi dünyâ ister kimisi hûri

Zâhid dir cennetin bâğı gülzârı

Aşka yâr olanın av u şikârı

Şâlında bir dahı hiç var mı yâ Rab

Ümmî Sinan, 16/5

4.2.1.12. Tarikat Taçlarındaki Gül Simgeleri

Tarikat ehli, bağlı oldukları tarikatı veya kolu ifade etmek için hırka, taç ve kemer gibi semboller kullanmıştır. Ehl-i tarikat, Hz. Muhammed'e (sav), onun âl ve ashabına olan sevgi ve saygılarını göstermek için, O'nun terinden yaratıldığına inanılan gülü, tarikat taçlarında taşımışlar ve çeşitli manaları ifade edecek biçimde şekillendirmişlerdir. Bu gülün taçlarda kullanılan çeşitli şekillerine “gül mührü” denir. Örneğin, Kâdiriyye'nin tâcındaki mühür, yeşil çuha üzerinde üç dairesel bir güldür. Birinci daire şeriata, ikinci daire tarikata üçüncü daire ise marifete işaret eder. Bu üç daireyi tam anlamıyla gerçekleştiren sâlik “hakikat”a ulaşır.¹¹¹

Mühür kelimesi mutasavvıflara göre ehl-i beytten Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e delâlet eder. Mühür, ebced hesabıyla 145 rakamına denktir. Bir tâc ile toplanınca 246 eder. Bu sayı Hasan ve hüseyin isimlerinin ebced değerlerinin toplamına denktir. Ayrıca gül isminin Osmanlıca yazılışındaki kef (ك) harfi “*Allah kuluna yetmez mi?*”(Zümer 36); lâm (ل) harfi ise “*Allah kullarına lütufkârdır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, güçlüdür.*”(Şûrâ, 19) âyetlerine delâlet eder (Muslu, 2010: 126).

Gül mührü, Kâdiriye tarikatının özel sembolü olmakla birlikte Rifâiye, Bedeviye, Sa'diye, Halvetiye, Nakşibendiye ve Bayramiye tarikatları mensubları tarafından da kullanılmıştır. Her birinin değişik sembolik anlamları vardır (Muslu, 2010: 126)¹¹².

Kadirî tarikatı nişanı olarak arakiyenin tepesine çuhadan dikilen daire şeklindeki parçaya gül adı verilmiştir. Tarikata yeni giren dervişe önce bu güllü arakiye giydirilirdi. Bunun, havuzlu, kafesli gül ya da Bağdat gülü, kız gülü gibi çeşitleri vardır (Bardakçı, 2010: 112; Pakalın, 1983: 683). Bağdat gülü içiçe üç daireden oluşur ve şeyhlere mahsus taçlara dikilir. Bu üç daire dıştan içe doğru “şeriât”, “tarikât” ve “marifet”e işaret eder. Bunları geçen “hakikât”a ulaşır (Cebecioğlu, 1997: 300; Muslu, 2010: 127).

¹¹¹ Çalışma alanımız gereği taçlardaki güller üzerinde duracağız. Tarikat ehlinin giyim-kuşamı ve taçlardaki sembollerin detayları için şu çalışmalara bakılabilir: İsmail Hakkı Bursevî, *Risâle-i Gül*; Derviş İbrahim el-Eşrefî, *Risâle-i Gül-i Âbâd*; Yahyâ Âgâh bin Sâlih el-İstanbulî, *Mecmûatü 'z-zerâif ve Sandûkatü 'l-ma'ârif*; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*.

¹¹² Çeşitli tarikatların kullandıkları gül mührlerinin görselleri için bkz. Muslu, 2010: 340.

Süleymânî adıyla anılan gül mührü beş uçludur. Bunlar beş latife olan kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâ'yı sembolize eder. Altı köşeli gül mührü ise altı yönü ve “cennetü'l-esmâ” denilen altı ismi (Ferd, Hayy, Kayyum, Hakem, Adl, Kuddüs) belirtir. Yedi köşeli gül mührü, Fatiha suresinin yedi ayetine, gök ve yerin yedi kat tabakasına ve cisimleri etki altında tutan yıldızlara işaret eder (Muslu, 2010: 127).

Kadirî tâcına gül denilmesiyle ilgili şöyle bir rivâyet vardır: Abdülkadir Geylânî Hazretleri (ö. 561/1165) manevi bir işaret üzerine Bağdat'a gidince oranın büyükleri hazretin gelmesinden hoşnut olmazlar ve ona ağzına kadar suyla dolu bir tas gönderirler. Bu, Bağdat'ta yeteri kadar şeyh bulunduğu, yeni bir şeyhe daha ihtiyaç olmadığı anlamına gelmektedir. Geylânî, kışın soğuk zemheri vakti olmasına rağmen tasa bir gül koyar ve “varın selam eyleyin, bir gül ile su taşmaz” diyerek onların gönüllerini alır (Bardakçı: 2010: 112). Bunun üzerine Bağdatlı şeyhler “Bu şeyh hepimizden üstündür” diyerek ona saygı gösterirler (İbrahim el-Eşrefî, Muslu, 2010: 127'den naklen).

Halvetîliğın tâcında ise, yedi renkli gülle yedi esmâ; on iki kat gülle ise on iki esmâ işaret edilmiştir. “İsmail Rûmî Gülü”nün ortasında “Süleymânî” bir mühür vardır. Bu mühür ile gayba ve Süleyman ismindeki altı harf ile de Kâdirî şeyhlerinin altı özelliğine işaret edilir¹¹³ (İbrahim el-Eşrefî'den naklen Muslu, 2010: 128) Eşrefîlerin gülü ise üç kattır. Beş yapraklı olan birinci kat İslâmın beş şartına; altı yapraklı olan ikinci kat imanın altı şartına ve altı yöne; yedi yapraklı olan üçüncü kat ise, Fâtihâ sûresinin yedi âyetine delâlet etmektedir. Bunların toplamı on sekiz yapraktır ve bunlar da Abdülkadir Geylânî'nin mazhar olduğu “Hayy” ismini ve Hz. Peygamber'in (sav) on sekiz bin âleme rahmet ve Sultân olmasını sembolize eder. Bunun yanı sıra Eşrefîlerin gülü sarı, beyaz, kırmızı ve siyah olmak üzere dört renktir. Bunlar, Hz. Peygamber'in (sav) “şariat sözlerimdir, tarikat fiillerimdir, marifet sermayemdir, hakikat

¹¹³ Süleyman ismindeki sin (س), kalbin selîm olmasına; lâm (ل), ahlâkın latîf olmasına; ya (ي), aynelyakîne; mîm (م), munis, inançlı ve siddîk olmaya; elif (ل), gece kâim olup ibâdet etmeye ve nûn (ن), ibâdet ve sığınmayı yalnız Allah'a has kılmaya işaret eder.

hâlimdir” hadisinin nurlarına işâret eder (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/6¹¹⁴; Kara, 1993: 11-16; İbrahim el-Eşrefî’den naklen Muslu, 2010: 128).

Sonuç olarak asırlarca tarikat ve tekke kültürünün bir parçası haline gelen gül mührü, mensubiyeti ifade etmek için kullanılan önemli bir semboldür.

4.2.1.13. Tesbih Eden Güller

Kelime anlamı olarak tesbih, “sübhânallah kelimesini söyleyerek Allah’a ta’zîm etme” anlamına gelir (Cûdî; 2006: 563; Devellioğlu, 2003: 1089; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1965). Dînî terim olarak ise, “Allah’ı zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve isimlerinde her türlü eksiklikten uzak tutma, Allah’ı yüceliğine layık olmayan kusur eksikliklerden, yanlış nitelendirmelerden, gerek inanç gerekse söz ve kalp ile tenzih etme, uzak tutma, arındırma” anlamlarına gelir (MEB Dînî Terimler Sözlüğü, 2009: 362). Uludağ eserinde “tesbîh”in, eşyanın Allah’ı zıkr ve tesbih etmelerini işitme makamı olduğunu belirtir (bty: 526). Kur’ân-ı Kerîm’de de birçok ayette mahlûkâtın Allah’ı tesbih ettiği bildirilir.¹¹⁵

Tasavvuf ehli, Hakk’a ulaşma merdivenindeki basamakları çıktıkça kâinâtın sırlarına vâkıf olmaya başlar. Onlar, Allah’ı tesbih ettiğini bildikleri ve duydukları için, bu tesbihe engel olma korkusuyla bir çiçeği koparmaya bile çekinirler. Hatta bu yönde anlatılan kıssalar bile mevcuttur. Aşağıdaki beyitte Yahyâ, derviş olan kişinin kimsenin tesbîhine engel olmayacağını hatta bağdan bir çiçek bile koparamayacağını söyler:

Mâni olmaz kimsenün tesbîhine derviş olan

Gül koparmaz bağdan seyr-i gülistân istemez

T. Yahyâ, 150/5

¹¹⁴ Hadis olduğu iddia edilen “Şeriat sözlerim, tarikat yaptıklarım, hakikat hâlim, marifet ise sermayemdir” şeklindeki bilgi için Aclunî, “Bunu rivayet eden hiç bir kaynağa rastlayamadığı, yalnız bazı kimselerin bu bilgiyi bazı ehl-i tasavvufun kitaplarında gördüğü” yolundaki bilgiyi vermiştir (bk. Aclunî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/5, Hadis No: 1532). <https://sorularlailamiyet.com/tasavvuf-ve-tarikat-bidat-mi> 06/10/2016.

¹¹⁵ Bkz: 108. dipnot.

V. BÖLÜM: GÜL VE TOPLUM

5.1. Gül-Tarihî / Efsanevî Şahsiyetler ve Topluluklar

Aşağıda her birinin üzerinde ayrı ayrı durulacak olan şahısların, daha çok gül ile bağlantılı veya gülü çağrıştıracak şekildeki kullanımları üzerinde durulmuştur. Bunları üç grupta incelemek mümkündür. Birinci grup, gülün renginin kırmızılığı ile bağlantı kurularak oluşturulan beyitlerin yer aldığı gruptur. Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ateşin gül bahçesine dönüşmesi gibi. İkinci grup ise 'gül' kelimesi ile oluşturulan isimlerin çağrışım gücünden yararlanılarak oluşturulan beyitlerin olduğu gruptur. Bu gruba da Şîrîn'in atının adı olan Gülgûn dâhil edilebilir. Üçüncü grup ise gülün ömrünün kısalığı gibi gerçek bir durumdan hareketle kaleme alınan beyitlerin olduğu gruptur.

Klasik Türk şiirinde ismi geçen tarihî ve efsânevî şahsiyetlere bakıldığı zaman bu şiirin temel kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerîm ve İran mitolojisinden çokça yararlanıldığı görülmektedir. Nemrûd, Firavun gibi şahsiyetler Kur'an'dan; Hüsrev, Şîrîn, Dahhâk gibi şahsiyetler ise İran mitolojisinden faydalanılarak şiirlerdeki yerlerini almıştır.

Yukarıda bahsedilen kaynakların yanı sıra tasavvuf da gül ile ilgili beyitlerin kurulmasında etkili olmuştur. Bilhassa İbrahim Gülşenî'den ve kurduğu Gülşeniyye tarikatından sıkça bahsedilmiş, Aziz Mahmûd Hüdâyî de Dîvân şiirinde gül ile kurulan benzetmelerde yerini almıştır. Tasavvufî şahsiyetler aynı zamanda tarihî şahsiyetlerdir. Tekrara düşülmemesi için bunlar Gül-Tasavvuf bölümünde ve diğerleriyle birlikte alfabetik bir düzen içinde ele alınmışlardır.

5.1.1. Ayâz

Gazneli Mahmûd'un kölesi ve mahbûbu olan Ayâz (Pala, 2005: 43) ile gül arasında da çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Ayâz, güzelliğin ve aşkın simgesi olup Dîvân edebiyatında saç ve Sultân Mahmûd'a olan bağlılığıyla anılmaktadır. Gazneli Mahmûd'un Ayâz'a olan aşkı Doğu edebiyatlarında da işlenmiş, bazı şâirler Mahmûd-Ayâz adlı eserler meydana getirmişlerdir (Onay, 2009: 315).

Dîvân edebiyatında Ayâz'ın çoğu zaman zülûf ile anılmasının sebebi şu kıssadır: Sultân Mahmûd keyif ile kendinden geçtiği bir gece askerlere Ayâz'ın saçlarını kesmelerini emreder ve saçları kökünden kesilir. Ancak ertesi sabah pâdişah Ayâz'ın durumunu görünce pişman olur ve bir daha içki içmemeye tövbe eder (Pala, 2005: 44).

Aşağıdaki beyitlerde şâirler genel olarak bülbülü Sultân Mahmûd'a, gülü de Ayâz'a benzetmişlerdir. Hayâlî, Leylâ'nın saçlarını sümbüle; Mecnûn'un vücûdunda çıkan yaraları da lâleye benzetmiştir:

Sünbül oldu zülf-i Leylâ lâle Mecnûn dağıdır

Bülbül-i âşüfte-dil Mahmûd-ı vakt Ayâz gül

Hayâlî, 307/2

Sünbül, Leylâ'nın saçı, lâle Mecnûn; gönlü dağılık bülbül zamanın Mahmûd'u, gül ise Ayâz oldu.

Bülbülü Mahmûd idinmişler olup güller Ayâz

Bülbül artursa niyâzı naz ider turmaz gül

Muhibbî, 1699/3

Güller Ayâz olup bülbülü Mahmûd edinmişler. Bülbül niyâzını artırırsa gül de (geri kalmaz) nazını artırır.

5.1.2. Dahhâk

Dahhâk, İran'ın Pişdâdiyân sülalesinden, zulmüyle meşhur olmuş bir hükümdardır. İran mitolojisine, Hint mitolojisinden geçmiştir. Efsanelere göre Dahhâk, şeytanın kandırmasıyla babasını öldürmüştür. Omuzlarında bulunan iki yılan insan beyni ile beslendiği için sürekli insan öldürmüş ve böylece zalim bir hükümdar olmuştur. Bu zulme daha fazla sessiz kalamayan Gave isminde bir demirci Dahhâk'a isyan etmiş, arkasında duran halkın da desteğiyle onu tahttan indirerek yerine Feridun'u geçirmiştir (Onay, 2009: 137; Pala, 2005: 104).

Aşağıdaki beyitte Necâtî, uzun yaşamak isteyen birinin hep gül gibi gülmesini, böyle yaparsa hayatını rahatça geçireceğini söylemiş, uzun yaşamaya

örnek olarak da Dahhâk'ı göstermiştir. Böylece ömrün uzunluğu, gül ve Dahhâk arasında ilişki kurulmuştur:

Dehhâk gibi bin yaşamak arzu ise
Gül gibi gül hemîşe geçir her demi ferâh

Necâtî, 43/2

Dahhâk gibi bin yaşamak ister isen, hep gül gibi gül, her ânını ferah geçir.

5.1.3. Ferhâd-Hüsrev-Şîrîn

Dîvân edebiyatında mesnevî konusu olarak işlenen ve daha çok Hüsrev ü Şîrîn olarak da bilinen Ferhâd u Şîrîn, İran edebiyatından Türk edebiyatına geçmiştir. Hikâyenin çeşitli varyantları vardır. Kısaca özetlemek gerekirse Ferhâd, Şîrîn adlı bir güzele âşık olur. Onun isteği üzerine mühendis olan Ferhâd, Bîsütûn dağına delip saraya su getirmeye çalışır. Bu esnada Hüsrev de Şîrîn'e âşık olur. Hüsrev'in dadısı Ferhâd'ın yanına giderek dağı delmek için boşuna uğraşmamasını, zîrâ Şîrîn'in öldüğünü söyler. Bunu duyan Ferhâd, dağı delmek için kullandığı külüngü başına vurur ve ölür. Şîrîn, Ferhâd'ın öldüğünü duyunca hançerle kendini öldürür. Hüsrev'in yalan söyleyen dadısını ise dağdan inen bir arslan parçalayarak öldürür (Onay, 2009: 193-194; Pala, 2005: 152-153, 173, 220-221, 423, 433).

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin işlendiği mesnevîlerde Hüsrev'in Şebdîz; Şîrîn'in de Gülgûn isimli atları vardır. Mesnevîlerde geçen isimlerin tevriyeli oluşu dikkat çeken bir husustur. Hüsrev, hükümdâr (Devellioğlu, 2003: 393); Şîrîn, tatlı (Devellioğlu, 2003: 1000); Şebdîz, gece renkli (Devellioğlu, 2003: 981); Gülgûn ise gül renkli (Devellioğlu, 2003: 298) anlamlarına gelir. Böylece şâirler telmih, tenâsüp, tevriye gibi edebî sanatlardan da istifade ederler (Pala, 2005: 152).

16. yy. Dîvân şâirlerimizden olan Zâtî; Hüsrev, Şîrîn, Ferhâd, Şebdîz, Gülgûn kelimelerinin hepsini tek bir beyitte toplayarak yukarıda bahsedilen duruma güzel bir örnek oluşturmuştur:

Sen meğer bir Hüsrev-i Şîrîn-lebün Ferhâdısın
Dûd-ı âh u eşküni Şebdîz ü Gülgûn eylemiş

Zâtî, 607/4

Sen, galiba âhının dumanını gece renkli; gözyaşını ise gül renkli hâle getiren, tatlı dudaklı bir sevgilinin Ferhâdısın.

Mesîhî, çektiği derdin ve gamın hikâyesi ile Nevrûz kıssasını Ferhâd'ın gülüne, yani Şîrîn'e söylediğini belirtmiştir:

Derd ü gamum hikâyetin ol yâra eyledüm

Nev-rûz kıssasın gül-i Ferhâda eyledüm

Mesîhî, 156/1

Dert ve gamın hikâyesini o yâre söyledim. Nevrûz kıssasını Ferhad'ın gülüne söyledim.

TDK'nin *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde "aylandurmak" kelimesinin "dolaştırmak, çevrede gezdirmek" anlamlarına geldiği belirtilmiştir (2009: 32). Hayretî, Hüsrev'in atı olan Şebdîz'i ve Şîrîn'in atı olan Gülgûn'u çağrışımlı bir şekilde beytine yerleştirmiştir. Böylelikle, aylandurmak kelimesi de özenle kullanılarak, bahar mevsiminde, güzellik alanında atların sürekli gezdirildiği bir sahne gözler önünde canlandırılmıştır:

Aylandursa ne var arsa-i hüsn içre müdâm

Kendi Husrev ruhu Gülgûn saçı Şebdîz geçer

Hayretî, 78/2

O sevgilinin kendi Hüsrev, yanağı Gülgûn, saçı Şebdîz'dir. Onları, güzellik arsası içinde sürekli dolaşırsa ne var!

Zâtî ise aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağında çıkan hattı Hüsrev'in atı Şebdîz'e; âşığın gözyaşını ise Şîrîn'in atı Gülgûn'a benzetmiştir:

Şebdîz-i hatt-ı dil-ber tozub tozub gelelden

Gül-gûn-ı eşk-i âşık tutub tutub yenilmez

Zâtî, 502/3

Dilberin hattının Şebdîz'i tozub tozub geldiğinden beri, âşığın gözyaşının Gülgûn'u tutub da yenilmez (oldu).

Kisrâ, “İran Sasâniyân hükümdârlarından Nûşirevân'ın lâkabıdır. Pâdişahlar pâdişâhı anlamına gelen Hüsrev kelimesinin Arapçasıdır. Kendinden sonra gelen İran hükümdârlarına Kisrâ lâkab olmuştur. Adaletiyle meşhur olduğu için “Nûşirevân-ı Âdil” de denilir (Onay, 2009: 29; M. Âsım Efendi, 2009: 451; Pala, 2005: 277). Aşağıdaki beytinde Bâkî, bahar mevsiminin adaletiyle meşhur Kisrâ olduğunu; gülün ise yeşil tahtı üzerine kurulmuş ve isteğine kavuşmuş Hüsrev/hükümdâr olduğunu dile getirir:

Adl ile fasl-ı nev-bahâr Kisrî-i nâm-dârdur

Taht-ı zümürüd üzre gül Husrev-i kâm-kârdur

Bâkî, 88/1

5.1.4. Karahisârî

Hattat Ahmed Şemseddin Karahisârî'nin, Hicrî 875, Miladi 1470 yılından önce Afyonkarahisar'da doğup, II. Beyazid devrinin ilk yıllarında ilim tahsili için İstanbul'a gittiği ve hayatının sonuna kadar orada kaldığı bilinmektedir. Tezkirelerde Karahisârî'nin aynı zamanda tasavvuf ahlâkının canlı bir örneğini teşkil ettiği, zâhidâne, mütevâzı ve sade bir hayat yaşadığı, şiir ve terzilikte de hüner sahibi bir sanatkâr olduğu kaydedilmektedir.

Karahisârî, Yâkût el-Müsta'sımî üslûbunu yeni bir yorumla canlandırmış, ayrıca celî ve müsennâ yazılarda Fâtih devri hattatlarından Yahyâ Sûfî ve Ali bin Yahyâ Sûfî'nin yazılarını örnek alarak harf bünyesinde ve kompozisyonlarda daha güzel âhenge kavuşmuş, kendi adıyla anılan üslûbu ortaya koymuştur.

Kanûnî Sultân Süleyman için yazdığı Mushâf-ı Şerîf yazısı, tezhibi, cildi ve ebadı ile devrinin medeniyet seviyesini aksettiren en ünlü eseridir. Yâkût tarzında tertip edilmiş, her sayfada ilk satırı muhakkak, beş satırı nesih, son satırı muhakkak hatla yazılmış ve bütün sayfaları saray nakışhânesinde tezhip edilerek ciltlenmiş bu Mushaf, 1981 yılında İtalya'da, 2000 yılında Ankara'da basılmıştır (Serin, c.24, 421-424).

Piyâle Paşa Câmî'sinin yazıları ile Süleymâniye Câmî'sinin kubbe yazıları da Karahisârî tarafından yazılmıştır. Hatta bir rivâyete göre Süleymâniye Külliyesi'nin açılış merasiminde Kanûnî Sultân Süleyman, Mimar Sinân'a:

-Bu binâ eylediğin beytullâhı sıdk u safâ ve duâ ile senin açman evlâdur, sözleriyle Mimar Sinân'a açtırmak istemişse de Sinân, hünkâra:

-Hattat Karahisârî bu câmi hatlarını tezyin ederken gözlerini kaybetti, kör oldu. Bu şerefi ona bahşedelim, demişti. Bunun üzerine açılış Karahisârî'ye yaptırıldı (http://www.sugraphic.com/fotograf_goster.php?4161-semsul-hat-ahmet-karahisari-usta-hattatlar 28.06.2016).

Neylî, aşağıdaki beyitte hem Karahisârî'den hem de kelime oyunu yaparak Afyonkarahisar'ın güzellerinden bahsetmiştir:

Olup reng-i ruh-ı hûbân-ı afyon-h^Vâre haşhâşî

Olur Karahisârî hattı ol ruhsâr-ı gül-gûnun

Neylî, 100/4

O gül yanaklı, Afyonun güzellerinin yanaklarının haşhaş gibi olan rengi, Karahisârî'nin hattını andırır.

5.1.5. Nemrûd

Hız. İbrahim döneminde yaşadığı bilinen Nemrûd'un, Bâbil ülkesinin kurucusu olduğu kabul edilir ve meşhur Bâbil Kulesi'ni yaptıran da odur. Dîvân edebiyatında Nemrûd, daha çok, Hız. İbrahim'i ateşe attırması yönüyle işlenmiştir. Hız. İbrahim, putlara ibâdet etmemiş hatta onları kırmıştır. Bunun üzerine Nemrûd büyükçe bir ateş yaktırarak Hız. İbrahim'i ateşe attırmış fakat ateş Allah'ın izniyle onu yakmayıp bir gül bahçesine dönmüştür.¹¹⁶ Bu mucizeyi görmesine rağmen Allah'a iman etmeyen Nemrûd'un burnundan bir sivrisinek girmiş ve bu sinek şiddetli baş ağrısına neden olmuştur. Nemrûd, ağrıdan kurtulabilmek için kafasına tokmak vurdurtmuştur ve bu tokmak darbeleri sonucu ölmüştür (Onay, 2009: 245-246; Pala, 2005: 225/356).

¹¹⁶ Hız. İbrâhim ile ilgili ayrıntılı bilgi ilgili bölümde verildiği için burada kısaca bahsedilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Avnî, İrem bağından ve Nemrûd'un ateşinden bahsetmenin gereksiz olduğunu, ateş renkli kadeh geldiği zaman âlemin gül bahçesine döneceğini belirtmiştir:

İrem bâğından u Nemrûd odından sürme efsâne
Getür ol câm-ı âteş-rengi kim âlem olur gülşen

Avnî, 56/2

İrem bağından, Nemrut ateşinden (bahseden) efsaneler anlatma. Âlemi gülşene çeviren o ateş rengindeki kadehi getir.

Mesîhî ise insana keder veren, insanı yakıp kavuran gamı Nemrûd'a, yakıcı dert, sıkıntı ve gam karşısında yanan gönlü de Hz. İbrahim'e benzetmiştir:

Ne gussa câna Nemrûd-ı gamundan çünkü olmuşdur
Dil İbrahimine şevk-i ruhunla gülsitân âteş

Mesîhî, 108/4

Ey sevgili! Senin gamının Nemrûd'undan kederlenmem! Çünkü gönül İbrahimine yanağının arzusuyla gül bahçesi ateş olmuştur.

5.1.6. Tatar

Dîvânlarda ismi geçen topluluklardan biri de Tatarlardır. Genellikle Moğollara ve Türk topluluklarına verilen bir isim olan “Tatar” hakkında TDV İslam ansiklopedisinde şu bilgilere yer verilmektedir:

“Aslında bir Moğol ulusu olan Tatarlar'ın adına Orhon yazıtlarında rastlanır. Çinliler, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını vermişti. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazan Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denilmiştir. Bugün Tatar kelimesi bir Türk boyunun adıdır ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımlılar için kullanılır.” (Sümer, 2011, c. 40: 168).

Şeyhülislâm Bahayî, Tatar, misk, anber ve nâfe kelimelerini tenasüplü bir şekilde kullanarak aşağıdaki beyiti oluşturmuştur. Yukarıda verilen bilgilerde de görüldüğü üzere Tatarlar, Orta Asya’da yaşayan bir kavimdir. Misk, “Asya’nın yüksek dağlarında yaşayan bir çeşit ceylânın karın derisi altından çıkarılan güzel koku”ya verilen isimdir (Devellioğlu, 2003: 653). Nâfe ise, “misk âhûsu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit koku”dur (Devellioğlu, 2003: 796). Anber, “ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde”dir (Devellioğlu, 2003: 33). Şâir, kaleme aldığı dizelerle, yaşadığı dönemde Tatarların kokusunun meşhur olduğunu îma eder. Bahar mevsiminde gülün açılmasının ve bahar kokusunun ortaya çıkmasının nedeninin dünyayı Tatar kokusuyla güzelleştirmek olduğunu söyleyerek hüsn-i talile hoş bir örnek oluşturur. Bahayî, aynı zamanda “gülün anber kokulu nefesi” tamlamasıyla gülü kişileştirmiş, gül ve anber kelimelerini aynı tamlamada kullanarak anlamı kuvvetlendirmiştir:

Geldi o dem ki çarhı ede nâfe-i Tâtâr

Bûy-ı bahâr u nefhâ-i anber-şemîm-i gül

Ş. Bahayî, 22/2

5.2. Gül-Şehirler ve Bölgeler

Taramalar sırasında, gül ile ilişki kurularak kullanılan temelde üç bölgenin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, Hz. Mûsâ’nın Kelîmullah sıfatını aldığı, Allah ile konuştuğu Eymen Vadisi ile Tûr Dağı’dır. İkincisi, Şeddâd’ın tanrılık iddiasında bulunup, Allah’ın cennet bahçelerine mukabil olarak yaptırdığı İrem Bağı’dır. Üçüncüsü ise, Anadolu yahut Rûm’da yetişen hoş sözlü şâirlerin bülbüllere benzetilmesiyle bu bölgenin gül bahçesine dönüştüğünün hayal edildiği Anadolu’dur.

5.2.1. Eymen Vadisi-Tûr Dağı

Eymen Vâdisi, Tûr Dağı civarında Hz. Mûsâ’ya Allah’ın tecellî ettiği vadidir (Onay, 2009: 337) Bilindiği gibi Hz. Mûsâ Sînâ/Tûr Dağı civarında bulunan Eymen/Tuva vadisine geldiği zaman bir ışık gördü. Allah Hz. Mûsâ’ya: “Yâ Mûsâ!

Ben senin rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tuva denilen mukaddes vadidesin” hitabında bulundu. Hz. Mûsâ bu hitaptan cesaret alarak Allah’ı görmek istedi. Fakat Allah: “Sen beni göremezsın” hitabında bulundu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak dağa tecelli edince dağ parçalandı ve Hz. Mûsâ bayıldı (Onay, 2009: 336-338; Pala, 2005: 334-335/461). Hz. Mûsâ, Allah ile bu konuşması sebebiyle “Kelîm” sıfatını aldı.

Şâirlerimiz bu kıssadan hareketle Sîna, Tûr, Eymen, kelîm, tecellî sözleriyle birçok sanata yer vermişlerdir. Aşağıdaki beyitte de Hz. Mûsâ’nın ağaçta gördüğü ışık hatırlatılmıştır:

Gülistân Tûr-ı Kuds oldu bahârın nûr u nârından

Gel ey Mûsâ gör âsârın şecerden nûr ile nârın

Nesîmî, 221/2

Gel ey Mûsâ! Baharın ışığından ve sıcaklığından gülistân Kuds dağı oldu. Baharın ışığı ile sıcaklığı ne eserler meydana getirdi gör.

Aşağıdaki beyitte Leskofçalı Gâlib, Hz. Mûsâ’nın Tûr Dağı’nda mazhar olduğu, Allah’ın “lenterânî” (sen beni göremezsın) hitâbına telmihte bulunmuştur:

İşitenler nevâ-yı nâlişim gülzâr-ı Tûr üzre

Sanırlar murg-ı bâğ-ı lenterânî bülbül olmuştur

Leskofçalı Gâlib, 35/4

Tûr’un gülbahçesi üzerinde inleyişimi işitenler sanırlar ki lenterânî bağının kuşu, bülbül olmuştur.

5.2.2. İrem Bağı

İrem, tanrılık iddia eden eski Âd kavminin kralı Şeddâd tarafından, cennete benzetilmek istenerek yapılan bahçenin adıdır. Şeddâd, kendine iman edenleri bu bahçeye alarak “yalancı cennet”ine koymuştur. İrem Bağı’nın, Allah’ın gönderdiği bir tufan ile yerle bir olduğu rivayet edilir (Onay, 2009: 249; Pala, 2005: 54/234).

İrem bağı, güzelliği sebebiyle daha çok “gülistân-gül-bûlbûl” kelimeleriyle tenasüplü biçimde kullanılmış ve genellikle sevgilinin yanağı İrem Bağı’na benzetilmiştir.

Nesîmî, “aşkından çılgına dönmüş bûlbûlün gülistânı istediği gibi, senin İrem bahçesi(ne benzeyen) yanağını gördükten sonra, ben de o çılgın bûlbûl gibi, senin yanağını arzuluyorum” demektedir:

Tâ gülistân-ı İrem ruhsârını gördü gözüm

Bûlbûl-i şeydâ kimi âşık gülistân arzular

Nesîmî, 94/4

Aşağıdaki beyitte ise Fuzûlî, sevgilinin köyünü, cennet bahçelerinden de İrem bahçesinden de üstün tuttuğunu söyler:

Fuzûlî haste-dîl tâ ravzâ-i kûyunda sâkindir

Temennâ-yı behîşt ü meyl-i gülzâr-ı İrem kılmaz

Fuzûlî, 111/7

Gönlü hasta (olan) Fuzûlî (sevgilinin) köyünün bahçesinde yaşamaktadır. O ne cenneti ne de İrem(in) gülbahçelerini ister.

5.2.3. Rûm İlleri

“Rûmeli” şeklinde de kullanılan “Rûm illeri” tabiri Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa kıtasındaki kısmına verilen addır. Bu kullanım hakkında Pakalın şu ayrıntılara yer vermektedir:

“İmparator Kostantin Bizans şehrini yeniden kurarak halkın rağbetini artırmak için yerleşenlere Romalı vatandaş haklarını verdiğinden zamanla Şarkî Roma’nın hudutları içinde oturanlara Romalı denmeğe başlandı. Arapça’ya Rûmî şeklinde geçen bu tabir İmparatorluğun hâkim olduğu yerler ve bu arada bilhassa Anadolu “Mülk-i Rûm” diye anılır oldu. Sonraları aynı memleketlere sahip

olan Osmanlı hükümdarlarına “Rûm Pâdişahı” denildi.” (2004, c.3: 56).

Be bu Rûm illeridür bunda sühandânlar olur

Bu İrem gülşenidür murg-ı hoş-elhânlar olur

Hayretî, 88/1

Bu(rası) Rûm illeridir, burada güzel söz söyleyenler olur. Bu(rası) İrem gülşenidir, hoş nağmeler söyleyen kuşlar olur.

5.3. Gül-Sosyal Hayat

Türk-İslâm kültüründe gülün yeri diğer çiçeklerden çok farklıdır. Çünkü gül, kâinatın yaratılışının sebebi olan Hz. Muhammed (sav)(sav)’i hatırlatır ve hatta gül O’nun terinden yaratılmıştır. Bu sebeple de gül O’nun gibi kokar.

Gül, çeşitli açılardan benzetme ögesi olarak kullanılır. Gülün çiçeklerin Sultânı olması, insanların sultânının güle benzetilmesine neden olur. Gül çiçeklerin en güzeli olduğu için, insanların en güzeli olan mahbûblar güle benzetilir. Allah’ın yarattığı en güzel, en süslü mahlukâtın başında çiçekler; onların başında ise gül gelir. Bu yüzden süslenmek için en güzel nesne güldür. Bu kimi zaman destâra, kulağa takılır; kimi zaman elbiselerdeki işlemeler şeklinde görülür.

Gül sadece kırmızı renkte olmaz; beyazı da vardır ve kefeni çağırıştırır. O, kimi zaman düşmana karşı ok olur, kalkan olur. Güllerin şâhı düşmanı yerle bir edip ‘arsâ-yı gavgâ’yı kana buladığı zaman, orası bir gül bahçesini andırır.

Hayatın hemen her safhasında kendine bir yer bulan gül mutfağımızda da görülür. Gül, kadeh; yaprakları tabak olur. Gül suyu, gül şerbeti yazın hararetinde olmazsa olmaz içeceklerdendir. Yemeklerin üzerine güllaç, kahvenin yanına gül lokumu yenir; mide ağrısına gül-be-şeker, göz ve baş ağrısına gül suyu kullanılır.

Doğunca beşikleri; evlenirken duvakları; ölünce mezarları güllerle süslemek hayatımızın başından sonuna kadar güle verilen önemin en önemli göstergesidir.

5.3.1. Bezm / Meclis

Arapça bir isim olan meclis kelimesi “görüülecek bir mesele için bir araya gelmiş insan topluluğu” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 594; Nâcî, 2009: 390). Dîvân şiirinde ise daha çok eğlenmek, sarhoş olmak için bir araya gelenlerin oluşturduğu topluluk anlamında kullanılmıştır. Bu topluluk kimi zaman bir bahçede, çemende kimi zaman da meyhanede bir araya gelir.

Aslında Dîvân şiirinin en önemli eğlence hâlidir meclis. Bu mecliste, sâkî, sevgili, çalgıcı, içki ve dostlar bulunur. Bu meclislerin kurulması için en uygun zaman bahar; en uygun ortam ise gül bahçeleri ile çemenlerdir. Mûsikî ile raks da bezmin vazgeçilemezlerindendir.

Meclisteki sâkîler ise, genç erkek çocuklardan seçilir. Meclis âdâbından bahseden kitaplarda da sâkîlerin işveli erkek çocuklardan seçilmesi gerektiği yazılıdır (Bahadır, 2013: 229).

Dîvân şâirleri kimi zaman meclisleri gül bahçelerine kimi zaman da gül bahçelerini meclislere benzetirler. Örnek olarak aşağıya alınan Hayâlî'nin beytinde şâir, içki meclisini gülistâna; sâkîyi bahçıvana; içki kadehini güle; sürahiye servi ağacına; kadeh anlamına gelen bülbüleyi ise bülbüle benzeterek mürekkep teşbih örneği ortaya koymuştur:

Bezm-i mey bir gülsitândır anda sâkî bâğbân

Câm-ı mey güldür surâhî serv bülbül bülbüle

Hayâlî, 525/4

Âşıklar, şâirler bu tür meclislere katılmak için fırsat kollarlar. Fakat bu sabahlara kadar devam eden meclislerin kötü bir tarafı vardır ki çabuk biterler ve bu sebeple elem verirler. Sarhoşluktan gelen baş ağrısı ve rakipler de ayrı bir sıkıntı sebebidir.

Şeyhülislâm Yahyâ, bu tür meclislerden çok sıkıntı çekmiş olmalı ki, bir daha katılmaması için kendine nasihat eder:

Gül ü mül bezmine meyl itme sözüm tut Yahyâ

Ne cefâ-dîde-i hâr ol ne gam-âlûd-ı humâr

Ş. Yahyâ, 52/6

Ey Yahyâ! Sözümlü tut, gül meclisine de şarap meclisine de meyl etme. Ne dikenin cefâsını gör ne de sarhoşluğun baş ağrısına bulaş!

Eğlence meclislerinde şarkılar halka oluşturularak söylenir. Şeyhülislâm Yahyâ da güllerden halka oluşturulup, bülbülün söylettirildiği bir meclis hayal etmiştir:

Mutrîb-ı bezm-i bahârî gülden idüp dâire

Andelîbe her seher her şeb ser-âgâz öğredür

Ş. Yahyâ, 94/3

Bahar meclisinin çalgıcısı gülden bir dâire yapıp, bülbüle her sabah her akşam yeniden başlamayı (inlemeyi) öğretir.

5.3.2. Hükümdâr

Dîvân edebiyatında şâirlere birçok yönden ilham kaynağı olan gül, çiçeklerin Sultânı kabul edilir. Birçok gazelde kullanılan “şâh-ı gül, sultân-ı gül, Hüsrev-i gül” gibi terkipler bunu ifade eder. Diğer çiçekler ise sultânın meclisinde bulunan kişilerdir.

Söz konusu hükümdâr yahut pâdişah olunca “dîvân” da “meclis” de şiirlerde kendilerine yer bulur. Dîvân şiirinde sıkça kullanılan Hüsrev kelimesi hem İran mitolojisinin önemli kahramanlarından olan Hüsrev’i çağrıştıracak şekilde hem de kelime anlamı olan “hükümdâr”ı hatırlatacak biçimde tevriyeli kullanılır (Devellioğlu, 2003: 393).

Aşağıdaki beyitte şâir, baharın geldiğini üzeri kapalı bir şekilde anlatarak, lâlelerin çemen meclisinde içip eğlenmek için kadeh gösterdiğini, bunun üzerine gül hükümdârının eğlenmeye izin verdiğini söylemiştir:

Lâleler bezm-i çemende câm-ı işret gösterür

Devletinde husrev-i gül 'ayşa ruhsat gösterür

Bâkî, 51/1

Dîvân kelimesi “büyük meclis” anlamına gelmektedir. Görüşülen meselelere ve katılan kişilere göre dîvân-ı adliye, dîvân-ı riyâset, dîvân-ı harb gibi isimler verilir (Devellioğlu, 2003: 188; Nâcî, 2009: 113). Fakat şâir, aşağıdaki beyitte “dîvân” kelimesini, “dîvân-ı gülde andelîbin feryâdının dinlendiğini ve onun hakkının dikenden alındığını” söyleyerek zihinlerde bir mahkeme ortamı canlandırmış böylece “halkın dava ve şikâyetlerinin dinlenip hallolunduğu, devlet işlerinin görüldüğü pâdişahın bulunduğu meclis” anlamına gelen (Devellioğlu, 2003: 188) “dîvân-ı hümâyûn” manasında kullanmıştır:

Demdür ki hârdan alına dâd-ı andelîb

Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı andelîb

Ş. Yahyâ, 17/1

Revânî'nin Sultân Bayezid'in medhi için yazdığı bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte şâir, gül sultânının elindeki gonca hisârını zor kullanarak ondan almak için (gazelin bir önceki beytinde bahsediliyor) bahar yağmurlarının top ve tüfek ile saldırdığını söyler. Şâirin gülü sultân, çiy tanelerini ise top ve tüfek mermilerine benzetmesi, Dîvân şâirlerinin sosyal hayatın gerçeklerini şiirlere nasıl aksettirdiklerine güzel bir örnektir:

Sultân-ı gülden almağ için cebr ile anı

Yağdurdı ana tûp u tûfeng ebr-i nev-bahâr

Revânî, k. 4/4

5.3.3. Kumandan (Serdâr)

Çalışmamızın ilgili bölümlerinde de belirtildiği gibi Türk edebiyatında şiirlere en çok konu olan çiçekler, gül ve laledir. Hatta lâle devrinde bile gül,

lâleden daha çok kullanılmıştır.¹¹⁷ Gül, bu konumu itibariyle şâirler arasında “çiçeklerin şâh”ı olarak kabul edilmiştir. O, diğer bütün çiçeklere kimi zaman hükümdâr kimi zaman serdâr olur.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî, gülü kumandana benzetmiştir. Onların giydikleri yeşil üniformaları ve başlarına taktıkları şapkaları çağrıştıracak biçimde, gülün yeşil elbise giyip mücevherlerle dolu bir taç taktığını ve böylece çiçeklere serdâr olduğunu söyler:

Câme-i sebz ile giydi tâc-ı gevher-bâr gül

Gülşen içre oldu ezhâra bugün serdâr gül

Muhibbî, 1665/1

5.3.4. Rezm

Rezm kelimesi, “kavga, savaş, cenk” anlamlarına gelen Farsça bir isimdir (Devellioğlu, 2003: 891; M. Âsım Efendi, 2009: 628). Şâirler dîvânlarında savaşla ilgili terimleri sıkça kullanmışlardır.

Gül ile rezmin beraber kullanılmasıdaki en büyük etken gülün renginin kırmızılığı ile cenk meydanlarında etrafı kaplayan kanın renginin benzerliğidir. Bunun yanı sıra hayal gücü kuvvetli olan şâirlerimiz kimi zaman gül fidanını oka, mızrağa; goncayı okun ucundaki temrene, kimi zaman da açılmış bir gülü kalkana benzeterek çeşitli tasavvurlar oluşturmuşlardır. Tekrara düşülmemesi için beyit örnekleri aşağıdaki maddelerde verilmiştir.

5.3.4.1. Kan

Gül ile ilişkilendirilen unsurlardan bir diğeri ise kandır. Dîvân şâirleri kanı çeşitli vesilelerle, bilhassa rengi sebebiyle güle benzetmiştir. Dökülen kan ya düşmanın ya da âşığın kanıdır. Aslında kan acının ve ızdırabın ifadesi olarak şiirlerde yer alır.

¹¹⁷ Hatta gülün yüzyıllar boyunca stilize, natüralist, realist ve sembolist tarzlarda kitap, kumaş, işleme, taş, çini, keramik, duvar resmi ve benzeri pek çok eserin en çok kullanılan bezeme elemanı olduğunu ve Lâle devrinde bile süslemede gülün daha çok kullanıldığını görmekteyiz (Kortantamer, 1993: 414).

Bu kan kimi zaman sevgilinin (hünkârın) kılıcı düşmanların kanını dökerek, yeryüzünü gül bahçesine çevirir. Kimi zaman ise ayrılık acısı sebebiyle, yaprakları dökülen bir gül gibi, “gül gül dökülür”:

Vaslından ayrı n’ola kanım dökülse gül gül

Ben gülbün-i firâkım bu fasldır bahârım

Fuzûlî, 192/4

Sana kavuşamadığım için kanım gül şeklinde dökülse ne olur! Ben, ayrılığın gül bahçesiyim; bu da benim bahâr mevsimimdir.

Bâkî’nin beytinde, yapıldığı sırada daha da sağlam olması için kılıçlara su verme olayına îmâ vardır. Yağmurlarda nasıl ki yeryüzündeki çer-çöp temizleniyorsa, sevgilinin (hünkârın) kılıcı ile de çer-çöp kadar kıymetsiz olan düşmandan yeryüzü temizlenmektedir:

Cihânun hâr u hâşâkin götürsün âb-ı şemşîrûn

Gülistân eylesün rûy-ı zemîni düşmenün kanı

Bâkî, 494/5

(Senin) kılıcının suyu cihânın dikenini, çer-çöpünü götürsün. Düşmanın kanı yeryüzünü gülistana çevirsin.

Hayâlî ise, sevgilisinin kılıcından sürekli kan akmasını, bir nehirden kırmızı gül yapraklarının akmasına benzetir.

Bir güzel sevdim kılıcından demâdem kan akar

Gûyîyâ bir cûydan berg-i gül-i handân akar

Hayâlî, 57/1

5.3.4.2. Savaş Âletleri

Yaklaşık altı asır müddetince cihat uğruna, ellerinde kılıçlarla fetihten fethetme koşan Osmanlı insanı için savaş aletleri, adeta günlük

hayatta kullanılan sıradan bir nesne konumunda olmuştur. Bilhassa asker şâirlerin bulundukları cenk meydanları bilinçlerinde o kadar derin tesirler bırakmıştır ki gül yaprağını kalkana; gülün fidanını oka; goncayı okun ucundaki temrene; kan gölünü ise gül bahçesine benzetmişlerdir.

5.3.4.2.1. Ok

Dîvân şiirinde gülün benzetildiği savaş aletlerinin başında ok gelir. Çünkü ok, kan dökmek ve düşmanı/rakibi mağlup etmek için kullanılan en önemli vasıtalarından biridir.

Ateşli silahların icadından önce en çok kullanılan savaş aletlerinden biri olan okun tanımını Pakalın şöyle yapmıştır:

“Yay veya keman şeklinde bükülmüş bir ağaç çubuğa gerili kirişe takılarak uzağa atılan ucu sivri demirli ince ve kısa değneğe ‘ok’ denir. Ok silahın icadından evvel bütün insanlar tarafından kullanılmışsa da en büyük mahareti Araplar göstermişlerdir” (Pakalın, 2004, c.2: 716).

Aşağıdaki beyitte Mesîhî, zaten yaralı, hasta olan bülbülün canını acıtmak için tesirli bir araç seçmiştir: Ok. Şâir, gül fidanlarını oka, goncaları da okun ucundaki peykâna benzeterek güzel bir teşbih örneği verir:

Bülbül-i dil-hastenün cânın zahm-nâk itmege

Şâh-ı güller oklar olmuş goncalar peykân ana

Mesîhî, 572

Gönlü hasta bülbülün canını (bir kat daha) acıtmak için güller(in dalları) ok olmuş, goncalar da peykân.

5.3.4.2.2. Peykân

Peykân, “okun ucundaki sivri demir, temren” anlamlarına gelen Farsça bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 864; Nâcî, 2009: 570). Klasik şiirimizde genellikle sevgilinin kirpiği oka benzetilir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi zaman zaman gül fidanının da oka benzetildiği olur. Bu okun ucundaki peykânın âşğın vücûdunda açtığı yaralar da kırmızı gül şeklinde tasavvur edilir:

Gülşen-i aşkında âh ü nâle bülbüldür bana

Sînem üzre zahm-ı peykânın kızıl güldür bana

Necâtî, 15/1

Aşkının gülşeninde (yaptığım) âh u nâle(ler) bana, bülbül(ün ötüşü gibi gelmektedir). Sînemde bulunan peykânın yaraları ise benim için kırmızı gül gibidir.

5.3.4.2.3. Siper/Kalkan

Siper veya kalkan düşmanın hücumundan, darbelerinden korunmak için en iyi sığınaktır. Bazı Dîvân şâirleri gülü, savaşlarda düşmanın oklarından ve kılıç darbelerinden korunmak için kullanılan siperlere ve kalkanlara benzetmişlerdir.

Mesîhî, bülbülün âhını oka; gül bahçesinin güllerini de o oklara karşı tutulmuş/arkasına sığınan kalkanlara benzetmiştir:

Ey Mesîhî gül degüldür gülsitânda görinen

Tîr-i âh-ı bülbüle gülşen tutınmışdur siper

Mesîhî, 87/5

Ey Mesîhî! Gülistânda görünen(ler) gül değildir. (Onlar), bülbülün âh okuna karşı gülşenin tuttuğu siperlerdir (kalkanlardır).

5.3.5. Gül-Süsleme/Süslenme

Süslenme, insanın zaruri ihtiyaçlarını giderdikten sonra düşünebileceği bir husustur. İnsanoğlu ve bilhassa bayanlar süslenmeye geçmişte de oldukça önem vermişlerdir. Süslü elbiseler ve bilhassa süs denilince akla gelen çeşitli takılar ve taşlar, Dîvân şiirinde kendine oldukça fazla yer bulmuştur.¹¹⁸

5.3.5.1. Ayna (Âyine)

Farsça bir kelime olan âyine “eşyayı aksettiren sırlı cam” demektir. Ayna şeklinde telaffuz olunan bu kelimenin Türkçesi “gözü” Arapçası “mir’ât”tır (Onay, 2009: 73; Pakalın, 2004, c. 1: 124; Pala, 2005: 47/169).

Tasavvufta ayna hakkında çeşitli anlayışlar mevcuttur. Bazılarına göre ayna, Hakk’ın vücûdudur. Bazılarına göre ise mevcudât, Hakk’ı gösteren birer aynadır. Cebecioğlu, tasavvufta insân-ı kâmilin kalbine ayna denildiğini belirtir (1997: 12).

Pakalın bu konu hakkında şunları söylemektedir:

“Kimilerine göre, âlemin hûlasası ve Allah’ın mazharı olan ‘insan-ı kâmil’ aynadır. Şehadet âleminde insandan daha mükemmel bir ayna yoktur. O halde âlem, âdemin vücûdu ile parlak bir ayna olduğundan mutlak olan Allah, bu aynada kendi suretini kemâli ile müşahade eder. Fakat bu müşahade zevkidir.” (2004: 124).

Âyinedâr, eski zamanlarda devletlilerin ya da önemli insanların giyinirken kendilerine ayna tutanlara verdikleri isimdir. Şiirlerinde tasavvufun çok az yer tuttuğu sıklıkla dile getirilen Bâkî, aşağıdaki beytinde gülü aynaya benzetmiştir. Şâir, gül aynasında sevgilinin gönlü aydınlatan güzelliğinin ve hakikatin yüzüne ayna tutan âyinedârın görülmesi gerektiğini söyler:

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Araz, Mayıs 1980: 12-14; Cenkmén, 1948; Gürtuna, 2002, c. 11: 909-920; Koçu, 1967.

Mir'ât-ı gülde hüsn-i dil-efrûz-ı yâri gör

Ruhsâre-i hakîkate âyine-dârı gör

Bâkî, 122/1

5.3.5.2. Nakş

Nakş, “duvarlara, tavanlara yapılan yağlı veya sulu boya resim, süsleme sanatı; ipekle, sırma ile işleme” (Devellioğlu, 2003: 802) anlamlarına gelen Arapça bir isimdir. Bahar mevsiminin gelmesiyle özenle bakılan bahçelerde renk renk açan güller adeta bir tablo görünümü oluşturur. Bâkî, bahar mevsimindeki o güzel görüntüyü seyretmek ve bülbülün sesini dinlemek için çemene çıkılmasını tavsiye eder. Hatta o güzel görüntüyü ve bülbül sesini, ayş/eğlence ehlinin salih ameline benzetir:

Nakş-ı gül seyr it çemende savt-ı bülbül dinle gel

Şimdi savt u nakşdur ayş ehline sâlih amel

Bâkî, 310/1

5.3.5.3. Taht / Taht-ı Zümürüd

Zümürüd, “yeşil renkli taş, zümrüt” anlamına gelen Arapça bir isimdir. Örnek olarak verilen aşağıdaki beyitte geçen zümürüdün ise, zümrüt renginde, yemyeşil manasında bir sıfattır (Devellioğlu, 2003: 1195; Nâcî, 2009: 771).

Eskiden pâdişahların tahtları çeşitli değerli taşlarla süslenirdi. Zümrüt de bunlardan biriydi. Bunun yanı sıra, bahar mevsiminde güller, açıldığı zaman yeşil yaprakların arasından kendini gösterir. Bu da “zümürüdün” bir tahtı andırır.

Şâir, zengin çağrışımları olan aşağıdaki beyitte bahar mazmununu gizlemiş ve güller açtığı zaman bülbüllerin ötmeye (inlemeye) başladığını söylemiştir:

Taht-ı zümür-rûdînine geçdükde şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr

Ş. Yahyâ, 50/5

Yahyâ! Gül şâhı yeşil tahtına geçtiği zaman bülbüller nasıl feryâd ediyorlar, işidesin.

Nevres-i Kadîm, aşağıdaki beytinde, inleyen bülbülü teşhis yoluyla, gül dalının tahtında/kürsüsünde oturup destan anlatan birine teşbih etmiştir. Gülün etrafında bulunan goncalar ise, onu dinleyen çocuklardır:

Alup etrâfını etfâl-i gonca bülbül-i zârın
Oturmuş sandalî-i şâh-ı gülde dâsitân söyler

Nevres-i Kadîm, 37/2

5.3.5.4. Takı

Bayanların bugün bile vazgeçemediği takılar, Osmanlı dönemi Türk kadınlarının da gözdesiydi. Çeşitli mücevherler işlenerek kolye, küpe, broş vb. yapılarak bilhassa özel günlerde takılırdı.

Şeyhülislâm Yahyâ'nın aşağıdaki beyti gülün kıymetini ve daha Lâle Devri'nden önce bile lâlenin de ne kadar değerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Şâir, güzellerin artık, daha değerli bulduğu için, la'l ve gevher yerine lâle ve gül taktıklarını söylemiştir:

Lâle vü gül takınur oldu güzeller şimdi hep
La'l ü gevher kıymetin ezhâr erzân eyledi

Ş. Yahyâ, k. 1/8

5.3.6. Gül-Giyim/Kuşam

5.3.6.1. Elbiselerdeki Gül İşlemeleri / Desenleri

Dîvân şiirinde sevgilinin inceliğini ve zerâfetini ifade etmek için ona gül renginden elbiseler biçilmiş; kimi zaman ise sevgilinin nazikliğini anlatmak için gül yaprağından elbise yapılması gereği belirtilmiştir. Elbiselerdeki gül işlemesi denildiği zaman akla ilk gelen

kelimelerden biri dîbâdır. Bunun nedeni ise Nedîm'in meşhur beytidir. Dîbâ, bir nevi kalın ipek kumaştır (Pakalın, 2004, c.1: 686). Güllü dîbâ, dîbânın gül nakışlı olanıdır. Onay , “güllü”nün bir kumaş olduğunu belirtir (2009: 128). Koçu ise, “dîbâ denilen ağır ipekli kumaşın gül nakışlılarına verilmiş isim” olduğunu söyler (1969: 125).

Aşağıdaki beytinde Nedîm, sevgilisinin giydiği gül desenli elbisesinin üzerinde bulunan güllerin dikenlerinin gölgelerinin, sevgilisini incitecek diye korktuğunu, endişe ettiğini söylemektedir:

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni

Nedîm, 154/3

5.3.6.2. Atlas / Hil'at

Atlas, Arapça bir isim olup, üzeri ipekten altı pamuktan yapılmış bir kumaş türüdür (Devellioğlu, 2003: 52). Hil'at ise yine Arapça bir isim olup, “eskiden pâdişah veya vezir tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan” anlamında kullanılan bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 370; Nâcî, 2009: 228).

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, üzerinde süslü bir elbise olan mahbûbunu -ki o hükümdardır- at üzerinde gezinirken tahayyül etmiştir:

Gezdirir her yan gözüm eşk üzre bağrım pâresin
Hil'at-i gül-gûn ile rahş üzre cevânın görüp

Fuzûlî, 37/3

Gözüm, (sevgilinin) gül renkli elbisesiyle (hil'atıyla) at üzerinde dolaştığını gördüğünde, bağrımın parçasını gözyaşıyla beraber her tarafta gezdirir.

Nedîm ise, sevgilisinin yanağında çıkan ayva tüylerini, pembe kumaşın üzerine giyilen, samur derisinden yapılmış bir kürke benzetmiştir:

Gelmiş hat-ı siyah ruhuna âh ey gönül
Semmûr hoş yakışmış o gül-pembe atlasa

Nedîm, 131/2

Ey gönül! (Sevgilinin) yanağında siyah hattı çıkmış. O pembe gül (gibi) olan atlasa semmûr çok yakışmış.

5.3.6.3. Câme / Hulle / Kabâ / Kumaş / Libâs

Câme, hulle kumaş ve libâs kelimeleri hemen hemen eş anlamlı olarak kullanılan kelimelerdir. Câme, Farsça bir isim olup “elbise, çamaşır, libas, kaftan” manasındadır (Ayverdi, 2011: 180; Devellioğlu, 2003: 123; Nâcî, 2009: 79).

Hulle ise Arapça’dır ve “cennet elbisesi” olarak tavsif edilmiştir. Bu elbise belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki kısımdan ibarettir (Ayverdi, 2011: 523; Cûdî, 2006: 183; Devellioğlu, 2003: 380).

Libâs ise elbise kelimesinin çoğuludur. Arapça bir isimdir ve sözlüklerde “urba, câme, esvap, giyecek şey” olarak da geçer (Ayverdi, 2011: 743; Cûdî, 2006: 277; Devellioğlu, 2003: 551).

Dîvân şâiri, geniş kültürü ve zengin hayal gücü sayesinde birçok unsur arasında bağlantı kurabilir. Örneğin gül ile felekler arasında çağrışım kurmak onun için sıradandır. Şöyle ki, müneccimlere göre Zühre kadınları temsil eder. Bütün nüfûz ve tesiri, zevk, eğlence ve muhabbetedir. Derin heyecanlara, ince arzulara, şehvânî hislere hükmeder. (Pakalın, 2004, c.3: 666).

Aşağıdaki beyitte şâirin bahsettiği gibi, meleklerin ve hûrilerin elbiselerini gül gibi yırtmalarında, Zühre feleğinin yazacağı gazelin etkisi vardır:

Hûrıla melek hullelerin gül bigi ide çâk
Ger zühre felekde ide işbu gazeli inşâ

Ahmedî, 687/7

Aşağıdaki beyitte geçen “eğin” kelimesi Eski Türkçe bir sözcük olup “sırt, arka” anlamına gelmektedir. Reng ise, hem bilinen renkleri hem de “hile” anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Şâir, daha önceden yaptığı gibi (sevgilinin) yine bir hile ile âşığını ağılattığını, böylece âşığın gözlerinden boşalan kanlı yaşların, üzerindeki eski elbiseleri gül renkli birer elbiseye çevirdiğini söylemiştir:

Yine bir reng ile egnümde olan eskileri

Gözlerüm yaşı birer câme-i gülgûn itdi

Hayretî, 448/4

Yine bir reng sebebiyle, gözlerimden çıkan (kanlı) yaşlar, sırtımda olan eski(elbise)leri birer gül renkli elbiseye çevirdi.

Gül-elbise ilişkisi Taşlıcalı Yahyâ tarafından farklı bir açıdan ele alınmıştır. Sanki yüksek makamda bulunan biri, giydiği gösterişli bir elbise ve gösterdiği kibirli davranış sebebiyle eleştirilmiş, “o övündüğün gülün dikenini de var” denircesine uyarılmıştır:

Gül gibi fâhir libâs ile tefahhur eyleme

Alıkor yoldan seni âhir bu hâr-ı iftîhâr

T. Yahyâ, 68/5

Gül gibi fahreden, gururlandıran elbise ile gururlanma, övünme. Bu övünmenin (kibirlenmenin) dikenini sonunda seni yolundan alıkoyar.

Aşağıdaki beyitte Nedîm, gülün açılma anına telmihte bulunarak sevgilisinin giydiği yeşil elbisenin veyahut yüzünde çıkan ayva tüylerinin üzerine bir de kırmızı fes giyince gül gibi açıldığı hayalini kurmuştur. Hatta bunu gören gülün, sevgilisini kıskandığı için yakasını yırttığını, yani açıldığını söyleyerek hüsn-i talile güzel bir örnek vermiştir:

Çâk etmesin mi câme-i sebzın görünce gül

Bak şu yeşil mukaddeme şol kırmızı fese

Nedîm, 131/3

Bugün pek bilinmeyen fakat Osmanlı döneminde kullanılan birtakım kumaşlar vardı. Bunlar, kumaşın işlendiği maddeye, üzerindeki işlemeye, rengine vb. göre çeşitli isimler alırdı. “Çeşm-i bülbül” de bunlardan biridir. Onay, bu kumaş türünün, “bir çeşit renkli ve tahrirli kumaş” olduğunu söyler ve *Burhân-ı Katı*’dan naklederek, çiçeğinin bülbül gözü şeklinde süslendiğini belirtir (2009: 127). Bazı beyitlerde görülen “gülgûnî”nin de bir kumaş türü olduğu tahmin edilmektedir. Kimi şâirler kumaşın sıfatı olarak bu kelimeyi kullanırken kimileri de kumaşın adı olarak kullanmışlardır. Sâbit’in aşağıdaki beytinde yer alan “kumâş-ı gül”ün de bir tür kumaş olduğu anlaşılmaktadır. Şâir, “çeşm-i bülbül”, “tamga”, “dâmân” gibi giyim-kuşam terimlerini kullanarak aşağıdaki beytini oluşturmuştur:

Kumâş-ı gül buçuk itmezdi çeşm-i bülbülden

Bütün bulunmasa dâmânı üzre tamgâsın

Sâbit, 323/3

Bâkî, aşağıdaki beyitlerinde gül renkli “kabâ”dan ve “gülgûnî”den bahseder. Sevgili gül renkli kabâ giyerek kırmızı bir lâleyi andırır. O, âşığın karşısına gülgûnî elbiseler giyerek çıkmış, allara bürünmüştür. O, bu haliyle sanki bir kadehtir. Bu iki beyitteki “kırmızı bir lâle” ve “kadeh” benzetmelerinden de anlaşılacağı üzere, birçok çeşidi olmasına rağmen “gül rengi” sıfatı kullanıldığında kırmızı gül kastedilir:

Gül-gûn kabâsı ol sanemüñ sanki lâledür

Cism-i latîfî lâle-i hamrâda jâledür

Bâkî, 84/1

Karşumda âllar geyüp ol lâle-ruh yine

Gülgûnîlerle aklum alur san piyâledür

Bâkî, 84/2

Gonca kapalı duruşu sebebiyle âşığına yüz vermeyen, istiğnâ halinde olan bir sevgiliyle ilişkilendirilir. Gül ise, âşığına yüz vermiş, sırlarını ifşâ etmiş bir sevgilidir. Mezâkî'ye ait olan aşağıdaki beyitte şâir, sevgilinin, istiğnânın o gül renkli elbisesinin düğmelerini açtığında, görüntünün ne kadar güzel olacağını belirtmiş, soyut olan istiğnâyı somut olan gül renkli bir kabâya benzetmiştir. Şâir, dolaylı olarak sevgilisinin artık gonca gibi istiğnâ halinde bulunmamasını, gül gibi kendisine açılmasını istemektedir:

Aceb aceb nic'olurdı olaydı ger rûzî
Küşâd-ı tügme-i gülgûn-kabâ-yı istiğnâ

Mezâkî, 10/3

Necâtî Bey'in aşağıdaki beytinde yer alan “gülistânî kumaş”ın da gerçekten var olan bir kumaş çeşidine telmih mi yoksa şâirâne bir hayal mi olduğu bizce tam olarak anlaşılamamıştır:

Gülistânî kumâşî sebzenin bayrama irmeğe
Geceyi gündüze katup gelir bir kârbân şimdi

Necâtî, 575/6

Âşık, ızdırab adamıdır ve sevgilisine bir türlü kavuşamaz. Sevgiliyi hatırlatan her şeye değer verir. Sevgilisinin yanağının kokusunu düşündükçe gül nakışlı kumaşa sarılıp koklayarak kendini teselli eder:

Hayâl ettikçe ruhsârun meşâm-ı fikret-i İshâk
Alır bûy-ı teselli verd-i kâlâ-yı münakkaştan

Ş. İshâk, 113/5

Çok ağlandığı zaman gözlerden yaş yerine kan gelir. Çeşitli ızdırablarla hemhâl olan Dîvân şiiiri âşığının gözlerinden kanlı yaşların akması kaçınılmazdır. Yorgunluk, uykusuzluk gibi bazı durumlarda ya da

çeşitli hastalıkların etkisiyle de bir kişinin gözü kanlanabilir. Emrî, kanlı gözlerinin bu cihandaki arkadaşı ve görür gözü iken, ağladığı zamanlarda sırtına, gül renkli bir elbise giydiğini söyler. Dolayısıyla kanlı gözyaşı ile gül renkli elbise arasında benzerlik ilgisi kurar:

Cihânda hem-demüm görür gözümken dîde-i pür-hûn

Dem-i giryemde egnine geyinür câme-i gül-gûn

Emrî, 390/1

Aynı şâirimiz başka bir beytinde sevgilisinin kılıç ile cismini baştan ayağa kana bulamasından incinmeyeceğini çünkü o hâlin, kendisi için gül renkli atlas bir elbise olacağını belirtir:

Kana yursa cismi incinmem ser-â-pâ tîgı ger

Emriyâ ol bana bir gül-gûnî atlas câmedür

Emrî, 122/5

Eski Türkçe’de ton>don elbise, kılık-kıyafet anlamına gelir (Dilçin, 2009: 222). Aşağıdaki beytinde Hayâlî, sevgilisine şafak renginde, gül-gûn bir elbise giydirmiştir. Buradaki gül-gûn bir kumaş türü olabileceği gibi “don”un sıfatı da olabilecek şekilde kullanılmıştır. Âşık, kırmızı elbiselere bürünmüş olan sevgiliyi görünce dayanamaz ve “âh”a başlar. Felek, âşığın çıkardığı âh ateşinin dumanıyla karanlığa bürünür; sevgilinin kırmızı elbisesine mukabil siyah bir elbise giyer:

Her kaçan ol meh şafak renginde gül-gûn don giyer

Dûd-ı âhımdan libâs-ı zulmeti gerdûn giyer

Hayâlî, 166/1

Fuzûlî’nin aşağıdaki beytinde ise “gül-gûn”un bir kumaşın sıfatı olarak değil, kendisi bir kumaş türü olarak kullanılmış görünmektedir:

Ey giyip gül-gûn demâdem azm-i cevân eyleyen

5.3.6.4. Etek (Dâmen)

Gül fidanının toprağa yakın olan kısmına “dâmen-i gül” denilmiştir. Burada menekşe, sümbül, süsen gibi çiçekler bulunur. Bunlar, güle yakın olmaları sebebiyle şâirler tarafından âdetâ gülün eteğine yapışmış biri olarak tasavvur edilir (Pala, 2005: 172).

Dîvân şâirleri, daha önce de bahsedildiği gibi, tabiattaki ve günlük hayattaki neredeyse hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayarak şiirlerinde kullanmışlardır. Bu çerçevede, gülün yanında bulunan diğer çiçeklerle sevgili arasında da bağlantı kurmuşlardır.

Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilinin saçının yüzüne inmesini, gülün yanında sümbülün bulunmasına benzetmiştir. Ahmet Paşa, gülün eteğinde iki renkli sümbülün işleminin olmayacağını, olursa garip düşeceğini söyler. Şâirin bu duruma tuhaf demesinden hareketle o dönemde aynı kumaşa hem gül hem sümbül deseninin işlenmediğini söylemek mümkündür:

Zülfü yüzünde garîb olmaz mı yârın kim olur

Dâmen-i gülde tırâz-ı sümbül-i ra'nâ garîb

Ahmet Paşa, 11/6

Gülün eteğinde başka çiçeklerin bulunması kimi zaman güle güzellik kattığı gibi, kimi zaman da gül için pek de hoş görülecek bir şey değildir. Çünkü bu, sevgilinin başka sevenlerinin, rakiplerinin de olduğunu gösterir. Hatta “pâk-dâmen” yani namuslu, iffetli bir güzel bulmak neredeyse imkânsızdır:

Benüm gönlüm gibi âyâ olur mı bülbül-i gûyâ

Gelür mi sana benzer yâ aceb bir pâk-dâmen gül

Hayretî, 260/4

Acaba benim gönlüm gibi öten (inleyen) bir bülbül daha var mıdır? Acaba sana benzer pâk-dâmen (namuslu) bir gül (daha) gelir mi?

Rakip, âşığın ayağına taş koyan, sürekli ona sıkıntılar çektiren, sevgilinin köyünde dolaşan bir köpektir. Gül teşbihi söz konusu olunca diken de rakip mesabesinde olur. Gül fidanında dikenin gülden önce çıkması, rakiplerin şimdiden hazır olduğuna îmadır. Sevgiliye kavuşmak için gece gündüz feryâd eden bülbülün efgânı boşunadır. Çünkü dikenler, taze, genç fidanların eteğini sarmıştır bile:

Harlar dâmenin almış her gül-i nev-restenin

Rûz ü şeb bî-hûde eyler âh u efgân andelîb

Ş. Es'ad, 15/3

Yeni açan her gülün eteğini dikenler (çoktan) almış. Bülbül, gece gündüz boşuna âh u figân eyler.

5.3.6.5. Gömlek (Pîrehen)

Kimi zaman “pîrehen” kimi zaman da “pirâhen/pîrâhen” şeklinde yazılan bu kelime Farsça olup, gömlek anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2003: 866; Kanar, 1998: 153). Gül, tomurcuk yani gonca halinde iken, bahar mevsiminde, sabah rüzgârının etkisiyle yavaş yavaş açılır. Dolayısıyla goncanın nazenîn yaprakları yırtılarak açılır ve o tomurcuk gül haline gelir. Bu yırtılma şâirlerin zihinlerinde, bir gömleğin düğmelerinin açılmasını veya hayâ/edep/nâmus gömleğinin yırtılmasını çağrıştırır.

Eğer gonca kendi isteğiyle gömleğin düğmelerini açıp gül hâline gelirse etrafa gülün güzel kokular yayılır. Bundan hareketle şâirler, sevgilinin üzerine giydiği gömleği bir goncaya veya güle benzetmişler ve elbisenin düğmeleri açıldığı zaman etrafa güzel kokular yayılacağını belirtmişlerdir:

Saba ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar

Açarsa ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar

Nedîm, 16/1

*Sabâ rûzgârı (sevgilinin) saçına elini vurunca hâlis (güzellikte) bir koku yayılır.
Gömleğinin düğmesini açınca da gül suyu kokar.*

Bâkî, gömleği nâmusu temsil eden bir öge olarak algılar. Gül nâmus gömleğini yüz parçaya ayırarak bütün sırrını ifşâ etmiş ve nâmusunu kaybetmiştir. Şâir de gül gibi gömleğini parçalayıp, lâle gibi gizli yaralarını ifşâ etmek ister:

Gül gibi pîrâhen-i nâmûsı sad-çâk eyleyüp

Lâle-veş dâğ-ı nihânım âşikâr itsem gerek

Bâkî, 273/2

Kimi zaman da gül, kişileştirilerek üzerine gül renkli bir gömlek giyen, gömleğinin düğmeleri de goncalardan olan bir güzel gibi tasavvur edilmiştir:

Şâhid-i gül bâğda çün geydi gül-gûn pîrehan

Tügmeler takındı ana zînet için goncadan

Avnî, 59/1

Yenişehirli Avnî, sevgilinin izhârı için Allah'ın bir rûh tasvîr ettiğini söyler. Şâir, önce gül yaprağını hayâya/utanmaya benzetir, sonra hayâ gül yaprağından bir gömlek meydana çıktığını, bunun da sevgiliye örtü olduğunu belirterek mürekkep teşbihe hoş bir örnek oluşturur:

Hak seni izhâr için bir rûh tasvîr eylemiş

Sonra gül-berg-i hayâ pîrâhen olmuştur sana

Yenişehirli Avnî, 9/4

5.3.6.6. Kefen

Kefen, bilindiği üzere ölülerin sarıldığı, dikişsiz bir parça bezdir. Kefenin renginin beyaz olması, beyaz güller ile arasında ilişki kurulmasına neden olmuştur.

Aşkî uğruna hayatını feda eden âşıkların tabutu serviye benzer, kefenleri ise beyaz güldendir:

Hakkâ kad ü haddünün kim ölse hevâsında

Tâbût ana serv olup gülden kefen olmuştur

Mihri H. 28/6

(Sevgilinin) boyuna ve yanağına (ulaşma) hevesiyle kim ölürse, tabut ona servi olur. (Onun) kefeni de güldendir.

Usûlî de lâle yanaklı sevgilisine sesliyor ve diyor ki: ‘Gam dikeninden can veren bülbüllere taze gül yaprağından yapılan kefen yaraşır’:

Hâr-ı gamdan cân veren bülbüllere ey lâle-ruh

Yaraşır olsa kefen berg-i gül-i sırâbdan

Usûlî, 109/4

5.3.6.7. Sarık (Destâr)

Destâr; başa giyilen takke, fes ve emsali şeyler üzerine sarılan sarık, tülbent anlamlarına gelen Farsça bir isimdir (Devellioğlu, 2003: 178; Pakalın, 2004, c.1: 431). Eskiden başta ulemâ olmak üzere hemen her meslek gurubu başına sarık sarardı. Bunun yanı sıra bir gelenek olarak sarıklara gül takıldığı da olurdu (Koçu, 1969: 125).

Güldür ki oldı zîynet-i destâr-ı imtiyâz

Aks-i şu‘â-i hüsnün ile dâğ-ı ser bana

Osmanzâde Tâib, 2/2

Başımdaki yara benim için, güzelliğinin parlaltısının yansıması ile imtiyaz sarığının süsü olan gül oldu.

Gülün açılmamış hali olan goncanın küçük bir çocuğa benzetildiğine daha önce değinilmişti. Aşağıdaki beyitte de gonca küçük bir çocuk iken büyümüş, açılıp gül haline gelmiş ve sevgilinin sarığının kenarına iliştirilerek ona bir kat daha güzellik katmıştır:

Baş üzre oldu şimdi yeri tıfl-ı goncanun

Revnâk virince katmer-i destâr-ı yâra gül

Nâşid, 54/7

Gül, yârin kat kat (olan) sarığına parlaklık verince, gonca çocuğunun yeri, şimdi(lerde) baş üzere oldu.

5.3.6.8. Üsküf

Üsküf, “başlık, serpuş, takke” (Ayverdi, 2011: 1298; Dilçin, 2009: 236; Nâcî, 2009: 735) anlamlarına gelen bir kelimedir. “Yüksek aşamadaki yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2062) olarak da bilinir¹¹⁹. Onay, şahin ve doğanların avda daha istekli olmaları ve ava daha hızlı bir şekilde saldırmaları için gözlerini kapalı tutmak amacıyla başlarına geçirilen meşin başlığa da üsküf denildiğini belirtir (2009: 474). Bunların yanı sıra nargile başlıklarındaki ateşleri rüzgârdan korumak için başlık üzerine geçirilen kafesli bakır üstüvâneye de aynı isim verilmiştir (Onay, 2009: 475).¹²⁰

Üsküflerin çeşitli renk ve desenlerde olanları vardır. Bunlardan en meşhur olanı altın yaldızlı olanlarıdır. Kırmızı kadifeli olan üsküfleri giyenler ise silahdârlardır (Pakalın, 2004, c. 3: 561). Klasik Türk şiirine birçok özelliği ile yansıyan üsküf ile gül arasında da çeşitli benzetmeler kurulmuştur. Bu benzetmelerde daha çok renk unsuru öne çıkmaktadır.

¹¹⁹ Üsküfün bir fotoğrafı için bkz: Şentürk, 2006: 99.

¹²⁰ Üsküfün ortaya çıkışı, özellikleri, türleri, klasik Türk şiirine yansıyan yönleri ve üsküf redifli on beş gazel metni için bkz: Zülfe, 2005: 167-190.

Abîdî¹²¹,den alınan aşağıdaki beyitte şâir, altın sırmalı üsküfe telmihte bulunur. O, kapalı istiâre ile sevgilisini bir fidana benzetmiş ve başına aldığı üsküfû de sarı bir gül şeklinde tahayyül etmiştir:

Bülbül-i zârlarun sandı takındun gül-i zerd

Alıcak başına ey ruhları gül-gûn üsküf

Abîdî (Zülfe, 2005: 178)

Ey yanakları gül renkli (olan sevgili)! Sen başına üsküfû takınca (senin için) inleyen bülbüllerin, (başına) sarı bir gül taktın sandı.

Beyânî de sevgilisinin boyunu taze bir fidana benzetmiş, Abîdî'den farklı olarak üsküfû, yaban gülüne benzetmiştir:

Gül-i nesrîn sanur tâze nihâl üzre gören

Geyse başına kaçan ol kadi mevzûn üsküf

Beyânî (Zülfe, 2005: 181)

O güzel boylu (sevgili) ne zaman başına üsküf taksa onu görenler taze fidan üzerinde (açmış) gül-i nesrîn sanar.

5.3.6.9. Yatak

Gülün benzetme ögesi olarak kullanıldığı nesnelerden biri de yataktır. Dîvân şâirlerinden bazıları yumuşak gül yapraklarından oluşan bir yatak hayal etmişlerdir. Hatta bu yatağın yastığı da goncadandır:

Cismi ol şâhun tahammül idemez ey Hâletî

Gonceden bâlîn olursa berg-i gülden câme-h^vâb

A. Hâletî, 51/5

Ey Hâletî! Goncadan yastık, gül yaprağından yatak olsa bile, o şâhun (nâzik) cismi buna tahammül edemez.

¹²¹ Zülfe, şâirin adını Ubeydî olarak değil Abîdî olarak okumasının sebebinin, yazmada şâirinin adının özellikle Abîdî biçiminde harekelenmesi olduğunu belirtir. Bkz: 2005: 174).

5.3.7. Gül-Mutfak

Hayatın hemen her safhasına kendine bir yer bulan gül, mutfaktaki yerini de çeşitli vesilelerle almıştır. Çoğu zaman şekli ve rengi bakımından lâle ile beraber kadeh olurken, kimi zaman da şarap vb. bir içecek, bir tatlı hatta tatlının konulduğu tabak olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3.7.1. Gül-Mutfak Âletleri

Yiyecek ve içecek olmanın haricinde de teşbihlere konu olan gül, en çok câm, kadeh, piyâle, sâgar kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Bunda tabii ki şekil ve renk bakımından gülün kadehi ve içindeki şarabı hatırlatmasının payı büyüktür. Bunun yanı sıra nadiren de olsa gülün, üzerinde değerli taşların ve altınların bulunduğu bir tabak olarak hayal edildiği kullanımlar da mevcuttur.

5.3.7.1.1. Ayak / Bülbüle / Câm / Kadeh / Piyâle / Sâgar / Tolu

Gül, genellikle renginin kırmızı olması itibariyle, içinde kırmızı şarap bulunan kadehe benzetilir. Bu benzetme esnasında câm, kadeh, piyâle, sâgar, bülbüle gibi kelimeler kullanılır.

Câm kelimesi, Farsça bir isim olup “şişe ve toprak cinsinden yapılan şarap kadehi, bardak” anlamındadır (Devellioğlu, 2003: 123; Kanar, 1998: 208).

Kadeh ise, Arapça bir isim olup, “küçük içki bardağı” (Devellioğlu, 2003: 478), “ağaçtan, topraktan, billurdan mamül kâse, bardak” (Nâcî, 2009: 305) anlamlarına gelir.

Piyâle ve sâgar da yine Farsça birer isim olup “şarap bardağı, içki bardağı, küçük kadeh” anlamlarında kullanılan kelimelerdir (Devellioğlu, 2003: 866/ 910; Kanar, 1998: 151/339).

Bülbüle de Arapça bir isim olup “sürahi, şarap kabı, su kabı, şarap, kadeh” (Devellioğlu, 2003: 117) anlamlarına gelmektedir. Ayverdi ve Nâcî bülbüleye “emzikli su ve sâire kabı” (Ayverdi, 2011: 175; Nâcî, 2009: 75) tanımını yapmıştır. Kelimenin tanımından ve şiirlerdeki kullanımından hareketle bülbülenin diğerlerinden farklı bir şarap kadehi olduğu anlaşılmaktadır. Şairler genellikle bülbül ve bülbüle kelimelerini, ses benzerlikleri sebebiyle, aynı beyitlerde kullanarak söz oyunları yapmaya özen göstermişlerdir (Hayâlî, 525/4 vb.).

Aşağıdaki beyitte gül, kırmızı bir kadehe benzetilmiş ve baharın gelip bülbüllerin ötmesinin işaretinin, kırmızı gülün açması olduğu söylenmiştir:

Çemende bülbül-i şeydâyı âteşîn-nağme

Fürûg-ı câm-ı gül-i şu'le-bardan bilürüz

Neşâtî, 55/3

Çemende, yakıcı nağmeler söyleyen çılgın bülbülü(n varlığını), ışıklar saçan gül kadehinin aydınlığından biliriz.

Şeyhülislâm Yahyâ ise kadehi güle benzetmekte, sâkiye hızlı hareket etmemesini tavsiye etmektedir. Eğer hızlı hareket ederse sert rüzgârların yaprakları döktüğü gibi elindeki kadeh de dökülebilir:

Sür'ât itme sâkiyâ destünde varken tolî câm

Bâd-ı tünd esdükce bir gün bâgda güller döker

Ş. Yahyâ, 91/3

Diğer kadeh türlerine göre adı beyitlerde daha az geçen, farklı bir tür olduğunu tahmin ettiğimiz bir kullanım daha vardır ki şâirler ona “çifte dolu” adını vermişlerdir. Muhtemelen iki

kadeh büyüklüğünde yahut yapışık iki kadehi ifade etmek için
kullanılan bir tabirdir:

Mey-hâne-i aşk içre yine tolu kaldurdum

Bir çengî güzel sevdüm sermâyeyi çaldurdum

Zâtî, 979/1

*Aşk meyhânesi içinde yine tolu kaldırdım. (Âh ki) Bir çengî (saz çalan, oyuncu) güzel
sevdim, sermâyeyi çaldırdım!*

Kan yutmasun mu Zâtî bugün rakîbe dilber

Çifte tolular içdi ikide bir öpüşdi

Zâtî, 1664/5

Zâtî bugün acı çekmesin mi! Dilber çifte tolular içip iki de bir rakiple öpüştü.

5.3.7.1.2. Tabak

Dîvân şâirleri gülü kimi zaman da üzeri altın ve değerli taşlarla süslenmiş bir tabağa benzetmişlerdir. Değerli taş denildiği zaman akla ilk gelenlerden biri olan la'l, renginin kırmızı olması sebebiyle gül ile sıkça terkip halinde görülür. Gülün içinde bulunan sarı tozlar ise altın olarak tasavvur edilmiştir¹²².

Sebzede salınsa servi ol büt-i lâle-ruhun

Gül tabaklar pür kılıp üstüne la'l ü zer saçar

Şeyhî, 20/4

*O, put (gibi güzel) çemende salınsa, servi onun için gülden tabaklar hazırlayıp üzerini
de la'l ve altın ile süsler.*

¹²² Bu benzetmeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: 3.1.1.32. Gonca-Pota (Pûte)

5.3.7.2. Gül-İçecekler

Gülün içecek olarak kullanıldığı en yaygın benzetmenin bâde, mey, şarap ile yapılan terkipler olduğu daha önce zikredilmişti. Bunda, sevgilinin dudağının âb-ı hayât olması, renginin kırmızı olması ve dudaktan bir yudum içildiği zaman âşığın kendinden geçmesi şeklindeki tasavvurların da etkisi büyüktür.

Sevgilinin yanağının kırmızılığı sebebiyle güle benzetilip terinin de gül suyu halini alması sıkça karşılaşılan bir benzetmedir. Yine, sevgilinin yanağının aksiyle akan sular bir anda gül suyuna dönüşür.

5.3.7.2.1. Bâde / Mey / Şarâp

Bâde ve mey kelimeleri Farsça birer isim olup “şarap, içki” anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2003: 62/637; Kanar, 1998: 87/631). Şarap, genel olarak bakıldığında Dîvân şiirinde en fazla sözü edilen içecektir. Genellikle kadehle beraber zikredilir ancak kadeh denildiğinde bile asıl kastedilen -çoğu zaman- içindeki şaraptır. Şarabın yıllanmış makbul sayılır. Şarap insanın gönlünü açar, ona neşe verir. Şarap içenin eli titrer, ayağı dolaşır, yüzü kızarır, terler, elindeki kadehi düşürür, dili peltekleşir, insanın başı döner. Gam zehrinin tiryâkı ise şaraptır (Sefercioğlu, 2001: 93).

Bâde, mey ve şarabın renginin kırmızılığı ile gülün kırmızı rengi arasında benzetmeler kurulmuştur. Bu benzetmeler farklı terkipleri doğurur. Savaşkan Cem Bahadır 10 dîvânı tarayarak yaptığı çalışmasında¹²³ (2013: 33) gül ile oluşturulmuş terkipleri şöyle sıralamıştır:

¹²³ *Dîvân Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yay. İst. 2013. Adı geçen çalışmada eserleri taranan şâirler şunlardır: Figânî, Hayretî, Zâtî, Fuzûlî, Hayâlî, Muhibbî, Helâkî, Yahyâ Bey, Nev'î, Bâkî.

“Bâde-i Gül-gûn, Mey-i Gül-gûn, Gül-gûn Şarap,
Bâde-i Gül-fâm, Şarâb-ı Gül-fâm, Mey-i Gül-fâm, Bâde-i
Gülrenk, Şarâb-ı Gülrenk, Mey-i Gül-renk.”

Başka bir açıdan bakıldığında sevgilinin dudağı âb-ı hayâttır ve rengi de kırmızıdır. Artık o gül renkli bir mey haline gelmiştir.

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, gül renkli bâde içmek istemesinin sebebinin, sevgilinin eteğinden tutmak olduğunu söylemiştir. Çünkü bâde içtikten sonra akli başından gidecek ve yaptıklarından sorumlu tutulmayacaktır:

Hevesim bâde-i gül-gûna bu ümmîd iledir

Kim olam mest tutam dâmen-i dil-ber güstâh

Fuzûlî, 59/6

Gül renkli bâdeye (ulaşma) hevesim, sarhoş olup dilberin eteğini küstahça tutmak içindir.

Mey, kimi zaman da sıkıntılardan kurtulmak için bir gönül eğlencesi olur. Hayretî, kendine gamdan başka yar bulamamıştır. Kendini eğlendirmek için de gül renkli meyden başka bir çare bilmemektedir:

Cihânda bulmadum yâr-ı muvâfık gamdan artuk ben

Gönül eğlencesi bilmem mey-i gülfâmdan gayrı

Hayretî, 431/4

Cihânda, gamdan başka bana uygun olan bir yâr bulmadım. Gül renkli meyden başka da gönül eğlencesi bilmedim.

Eğlence meclislerinin olmazsa olmazlarından biri mahbûb, diğeri ise meydır. Rindlerin toplandığı mecliste şevk ü zevkin artması için mey elzemdir:

Mey-i gül-fâmsız mahbûb-ı sîm-endâmsız olmaz

Kulûb-ı meclis-i rindânda şevk ü tarab peydâ

Fatin, 15/4

Rindlerin meclisinde şevk ü tarâb, gül renkli meysiz ve gümüş endamlı mahbubsuz peydâ olmaz.

Fatin, aşağıdaki beytinde, insanın başındaki karmaşık meselelerden, sıkıntılardan kurtulmasının ilacını söylemektedir. Bunun ilaçlarından biri gül renkli mey, diğeri ise sevgilinin la'1 dudağıdır:

Yâ mey-i gül-reng yâ la'1-i leb-i dil-ber gerek

Hâtır-ı meşgûlden def-i meşâgil itmeğe

Fatin, 136/5

Karışık zihinden, gönülden meşguliyetleri def etmek için ya gül renkli mey ya da dilberin lal (olan) dudağı gerek(ir).

Zâtî de gönül darlığından kurtulmayı, gonca gibi kapalı, kederliyen; gül gibi açık, mutlu olmayı gül renkli şarap içmeye bağlamaktadır:

Gül gibi gönlün açılsun dir isen nûş it müdâm

Goncalarla bâde-i gül-fâmı bayram irtesi

Zâtî, 1625/6

(Eğer) gönlün gül gibi açılsın dersen (açılmasını istersen) goncalarla beraber gül renkli şarâbı bayramdan sonra sürekli iç.

Gül renkli bâde içmek her ne kadar insana sevinç, mutluluk, ferahlık verse de kendisinden sonra bir baş ağrısı bırakır. Bu duruma değinen Âsaf, şimdi başında bir ağrı, halinde bir sersemlik olduğunu, gül renkli bâdeyi içerkenki neş'enin artık görünmediğini söyler:

Humâr-ı bâde-i gül-reng serdedir şimdi

Görünmez oldu aceb neş'e neredir şimdi

Âsaf, 165/1

5.3.7.2.2. Gül Suyu (Cülâb/Gülâb)

“Cülâb” şeklinde de kullanılan “gülâb” Arapça bir kelimedir ve gül suyu anlamına gelir. İçeriğinden dolayı kabız rahatsızlığına iyi gelir. Bu yüzden gülâb, “ishal veren şerbet” olarak da bilinir (Cûdî, 2006: 141; Devellioğlu, 2003: 147; Nâcî, 2009: 178)¹²⁴. Dîvân şâirleri gül suyunun hazımsızlığa iyi gelen yönünü daha az işlemişler, buna mukabil, güzel kokusunu ön planda tutan beyitlere daha fazla yer vermişlerdir.

Gülün güzel kokusunu farkedenden insanlar, bu kokuyu sadece bahar mevsiminde değil her zaman duyabilmek için çeşitli yollarla gül suyu ve gül yağı çıkarmışlardır. Bugün en meşhur ve en verimli yöntem “distilasyon” denilen su buharı ile damıtma yöntemidir. Bugün Isparta'daki gelişmiş birçok fabrikada elde edilen gül suyu, aslında gül yağı çıkarma işleminin yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Gülün enfes kokusu zihinlerde yer edince Dîvân şâirleri, şiirlerinde de bu güzel kokuya yer vermişlerdir. Şeyhî de bunlardan biridir. O iyilik yapan kişilerin adının asırlarca yaşamasını, “iyilik yapanların kokusu gül suyu gibi sonsuza kadar kalır” sözleriyle anlatmıştır:

¹²⁴ Bkz: 5.3.10. Gül-Tedavi.

Bâğ-ı saâdet isteyen eylûk ede k'eyûlerin

Hoş kokusu ebed kalır gül bigi kim gülâb olur

Şeyhî, 69/4

Saadet bağına isteyen iyilik etmeli. Çünkü iyilerin hoş kokusu gül suyuna dönüşen gül gibi sonsuza kadar kalır.

Aynı şâir başka bir beytinde ise goncadan kadehe şeker damladığı zaman kadehin şeker gibi olacağını ve içindeki şarabın da gül suyuna dönüşeceğini söylemiştir. Bu kullanım, eski zamanlarda kadehin üzerine gonca veya gül konulmasına işaret etmesi bakımından önemlidir:

Sâkî ko damlasın kadehe goncadan şeker

Kim câm anınla kand u şarâbı gülâb olur

Şeyhî, 70/5

Sâkî bırak! Kadehe, goncadan şeker damlasın. (Böyle olursa) kadeh şeker olur; şarab da gül suyu olur.

Aşağıdaki beytinde eski zamanların bir geleneği olan gül suyu ile yüz yıkamayı işleyen Ahmet Paşa, sevgilinin cemâlini görmeye layık olmak için yüzünü gül suyu ile yıkamaktadır:

Lâyık olmaga temâşâ-yi cemâline gözüm

Subh-ı vaslında gül-âb ile yüzün pâk eyler

Ahmet Paşa, 60/2

(Ey sevgilim) Gözüm, senin cemâlini görmeye layık olmak için kavuşma sabahında yüzünü gül suyu ile temizler.

Ahmet Paşa bir diğer dizesinde sevgilinin terleyen saçının yüzüne düşmesini, misk¹²⁵ kokulu bulutlar ile gül bahçesine gül suyu saçmasına benzetmiştir:

Yüzüne zülf-i arak-rîzi ne hoş düşmüştür

K'abr-i miskî ile gülzâra gül-âb-efşândır

Ahmet Paşa, 61/4

(Sevgilinin) yüzüne ter saçan saçı ne güzel düşmüştür. (Ki o) misk kokulu bulutlar ile gül bahçesine gül suyu saçmaktadır.

Dîvân şiirinde kimi zaman gül kokusu yerine bahar kokusu denilmektedir. Çünkü bahar, gül ile başlar ve gül ile anılır. Bahar mevsimi gül mevsimi demektir. Şâirlerimizden Mesîhî, bir beytinde, bahar kokusunun cihânı doldurduğunu ve yere düşen bir katre suyun gül suyuna döndüğünü söylemiştir:

Bûy-ı bahâr şöyle pür itdi cihânı kim

Yire inince katre-i şebnem gülâb olur

Mesîhî, 42/2

Bahar kokusu cihânı öyle güzel doldurdu ki, çiy tanesi yere inince gül suyu olu(yo)r.

Nev-arûs, Farsça-Arapça birleşik bir sıfat olup, “yeni gelin” anlamında kullanılan bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 827; Nâcî, 2009: 548). –efşân ise, “saçan, serpen, dağıtan, yayılmış, açılmış” anlamlarını yüklenen Farsça bir sıfattır (Devellioğlu, 2003: 207; Kanar, 1998: 65). Figânî, bilhassa

¹²⁵ Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* isimli eserinde misk ile ilgili karşılaştığımız bir bilgiyi aktarmanın faydalı olacağını düşünüyoruz:

“Misk âhûsu, bir ak geyik hayvanı gibidir. Başı domuz başına benzer. Ağzında fil gibi iki dişi biter ve ağzından dışarı çıkar. Bunları sürü ile beslerler, her yıl karınlarında bir şiş peydâ olup ay arttıkça ziyâde olur. Kıvama gelip iyice toplayınca gayet gidişir. Bazı kayalara sürünüp şişini deşer. Ondan akan kan misk olur. İyisi sarımtıraktır derler. Bunlar Hind sünbülü yediklerinden miski gayet üstün olur. Onun için uzak yerlerden tüccâr gelir, gider.” (Gökyay, 1982: 197).

sabah saatlerinde görülen çiy damlalarını, düğünlerde dağıtılan gül suyuna benzetmiş ve böylece döneminde uygulanan bir âdete de işaret etmiştir:

Zerreler sanma felek bu şişe-i horşîd ile

Nev-arûs-ı hüsnünün ey meh gülâb-efşânıdur

Figânî, 24/3

Ey meh! (Görünen damlaları) zerreler sanma! Felek, bu güneş şişesi ile güzelliğinin taze gelini için gül suyu dağıtıyor.

Fuzûlî, sevgilinin saçının gölgesi toprağa düştüğü için toprağın anber adını aldığını, bu yüzden güzel koktuğunu; sevgilinin yüzünün aksi suya düştüğü için ona da gül suyu denildiğini söyleyerek hoş bir hüsn-i talil örneği vermiştir:

Aks-i rûyun suya salmış sâye zülfün toprağa

Anber etmiş toprağın adın suyun ismin gül-âb

Fuzûlî, 27/3

Yüzünün aksi suya, saçının gölgesi toprağa düşmüş. Toprağın adını anber, suyun adını ise gül suyu etmiş.

Gelibolulu Âlî ise, sevgilinin elindeki kadehin, (sevgilinin) yüzünden damlayacak ter ile gül suyuna dönüşeceğini söylemiştir:

Elünde gül şarâbına döner mi aks-i rûyunla

Rûyundan bir arak düşse gülâb olur arak cânâ

Gelibolulu Âlî, 24/3

Ey sevgili! Elindeki, yüzünün aksiyle gül şarabına döner mi? Yüzünden bir ter (damlası) düşse o damla gül suyu olur.

Âşık Çelebi, aşağıdaki ilk beytinde sevgilinin dudağını erimiş la'l taşına benzetir. Klasik şâirler tarafından dudak, kimi zaman şerbet kimi zaman ise âşıklara can bahşeden âb-ı hayât olarak kabul edildiği için onu emmek, sömürmek, içmek makbuldür. Çelebi, sevgilinin dudağına terin karışmakla acılaşmayacağını belirtir. Sonra rücu' sanatını kullanarak sözünden geri döner ve gül suyuna benzettiği sevgilinin terinin fazla olması durumunda şerbeti/dudağı acılaştıracağını söyler. Bu beyitten hareketle şerbet yapıldığı zaman katılacak gül suyunun fazla olması durumunda şerbetin acılaştığını söylemek mümkündür:

Câna 'arakla olmaz o la'l-i müzâb telh

Çoğ olsa gerçi şerbeti eyler gülâb telh

Âşık Çelebi, 106/1

Çelebi diğer beytinde ise sevgilinin yanağını güle, terini gül suyuna benzeterek, sevgilinin terinin kendisine acı geldiğini söyler. Bunun nedenini ise bir deyimle açıklar: "Gül suyu gülden ayrılınca acılaşır.":

Rûyundan ayrılan 'arak acı gelür bana

Ayrılmış ile gülden olurmuş gülâb telh

Âşık Çelebi, 106/2

Fehîm-i Kadîm, sevgiliden aldığı efsunlu gül şarabının bir kadehinin bile aklını kaybetmesine sebep olduğunu söyler. Sevgilinin yanağı güldür; içilen şarap ise sevgilinin teridir. O güzelin yanağından bile bir bûse alan kişinin aklını kaybettiği, dudaktan alacağı âb-ı hayâtı bile unutacağı söylenmek istenir:

Bir kadeh dahi gül-efsûn virüp aldı aklum

Ne arak nûş iden itmez lebin âlûde-i nûş

Fehîm, 144/12

5.3.7.2.3. Gül Şerbeti

Genellikle bal ya da şekerin su ile karıştırılmasıyla yapılan, zaman zaman da tedavi amaçlı kullanılan şerbetin Osmanlı toplumunda önemli bir yeri vardır. Gelibolulu Âlî, ziyaret esnasında ikram edilen şerbet kâsesinin muhakkak kabul edilmesi gerektiğini, aksi takdirde bunun görgüsüzlük sayılacağını söylemiştir (Gökyay, 1978: 230).

Gül şerbeti, gül yapraklarının kaynatılmasıyla yapılan şekerli, gül suyuna benzer bir içecektir. Sıcak yaz günlerinde serinlemek için kullanıldığı gibi, yüksek ateşi indirmek için tedavi amaçlı da kullanılır. İbn-i Şerîf, yüksek ateşi düşürmek için gül şerbeti kullanılacaksa şerbetin şeker ile kaynatılmasını, düşük ateşin yükseltilecekse bal ile kaynatılmasının gerektiğini belirtir (Önler, 1990: 201). Bu da şeker ile balın farklı etkilere sahip olduğunu gösterir. Çeşitli kaynaklarda gül şerbetinin midede olan balgamı temizlediği, mide ağrısına, ishale, bağırsak çıbanlarına faydalı olduğu, gargara yapılırsa boğaz ağrısına iyi geldiği, yüreğe ve gönle ferahlık verdiği, susuzluğu giderdiği, karaciğere yararlı olduğu, vücuttan zararlı nesneleri attığı, iç organları kuvvetlendirdiği yazmaktadır (altıntaş, 2010: 105-107).

Mesîhî, aşağıdaki beyitte sevgilinin dudaklarını gül şerbetine benzetmiş ve canını yakan sevgiliden bu ateşi, gül şerbeti sunarak gidermesini istemiştir:

Çünkü yakdun cânımı sun bâri la'lün şerbetin

Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı ışk

Mesîhî, 122/2

5.3.7.3. Gül-Yiyecekler

Gülün yiyecek maddesi olarak şiirlerde tespit edebildiğimiz üç kullanımı vardır: Gül şekeri, gül lokumu ve güllaç. Bunların içinde en çok kullanılanı, “gül-be-şeker” olarak da adlandırılan gül şekeridir. Gerçek anlamda kuvvet şurubu veya müshil ilacı olarak da kullanılan gül şekeri, mecazî olarak sevgilinin dudağı için kullanılmıştır. Güllaç ise nişastadan yapılan bir çeşit tatlıdır. Gül suyunun -zerde gibi- tatlılara koku vermek için damlatıldığı da bilinmektedir.

5.3.7.3.1. Güllâc / Güllaç

Farsça bir isim olan Güllâc/Güllaç, “nişastadan yapılan ince tatlı yufkası”na verilen isimdir (Cûdî, 2006: 141; Devellioğlu, 2003: 297; Nâcî, 2009: 179). Şiirlerde rastlamadığımız fakat güllaç ile yapılan bir tatlı daha var ki ona da “Güllaç Pâlûdesi” denir. Prof. Dr. Süheyl Ünver, neşrettiği, müellifi bilinmeyen bir yemek kitabında bu tatlının Şeyhülislâm Başmakçızâde ile damadı ve babasının evinde daima pişirildiğini söylemiş ve tatlının yapılışını anlatmıştır (Pakalın, 2004, c.1: 686).

İskender Pala, güllâc ile ilgili Osmanlı dönemine ait şöyle bir bilgi vermektedir:

“Ramazanın özellikli ekmeği pide, tatlısı da güllâçtır. Güllâc, eskiden Mevlanakapı ve Silivrikapı’da imal edilir, küfelere bastırılır, küfe gıcirtısına uygun adımlarla Bayezit’e getirilir ve satılırmış. Bazı güllâc toplarının renkli sazlarla bağlanıp elvan elvan kağıtlara sarılarak bezenmesi ve üzerine de süs aynaları konularak dükkan girişlerine asılması, tatlıcı esnafının en sevdiği reklam şekli imiş. O devirlerde bunun adı ‘Ramazan muskası’dır” (Pala, 2004: 309).

Vildan Serdaroğlu makalesinde (2004: 393-406) Günay Kut'tan naklettiği (1996: 47) bilgiye göre 1539'da Kanûnî Sultân Süleyman'ın oğulları Cihangir ve Bayezid için düzenlediği sünnet düğününde ziyafetten sonra yalnızca tatlı ikramı için 20 sofraya kurulduğu ve bu tatlıların içinde güllâç da olmak üzere 53 çeşit tatlının bulunduğunu söylemiştir.

Kadın Dîvân şâirlerimizden Mihrî Hâtun, aşağıdaki beytinde ayrılık zehrine, güllâç (panzehiri) ile karşı koymuştur:

Zehr-i hecriyle helâk olmuşdı çokdan cân u dil

Lutf idüp şîrîn lebi ger itmese güllâclık

Mihrî H. 78/6

Eğer (sevgilinin) tatlı dudağı lütfedip güllaçlık etmeseydi, cân u dil, ayrılık zehiriyle çoktan helak olmuştu.

Zâtî ise, güllacın yumuşak ve tatlı olmasından hareketle onu sevgilinin dudağına benzetmiş ve ondan haber verdiğini belirtmiştir:

Zâtiyâ avurda çekdükde revân

La'l-i dil-berden haber virür güllâc

Zâtî, 97/5

Ey Zâtî! Güllâcı rahat bir şekilde ağzına alınca, sevgilinin dudağından haber verir (onu hatırlatır).

5.3.7.3.2. Gül-be-şeker / Gül Şekeri

Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde, gül-be-şekerin tanımını: "Gül yaprağından yapılan tatlı yerinde kullanılır bir tabirdir. Gül şekeri demektir" (2004, c.1: 685) şeklinde yapmıştır.

Onay gül-be-şekeri, Sûdî'nin *Hâfız Şerhi*'nden alıntı yaparak: “Şekerli gül murabbıdır. İmtilâya nâfi ve ziyade müsehhil imiş.” [Sûdî, *Hâfız Şerhi*, II, 277]. Eskiden kuvvet şurubu yerine kullanılırmış” (Onay, 2009: 208) şeklinde açıklamıştır.

Baytop ise, gül çiçeği ve şeker ile hazırlanan, macun kıvamındaki bir gül reçelinin eskiden Mısır çarşısı aktarlarında kuvvet verici olarak satıldığını ve isminin de “gül-be-şeker” olduğunu söylemektedir (1999: 212). Steingass de sözlüğünde buna gül reçeli demektedir (“conserve of roses.” Steingass, 1975: 1093). Şahin, hazırladığı Farsça-Türkçe mensur sözlük çalışmasında, gül ve baldan yapılan bir tür macuna “gülengübin” denildiğini yazmıştır (2006, c.2: 63). *Kâmus-ı Türkî ve Lügat-ı Nâcî*'de de “gülengübin” in gül yaprağı ve baldan yapılan bir tür tatlı olduğu bilgisine yer verilmiştir (Nâcî, 2009: 178; Sâmî, 2010: 399). Cûdî, “bal ile yapılmış gül murabbası”na “gül-nekbîn” denildiğini belirtir (Cûdî, 2006: 141). Mütercim Âsım Efendi bu konuda şu bilgileri vermektedir:

“Gul-engebin muhaffefidir. Verd-i aselî manasınadır. Maruf murabbıdır. Şekerîsine gülbeşeker ve gûlkand derler. Aselîsi akvadır. Sanatı budur ki gül varakını likâından gereği gibi pak edip el ile bir hoşça oğduktan sonra vezni kadar köpüğü alınmış asel ile güneşte terk ederler” (2009: 296).

Yukarıda verilen tanımlardan anlaşılacağı üzere bu şeker, gül yaprağını şeker veya bal ile yoğurarak, kimi zamanda yaprakların üzerine şeker koyup güneş altına bırakarak oluşturulan macuna benzeyen bir şekerdir.

Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı tatlılığı sebebiyle genellikle gül şekerine benzetilir. Antepli Aynî, sevgilinin

yanagındaki ayva tüylerini anbere, dudağını şeker benzettikten sonra “ne zaman onlardan bahsedersem anberden gül-be-şeker lezzeti çoşar” diyerek farklı bir hayal dile getirmiştir:

Bahs idersem ne zamân la’l ü hat-ı dilberden

Cûş ider çâşni-i gül-be-şeker anberden

A. Aynî, 170/1

Gül şekerinin bazı hastalıklar için kullanıldığından ilgili bölümde bahsedilmişti.¹²⁶ Aşağıdaki beyitte de şâir derdine dermân isteyenlerin gül şekeri istemeleri gibi, kendisinin de, zaten bir şeker olan, ölümlere hayat bahşeden sevgilinin dudağını istemesinin garip karşılanmaması gerektiğini söylemektedir:

Can dudağını ârzû itse aceb mi kim

Derdine hasta ger heves-i gül-şeker ide

Ahmedî, 620/4

Serdaroğlu’nun naklettiği (2004: 405) bilgilere göre bir reçel türü olarak da kabul edilen gül-be-şeker, gülün şekerle karıştırılmasıyla yapılır. Fakat diğer reçeller yüksek ısıda kaynatılarak yapılırken gül-be-şeker, gül yapraklarının üzerine şeker konularak güneşte bekletilir ve sularının kendiğilinden çıkmasıyla elde edilir (Tokmakçioğlu, 1991: 121).

Celâleddin Hızır Paşa, *Müntehâb-ı Şifâ* isimli eserinde, kimi zaman ilaç olarak da kullanılan gül-be-şekerin tarifini şöyle yapmaktadır:

“Gül-be-şeker terkibi budur bir vakiyye balun kefin alalar ve on vakiyye gül yaprağın ana karışduralar ve güneşde perverde edeler üç dört günde bir karışduralar elli gün güneşde tura andan

¹²⁶ Bkz: 5.3.10.5. Gül Şekerinin Ciğer İçin Faydalı Olması

sonra kefi alınmış iki vakiyye bal ana katarlar
isti'mal ideler.” (Önler, 1990: 184).

Hızır Paşa eserin başka bir bölümünde hamileler ve lohusalar için gece yatmadan önce gül-be-şeker yemenin faydalı olacağını belirtir (Önler, 1990: 17). Altıntaş, gül-be-şeker ve gülengübînin iki farklı macun olduğunu, ortak özelliklerinin mide için faydalı, sindirimi kolaylaştıran ve karaciğere kuvvet veren ilaçlar olduğunu söyler ve nasıl yapıldığını anlatır. Gül-be-şeker, şeker ile gülengübîn ise balla yapılır ve bu sebeple gül-be-şekerden daha sızak özelliğe sahiptir. Kusan hastalara ve yaşlılara bu macundan yemeleri tavsiye edilir (2010: 103-105).

Klasik Türk şiirindeki yaygın benzetmelerden biri sevgilinin yanağının güneşe; dudağının şekere benzetilmesidir. Sevgilinin yüzü de güle benzeyince gülşekeri oluşturmak için gereken terkip meydana gelmiş olur. Bu şeker sevgi güneşiyle vücûd bulur:

Aşk odudur ruhunla lebinden safa viren

Mihrin hararetinden olur gül-şeker leziz

Necâtî, 53/2

Yanağınla dudağından safa veren aşk ateşidir. (Nitekim) güneşin sıcaklığı (sebebiyle) gül şeker lezzet verir.

Gül yaprağı durur şekerin leblerin veli

Hurşid-i hüsn ile olur gül-şeker lezîz

Necâtî, 54/2

Şeyhî, tedavi için kullanılan gül şekerine telmihte bulunarak gönül ve can tabibinin ona gül şekeri getirerek şifa verdiğini söyler:

Devlet günü baht maşrıkından
Zulmet götürüp seher getirdi

Şeyhî, 174/4

Ya'nî ki gönül ü cân tabîbi
Sayrısına gül-şeker getirdi

Şeyhî, 174/5

Devlet günü baht(ımın) doğusundan karanlık götürüp, seher (aydınlık) getirdi. Yani o gönül ve can tabibi (sanki) hastasına gül şekeri getirdi.

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzının küçüklüğü ve içinde değerli madenler (güzel sözler) ve şifa veren ilaçlar bulundurması bakımından hokkaya benzetildiğine daha önce değinilmişti. Aşağıdaki beyitte şâir, hastalığın tedavisi için kullanılan ve gül şekeri olarak tasavvur edilen sevgilinin dudağının, hokka olan ağzına ilaç doldurduğunu, böylece hastaya yardıma giden bir doktor hüviyetine büründüğünü söylemektedir:

Doldurur hokka-i lâ'line lebin gül-şekeri
Ya'ni dil-hastelerin derdine timâra gider

Ahmet Paşa, 76/6

Dudağın, ağzının hokkasına gül şekeri doldurur. Yani gönlü hasta olanların derdine dermana gider.

Sanskritçe kökenli olan “kand” kelimesi de “şeker, şeker kamışının donmuş usaresi” anlamlarına gelen bir kelimedir (Cûdî, 2006: 248; Devellioğlu, 2003: 487; M. Âsım Efendi, 2009: 400; Pakalın, 2004, c.2: 160). Şem'î, sevgilinin güzelliğini cennet gülüne, dudağını ise şekere benzetmiş ve şekerin cennet gülüyle beraber olduğu zaman daha da lezzetli olacağını söylemiştir:

Hüsnün güliyle kand-ı lebündür gıdâ-yı rûh

Cennet güliyle olsa olur gül-şeker lezîz

Şem’î, 38/6

Rûhun gıdası, güzelliğinin güliyle dudağının şekeridir. Gül şeker cennet güliyle (birlikte) olsa (daha) leziz olur.

Nedîm aşağıdaki beyitte, sarhoşluktan gelen baş ağrısını şekersiz kahveye; sarhoş iken sevgilinin dudağını düşünmekten alınan zevki de gül şekerine benzetmiştir.

Zevk-bahş-ı hâb-ı nûşin fikr-i la’lindir senin

Gül-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil nûş eylemez

Nedîm, 48/2

İçki uykusunun (sarhoşluğun) zevkini veren senin dudağının fikridir. Gönül erbabı kahveyi gül şekersiz içmez.

Nâşid ise, Şam nebatlarından yapılan şekerin daha lezzetli olduğunu; sevgilinin dudağını o şekere benzeterek belirtmiştir:

Alanlar buse-i gül-gonca-i la’l-i leb-i yarı

Anı lezzetde gül-kand-i nebât-ı Şam sanmışlar

Nâşid, 29/4

Sevgilinin la’l dudağının gül goncası lebinden bûse alanlar, onu lezzette Şam nebâtından yapılan gül şekeri sanmışlar.

5.3.8. Gül-Mimari

Türk kültür ve hayatında çok önemli bir yere sahip olan gül, mimarı yapılara da ismini vermeyi başarmıştır. Örneğin, Evliya Çelebi, IV. Murad zamanında İstanbul’da meydana gelen bir depremle yıkılan ve mimarın daha sağlam olması

için orta kubbenin etrafına küçük kubbeler ekleyerek, kubbenin görüntüsünün bir güle benzediği için “Gül Câmî” denilen bir câmiden bahseder. Hatta bu câmînin tamiri tamamlandıktan sonra “yüz güğüm gülâb ile derûn-ı câmî” yıkanıp sonrasında ibadete açıldığını belirtir (Gökyay, 1996: 91).

Avrupa’da da Gotik uslûbundaki katedrallerin cepheleri ortasına nakışlı camlarla yapılan çok büyük pencereye de “gül pencere” adı verilir (Arseven, 1957: 664).

Câmî kubbelerinin iç taraflarına nakşedilen âyet ve hadislerin yanı sıra gül desenlerine de rastlamak mümkündür. Bu işlemler, gülün diyarı olan Isparta’da birçok camide görülebilir. Hatta Isparta terminalinin hemen yanında yer alan Terminal Câmii buna güzel bir örnektir.

Dîvân şâirleri gülün şekli ve renginden hareketle çadır, minber, pencere gibi mimarî unsurları güle yahut gülü, adı geçen yapılara benzetmişlerdir.

5.3.8.1. Âşiyân

Kelime anlamı olarak âşiyân, “mesken, yuva, kuş yuvası” (Devellioğlu, 2003: 47; Kanar, 1998: 22) anlamlarına gelir. Dîvân şâirine göre bülbülün yuvası gülün üzerinde veya dalındadır. Şâirler, gülün rengi ve şeklinden ve bülbülün sürekli gülün etrafında bulunmasından hareketle, âşiyân ile gül arasında çeşitli ilişkiler kurmuşlardır. Bunlardan biri olan Nev’î, bülbül için yuva olarak gürülen güllerin aslında sıkıntı veren bir ateşten ibaret olduğunu, bîçâre bülbüle rahat bir yer bulunmadığını söylemiştir:

Çemende âşiyân şeklinde güller nâr-ı mihnetdür

Bulunmaz Nev’iyâ bir cây-i rahat bülbül-i zâra

Nev’î, 445/5

Nef’î ise konuya farklı bir boyut kazandırmıştır. Güllerin açması baharın geldiğinin göstergesidir ve bu zamanlar içme ve eğlence zamanlarıdır. İnsanlar evlerinden uzaklaşıp bahçelere, mesire yerlerine

giderler. Şâir, bu günlerde herkesin evini terk ettiği halde bülbülün neden hâlâ evi kabul edilen gül fidanından ayrılmadığını sorgular:

Niçün şâh-ı nihâl-i gülde bülbül âşyân eyler

Bu günler hod mahabbet ehli terk-i hân mân eyler

Nef'î, 33/1

5.3.8.2. Çadır (Otağ)

Otağ, pâdişahlar ile vezirlere mahsus çadırlara verilen addır. Çadırların bu ismi almalarının sebebi içlerinde ot yani ateş yakılmasından dolayıdır. Bunlardan pâdişahlarınkine “otağ-ı hümayûn”, sadrazamınkine de “otağ-ı âsafî” denilirdi (Pakalın, 2004, c.2: 741).

Dîvân şâirlerinin “gül den otağ kurulması” benzetmesinin aslında önemli bir nedeni vardır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* isimli eserinde “pâdişah, şehzâde, vezir ve beylerbeylerinden başka kimsenin kırmızı çadır kullanamadıklarını fakat asıl kırmızı rengin hükümdâra mahsus olduğunu” söylemiştir (1945: 270). Buradan anlaşılıyor ki Dîvân şâirleri, otağlarda gördüğü kırmızı renkli çadırı kimi zaman goncaya kimi zaman da güle benzetmişlerdir.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî, genelde yeşilliğin bol olduğu gül bahçelerinin yakınlarına kurulan hükümdâr otağlarından hareketle, âşığın vücûdunda bulunan kırmızı renkli dağları, gül bahçesine kurulmuş çadırlara benzetmiştir:

Yakdı âşık sînesine lâle gibi tâze dâğ

Yâr kurdı sahn-ı gülşende yine gül den otağ

Muhibbî, 1351/1

Âşık (olan kişi) sinesine (aynı) lâle gibi taze dağ (yara) açtı. (Sanki) sevgili gül bahçesinde yine gül den otağını kurdu.

Asker bir şâir olup ömrü savaş meydanlarında, asker çadırlarında geçen Taşlıcalı Yahyâ da kurulan otağları güle benzetmiştir. Yukarıda da

anlatıldığı gibi kırmızı renkli çadırlar hükümdara mahsustur. Aşağıdaki beyitte Yahyâ, sanki bir “devletlü”ye nasihatta bulunmakta, “burada gülden çadırlarda da otursan sonunda toprağın kara evine gireceksin unutma!” demektedir:

Âhir-i kâr olur yiri makberenün kara evi
Kırmızı gülden eylese âdem eğer otağını

T. Yahyâ, 499/4

Emrî ise, gül-çadır ilişkisine farklı bir boyuttan yaklaşmıştır. Şâir, ip gibi akan kanlı gözyaşlarıyla başka bir ifadeyle kanlı gözyaşı ipleriyle, gül renkli bir çadır kurmuştur. Çadır kırmızı renklidir çünkü sevgilinin yanağının hayal Sultânına bu yakışır:

Sultân-ı hayâl-i ruhuna dîde-i pür-hûn
Kurdı tunub-ı âl ile bir hayme-i gülgûn

Emrî, 404/1

5.3.8.3. Minber

Arapça isim olan minber, “camilerde hatîbin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü”ye verilen isimdir (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 730; Devellioğlu, 2003: 649).

Ahmedî, gülü minbere, kuşları da her seher o minberde hutbe okuyan hatiplere benzetmiştir:

İşit kim her seher gül minberinde
Ne dürlü hutbeler ohır tuyûrı

Ahmedî, 651/3

5.3.8.4. Pencere (Revzen)

Gülün birlikte kullanıldığı unsurlardan biri de penceredir. Aşığın delik deşik olmuş vücûdundaki yaralar, pencereye benzetilir. Sevgilinin gamze okları yahut hançerleri tarafından açılan delikler, âşığın canının

vücûdundan dışarı çıkmasına neden olur. Yahut evin içinden pencere vasıtasıyla dışarısı seyredildiği gibi, âşığın canı da vücûdundaki pencerelerden gül bahçelerini seyredebilir.

Aşağıdaki beyitte Ahmet Paşa, aşığın kanlara bulanmış kırmızı vücûdunu îmâ ederek gülün, kırmızı saraydan gül bahçesini seyretmek için pencere açtığını söylemiştir:

Gül-sitanı teferrüc etmek için
Kasr-ı la'linden açtı revzen gül

Ahmet Paşa, 38/II-4

5.3.8.5. Tekke

Aşağıdaki beyitte geçen ve Arapça bir kelime olan hân-kâh, “tekke, zâviye” (Devellioğlu, 2003: 326; Nâci, 2009: 198) anlamlarına gelen bir isimdir. Sâbit, gül tekkesinin şerefının, gonca dervişi olduğu hayalini kurar:

Sâbit bu denlü dâire anunla çevrilür
Derviş-i goncadur şeref-i hânkâh-ı gül

Sâbit, 234/5

5.3.9. Gül-Yazı İle İlgili Hususlar, Atasözü ve Deyimler

Gül, yapraklarının kat kat olması sebebiyle kimi zaman deftere, kitaba; kimi zaman da mecmûa, mushaf ve varaka benzetilmiştir. Kullanım farklılığı sebebiyle bu bölümüm üç başlıkta işlenmesi uygun görülmüştür.

5.3.9.1. Gül İle Oluşturulmuş Eser İsimleri

Klasik Türk şiirinin son derece zengin konu çeşitliliğinden kitap isimleri de nasibini almıştır. Müellifler, -genellikle- kitaplarının isimlerini belli bir sistem dâhilinde koymuşlar, örneğin antoloji özelliği taşıyan kitapların isimlerinde genellikle “göldeste, gülşen, gülzâr, ravzâ, riyâz, bostân, gülîstân” gibi bahçe ile ilgili kelimeler kullanmışlardır.

Hâl tercümelerini işleyen kitaplarda ise bahçe anlamına gelen kelimelerin yanı sıra kâfile, sefine ve benzer kullanımlar görülür (Kâfile-i Şuarâ, Sefine-i Mevleviyân vb) (Pala, 2004: 38-39).

Konumuz gereği bizi ilgilendiren kısım, gül ile terkip halinde oluşturulan kitap isimleridir. Bunlar hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra şiirlerde kullanılan isimleri üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

Gül ü Bülbül, Gül ü Mül, Gül ü Sanavber, Gül ü Hürmüz, Gül ü Hücrev, Gül ü Sabâ; gül ile bülbül arasındaki aşkı anlatan mesnevî tarzında temsîlî hikâyelerin yer aldığı eserlerin ortak adıdır.

Gül ü Nevruz, XV. yüzyıl Çağatay şâirlerinden Lutfî'nin, Celâleddin Tabîb'in aynı adı taşıyan Farsça eserinden tercüme yoluyla meydana getirdiği âşıkâne mesnevîsidir.

Gül-i Sad-Berk, klasik Türk edebiyatında yüz sayısına bağlı olarak düzenlenen değişik türdeki eserlerin ortak adıdır.

Gülbün-i Hânân, Halim Giray'ın (ö. 1823) Kırım hanlarının biyografilerine dair eseridir.

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, İsmâil Belîğ'in (ö. 1729) Bursa'da ölmüş veya orada yaşamış ünlüler hakkındaki hal tercümesidir.

Gülistân, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) ünlü Farsça eseridir.

Gülşen-i Envâr, Taşlıcalı Yahyâ'nın (ö. 1582) dînî, ahlâkî ve tasavvufî konulardan bahsettiği mesnevîsidir.

Gülşen-i Hulefâ, Nazmizâde Murtaza Efendi'nin (ö. 1723) 1718 yılına kadar Osmanlı dönemi Bağdat valilerini ve tarihini konu alan eseridir.

Gülşen-i Râz, Şebusterî'nin (ö. 1320) tasavvufî mesnevîsidir.

Gülşen-i Şuarâ, Ahdî'nin (ö. 1597) şâirler tezkiresinin adıdır.

Gülşen-Âbâd, Şemseddin Sivâsî'nin (ö.1597) çiçekleri derviş, gülü de kutbu'l-aktâb olarak tasavvur ettiği tasavvufî mesnevîsidir.

Gülşennâme, Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserinin Gülşehrî (ö. 1317'den sonra) tarafından yapılan ve aynı adla da tanınan Türkçe tercümesidir.

Gülzâr-ı İrfân, Mehmed Fahreddin Efendi'nin (ö. 1856) vefeyât türündeki eseridir.

Gülzâr-ı Savâb, Nefeszâde İbrahim'in (ö. 1650) hat sanatı ve malzemelerine dair eseridir.

Gülzâr-ı Sulehâ, Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin'in (ö. 1784) Bursa'da vefat eden şeyh, vâiz, müderris, şâir ve hattatların hâl tercümelerine dair eseridir.¹²⁷

Gül ve eser isimleri bir araya gelince akla ilk gelen isim, Fars edebiyatının en güçlü şâirlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ıdır. Fars edebiyatının şaheserlerinden olan, Sa'dî'nin bilgi ve tecrübesini belâgat ve fesahatle yoğurup yazıya döktüğü *Gülistân*, onun Farsça ve Arapça şiirlerinin bulunduğu mensur bir eserdir. Eserin birçok baskısı ve çeşitli dillere tercümeleri yapılmıştır (Kurnaz, 1990: 126; Çiçekler, 2008, c.35: 406).

Bostan ise, yazarın önemli eserlerinden bir diğeridir. Eserde, yazarın idealize ettiği dünyanın nasıl olması gerektiği anlatılır. Eser birçok defa basılmış, Türkçe başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır (Kurnaz, 1990: 125; Çiçekler, 2008, c.35: 406).

Dîvân şâirleri, gül bahçesi, çiçek bahçesi anlamlarına gelen gülistân ve bostan kelimelerini kullanırken, adı geçen eserler çağrışacak biçimde tevriyeli kullanımlardan da geri durmamışlardır. Bunda, Sa'dî'nin eserlerine verilen değerin payı büyüktür.

*Gülistân*ını görseydi benüm dîvânumun Sa'dî
Diyeydi Ahmedî revnak giderdi *Bû-sitân*umdan

Ahmedî, 528/7

¹²⁷ Adı geçen eserler hakkındaki kısa bilgiler TDVİA'nın 14. cildinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Sa'dî, (eğer) benim dîvânımın gülistânını görseydi, "Ahmedî (benim) Bostânımın canlılığını, parlaklığını (meşhurluğunu) giderdi" derdi.

Gülistân, halk arasında o kadar ilgi görmüştür ki, Kur'ân-ı Kerîm hâfızları olduğu gibi, Gülistân'ı ezberleyen hafızlar da görülmüştür. Aşağıdaki beyitte Necâtî, hem buna hem de adı geçen eserin içeriğinde latifeler bulunduğuna îmada bulunmuştur:

Olamaz tab'-ı Necâtî gibi bülbül bezle-gûy

Filmesel hıfz etse ebyât-ı Gülistânı dürüst

Necâtî, 36/6

Eğer bülbül mesela Gülistânın beyitlerini tamamen ezberlese bile, Necâtî'nin yaratılıştan sahip olduğu latifeciliğe ulaşamaz.

Avnî, Gülistân'ın bölümlere ayrılması ile sevgilinin yanağındaki ben ve hatt arasında bağlantı kurmuştur. Eserin güzelliğini bölümlerinden aldığı gibi sevgilinin güzelliğini de, yanağını (güzellik sayfasını) -bir nevi- bölümlere ayırmış olan ben ve hatt'tan aldığını söylemiştir:

Hatt ü hâl ile bulur Avnî ruh-i yâr şeref

Bâblarla nitekim buldı Gülistân revnak

Avnî, 36/7

Ey Avnî! Gülistân, bölümlere ayrılması sebebiyle güzellik kazandığı gibi, yârin yanağı da hatt ile hâl ile şeref bulur.

Zâtî ise, adı geçen eserin ön sözünün bile ehemmiyetli olduğunu, sevgilinin güzellik âyetlerinin Gülistân'ın ön sözünden alınmış olduğunu söyleyerek belirtmiştir. Dîvân şiirinde, sevgilinin sahip olduğu yeşil hatt, kırmızı yanak, gonca dudak, nergis göz, sümbül saç bir gül bahçesini andırır. Şâir buna telmihte bulunmuştur:

Gül-sitân dibâcesinden âyet-i hüsnün senün

Eylemiş ey gonca münşî-i tabîat iktibâs

Zâtî, 569/2

Ey gonca! Tabiatı yaratan, senin güzellik âyetlerini Gülistân'ın ön sözünden iktibâs etmiş.

Dîvânlarda ismi geçen kitaplardan biri de Abdurrahmân-ı Câmî'nin (ö. h. 898/m. 1492) kaleme aldığı, Farsça ahlâkî ve edebî bir eser olan *Bahâristân*'dır. Yazarın h. 892'de (m. 1478) Sa'dî'nin *Gülistân*'ını örnek alarak yazdığı ve Sultân Hüseyin Baykara'ya ithaf ettiği *Bahâristân* tertip ve üslûp bakımından *Gülistân*'a benzerse de muhteva açısından farklılıklar gösterir. Nesir-nazım karışımı olan eser, dil ve anlatım yönüyle *Gülistân*'dan daha sade olmakla birlikte onun kadar başarılı değildir. Eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan *Bahâristân*, Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biri olmuştur (Kurnaz, 1990: 130; Okumuş, 1991, c. 4: 470).

Cân ile şâkird olup üstâd-ı ışka gül gibi

Gel *Bahâristân* okuyalım sebakdaş ol bana

Hayretî, 13/2

Gel, bana ders arkadaşı ol! Canla (başla), aşk üstadına gül gibi talebe olup, (beraber) Bahâristân okuyalım.

Dîvânlarda adı geçen fakat anılan kitaplar kadar bilinmeyen bir diğer eser ise, Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli tasavvufî mesnevîsidir. Veciz bir üslupla vahdet-i vücûdun temel düşüncelerini ortaya koyan eserin klasik İslâm ve özellikle tasavvuf edebiyatındaki tesiri büyük ve sürekli olmuştur. Kitap, tasavvuf ve vahdet-i vücûdla ilgili olarak sorulan 18 soruya verilen cevapları ihtivâ eden Farsça küçük bir kitaptır (Kara, 2006: 243).

Halveti şeyhlerinden İbrahim Tennûrî (ö.1482-83) yazdığı *Gülzâr-nâme* için *Gülşen-i Râz*'dan ilham almış, *Füsûs 'ul-Hikem* şârihi Bosnalı Abdullah da aynı eserden aldığı ilhamla *Gülşen-i Râz-ı Ârifan* adlı mesnevî tarzında bir eser kaleme almıştır.

Gülşen-i Râz'ın Türkçeye ilk tercümesi XV. yüzyıl mutasavvıflarından Şeyh Elvân-ı Şîrâzî (ö.1426) tarafından yapılmıştır. Şeyhülislâm Dâsitani'nin *Tercüme-i Gülşen-i Râz*'ı, Cemaleddin Hulvi'nin (ö.1654) *Câm-ı Dilnüvâz*'ı da diğer Türkçe tercümelerden bazılarıdır.

Gülşen-i Râz, tasavvufî edebiyatla ilgilenen Batlıların da dikkatini çekmiş ve Dr. Tholuch tarafından yazılan '*Sufizmus*' adlı eserde kitaptan bahsedilmiştir. Tholuch 1825'te kitabı kısmen Almancaya çevirmiştir. 1838'de Hammer Purgtall tarafından bir başka Almanca çevirisi yapılmış, 1880'de Whinfield tarafından notlarla birlikte İngilizceye çevirisi yapılmıştır.

Eserin Türkçeye ilk mensur çevirisi Maârif Vekilliği Şark-İslam Klasikleri serisinin 5. kitabı olarak 1944'te Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Muhammed İkbal bu eserden etkilenererek *Gülşen-i Râz-i Cedîd*'i yazmıştır (1927). Bu eser de Ali Nihat Tarlan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Kara, 2006: 244; Kurnaz, 1990: 130; Sevgi, 1996, c.14: 253-254; <http://tr.wikipedia.org> 06.05.2015).

Zindedür hüsnün gülistânı senün kim anı Hak

Gülşen-i râz-ı hakâyıkdan idüpdür intihâb

Hayretî, 16/4

Senin güzelliğinin gül bahçesi sürekli tazedir çünkü onu Hak, hakikat sırrının gül bahçesinden seçerek oluşturmuştur.

Gülşen-i Râz içre esrâr-ı hakâyık söylerüz

Şimdilik ey Hayretî murg-ı hoş-elhânlar bizüz

Hayretî, 137/5

Ey Hayretî! Biz hoş nağmeler söyleyen kuşuz. Şimdilik hakikatların sırlarını Gülşen-i Râz içinde söyleriz.

Aşağıdaki beyitte ise Râsih'in *Gül ü Mül* mesnevîsine telmih vardır:

Ey hat seninle hüsn-i rûh u leb güşâdedir

Sen şârih-i kitâb-ı *Gül ü Mül* müsün nesin

Nedîm, 74/5

Ey hat! Dudağın ve yanağın güzelliği seninle ortaya çıkar. Sen, *Gül ü Mül* kitabının şârihi misin, nesin?

5.3.9.2. Defter / Dîvân / Kitap

Bülbüllerin seher vakitlerinde ötmeleri ve güllerin de aynı vakitlerde açılması, şuarânın zihinlerinde bülbülün güle şiir okuduğu tahayyülünü oluşturmuştur. Ayrıca, gülün yaprak yaprak olması, deftere veya kitaba benzetilmesine neden olmuş, sabah rüzgârının tatlı esintisi ise, defterin yapraklarını çeviren birine benzetilmiştir. Böylece mürekkep teşbihe güzel bir örnek oluşturan aşağıdaki beyit ortaya çıkmıştır:

Defter-i gülden meğher eş'ârım okur andelîb

Anun için bâd-ı subh okur varak gerdân ana

Ahmet Paşa, 1/11

Meğher bülbül gül defterinden benim şiirimi okuyormuş. Bu yüzden sabah rüzgârı döndürerek (çevirerek) sayfaları okuyormuş.

Figânî, gülü kitaba; sevgilinin yüzünü ise mushafa benzetmiş ve gül bahçesindeki gül kitabının yapraklarının yırtılsa bile önemli olmadığını çünkü sevgilinin yüzünün mushafının daha değerli olduğunu söylemiştir:

Gülşende ey Figânî yüzi mushafın okı
Evrâkı yırtılup yile varsun kitâb-ı gül

Figânî, 53/5

Ey Figânî! Gül kitabının yaprakları yırtılıp, savrulsun (önemli değil). (Sen) gülşende (sevgilinin) yüzünün mushafını oku.

Hz. Dâvud, sultânlığı, sesinin güzelliği, Kudüs'ü alması, demiri yumuşatması özellikleriyle İslam tarihinde ve edebiyatımızda yer alan bir peygamberdir. Zebûr, O'na indirilen kutsal kitaptır.

Dîvân şiirinde daha çok sesinin güzelliği ile anılan Hz. Dâvud ile bülbüller arasında benzerlik kurulur. İskender Pala bu konuda şu bilgileri verir:

“O Zebûr'u okurken herkes susup onu dinlermiş. Hatta o derecelerde etkili olurmuş ki onu dinlerken kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile varmış. Gür ve kalın sese Dâvûdî ses denilmesinin nedeni budur.” (2005: 108).

Şem'î, bülbüllerin Hz. Dâvud gibi nağmeler çıkarmalarının sebebini, gül Zebûr'undan âyetler okumasına bağlamıştır:

Hezâr itdi çemende çü nağme-i Dâvûd
Zebûr-ı gülden okundı hulâsa-i maksûd

Şem'î, 37/1

Bülbüllerin çemende Dâvud'un nağmelerini çıkarmalarının sebebi, gül kitabından (Zebûr'undan), maksadlarının özünün okunmasıydı.

Dîvânını güle benzeten bir diğer şâirimiz de Zâtî'dir. O, meclistikelerin suskun hallerini bozacak şeyin; onları gonca gibi suskunluktan kurtarıp gül gibi açılıp neşelendirecek olan kitabın, elindeki

dîvânı olduğunu söylemiştir. Şâir burada hem eserini güle benzetmiş hem de “gül gibi kitap” diyerek deyim kullanmıştır:

Gülşen-i bezme gelüb gonca dehânın açıcak

Zâtîyâ gül gibi destündeki dîvânun idi

Zatî, 1740/5

5.3.9.3. Gazete (Cerîde)

Karşılaştığımız nadir kullanımlardan biri de gülün gazeteye benzetilmesidir. Günümüzde birçok sözlükte her ne kadar cerîde kelimesinin karşılığı olarak gazete (Devellioğlu, 2003: 135; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 360) anlamı verilse de aşağıdaki beytin yazarı Sâbit’in yaşadığı dönemde gazete olmadığından, bu kelimeye dergi, kitap, mecmuâ anlamının yüklendiği söylenebilir. Mütercim Âsım Efendi cerîdenin “defter” (2009: 117); Muallim Nâcî ise “kitap” (2009: 87) manâsına geldiğini belirtir. Bu tanımlardan hareketle cerîde kelimesinin gazete anlamından daha çok mecmuâ defteri ya da kitabı anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Yukarıda bahsedildiği üzere gülün, yapraklarının kat kat olması sebebiyle mushafa, deftere, kitaba benzetildiği kullanımlara sık rastlanır. Sâbit, sadberk gülünün sıradan bir gazete/mecmuâ gibi sanılmamasını, onun, Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı gibi kıymetli olduğunu ve hemen her bahçede okunduğunu belirtir:

Cerîde-i gül-i sad-berg sanma Câmî’nün

Çemen çemen okunur Yûsuf u Züleyhâsı

Sâbit, 323/5

5.3.9.4. Harf

Dîvân şâirinin hayal gücünün enginliğine hoş bir örnek oluşturan aşağıdaki beyitte Nâbî, doğada görülen sıradan denilebilecek bir olayı beytine ustaca yansıtmıştır. O, kitapların tashih edilme sırasında yanlış harflerin veya işaretlerin silinmesi ile gülün üzerindeki çiy tanelerinin buharlaşıp yok olması arasında bağlantı kurmuştur. Güneşi musahhihe,

harfe benzettiği gülün üzerindeki çiy tanesini ise yanlışlıkla konulmuş bir noktaya benzetmiş; güneşin ortaya çıkıp havanın ısınmasıyla yok olan çiy tanesini musahhihin sildiği bir hata olarak hayal etmiştir:

Kazır hurşîd tashih eyledükçe nüsha-i bâğ

Görüp harf-i gül üzre nokta-i sehv olduğın şebnem

Nâbî, 497/2

Zâtî ise, sevgilinin âşğın vücudunda açtığı yarayı şekli itibariyle hem elif (l) harfine hem de gül fidanına benzetir. Âşğın göğsü kanlı yaralarla dolu olduğu için bir gülistândır ve gül fidanının dikilmesi gereken yer de burasıdır:

Elifdür gûyiyâ Kur'ân içinde zahmun ey gonca

Nihâl-i güldurur yâhûd dikilmişdür gülistâna

Zâtî, 319/4

5.3.9.5. Kül

Gül-kül ilişkisini, yazı ile ilgili olan bu başlığa almamızın nedeni, Osmanlıca imlâları aynı olan bu iki kelimenin, söz oyunları ile birbirinin yerine kullanılabiliyor olmasıdır. Hem gül hem kül anlamının yüklendiği bu kelimenin benzer kullanımları “Gülhan-Külhan” başlığı altında incelenmiştir.¹²⁸

“Gül” ve “kül”ün birlikte kullanılmasının başka bir nedeni de, alev renkli olan bu kıvılcık çiçeğin, sevgililerini yakarak küle dönüştürüyor olmasıdır. Çünkü kırmızılığı ile ateşi çağrıştıran gül bülbülün yuvası olunca, bülbül büyük bir yangından arta kalan “kül öksüzü” olarak tasavvur edilir (Kemikli, 2010: 285). Âşıklar/bülbüller sevgili uğrunda kül olabilmek için kendilerini -pervâne misal- gülün kucağına bırakırlar. Dolayısıyla onlar artık gül/kül olurlar:

¹²⁸ Bkz: 7.5.2. Gülhan-Külhan.

Sen ey bülbül kebâb-ı âteş-i aşk-ı gül olmuşsun

Be yana yana hey miskîn nedir hâlin kül olmuşsun

Hayâlî, 382/1

Necâtî Bey, aşağıdaki beytinde vücûdunun baştan ayağa yandığını belirtirken “gül/kül gibi” tabirini kullanmıştır. Beyit her iki anlamı da karşılayacak şekilde kurulmuştur. Yanmak kelimesi kül anlamına; bülbül ise gül anlamına destek vermektedir:

Gerçi ser-tâ-pâ vücûdum yandı geçti gül gibi

Saklaram aşk âteşini sînede bülbül gibi

Necâtî, 628/1

5.3.9.6. Mecnûa

Mecnûa, “1. toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi. 2. seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap” anlamlarında kullanılan kimi zaman da “dergi” anlamı yüklenilen Arapça bir isimdir (Devellioğlu, 2003: 596). Şâirler gülü, yapraklarının duruşu sebebiyle bir araya getirilmiş bir mecnûa şeklinde tahayyül etmişlerdir.

Aşağıdaki beyitte ise daha farklı bir kullanım mevcuttur. Hayretî, dilencilik yapan kalenderî dervişlerini şiirine taşımıştır. Derviş kelimesi tarikat mensupları için kullanılan genel bir tabirdir. Farsça olan kelime, fakir, yoksul, dilenci manalarına gelir. Tarikat mensuplarının çoğu fakir oldukları için -çok nadiren de olsa- dilenirlermiş. Kimi zaman da nefsin gururunu kırmak için dilencilik yapılmış. Fakat zamanla derviş mukallidleri çoğalmış, geçimlerini dilenerek sağlamaya başlamışlar. Hâlbuki hakiki derviş kanaatin son derecesini kullanarak halktan bir şey istemeye tenezzül etmezdi. Hatta Mevlevî dervişleri üç gün aç kalmayınca bir lokma talebinde bulunmayı tarikat adabına muhalif görürlerdi (Pakalın, 2004, c.1: 428).

Kalender kelimesi ise, “süsten, gösterişten hatta amelden uzaklaşmış, rûhânî derecesine gelmiş, dünyadan alakayı keserek İlâhî feyizleri talep eden kişi” anlamındadır (M. Âsım Efendi, 2009: 419).

TDV İslâm Ansiklopedisi'nin *Kalenderiyye* maddesinde ise özetle şu bilgiler verilmiştir:

“Dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak kalenderiyye veya kalenderîlik adı verilmiştir (2001: 253).

M. Fuad Köprülü, XV. yüzyıl tarihçilerinden Âşıkpaşazâde'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da bulunan dört taifeden biri olarak zikrettiği Abdâlân-ı Rûm'un Kalenderî, Haydarî ve Yesevîler'den oluşan derviş zümrelerini ifade ettiğini, ilk Osmanlı tarihlerine adları geçen Geyikli Baba, Doğlu Baba, Postinpuş Baba, Abdal Mûsâ, Abdal Murad, Abdal Mehmed gibi dervişlerin adlarındaki “baba” ve “abdal” lakaplarının Kalenderîler tarafından kullanıldığını, abdal kelimesinin kalenderle eş anlamlı olduğunu söyler.” (2001: 255).

Hayretî, gül mecmûasından şiirler okuyan bülbülleri, şiirler okuyup dilencilik eden kalenderlerî dervişlerine benzetmiştir:

Ter gazeller okuyup mecmûa-i gülden yine

İtdiler deryûze bülbüller kalenderler gibi

Hayretî, 447/4

Bülbüller, gül mecmûasından yine taze gazeller okuyup kalenderler gibi dilencilik ettiler.

Şeyhülslâm Yahyâ, bir mecmûaya benzettiği gülü, sevgilinin yüzünün vasıflarını yazmak için kullanmak istemektedir. Kitabın yapraklarını bir arada tutan şeyin şîrâze olduğunu; gülün yapraklarını bir

arada tutanın ise bülbülün canı olduğunu söyleyerek, bülbül öldüğü zaman gülün de ehemmiyetinin kalmayıp dağılacağını, sevgilinin kendisine değer vermesi gerektiğini îmâ etmektedir:

Bir güzel mecmûadur gül vasf-ı rûyun yazmağa

Andelîbün rişte-i cânı aceb şîrâzedür

Ş. Yahyâ, 86/4

(Sevgilim!) Gül, yüzünün vasfını yazmak için güzel bir mecmûadır. Bülbülün can ipliği ise şaşılacak (kadar güzel) bir şîrâzedir.

Farsça birleşik bir isim olan sî-pâre kelimesi “Kur’ân’ın her bir cüzü” için kullanılan bir tabirdir. Bu kelimenin ikinci anlamı ise “mecnûa”dır (Devellioğlu, 2003: 955). Gül bir Kur’ân mecnûası olarak düşünülürse, gülün her bir yaprağı Kur’ân’ın cüzleri gibi olacaktır.

Nâşid, aşağıdaki beytinde âdetâ, ‘kâinatın her bir nüshası gibi olan mahlukâtı boşuna sanma, her birinde ayrı bir hikmet vardır. Dikkat et! Mesela gül, gonca çocuğunun talimi için bir mecmûadır’ diye seslenmektedir:

Bi-hûde sanma nüsha-i tekvîni dikkat it

Ta’lîm-i tıfl-ı goncaya olmuş sî-pâre gül

Nâşid, 54/2

5.3.9.7. Mushaf / Evrâk / Varak

Varak, “1. ağaç yaprağı, 2. kâğıt veya kitap yaprağı” anlamına gelen Arapça bir isim olup çoğulu evrâktır (Devellioğlu, 2003: 1136). Mushaf ise, “sahife haline getirilmiş şey, kitap” manasında kullanılan Arapça bir sıfattır ve Kur’an yerine de kullanılır (Devellioğlu, 2003: 688).

Gülün yapraklarının küçük küçük parçalar şeklinde olması, o yaprakları bir arada tutan dalın da şirazeye benzetilmesi cihetiyle yapılan teşbihlere klasik şiirimizde sıkça rastlamak mümkündür. Sonbaharda,

tabiattan sular çekilip, ağaçlar ve bitkiler kurumaya başlar ve çiçeklerin yaprakları dökülür. Fuzûlî, bu durumu aşağıdaki beytinde dile getirmiştir:

Kat edip fasl-ı hazân âb-ı revân şîrâzesin

Nusha-i gülzârın evrâkın perîşân eylemiş

Fuzûlî, 130/3

Hazân, akarsuyun şîrâzesini kesip, gül bahçesinin nüshasının yapraklarını darmadağın etmiş.

Daha önce de değinildiği üzere sabâ rüzgârının güllerin açılmasında önemli bir yeri vardır. Seher vakitlerinde esen bu rüzgâr, gülün yapraklarını çeviren biri şeklinde tahayyül edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sabâ, gül mushafını karıştırarak güzellik âyetlerini aramaktadır:

Ey Yûsuf-ı cemâl arar hüsnün âyetin

Evrâk-ı mushaf-ı güli karışdurup sabâ

A. Hâletî, 13/3

Ey güzelliğin Yûsuf'u! Sabâ rüzgârı, gül mushafının yapraklarını karıştırıp, güzelliğin âyetini arar.

Bu bölümdeki vereceğimiz son örnek Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beytidir. Şâir, gül yapraklarını minberin altına düşmüş Kur'an yapraklarına benzetmiştir. Bunun sebebini ise Ahmet Talat Onay'dan öğreniyoruz:

“Minber, camilerde hatiplerin çıkıp hutbe okudukları merdivenli yüksek yerdir. Anadolu'nun hemen her köşesindeki mahalle ve köy camilerinde minberin en yukarısındaki odamsı yerde, birçok kopmuş Kur'an sayfeleri, yırtık hutbe kâğıtları, parçalanmış İlâhî mecmûaları, mevlid sayfeleri göze çarpar. Bunlar ayaklar altında kalmamak için hürmeten buraya

konmuşlardır. Ara sıra rüzgâr tesiriyle bunlar dağılır, bir kısmı minberin alt boşluğuna uçar” (2009: 328).

Kanda benzer nüsha-i hüsnüne gül kim berg-i gül
Minber-i şâh altına düşmüş yatur evrâkdir

Ahmet Paşa, 81/4

5.3.9.8. Nazım / Şiir

Diğer adı taştîr olan tahmîs-i mutarraf, “bir gazelin beyitleri arasına aynı vezin ve kafiyede, mânâca da uyuşacak şekilde üçer mısra ilâve etmektir” (Devellioğlu, 2003: 1039; Tâhirü’l-Mevlevî, 1994: 141). Aşağıdaki beyitte Şeyh Gâlib, sümbülü kişileştirerek sevgilinin gül yaprağı gibi olan yüzüne hatt (burada şiir anlamında kullanılmıştır) yazan şâire benzetmiştir. Gerçekte sümbülden maksat sevgilinin saçıdır. Gâlib, sevgilinin yüzünü gül; yüzün iki yanağındaki ayva tüylerini ise bir beytin birer satırı olarak düşünmüş, sümbül saç yüze indiği zaman, beyitlerin arasına girerek tahmîs yaptığı hayalini kurmuştur:

Yazdı hatt gül-varak-ı rûyuna saf saf sünbül

Oldu nazm-ı güle tahmîs-i mutarraf sünbül

Ş. Gâlib, 196/1

Sümbül, yüzünün gül yaprağına saf saf hat yazdı. (Böylece) sümbül, gülün nazmına tahmîs-i mutarraf yapmış oldu.

Şâir padişahlardan biri olan, Dîvân’ındaki 2799 gazel ile Dîvân şiirinin en velûd şâirlerinden olan, Arapça-Farsça bilmesine rağmen devrine göre oldukça sade şiirler yazan Muhibbî şiirlerinde, şiir hakkındaki görüşlerini de belirtmiştir. O, şiir için, “gül, gül-i ter, gül-deste, gülistân, solmaz gülistân, gülşen-i nazm” benzetmelerini kullanır (Tunç, 2000: 267). O aşağıdaki beytinde kendi şiirini güle ve şekere; başkalarının şiirini ise lâle ve engübüne benzetir:

Şi'r-i pür-sûzum benüm gül lâledür eş'âr-ı gayr

Şekker-i şîrîn ile kande bir ola engübîn

Muhibbî, 2278/3

5.3.9.9. Gülün Kullanıldığı Atasözleri ve Deyimler

Sözün anlatımını daha etkili bir hale getirmek, savunulan fikir ve düşünceyi güzelleştirmek üzere bazı kalıplaşmış sözler vardır. Atasözleri ve deyimler bunların en önemli olanlarıdır. Aksoy, atasözünün tanımını, “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler” şeklinde yapmıştır (bty: 37).

Atasözleri ve deyimler birbiriyle karıştırılan söz gruplarıdır. Fakat ikisinin de kendine mahsus özellikleri vardır. Bunları maddeleyecek olursak atasözleri;

1. Kalıplaşmış (klişe duruma gelmiş) sözlerdir.
2. Kısa ve özlüdür. Az sözle çok şey anlatır.
3. Atasözlerinin çoğu bir iki cümledir. Daha uzun olanları azdır.
4. Sosyal olayların, doğa olaylarının, toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bunlardan nasıl ders alınması gerektiğini hatırlatır.
5. Denemelere ya da mantığa dayanan, birtakım felsefeler ve bilgece düşünceler vardır.
6. Töre ve gelenekleri, bazı inanışları bildirenleri de vardır (Aksoy, bty: 15-37).

Deyimler ise, “bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümceler”dir (Aksoy, bty: 52). Deyimler de atasözleri gibi bazı özelliklere sahiptir. Bunlar özetle;

1. Atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Eş anlamlı bile olsa sözcük değiştirilemez.

2. Kısa ve özlü bir anlatım vardır.
3. Sözcük öbeği ve tümce durumunda olmak üzere ikiye ayrılır.
4. Atasözleri gibi genel bir kural olma özelliği yoktur.
5. Atasözlerinin amacı yol göstermek, öğüt vermek iken deyimlerin amacı bir kavramı özel bir kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir (Aksoy, bty: 38-52).¹²⁹

Klasik Türk şiirinde sözün anlatımını kuvvetlendirmek için atasözü ve deyimlere sıkça başvurulduğu görülmektedir. Bilhassa XV ile XIX. yüzyıllar arasında yaşamış Dîvân şâirleri, şiirlerini süslemek, fikirlerini güçlendirmek, söylemek istediklerini daha açık ve net bir biçimde söylemek için atasözleri ve deyimlerden yararlanmışlardır (Kaya, 1999: 151). Ahmet Paşa, Necâtî, Güvâhî, Figânî, Zâtî, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Nef'î, Nâbî, Sâbit, Nazîm, Münîf, Râgıp Paşa, Şeyh Gâlib, Sümbül-zâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl ve Enderunlu Vâsıf şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanan önemli şâirlerdendir (Karahana, 1977-1999: 165). İskender Pala'nın deyimlerin ortaya çıkış hikâyelerini anlattığı, *İki Dirhem Bir Çekirdek* isimli kitabının sunuş metninde yer alan atasözü ve deyim farklarını kısaca özetleyip, örnek beyitleri incelemeye geçeceğiz:

“İki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında yeni bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denilir...”

Deyimler, atasözleri gibi her durumda kesin doğru olmayabilir ve genel kural niteliği taşımazlar; bunun yerine yalnızca özel bir durum karşısında doğru kabul edilir ve öylece kullanılırlar...

Atasözleri ortaya çıkarken genellikle uzun zamanların tecrübeleri sonucu ulaşılan doğruların veciz ifadesi biçiminde

¹²⁹ Atasözleri ve deyimler hakkında detaylı bilgi, birbiriyle karıştırılan atasözleri ve deyimler, bunların karıştırılma sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aksoy, bty: 15-59. Türkiye’de yayınlanan çeşitli atasözü ve deyimler sözlüklerindeki hataların eleştirisi için bkz: Age: 56-102.

söylenir; oysa deyimler genellikle bir öyküye, bir efsane veya vak'aya dayanır. Bazı kişilerle ilgili anılar ve hikâyeler, tarihten alınmış olaylar vs. deyimlerin ortaya çıkış nedenleri arasında ön sırayı alırlar..." (Age, 2000: 9-11)¹³⁰.

Agâh Sırrı Levend'in, *Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler* başlıklı makalesinde de belirttiği gibi, mesnevî tarzında yazılmış hikâyelerimizde, atasözleri ve deyimlerle birlikte hikmetler ve öğütler geniş ölçüde yer almaktadır (1961: 146). Gazellerde bulunan atasözleri ve deyimler ise mesnevîlere nazaran daha azdır. Levend'in adı geçen makalesindeki atasözleri ve deyimlerden gül ile ilgili olanları şunlardır:

XV. yüzyıl şâirlerinden Germiyânî Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrin* adlı eserinden:

Gül olmaz hârsız âdet hemindür
Zer ü gevher kilidi âhenindür (Agm: 139)

XVI. yüzyıl şâirlerinden Akşemseddinoğlu Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı eserinden:

Tâze gül çünkü perde-dâr oldı
Başda tutarlar i'tibâr oldı (Agm: 142)

XVI. yüzyıl bilginlerinden Kemal Paşazâde'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı eserinden:

¹³⁰ Atasözleri ve deyimler bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilir. Geçiminde gülün önemli bir yeri olan Isparta halkı, "güller yöresi"ne mahsus olarak bazı tabirler üretmiştir. Gülün açıldığı, toplandığı dönemi belirtmek ve bu dönemin bol yağışlı geçtiğini ifade etmek için "*gül ayı sel ayı derler*" ifadesi kullanılır. Tarih boyunca gülün maddi değeri kimi zaman düşmüş kimi zaman ise yükselmiştir. Isparta halkının geçimini sağlayacak kadar değeri yüksek olursa halk bunu ifade etmek için "*gül bize bakarsa biz de ona bakarız*" sözünü üretmiş ve gül ile ilgilenildiğinde verimin yüksek olacağını ve halkı aç bırakmayacağını ifade etmek için de "*gül nankör değildir*" deyimini kullanmışlardır. Düğün yapmak için gül hasatının bitmesi beklenir, çünkü hem iş dönemi yoğundur hem de toplu para kazanılacaktır. Bu sebeple "*gül sonrası, gül ardı, gül arkası*" sözleri kullanılır (*Isparta Folklorunda Gül*'ün önemi için bkz: Göde, 2010: 185-194).

Aceb olmaya kim iy *serv-i gül-reng*

Meseldür *mîveden mîve alur reng*

(Agm: 144)

Çeşitli kaynaklarda yer alan ve günlük hayatta gül ile ilişkilendirilerek kullanılan atasözü ve deyimlerden bazıları şunlardır: Gül bülbülden ziyade insan elinden neler çeker, Gül çengelsiz yar engelsiz olmaz, Gül dalından odun, çingeneden kadın olmaz, Gül damlası, Gül dikenli ağaçta biter, Gül güdük amma kokusu güzel, selvi büyük amma yapısı güzel, Güldükçe güller açılır, Gülü seven dikenine katlanır, Gül dalına bülbül konmuş, Gül gibi, Gül pembe, Gül-pûş etmek, Gül gibi bakmak, Gül gibi geçinip gitmek, Gül gül olmak, Gül üstüne gül koklamak, Güllük gülistânlık, Gülü tarife ne hacet ne çiçektir biliriz, Gülü yâd ettikçe bülbülün feryâdı artar, Gülün kadrini bülbül bilir, Gülüne bak goncasını al (Aksoy, bty: 294/295, 825; Ayverdi, 2011; 443-445; Pakalın, 2004, c. 1: 683-688; Tietze, 2009, c. 2: 201; Türk Atasözleri ve Deyimleri, 1992: 142).¹³¹

Sosyal yaşantıda oldukça güzel veya düzenli bir iş yapıldığı zaman “gül gibi” tabiri, kullanılan deyimlerin başında gelir. Gül gibi kitap, gül gibi olmak, gül gibi kız vb. Aşağıdaki beyitte Ahmedî ömrü güle benzetmiştir. O, “sevgilinin hayalini dahi olsun görebilmek için uyuyayım” diye diye gül gibi ömrünü boşa harcamıştır:

Uyhu gele gözüme hayâlün gören diyü

Gül bigi ömr gitdi yile bu hayâlıla

Ahmedî, 567/2

Senin hayalini görmek için gözüme uyku gelsin diye diye gül gibi ömür -bu hayal ile-boşa gitti.

¹³¹ Türk Atasözleri, Deyimleri ve Manilerde Gül’ün kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz: Çeltik, 2010: 195-207; Yılmaz, 2010: 133-154.

Bir güzelliğe ulaşmak isteniyorsa, ona ulaşana kadar karşılaşılan sıkıntılara sabretmek gerekir. Karşılaşılabilecek olan sıkıntı ve zorlukları anlatmak, bunlara karşı sabretmek için kullanılan en yaygın atasözlerinden biri de “gülü seven dikenine katlanır” sözüdür:

Yârı diyen gerek ki vefâyı cefâ saya
Ol kişi kim *güli seve sabr ide hârına*

Ahmedî, 602/5

Gülü seven dikenine sabr ede(r). (Bu yüzden) yârı(m var) diyen kişi vefâyı cefâ saya.

Nesîmî, gülü seven dikenine katlanır sözünü biraz daha genişleterek bir gül için bin dikene hizmet edilebileceğini hatta gül hürmetine dikenini başında gezdirebileceğini söyler:

Gam değildir rahmet etsem yâr için ağyâra ben
Yer ederdim başım üstünde gül için hâra ben

Nesîmî,

Yukarıdaki atasözünün bir benzeri ise “gül dikensiz olmaz”dır. Güzelliklerin yanında kimi zaman istenmeyen ya da can acıtan bazı olaylar olabileceğini anlatmak için söylenmiş bir atasözüdür. Fakat aşağıdaki beyitte Fuzûlî, kendine mahsus bir edâ ile kılıca benzettiği gülün dikenlerini talep etmektedir. Sevgilinin gamzesi ve kirpikleri hançer, ok veya diken gibi âşığın bağrında yaralar açar. Bu aslında sevgilinin onunla ilgilendiğini göstermesi sebebiyle âşık için sevinmesi gereken bir durumdur. Sevgilinin hiç tepki vermemesi, âşığa acı çektirilmemesi, kılıç yarasından daha acıdır:

Sîne-i çâkimden eksik etme tîr-i gamzeni
Ey gül-i ra’na bilirsin kim *gül olmaz hârsız*

Fuzûlî, 118/2

Bir perî-peyker mi var yanınca ağyâr olmaya

Var mıdır bir gül kim anın çevresi hâr olmaya

Muhibbî,

Gönül ağyâr için incinme yâre

Gül olmaz bâğ-ı âlemde dikensiz

Neylî, 72/3

Bir olay meydana gelmeden önce onun alâmetleri ortaya çıkar. Tıpkı bahar mevsiminin gelişinin habercisi olan çiçeklerin açmaya başlaması gibi. Neşâtî, âşık olanların düşünceli hallerinin âşıklık alâmeti olduğunu anlatmak için, “baharın gelişi taze gül yaprağından belli olur” tabirini örnek vermiştir:

Şûriş-i dil âşıkun dağ-ı serinden bellidür

Nev-bahâr-ı ışk gül-berg-i terinden bellidür

Neşâtî, 36/1

İlkbaharın gelişi taze gül yaprağından belli olduğu gibi, gönüldeki aşkın başlangıcı da aşığın dumanlı başından belli olur.

Günlük hayatta en çok kullanılan deyimlerden biri de “gül gibi” tabiridir. Muhibbî, aşağıdaki beytinde, *gül gibi* güzel şiirler yazdığını, bu sebeple kendi dîvânına gülistân denilse ayıp olmayacağını belirtmiştir. Bunu yaparken “gülistân” kelimesini tevriyeli kullanarak kendi eserinin Sa’dî’nin eseri kadar değerli olduğunu da îma etmiştir:

Bu Muhibbî şi’rine tan mı dinürse gülsitân

Vakt-i gülde *gül gibi* ter-tâze bir dîvânı var

Muhibbî, 525/5

Bu Muhibbî(nin) şiirine gülistân denilse ayıp mı? Gül mevsiminde gül gibi tâze bir dîvânı var.

Mesîhî, insanın bu dünyadan göçüp ahirete gittiğini anlatmak için “ömür gülünü dermek” ifadesini kullanmıştır. O, dünyayı bağa, eceli Hintliye benzetmiş ve dünyadan el etek çekmek gerektiğini belirtmiştir:

Ey Mesîhî ko cihân bâgın ki hindû-yı ecel

Kimse mi kodı k'anun ömri gülünü dermedi

Mesîhî, 276/5

Ey Mesîhî! Cihân bağına bırak! Ecel hindûsu, ömür gülünü dermediği kimse mi bıraktı?

Amrî, sevgilinin gamzesini bağbâna benzetmiş ve onu uyutarak sevgilinin yanağından öpücük alma hayalini kurmuştur. O, “yanağından gül-i nesrîn uğurlamak” ifadesini yanaktan öpücük almak anlamında kullanmıştır:

Uyudup bağbân-ı gamzeni dil

Yanağından gül-i nesrîn uğurlar

Amrî, 37/6

Bülbül, her ne kadar sabahlara kadar feryâd da etse gülün gönlünü almayı başaramamaktadır. Çünkü gül, ne bülbülü ne de yakarışlarını umursar. Bunu bilen Yahyâ, bülbüle seslenir ve yakarışlarının gülün kulağına girmediğini söyler. Şâir, bu kullanımıyla hem gülün kulağa benzeyen şekline çağrışım yapar hem de “kulağa girmek”, “bir kulaktan girip diğerinden çıkmak” gibi deyimlerin varlığını hatırlatır:

Hûbdur eyledüğün nağmede söz yok ammâ

Girse gûş-ı güle ey bülbül-i şeydâ didüğün

Ş. Yahyâ, 193/4

Bazı kişilerin yanakları soğuktan/sıcaktan, bazılarının utandığı zaman kızarıp kırmızılaşır; bir nevi güle benzer. Şarap içtikten sonra da vücudu saran hararet sebebiyle insanın yanaklarının kızardığı bilinmektedir. Bu kızarıklık “gül gül olmak” deyimiyile ifade edilir.

Aşağıdaki beyitte Hayâlî, sevgilisine “ey gonca dudaklı, yine gül renkli mey içmişsin. Kızarmış gül gül olmuş, güzelleşmişsin” demektedir:

Mey-i gül-çehre içmişsin yine ey gonca-leb benzer

Güzellenmişsin ey âfet kızarmış *gül gül olmuşsun*

Hayâlî, 382/4

Bugün, “gül üstüne gül koklamak” şeklinde kullandığımız deyim eski zamanlardan beri çeşitli şekillerde kullanılagelmıştır. Muhîbbî, kendisini bülbüle benzetir ve “bu bülbüle o gül-i nevreste yeterlidir; bu gönül başka gül istemez” der:

Gülşen içre ol gül-i nevreste bes bu bülbüle

İstemez ala eline bu gönül tekrâr gül

Muhîbbî,

Bülbüllerin, gül bahçelerinde, çiçeklerin açtığı vakitlerde öttüğü bilinmektedir. Yani, bülbülün ötmesi için gül gerekir. Eski zamanlarda papağanların karşısına bir ayna koyup, arkasına geçip konuşulur; kuş aynada başka bir papağan konuşuyor sanıp onun gibi konuşmaya başlar, böylece bu kuşlara konuşma öğretilirmiştir. Dolayısıyla, papağanların konuşması için de ayna gerekir. Nâilî-i Kadîm, yukarıdaki bilgileri delil göstererek kendi gibi aklını kaybetmişleri söyletmek için bir “sîne” gerektiğini söylemiştir. Sîne’den maksadın, âşığın başını dayayabileceği bir sevgilinin sînesi olduğunu söylemek mümkündür:

Bî-dimâğız bizi söyletmeğe bir sîne gerek

Hâsılı *bülbüle gül tûtîye âyîne gerek*

Nâilî, kt. 3

Çok hassas bir yapıya sahip olan serçeler, en küçük bir darbe sebebiyle büyük yaralar alabilir. “Serçeye çubuk beredir” deyişinin buradan hareketle söylendiğini ifade etmek mümkündür. Bülbül, gülü, gül fidanından bile kıskanır. Buna şaşırان şâir sebebini sorduğunda: “Sen

gamdan habersizsin! Nasıl incecik bir dal serçeye zarar veriyorsa bu incecik gül fidanı da bana azab veriyor!” cevabını alır:

Dedim ey bülbül nihâl-i gülden incinmek neden

Dedi gamdan bî-habersin *serçeye çubuk bere*

Necâtî, 499/4

Osman Nevres’e ait olan aşağıdaki şarkıdaki nakarat kısmı, tevriyeli olacak biçimde ustaca söylenmiş bir özlü sözdür. Gülün başında sabahlara kadar feryad eden ve bu uğurda ölüp giden bülbüldür fakat gülü koparan, koklayan ve ondan faydalanan “eller”dir:

Senden bilirim yok bana bir fâide ey gül

Gül yağın eller sürünür çatlasa bülbül

Etsem de abesdir sitem-i hâre tahammül

Gül yağın eller sürünür çatlasa bülbül

Hikemî şiir denilince akla ilk gelen şâirimiz olan Nâbî, aşağıdaki beytinde yine bu tarza uygun bir söyleyiş yakalamıştır. Halkın arasında yaygın olarak kullanılan “âlimden zâlim zâlimden âlim doğması” deyimine yakın bir söyleyişle, güzel ahlakın neseple geçmeyeceğini; tatlı olan gülден acı veren dikenin ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir:

Hüsn-i ahlâk eylemez asl u neseble intikâl

Böyledür carî virür ekser çemende hâr gül

Nâbî,

Güzel ahlak, nesepten, soydan geçmez. (Dünyanın kuralı) böyledir, çoğu bahçede gülден diken çıkar.

Klasik Türk şiirinin ömrünü sonlandırdığı 19. asrın saraylı şâirlerinden olan Damat Mahmut Celâleddin Paşa, kendi zamanında kullanılan bir atasözünü aşağıdaki beytine aksettirir. O, her sözünün

gonca ağızlı sevgili üzerine olduğunu söyler. Bu davranışını da bir atasözü ile destekler: “Güllere bülbül takılır.” Bu söylemi ile sevgilisini güle benzetmesinin yanı sıra kendisinin de bülbül olduğu imasında bulunur:

Âsafın her sözü ol gonçe-dehân üstünedir

Bu meseldir ki denir *güllere bülbül takılır*

Âsaf, 34/5

Günümüzde yaygın olarak kullanılan “gülü seven dikenine katlanır” sözünün başka bir söyleyiş biçimi olan “gül diken, dikenin zahmetini göze alır” ifadesi Selîkî’nin aşağıdaki beytinde yer almaktadır. O, sevgilisini düşündüğü zaman aklına gelen rakipleri gülün dikenine benzetir. Fakat gülün lezzeti dikenin zahmetine baskın geldiği için rakibin varlığı âşığa gam vermez:

Gam yemez ağyârdan hâtır-nişân eden seni

Zahm-ı hârı ‘aynına almaz efendi gül diken

Selîkî, 49/5

5.3.10. Gül-Tedavi

Geçmiş zamanlarda gülün sosyal hayatta kullanıldığı en önemli alanlardan biri de alternatif tıptır. Gül, çeşitli özellikleri sebebiyle baş ağrısına, göz ağrısına, mide rahatsızlıklarına vb. birçok hastalığa şifadır. Baytop, haricen gargara halinde boğaz hastalıklarına karşı da verildiğini, zehirli bileşikler taşımadığı için tehlikesizce kullanılabileceğini söylemiştir (1999: 212). 9. yüzyılda yaşayan meşhur hekim Kindî’nin *Akrabadin* isimli kitabında gül, mide ağrıları, ülserler, karaciğer hastalıkları, ağrıyan boğaz ve ağız hastalıklarında; gül yağı ise, yanıklar, ülser yaraları ve hemoroid merhemlerinin terkiibinde kullanıldığı belirtilmiştir. İbnü’l Baytar da gül suyunun içildiğinde mide bulantısına iyi geldiğini, mideyi güçlendirdiğini, kan tükürmeye karşı faydalı olduğunu söyler (Altıntaş, 2010: 91-93).

Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalarda gülün, bilhassa kokulu olan türünün tedavideki ve kozmetikteki önemi ispat edilmiştir. Gençleştirici, doku yenileyici, hücreleri tamir edici özellikleri kan, doku ve deri hücrelerinde gösterilmiştir. Kokusunun hafızayı güçlendirici, belleği arttırıcı ayrıca rahatlatıcı, ferahlatıcı etkisi de bilimsel olarak ispatlanmıştır.¹³² Araştırmalar arttıkça faydalı etkilerinin daha iyi anlaşılacağı ve öneminin yeniden gündeme geleceğini tahmin edilmektedir (Altıntaş, 2014: 13). 14. yüzyıldan itibaren sarayların içinde ve hastanelerde tedâvi amaçlı gülhâneler açıldığı bilinmekte hatta 14. yüzyılın başında yeni kurulan bir İlhanlı şehrinde hastanenin bölümleri anlatılırken darüşşifânın hemen yanında mutfak ve gülâbhâne/gülhâne bulunduğu da bahsedilmektedir (Altıntaş, 2010: 79).

Eski tıbbın kabulüne göre insanın bünyesini teşkil eden “anâsır-ı erbaa”, sıcak, soğuk, nemli ve kuru özelliklere sahip dört hılttan oluşur. Hekimler, insanın vücudundaki bu dört maddeyi dengelemek suretiyle tedavi yöntemleri uygulamışlardır. Tedavi amacıyla kullanılan birçok bitki gibi gül de çeşitli hastalıkların tedavisi için farklı terkipler halinde kullanılmıştır. Günümüzdeki alternatif tıp kitapları da bu bilgileri teyit etmektedir. Bu bölümün esası gülün, hekimlikteki bu kullanımının Dîvân şâirlerinin dilinde nasıl yer aldığını tespit etmektir.

Son olarak Osmanlı döneminde hasta bakıcılık yapan “güllâbici”leri hatırlatmak gerekir. Gül suyunun rûhî yani psikolojik rahatlamaya da faydalı olduğundan ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Güllâbiciler, akıl hastalarına bakan kişilerdi. Bunlar hastalara gül suyu (gülâb) dökmekle görevli idiler¹³³. Bunlar zamanla akıl hastalarına da bakmaya başlamışlar ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında “hasta bakıcı” adını almışlardır (Altıntaş, 2010: 115). Altıntaş, bu kişilerin gül suyu dökmekle görevli olduğunu söylerken Ayvazoğlu, bu ismin (Güllâbici) gülle

¹³² 32 erkek fare üzerinde deney yapılarak gülün depresyonu azalttığı, strese karşı koruyucu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nazıroğlu, 2012.

¹³³ Güllâbici’nin çeşitli sözlük ve ansiklopedilerdeki tanımı şöyledir: “Akıl hastanelerindeki hademe, güllâbici, deli güllâbici” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 805); “Tımarhânelerdeki -şimdiki tabirle- gardiyanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Elleri kamçı olduğu halde deliler arasında dolaşıp azgın delileri döverek uslandırmak vazifesiyle mükellef olduklarından dışarıda bu türlü tavır takınanlara da mecaz yoluyla güllâbici denilirdi. Güllâbici başı ise, tımarhânelerdeki başgardiyan hakkında kullanılır bir tabirdir. Eskiden vezirlerin maiyyetinde bulunup halka işkence edenler hakkında mecaz yoluyla kullanılırdı” (Pakalın, 2004, c.1: 686); “Güllâbi (Ar. kullâb: çengel, kanca > kullâbi: çengelli, kancalı adam’dan) Eskiden akıl hastanelerinde elinde kırbaça hastaları terbiye eden gardiyanlara verilen isim (Ayverdi, 2011: 444); “Tımarhaneci. Bir nev armut kelepçe” (A. Vefik Paşa, 2000: 168).

uzaktan yakından hiçbir ilgisinin olmadığını ama Dîvân şâirlerinin gül bahçesini aynı zamanda şifâhâne (akıl hastahanesi) olarak düşündükleri için gül ile güllâbici arasında ilişki kurmuş olabileceklerini söyler (Ayvazoğlu, 1996: 96).

Dîvân şâirleri tedavi amaçlı olarak kullandıkları gülâb, cüllâb, gülşeker, gül-be-şeker kelimeleriyle birlikte sayru, hasta, bîmâr, sudâ, ihrâk, derd-i ser, illet-i dil gibi hastalık bildiren kelimeleri tenasplü bir şekilde kullanmışlardır. İlgili başlıklar altında tedavi yöntemleri ve gülün kullanımı ayrıntılı olarak verildiği için, tekrara düşmemek amacıyla burada kısaca bahsedilmiştir.¹³⁴

5.3.10.1. Gül Kokusunun Baş Ağrısına İyi Gelmesi

Gül suyu sürmek, gül şerbeti içmek gibi gül koklamak da baş ağrısının geçmesi için faydalı olan yöntemlerden biridir. Nâşid, içki içtikten sonra ortaya çıkan baş ağrısının geçmesi için gül koklamayı tavsiye etmektedir:

Nûş eyledükçe bâdeyi öp rûy-ı dil-beri

Çün bâis oldı şemm ile def'-i humâra gül

Nâşid, 54/5

Bâde içtikçe dilberin yüzünü öp. Çünkü gül koklamak baş ağrısının gitmesine sebep oldu.

Şifalı bitkiler üzerine yaptığı bir çalışmada Nâşid'in yukarıdaki beytini inceleyen Bayram Ali Kaya, beyitle ilgili şu hususu belirtmiştir:

“Beyitten hareketle şâirin ayrıca, sevgilinin yanağını bir nevi meze olarak düşündüğünü; dolayısıyla bir yandan şarabın mezesiz, kuru kuruya içilmesinin pek makbul olmadığına, diğer yandan güzelin yanağı gibi bir mezenin şarabın verdiği keyfi daha da artıracığına, aynı zamanda yol

¹³⁴ Ateş düşürmeden baş ağrısına, bayılmadan boğaz kulak ağrısına, uyuzdan sivilcelere, mide ağrısından bebekler için mama yapılmasına kadar gül suyunun tedavi için kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Altıntaş, 2010: 87-115.

açtığı olumsuzlukları da gidereceğine dikkat çektiğini söylemek mümkündür.” (2015: 279).

Bir sonraki maddede ele alacağımız gül suyunun baş ağrısına iyi gelmesini Râşid, aşağıdaki beytinde işler. O, gül kokusunun baş ağrısı için faydalı olmasını “aynı gül suyu gibi” diyerek anlatır:

Bûy-ı gül fart-ı rutûbet birle mânend-i gül-âb

Dâfi’-i derd-i ser-i ehl-i humâr olmakdadur Râşid (Biltekin, 1993: 45)

5.3.10.2. Gül Suyunun Baş Ağrısına İyi Gelmesi ve Yüksek Ateşi Düşürmesi

Kaynaklarda verilen bilgilerde ve örnek beyitlerde görüldüğü üzere gül suyu, baş ağrısına iyi gelmekte, yüksek ateşi düşürmede kullanılmaktadır (Kaya, 2015: 280). Gül suyu ile tedavi, baş ağrısını gidermek için kullanılan en eski yöntemlerden biridir. Hatta hâlâ Isparta’da, çocukların ateşi çıktığında, düşürmek için, başına gül suyu dökülür; vücûdu gül suyu ile sıvazlanır.

Gül suyunun bu özelliğine eski kitaplarda da değinilmiştir. Celâleddin Hızır Paşa, *Müntehabât-ı Şifâ* isimli eserinde şu bilgileri vermektedir:

“Baş tamarundan kan alduralar ve çok akıda ve eger bununla sâkin olmazsa hacâmat etdüreler ve soğuk ve ter nesneler yeyeler gül gibi, gülâb gibi ve benefşe gibi ve başına dahi yaku edeler ve gülâb ve sandal ve benefşe ve kâfûr ve karanfûl ve şâf-ı mâmişâ ve nîlûfer bu kamusun dögeler ve başını yülideler sirkeyile ve gülâbile başına yaku edeler nâfi ola...” (Önler, 1990: 46).

Dönemin birçok kitabında gülün baş ağrısına iyi gelmesiyle ilgili benzer bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri de 15. yy'da kaleme alınmış, *Kitâbü'l-Mühimmât* isimli müellifi belli olmayan bir tıp eseridir. Bu eserde baş ağrısının çaresi ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

“... baş ağrısı ya issiden ya sovuksından olur eğer issiden olursa ya sâzedür ya maddelü olur alâmet oldur kim baş gayet issi ola ve susaya ve ağzı burnı içi kurıya ve kulağı çınlaya başına sovuksın yaku uralar ağrısı sakın ola ilaç oldur kim havası sovuksın yirde yaturalar ve gül suyun ve yağın ve biraz sirke karışduralar ve başına dürteler...” (Özçelik, 2001: 32).

Önemli hekimlerden biri olan İbnü'l-Baytar da kafaya gül suyu buharı uygulanırsa sarhoşluğu ortadan kaldırıp, baş ağrısını hafifleteceğini belirtir (Altıntaş, 2010: 93).

Güliden yapılan sirkenin ya da gül suyunun sirke ile karışımının da ateşi hızla düşürdüğü bilinmektedir. Hatta bununla ilgili enteresan bir bilgiyi Sümer Şenol eserinde paylaşmıştır. Burada Atatürk'ün yanında bulunan Kılıç Ali'den bir hatıra nakleder:

“Ya Rabbi, ne acı günlerdi! Yatmaktan, hararetten bilhassa karnında toplanan sudan o kadar bîzâr hale gelmişti ki...

“Ne olacaksa artık olsun!” diyordu.

O esnada bana hitap ederek: “Kılıç Ali, annene telefonla sor. Bu ateşimi, bu sıkıntıyı geçirecek bir ev ilacı biliyor mu öğren.” dedi. Derhal kalktım. Yattan telefon ettim. Annem bana gül sirkesi koymamı tavsiye etti ve vaktiyle yapılmış olan bir şişe gül sirkesini içine buz koyarak soğuttuktan sonra küçük bezleri onunla ıslatarak başına, bileklerine soğuk soğuk koyuyor ve ateşini

hafifletmeye çalışıyorduk. Hakikaten bu gül sirkesi o aralık ateşini düşürmüş, sıkıntılarını azaltmış, kendisine o geceyi iyi geçirtmişti. Ertesi sabah yanına girdiğimde: “Annene teşekkür ederim, ilacı beni çok açtı.” dedi (2003: 137-138).

Dîvân şâirleri gülün bu tedavi edici yönüne şiirlerinde başarılı bir şekilde değinmişlerdir. Bunlardan biri olan Taşlıcalı Yahyâ, insanın başından akan kan ile gül suyu arasında benzerlik kurmuştur. Baştan akan kanın baş ağrısını giderdiğine şaşılmaması gerektiğini, çünkü gül suyunun zaten böyle bir özelliği olduğunu söylemiştir. Baştan akan kan tabiriyle de hacâmat isimli tedaviye telmihte bulunmaktadır:

Başumda hûn-ı zahmı derd-i serden kurtarur cânı
Aceb olmaya bu kim gül suyu def'-i sudâ' eyler

T. Yahyâ, 112/6

Başumdaki yaralardan akan kan, insanı baş ağrısından kurtarır. Bu garip değildir çünkü gül suyu baş ağrısını def eder.

Halk arasında, gülün renginin kırmızı olması sebebiyle, gül suyunun renginin de kırmızı olduğu sanılmaktadır. Hâlbuki gül suyu beyaz/şeffaf bir renge sahiptir. Günümüzde satılan gül sularına dikkatli bakıldığında da şişenin renginin pembe, suyun ise şeffaf olduğu görülecektir. Hâletî bunu aşağıdaki beytinde işlemiştir. Baş ağrısından kurtulmanın gül renkli bâde ile olacağını söylemiş; o gül suyunun (şarabın) renginin hala kırmızı olup, rengini kaybetmemesine şaşırmıştır:

Derd-i ser def'ine çâre bâde-i gül-fâmdur
Gitmemiş rengi ne gülden çıkıdı âyâ ol gül-âb

A. Hâletî, 56/3

Baş ağrısını def etmek için çare gül renkli bâdedir. Acaba o gül suyu nasıl bir gülden çıktı ki rengi gitmemiş.

Hâletî, başka bir beytinde ise, sevgilinin yanağındaki damlacıkları gül suyuna benzetmiş ve onların aşktan kaynaklanan baş ağrısına iyi geleceğini söylemiştir:

Ey Hâletî hemân arak-ı rûy-ı yârdür
Derd-i ser-i mahabbete nâfi olan gül-âb

A. Hâletî, 73/7

Ey Hâletî! Muhabbetli başın derdine faydalı olan gül suyu, yârin yanağındaki damlacıklardır.

Hâletî, yârinden çok sıkıntı çekmiş olmalı ki, baş ağrısı hiç eksik olmadığı için yanında sürekli gül suyu şişesi bulundurmuş. O şişe ise, kendisinin içi gül suyu dolu göz şişesidir:

Nâlelerden derd-i ser eksük degüldür yârda
Şîşe-i çeşmüm n'ola her dem kılursam pür-gül-âb

A. Hâletî, 79/3

Yâr (olan kişide) nâleler sebebiyle baş ağrısı (hiç) eksik olmaz. (Bu nedenle benim de) gözümün şişesi sürekli gül suyu ile dolu olsa garip mi?

Gül suyunun tedavi amaçlı kullanıldığı alanlardan biri de ateş düşürücü özelliğe sahip olmasıdır. Kimi zaman da ateş düşürme işi gül şerbetiyle yapılır:

Çünkü yakdun cânımı sun bâri la'lün şerbetin
Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı ışk

Mesîhî, 122/2

Canımı yaktın! Bari dudağının şerbetini sun da, bu ateşi, o aşkın gül suyu teskin etsin.

Şeyhülislâm Es'ad, gül suyunun akıl ve gönül rahatsızlıklarına da iyi geldiğini söylemiş, ayrılık ve gamı nezleye benzetmiştir:

Es'ad zükâm-ı hecr ü gam olmazdı kâr ger

Efsürde-i dimâğ u dil olsa gül-âb-ı ruh

Ş. Es'ad, 29/5

(Sevgilinin) yanağının gül suyu donmuş (hissiz) akli ve gönlü (iyi etmiş olsaydı), Es'ad, ayrılık ve gam nezlesine tutulmazdı.

Emrî, baş ağrısını gidermek için yüze pamukla gül suyu sürmeyi aşağıdaki beytinde ele almıştır. Şâir, çektiği gam sebebiyle meydana gelen baş ağrısını gören gözlerinin buna dayanamayıp göz aklarının pamuğunu gül suyuyla ıslatıp yüzüne sürdüğünü tahayyül eder. Emrî, gözlerini insana, göz akını pamuğa, göz yaşlarını da gül suyuna benzeterek mürekkep teşbihe güzel bir örnek oluşturmuştur:

Gördi gamında derd-i serüm dîde-i sefid

Penbeyle rûyum üzre gül-âb akıdur dilâ

Emrî, 4/3

5.3.10.3. Gül Suyunun Çarpıntıya ve Ateşten Kaynaklanan Titremeye İyi Gelmesi

İhtilâc, “çarpıntı, titreme, seğirme, havale nöbeti tutma, telaş etme” anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 656; Devellioğlu, 2003: 419). Meşhur İbn-i Sînâ, yazdığı kitaplarda gülün faydalarından bahsederken, “hoş kokusundan dolayı ruha hitap ettiğini, bayılmalarda ve hızlı atan kalplerde çok faydalı olduğunu” belirtir (Altıntaş, 2010: 91).

Aşağıdaki beyitte Hilmî, gül suyunun ihtilâca da iyi geldiğini belirtmiştir:

Dil ruh-ı huygerdeni bûs eyledikçe cân bulur
Çünkü gül-âbla eder her hasta def'-i ihtilâc

Hilmî¹³⁵

Dil, terlemiş yanağını öpdükçe can bulur. Çünkü gül suyu ile her hasta ihtilâcı def eder.

İrtiâş, “ra’şeye tutulma, titreme, sarsılma” anlamlarına gelir (Ayverdi, 2011: 571; Devellioğlu, 2003: 447). “Maraz-ı irtiâş” terkiibi, genellikle yüksek ateşten kaynaklanan titremeyi ifade etmek için kullanılır. Aşağıdaki beyitte Nâbî, titreme hastalığına yakalanan âşığın gül-i mükerrer¹³⁶ ile derdine devâ bulmasını söylemektedir:

Âşık gül-i mükerrer ile eylesün devâ
Gördükçe la’lünü maraz-ı irtiâşına

Nâbî, 973/2

5.3.10.4. Gül Suyunun Göz Hastalığına İyi Gelmesi

Remed, “göz ağrıma, göz ağrısı, tıp ıstılahınca göz kapağını dâhilen setreden örtünün iltihâbı demektir.” (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 791; Devellioğlu, 2003: 885; Onay, 2009: 385). İbnü’l-Baytar, gül suyunun kaynatılarak buharına başı tutmanın yeni başlayan göz hastalıklarını tedavi ettiğini, hastalığın ilerlemesini önlediğini belirtir (Altıntaş, 2010: 93).

Dîvân şâirlerinden Emrî, gül suyunun bu hastalığa iyi geldiğine aşağıdaki beytinde işaret etmiştir. Şâire göre lâle, sevgilinin yanağına kavuşamadığı için remed hastalığına tutulmuştur. Bu sebeple her sabah jâle, lâlenin gözüne gül suyu akıtsa şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü gül suyu göz ağrısını ortadan kaldırır:

¹³⁵ Bu beyit, Neslihan Koç Keskin tarafından I. Burdur Sempozyumu’nda sunulan *Burdur Gülünden Elde Edilen Mamûller ve Dîvân Şiirinde Gül Mamûlleri* isimli bildiri metninden alınmıştır.

¹³⁶ Taramalarımız sırasında “gül-i mükerrer” adıyla anılan bir gül türüne ya da gülden yapılan bir ilaç ismine rastlanmadı. Kaya, “gül-i mükerrer” terkiibinin “sevgilinin iki dudağından kinaye olarak kullanıldığı”nı söyler (2015: 282).

Ruhınçün ağlamakdan kıldı tahsîl-i remed lâle
Gül-âb akıtsa tan mîdur gözine her seher jâle

Emrî, 70/1

5.3.10.5. Gül Şekerinin Ciğer İçin Faydalı Olması

Celâleddin Hızır Paşa *Müntehâb-ı Şifâ* isimli eserinde gül suyu ile hazırlanan cüllâbın sıcak mizaçlı kişilerde ateşlenmelerle çıkan hastalıklarda ciğeri soğuttuğunu söyler (Önler, 1990: 198). Gülşekeri diğer adıyla gül-be-şeker de ciğer için faydalıdır. Kadı Burhaneddin, ciğer rahatsızlığı için cüllâbdan değil, gül şekerinden bahsetmiştir. Bu macun kıvamında olan şekerin ciğer rahatsızlığı için devâ olduğunu aşağıdaki beyitte dile getirir:

Eline sundum güli öpdî vü virdi bana
Pes cigerüme devâ gül-şeker olmuş durur

K.Burhaneddin, 1181/8

5.3.10.6. Yaralar İçin Gül Merhemi Kullanılması

Merhem genellikle yaraların veya yanıkların tedavisinde kullanılan bir tür ilaçtır. Aşağıdaki beytinde Kâmî, doktora benzettiği sevgilisinin kendisine tebessüm ederek bir kez bakması hâlinde, gönül yarasına gül merhemi sürmüş olacağını belirtir:

Bir kez tebessümâne nigâh itse ol tabîb
Urmış olurdu zahmuma gül merhemini hemân

Kâmî, 152/5

5.3.11. Gül-Âdet ve Gelenekler

Hayatımızın hemen her safhasında kendine bir yer bulan gül, geleneklerimizde ve âdetlerimizde “gül kültürü” oluşmasına neden olmuş, kundakların, duvakların süslenmesinden, mezar taşlarının nakışlarına kadar, kısacası doğumdan ölüme dek, “güllü geleneklerimiz” hep olagelmıştır.

Çeşitli kaynaklardan tespit edebildiğimiz bilgilere göre zaman zaman kurutulmuş gül patelleri yastıklara doldurulur, yatakların altına konur ve evlerin gül gibi kokmasına neden olurmuş (Baytop, 2001: 4). Evliya Çelebi'nin rivâyetine göre, teravih namazlarında Selîmiye Camii'nde saflar arasına gül konulması âdeti varmış (Pala, 2007: 95). Yine Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre, Fatih Sultân Mehmed Han İstanbul'u fethettiğinde Ayasofya camisini güzel kokulu öd ve amberler ile temizletip sonra camiye çevirmiştir (Gökyay, 1996: 44¹³⁷). Çelebi, IV. Murad zamanında İstanbul'da meydana gelen bir depremle yıkılan ve mimarın daha sağlam olması için orta kubbenin etrafına küçük kubbeler ekleyerek, kubbenin görüntüsünün bir güle benzediği için “Gül Câmîi” denilen bir câmiden de bahseder. Bu câminin tamiri tamamlandıktan sonra “yüz güğüm gülâb ile derûn-ı câmî” yıkanmış ve sonrasında ibadete açılmıştır (Gökyay, 1996: 91).

Isparta yöresinde de çeşitli inanış ve âdetler vardır. Örneğin, hamile kadınlara gül koklatmaktan kaçınılır. Çünkü aşeren kadın, gül koklarsa doğacak çocuğun herhangi bir yerinde gül beni olacaktır. Yine eskiden dikkat edilen fakat günümüzde pek riayet edilmeyen âdetlerden biri de çocuk eğer gül mevsiminde doğarsa, bilhassa kız ise ismin yanına bir “gül” eklenir: Ayşegül, Nurgül, Gülcan vb. Çocuk yeni konuşmaya başladığı zaman, çocuğun konuşmasının daha düzgün olması için, çocuğun ağzı anne veya baba tarafından elle kapatılır ve “Ağzını açtım gül gibi/Konuşsun bülbül gibi” tekerlemesi söylenerek çocuğun ağzı açılır. Çocuğun saçlarının daha gür olması için, saç kesmek üzere “gül tomurcuğu mevsimi” (mayıs-haziran) beklenir. Gelinlik kızların çeyiz sandıklarına gül kurusu konur. Cenaze yıkandıktan sonra kefenin içine gül kurusu ufalanır. Hıdırellezde isteklere kavuşmak için gül dalına bez bağlanır, dilek kağıda yazılıp gül dalına asılır, gül ağacının altındaki toprağa ev, araba, çocuk resimleri yapılır (Göde, 2010: 185-194).

Koçu'nun bahsettiğine göre, güzel nakışlarıyla meşhur olan el örgüsü yün çoraplarımızdan gül motifini taşıyanlara “güllü çorap” denirdi. Bu çorabın bayanlar için olanını gelinlik çağına gelen kızlar; erkek için olanını evlenme çağına gelmiş erkekler giyerdi (Koçu, 1967: 125; Ayvazoğlu, 1996: 200).

¹³⁷ 35b/10

5.3.11.1. Ağzı Gül Suyu İle Yıkamak

Gül suyu ile ağız yıkamak bugün pek kullanılmayan eski âdetlerimizden olmakla birlikte Dîvân şâirleri şiirlerinde bu gelenekten de bahsetmişlerdir. Sevgilinin adını ve güzelliklerini anmak, ondan bir bûse almak isteyen kişilerin önce ağızlarını gül suyu ile yıkamalarının gerekli olduğunu söylemişler; seher vakti güller üzerinde oluşan çiye taneleri ile goncanın ağzını yıkadığını hayal ederek hüsn-i tâliller yapmışlardır:

Zülf ü izârı zikrine lâayık degül henüz

Yüz yıl yur isem ağzumı müşk ü gül-âb ile

Nizâmî, 106/5

Cem Sultân ve Adnî'nin beyitlerinde ise gonca kişileştirilir. Goncanın sevgiliyi övmeye başlamadan önce seher vaktinde ağzını gül suyu ile yıkadığı tasavvur edilir:

Dil uzatmağa lebünden dehenün midhatine

Gonce ağzını gül-âbıla seher pâk eyler

Cem Sultân, 95/2

Gonca, dudağından (dilini çıkarıp) ağzının methine dil uzatmak için (başlamak için), seherde ağzını gül suyuyla temizler.

Vermeğe lâayık olam diyü nişânın lebünün

Dehenin gonce gülâbıla seher pâk eyler

Adnî, 2/2

Dudağının nişânını vermeğe lâayık olmak için, gonca ağzını gül suyu ile seher vakti temizler.

Nâbî, sevgilinin gül ağzından öpücük almak için dua eden kişinin ağzını gül suyu ile yıkaması gerektiğini söylemiştir:

Gül-bûse-i dehânun için eyleyen duâ
Ağzın ide meger ki gül-âb ile şüst ü şû

Nâbî, 656/4

Ağzının gül öpücüğü(nü almak) için dua eden (kişi) ağzını gül suyu ile yıkamalıdır).

5.3.11.2. Başa / Sarığa Gül Takılması

Kültürümüzde çiçeklerin hiç şüphesiz önemli bir yeri vardır. Çiçeklerin içinde ise gülün yeri hep bir adım öndedir. Bu, geleneklerimize de yansımaktadır. Bugün evlenirken ellerine çiçek buketi alan gelinler, önceki zamanlarda gül buketi almaktaydı. Bugün yakasına mendil takan damatlar, bir zamanlar gül takmaktaydı. Aslında gül hem kızlar hem de erkekler için bir süslenme aracıydı. Güller kimi zaman yakaya, kimi zaman saça, kimi zaman ise sarığa takılırdı (İslamoğlu, 2010: 251).

Geleneklerimize göre üzerimizde taşınan gül, yaprağıyla beraber taşınmalıdır. Eğer gülün yaprakları yoksa bu, sevgiliden ayrı olmayı gösterir. Erkek, çiçeği fesinin püskülüne takarsa sevgilisi bulunduğunu arkadaşlarına ilan etmiş olur. Başa veya göğüse takılan sapı sırma telli çiçek ise nişan yüzüğü vazifesi görmektedir (Ayvazoğlu, 1996: 200).

Eskiden kavukla sarık, sarıkla fes arasına hocalar misvak, hutbe kâğıdı, hilâl, muska koydukları gibi çiçek, gül, kokulu yapraklar da sokarlarmış.¹³⁸ Halktan da böyle yapanlar olurmuş (Onay, 2009: 406).

Aşağıdaki beytinde Necâtî, “baş üzre yerin var” deyimini kullanarak güllerin başta, sarıkta taşınması geleneğine işaretle bulunmuştur.

Ağyâr diken gibidir ondan üzülürsen
Ey gonca-dehen gül gibi baş üzre yerin var

Necâtî, 75/3

¹³⁸ Sarığa; misvak, hutbe kâğıdı, hilâl, mektup, muska, karanfil, benefşe, sünbül, yaprak koymakla ilgili beyitler için bkz: Onay, 2009: 406-407.

Nâbî, sarığa gül takılmasına işaret etmiştir. Vecdî ise, herkesin başında taze bir gonca olduğunu söyleyerek, yukarıda değindiğimiz, fesine/sarığına çiçek takıldığında sevdiği birinin olduğu anlamına gelen âdete işarete bulunmuştur. O, “herkesin bir sevdiği var benim ise cihân bağında bir yaprağım bile yok” diyerek hayıflanmıştır:

Serinde herkesin bir gonce-i sîrâbı var şimdi
Benim bâğ-ı cihân içinde bir berg-i terim yoktur

Vecdî, 18/2

Gül hem açıldı hem ârâyış-i destâr oldu
Bülbül-i bî-haber âyâ dahi şîvende midir

Nâbî, 213/4

Sevgili, zâlim ve ilgisizdir. Aşığa karşı vefasızdır. Böyle olmasına rağmen âşık, güle benzeyen sevgiliyi dâima baş üstünde tutar. Bu davranışıyla başa ve sarığa gül takma âdetine de işaret etmiş olur. Şeyh Gâlib, sevdiğinden, yazdığı şiiri sarığının kenarına sıkıştırmasını istemekle, sarıklara mektup sıkıştırma âdetine de işarete bulunmuştur:

Ey gonca-i ra'nâ heves-i şî'r-i ter eyle
Bu nutku gül-i kûşe-i destâr-ı ser eyle

Ş. Gâlib, 299/2

Nâbî, beyitten anlaşıldığı üzere taze bir gül/genç bir güzel sevmiş fakat ağyârın sarığı üzerinde sevdiğinin alametini görünce gülden de gül bahçesinden de vazgeçmiştir:

Duyup meylin hazâna şâhid-i gülzârı terk ettik
Görüp destâr-ı ağyar üzre verd-i terden el çektik

Nâbî, 448/3

Bursalı Belîğ, kendi sarığını süsleyecek taze bir gülü olmadığı için, dünya gülbahçesinin baştanbaşa yeşillik içinde olsa bile, kendisi için bir şey ifade etmediğini söylemiştir:

Ser-sebz ise de neyleyeyim gülşen-i dehri

Ârâyîş-i destâr edecek verd-i terim yok

Bursalı Belîğ (Onay, 2009: 406)

Edirneli Revânî, ay'ı kişileştirerek, mahbûbdan naz öğrenmiş, başına da süreyyâdan bir deste gül koymuş bir güzele benzetmiştir:

Şîve öğrenmiş kamer ol serv-i bâlâdan yine

Başına bir deste gül sokmuş süreyyâdan yine

Edirneli Revânî, 335/1

Hemen her şâirimizin şiirine aksettirdiği bu geleneği Hayretî farklı bir yorumla sunar. O, zâhide seslenerek “senin gözünde çöp kadar değerimiz olmasa da bizim değerimizi bilenler bizi baş üstünde tutarlar” demiştir. Başka bir beytinde ise gönül ehlinin yanında baş üzre olmak isteyenlere âşık olmaları gerektiğini hatırlatır:

Zâhidâ gül gibi baş üzre tutarlar yer olur

Gelmezüz gerçi ki bir çöpçe senün gözüne biz

Hayretî, 131/4

Ey zâhid! Gerçi senin gözünde bir çöp kadar bile değerimiz yoktur (ama bizi) gül gibi baş üzere tutarlar.

Yir idüp gül gibi başı üzre ehl-i dillerün

Câhilün gözine hâr olmak dilersen âşık ol

Hayretî, 150/3

Câhilin gözünde diken, gönül ehlinin yanında baş üzre olan gül olmak istersen âşık ol.

Nedîm, “bî-dil” ter kibini kullanarak sevgilisi olmadığını îmâ etmekte ve bu durumdan yakınmaktadır. Başına takacak bir gül aradığını belirtmekle, sarığa gül takmanın o kişinin sevgilisi olduğunun alameti olarak kabul edildiğini hatırlatır. Başa takılan gülün ya da goncanın rengi genelde kırmızıdır. Şâir, çiçeğin bu renginden hareketle sevgilinin başına açacağı yarayı da (kırmızı olması sebebiyle) bir gül gibi kabul edeceğini söyler:

Serde bir gül yok mudur yohsa Nedîm-i bî-dile

Zahm ile lûtf eylesin ahhâba tedbîr etmesin

Nedîm, 112/7

Âşık Nedîm’in başında bir gül yok mudur? Yoksa sevgili(nin ahhab ile çare aramasına gerek yok) lûtfetsin de (başında) bir yara açsın (yeter).

Osmanzâde Tâib de Nedîm’e benzer bir hayal kurmuştur. “Baş ağrısı” anlamına gelen “dâğ-ı ser” aşağıdaki beyitte, başta kanayan bir yarayı çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

Güldür ki oldu zîynet-i destâr-ı imtiyâz

Aks-i şu’â-ı hüsnün ile dâğ-ı ser bana

Osmanzâde Tâib, 2/2

Başındaki yara, güzellik ışığının aksiyle imtiyaz sarığının zineti olan gül (gibi) oldu.

Bu maddeye örnek olarak vereceğimiz son beyitte Nâşid, goncayı bir çocuğa benzetir. O, bir çocuk olmasına rağmen sevgilinin sarığının kıvrımlarına parlaklık verdiği, ona güzellik kattığı için baş üzre tutulduğunu söyler:

Baş üzre oldu şimdi yeri tıfl-ı goncanun

Revnâk virince katmer-i destâr-ı yâra gül

Nâşid, 54/7

5.3.11.3. Bayramlarda Gül Suyu İkrâm Etmek

Bugün bayramlarda gül suyunun yerini maalesef, orijinallikten uzak, yoğun alkol ve esans içerikli kolonyağlar almıştır. Fakat Isparta gibi gülün başkenti olan bir şehrin hemen her evinde bir gül suyu muhakkak vardır. Hatta gül suyunun zamanla ekşiye kokusundan hoşlanmayanlar, son zamanlarda üretilen gül kolonyağlarını evlerinde bulundurmaktadır.

Ahmet Paşa, gözünü gül suyu şişesine; gözyaşlarını gül suyuna; dosta kavuşmayı da bayram vaktine benzeterek hoş bir mürekkep teşbih örneği oluşturmuştur:

Dost vaslı ıydına iriştî çeşm-i eşk-bâr
Kim bu rengîn şîşeden oldı gül-âb-efşân-ı ıyd

Ahmet Paşa, k. 34/3

Yaş akıtan göz, dosta kavuşma bayramına erişti. Bu rengîn şişeden(gözden) bayramda dağıtılan gül suyu (hâsıl) oldu.

5.3.11.4. Düğünlerde Gül Suyu Dağıtmak

Figânî, günümüzde pek rastlanmayan düğünlerde gül suyu ikram etme âdetine aşağıdaki beyitte değinmiştir. Bu satırların yazarı çocukluğundan hatırlamaktadır ki, Isparta’da salonda yapılan düğünlerde, salonun girişinde bekleyen bir kız ve bir erkek tarafından gelen misafirlere gül suyu ve lokum ikram edilirdi. Maalesef bugün, bu güzel âdetin yerini kolonyağı ve çerez aldı.

Zerreler sanma felek bu şişe-i horşîd ile
Nev-arûs-ı hüsnünün ey meh gülâb-efşânıdır

Figânî, 24/3

Ey meh! (Görünen damlaları) zerreler sanma! Felek, bu güneş şişesi ile güzelliğinin taze gelini için gül suyu dağıtıyor.

5.3.11.5. Eşyaları Gül Suyu ile Yıkamak

Çamaşır makineleri çıktıktan sonra çamaşırları elle yıkama uygulaması da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla çamaşır yıkama esnasında, suyuna gül suyu karıştırma geleneği de yok olmuştur. Bugün Anadolu -bilhassa Isparta- insanı, bilinçaltındaki bu hissi, gül kokulu yumuşatıcılar kullanarak gidermeye çalışmaktadır, denilebilir. Yahut bizzat validemin yaptığı gibi, eşyaları ütülerken, ütüye su doldurmak yerine gül suyu doldurur ya da birkaç damla gül yağı damlatırlar.

Sâbit de aşağıdaki beyitte çamaşırların gül suyu ile yıkanmasını teşbih-i belîğ örnekleri vererek anlatmıştır:

Zer teşt-i âfitâbda sâbûn-ı mâh ile

Gömlüklerin gül-âb ile yur câme-şûları

Sâbit, 343/5

Elbise yıkayanlar, gömleklerini gül suyu ile yıkar. (Bunun için de) Güneşin altın leğeni ile ay sabununu kullanırlar.

5.3.11.6. Gül Koklarken Salavat Getirmek

Günümüzde unutulmuş fakat halkımız arasında zaman zaman karşılaşılan âdetlerden biri de gül koklarken Hz. Muhammed'e (sav) salavât getirmektir. Bunun nedenlerine ilgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde değinilmişti. Burada bir kez daha hatırlatmak gerekirse, gülün Hz. Peygamber'in (sav) terinden yaratılması inancı, gül koklarken salavât getirmedeki en büyük etkidir.

Taşlıcalı Yahyâ, sevdiğinin saçını cennet sümbülüne, ağzını naz goncasına benzetmiş ve bu güzelliği görenlerin salavât getirdiğini söylemiştir:

Kâküli sünbül-i cennet deheni gonca-i nâz
Gören envâr-ı cemâlin götürür salavât

T. Yahyâ, 30/3

Alnına düşen saçı cennet sümbülü, ağzı naz goncası, yüzünün nurunu gören salavât getirir.

5.3.11.7. Gül Suyu Hediye Etmek

Günümüzde gül suyu hediye etme âdeti maalesef kaybolmuştur. Bunun yerine bir bölgeye gidildiği zaman eşe dosta hediye etmek için oraya mahsus yöresel ürünler alınmaktadır. Günümüzde Isparta'ya yolu düşenler de gül lokumu, reçeli, suyu, yağı gibi ürünleri gerek kendileri kullanmak gerekse hediye etmek için satın almaktadırlar. Hâletî'nin aşağıdaki kıtasının başlığından anladığımız kadarıyla eskiden gül suyu hediye etmek geleneği varmış:

Ba'z Vüzerâya Edrine'den Gül-âb Hediyesiyle İrsâl Olunmuşdur

Ben mûr-ı nâ-tüvânun ider tuhfesin kabûl
Ol âsaf-ı hüner-ver-i sultân-ı Cem-cenâb
Mahsûl-i gülşen-i kerem ü lutfıdır tamâm
Ben haste-i gamun eline her giren gül-âb

A. Hâletî, kt.10

5.3.11.8. Gül Suyunu Şişede Saklamak (Gül-âb-dân)

Farsça birleşik isim olan gül-âb-dân, “içine gül suyu konulan kap, mevlüt gibi cemiyetlerde kullanılan âlet” gibi anlamlara gelen, çiniden, gümüşten, altından yapılan bir tür şişedir. (Devellioğlu, 2003: 297; Pakalın, 1983, c. 1: 683).

Tasavvuf ehli, tekkeye gelen misafirlere zikirten sonra - Muhammedî kokunun her tarafa yayılması için- kokusunu Hz. Peygamber'in (sav) terinden aldığına inandıkları gül suyu dağıtırlardı.

Bunlar “göl-âb-dân”lara konulur ve onların üzeri de aşğıdaki gibi beyitlerle süslenirdi:

Gölşen içre andelîb feryâd eder bir gül için

Göl ise andan nihândır bu derûnî şişede (Bardakcı, 2010: 113).

Eski usûlde gül suyu, damıtılma işlemi yapıldıktan sonra şişeye konur ve saklanırdı. Bugün, plastik şişeler içinde, hediyelik eşya olarak reyonlarda yer alan ve hakiki gül suyu ile pek bir irtibatı kalmamış olan gül suları ile cam şişelerde saklanan, hafif yağlı gül sularının pek bir benzerliği kalmamıştır.

Bayramlarda, mevlitlerde veya cenaze merasimlerinde gelen misafirlere, cam şişelerde muhafaza edilen gül suları ikram edilirdi. Ahmet Paşa, bir kasidesinde bu duruma işaret etmiş ve gözünü, gül suyu saklanan şişeye benzetmiştir:

Dost vaslı ıydına iriştî çeşm-i eşk-bâr

Kim bu rengîn şişeden oldı gül-âb-efşân-ı ıyd

Ahmet Paşa, k. 34/3

Gözyaşı dağıtan göz, dosta kavuşma bayramına erişti. Böylece, bu renkli şişeden bayram için gül suyu dağıtılmış oldu.

Zâtî ise gül suyu şişesini bir nevî hapishaneye benzetmiştir. O gülâbdânı, ayrılık şişesi olarak vasıflandırmıştır. Gül suyunun gülden uzak kaldığı gibi şâir de ayrılık şişesinin içine hapsedilmiş ve sevgiliden uzak kalmıştır:

Şişe-i hecr olsa yirüm nola mânend-i gül-âb

Ey felek bir tâze ter gülden çıkardun sen beni

Zâtî, 1510/3

Nâbî, gül-âb-dândan gül suyu akmasını, bir kişinin ağladığı zaman gözlerinden boşalan yaşlara benzetmiştir. Kendisinin ağladığı zamanlarda gözünden akan yaşlarla gülâbdân arasında ilgi kurarak aşağıdaki beyti oluşturmuştur:

Aceb ki anber ider hâmlık ben ey Nâbî
Gül-âbdân gibi giryân u şermnâk olurum

Nâbî, 522/5

5.3.11.9. Gülerken Ağzını Kapamak

Aşağıdaki beyitte, sosyal hayatta karşılaşılan bir durum olan, bazı kişilerin güldüğü sırada eliyle ağzını kapatma olayına telmihte bulunulmuştur. Bu doğrudan gülle ilgili bir âdet olmamakla birlikte mevcut bir âdetin, şâirin zihninde gül ve gonca ile nasıl ilişkilendirildiğini göstermesi bakımından hoş bir örnektir. Aşağıdaki beyitte gonca; bir yen, bir örtü olarak tasavvur edilmiştir. Necâtî, çok nazlı bir sevgili olan güllerin, güç bela, naz ile güldüğü zaman bile gonca örtüleri ile ağızlarını kapattıklarını tasavvur etmiştir:

Güller çemende kendilerin nâzenîn tutar
Nâz ile gülse ağzına gonca yenin tutar

Necâtî, 165/1

Güller çemende kendilerini naza çeker. (Bin) Naz ile gülse (bile) ağzına goncayı örtü olarak tutar.

5.3.11.10. Gülü Kopardıktan Sonra Destelemek, Suyu Koymak ve Omuz Üzerinde Götürmek

Doğanın en güzel varlıklarından olan çiçekler, genellikle toplandıktan sonra dağılmaması için iple veya uygun bir şeyle bağlanıp destelenir, akabinde ise suya konur. Osmanlı döneminde de görülen bu uygulamayı Dîvân şâirleri çeşitli teşbihlerle şiirlerine yansıtmışlardır.

Şâirlerimiz çeşitli vesilelerle gözlerini, kimi zaman gül suyu saklanan bir şişeye kimi zaman da çiçeklerin solmaması için konulan bir vazoya benzetmişlerdir. Vazonun suyu da tabii ki âşığın gözyaşlarından oluşur. Bazı zamanlar ise âşığın göz pınarlarında su kalmaz ve kanlı gözyaşları gelir; çiçekler bu suyla beslenir.

Hayretî, gözyaşını, sevgilinin gül renkli yanağının yansıdığı bir cam veya ayna parçası olarak düşünmüş ve resmi suya konan taze bir gül şeklinde tasavvur etmiştir:

Suya konmuş sanasın bir gül-i terdür cânâ
Eşk-i çeşmümde senün aks-i ruh-ı gülğûnun

Hayretî, 214/4

Ey sevgili! Senin gül renkli yanağının gözyaşındaki yansıması, sanki suya konan taze bir güldür.

Genellikle bir çiçek birine hediye edilecekse toplandıktan sonra dağılmaması için destelenip bağlanır. Eğer destenin ipi gevşekse, dağılması kaçınılmazdır. Bu gerçeklikten hareketle Hayretî, insanın bu dünyada bir deste gül de olsa eğer kuşağı gevşekse perişan olacağını söylemiştir:

Kişi bir deste gül de olsa ger bu bâğ-ı fânîde
Perişânlık mukarrerdür kuşağı olıcak gevşek

Hayretî, 201/2

Kişi bu fani (dünya) bağ(ın)da bir deste gül de olsa ve o destenin kuşağı da gevşek ise perişanlık kaçınılmazdır.

Taşlıcalı Yahyâ ise, kanlarla dolu gözlerini, koparılıp suya konmuş ardından da sevgiliye sunulmuş iki taze goncaya benzetir:

Güyâ ki suya konmuş iki taze goncadur

Yârun önüne iki gözüm tolu kan ile

T. Yahyâ, 401/7

Kanla dolu iki gözüm sanki suya konmuş sonra da yârin önüne bırakılmış iki taze goncadır.

Zâtî, aşağıdaki beytinde dönemindeki başka bir âdete daha işâret etmektedir. Beyitten anlaşıldığı üzere, güller destelendikten sonra omuz üzerinde götürülüyormuş. Beyitte aynı zamanda sarhoş insanların omuzlara atılıp götürülmesine ve menekşenin sarhoş biri gibi düşünülmesine de değinilmiştir:

Gülşende benefşe ile yûri ol şu kadar mest

Gül-deste gibi götüreler tâ seni ber-dûş

Zâtî, 586/6

Gül bahçesinde benefşe ile yürü ve o denli sarhoş ol ki gül destesi gibi seni omuz üzerinde götürsünler.

Leskofçalı Gâlib, aşağıdaki beytinde insanın duyduğu endişe, kaygı, korku gibi hislerin insana aynı zamanda ilham kaynağı olduğunu söylemiş ve bunları da güllere benzetmiştir. Şâir, sahip olduğu parlak hayaller ve fikirlerle bu gülleri destelediğini yani çeşitli hisleri şiir hâline getirdiğini hayli etkili bir şekilde anlatmıştır:

Âlem-i endîşe bâğ-ı ma'nî-i ilhâmdır

Fikr-i bârîk-i hayâlim rişte-i gül-destedir

L. Gâlib, 40/2

Düşünce/şüphe/korku âlemi, ilham mânâsının bağıdır. Hayâlimin parlak fikri (de) gül destesinin ipidir.

5.3.11.11. Kadehe Gül Koymak

Dîvân şiirinde zaman zaman kadehe gül konulduğuna dair beyitlere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi kadehin üzerine konulan goncadan akan öz sebebiyle kadehin içindekinin şekere ve gül suyu şarabına dönüşeceği hayal edilir:

Sâkî ko damlasın kadehe goncadan şeker

Kim câm anınla kand u şarâb-ı gülâb olur

Şeyhî, 70/5

Sâkî bırak! Kadehe, goncadan şeker damlasın. (Böyle olursa) kadeh şekere ve gülsuyu şarabına dönüşür.

5.3.11.12. Kitapların Arasına Gül Yaprağı Koymak

Kitapların arasına gül ya da herhangi bir çiçek koyma, günümüzde de devam eden âdetlerden biridir. Onay, eski kitaplar karıştırılırken bunların arasında kurumuş gül, menekşe gibi çiçeklerin yapraklarına rastlandığını söyler. Hatta Veled Çelebi'nin her kitap ve mecmuâsında kurumuş gül, çiçek yapraklarının çok bulunduğunu; bunların muhtemelen birer hatıra olduğunu belirtir (Onay, 2009: 206).

Nedîm bu gelenekle ilişkilendirerek, sevgilinin yanağında çıkan ayva tüylerini siyah mürekkeple yazılmış bir kitaba; yanağını ise kitabın içine konulmuş bir güle benzetir:

Gören izârına hatt-ı siyâh-tâb içre

Nühüfte berk-i gül-i ter sanır kitâb içre

Nedîm, 135/1

Siyah hattın içinde yanağını gören, kitap içinde saklanmış taze bir gül yaprağı sanır.

Necâtî de benzer şekilde sevgilinin misk kokulu ayva tüyleri ile renkli yanağını, Kur  n sayfası arasına konulmuş bir g l yaprağına teşbih eder:

C n  hat-ı m řđ nin ile ol ruh-ı rengîn
G l yaprağıdır safha-i Kur  n arasında

Nec  t , 481/2

5.3.11.13. Mezarları Güllerle Süslemek

Mezarlıklara genellikle servi ağaçları dikilir. Ölen kişinin kabrinin   eklerle süslenmesi de kültürümüzün güzel bir parçasıdır. Taşlıcalı Yahyâ, g l yüzlü yârinin eğer kanını d kerse, mezarının kızıl güllerle s sleneceğini söyler:

D kerse kanumu g l yüzlü y rım
Kızıl güllerle zeyn ola mez rum

T. Yahyâ, 295/1

5.3.11.14. Ölüleri G l Suyu ile Yıkamak

Ölüleri g l suyu ile yıkamak da maalesef geçmişte kalan  detlerimizdendir. Ispartada bilhassa gülün bolca bulunduğu g l mevsiminde (Mayıs-Haziran aylarında), merhumun veya ailesinin isteği üzerine, naaşın g l suyu ile yıkanması âdeti h len devam etmektedir.

Mes   , kasidesinin bir beytinde ölünün g l suyu ile yıkandığını, kefenine de k fur sürüldüğünü söyler:

Kefenlere sarılup oldu h k ile yeksân
şu dem ki oldu g l- b ile hem-niş n k fur

Mes   , k. 19/14

Cafer  elebi ise, yüzü g l, yanağı(ndaki teri) g l suyu olan sevgilinin gamından ölecek olursa, kefeninin l leden yapılmasını ve bedeninin de g l suyu ile yıkanmasını istemiştir:

Yun gül-âb ile tenüm lâleden eylen kefenüm

Yüzi gül haddi ‘arak-rîz gamından ölice

T. Cafer Çelebi, 115/3

5.3.11.15. Saçı Gül Suyu İle Yıkamak

El, yüz ve ağzın gül suyu ile yıkanması gibi saçın da gül suyu ile yıkanması eski âdetlerimizdendir. Aşağıdaki beyitte buna telmih vardır:

Sanma kim zülfin yüzine tağıdup sepdî gül-âb

Hâline zülfî anun oldu perîşân ağladı

T. Cafer Çelebi, 228/6

Zâtî ise açık bir şekilde insanların saçına gül suyu, müşg ve anber gibi güzel kokular süründüğünü belirtmiştir:

Saçına âlem gül-âb u müşg ü anber saçına

Başa toprak koymağ ola ah kim kârüm benüm

Zâtî, 874/4

5.3.11.16. Yatağa Gül Yapağı Döşemek

Eski zamanlarda kurutulmuş gül patelleri ile yastıkların doldurulmasına sıkça rastlanırdı. Hatta bu patellerin yatakların içine konulduğu da olurmuş (Baytop, 2001: 4). Dîvân şâirlerinin şiirlerinde ise yataklara döşenmiş gül yapağını görmek mümkündür (Onay, 2009: 206). Gül Döşemek/Gül Yapağı Döşemek tabirlerinin böyle bir âdet sonucu ortaya çıkmış olabileceğini düşünmek de mümkün görünmektedir.

Seyyid Vehbî, aşağıdaki beytinde sevgilinin hayali ile yattığını, sevgilinin yanağının hayalindeki aksinin üzerine gül döşenmiş bir yatak olduğunu söylemiştir:

Mehtâbda hayâlîme hem-hâbe oldu yâr

Aks-i i'zârı gül döşedi bister üstüne

Seyyid Vehbî,

Mehtâbda sevgilinin hayali ile yattık; yanağının aksi yatak üzerine gül döşedi.

Yazarı bilinmeyen aşağıdaki beyitte ise şâir, sevgilisinin benini bir Habeş sultânına benzetir. Fakat bu sultan gül döşenmiş bir yatakta yatmakta ve sümbülden bir örtü örtünmektedir. Beyit, sultânın yoluna gül döşenmiş, sultân ise üzerine sümbül örtünmüş, şeklinde de yorumlanabilir.

Zülfün altında ruhun üstünde hâlin gûyiâ

Gül döşenmiş sümbül örtünmüş Habeş sultânıdır

Lâ Edri

Fuzûlî dîvânında yer alan iki tahmisten birine ait olan aşağıdaki satırlarda, âşığın yatağının ister sincap kürkünden isterse gül döşenmiş bir yaktan olmasının, ayrılık acısını gideremeyeceği; âşığın gözüne uyku girmeyeceği söylenir:

Hâh sincâb eylesin ferşin Fuzûlî hâh gül

Hicrden mutlak yuhu görmez göz eğlenmez gönül

Yârsız aşk ehlinin dinlenmeği mümkün değil

Nice dinlensin Habîbî sensiz ey endâmı gül

Kim batar cismine tende her tuğ olmuş bir diken

Fuzûlî

Fuzuli ister yatağı sincap kürkünden yapsın isterse gül döşesin; ayrılık sebebiyle gözüne tam uyku girmez, gönlü eğlenmez. Aşk ehlinin yârsız dinlenmesi mümkün değil. Ey endâmı gül! Habîbi sensiz nasıl dinlensin. Tende her bir diken tuğ gibi batar cismine.

5.3.11.17. Yollara / Ka'be Yollarına Gül Suyu Serpmek

Yahya Bey'in kasidesinden aldığımız aşağıdaki beyitinden, eskiden Ka'be yollarına gül suyu serpmek gibi bir tasarruf olduğunu çıkarmak mümkündür. Buna benzer bir durum olarak Ka'be'nin örtüsünün her yıl değiştirilirken gül suyu ile yıkanması bugün devam eden bir uygulamadır. Fakat aşağıdaki beyitte şâir sabah vakitlerinde oluşan şebnemleri hüsn-i talil yaparak, büyük meleklerin yolları gül suyu ile yıkaması şeklinde tahayyül etmiştir. Şâirin, “Şâmî gülâb” demesi ise, Şam'da üretilen gül sularının o zamanlar meşhur olmasından kaynaklanmaktadır:

Görünen şebnem degül lutf ile Ka'be yolların

Her gice Şâmî gülâb ile sular Kerrübiyân

T. Yahya, k. 2/7

Görünen şebnem değildir. Kerrübiyân (büyük melekler) her gece lütfederek Ka'be yollarını Şam'ın gül suyu ile sular.

5.3.11.18. Yüze ve Elbiseye Gül Suyu Sürmek

Gül suyu etkili bir antiseptik ve havalandırıcı madde olması sebebiyle aynı zamanda temizleyici bir sıvı olarak kullanılabilir. Bazı cilt hastalıkları için gül suyu ile cildin temizlenmesi tavsiye edilir. İbn-i Sînâ'ya göre gül yağı ile karıştırılmış suyu yüze serpmek üzüntü, bayılma ve yüksek ateşe karşı etkilidir (1995: 152).

Bugün kozmetik sanayiinde güzellik maddesi olarak kullanılan gül, daha çok krem haline getirildikten sonra yüze sürülmektedir. Fakat Isparta'da gülcülükle uğraşan ailelerde, şişenin dibinde kalan tortuları, yüzün güzelliği ve yumuşaması için yüze sürmek sıradan bir uygulamadır. Hatta bebeklerin yüzüne gül yağı veya hakiki gül suyu sürmeye özen gösterilir.

Aşağıdaki beyitte Hayâlî, çocukların yüzlerinin gül suyu ile temizlenmesinden bahsetmiş, sabah rüzgârını dadıya; goncaları da çocuğa benzeterek aynı zamanda hoş bir hüsn-i talil örneği vermiştir:

Dâye-veş bâd-ı sabâ goncaların gülşende
Her seher tâze gül-âb ile yüzün pâk eyler

Hayâlî, 180/4

Sabah rüzgârı, tıpkı dadı gibi, gül bahçelerindeki goncaların yüzünü, her seher taze gül suyu ile temizler.

5.3.12. Gül ve Diğer Kullanımlar

5.3.12.1. Buhûrdân / Micmer

Aslı “behûrdân” olan “buhûrdân”, içine kül ve ateş konularak üzerinde buhur yakılan aletin adıdır. Buhûr ise, yakılacak güzel kokulu şey, tütsü demektir (Devellioğlu, 2003: 113; Sâmî, 2010: 150). Micmer ise buhûrdan kelimesinin Arapçasıdır (Devellioğlu, 2003: 643).

Şam ve Yemen’de yapılmış olanları daha meşhur olan buhurdânların kullanım yerlerini Pakalın şöyle açıklamıştır:

“Ödağacı tozu gül suyu ile hamur yapılarak kalem yahut kurs şeklinde kurutulur, camilerde, mescitlerde, tekkelerde, evlerde mevlit okunmak gibi dini merasim yapıldığı zaman, kalabalık dolayısıyla bozulan havanın ıslahı için yakılırdı.” (Pakalın, 2004, c.1: 245).

Micmer-i gülde nesîm-i subh-gâhı cûd-sûz
Safha-i gülzârda bâd-ı bahârî itr-sâ

Bâkî, 8/4

5.3.12.2. Çerağ

Çerağ, ortalığı aydınlatmak için kullanılan kandil ya da muma verilen isimdir. Esasen kandilin fitili demek olan çerağ, zamanla kandil anlamını kazanmıştır (M. Âsım Efendi, 2009: 138; Sâmi, 2010: 203).

Çırağ olarak da okunabilen çerağın, tekkelerde yakılması veya söndürülmesi icap ettiği zaman “çerağı yak”, “çerağı söndür” denilmez; “çerağı uyandır”, “çerağı dinlendir” denilirdi (Pakalın, c.1, 2004: 351).

Dîvân edebiyatı şâirleri, gece vakitlerini kırmızı ışık ile aydınlatan çerağ ile kırmızı gül arasında bağlantı kurmaktan geri durmamışlardır. Zengin hayal gücüne sahip olan ve yeni manalar bulmakta üstat olan Fuzûlî, seher vakti açan güllerin, sevgilisinin bahçeye geleceğini haber almaları sebebiyle -erkenden- açtığını söylemiştir. Ayrıca gülleri, karanlıkta yolları aydınlatan kandillere benzetmiştir:

Bâğa servim geldiğin bilmiş seherden şâh-ı gül
Rûşen etmiş reh-güzârı üzre her yan bin çerağ

Fuzûlî, 145/4

Gül şâhı, servim(in sengilimin) sabah erkenden bâğa geldiğini öğrenmiş (bunun için)her yanda bin çerağ yakarak (onun) yolunu aydınlatmış.

Nev’î ise, güle benzettiği kandilin sabaha kadar, sevgilinin yanağına ulaşmaya arzusuyla yana yana ağladığı hayalini kurmuştur:

Şebnem değül çerağ-ı ruhun şevkine senün
Ağladı şem gibi gice yana yana gül

Nev’î, 276/2

5.3.12.3. Para

Dîvân şâirlerimiz gülün renginin kırmızılığı ve şekli bakımından, gül ve filorin (para) arasında benzerlik kurmuşlardır. Ahmet Talat Onay, filorinin eski Avusturya parası olduğunu, üstü çiçekli bir nev’i Venedik

altını ve Fatih zamanında basılmış bir yıldız altın olarak kullanıldığını belirtmiştir (2009: 196).

Pakalın ise “Filori/Filirin”in, miladi XI. asırdan evvel Floransa’da basılan, adını çiçek manasına gelen “filör”den alan ve üzerine zambak resmedilen altın paraya verilen isim olduğunu söylemektedir (1983, c.1: 629). Osmanlı döneminde ilk altın parayı bastıran Fatih dönemine kadar bu para kullanıldığı için bütün altın paralara zamanla filorin denilmiştir.

Filöri hakkında şu bilgilere de yer verilmiştir:

“Filöri tabiri Osmanlı müverrihleri tarafından Osmanlı altınları hakkında da istimal olunmuştur. Peçevî, Kâtip Çelebi ve Koçu Bey gibi meşhur müellifler Osmanlı altınlarını hemen daima filöri tabiriyle zikretmişlerdir. Hatta Kâtip Çelebi *Fezleke*’sinde bilmünasebe ‘kese paralanıp filöriler sarı çiçek gibi ortalığa yayıldı’ demektedir.” (Pakalın, 1983, c.1: 629).

Bâkî, bir beytinde pâdişahın kendisine renkli renkli filoriler gönderdiğini, böylece sanki meclise bir çıkın gül saçıldığını dile getirmiştir:

Lütfundan irdi Bâkî’ye rengîn filoriler

Gûyâ saçıldı meclise bir dest-mâl gül

Bâkî, 308/7

Bâkî başka bir beytinde ise eskiden içki meclislerinde şarap içildikten sonra boş kadehin içine altın (para) koymak âdetine telmihte bulunmuştur. Bu konuda Muhammed Nur Doğan şu bilgilere yer vermektedir:

“Bahsedilen uygulama; içki meclislerinde, özellikle bağ ve bahçelerde yapılan iş u nûş âlemlerinde, sâkinin sunduğu

şarap içildikten sonra boş kadehin içine altın (para) konulup sâkîye iade edilmesi âdetidir. Bunun paralelinde bir uygulama da sâkînin ayağına altın saçılmasıdır. Şâirler, ‘ayak’ sözcüğünün bu iki anlamlılık özelliğinden yararlanarak her iki uygulamaya da birlikte işaret eder.” (2005: 196).

Zer saklamaya gonca-sıfat âkil odur kim

Gül gibi olan nakdi koya sâgare cânâ

Bâkî, 1/6

5.3.12.4. Süpürge (Cârûb)

Gülün benzetildiği nesnelerden bir diğeri de süpürge. Nev’î’nin kasidesinden aldığımız bir beyitte şâir, sabah rûzgârını, eline gül destesinden süpürge alan, onunla sevgilinin yolunu açan bir hizmetçiye benzetmiştir. Güller yan yana deste oluşuyla süpürgeyi andırır:

Eline alsa olur deste-i gülden cârûb

Yoluna olmağa ferrâş nesîm-i gülzâr

Nev’î, k. 23/26

5.3.12.5. Tarak (Şâne)

Gülün üzerindeki yeşil yapraklar ve dikenini, şâirlerin gülü, tarak şeklinde hayal etmesine sebep olmuştur. Gülün dikenini onun tarağıdır. Gülün, dikenden tarağını tutmasına şaşılmaz. Çünkü gül, bu bahaneyle sevgilinin saçlarına takılmak ister:

Destinde hârdan ne aceb tutsa şâne gül

Çün zülfüne takılmaya ister bahâne gül

Nev’î, 276/1

5.3.12.6. Makam (Mûsikî)

Bir müzik terimi olarak makam çeşitli kaynaklarda “Bir durak ile bir güçlünün etrafında, onlara bağlı olarak toplanmış seslerin umûmî heyeti.” (Devellioğlu, 2003: 573; Nâci, 2009: 372); “Sekiz sesten müteşekkil bir dizide durak ve ikinci derecede durak olan güçlü nağmeler ile seslerin münasebettar olması manasına gelir bir tabirdir.” (Pakalın, 2004, c.2: 392); “Türk mûsikîsinde belirli aralıklarla birbirine uyan mülâyim¹³⁹ seslerden kurulu bir gam içerisinde özel bir seyir kuralı olan mûsikî cümlelerinin meydana getirdiği çeşniye makam denir” (Karadeniz, bty: 64) şekillerinde tarif edilmiştir.

Klasik şiirimizin hikemî şâirlerinden olan Nâbî, aşağıdaki beyitinden anlaşıldığı üzere bir bülbülün uçuşunu, gülden güle, daldan dala konuşunu görmüştür. Bülbül, her konduğu gül dalında farklı bir ezgiyle ötmüş olmalı ki bunu musikîdeki farklı nağmeleri farklı makamlarda okumaya benzetmiştir. Dolayısıyla her bir gül, bir makam olmuştur:

Her nâlede bir nahl-i güle kondı safâdan

Her nağmede tebdîl-i makam eyledi bülbül

Nâbî, 493/2

¹³⁹ “Kulağa hoş gelen tatlı ve yumuşak ses veya aralık” anlamında kullanılan mûsikî terimi (Fr. consonant).

İncelenen örnek beyitlerden hareketle gül ile ilişkili olarak kullanılan dinî-tasavvufî kişileri ve kavramlar şu şekilde tabo haline getirilebilir:

Tablo 4: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Gülün İlişkilendiriliği Dinî-Tasavvufî Kişiler ve Kavramlar Tablosu

Kişiler
Hz. Âdem, Hz. Havva, Hz. İbrahim, Hz. Yâkup, Hz. Yûsuf, Hz. İsâ, Hz. Meryem, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Zekerîyyâ, Hz. Muhammed, Bilâl-i Habeşî, Ehl-i Beyt, Fazlullâh-ı Hurûfî, Hacı Bayram Velî, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İbrahim Gülşenî, Rıdvân, Zelihâ, Şeyh, Mürşid, Derviş, Zâhid.
Kavramlar
kemâlât, cemâl, ilim, irfân, îman, kul hakkı, öldükten sonra dirilme, ebedî hayat, nübüvvet, gonca halinde gül, açılmış gül, gül toplamak, bülbül, diken, hakîkât, gül-i ra'nâ, gülşen/gülzâr, tevâzu, yumuşak huy, vahdet, tesbih eden güller.

VI. BÖLÜM: GÜL VE İNSAN

Dîvân şiirinde gül ile insan arasında temel olarak üç cihetle ilişki kurulur. Bunlardan birincisi ve en önemlisi sevgilidir. Sevgilinin bedeni, uzuvları, maddî ve manevî halleri ile gül arasında çeşitli tasavvurlar oluşturulur.

İkincisi olan âşık ve üçüncüsü olan rakip ile de gül arasında birçok yönden benzerlik kurulur. Ayrıca insanın çocukluk devresi de goncaya benzetilir. Gençlik devresi ile gül fidanı; yaşlılık devresi ile solmuş güller arasında da benzerlikler oluşturulmuştur.

Sosyal hayatta şâirin karşısına çıkan diğer şahsiyetler de onun gözünden kaçmamış ve gül ile aralarında ilişki kurulmasına neden olmuştur. Bunlardan bazıları; davacı, dadı, çalgıcı, şâir, gelin, defterdârdır.

6.1. Gül-Sevgili

Dîvân şâirlerinin sevgiliyi en çok benzettikleri unsurların başında gül gelir. Şâirler kimi zaman sevgiliyi bütün olarak bir güle benzetmişler, kimi zaman ise gülün fidanı, yaprakları vb. unsurları ile sevgili arasında ilişki kurmuşlardır. Sevgilinin yüzünün güzelliği, belinin inceliği, yürüyüşü, nazlı oluşu gibi yönleriyle, gülün yapraklarının yumuşaklığı, fidanının inceliği, rüzgârda salınışı ve yavaş yavaş açması arasında çeşitli tasavvurlar kurulmuştur.

Gül fidanı; ince, uzun ve narin görüntüsüyle sevgilinin boyunu andırır. Goncanın yavaş yavaş açılarak güle dönüşmesiyle sevgilinin nazlı oluşu arasında bağlantı kurulur. İki renkli olan gül-i ra'nâ ile sevgilinin ikiyüzlü olması arasında kurulan ilişki ile kat kat kırmızı renkli elbise giyen sevgili ile katmerli güller arasında kurulan benzerlikler de dikkate değerdir. Sevgilinin genç oluşu, gülün gençlik hali olan goncaya teşbih edilir. Sevgilinin yüzü güzel ve yumuşak olduğu için, güle veya gül yaprağına benzetilir. Üzerine gül dalları sarılmış serviler de Dîvân şâirlerinin gözünden kaçmamıştır. Şâirin zihninde harmanlanan bu görüntü şiirlere “serv-i gül-endam” olarak yansımıştır.

Sevgili temel anlamda “sevilen” manasına geldiği için şâirlerin bahsettikleri sevgililer kimi zaman bir devlet adamı, pâdişah; kimi zaman da bir kadın

olabilmektedir. Sevgilinin kim olduğunun açık bir şekilde belirtildiği beyitler ilgili başlıklar altında verilmiştir.¹⁴⁰

6.1.1. Ayak İzi

Dîvân şiirine genel olarak bakıldığında ayağın beyitlerde söz konusu edilişi, âşığın; sevgilinin ayağının tozu, toprağı olma arzusu, sevgilinin ayağının tozunu gözüne sürme yapmak istemesi ve onun ayakları altında bulunmak istemesi sebebiyledir (Sefercioğlu, 2001: 229).

Gülün ayak izine benzetilmesi ise iki yönlüdür. Birincisi rakibin, ikincisi ise sevgilinin ayak izi olmasıdır. Dîvân şiirinde rakip, âşık tarafından nefret edilen bir konumda olunca, hakaret kelimesi olarak kullanılmaya müsait çeşitli hayvanlara benzetilir. Köpek, eşek, karga, baykuş bunlardan bazılarıdır. İçlerinde en çok kullanılanı ise köpektir.

Âşığın gözünde rakip, onu sevgilisinin köyüne/mahallesine yaklaştırmayan, ona saldıran bir köpektir. Aslen “rakîb”in kelime anlamı da “bekçi, gözetleyen” (Cûdî, 2006: 442) demektir. Köpeklerin sahiplerine sadık olma özelliği sebebiyle, rakip hep sevgilinin yanında gezer ve ondan ilgi görür. Sevgilinin evinin etrafında rakibin ayak izleri vardır. Bu durum da âşığı kahreder.

Mesîhî, sevgilisinin etrafında gezen rakibin (köpeğin) ayak izlerini gördükçe ağlamaktadır. Fakat gözlerinden boşalan yaşlar kanlıdır. Köpeğin ayak izlerine dolan bu kırmızı/kanlı yaşlar, yeni açılmış bir gül görüntüsü oluşturmaktadır:

Her kim görürse gülşen-i kûyunda ey sanem

Kanlu yaşumla itün izin verd-i ter sanur

Mesîhî, 83/2

Ey sanem! Her kim (senin) köyünün gül bahçesinde (benim) kanlı yaşumla itün izini görürse, taze açılmış gül sanar.

¹⁴⁰ “Dîvân Şiirinde Sevgili” üzerine yapılan çalışmalara örnek teşkil etmesi için bkz: Gönel, 2010; Undu, 2007.

Gülün ayak izine benzetilmesinin ikinci yönü ise sevgilinin ayak izi olmasıdır. Sevgilinin ayağının bastığı toprak, göz hastalıklarına iyi gelen sürme olarak tasavvur edilir. O toprak, kıymetsiz şeyleri değerli hale getiren bir iksirdir. O'nun bastığı toprak gül gibi kokar ve orada bir gül açar. Dîvân şiirindeki bu ve benzer tasavvurlara sebep olan en önemli unsur, sevgiliye ve övülene verilen değer ve onu yüceltme arzusudur.

Nedîm, mahbûbunu nazlı nazlı yürüyen, şûh bir sülüne benzetmiş ve onun yürümeye başlamasını istemiştir. Çünkü o yürüdüğü zaman ayak izlerinden gül oluşacak; yürüdüğü yolda ise gül bahçesi vücûda gelecektir:

Tezerv-i şûhsun bin nâz ile reftâra âgâz et

Gül olsun nakş-ı pâyin gülşen olsun şâh-râhın gel

Nedîm, 77/4

Şûh bir sülünsün bin nâz ile yürümeye başla. Gel, ayağının izi gül olsun, yolun ise gül bahçesi.

6.1.2. Boy (Bâlâ, Endâm, Kad, Kâmet)

Sevgilinin boyu, şâirlerin sevgiliyi anarken bahsettikleri önemli öğelerden biridir. Bâlâ, endâm, kad ve kâmet, sevgilinin boyunu ifade etmek için kullanılan başlıca kelimelerdir. Aslında sevgili ve boy kelimeleri yan yana geldiğinde akıllara servi, ar'ar ve tûbâ gibi boyu uzun olan ağaçlar gelir. Halbûki gülün boyu kısadır. Bu açıdan gül ile boy kelimelerinin bir arada kullanılması dikkat çekici olmaktadır (Bayram, 2001: 278).

Boy üzerine yapılan çeşitli teşbih ve mecazlardan en çok kullanılan servidir. Sevgilinin boyu ile servi arasındaki ilişki, uzunluğuna, mevzun oluşuna ve hareketlerdeki ahenge dayanır. Bir de “serv-i gül-endâm” vardır ki servi ağaçlarına sarılan sarmaşık güllerini ifade etmek için kullanılır.

Gül fidanı (nahl/nihâl-i gül) da sevilenin boyunu anlatmak için kullanılan terkiplerdendir. Zarif, narin ve ince oluşu yönleriyle sevgili gül fidanına benzer veya gül fidanı sevgiliye benzetilir. Nasıl bir çocuk gün geçtikçe boy atıyorsa, gül

fidanları da benzer şekilde boy atar. Şeyhülislâm Yahyâ, gül fidanının gün geçtikçe boy atmasının nedenini, sevgiliye çekmesine bağlamıştır:

Kad çeküp gün-be-gün olmakda bülend ü mehzûn

Nahl-i gül var ise ol serv-i dil-ârâya çeker

Ş. Yahyâ, 74/2

Boy anlamında kullanılan “kâmet” kelimesi kimi zaman “kıyâmet” kelimesiyle birlikte kimi zaman ise mezkûr kelimeyi çağrıştıracak biçimde kullanılır. Sevgili, âşıkların canını almak için her türlü gereksinime sahiptir. Yay kaşları, ok kirpikleri, zincir saçları, cellat gamzesi ve salına salına kıyameti getiren boyu âşıkların ölüm fermanlarıdır.

Nedîm, can alıcı böyle bir güzelin boyunu -bu kadar ölümcül bir tablo içinde dahi- gül fidanına benzetmiştir:

Âfet-i can dediler gamze-i cellâdın için

Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın için

Nedîm, 92/1

Bu konuda farklı bir benzetme de Mesîhî’ye aittir. O, felek ile güneş arasında bir rekâbet olduğunu tahayyül etmiştir. Güneş, endâmı gül olan sevgiliye yeltendiği için felek her gün güneşi batırmaktadır:

Öykündi diyü yâr-ı gül-endâma âfitâb

Her gün felek götürür anun başına zevâl

Mesîhî, 142/4

Güllerin bir çeşidi olan sarmaşık gülleri ağaçlara -genelde servilere- sarılarak büyür. Servinin güzel görüntüsünün üzerinde bir de güller olunca, daha hoş bir tablo ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte Ahmet Paşa, sevgilinin boyunu serviye benzetmiştir. Sevgilinin endâmı da gül olunca, serviye sarılmış bir gül görüntüsü oluşmuş ve bu da şâiri, benzeri az görülen -garip ve hoş- bir manzarayla karşı karşıya bırakmıştır:

Anun için görünür ol kâmet-i ra'nâ garîb

Kim gül-endâm olsa olur serv-i hoş-bâlâ garîb

Ahmet Paşa, 11/1

Hayâlî, kırmızı güllerin açtığı bahçeyi görünce, hüsn-i talil yaparak, bahçenin alevler içinde olduğunu düşünmüş ve gül budağının, sevgilinin boyuna öykündüğü için ateşe verildiği hayâlini kurmuştur:

Gördüğümde âteşin güller içinde sanuram

Kaddüne öykündüğü için gül budağın yakdılar

Hayâlî, 178/4

Bu maddeye örnek olarak vereceğimiz son beyitte ise Şeyhülislâm Yahyâ, sevgilisini vefâ bağının goncasına benzetmiştir. O goncanın boyu, gül fidanıdır fakat kudret-i Hak, o gül fidanında şeftali yaratmıştır. Bu beyitte kullanılan gonca, gül ve bağ kelimelerinin başka anlamları da vardır. Gül kelimesi genel manada çiçek anlamında da kullanılır. Gonca ise herhangi bir çiçeğin açmamış halidir. Sevgilinin yanağı ise, ayva tüyleri sebebiyle şeftaliye benzetilir. Dolayısıyla bu beyitten şöyle bir anlam çıkarmak da mümkündür: “Ey vefa bağının goncası! Boyun çiçek fidanıdır. Fakat Allah o çiçek fidanında şeftali bitirmiştir”:

Nahl-i güldür kâmetün ey gonce-i bâg-ı vefâ

Kudret-i Hak ile ammâ anda şeftâlû biter

Ş. Yahyâ, 71/2

6.1.3. Gönül

Dîvân şiiri geleneğinde sevgili her zaman katı kalplidir; hiç gülmez, âşıklarına yüz vermez. Âşıklarına çektirdiği sıkıntılar, vuslatı reddetmeler vb. sebepler yüzünden onun gönlü taş ve mermer gibi serttir ve katıdır. Gül ile gönülün birlikte kullanımı söz konusu olunca da gönül, açılmak istemeyen yahut bin nâz ile açılan -kapalı- bir goncaya benzetilir.

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, goncanın açılıp gül haline gelmesi için bülbülün inlemesi gerektiğinden hareketle, sevgilisinin gönlünün açılabilmesi için de

kendisinin inlemesinin gerektiğini söylemiştir. Bu inleme gül yanaklı yârin hoşuna gitmektedir:

Nâle vü zârın Fuzûlî hoş gelir ol gül-ruha

Açılır gül gönlü bülbül nâle vü zâr eylegeç

Fuzûlî, 51/7

Taşlıcalı Yahyâ, sevgilinin gönlünü, üzerinde hiçbir leke bulunmayan, tertemiz bir gül yaprağına benzetmiştir. Rakibin gönlünü ise üzerinde siyah lekeler bulunan lâle yaprağı olarak tasavvur etmiştir:

Habîbün gül gibi gönlüne rây-ı riyâ revâ gelmez

Rakîbün lâle-veş gönlü karası her zaman gitmez

T. Yahyâ, 172/6

6.1.4. Koku

Cemal Kurnaz, 2004 yılı Nobel Tıp Ödülü'nün koku alanındaki bir çalışmaya verildiğini söyler. Kurnaz, okuduğu bir yazıdan hareketle, genetik yapı üzerinde koku ile ilgili bilgilerin kodlandığı bölümün, genomun yüzde birini veya üçünü işgal edecek kadar geniş bir alanda yer aldığını; görmenin üç çeşit reseptörle gerçekleşirken, koku almanın iki bin reseptörle tanımlandığını söyler ve aynı yazıda geçen şu yorumu paylaşır:

“Bu durumda kokunun şekilden uzak, daha şeffaf yapısı ile ulvî mânâları daha net ortaya koyabileceği akla geliyor. Kesretin katılığından uzak ve son derece latîf varlıklar içinde en şeffaf yapılardan biri olan koku, belki de sandığımızın ve önemsedüğimizin ötesinde hayatımızda çok farklı roller üstleniyor” (2010: 47).

İnsanlık, tarih boyunca dâimâ güzel kokular kullanmaya çalışmıştır. Tanrıların güzel kokulardan hoşlanması inancı, insanları tütsüler yakmaya yönlendirmiş, çeşitli kokular dînî törenlerin vazgeçilmezi olmuştur. Eski zamanlarda tanrı heykellerinin kokulu yağlarla ovulması, firavunların bedeninin

özel hazırlanmış karışımlarla ovulması, zengin kadınların başlarında güzel kokular taşıması kokuya olan ilgiyi artırmıştı (Altıntaş, 2010: 27; Yentürk, 2005: 7).

Bugüne kadar gelen pek çok belge ve görsel Antik Dönem Mısır'ının, parfümün beşiği olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Mısırlı rahipler, arınmak, hastalıklardan korunmak, kötü ruhları uzaklaştırmak için çeşitli tutsüler kullanıyordu. Parfüm ve yağlar, rahipler tarafından büyük bir gizlilikle tapınaklarda üretiliyordu. Güzel kokuya düşkün olan Mısırlı Kleopatra, maiyeti ile tören alanına girdiğinde etrafa yayılan güzel koku insanları hayran bırakırdı. Mezopotamya'da ise günlük, sedir ve laden ağaçları tutsü olarak kullanılırdı. Eldeki tabletlerden, Sümerlerin gül suyu ve diğer çiçeklerin sularını elde etmeyi bildiklerini görebiliyoruz. Babil'in meşhur bahçelerinde yetiştirilen en önemli iki çiçek, kokuları güzel olan gül ve zambaktı. İncil'de Sabâ melikesi Belkıs için, “şehvetli, güzel ve çok zengin, üstelik yanında her zaman altın ve tutsü bulundurur” ibareleri vardır. Onun, Hz. Süleyman'ı ziyareti sırasında yanında getirdiği hediyelerin çoğunun güzel kokulu maddeler olduğu bilinir. Parfüm ticareti de zamanla önemli bir yer edinmiş, güzel koku fiyatları çok yükseklerle tırmanmıştı. Romalı yazar Plinius (MS 23-79) *Doğa Tarihi* adlı eserinde verdiği bir örneğe göre 32 santilitrelik kokulu yağın fiyatı bir tarım işçisinin 40 günlük ücretine eşitti. MÖ 1. yüzyıl Roma'sında parfüm dükkânlarının çok fazla olduğu bir ortamda en sevilen kokulardan biri de güllerden hazırlanan “rhodium” idi. Güzel kokulardan çok hoşlanan Neron'un “Altın Ev” olarak bilinen sarayında konuklarına verdiği şöenlerde yerlere gül yaprakları döşeniyor, tavandan gül yapraklarının döküldüğü fildişi paneller bulunuyordu. Romalıların en sevdiği gül parfümünün; gül, safran çiçeği, kokulu kamış, tuz, şarap ve baldan üretildiği; civa sülfür kullanılarak kırmızı bir renk verildiği kaynaklarda yazmaktadır (Altıntaş, 2010: 27-45).

Çinliler de güllerden güzel kokulu yağlar elde ederdi. Bu kokular, yalnızca sarayda yaşayan asiller ve yüksek rütbeliler tarafından kullanılırdı. Üretilen gül parfümü halktan birinde bulunsa, o şahıs ölüme mahkûm edilirdi (Altıntaş, 2010: 47 naklen: Eıgıl Kıaer, *Methuen Handbook of Roses*, London, 1965, Ancient Times, s.12).

Arap dünyasında da kokunun önemli bir yeri vardı. Hz. Peygamber'in (sav) sahabelerinden İbn-i Mesûd'un evinden mescide gittiğini, komşuları geçtiği yola yayılan güzel kokusundan anlardı. Abdullah ibn-i Abbas misk kullandığından geçtiği yollarda insanlar birbirlerine “Abdullah mı, misk kokusu mu geçti?” diye sorarlardı. Abbasi halifelerinden Mütevekkil gül mevsiminde, gül suyu ile yıkanmış elbiseler giyer, oturduğu yerlere gül döşer ve kullandığı bütün eşyalara gül sürerdi (Altıntaş, 2010: 49; Bakır, 2005: 44; Yentürk, 2005: 22-23).

16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa'da parfüm kullanmak bir tutku halini aldı. Gül, amber ve misk İngiltere'de en sevilen kokulardı. Kraliçe Elizabeth'in en sevdiği kokulardan biri misk-gül karışımı bir parfümdü. 18. yüzyıla gelindiğinde güzel koku kullanımını artmıştı fakat İngiltere Parlamentosu 1774'te bir kocayı güzel kokularla etkileyen kadınların büyü yaptıkları gerekçesiyle “parfüm yasağı” kararını uyguladı (Altıntaş, 2010: 57).

Bize geldiğimizde ise Türklerin kullandıkları güzel kokuların başında “misk” gelir. Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te, Türklerin “yıpar” adını verdikleri miski çok kullandıkları yazar.¹⁴¹ İlgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği üzere, gülün zamanla damıtılmaya başlanmasıyla bunun yerini gül yağı almıştır.

Bugün dünya üzerinde 18.000 çeşit gülün varlığı bilinmektedir. Fakat bu güllerin sadece birkaç türü “kokulu güller” grubuna girer. Yani binlerce gülden kendine has belirgin kokusu olan ancak birkaç tür vardır:

“Bunlar kokulu kırmızı gül dediğimiz “*Rosa gallica L.*”, katmerli gül dediğimiz “*Rosa centifolia L.*”, hokka gülü, sadberk gülü, beyaz gül dediğimiz “*Rosa alba L.*”, Çin gülü dediğimiz “*Rosa rugosa L.*”, misk gülü dediğimiz “*Rosa moschata Herrm*” ve Isparta gülü, yağ gülü, Kazanlık gülü dediğimiz pembe renkli “*Rosa damascena Mill*”dir (Altıntaş, 2014: 15).

¹⁴¹ Dîvânü Lügati't-Türk'te “yıpar” kelimesinin geçtiği bölümler: I: 327; II: 4, 6, 122; III: 7, 28, 48, 96, 180, 308. “Misk kokan, miski, anberi olan” anlamına gelen “yıparlıg” kelimesinin geçtiği bölümler: III: 48, 50. (Bu bilgiler, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanıp Mehran Bahari tarafından 2003 yılında hazırlanan “Dîvânü Lügati't-Türk Dizini” isimli pdf dosyasından alınmıştır.)

Dîvân şiirinde sevgili ve koku kelimeleri bağdaştırıldığında akla ilk gelen sevgilinin saçıdır. Şâirler sevgilinin saçı üzerinde en çok şekil yönünden benzetmeler, istiâreler yapmışlardır. Saçın kokulu olma özelliği ise üzerinde en çok durulan ikinci yöndür. Misk ve anber gibi kokmak, saçın en tabii hâlidir.

Arabistan coğrafyasında, güzel koku denildiğinde akla “misk” gelir. Rivâyet edilen hadisler¹⁴² incelendiğinde Hz. Peygamber’in (sav) kokusunun “miskü’l-anber” ile tavsif edildiği görülür. Anadolu coğrafyasında ise miskin yerini gül kokusu almıştır. Güzel bir koku gül kokusu ile bağdaştırılır. Hatta Yunus Emre, gülün Hz. Peygamber’in (sav) terinden yaratıldığını dolayısıyla O’nun kokusunun gül kokusu olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Konuya bir de botanik ilmi açısından yaklaşılnca görülecektir ki güllerin bazıları kokusuz hatta kötü kokuludur. Kenber, güllerin kokularının nelere benzediğini ve hangi türlerin nasıl koktuğunu belirtmek için 19 başlık açmıştır. Bu başlıklar şunlardır: Tahtabiti kokanlar, biber kokanlar, kayısı, ispiro, çilek, ahududu, şebboy, misk, inci çiçeği, karanfil, Çin karanfili, şeftali, elma reçeli, erik reçeli, muhabbetçiçeği, mürver, menekşe ve çay kokanlar. Gül, her zaman koku salan bir çiçek değildir. Genellikle sabah erken saatlerde ve gece vakitlerinde koku yayarlar. Gül fidanlarını dikme yönünün de koku yayma üzerinde etkisi vardır. Güneşe karşı olan güller kokularını kaybederler (Kenber, bty: 97).

Gül kokusuna çok benzeyen kokular yayan başka bitkiler de vardır. Örneğin Çin Şakayığı (Pivoine de Chine) ve Pelesenk ağacının çiçekleri gül gibi kokarlar. Gül kokusu çok sevildiğinden yapay olarak gül kokusu ve gül yağı yapmak için Salisilat dö metyl, potas ile karıştırılır ve gül esansı yapılır (Kenber, bty: 98).

Şâirlerimiz, güllerin güzel kokuları sebebiyle insanları her daim etkilemesinden hareketle sarhoşluğun sadece içki içmekle olmayacağını, güzel bir gülün kokusunun da insanı sarhoş edebileceğini söylemişlerdir:

¹⁴² Bkz: 1.2.6.3. İslâmiyette Gül.

¹⁴³ Gül Muhammed deridür bülbül anun yâridür
Ol gülile ezelf cihâna bile geldüm

Y. Emre, 196/8

Bir kadeh nûş eylemiş sanman andelîb

Bûy-ı güldendir hemîşe bûlbûl-i gülzâr mest

Muhibbî, 214/7

Bûlbûl, bir kadeh içtiği için sarhoş oldu sanmayın. Onun (gûlbahçesi bûlbûlünün) sürekli sarhoş gezmesi, gülün kokusundandır.

Gül kokusu söz konusu olunca Nedîm'in meşhur beyti de akıllara gelmektedir. Nedîm, gül yağı çıkartma olayını hatırlatarak sevgilinin terlemesinden bahseder. "Taktir" kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup "damla damla akıtma, imbikten çekme" anlamındadır (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 837; Devellioğlu, 2008: 1028). Farsça bir isim olan "hoy/huy" ise, biri "ter" diğeri "karakter" anlamında kullanılan bir kelimedir (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 646; Devellioğlu, 2008: 387) ve beyitte her iki anlama da gelebilecek şekilde kullanılmıştır.

Nedîm, gül kokusunun imbikten geçirilerek damlacıklar haline geldiğini ve bu damlacıkların da sevgilinin yanağına birer ter olarak düştüğünü söylemiştir. Ayrıca mendillerin kenarlarındaki nakışlardan hareketle, sevgilinin nazını, kenarları ince ince işlenmiş bir mendile benzetir¹⁴⁴. Beyitten, sevgilinin bu nazlı hâlinin ve gül kokulu olmasının onun huyu olduğu, yani geçici bir durum olmadığı, anlamını çıkarmak da mümkündür:

Bûy-ı gül taktir olunmuş nâzın işlenmiş ucu

Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

Nedîm, 2/2

Aşağıdaki beyitte ise gülizâr mazmunu bulunmaktadır. "Gül-efsûn", "büyüleyici, sihirli şarap" demektir (Devellioğlu, 2008: 297). Şâir, şarap ve sarhoşluktan bahsedebileceği birçok kelime varken gülü seçmiştir. Nedîm, sevgilinin çenesini elmaya; dudaklarını goncaya; çenesindeki kokuyu da gül suyuna benzetmiştir. Bunların hepsinin nedeni ise nâzdır:

¹⁴⁴ Özyıldırım bu beyti açıklarken şunları söyler: "...Bu nükte bir kimsenin mendili olmak diye tercüme edilebilecek Farsça 'dest-mâl-i keşî bûden' deyiminde saklıdır. Bu deyim bir kimsenin esiri, giriftarı, zebûnu olmak anlamına geldiği düşünülürse beytin bütünlüğü içinde nâzın sevgilinin dest-mâli olması esprisi ve Nedîm'in sanatkarlığı daha iyi anlaşılacaktır." (2002: 142).

"Dest-mâl" kelimesi mecaz olarak "esir" anlamına da gelmektedir (M. Âsım Efendi, 2009: 173).

Seni meğer ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş

Ki sîb-i gabgabın ey gonce-leb gül-âb kokar

Nedîm, 16/6

Aşağıdaki beyitte ise Nâşid'in, rüzgârda darmadağın olmuş bir gülden yola çıkarak âşığın perişan vaziyetini ele aldığı görülür. Gül, paramparça olana kadar inat etmiş ve bülbüllere bir kavuşma kokusu koklatmamıştır. Şâirin, Farsça bir kelime olup “dilim” anlamına gelen “bürîn” (Devellioğlu, 2008: 118; M. Âsım Efendi, 2009: 101) kelimesini de kullanarak beytin anlamını kuvvetlendirmek istediği görülür:

Berg ü bürîni bâda virüp pâre pâre gül

Bir bûy-ı vaslı virmedi hayfa hezâra gül

Nâşid, 54/1

Şirvanlı Mahmud'un 1430 yılında yazdığı *Kemâliye* isimli kitapta gül kokusunun ruhaniyeti kuvvetlendirdiğini, kalbi pek safi eylediğini ve meleklerin sevdiği koku olduğunu yazdığını hatırlatmakta fayda vardır (Altıntaş, 2010: 95).

Fehîm, aşağıdaki beytinde kendini ümitsiz bir bülbüle benzetir. Fakat gül kokusunun kendi nefesi olması durumunda cân burnuna bir daha hiçbir arzu kokusu gelmeyeceğini yani gül kokusunun nefesi olmasından başka hiçbir arzusu olmadığını söyler:

Bülbül-i ye'sem şemîm-i gül nefes olsa bana

Gelmeye hergiz meşâm-ı câna bûy-ı ârzû

Fehîm, 249/4

6.1.5. Kol

Kol, Dîvân şiiirinde gül ile arasında nâdir münasebet kurulan uzuvlardan biridir. Aşağıda Bâkî'den örneklenen beyitlere, sevgilinin/sâkînin kolu gül fidanına ve gül dalına benzetilmiştir. Çünkü onun elinde şekli ve rengi sebebiyle güle benzeyen bir şarap kadehi vardır. O kadehi uzatan kol ise nihâl-i güldür, şâh-ı güldür:

Sâ'id-i sâkî ile câm-ı mey-i gül-gûna bak

Bir gül-i sîr-âbdur gûyâ nihâl üstindedür

Bâkî, 124/3

Tutsa câm-ı bâde-i gül-gûnı verd-i ter gibi

Sâ'id-i sâkî olur şâh-ı gül-i ahmer gibi

Bâkî, 499/1

Aşağıdaki beytinde Ahmet Paşa, ilk dizesinde renk olarak gümüşe benzettiği kolu ikinci dizede gül destesine benzetir. Sâkîden, içki sunduğun sırada kollarını açmasını ister:

Mey sunarken sâkiyâ aç sâ'id-i sîmînini

Âsitinde gizlenmek gül destesin hâcet değül

Ahmet Paşa, 182/5

6.1.6. Saç

Dîvân şiirinde sevgilinin saç şekil, renk ve koku bakımlarından benzetmede sıkça kullanılan unsurlardan bir diğeridir. Bunların içinde koku yönünden misk ve anber benzetmelerinin ön planda olduğu görülür. Şâirlerin kabulüne göre bu kokular saç sonradan sürülmez. Saç zaten yaratılışından misk ve anber kokar. Koku ile olan alakası sebebiyle hava ve rüzgâr unsurları da genellikle saç ile beraber zikredilir.

Sevgilinin saçının gül koktuğu, güllerin kokusunu sevgilinin saçından aldığı hayali ise Dîvân şiirinde sıkça rastlanılan tahayyüllerdendir. Nâbî'ye göre, her gül, sabah rüzgârı vasıtasıyla sevgilinin saçının kokusunu alır. Sevgilinin saçının gülsuyu kokusu sebebiyle de gül zuhûr eder, açılır:

Her gül ki bûy-ı zülfin alur bâd-ı subhdan

Eyler zuhûr râyihâsından gül-âbınun

Nâbî, 461/6

Mezâkî, sevgilinin yüzünü bağa benzetmiş ve saçının her bir kıvrımını da o bağda yeni açan, taze bir gül şeklinde tasavvur etmiştir:

Girih-gîr olsa zülfi bâğ-ı ruhsârında dil-dârun

Anun her bir hamından bir gül-i sîr-âb olur peydâ

Mezâkî, 14/4

Sultân I. Ahmed, Hz. Peygamber'e (sav) yazdığı bir şiirinde O'nun saçını gül suyuna benzetir:

Çün hayâl-i vaslunıla eğlenür bu Ahmedî

Oldı bî-huş fikr-i vaslunla saçun ana gülâb

Bahtî, Na't 5.beyit

6.1.7. Sevgilinin Ayağına Düşmek

Güllerin bazı cinslerinin dikine değil de yatay geliştiği bilinen bir gerçektir. Yere düşmüş/dökülmüş gibi görünen bu güller Ahmedî'de farklı bir algı oluşturmuş; hüsn-i tâlilin de etkisiyle güllerin ve yâsemin çiçeklerinin sevgilinin ayağına kapandığı hayalini doğurmuştur:

Gel bâğ u gül-sitâna varalum ki göresin

Nice düşer ayağına verd ile yâsemen

Ahmedî, 524/5

6.1.8. Vücut

Önceki maddelerde sevgili ile gülün nasıl bir benzerlik teşkil ettiğine, sevgilinin âdeta gülden meydana geldiğine değinilmişti. Antepli Aynî, sevgilinin çok nâzik olduğunu, yatağının yâsemin kokusundan, vücûdunun ise gülden meydana geldiğini aşağıdaki beytinde dile getirmiştir:

O serv-kâmetim o kadar nâzûk oldı kim

Gülden vücûdı bûy-ı semenden yatağı var

A. Aynî, 40/5

Zâtî de sevgilinin gömleğinin gül yaprağı, bedeninin ise gül olduğunu söyler:

Terlikde senün ter pîrehenün
Gül yaprağıdır güldür bedenün

Zâtî, 721/1

6.1.9. Yüz (Çihre, Dîdâr, Rû, Rûy)

Sevgilinin güzellik unsurları içinde üzerinde en çok durulanı yüzdür. Bunun en önemli sebebi, yanak, göz, kaş, ağız, dudak gibi diğer güzellik unsurlarının birçoğunun yüz üzerinde bulunuyor olmasıdır. Bütün bu güzelliklerin bir araya gelmesi sebebiyle yüz, genellikle cennet bahçelerine benzetilir.

Şeyhî, sevgilinin yüzünün cennet bahçesine benzediğini îmâ ederken, yüzü güle; sevgilinin benlerini ise gül ve lâle gibi çiçeklerin üzerinde bulunan siyah tanelere benzetir:

Cennet çemenlerinde saçılmış benefşe mi
Yâ lâle vü gül üzre siyeh dâne benlerin

Şeyhî, 99/6

(Sevgilim!) Benlerin, cennet bahçelerinde saçılmış menekşe mi? Yoksa lâle ve gül üzerindeki siyah dâne mi?

Yakın dönemlere kadar kullandığımız Arap alfabesinin bazı harfleri, şâirlerimizin zihinlerinde “kendisine benzetilen” olarak yer bulmuş ve şiirimize çeşitli yönleriyle aksetmiştir. Bu alfabenin ilk harfi olan “elif” (ا), kendisine benzetilen olarak en çok kullanılan harflerden biridir. “Med” (~) ise, harflerin okunuşunu uzatmak için kullanılan ve harflerin üzerine konulan yatay çizgidir. Okula yeni başlayan çocuklara harflerin öğretilmesine telmihte bulunulan aşağıdaki beyitte kaş öğretmen, gönül de çocuk olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin yüzü gül yaprağına, burnu gümüşten bir “elif” harfine, kaşları da anber kokulu “med”e benzer:

Dil tıflı için çekti kaşın gül varakına
Bir sim elif üstüne anberden iki med

Ahmet Paşa, 29/3

Kaşın, gönül çocuğu için gül yaprağına, gümüşten bir elif üstüne anberden iki med çekti.

Dîvân şiiri geleneğinde sevgili o kadar güzeldir ki bütün bir dîvân boyunca ondan bahsedilse yine vafında az kelâm edilmiş olur. Emrî, böylesine güzel sevgilinin yüzünü anlatmak için yeni bir dîvân yazmış ve onu, sevgilinin hattının miskiyle kaleme almıştır:

Gül yüzün vafında Emrî tâze dîvân bağlamış
Misk-i terle hattun ol dîvânı yazmışdur tamâm

Emrî, 325/5

Emrî, hattının taze miskiyle, gül yüzünü anlatan yeni bir dîvân tamamladı.

Farsça bir sıfat olan “müşğîn” kelimesinin en çok bilinen anlamı “misk kokulu”dur. Fakat aşağıdaki beyitte şâirin kargayı “müşğîn” kelimesiyle nitelemesi anlama uygun düşmemektedir. Kelimenin az bilinen ikinci anlamı ise “siyah, kapkara şey”dir (Devellioğlu, 2003: 755; Kanar, 1998: 593). Bu, kargaya çok uygun düşen bir sıfat olmakla beraber Fuzûlî, kelimeyi her iki anlama da gelebilecek şekilde kullanmış ve sevgilinin siyah ve misk kokulu olan saçını -ayrıca miskin aslının siyah renkte olduğunu- okura hissettirmeyi amaçlamıştır. Sevgilinin yüzü de gül bahçesine benzetilmiştir:

Sabâdan gül yüzünde sümbül-i pür-pîç ü tâb oynar
Sanasın per açıp gülşende bir müşğîn gurâb oynar

Fuzûlî, 70/1

Sabâ (rüzgârının esmesi sebebiyle) gül yüzünde kıvrım kıvrım olan sümbül oynar (sallanır). Sanasın gülşende siyah bir karga kanat açıp oynar.

Klasik şiirimizde, sevgilinin kırmızı dudağı ile çok değerli olan la'l taşı arasında ve renginin kırmızı olması sebebiyle dudağa ve la'l'e benzetilen şarap arasında sıkça ilişki kurulur. Aşağıdaki beyitte şâir, bahsi geçen benzerlikten faydalandıktan sonra sevgilinin yüzünü açılmış bir güle benzetmiştir:

Yâr açup mir'âtı bakdukça açılmış gül sanur

Aks-i la'lin sâgar-ı la'line konmuş mül sanur

Ş. Yahyâ, 6/1

Sevgili açıp aynayı baktıkça (yüzünü) açılmış gül sanır. La'l dudağının aksini la'l kadehe konmuş şarap sanır.

Şiirlerinde aşk-ı hakîkîden çok aşk-ı mecâzîyi işlediği kabul edilen, tensel güzelliği ön planda tutan, maddî aşkın türlü heyecanlarını ve çapkınlıklarını kayıtsızca söylemekten çekinmeyen (Mazıoğlu, 1992n: 47) Nedîm, aşağıdaki beyitte tecâhül-i ârifâne ile sevgilisinin yüzünün rengini tayin edemediğini söylemiştir. Bu konuda sevgilisine, yüzünün renginin gül pembesi mi, yoksa kırmızı gül rengi mi yahut (rengârenk) bir gül bahçesi gibi mi olduğunu sormuştur:

Ey reng-i çehre ben hele farkında âcizim

Gül-penbe yâ ki sürh ya gülgül¹⁴⁵ müsün nesin

Nedîm, 74/7

Ey (sevgilim). Çehrenin rengini tayin etme konusunda ben aciz kaldım. (Rengi) gül pembesi midir yoksa kırmızı mı yoksa (rengârenk) gül bahçesi midir nedir?

Nedîm başka bir beytinde sevgilinin yüzünü; kırmızı yanağının gül yaprağı, ben'inin şebboy, saçının sümbül, yanağındaki hattının leylâk olduğu bir bağa benzetmiştir:

Bir bağdır cemâli ki gül-berk-i rûy-ı âl

¹⁴⁵ Beyitten, "gülgül" kelimesinin bir gül türü ya da renk olabileceği akla gelmektedir. Fakat taramalarımız sırasında bu isimde bir gül çeşidine rastlanmamakla birlikte bu kelimenin gül bahçesi anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir: "Gülgül", Farsça "gül bahçesi" demektir. Bkz: Şahin, 2006, c.2: 63.

Şeb-bûyu hâl sünbül ü leylâkı zülfü hat

Nedîm, 55/2

Mahbûbun yüzünü gül bahçesine benzeten şâirlerimizden bir diğeri de Şeyhülislâm Yahyâ'dır. O, sevgilinin yanağında bulunan ayva tüylerinden yola çıkarak bunların çok güzel kokulu olduğunu; bu sebeple o yüzün, etrafında anber kokulu bitkilerin yetiştiği bir gül bahçesine benzediğini söylemiştir:

Rûy-ı zîbâsında dil-dârun ki müşgîn mû biter

Benzer ol gülzâra etrâfında anber bû biter

Ş. Yahyâ, 71/1

Âsaf, sevgilinin yüzünü görmek istemektedir. Fakat bülbül gibi ne kadar inlese de gül açılmamakta, sevgilinin yüzü görünmemektedir. Şâir, bu durumun sevgilinin yüzünün utancından gül gül olmasıyla ilgili olduğunu belirtir:

Ne rütbe andelîb olsan da Âsaf nâle kâr etmez

Görünmez rûy-ı dilber gül gül olmuşdur hicâbından

Âsaf, 117/5

Aynı şâire ait bir diğeri beyitte sevgili goncaya, sevgilinin yüzü ise gülistâna benzetilmiştir. Yüz; ağız, dudak, yanak, göz, kaş gibi güzellik unsurlarını bir arada barındırdığı için birçok güzel çiçeği içinde barındıran bir gülistâna benzetilir. Beyitten hareketle sevgilinin saçlarının sağ ve sol taraftan yüzüne doğru indiği ve yüzüne bir anlamda makyaj yaptığı anlaşılmaktadır:

Ol gonce zülfünün arasında kimin için

Tezyîn edip duruyor gülsitânını

Âsaf, 166/3

Sevgilinin yüzü o kadar güzel bir güldür ki şu âlem bağında benzerini bulmak büyük çaba gerektirir. Bülbülün gül bahçelerini dolaşması bu sebeptir. O, sevgilinin yüzü gibi bir gül bulabilmek için araştırma yapar:

Bâğ-ı âlemde yüzün mânend bir gül isteyüp
Cüst ü cû idüp gezer gülzârı bülbül şâh şâh

Avnî, 7/3

6.1.9.1. Ağız (Dehen, Dehân)

Ağız; şekil, renk ve tatlılık bakımından güle benzetilmiş ve genellikle dudakla birlikte anılmıştır. Küçüklüğü ve kapalı olması yönüyle noktaya, sıfıra, mim'e (۰) benzetilmesinin yanı sıra goncaya da benzetilir. Eğer sevgili gülüyorsa ağız, açılmış bir gül olur. Bazı beyitlerde ise ağız söylendiği halde asıl kastedilen dudaktır.

Şeyhülislâm Es'ad, sevgilisinin yüzünü gül bahçesine, ağzını ise açılmamış bir güle benzetmiştir. Dolayısıyla bu, daha önce el değmemiş olmayı, temizliği ifade etmektedir. Sevgilinin yüzü bir gül bahçesi olunca şâir kendisinin, o bahçenin etrafında dolaşan, yakıcı feryâdlar eden, diğer bülbülleri bile kıskandıran bir bülbüle benzediğini îmâ etmiştir:

Dehânın nâ-şüküfte gülşen-i rûyunda bir güldür
Figân-ı âteşînim anda reşk-i savt-ı bülbüldür

Ş. Es'ad, 58/1

Ağzın, yüzünün gül bahçesinde açılmamış bir güldür. (Benim) yakıcı feryâdım ise bülbülün ötüşünü kıskandırır?

Kadın şâirlerimizden Mihrî Hâtun, dünyayı bağa; sevdiğinin dudağını goncaya, ağzını ise güle benzetmiştir:

Bu cihân bağında Mihrî nice nâlan olmasun
Bir senün gibi husûsâ gonca leb gül fem de var

Mihrî H. 45/7

6.1.9.2. Dudak (Leb)

Sevgilinin güzellik unsurları içinde sıklıkla zikredilenlerden biri de dudaktır. Bunun sebebi; rengi, güzelliği, vuslata vesile olması, hayat bahşetmesi, içinde inciler barındırmasıdır. Dudağın kapalı ve açık olma

halleri, gülmesi ve gülümsemesi, gonca ve gül ile ilişki kurulmasını sağlamıştır.

Dudak, çok değerli oluşu ve rengi sebebiyle la'l taşına sıkça benzetilir. Hatta la'l, birçok beyitte dudağın yerini almış; dudak kelimesi zikredilmeden onun yerine kullanılmıştır.

Fatin, sevgilinin dişlerini ve dudağını, Bedahşân'ın kıymetli taşlarından olan gevher ve la'l'e benzetmiştir. Ona göre, eğer daha önce bu taşları görmemiş kimseler varsa Bedahşân'a kadar gitmesine gerek yoktur. Şûh sevgilinin yüzüne bakması yeterlidir:

Leb-i gül-gûnını dendânını seyr eyle ol şûhun

Eğer görmek dilersen gevher ü la'l-i Bedahşân'ı

Fatin, 164/3

Eğer Bedahşân'ın la'lini ve gevherini görmek istersen, o şuhun gül renkli dudağını ve dişlerini seyr et.

Neylî, sevgilinin dudağının vasfında la'l mi yoksa gül mü demesi gerektiği konusunda kararsız kalmıştır. Çünkü o dudak la'l kadar değerli, kırmızı bir gül kadar güzeldir. Şâir aslında dudağın, her iki vasfı da barındırdığını îmâ eder:

Leb-i cânâne aceb la'l mi yâ gül mi disem

Anberin-hâline hem müşk mi fülful mi disem

Neylî, 118/1

Dîvânlarda dudağın benzetildiği unsurlardan biri de şaraptır. Renk, lezzet ve şekil, benzetmeye sebep olan yönlerdir. Başka çeşitleri de olmasına rağmen şarap denilince akla daha çok kırmızı rengin gelmesi, gül ile şarap arasında sıkça benzerlik kurulmasına neden olmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı, gül renkli bir bâdeye benzetilmiştir:

Dilberân olmasa nûş eyleyemem bintü'l-'ineb
Leb-i dilber yetişür bâde-i gül-fâmımdır

Leylâ Hanım, 29/2

Dilberler olmasa üzümün kızını (şarap) içemem. (İçemediğim zaman) dilber dudağı yetişir (imdadıma). O benim gül renkli şarabımdır.

Sevgilinin dudağı ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayâta benzetildiği gibi kimi zaman da gül suyuna benzetilir. Çünkü sevgilinin dudağı kapalıyken gonca, açılınca ise güldür. Gül suyu birçok yönden şifâlı olduğu için çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır.¹⁴⁶ Cem Sultân, aşağıdaki beytinde sevgilinin dudaklarını bir hastahaneye benzetir. Dudaklar üzerindeki siyah ben ise hastahaneyi açıp kapatan görevlidir. Ben, hastahaneyi açtığı zaman gül suyu isteyen yok mu diye şifâ isteyenleri çağırır:

Leblerün dârü'ş-şifâsını açup Hindû benün
Çağırur ey teşne diller kanı cüllâb isteyen

Cem Sultân, 254/3

Karamanlı Nizâmî sevgilinin dudağının kapalı hâlini görünce, tomurcuk halinde olan gonca ile münasebet kurar. Bu haliyle dudak, gül dalında bulunan henüz açmamış bir gonca gibidir:

Zülfün ucında la'lüni gördükce sanuram
Bir tâze goncedür ki budağındadır dahi

K. Nizâmî, 108/1

6.1.9.3. Kulak (Gûş)

Kulağın kıvrımlı şekli ile gülün yapraklarının kat kat olmasının benzerliği sebebiyle gül ile kulak arasında çeşitli tasavvurlar kurulmuştur. Bunlardan biri, güllerin kulak olup bülbüllerin tesbihlerini dinlemesidir:

¹⁴⁶ Bkz: 5.3.10. Gül-Tedâvi.

Hâlet-i zühd ile bülbüller nemed-pûş oldılar

Anların tesbihine güller kamu gûş oldılar

T. Yahyâ, 114/1

Zühd hâlleri ile bülbüller derviş (gibi) oldular. Bütün güller, onların tesbihini dinleyen kulak(lar gibi) oldular.

Taşlıcalı Yahyâ, başka bir beytinde sevgilisini, servi ağacına benzetmiştir. Servi ağacının ince ve uzunluğu, rüzgâr esince sallanması yönleriyle sevgilinin ince, uzun boyu ve salınarak yürümesi arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Evinden dışarı pek çıkmayan, nâdiren görülebilen sevgiliyi görmek için bütün canlılar merakla beklemektedir. Hatta gül bahçesindeki nergis ile gül “göz kulak olmuşlar”, sevgilinin gelmesini beklemektedirler. Burada nergisin de şekil bakımından göze benze(til)diği gözden kaçmamaktadır:

Salınup arz-ı cemâl eyle gel ey serv-i revân

Nergis ü gül rûy-ı gülşende olupdur göz kulağ

T. Yahyâ, 99/2

Ey serv-i revân(ım)! Salınarak gel, cemâlini göster. (Ki orada) gülbahçesinin yüzünde nergis ile gül; göz ile kulak olmuştur.

Aşağıdaki beyitte yer alan “miyân” kelimesinin ilk anlamı “orta, ara, vasat” olmakla beraber burada ikinci anlamı olan “bel” (Cûdî, 2006: 327) kelimesinin kullanılması daha uygun görülmektedir. Bâkî, sevgilinin belinin inceliğini can ipine; göğsünü gümüşten bir aynaya; kulağını güle; küpesini de gülün üzerindeki jâleye benzeterek mürekkep bir teşbih örneği ortaya koymuştur:

Miyânun rişte-i cân mı gümüş âyîne mi sînen

Bünâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ

Bâkî, 6/4

Belin can ipi midir; sînen gümüş ayna mıdır? Kulağınla küpen ise sanki gül ile jâledir.

Gül mevsiminin gelmesiyle bilhassa seher vakitlerinde güzel ötüşleriyle semâyı dolduran bülbüllerin, kimi şâirler tarafından neşesinden öttüğü; kimileri tarafından ise derdinden inlediği tahayyül edilmiştir. Fakat genellikle, gül sevgili; bülbül ise âşık olarak düşünülmüş ve bülbülün aşkına karşılık bulamadığı için feryat ettiği kabul edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şâir, bülbülün çektiği sıkıntıları anlatmak için bir gül aradığını fakat güllerin henüz açmadığı için hâlini kimseye şikâyet edemediğini söylemiştir:

Güller de nâ-şükufte ana kim kulak tutar
Hâlin kime şikâyet ide andelîb-i zâr

Ş. Yahyâ, 50/4

İnleyen bülbül (halini güle şikâyet edecekti ama) güller de açmamış. Ona şimdi kim kulak tutar, halini kime şikâyet eder?

6.1.9.4. Yanak (Ruh, Ruhsâr)

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere yüz ve yanak ayrılmaz bir bütün meydana getirdikleri ve bunlarla ilgili kurulan tahayyüllerde benzerlik bulunduğu için genellikle birlikte ele alınmış ve önemine göre kimi zaman yüz kimi zaman ise yanak vurgulanmıştır. Hatta genellikle yanak manasında kullanılan “ruh” ve “ruhsâr”ın bazı sözlüklerde “yüz, çehre” anlamına da geldiği belirtilmiştir (Ahmet Vefik Paşa, 2000: 795; Cûdî, 2005: 453; Devellioğlu, 2003: 898; Sâmî, 2010: 1000).

Gül-yanak ilişkisi de dîvânlarda, üzerinde sıklıkla durulan benzerliklerden biridir. Bunun en önemli sebebi, yanağın diğer güzellik unsurlarıyla aynı yerde; yani yüzde bulunuyor olmasıdır. Bilhassa rengi sebebiyle dikkat çeken yanak, sarı olduğu zaman daha çok güneşe;

kırmızı, sarı veya beyaz olduğu zaman bu renklerdeki güllere; gümüş rengine yakın olduğu zaman ise aya benzetilmiştir.

Bu genel mahiyetteki benzerlik unsurlarının yanı sıra sevgilinin yanağının yakıcı olması ve bu yüzden kızarması ile şarabın hararet vermesi ve yüzde kırmızılık oluşturmaları arasında da çeşitli tasavvurlar oluşturulmuştur. Bu kırmızılık sebebiyle de yanak, güle benzetilir.

Güzellik unsurlarının birçoğu yüzde toplandığı için, yüzün kimi zaman cennet bahçesine veya gül bahçesine benzetildiğine daha önce değinmiştik. Aşağıdaki beyitte Avnî, sevgilinin yüzünün gül bahçesine benzediğini îmâ ederek “Eğer kırmızı güllerden bahsediyorsam bundan kastım senin yanağındır; eğer gönül alıcı olan serviden bahsediyorsam bundan kastım da senin boyundur.” demiştir:

Bâğda gül ruhleründür verd-i hamrâdan murâd

Kâmetündür râstî serv-i dil-ârâdan murâd

Avnî, 8/1

Avnî başka bir beytinde sevgilinin güzellik zamanında yani kendini göstermeye başladığı, olgunluğa eriştiği zamanda yanaklarının al al olmasını, destelenmiş iki güle benzetir. Sevgilinin insanı mest eden gözlerinin altında iki deste gülün de olması, güzelliğe güzellik katmış ve görenlere “ne kadar da güzel olmuş” dedirtmiştir:

Dir görenler devr-i hüsnünde ne yaraşmış senün

Gözlerün mestî önünde iki tâze deste gül

Avnî, 45/2

Helâkî de Avnî ile benzer bir hayal kurarak, sevgilinin yanağını bağa benzetmiş ve meyin oradaki aksini cennet bahçelerinde biten kızıl güllere benzetmiştir:

Helâkî arızî bağında tab-ı mey aksi

Bitirdi gülşen-i cennetde san kızıl güller

Helâkî, 52/5

Sevgilinin yanağını gül bahçesine benzeten diğer şâirimiz olan Nedîm, gül koklamadığını, gülistân görmediğini ama sevgilinin yanağı(nın şarabı) sebebiyle gülün de gülistânın da en âlâsını gördüğünü söylemiştir:

Gülistan görmedik gül kokmadık ammâ ruhun meyden

Gül-ender-gül gülistan-der-gülistân olduğun gördük

Nedîm, 58/6

Aşağıdaki beytinde ise Nedîm, eski zamanlarda bir gelenek olan kâselerin üzerine çeşitli desenler ve resimler işlemeye telmihte bulunmuştur. Kâse ve kadehlere resim işlemenin pîri, şarabı kendisinin bulduğu rivayet edilen İranlı hükümdar Cemşîd'dir. Bu beyit, onun üzerinde yedi farklı hat işlemesi bulunan kadehlerini çağrıştırmaktadır (Pala, 2005: 83). Şâir, gönlü nâle ile dolu olan âşıktâ, sevgilinin yanağının hayalini, tıpkı, fağfurdan bir kâse üzerine işlenmiş olan gül bahçesi nakşı olduğunu belirtir:

Dil-i pür nâle-i âşıkda hayâl-i rûyun

Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfûr üzre

Nedîm, 116/5

Ahmet Paşa, içki dağıtan sâkînin yanağında şarabın aksini görmüş; bunu gül yaprağı üzerinde görülen kırmızı lâleye benzetmiş ve böyle bir görüntünün garip düştüğünü söylemiştir:

Sâkiyâ reng-i ruhunda görünür aks-i şarâb

Nitekim berg-i gül üzre lâle-i hamrâ garîb

Ahmet Paşa, 11/7

Antepli Aynî, güllerin toplandığı bir zamanda, gül harmanında, birçok kırmızı gülü bir arada görmüş ve bu görüntü ona bahçenin yandığı bir ânın hayalini kurdurmuştur. Şâir, bu kırmızılığı sevgilinin yanağına benzetir; savrulan kıvılcımların ise sevgilinin yanağına konarak birer ben haline geldiğini söyler:

Hırmı-i gül âteş almış rûy-ı âl olmuş sana
Her şerâr-ı dânesi püskürme hâl olmuş sana

A. Aynî, 5/1

Fatin, gül bahçesinde inleyen bülbülün sevgilinin kırmızı yanağını gördüğü zaman gül-i handânı anmayı bıraktığını, sessiz, sakın, suskun bir hale geldiğini belirtir:

Ruh-ı âlin göreliden bülbül-i giryân gülşende
Ferâmûş eyledi yâd itmez oldu verd-i handânı

Fatin, 164/4

Hayretî, gonca dudaklı sevgilinin yanağının kırmızı olmasını kırmızı şarap içmesine bağlamıştır. Fakat o dönemde içki yasağı bulunduğu için, güzeller şarabı gizli gizli içmektedir. Bu gizliliği ise sevgilinin yanağının gün geçtikçe kırmızılaşması bozmaktadır. Bilindiği gibi şarap içildikten sonra vücutta meydana gelen hararet sebebiyle yüz kızarır. Şâir bu durumu beytinde ustaca işlemiştir. Beyitte, aynı zamanda, goncanın yeşil ve kapalı iken yavaş yavaş açılarak kırmızılaşması, dolayısıyla bahar mazmunu bulunmaktadır:

Var ise ol gonca-leb mahfî şarâb-ı âl iç
Ruhlarınun rengi gülgün olmada günden güne

Hayretî, 419/2

Zâtî ise gülün/sevgilinin yanağının kırmızı olmasını, bülbüllerin/âşıkların kanını hile ile döküp, bu kanı yüzüne çalmasına

bağlamıştır. Şâir, ‘âl’ kelimesini hem kırmızı hem hile anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanmıştır:

Alub bülbüllerün âl ile kanın yüzine çalmış
Anunçün ol gülün bu vech ile ruhsârı al olmuş

Zâtî, 587/2

Şem’î de, aşağıdaki beyitte, Zâtî ile benzer bir hayal kurmuştur. O, (sevgilinin) yanağ(ın)ın gönülleri avlamak için hile yaptığını; bu hilesinin ise kırmızılaşarak güle benzemek olduğunu söylemiştir:

Al-ıla diller almağ için Şem’iyâ yine
Gül gibi itdi alların âşikâr ruh

Şem’î, 28/6

Emrî, sevgilinin yanağında bulunan ayva tüylerini reyhâna; yüzünü ise iki gül yaprağına benzetir. Sevgilinin hattı bu sayfalara, reyhân ile Kur’ânın tamamını yazmıştır:

Âferîn olsun hat-ı yâra hat-ı reyhân ile
İki gül yaprağına Kur’ânı yazmışdur tamâm

Emrî, 325/4

Azmizâde Hâletî, aşağıdaki beytinde bir gül bahçesi mazmunu oluşturmuştur. Bir gül bahçesi olan sevgilinin; teni yâsemin, dudağı gonca, yanağı ise gül-i ra’nâdır. Şâir, sevgilisine hayretle bakmakta ve “bir insanın uzuvlarında bundan öte tenasüp hiç olabilir mi?” diyerek heyecanını dile getirmektedir:

Teni semen lebi gonce ruhu gül-i ra’nâ
Olur mı bundan öte hiç tenâsüb-i a’zâ

A. Hâletî, 15/1

Aşağıdaki beyitlerde ise şâirlerimiz, sevgilinin yanağını şeftali çiçeğine benzetmiştir. Burada “gül” kelimesinin “çiçek” anlamında kullanılmasına güzel birer örnek oluşturduğu için bu beyitlerin de alınması uygun görülmüştür. İlk beyitte Nedîm, sevgiliyi çok öpmek sebebiyle yanağının kırmızılaşıp gül gül olduğunu; elma gibi olan çenesinin de yeşerip, şeftali çiçeğine döndüğünü söyler. İkinci beyitte Bâkî, sevgilisine seslenerek “Ey dudağı gonca, senin yanağın şeftali çiçeğidir. Bu sebeple yanaklarından öpücük istesem şaşılacak bir şey yoktur” demektedir. Üçüncü beyitte ise Âşık Çelebi hîle ile sevgilinin kırmızı yanağını öpmek istediğini fakat bu durumdan sevgilinin utanıp yanağının şeftali çiçeği gibi kızardığını dile getirir:

Bûseden gül gül olup ârız-ı âli dönmüş
Göğerüp sîb-i zenahdan gül-i şeftâlüye

Nedîm, 143/2

Ruhlarından ne aceb bûse temennâ kılsam
Ey lebi gonca ‘izârun gül-i şeftâlûdur

Bâkî, 46/2

Âl ile istedüm öpmek o ‘izârî-i âli
Kızarup şermden oldu ruhi gül-i şeftâli

Âşık Çelebi, 16/1

Aşağıdaki beyitte Ahmet Paşa, eşine nadir rastlanabilecek bir benzetme ortaya koymuştur. Sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini, âşıklarını asmak için kullandığı terki kayışına benzetmiştir. Bu benzetme bize gösteriyor ki, dönemin sosyal hayatında atların eğerlerinde kullanılan terki kayışı kullanılarak asılanlar yahut kendini asanlar olmuş, şâir de buradan hareketle böyle bir teşbih oluşturmuştur. Ahmet Paşa, “şirin” kelimesini de hem tatlı hem Hüsrev’in sevgilisi olan “Şîrin” anlamlarını çağrıştıracak biçimde tevriyeli olarak kullanmıştır:

Asmağa cânını Hüsrevlerin ol şîrîn-leb

O, Şirin/tatlı dudaklı (sevgili) Hüsrevlerin canını asmak için, gül renkli yanağına, taze miskten kayış eyler.

Aşağıdaki beyitte ise Nev'î, sevgilisinin yanağını gül bahçesine benzetirken Sâdî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* isimli meşhur eserine de telmihte bulunmuştur. Şâir, şâirliğe kast eden bir çocuğa benzettiği sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini eleştirerek, o tüylerin sevgilinin yanağının vasfını söylemek istediğini fakat daha gülistânı (sevgilinin yanağının özelliklerini) bile doğru-dürüst bilmediğini söyleyerek tevriye yapmıştır:

Hatt-ı nevres itmek ister ârizun vasfın tamâm
Kasd ider şâirliğe bilmez gülistânı dürüst

Nev'î, 26/2

6.2. Gül-Âşık

Dîvân şiirinde âşık, sürekli aşk ve ayrılık acısıyla ızdıraplar çeken, kanlı gözyaşları döken, sararmış yüzü ve yanık bağı ile dolaşan bir derbeder olarak kabul edilir. Şâirlerin âşıktan bahsettikleri birçok beyitte aslında kendilerini anlattıkları görülür. Âşıkların gözlerinden akacak yaş kalmadığı zaman kan damlar. Gamze okları yüzünden vücutları yaralar içinde kalır; iki büklüm olurlar. Sevgili ona her ne kadar zulüm etse de bu âşık tarafından iltifat olarak kabul edilir. Onun için asıl zulüm, sevgilinin ilgi göstermemesidir.

Âşık ile gül arasında çeşitli yönlerden benzerlik ilgisi kurulur. Âşığın gençlik hâli gülün fidânına benzetilebilmektedir. Âşığın kanlı gözyaşları gül fidanını sulamak/beslemek için kullanılabilir. Âşığın vücudunda çıkan yaralar ise birer gül bahçesi şeklinde tasavvur edilir.

6.2.1. Beden / Ten

Gülün yapraklarının kokusu, yumuşaklığı ve güzel görüntüsü sebebiyle, sevgili ile gül arasında çeşitli ilgiler kurulmuştur. Fakat örneğine ender

rastlanılabilen aşağıdaki beyitte Hâkânî Mehmed Bey, kendi bedenini güle ve gül yaprağına benzetmiştir. O, aşk belâsı yüzünden gül gibi nâzik teninin gül yaprağı gibi solduğunu söyler:

Gül bergi gibi za'f ile soldurdı belâ bu

Hâkânî benim o gül-i nâzûk-tenümi aşk

Hâkânî Mehmed Bey (Nacar, 2011: 46)

6.2.2. Diken

İlgili bölümde de bahsedildiği üzere klasik Türk şiiri geleneğinde diken âşığa acı çektiren, sevgiliye giden yolda ona engel olan rakiptir. Fakat aynı zamanda sarayın damadı bir devlet adamı olan Âsaf'ın aşağıya aldığımız beytinde âşık, dikene benzetilmiştir. Şâir, edebî sanatlardan ve söz oyunlarından yararlanarak sevgilinin eteğini ihsâna/cömertliğe benzetir. Bu arada “eteğine yüz sürmek” deyimini de kullanır. O, bir bahçede yürürken eteğe takılan dikenleri hatırlatarak, kendisinin de sevdiği kişinin ihsân eteğine takılmasının normal olduğunu söyler:

Vechi var dâmen-i ihsânına yüz sürdüğümün

Hârlar dâmen-i pâkizeye ey gül takılır

Âsaf, 34/4

6.2.3. Gençlik

Gül ile ilişkilendirilen kavramlardan biri de gençliktir. Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere gülün gonca hali çocukluk dönemini, açılmış hali ise gençlik dönemini simgeler. Bir âşık için de en önemli dönem, gençlik dönemidir. Aşağıdaki beyitte Taşlıcalı Yahyâ bu dönemi dile getirir. Beyitte geçen nev-cüvânî kelimesi, “tazelik, gençlik, delikanlılık” (Devellioğlu, 2003: 828; Kanar, 1998: 664) anlamına gelen Farsça birleşik isimdir. Delikanlılık âşığın hazinesidir. O hazineyi taze güller gibi yabancılardan sakınsa yeridir:

Taze güller gibi illerden sakınsa vechi var

Nev-cüvânî âşıkun güyâ ki genc ü mâlîdur

T. Yahyâ, 91/2

Gençlik, delikanlılık sanki âşığın malı ve hazinesi (gibi değerlidir). (Onu) taze güller gibi yabancılardan sakınsa değerdir.

6.2.4. Gönül

Dîvân şâirleri gülü sadece sevgilinin gönlüne benzetmemişlerdir. Çeşitli vesilelerle âşıkların gönlü de güle teşbih edilmiştir. Sevgilinin sürekli âşığına karşı katı, rakibe ve ağıyâra karşı yumuşak olan gönlü, âşığa acılar çektirmekte ve onu öldürmektedir. Gönül gülleri belâ ateşleri nedeniyle yanıp gitmektedir.

Aşağıdaki beyitte Neşâtî gönlü, belâ dağlarından meydana gelen bir gülistâna benzetmiştir. O bahçenin rüzgârı ayrılık âhından meydana gelir. Genellikle gülistânların yakınlarından geçen nehirleri ise, ayrılık ateşinin dumanından oluşan bulutlardan yağın yağmurların oluşturduğunu tasavvur etmiş ve bu nehirlerin, gamı artıran gözyaşlarından beslendiğini söylemiştir:

Gülistân-ı dilün kim gülleri dâğ-ı belâdur hep
Nesîmî âh-ı hasret cûyî eşk-i gam-fezâdur hep

Neşâtî, 8/1

Gönül gülistânının gülleri hep belâ dağları(nın yanıklarından)dır. (O gülistânın) rüzgârı, ayrılık âhı; nehri ise hep gamı artıran gözyaşındır.

Fuzûlî, sevgilinin yüzünü gül bahçesine benzetirken farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Güllerin açması için su verildiğini hatırlatarak kendi gönlünü açılmaya müştak gül bahçesine benzetmiştir. Fakat bu farklı bir bahçedir. Güzeller, o bahçeyi terlemiş yanak/yakıcı sular ile sulamaktadır:

Terlemiş ruhsâr ile hûblar açarlar gönlümü
Gör ne gülşendir ki âteşden verirler âb ana

Fuzûlî, 9/7

Fuzûlî başka bir beytinde, güllerin yılda bir defa açtığını ona da nevrûz denildiğini söylemekte, kendi gönül gülünün ise “vuslatın zevkiyle her gün açtığı” hayâlini kurmaktadır:

Her gün açar gönlümü zevk-i visâlin yenleden
Gerçi güller açmağa her yılda bir nev-rûz olur

Fuzûlî, 97/3

Âşıkların hayatları elemelerle, azaplarla, ayrılıklarla doludur. Bu yüzden kendileri derbeder, kalpleri ve gönülleri de hep kırık ve kanlıdır. Aşağıdaki beytinde Necâtî, kendi gönlünün kana boyanmış iken bir güzel sebebiyle tekrar güller gibi açıldığını söylemiştir. O, kelimeleri tevriyeli kullanarak hem bahar mevsiminde güllerin açılmasından bahsetmiş, hem de genç sevgilisinin, yaralı gönlünü açtığını îmâ etmiştir:

Kana boyanmış iken gönlüm açar güller gibi
Bir cemâli âlem-ârâ nev-bahârum var benim

Necâtî, 353/4

Bâkî tecrîd sanatı ile kendi gönlüne seslenmiştir. O, gönüle gül gibi açılabilmesi için mutlu, sevinçli olması gerektiğini ve lâle gibi kadehi bir an bile elden düşürmemesi gerektiğini tavsiye etmektedir:

Gül gibi olmak dilersen şâd u hurrem ey gönül
Lâle-veş elden düşürme câmı bir dem ey gönül

Bâkî, 300/1

6.2.5. Gözyaşı

Gözyaşı, âşığın ayrılmaz bir parçasıdır. Kimi zaman normal, kimi zaman kanlı aksa da daimâ akmaktadır. Beyitlerde genellikle gözyaşının hangi sebeple aktığından ve renginden bahsedilmiştir. Sebep olarak sevgilinin âşığa çektirdiği çeşitli eziyetler ön plandadır. Gözyaşının rengi ise, “al, kırmızı, gülgûn” kelimeleri ile vasıflandırılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şâir, gözyaşlarının gül renkli olmasının nedenini, gamze yaraları nedeniyle gözlerin kan dolu olmasına bağlamıştır:

Dîde zahm-ı gamzeden pür-hûndur

Yaşı anunçün anun gül-gûndur

Avnî, 25/1

Göz, gamze yaraları (nedeniyle) kan doludur. Yaşı onun için gül renklidir.

Ayrılık acısından ciğeri yanan, göz pınarlarında yaş kalmayan âşığın gözlerinden bir süre sonra kan akar. Gözlerden akan kanlar, rengi itibariyle güle benzetilir. Fakat sevgiliye kavuşma söz konusu ise çekilen bütün sıkıntılar unutulur ve o kanlı gözyaşları gülsuyu mahiyetine bürünür. Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilisine kavuşmamış, sadece kavuşmaya dair söz almıştır. Bu söz, âşığa sevinç gözyaşları döktürmüştür. Dolayısıyla sevgilinin ağzından çıkan bu tatlı söz bir şeker; âşığın gözyaşları ise gülsuyu olmuştur. Bu durum âşık için bayram sevincine denktir:

Vâ' de-i vaslın işittim şâdıktan ağladım

Ol şeker-rîz oldu ben oldum gül-âb-efşân-ı ıyd

Ahmet Paşa, 28/5

Kavuşma vaadini duyduğumda sevincimden ağladım. O şeker dağıtan oldu; ben ise bayramda gül suyu saçan oldum.

Gülün -imbiklere atılarak- yapraklarından gül yağı ve gül suyu çıkarma işlemine ilgili maddelerde değinilmişti. Şeyhülislâm Es'ad'ın, gülsuyu çıkarma işlemi düşünerek aşağıdaki beytini oluşturduğu görülmektedir. Sevgiliyi görmenin neredeyse imkânsız olduğu o devirlerde, sevdiğinin yüzündeki teri görebilecek kadar ona yaklaşılabilen bir an, en bahtiyar anlardan biridir. Şâirimiz, yaklaşmak şöyle dursun, onun hayalini bile düşündükçe hüzünlendiğini ve gözlerinden gül suyu gibi yaşlar akıttığını söylemiştir:

İnbîk-i çeşmi katra-nisâr-ı gül-âb olur

Âşık hayâl iderse ruh-ı hûy-çekîdesin

Ş. Es'ad, 154/2

Âşık, (sevgilinin) yanağındaki ter damlasını hayâl ederse, gözlerinin inbiği gül suyu damlası saçar.

Karamanlı Aynî, sevgilisini serviye benzetmiştir. Oldukça uzun olan servi ağaçlarının gölgesi, bilhassa güneşin doğuş ve batış saatlerinde kendisinden uzaklara kadar düşmektedir. Şâir, sevgilisinin yüzünün aksinin düştüğü o mesafeyi gözyaşlarıyla sulayıp, gülistana çevireceğini söylemiştir:

Yüzün aksi ki her yirde düşer iy serv-i bostânım

Ben ol ârâyı yaşumla gülistân itmesem olmaz

Karamanlı Aynî, 201/4

6.2.6. Yara (Dağ)

Farsça bir isim olan “dağ”, “insan ve hayvan vücûduna kızgın demirle vurulan damga; yanık yarası” anlamına gelir (Devellioğlu, 2008: 160; Pala, 2005: 104; Sâmî, 2010: 224). Nişan ve alâmet manasında kullanılır (M. Âsım Efendi, 2009: 150). Şâirlerimiz, vücutta çıkan yaraları da dağ ile isimlendirmişlerdir. Gülün renginin kırmızılığı ile insanın vücûdunda çıkan yaraların kırmızılığı arasında renk ve şekil benzerliği açısından çeşitli ilişkiler ve tasavvurlar kurulmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi Dîvân şâirinin muhayyilesinde, “şerha” elif (ل) harfi gibi düz; “dağ” yarası ise güzel he (ه) harfi gibi yuvarlaktır. Şâirler, bu yuvarlaklık ve kırmızılık sebebiyle gül, dağ ve he harfi arasında çeşitli teşbihler vücûda getirmiştir.

Hayretî, bu şâirlerden biridir. Onun vücûdunda, sevgilinin yanağına kavuşamama acısıyla “dağ”lar oluşmuş; gözyaşı fırtınalarının da desteğiyle vücûdunun toprağında yer yer taze güller açmıştır. Kimi zaman da bu dağlar mahbûb tarafından bizzat oluşturulur. Bunun nedeni ise seven ile sevilenin arasında “gül gibi bir hatıra” bırakma arzusudur:

Dâğ-ı gam-ı ruhunla bârân-ı eşk-i çeşmüm

Bitürdi tâze güller hâk-i tenümde yir yir

Hayretî, 119/2

Bir dâğ yakdı sîneme didi bizüm dahi
Olsun senünle gül gibi bir yâdgârumuz

Hayretî, 128/3

Aynı şâirimiz bu defa farklı bir açıdan konuya yaklaşmış ve zâhidi bir cins kargaya benzetmiştir. Çünkü zâhit, âşığın vücûdundaki yaraları ayıplamaktadır. O yaralar aslında birer güldür ve gülden kargalar değil bülbüller anlar:

Dâğına âşıklarun ta'n eylese zâhid ne ta'n
Dostum gülden ne denlü hâlet anlaya kelâğ

Hayretî, 167/4

Âşıkların ağlayarak sînesinde dağlar meydana getirip, güller açtırmasının başka nedenleri de vardır. Bunlardan biri kendisi de bir gül olan sevgilinin, âşığın vücûdunda çıkan güllere de bakması, böylece âşığın iltifat görmek istemesidir:

Ağların sîneme güller dizerin dağumdan
Güle baksun diyü bir lahza gül-i handânım

T. Yahyâ, 284/3

Âşığın beden kafesinde her zaman gönül bulunmaz; kimi zaman da sevgiliye kavuşma arzusuyla inleyen, gözyaşı döken bülbül vardır. Âşığın sînesindeki dağlar da yara sanılmasın; oralarda gül vardır:

Dil değüldür kafes-i cismüme bülbül kodılar
Dâğlar anlamanuz yer yer ana gül kodılar

Ş. Yahyâ, 98/1

Yahyâ'ya benzer bir kullanım Bâkî'de de görülmektedir. O, sînesinden gül gibi taze yaraların eksik olmadığını, bu yüzden gönül kuşunun bülbül gibi nâleler kılmasının garip karşılanmaması gerektiğini söylemiştir:

Eksük olmaz sîneden gül gibi tâze dâğlar
Nâleler kılsa aceb mi mürğ-i dil bülbül gibi

Bâkî, 492/3

Nedîm, hasretin insana çektirdiği gam yüzünden oluşan dağları, sîne bahçesinin gülüne benzetmiştir. Gece sabaha kadar döktüğü yaşları ise, sabah vakti güllerin üzerinde oluşan çiy tanecikleri olarak düşünmüştür. Yalnız bu damlalar, hasret sebebiyle meydana gelmiştir:

Güldür çemen-i sînede dâg-ı gam-ı hasret

Şeb tâ-be-seher eşk-i terim şebnem-i hasret

Nedîm, 12/1

Bir diğer beytinde Nedîm, hasret acısı sebebiyle taze gülün vücûdunda şerha şeklinde bir yara açtığını söylemiştir. Gül şâhı ise, sevgiliye kavuşma iştîyâkıyla pazuya dağ yakmaktadır. Bu da beyitte gizli bir “âh” mazmunu olduğuna işaret etmektedir:

Hasretinle gül-i ter şerha çeker pehlûya

Şâh-ı gül dâg yakar şevkin ile bâzûya

Nedîm, 143/1

Taze gül, hasretinle vücûdun bir yanına şerha çeker (yara açar). Gül şâhı ise şevkin ile pazıya dağ yakar.

İnsan vücudunun kol, bacak, el gibi çeşitli yerlerine iğne ile yapılan, genellikle bir alâmet bildiren, kimi zaman sûret halinde de olan şekillere dövme denilmektedir. Eski zamanlarda olduğu gibi günümüzde de kadınlar ve erkekler bunu genellikle süs olarak yapmaktadır. Fakat, Pakalın’dan edindiğimiz bilgilere göre dövme, eski Trakyalılarda asalet nişanı iken eski Yunanlılarda ahlaksızlık damgası olarak kullanılmaktaydı (2004, c.1: 476).

Bâkî, yukarıda bahsedilen dövme yaptırma âdetinden hareketle, âşığın kollarında oluşan dağları, dövmelere benzetmiştir. Sevgilinin çektirdiği acılar sonucunda âşığın vücudunda oluşan bu dövmeler genellikle yuvarlak ve kırmızı renkte olduğu için bir gül bahçesini andırır. Âşık, kollarını açınca etraf gülistana dönüşür:

Tonattı dâg ile bâzûlarım ol gül-endâmın

Açınca kolların etrâfı gûyâ gül-sitân itdi

Bâkî, 543/2

O gül endâmın pazılarını dağ ile donattı. (O gül endâm) kollarını açınca etrafı sanki gülistân etti.

Daha önce ilgili bölümlerde de bahsedildiği gibi gül, bahar mevsiminde, bilhassa mayıs-haziran aylarında, sabah vakitlerinde esen tatlı, hoş bahar rüzgârlarıyla açar. Şâir pâdişahlarımızdan olan Kânûnî Sultân Süleyman, sînesindeki dağların kendi âhının rüzgârıyla açtığını söylemektedir. Fakat o, buna şaşırmıştır. Çünkü yakıcı, ateşli rüzgârlarda güller açmaz. Bu farklı bir gül çeşididir:

Açılır âhum yelinden dâg-ı sînem gül gibi

Pes bunun gibi hevâda açılır bu nev verd

Muhibbî, 341/3

Fuzûlî, bülbüle seslenerek gül devrinin sıkıntısının kendisinde daha fazla olduğunu söylemektedir. Çünkü bülbül bin tane taze gülün içindedir; kendisi ise bin tane taze yara içinde kalmıştır:

Senden ey bülbül füzûndur bende mihnet fasl-i gül

Sensin ü bin tâze gül hâlâ ben ü bin tâze dâğ

Mühür, “üzerinde isim veya işâret kazılı olup mektuplara, senetlere ve diğer kâğıtlara basılan taştan yahut madenden yapılan aletin adıdır” (Pakalın, 2004, c.2: 607). Mühürün geçmişi Hz. Yûsuf (as) zamanına kadar dayanmaktadır. Hz. Muhammed (sav)(sav), hükümdarları İslâmiyet’e davet etmek için yazdığı mektuplara, üzerinde kelime-i şehâdet yazılı olan mührü basarmış. Romalılarda ise, bir kimseye mühür teslim etmek, o kişiye duyulan aşırı sevginin ve güvenin

sembolü imiş. Osmanlı Devleti'nde ise, 1908 inkılâbına kadar memurlar resmî kâğıtlara imza atmayıp, mühür basarlarmış (Pakalın, 2004, c.2: 608).

Aşağıdaki beyitte Nev'î, pâdişahların mührünü sadrazamın taşıması geleneğine telmihte bulunmuştur. Bunu, sevgilisini pâdişaha, kendisini de sadrazama benzeterek yapmıştır. O, dilberin aşkından kaynaklanan yaraların sînesine çok yakıştığını; çünkü şâhın vezirinin göğsüne (ancak) mührün yakışacağını söyleyerek vücûdundaki dağları da mühre benzetmiş ve mürekkep teşbihe hoş bir örnek sunmuştur:

Sîneme yaraşdı dâğ-ı ışk-ı dilber gül gibi

Nîtekim sadr-ı vezîr-i şâha hâtem yaraşur

Nev'î, 147/5

Leylâ Hanım, bahar mevsiminin gelmesiyle güllerin açılmasına telmihte bulunmaktadır. O, sevgilinin yanağının hayaliyle gönül bağında gül bahçelerinin açtığını söylemiştir. Sînesinde oluşan yaraların güllere benzemesini ise, kendisinin bahar mevsiminde olmasına bağlamıştır. Dolayısıyla bu beytin, Leylâ Hanım'ın gönlünü kaptırdığı ilk kişiye yazılmış olabileceğini çıkarmak mümkündür:

Hayâl-i ârızın bağ-ı gönülde gülizârımdır

Açıldı dâğlar kim sînede evvel-bahârımdır

Leylâ Hanım, 31/1

Dîvân şiirimizin önemli kadın şâirlerinden olan Şeref Hanım ise, kendisine eğlence olarak, inlemesinin ve goncaya benzeyen yaralarının varlığının yeterli olduğunu belirtmiştir. Gül bahçesine, bülbüllere ve bol dikenli güle minnet etmeye gerek olmadığını söyleyerek Dîvân şiiri geleneğini zorlayan bir beyit vücûda getirmiştir:

Eğlence yeter nâlem ile gonca-i dağım

Gülzâra hezâra gül-i pür-hâra ne minnet

Şeref Hanım, 20/3

6.2.7. Yüz

Âşığın yüzü ve yanağı genel olarak sarı renktedir. Onun sürekli bitkin, hastalıklı ve derbeder gezmesi sebebiyle yüzü bu hâli almıştır. Yüzün zaten sarı olan rengine kanlı gözyaşları da eklenince yüz, gül-i ra'nâ halini alır. Fakat şu unutulmamalıdır ki, âşığın yanağı sarı da olsa, kırmızı da olsa gözyaşı hiç eksik olmamaktadır.

Sevgilinin görülme anları gül mevsimi olarak kabul edilir. Gül mevsiminde yeşillikler ve canlı renkler ön planda olmasına rağmen şâir, sonbaharın sarı yapraklarından bahsederek tezat yapmış ve beytin anlamını kuvvetlendirmiştir. Sevgilinin güzellik zamanında Ahmedî'nin sarı yanağı sonbahar yaprağı gibi düşmüş ve âşığın içler acısı hâli ortaya çıkmıştır:

Hüsnün zemânesinde ruh-i zerdi Ahmed'in

Gül mevsiminde berg-i hazândan haber verir

Ahmet Paşa, 87/8

Aşağıdaki beyitte ise Fuzûlî, sevgilinin dudağının ayrılığına seslenmektedir: “Sen ciğerimi kanlar içinde bıraktın. Sarı renkte olan çehremi kanlı su ile (gözyaşı) gül rengine çevirdin!”:

Ey firâk-i leb-i cânan ciğerim hûn ettin

Çihre-i zerdimi hûn-âb ile gül-gûn ettin

Fuzûlî, 166/1

6.3. Asker

Gül, çiçeklerin sultanı kabul edildiği için genellikle sultân gibi makamı yüksek olan kişilere benzetilir. Bunun yanı sıra gül ile asker arasında benzerlik ilgisi kuran Dîvân şâirleri de vardır. Asker, yiğit, kahraman, cesur olur. Askerin yanından silahı eksik olmadığı gibi gül askerinin de dikenini gülden ayrı olmaz. Bu diken kimi zaman hançer kimi zaman ok olur. Şeyhî, aşağıdaki beytinde gülü zırh giymiş bir askere benzetir. Çünkü bir diken ordusunu andıran gülistandan yağmur gibi ok yağmaktadır:

Gülistân kûşesinde gül aceb midir zirih giyse
Dikenden dâyimâ bunlar görürler tîr-i bârânı

Şeyhî, 192/3

Sâbit'in beytinde ise gül askeri çadır çiçeği ile gülşenin yolunu sağlı sollu, akı kızılı süslemiştir. Yolun akı kızılı süslenmesi ifadesinden askerlerin vazifelerine göre beyaz ve kırmızı renkte elbiseler giyip yolun sağında ve solunda sıralandıkları anlamını çıkarmak da mümkündür:

Aklı kızılı gibi hıyâbân-ı gülşeni
Zeyn eyledi çâdır çiçeğinden sipâh-ı gül

Sâbit, 234/3

Nev'î, sabah rûzgârının önünde sürüklenen çift renkli gül yaprağını aheste aheste yürüyen bir şahsuvara benzetir:

Nâz ile âheste âheste yürür ol şeh-süvâr
San nesîm-i subh ile gülberg-i ra'nâdur gider

Nev'î, 150/2

6.4. Âşüfte

Tarihî kaynaklardan öğrenildiği üzere Osmanlı toplumunun büyük bir kısmı bugüne nazaran mahrem-nâ-mahrem, helal-haram konularına daha hassasiyetle yaklaşan bir toplumdur. Bir kişinin üzerine nikâh düşen karşı bir cinsle birlikte olması, gülüp oynaması kötü karşılanırdı. Böyle yapan kadınlar ise hafif-meşrep/âşüfte görülürdü.

Sosyal hayatın hemen her sahnesini oldukça hacimli dîvânına ustalıkla yansıtmayı başaran Zâtî, yukarıda bahsedilen meseleyi de şiirine taşımıştır. O, bülbülün nâlelerinin bağı doldurduğunu, bunun sebebinin ise bülbülün kendisine nâ-mahrem olan gül ile gülüşmesi olduğunu söylemiştir:

Toldurdu bülbülün harem-i bâğı nâlişi
Nâ-mahrem ile gülmek açılmak gülün işi

Zâtî, 1663/1

Nev'î de yukarıda bahsedilen, herkese yüz veren kadınlardan hoşlanmaz ve bunları güle benzetir. Çünkü gül, sürekli gülmekte, ağırbaşlı olmamaktadır. Şâir böyle bir gül yerine hevâ ehline meyleden bir servîyi tercih edeceğini söyler:

Gül gibi her gördüğü hâr u hase yüz virmeyp

Mâ'il-i ehl-i hevâ bir serv-reftâr isterüz

Nev'î, 183/3

6.5. Bahçıvan (Bağbân)

Bahçıvan, a'dan z'ye her şeyi ile ilgilendiği bahçenin ve bağın asıl sahibi konumundadır. Çocukları gibi kabul ettiği çiçeklere ve ağaçlara zarar gelmemesi için adeta onların üzerinde titrer. Şiddetli ve keskin rüzgârlardan korkan, her şeyi bilgi ile yapan bahçıvanın elinde daimâ çiçekler bulunur ve onun başkalarına alışılmış hediyesi budur. Bağın güzel ve hoş kokulu olması onu yakından ilgilendirir (Tolasa, 2001: 102).

Aşağıdaki beyitte Bağdatlı Rûhî, gülü bahçıvana benzetmiştir. O, gül bahçıvanının, sevgiliyi vafettiği zaman kendisinin yaratılışında bir değişiklik olmayacağını, çünkü meylinin gonca-i ra'nâdan yana olduğunu söylemiştir:

Bâğbân-ı gül vasfın itmekle açılmaz tab'ımız

Meylimüz şimdi bizüm ol gonca-i ra'nâ dadur

B. Rûhî, 398/3

6.6. Bâkire

Fuzûlî, bir beytinde gülü bâkire bir kıza benzetir. Kızın yüzünü bağda arz etmesinden ve gülün ırzını yıkmak söylemlerinden anlaşılacağı üzere gül ile bâkire bir kız arasında ilişki kurulmuştur:

Bağda bir bülbüle arz-ı gül-i ruhsâr eyle

Yık gülün ırzını bülbül gözüne hâr eyle

Fuzûlî, 249/1

6.7. Çalgıcı

Aşağıdaki beyitte geçen “dumrı” kelimesinin anlamı “def”tir (Dilçin, 2009: 85). Zâtî’nin beytinde görüldüğü gibi Dîvân şiirinde gülün çalgıcı olarak tasavvur edildiği beyitlere de rastlamak mümkündür. Zâtî, gülün def; goncanın dümbelek tuttuğunu, bülbülün ise neyzen olduğu hayâlini kurmuştur:

Def tutar gül gonca düblek nây-zendür andelîb

Dumrisuz oynadur ey Zâtî bu demler şâiri

Zâtî, 1815/7

6.8. Çocuk

Goncanın, -gülün açılmamış hâli olduğu için- şâirler tarafından çocuğa sıkça benzetildiğinden daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Burada ise bazı Dîvân şâirlerimiz gülü çocuğa benzetmişlerdir. Örnek olarak verilen aşağıdaki beyitte Nev’î, sert rüzgârlar sebebiyle beklenmedik bir anda gül çocuğuna zarar gelir endişesiyle, şebnemin gül çocuğunun üzerinde titrediği hayâlini kurmuştur. Bu beyit, gerçekte var olan, sıradan bir olayın şâirâne bir düşünceyle (hüsn-i ta’lîl) nasıl yeniden yorumlandığına da güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Nâ-geh gezend irişe diyü bâd-ı serdden

Şebnem çemende tıfl-ı gülün ditrer üstine

Nev’î, 426/3

6.9. Dadı

Aşağıdaki meşhur beytinde Nedîm, sevgilisinin teninin çok güzel koktuğunu ve çok temiz bir rengi olduğunu söylemiştir. Bu iki yönden de güzel olması nedeniyle iki renkli olan gül-i ra’nâ ile ilişki kurmuştur. O, sevgilisinin sanki gül-i ra’nânın koynunda büyüdüğünü söyleyerek, gülü, bir nevi dadıya benzetmiştir:

Bûydan hoş rengden pâkîzedir nâzûk tenin

Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i ra’nâ seni

Nedîm, 154/2

6.10. Davacı

Gülün davacıya benzetilmesi de klasik şiirimizde nadir rastlanılan kullanımlardandır. Hikmet şâirimiz Nâbî, yeşilliği bir mahkeme salonuna; genç gülü davacıya benzetmiştir. Dava sebebi ise dikenin gülün eteğini yırtmasıdır:

Gördüm gül-i ter mahkeme-i sahn-ı çemende
Dâmânumı çâk itdi diyü hâre yapışmış

Nâbî, 349/3

6.11. Defterdâr

Taramalarımız sırasında nadiren rastladığımız kullanımlardan biri de gülün defterdâra benzetilmesidir. Hayâlî'ye göre, güller defterdâr olmuş ve çemen mülkünün mahsulünü şâha arz etmek için elinde evrâkla makama gitmiştir:

Şâha arz etmeğe mülk-i çemenin mahsülün
Elde evrâk tutar güller olup defterdâr

Hayâlî, k. 2/9

Siz kaçırmışsuz diyü emr itdi defter-dâr-ı gül
Zâğlar çeksün girîhte hânesin bülbüllerün

Sâbit, 219/7

Gül defterdârı, siz kaçırmışsınız diye, bülbüllerin hanesinin düğümünü çekmesi için kargalara emir verdi.

6.12. Dost

Dost; sevilen, güvenilen arkadaş, ahabî gibi anlamlara gelen bir kelimedir. (Ayverdi, 2011: 300; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 562). Dîvân şâirleri gülü kimi zaman dosta benzetmişlerdir. Fakat burada dikkat çeken bir mesele, şâirlerin dost ile kastettikleri sevgili olabileceği hususudur. Örneğin Necâtî Bey'in aşağıdaki beytinde dostun ağıarla değil yalnız salınması/yürümesi gerektiği söylenmiştir. Çünkü dost, cennet gülüdür ve cennet gülünün dikenî olmaz:

Tenhâ salın ey dost sen ağıârı nidersin

Cennet gülünün bilesine hâr gerekmez

Necâtî, 213/4

Cem Sultân'ın ve Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beyitlerinde ise dost, hem “sevgili” hem de “arkadaş, eş” anlamlarına gelebilecek şekilde okunsa da sevgili anlamı daha baskın görünmektedir:

N'ola feryâdum işitmezsen ey dost

İşitmez nâlesin gül andelîbün

Cem Sultân, 181/4

Her kimin kim hem-demi gül yüzli bir cânân olur

Hânesi anun cennet bigi dâim bahâristân olur

Ahmet Paşa, 92/1

6.13. Deli

Gülün benzetildiği şahıslardan biri de delilerdir. Mesîhî aşağıdaki beytinde, sûsen ile gülün bağda, sevgilinin boyunu gördüklerinden bu yana deliye döndüklerini tahayyül etmiştir. Şâir, deliliğin ileri derecede olduğunu belirtmek için de “gömgök” ile “kıızıl” kelimelerini kullanmıştır. O, leff ü neşr sanatı ile sûsenle gömgöğü, gül ile kıpkızıl kelimesini ilişkilendirirken çiçeklerib renklerinde de telmihte bulunmuştur:

Sûsen ü gül görelî sen serv-kaddi bâgda

Birisi gömgök delü biri kıızıl divânedür

Mesîhî, 85/3

Revânî'nin Sultân Bâyezid'in methi için yazdığı bir kasîdesinden aldığımız aşağıdaki beyitte de benzer bir hayal söz konusudur. Şâir, kıpkızıl bir deli olan gülün, sevgilisine yeltenmemesi için ipile bağlanması gerektiğini söyler:

Bağlamalu kıpkızıl dîvânedür incinme hîç

Öykünürse sana dâyim ey yüzi gülzâr gül

Revânî, k. 8/16

6.14. Gelin (Arûs)

Arûs, Arapça bir isim olup gelin kelimesinin karşılığıdır (Ayverdi, 2011: 70; Cûdî, 2005: 18; Devellioğlu, 2003: 39; M. Âsım Efendi, 2009: 23). Gülün geline benzetilmesinin en önemli nedeni, gelinlerin evden çıkarken başlarına örttükleri, genelde kırmızı renkte olan duvaklarıdır. Bu duvaklar ile gülün kırmızılığı arasında ilişki kuran Dîvân şâirleri çeşitli teşbihler meydana getirmişlerdir.

Osmanlı döneminde sultân, hanedâna mahsûs olduğu bilinen kırmızı atlas cibinlik içinde kocasının evine giderdi (Pakalın, 2004, c.1: 662). Buradan hareket eden şâirlerimiz, şiirlerinde bahsettikleri kırmızı duvakla sevdiklerini -üzeri kapalı bir şekilde- Sultâna da teşbih etmişlerdir.

Bu madde itibariyle şunu da öğrenmiş oluyoruz ki, Pakalın zamanında 5 kuruş büyüklüğünde olan, kıymetli taşlarla süslenmiş gül biçimindeki yapıştırırmaya “gelin çıkarması” denilirmiş. Altı zamlı olan bu yuvarlak maddelerden biri gelinin sağ yanağına, diğeri ise sol yanağına yapıştırılmış (Pakalın, 2004, c.1: 663).

Hayâlî, düğünden önce gelinlerin güzel kokular sürünmesinden hareketle, lâle goncasının gül bahçesinde pahalı bezlere sarılı Hoten miskini gül gelinine sürdüğü hayalini kurmuştur:

Gülzârda arûs-ı güle lâle goncası

Vâlâ-yı âla sarılı misk-i Hutun çeker

Hayâlî, 115/3

Şâir pâdişahlarımızdan Kanûnî Sultân Süleyman da gülü geline benzeten şâirlerimizdendir. O, bülbüle fazla âh etmemesi için nasihat etmektedir. Çünkü bülbülün yakıcı âhlarının, yeni gelin olmuş gülün duvağını yakma tehlikesi vardır:

Ey Muhibbî yûri di bülbüle âh eyleme kim

Nev-arûs-ı gülün el vara tuvağın yakasın

Muhibbî, 2081/5

Ey Muhibbî! Yürü bülbüle söyle: (Ey bülbül) âh etme ki yeni taze gül gelininin duvağını yakacaksın!

veya

Boşuna âh eyleme. Elin varıyorsa duvağını yak!

Sâbit'in, gülün gelin olduğundan ve yanağının ne kadar da güzel süslendiğinden bahsettiği aşağıdaki beytinde, gül gelininin süsü, inleyen bülbülün gözyaşlarıdır:

Ne hûb telledi ruhsâre-i arûs-ı gülî
Sirişk-i bülbül-i zâr oldu çihre-pîrâsı

Sâbit, 323/4

6.15. Güvercin Yetiştiricisi (Kebûter-bâz)

Dîvânlarda nâdir rastlanılan kullanımlardan biri de gülün, güvercin yetiştiren, birine benzetilmesidir. Farsça birleşik isim olan “kebûter-bâz” kelimesinin sözlük anlamı “güvercin yetiştiren, besleyen, satan kimse”dir (Devellioğlu, 2003: 501; Kanar: 1998: 489). Gülün yapraklarının rûzgârda uçup gitmesiyle, güvercin yetiştirmek için gökyüzüne atılan varaklar arasında benzerlik kurulmuştur.

Bilindiği gibi eskiden haberleşmenin bir yolu güvercinlermiş. Bu kuşlar vasıtasıyla uzak memleketlere mektuplar yollanır, cevap beklenirmiş. Bâkî, buradan hareketle gülü, güvercin yetiştiren şûh bir dilbere benzetmiştir:

Elden evrâkın salup bir bir uçurdu göklere
Benzedi bir dil-ber-i şûh-ı kebûter-bâze gül

Bâkî, 301/2

6.16. Kızılbaş

Dîvân şâirlerinin adından bahsettiği kişilerden biri de Kızılbaş'tır. Aslında bu kelime doğrudan bir kişiyi değil, bir zümreyi veya -şîirde kullanılışına göre- o zümreye mensup olan kişileri ifade etmek için kullanılır. Üzüm, Kızılbaş adıyla ilgili şu bilgiyi verir:

“Kızılbaş adı, X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has

biçimde bağdaştıran konar-göçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir. Bu adın eski Türklerde bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklardan bir bölümün Karabörklü, Buhara mektebine mensup bir sûfi geleneğin Yeşilbaş adıyla anıldığı bilinmektedir. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslâmî anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börkü terketmesi üzerine sonraları Alevî adıyla anılacak zümrelere kızılbaş denilmeye başlandığı ifade edilmektedir...” (2002: 546).

Gonca iken açılıp gülşende bak fâş oldu gül

Seyyid-i sâhib-şecer iken kızılbaş oldu gül

Nâşid, 56/1

Güle bak! Gonca iken gülşende açılıp sırrını açığa vurdu. Şecer(e) sahibi bir seyyid iken (şimdi) kızılbaş oldu.

İshâk Çelebi’nin beytinde gül ile kızılbaş arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Gül, kendine isyan eden lâlenin üzerine asker gönderen bir komutana benzetilir. Burada önemli olan nokta komutan olan gülün Rûm şâhına; isyân eden lâlenin ise kızılbaşla benzetilmesidir. Lâlenin şekli ve rengi itibariyle kızılbaşların börküne benzemesinin ve kızılbaşların isyân girişiminde bulunmalarının bu teşbihin oluşturulmasında etkisinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür:

Gül ki leşker çekdi sahrâ-yı çemende lâleye

Rûm şâhıdur ki azm itdi kızılbaş üstüne

İshâk Çelebi, 240/2

6.17. Rakip

Rakip, sevgili ve âşıktan sonra Dîvân şiirinin üçüncü önemli kişisidir. Fakat âşık ve sevgili gibi müstakil olarak ele alınmaz. O, her zaman âşığın karşısında olan, daimâ kötü, çirkin, zararlı ve zâlim olan kötü karakterli bir kişidir ve bütün kötü huylar onda toplanmıştır. Fakat âşığın asıl üzen rakip değildir; rakibin bütün menfî yönlerini bildiği

halde ona yüz verip, ona inanıp kendisini görmezden gelen sevgilinin tavrıdır. Beyitlerdeki feryâdların ve hakaretlerin çoğu buradan ortaya çıkar.

Rakip, hiçbir zaman sevgiliyi yalnız bırakmaz. Zaten onun vazifesi de budur. Rakibin kelime manası bile “gözleyen, gözetleyen ve bu arada onu koruyan” manasına gelir (Tolasa, 2001: 394).

Rakibin; it, seg, zâğ, akrep, şeytan, kâfir, gammâz, müfteri, diken, hâr gibi birçok olumsuz sıfatı vardır. Biz, diğer maddeleri ilgili kitaplara havale ederek, konumuz itibariyle dikenin üzerinde duracağız. Sevgili, insanın hoşuna giden duruşu, görünüşü, kokusu vb. yönleriyle güldür. Rakibin ise, insana acı, azap vermesi sebebiyle gülün dikenine benzetilmesi kaçınılmazdır.

Aşağıdaki beyitte Zâtî, gonca ağızlı sevgilinin, yanında rakip ile gül bahçesine gelmesini bir atasözü ile anlatmıştır: ‘Gül bahçesinde dikensiz gül açılmaz’:

Gülşene açılmaz ol gonca-dehen ağıârsuz

Gülsitân-ı âlem içre gül açılmaz hârsuz

Zâtî, 555/1

Şeyhülislâm Es’ad, sevgilinin yanağını bir gül bahçesi şeklinde tasavvur etmiştir. Rakiplere yanağından bir bûse vermeyi vâdettiği için sevgilisine kızmaktadır. Sevgilinin yanağından bir bûse almak için koşuşan ağıârı, harman zamanlarında uçuşup taneleri kapışmaya çalışan kargaların hallerine benzetmiş fakat bu harman gül harmanı olduğu için, kargaların buradan dâne almasının revâ olmadığını söylemiştir:

Neden ağıâra va’d-i bûse hadd-i hâl-dârından

Revâ mı zâğlar gül hirmeninden dâne-çîn olmak

Ş. Es’ad, 118/4

6.18. Şâir

“Yaratılışında güzellikleri görme, sırlı manalara erme ve geniş hayal kurma yeteneği olan kimse” (Ayverdi, 2011: 1151); “hayal gücü geniş olan duyarlı, duygulu kimse” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1843) şekillerinde tanımlı yapılan şâirler, kimi zaman da kendilerini güle benzetirler. Dîvân şiirinde şâiri genellikle bûlbûle veya âşığa

benzetme temayülü görülür. Buna nispetle gül-şâir benzerliğine daha az rastlanır. Aşağıdaki beyitte Fehîm, kendi yaratılış bağından gülistâna rüzgâr estiğinde, oradaki güllerin yakıcı dilli, seçkin birer şâir olacağını tasavvur eder:

Bağ-ı tab'umdan Fehîm esse gülistâna nesîm
Her güli âteş-zebân bir şâir-i mümtâz olur

Fehîm, 89/7

Bâkî de gülü, acziyetini kabul eden, yazdıklarının değersiz olduğunu anlayan, bu sebeple şiir defterinin sayfalarını darmadağın eden bir şâire benzetmiştir:

Bâkî-veş âhir eyledi aczin müşâhade
Evrâkın itdi defterinün târumâr gül

Bâkî, 306/7

Zâtî, gülün rengi ile ateş arasındaki benzerlikten hareketle kendini güle, sözlerini ateşe benzetmiş; sözlerinin yakıcı olmasıyla da ateş arasında ilişki kurmuştur. Böylece gül-ateş-söz arasında bağlantı kurulmuştur. O, ağzını açtığı zaman yakıcı sözler çıkacak ve o sözler kime erişirse yakıp geçecektir:

Ben gül oldum sözlerüm nâr oldu yakar irdüğün
Ağzum açdurma kerem kıl gül içinde nâr var

Zâtî, 358/3

Örneklenen beyitlerin tahlillerinden hareketle gül ile ilgi kurulan şahısların tablosunu şu şekilde oluşturmak mümkündür:

Tablo 5: Klasik Türk Şiirinde (Gazellerde) Gülün Benzetildiği Şahıslar Tablosu

sevgili, âşık, asker, âşüfte, bahçıvan (bağbân), bâkire, çalgıcı, çocuk (tıfl), dadı, davacı, defterdâr, dost, deli, gelin (arûs), güvercin yetiştiricisi (kebûter-bâz), kızılbaş, rakip, şâir.

6.19. Maddî ve Manevî Hâller / Beşerî Hasletler

6.19.1. Arzu (Maksûd, Murâd, Ümîd)

Dîvân şiirinde gülün soyut olarak en çok ilişki kurulduğu kavramlardan biri de istikbâlden bahseden emel ve ümittir. Şâirler gül ile maksûd, emel, arzu, iştiyâk, murâd, ümîd kelimeleri arasında gülün bitkisel özelliklerinden de istifade ederek çeşitli hayaller kurmuşlar ve bunları şiirlerine başarılı bir şekilde aksettirmişlerdir:

Gülün arzu edilen, ulaşılmak istenen bir bitki olmasından hareket eden şâirler, ulaşmak istedikleri isteklerini güle benzetirler. Bunlardan biri olan Bâkî, dikenin acısına katlanmayan kişinin maksad gülüne ulaşamayacağını belirtir. Bu aynı zamanda hayatın kuralıdır. Herhangi bir arszuna ulaşmak isteyen kişi zorluklarla karşılaştığı zaman sabretmelidir, aksi takdirde maksadına ulaşamaz:

Gül-i maksûd ele getürmez o kim

Zahmet-i zahm-ı hâre katlanmaz

Bâkî, 200/3

Dikenin acısının verdiği zahmete katlanmayan kişi maksad gülünü elde edemez.

Hayretî, goncanın yavaş yavaş açılıp gül haline gelmesi ile bin nâz ile/zahmet ile sonuca ulaşan bir işe benzetir:

Cân gülşeninde açılıp ey dil gül-i murâd

Bin gunc ile o gonca-i handân kaçan gelür

Hayretî, 54/5

Ey gönül! Cân gülşeninde murâd gülü açılıp bin nâz ile o gonca-i handân gelir.

Neşâtî de diğer şâirler gibi arzu ile gül arasında ilişki kurmuştur:

Bî-tabî-i dimâğa sebep hep Neşâtîyâ

Bûy-ı zükâm-riz-i gül-i arzu mıdur

Neşâtî, 23/5

Ey Neşâtî! Aklın hakkınca kullanılamamasının sebebi arzu gülünün nezle eden kokusu mudur?

Fatîn, sevgilinin aşk bahçesinde bülbül gibi inlediğini ama o iştîyâk gülünün bir gonca gibi kalıp hala açılmadığını söyler:

Bülbül-âsâ gülşen-i aşkında zâr oldum Fatîn
Goncedir açılmadı hâlâ o verd-i iştîyâk

Fatîn, 72/6

Ey Fatîn! Bülbül gibi aşkının gülşeninde inledim (fakat) hâlâ o iştîyâk gülü gonca halinde, açılmadı.

Leylâ Hanım, gülşendeki bütün güllerin açıldığını hatta solma vaktinin geldiğini fakat kendi ümid gülünün hala açılmadığını söyler. Hatta o gülün açılması için ettiği figânları herkesin duyduğunu bir tek kendi sevdiğinin habersiz kaldığını belirtir. Böylece şâire, ümid gülü ile aslında sevgilisi arasında bir ilişki kurmuştur:

Gül-i ümmîdim açılmaz açıldı soldı hep güller
Bu gülşende figândan bî-haber ancak nigârımdır

Leylâ Hanım, 31/2

Güllerin hepsi açıldı ve soldu (bile) fakat (benim) ümid gülüm açılmadı. Bu gülşende figân(ım)dan habersiz olan sadece sevdiğim kaldı.

Güllerin, mayıs-haziran aylarında açıp, ortalama bir ay sonra solmaya başladıklarından ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Zâtî, aşağıdaki beyitte bu duruma telmihte bulunmakta ve ümid güllerinin solmaya başladığını belirtmektedir:

Zâtiyâ irüb temûz-ı hecr-i cânân günleri
Bâğ-ı âlemde ümîdüm güllerin soldurdılar

Zâtî, 231/5

Ey Zâtî! Cânândan ayrılığın temmûz günleri (de) geldi. (Artık) âlem bâğındaki (kavuşmak için beklediğim) ümid güllerim soldu.

6.19.2. Aşk

Dîvân şâirleri âşık oldukları güzellerin tasviri için gülün çeşitli özelliklerinden yararlanmışlardır. Dolayısıyla sevgili ile gül şâire aynı mesafededir. Aşağıdaki beytinde Nev'î, aşkın güllerinin solup, muhabbet kokusunun kalmadığını dolayısıyla bülbüllerin de nâlesinin kesildiğini söyler:

Soldı ışkun gülleri bûy-ı mahabbet kalmadı

Nâlesi bülbüllerün serd oldı hâlet kalmadı

Nev'î, 529/1

Mutasavvıf bir şâir olan Ümmî Sinân ise, aşkının gül olduğunu/gül için olduğunu söyler:

Ben gülem pür-hâr içinde bülbülüm aşkdur benüm

Bülbülem ağyâr içinde hem gülüm aşkdur benüm

Ümmî Sinan, 115/1

6.19.3. Bûse

Osmanzâde Tâib'e ait olan aşağıdaki beyitte gül budamaya telmih bulunmaktadır. Güller her zaman değil bazı dönemlerde budanır. Budama işini, gül fidanlarının gençleşmesi, tazelenmesi ve daha çok gül açması için yapılır. Şâir, sevgilinin öpücüğünün bir gül olduğunu, o gülün koparıldığında (Yani sevgiliden bir bûse alındığında) daha çok taze güller açacağını söylemiştir:

Koparsa bir gül-i bûsen ne tâze güller açar gör

O gülşenün dahi çeşm-i terinde jâlesi vardur

Osmanzâde Tâib, 35/3

6.19.4. Büyü / Sihar (Efsûn)

Gül ile arasında ilişki kurulan manevî hallerden biri de sihirdir. Eski zamanlarda daha yaygın olduğu bilinen sihir ve büyü yapmanın sonucu ortaya çıkan haller Dîvân şâirinin gözünden kaçmamıştır. Bilhassa büyü sonucu yakalanılan hastalık sebebiyle meydana gelen yüksek ateş en dikkat çekici husustur. Nedîm, aşağıdaki beytinde böyle bir ateşten bahseder. Sevgiliyi terleten nâzın büyülü gülüdür ki çene çukurunun bile gülsuyu kokması böyle bir sihrin alametidir:

Seni meğerki gül-efsûn-ı nâz terletmiş

Ki sîb-i gabgabın ey gonce-leb gül-âb kokar

Nedîm, 16/6

Bugün “gamze” olarak adlandırdığımız, genellikle gülme esnasında yanakta meydana gelen ve aslında yüzdeki kas eksikliği sebebiyle ortaya çıkan çukur, Zâtî’ye farklı hayaller çağrıştırmıştır. Şâirin muhayyilesine göre, sevgili güldüğü esnada oluşan çukura, sevgilinin teri dolmuştur. Bunu görenler ise, “gümüştten bir kadehin içine büyülü gül şarabı konmuş” demişlerdir:

Çukurlandı gülerken yanağın içre arak toldı

Görenler didiler sîmîn kadeh içre gül-efsûndur

Zâtî, 445/4

6.19.5. Emel Bağı

Emel, “ümit, umma, arzu, his” (Cûdî, 2006: 102; Devellioğlu, 2003: 217) gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Şâirler istikbalden beklentilerini gül veya gülşen ile tavsif etmişlerdir. Örnek olarak seçtiğimiz aşağıdaki beyitte Nedîm, emel gülşeninin bir rüzgâr ile bir gün tekrar canlanacağını, murad goncasının bir rüzgâr ile tekrar açacağını söylemiştir:

Bir gün nesîm-i feyz bulup gülşen-i emel

Gül-gonce-i murâd açılır rüzgâr ile

Nedîm, 138/6

6.19.6. Esrâr

Çalışmamızın ilgili bölümlerinde de bahsedildiği üzere, gonca kapalı şekli sebebi ile sır saklayan birine; gül ise açılmış hali ile sır tutamayan birine benzetilir. Aşağıdaki beyitteki tahayyül ise farklılık arzeder. Goncanın açılarak gül haline gelmesi, gülün, saklanan sırları artık öğrenmesi anlamına gelmektedir; artık gül sırlara vâkıftır. Nergis, Dîvân şiirinde genel olarak şekli itibariyle, göz ile gösterdiği benzerlik ve uyku verme özelliği sayesinde, sevgilinin mahmur ve baygın gözleri için benzetme unsuru olarak kullanılır (Sefercioğlu, 2001: 444).

Taşlıcalı Yahya, karşısındaki kişiye can gözünü açıp sırlara vâkıf olmasını, böylece gördüğü nur sebebiyle, nergis gibi körlüğün söz konusu olmayacağını söyler:

Aç ‘ayn-ı cânı gül gibi esrâra vâkıf ol
Nergis gibi bu bağda a’mâ görür mi nûr

T. Yahyâ, 129/3

“Bînî”, burun anlamına gelen Farsça bir isimdir (Kantar, 1998: 122). Nâbî, esrar gülünü koklamak için özel bir kuvvet gerektiğini, her burunun onu koklayamayacağını söyler. Dizenin devamında ise gönlün, yabancı gözlere karşı açmamış hatta kapanmış (der-beste) bir gül bahçesi olduğunu belirtir:

Şemme her bînîde yok kudret gül-i esrârını
Dîde-i bî-gânenen der-beste gülşendir gönül

Nâbî, 490/3

6.19.7. Huy (Ahlak / Hulk)

Huy, “tabiat, mizaç, ahlak, adet” anlamlarına gelen Farsça bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 387; Kantar, 1998: 270). Klasik şâirlerimiz sevgilinin her bir özelliğini güle benzetme gayretine girmişlerdir. Onlardan biri olan Nev’î, sevgilide birçok güzel huy olduğunu, bunların da bir gül demetine benzediğini; hatta gül demetinden bile daha üstün olduğunu dile getirmiş, soyut bir kavram olan huyu, somut bir nesne olan güle benzetmiştir:

Meh-pârelerin zülf-i perîşânına benzer
Mecmû'a-i hulkun gibi gül-deste bulunmaz

Nev'î, 176/3

6.19.8. İkbâl / Baht

Sevgiliye bir türlü kavuşamadıkları için kara bahtlı olan Dîvân şâirleri, gül ile baht arasında fazla ilişki kurmamışlardır. Taramalarımız sırasında gazellerde nadiren rastladığımız soyut kavramlardan biri olan baht, Neşâtî'nin aşağıdaki beytinde “perişân baht gülü” şeklinde kullanılmıştır:

Pejmürdedür hemîşe gül-i bahtumuz yine
Olsa çekide şam u seher şebnem-i neşat

Neşâtî, 64/4

Gece gündüz sevinç damlaları damlamış olsa da (bizim) bahtımızın gülü yine de perişân haldedir.

6.19.9. Sabır

Sabreden kişinin murâdına ereceğinden bahsedilen aşağıdaki beyitte Es'âd, sabır gülünün kokusu ile sabrını artıran kişinin dünya bahçesinde isteklerine kavuşacağını söyler:

Kâmını bûy-ı gül-i sabr ile pür-nûkhet iden
Es'adâ bâğçe-i dehrde nâ-kâm olmaz

Ş. Es'ad, 76/5

Ey Es'ad! Neşesini sabır gülünün kokusu ile kokulandıran kişi dünya bahçesinde bahtsız olmaz.

6.19.10. Tevâzu

Alçakgönüllülük anlamına gelen tevazu ile gül arasında da anlam ilişkisi kurulmuştur. Aşağıdaki beyitte Nâbî, gül fidanının öne doğru eğik durmasından hareketle gül fidanı ile tevazuyu ilişkilendirir. Beyitte geçen ser-efgende kelimesi,

“başını eğen, utanan, alçakgönüllü” anlamlarına gelen Farsça birleşik sıfattır (Devellioğlu, 2003: 941; Kanar, 1998: 354). Gülün şu cihânda mümtaz/seçkin olmasının sebebi bu tevazu halidir:

O tevâzû anı mümtâz-ı cihân itmişdür
Nahl-i gül bağda bî-hûde ser-efgende midir

Nâbî, 213/5

6.19.11. Tevekkül Bağı

Kelime anlamı olarak tevekkül, her türlü gerekli sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup işini Allah’a bırakma; kaderine razı olma (Ayverdi, 2011: 1250; Cûdî, 2006: 573; Devellioğlu, 2003: 1101) şeklinde açıklanır. Bu kelimeyi açıklayan birçok sözlük tevekkülün yanlış anlaşılması gerektiğini, tevekkülden maksadın esbâba teşebbüsü terk (Bkz: Cûdî, Nâcî) anlamına gelmediğini açıklama zorunluluğu hissetmiştir.

Aşağıdaki beyitte Yahyâ, peykânın açtığı yarayı tevekkül bağında açan güle benzetmiştir:

Oklarun peyk-i beşâretdür eyâ kaşı keman
Zahm-ı peykânun gül-i bâğ-ı tevekküldür bana

T. Yahyâ, 13/6

6.19.12. Visâl/Vuslat

Klasik şiir anlayışımızda gül, genel olarak sevgiliyi ifade etmek için kullanılınca sevgiliye kavuşma güllerinin olmaması düşünülemez bir hâl almaktadır. Bu sebeple şâirler, gül ile vuslat arasında çeşitli ilişkiler kurarlar. Bunlardan biri olan Şeyhülislâm Es’ad, gönülün, visâl gülünün kokusu ile bülbül gibi mest olacağını söyler. Hayâlî ise gönlüne, visâl güllerini toplamanın zamanının geldiğini hatırlatır:

Bir dil ki andelîb-i gülistân-ı kâm olur
Bûy-i gül-i visâl ile mest-i müdâm olur

Ş. Es’ad, 56/1

Bir gönül ki emel/zevk/neşe gülistânının bülbülü olur(sa) kavuşma gülünün kokusu ile sürekli mest olur.

Nigâr gülşen-i hüsn içre gül budağıdır

Visâli güllerini der gönül ki çağıdır

Hayâlî, 182/1

Resim gibi güzel olan sevgili güzellik bahçesi içindeki gül budağıdır. Ey gönül! Kavuşma güllerini topla ki (onları toplama) vaktidir.

VII. BÖLÜM: GÜL VE TABİAT

7.1. Gül-Kozmik Âlem

Eski inanışa gören dünya âlemin merkezidir. Âlemi meydana getiren varlıklar, ulvî ve süflî varlıklar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dünyayı çevrelediği kabul edilen ulvî varlıklar dokuza ayrılmış ve her birinin bir felekte bulunduğu kabul edilmiştir. Bu sıralama şöyledir:

1. Kat: Kamer (Ay)
2. Kat: Utarit (Merkür)
3. Kat: Zühre (Venüs)
4. Kat: Şems (Güneş)
5. Kat: Mirrih (Mars)
6. Kat: Zuhâl (Satürn)
7. Kat: Müşteri (Jüpiter)
8. Kat: Burûc (Burçlar)
9. Kat: Atlas

Süflî varlıklar ise dört tanedir. Bunlar,

1. Toprak
2. Su
3. Hava
4. Ateş'tir. (Pala; 2005: 149-150; Sefercioğlu, 2001: 345).

Bu dört süflî varlıktan toprak merkezî noktayı oluşturur, ateş ise ulvî varlıklardan Kamer ile ilgilidir. Atlas feleği, diğer feleklerden farklı olarak doğudan batıya doğru döner. Feleklerin hepsi şeffaf cisimlerdir, görünmezler ve her birinin hareket hızı farklıdır. Yıldızlar ise parlak cisimlerdir. Filozofların göre ulvî dedikleri mücerret varlıklar, şeriât sahiplerine göre semânın melekleridir (Sefercioğlu, 2001: 345).

Dîvân şâirleri gene olarak felekten şikâyet ederler. Bunun sebebi 9. katta bulunan “Felekler Feleği” de denilen “Atlas” sebebiyledir. Bu felek diğer bütün feleklerin batıdan doğuya olan tabii dönüşlerini, kendi dönüşüyle doğudan batıya zorlar ve böylece onları kendi tabii hallerinde ve seyirlerinde bırakmamış olur. Bu, sanki aşığın

normal gidebilecek olan talihine bir müdahale ve onu tersine çevirme olarak kabul edilmiştir. Dîvân şâirlerinin felekten şikâyetlerinin asıl sebebi budur (Tolasa, 2001: 402; Gibb, 1999: 49).

Kozmik âlem ile gül ilişkisine bakıldığında, dünya, güneş gibi gezegenlerin; mevsimlerin, dört unsurun, ömür gibi kavramların çeşitli yönlerden gül ile birlikte anıldığı görülmüştür.

7.1.1. Ay (Kamer, Mâh / Meh)

Gül ile ay arasındaki kurulan benzerlik ilişkisinin en büyük nedeni ayın parlaklığıdır. Sevgilinin yüzünün kimi zaman aya, güneşe kimi zaman da güle benzetilmesi gül-güneş-ay-rûy arasında çeşitli teşbihlerin oluşturulduğu beyitlerin vücuda çıkmasına neden olmuştur. Fakat şâirlerin hayal güçlerine sınır koymanın imkânı yoktur. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi bir kelime birden çok anlama gelebilecek şekilde kullanılmış ve Dîvân şiirine yeni manalar katılmıştır.

Nev'î, aslında Tunca Nehri üzerine yansıyan ayın görüntüsünü aşağıdaki beyte, tabiri caizse, yansıtmıştır. Fakat “mâh” kelimesinin gerçek anlamıyla değil de sevgilinin istiâresi olarak kullanıldığı düşünülürse, soyunup nehre girmiş, yıkanan bir güzelden bahsedildiği düşünülebilir. Hele ki dikenleri rakip olarak kabul edersek, o güzeli kimlerin soyup nehre bıraktığı farklı bir açıdan ele alınmış olur. Şâirin, ayı, güle benzettiği kabul edilirse bu defa da karşımıza “dikensiz gül” mazmunu çıkar. Böyle bir manzaranın gerçeği bir yana hayâli bile bülbülleri nâlân etmeye yeterlidir:

O mâhı harlar gül gibi soymuş Tunca'ya koymuş

Hayâli gülşeninde andelîb-i cân u dil nâlân

Nev'î, 342/4

Zâtî ise ayı ve güneşi, sevgilinin aşk bığının güzellik bahçesinde açan iki güle benzetir. Felek ise kendi kendine dönen, ehemmiyetsiz bir dolaptır:

İki güldür ay u gün gülzâr-ı hüsnünden senün

Bâğ-ı ışkunda felek dolâb-ı bî-mikdârdur

Zâtî, 221/2

Nef'î, aşağıdaki beytinde, baharın gelmesiyle çiçeklerin açıp her tarafı şenlendirmesinden bahseder. Sanki nergisler yeryüzünün yıldızları olmuş, gül ise parlak bir aya dönmüştür. Bu haliyle bahar yeryüzünü, gökyüzüne benzetmiştir:

Serâpâ nerkis encüm gül meh-i tâbâne dönmüşdür

Bahârın sun'ını gör kim zemîni âsmân eyler

Nef'î, 33/5

7.1.2. Dünya

Dünya, büyük âlemdaki yaşanabilecek tek gezegendir ve kâinâtın merkezidir. Bütün felekler onun etrafında döner. Dünya bir imtihan yeri olduğı için insana neşe veren ya da onu üzen olaylar yaşanır. Sürekli ayrılık veya aşk acısıyla ıztırap çeken şâirler, dünyanın hep kötü yüzünü gördüklerini iddia ederler. Âşıklara burada rahat yoktur.

Avnî, aşağıdaki beytinde dünyayı güle benzetmiştir. O, dünyada rahat kokusu diye bir şeyin olmadığını, ne zaman rahata erilmeye yaklaşılsa hemen dertlerin geldiğini söyler:

Gül-i dünyâda yokdur bûy-i rahat

Hemân Avnî irişür derd-i serler

Avnî, 15/7

Şeyhülislâm İşhâk da Avnî ile benzer bir düşünce içindedir. Ona göre bu iki üç günlük dünya gülünü koklamaya, boş yere nezle olmaya/sıkıntı çekmeye hiç gerek yoktur:

Gül-i dehri dü se rûz itmek için istişmâm

Gam-ı bî-hûdesini çekme zükâm-ı ta'âbın

Ş. İşhâk, 95/3

7.1.3. Gölge

Gül ile arasında ilgi kurulan başka bir kavram da gölgedir. Gâlib, somut bir durum olan gülün gölgesini, soyut bir kavram olan sevdâ bağındaki kara(n)lığa benzetmiştir:

Sad-hezârân andelîb-i kuds eder perverde-dil

Tâ sevâd-ı bâğ-ı sevdâ sâye-i güldür bana

L. Gâlib, 7/4

Terbiye edilmiş gönül, binlerce kutsal bülbüle çevirir. (O) sevdâ bağındaki karaltı ise benim için gülün gölgesidir.

7.1.4. Güneş (Hûrşîd)

Dîvân şiirinde kozmik unsurlar içinde gülün en çok benzetildiği gök cisimlerinden biri de güneştir. Güneşin tek olması, en parlak gök cismi olması bunda etkili olan faktörlerdir. “Âfitâb, hurşîd, mihr ve şems” (Cûdî, 2006: 496; Sâmî, 2010: 403; Pala, 2005: 176) isimleriyle de anılan güneş 4. kat felektedir ve Dîvân şiirindeki genel kullanımına bakıldığında gök cisimlerinin sultânı kabul edilir.

Aşağıdaki beyitlerde Leskofçalı Gâlib gülü güneşe benzetmiştir:

Hoşâ gülzâr-ı feyz-i aşk kim yek-reng olur onda

Gül-i hurşîd-i mahşer lâle-i sahrâ-yı istiğnâ

L. Gâlib, 3/2

Mahşer güneşinin gülü ile istiğnâ sahrâsının lâlesi aşk feyzinin gülbahçesinde tek renk olur.

Rind-i aşkız biz gül-i hurşîddir peymânemiz

Reşk-i firdevs-i İrem'dir kûşe-i meyhânemiz

L. Gâlib, 55/1

Biz aşkın rindiyiz, kadehimiz ise güneş gülüdür. Meyhâne köşemiz, İrem cennetini kısıktırır.

Fehîm-i Kadîm'e ait olan aşağıdaki beyitlerde ise gül, lâle, sevgilinin yüzü ve güneşin parlaklığı arasında ilişki kurulmuştur. Şâir ilk beyitte, aya benzettiği lâle ve güneşe benzettiği gülün pejmürde olmasından elem duymayacağını çünkü alnı ay gibi parlayan kendisi güneş gibi olan sevgilisinin ter ü tâze olduğunu söyler. İkinci beyitte ise, gülün yüzünden örtüyü kaldırdığı için güneşin utancından kızardığını belirtir:

Lâle-i mâh u gül-i mihr olsa pejmürde n'ola

Hamdülillah âfitâb-ı meh-cebînüm tâzedür

Fehîm, 94/2

Rûyından eyleyüp yine ref'-i nikâb gül

Hurşîde verdi mâye-i reng-i hicâb gül

Fehîm, 195/1

Zâtî ise güneşin, Hakk'ın güzellik bağından koparıp dünyaya sunduğu bir gül olduğu hayalini kurar:

Bâğ-ı hüsnünden koparmış çarha sunmuş lutf-ı Hak

Âfitâb-ı âlem-ârâ bir gül-i nesrîn imiş

Zâtî, 593/2

7.1.5. Nehir (Cûybâr)

Güllerin büyüyüp açabilmesi için susuz kalmaması; ihtiyacı zamanında su bulunması gerekir. Bu sebeple genelde gül bahçeleri kurak olmayan, sulaması rahat olan alanlarda oluşturulur. Klasik bahçeciliğimizde, genellikle bahçelerin içinden ya da çevresinden geçen su arkları mevcuttur. Yahyâ, aşağıdaki beytinde, gül bahçesinin (gülzâr ve gülşenin sadece gül bahçesi anlamında değil, umumi olarak bir bahçe anlamında da kullanıldığı unutulmamalıdır) etrafını dolaşan bir su arkından/nehirden bahseder. Etrafında bol su alan bir bahçenin her bir köşesi revnektârdır. Nehrin bahçenin etrafını dolaşmasının sebebi sanki yârâna bahçeyi gezdirmektir:

Tolanur gülzârun etrafını Yahyâ cûybâr
Gûşe gûşe gülşeni yârâna seyrân itdürür

Ş. Yahyâ, 62/7

7.1.6. Şafak

Şafak, bilindiği üzere “güneş batınca ufukta görülen kızılık” ya da “güneş doğmadan ufukta görülen aydınlık”tır (Ayverdi, 2011: 1148; TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1841). Dîvân şiirinde, sevdiğine kavuşamayan âşığın sabahlara kadar çektiği âhlar sonucu gökyüzünün kızarması mefhumuna sıkça rastlanır. Fakat şafak ile gül arasındaki bağlantıya bakıldığında rengin ön planda olduğu görülür.

Leskofçalı Gâlib’ten örnek olarak alınan aşağıdaki beyitte şâir, gökyüzünü kişileştirmiş ve hüsn-i talil yoluyla gökyüzünü, utancından yüzü kızaran birine benzetmiştir:

Değil reng-i şafak Gâlib görünce mihr-i âsârım
Kararmış şerm ile rûyi sipihrin gül gül olmuştur

L. Gâlib, 35/7

Ey Gâlib! (O) gördüğün şafağın rengi değil! Gökyüzü (benim) eserlerimin güneşini görünce önce kararmış, sonra utancından (kızarıp) gül gül olmuştur.

Bâkî, şafak vaktindeki kızılık, gülün kızılığı ve kendi çehresi arasında bir ilişki kurmuştur. Eğer felek şâire bir sevgili nasip etseydi onun da çehresi gül renkli şafak gibi olurdu:

Gül-gûn olurdu çihre-i Bâkî şafak gibi
Devrân sunaydı destine bir câm-ı zer-nigâr

Bâkî, 160/5

7.1.7. Yıldız (Kevkeb)

Geceleri gökyüzünü süsleyen yıldızlar Dîvân şâirleri tarafından gerçek anlamlarının yanı sıra mecâzî olarak “baht, talih” anlamlarında da kullanılır.

Yıldızların, insanların hali ve istikbali ile ilgili etkili oldukları inancı vardır. Bununla meşgul olanlara “müneccim” denir.

Yıldız ile gül arasında kurulan ilişkilerde ise çoğunlukla parlaklık ve renk unsurları ön plandadır. Gülün rengi ile yıldızların rengi ve parlaklığı arasında kurulan ilişkiyi, aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür.

Taşlıcalı Yahyâ’nın beytinde geçen “Keyvân” kelimesi, Farsça bir isim olup “Zuhal/Satürn” gezegeninin unvanıdır (Devellioğlu, 2003: 514; M. Âsım Efendi, 2009: 443). Şâir, gökyüzünü yeşil bir bahçeye; yıldızları ise kırmızı güllere benzetir:

Ey güneş germ olma var eyvân-ı Keyvânun safla
Gök yüzi rûy-ı çemen encüm kızıl güldür bana

T. Yahyâ, 13/2

Ey güneş! Sıcak olma, git Zuhal köşkünde dur! Bana gökyüzü yeşillik; yıldızlar ise kızıl güldür.

Leskofçalı Gâlib ise, mehtap vaktinde, yani ay ışığının yeryüzüne en parlak şekilde yansıdığı bir zamanda gülleri görmüş ve bu gülleri parlaklığı, güzelliği, letafeti sebebiyle yıldızlara benzetmiştir. Hatta şâirin muhayyilesine göre yeryüzü böyle güzel yıldızlara sahip olduğu için gökyüzüne karşı övünür:

Âsumâna nâz eder feyz-i letâfetten zemin

Her gülü bir necm-i garrâdır şeb-i mehtâbda

L. Gâlib, 107/7

Zemin, letâfetin feyzi sebebiyle gökyüzüne naz eder. (Çünkü o zeminin) mehtap gecesinde her gülü parlak bir yıldızdır.

Zâtî’nin aşağıdaki beytinde geçen “Pervîn”, ülker yıldızının diğer adıdır (Devellioğlu, 2003: 862; Kanar, 1998: 137). Şâir, nevrûz ile bahçelerin yeşillenmiş halini gökyüzündeki yıldızlara, tabiri caizse, güneş sistemine benzetir. Hatta şebnem sayesinde sabah açan güller, ülker yıldızına benzemiştir:

Seyyâre olun eyledi nevrûz yeri gök
Şebnem seherî gülleri itdi yine Pervîn

Zâtî, 1174/5

7.2. Gül-Zamanla İlgili Mefhumlar

7.2.1. Mevsim (Fasl-ı Gül / Mevsim-i Gül)

Dîvân şiirinde, mevsimlerin içinde ilkbaharın yeri her zaman diğerlerinden daha farklı bir öneme haizdir. Bahar mevsiminde havalar ısınır, canlılar tekrar dirilir, uzun süren kış geceleri yerini uzun süren gündüzlere bırakır ve en önemlisi de çiçeklerin sultânı olan gül açar. Bu kullanım tevriyeli olarak sevgilinin de dışarı çıkması anlamına gelir.

Çiçeklerin açması başka bir güzelliğin daha habercisidir ki, gül bahçelerinde işret meclisleri kurulacak, yârânla tatlı sohbetler yapılacak, işrete tevbe edenler pişman olacak ve yapılan tövbeler bozulacaktır. Şarap içen insanlar bir süre sonra yaptıklarından pişman olup şarap içememeye tevbe ederler (Bahadır, 2013: 323). Fakat bazı şâirler bu duruma kelime oyunları ile farklı bir boyut kazandırır. Bâkî'nin şu beyti güzel bir örnektir:

Bâkîyi mey-i nâba yemîn itdi demişler
Gül gibi ele sâgar alup içmez ol andı

Bâkî, 524/5

Bâkî saf şarap içme(me)ye yemin etti demişler. O, eline gül gibi kadehi alır ama o andı içmez(o yemini etmez).

Fuzûlî gönlüne seslenir ve der ki: “Sen mey içmeyi bıraktın ama gül vakti geldiğinde elbette pişman olacaksın!”:

Terk-i mey ettin ey gönül eyyâm-ı gül gelir
Elbette bu işin çekilir bir nedâmeti

Fuzûlî, 301/2

Ahmet Paşa da sevgilinin yanağını gül mevsimine benzetir ve gül mevsiminde içmemek için kimsenin sabredemeyeceğini söyler:

Devr-i ruhında nola içerse ciğer kanın

Gül mevsiminde içmemeğe kimde var sabr

Ahmet Paşa, 71/3

Fakat Ahmet Paşa'nın sözünü yalanlayan, sabredip tevbesini bozmayanlar da vardır. Şeyhülislâm Yahyâ, anlaşıldığına göre tevbe edip, gül mevsimi geldiği halde tevbesini bozmayanlardandır. O, kendine seslenir ve biraz da sitem eder. Şâir, çok güzel bir zaman dilimi olan gül vaktinde olduğunu, gül yanaklı sâkilerin bulunduğunu, gül gibi latif bir yaratılış olduğunu ve buna rağmen kendisinin gül renkli meyden uzak durmasının garip olduğunu söyler:

Vakt-i gül sâkî-i gül-ruh gül gibi tab'-ı latîf

Senden ey Yahyâ mey-i gül-gûna istiğnâ aceb

Ş. Yahyâ, 16/5

Aynı şâir başka bir beytinde gül mevsiminin bol yağışlı bir dönem olduğundan bahseder. Şâir, kendi gözyaşlarını fırtına eşliğinde yağın yağmura benzetir. Çünkü sevgilinin yüzü bir gül bahçesi yanakları ise lâledir. ve mevsimi geldiği için lâle yanakları açmıştır. Sevgilinin lâle yanaklarını gören âşık dayanamaz ve âh ederek ağlamaya başlar:

Lâle haddin göricek âh edüben ağladığım

Bu ki gül mevsimidir bâd ile bârân dökülür

Ahmet Paşa, 72/5

Taşlıcalı Yahyâ, Ahmet Paşa'nın dediklerini desteklemekte, âdetâ döktüğü gözyaşına hak vermektedir. Çünkü O'na göre, âşıkların sevgililerine karşı ağlamaları, gül vaktinde yağmurun yağması gibidir ve bu vakitte yağın yağmur insana leziz gelir. Nisan yağmurlarının faydalı olduğu bilinen bir gerçektir:

Yâra karşı ağlaşırsa yaraşur üftâdeler

Vakt-i gülde cân-ı insana gelür bârân leziz

T. Yahyâ, 55/4

Fatih Sultân Mehmet, gülü veya gülbahçesini sevgilinin yüzüne benzetmenin doğru olmadığını çünkü gül mevsimin bir aya kalmadan geçip gittiğini söyler. Hâlbuki onun sevdiği güzelin güzelliği bâkîdir:

Avnî yüzüne gül ü gülzârı niçe benzede

Vakt-i gül bir aya varmaz ey gül-i ra'nâ geçer

Avnî, 19/5

Fatih başka bir beytinde, sevgilinin yanağının güzelliğinin öne çıktığı bir zamanda sevgilinin köyüne gitmenin garip karşılanmaması gerektiğini çünkü gönül ehlinin gül mevsiminde gülzâra gittiğini söyler. Böylece sevgilinin yanağını gül bahçesine benzetir:

Kûyına azm eylesem devr-i ruhında yok aceb

Ehl-i diller mevsim-i gülde ider gülzâra meyl

Avnî, 46/2

Dîvân şiirinin önemli kadın şâirlerinden olan Mihrî Hâtun, gül mevsiminde gülşene gidip içmek ve eğlenmek gerektiğini söyler. Hatta orada, elinde deste deste gül tutan güzelleri görmek de mümkündür:

Gül mevsiminde gülşene gel 'ayş u nûş kıl

Destinde deste deste tutar her nigâr gül

Mihrî H. 96/4

Hayretî, gönlüne seslenerek, önceki örneklerde bulunan şâirlerimizin isteklerinden daha farklı bir istekte bulunur: Delilik! (Anadolu'da bahar mevsiminde deliliklerin arttığı inancının bulunduğunu hatırlatmak isteriz). O, gül mevsiminin delilik mevsimi olduğunu söyler ve gönlünden, ten cübbesini gülün açıldığında yapraklarını yırttığı gibi yırtmasını ister:

Fasl-ı güldür gül gibi çâk eyle gel ten cübbesin

Mevsîm-i dîvânelikdür pîrehenden geç gönül

Hayretî, 257/2

“Aşk ve ızdırıp şâiri” olan Fuzûlî, bu unvanını aşağıdaki beyitlerinde kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. O, ilk beyitte, gül mevsimi geldi diye bahçelere gitmenin ona bir şey katmayacağını, zaten içmek için gönlünün kanlı suyundan oluşmuş sâfi bir şarabı olduğunu belirtir. İkinci beyitte ise, gül mevsiminin ona daha çok acı çektirdiğini söyler. O, bülbüle siteme eder ve kendisinin daha fazla acı çektiğini dile getirir:

Ger Fuzûlî meyl-i gülzâr etse fasl-ı gül n’ola

Ayş için hûn-âbe-i dilden şarâb-ı nâbı var

Fuzûlî, 74/7

Fuzûlî, gül zamanında gül bahçesine meyl etse n’ola! (Onun) içmek/eğlenmek için gönlün kanlı suyundan saf/hâlis bir şarabı vardır.

Senden ey bülbül füzûndur bende mihnet fasl-ı gül

Sensin ü bin tâze gül hâlâ ben ü bin tâze dâğ

Fuzûlî, 145/3

Ey bülbül! Gül mevsiminde bende ortaya çıkan sıkıntı seninkinden fazladır. Çünkü senin bin tane taze gülün var benim ise hâlâ bin tane taze yaram var.

Bâkî aşağıdaki beytinde, bahar mevsimi ile bayramın aynı tarihlere denk geldiğini söyler ve bunları birbiriyle sohbet eden, birbirini seven iki dilbere benzetir:

Mevsim-i gül ’îd ile yâr u musâhib düşdiler

Bir birine iki dil-berdür mahabbet gösterür

Bâkî, 51/2

Nedîm, sevgilisine seslenerek gül mevsimi geldiğini, artık onun da açılması gerektiğini söyler. O açılırsa eğer, bakış elleri, gül bahçesi gibi olan sînesinin üzerindeki yaseminleri toplayacaktır:

Fasl-ı güldür gül açıl lâyık mıdır dest-i nigâh
Gül-zemîn-i sînen üzre yâsemen-çîn olmaya

Nedîm, 142/6

Nâil-i Kadîm ise gül mevsimine ihtiyacı olmadığını belirtir. Onun sînesi muhabbetin gülbahçesidir; o bahçedeki bülbülün vazifesini ise nâleleri yapar. Gönlündeki yaraların parladığı/kanamaya başladığı zaman ise şâir için gül vaktidir:

Sîne gülzâr-ı mahabbet nâle bülbüldür bana
Vakt-i dâğ-efrûzî-i dil mevsim-i güldür bana

Nâilî-i Kadîm, 6/1

Gül mevsimine farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Yenişehirli Avnî, omzundaki kana bulaşmış kefenin vücudundaki yaralarından bir parça olduğunu söyler. O, kıyâmetin güçlüklerle dolu gününün, kendisi için gül mevsimi olduğunu belirtir:

Lahte-rîz-i dâğ olup dûşumdaki hûnîn-kefen
Rûz-ı pür-havl-i kıyâmet mevsim-i güldür bana

Yenişehirli Avnî, 3/4

Nevres-i Kadîm, aşağıdaki beytinde zamandan şikayetçidir. Günümüzde bile hemen her kuşak, kendinden sonra gelen kuşağı beğenmediği gibi o da ilkbaharda yeni yeni açmaya başlayan çiçeklerden, meydana çıkan bahçelerden memnun değildir. Bir sorun olduğunu söyleyip gülünde koku bülbülünde eski hâlet olmadığından şikâyet eder:

Bu nev-bahâr çemenlerde bir alâmet var
Ne gülde bûy u ne bülbülde eski hâlet var

Nevres-i Kadîm, 34/1

7.2.2. Nevrûz

Farsça birleşik bir isim olan nevrûzun kelime anlamı “yeni gün”dür (Devellioğlu, 2003: 830; Kanar, 1998: 664). Bugün, güneşin koç burcuna girdiği gün olup rûmî martın dokuzuna rastlar, ilkbahar başlangıcı ve Celâlî takvimine göre yılbaşısıdır¹⁴⁷ (Devellioğlu, 2003: 830). Bu tarih 21 Mart’a denk gelir ve baharın başlangıcı kabul edildiği için “Nevrûz Bayramı” olarak da isimlendirilir (Kanar, 1998: 664). Nevrûz, İranlıların büyük bayramı olarak bugün de kutlanır (Sarıçiçek, 2007: 230). İran’da nevrûz bayramlarında yüze gül atılır (Çetindaş, 2013: 14). Halka, çeşitli bitkilerin karışımından yapılan nevrûziyye macunları dağıtılır.¹⁴⁸

Kardelen veya Nevrûz çiçeği bitki âleminde Nevrûzun sembolü olarak bilinir. Kardelengiller familyasından olup, diğer adı “Hatice Gülü” (Galathus) olan ve “Nevrûz Gülü” olarak bilinen bir de çiçek türü vardır (Nerimanoğlu-Muhammetoğlu, 2004: 155). Çok eski zamanlardan beri şiirlerde bu gülün adına rastlanır. Hatâyî ve Şehriyâr’ın dizeleri buna örnek olması bakımından aşağıya derc edilmiştir:

Nev-rûz gûlinün açık dehânı

Murg anda hezâr okur zebânı

Hatâyî¹⁴⁹

Bayram yeli çardahları yıhanda

Novruz gûli, gar çiçeği çıhanda

Ag bulutlar köyneklerin sıkanda

Bizden de bir yâd eleyen sag olsun

Derdlerimiz koy dikkelsün dağ olsun

Şehriyâr¹⁵⁰

¹⁴⁷ “Selçuklu döneminde Vezir Nizâmülmülk tarafından hazırlatılıp Sultân Melikşâh’a sunulan takvimde 21 Mart yılbaşısıdır. Takvîm-i Celâlî veya Takvîm-i Sultânî diye bilinen takvimde 21 Martın yılbaşı oluşunun sebebi Türklerin nevrûzu bir bayram olarak kutlama geleneğidir. Eski Türklerce kullanılan On İki Hayvanlı Türk Takviminde de nevrûz yılbaşısıdır.” (Karaköse, 2008: 172). Büyük Selçuklu Devleti’nin bayrağı ve Osmanlı Devleti’nin sancak ve tuğları sarı, kırmızı, yeşil renklerden oluşmaktadır. Bu renkler hareketi, coşkuyu ve hürriyeti temsil ettiğinden nevrûz, kültürümüzde hareket günü, istiklâl günü anlamına gelir.

¹⁴⁸ Nevrûz ve nevrûziyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Bayak, 2007, c. 14: 62; Gündüz, 2007, c. 14: 60-61; Karaköse, 2008: 171-187; M. Âsım Efendi, 2009: 558; Onay, 2009: 354-355; Pakalın, 2004, c. 2: 686-689; Pala, 2005: 357-358; R. Levy, 1964, c. 9: 233-234; Sarıçiçek, 2007: 229-239.

¹⁴⁹ Temizkan, 2007: 320’den naklen Azizaga Memmedov, *Şah İsmail Hataî-Eserleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1966, C. 1, s. 428.

Nevrûz aynı zamanda, tabiatın canlanmasıyla, bir kış boyu kapalı alanlara mahkûm olan insanların dışarı çıkması anlamına gelir. Seyrangâhlar, tabii ki gülistânlardır. Uzun zamandır yüzüne hasret kalınan sevgililer buralara gelir. Bülbüller ötmeye başlar. Mezâkî, aşağıdaki beytinde, nevrûzun gelmesiyle artık güllerin açtığını, bülbüllerin ötmeye başladığını söyler. Ayrıca güllerin açma zamanının nevrûza denk geldiğini de bildirir:

Geldi nevrûz gülün fasl-ı bahârın görelüm

Güllerin seyr idelüm bülbül-i zârın görelüm

Mezâkî, 312/1

Nevrûz geldi, gülün, bahar zamanını görelim. (Bu zamanın) güllerini seyr edelim, inleyen bülbülünü görelim.

Fuzûlî de Mezâkî ile aynı şekilde, güllerin yılda bir defa açtığını, o güne de nevrûz denildiğini belirtir:

Her gün açar gönlümü zevk-i visâlin yenleden

Gerçi güller açmağa her yılda bir nevrûz olur

Fuzûlî, 97/1

Güllerin yılda bir açtığı zaman nevrûz olur ama sana kavuşma zevki gönlümü her gün açar.

Güllerin nevrûz zamanlarında açması mecâzî olarak, sevgilinin bu vakitlerde gezintiye çıkmasını ifade etmek için de kullanılır. Nefî, aşağıdaki beytinde, bir güzelin yaptığı cilve ve naza dayanabileceksen nevrûz zamanında seyre çık, der:

¹⁵⁰ Temizkan, 2007: 320'den naklen Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 1.

Ayrıca, Azerbaycan Sahası, Türkmenistan Sahası, Çağatay-Özbek Sahası, Doğu Türkistan (Uygur) Sahası, Tataristan-Kırım Sahası ve Anadolu Sahası başlıkları altında bazı şâirlerin nevrûz konulu şiirleri hakkında bilgi için bkz: Temizkan, 2007: 317-333.

Var ise ger şîve-i reftâr-ı yâra tâkatin
Seyre çık bir serv-i gül-ruhsâr ile nevrûzda

Nef'î, 120/2

Eğer yârin yürüyüşündeki cilveye (kapılmamaya) tâkatin varsa nevrûzda gül yanaklı bir servi ile seyre çık.

Dîvân şiirinde, bahar zamanının sabah vakitlerinde esen “saba rüzgârı” bir postacı görevinde, âşıklara sevgiliden haber verir ya da sevgilinin kokusunu âşığa taşır. Figânî’nin aşağıdaki beytinde gül şâhına cennetteki gül bahçelerinin haberi verilir. Haberi veren açıkça belirtilmese de saba rüzgârı olduğu tahmin edilebilir. Gül şâhı bu haberi alınca nevrûzun da haberi olur ve bir an önce gelmek için rüzgâr gibi hızlanır. Beyitte de görüldüğü üzere güllerin açması ile nevrûzun gelmesi birbiriyle bağlantılıdır:

Virdi şâh-ı güle gülzâr-ı cinânun haberin
Oldı bâd-ı seherî gibi sebük-pâ nevrûz

Figânî, 37/2

Cennetteki gül bahçelerinin haberini gül şâhına (dalına) verince, nevrûz, sabah rüzgârı gibi hızlandı (hızlıca geldi).

Şâh kelimesi kimi zaman “dal” kimi zaman ise “sultân” anlamında kullanılmakta, bazı beyitlerde ise her iki anlama da gelebilecek şekilde yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte nevrûz kişileştirilerek sultâna benzetilmiş ve sultânın gezintiye gelmesiyle güllerin gümüş kaplarda güllaç getirdikleri söylenmiştir. Bu beyit, döneme ait nevrûzda güllaç dağıtmak gibi bir âdeti yansıtıyor olabileceğinden ayrı bir öneme de haizdir:

Nevrûz şâhı gülşene geldi teferrüce
Güller gümüş sahanlar ile çekdiler gülâc

Behîştî, 68/2

Nevrûz şâhı gülşene gezintiye gelince güller gümüş sahanlar ile gülaç getirdiler.

Mezâkî de benzer bir hayal ile nevrûzu sultâna; sultanın meclisini süsleyen kadehi güle, meyi jâleye, goncayı ise şarap kadehine benzetmiştir:

Meclis-i sultân-ı nevrûzı yine zeyn itmeğe

Gül kadehdür jâle mey gonca kedû-yı nev-bahâr

Mezâkî, 148/7

Nevrûz sultânının meclisini süslemek için gül kadeh, jâle mey, gonca ise yeni baharın şarap kadehi oldu.

Ahmet Paşa, nevrûzu eğlence günü olarak vassfeder. Bu günde kurulan meclisin hizmetçisi rüzgârdır ve gül serper:

Ayş nevrûzunda gül-bîz olmadan ferrâş-ı bâd

Bâdeden cân bezmine berg-i gül-i handân yağar

Ahmet Paşa, 35/3

Eğlence nevrûzunda (gününde) rüzgâr hizmetçisi gül serpmeyen, bâdeden cân meclisine gül-i hândân yaprağı yağar.

Bir başka açıdan bakıldığında nevrûz, Türk müziğinde önemli bir yeri olan makamın adıdır. Bu konuda Karaköse şunları söyler:

“Türk musikisinde uzun süre kullanılmış ve birçok mürekkep şekli bulunan bir şed makamın adıdır. Maalesef, güümüze bu makamda bir beste ulaşmamıştır. Ancak, edebiyatımızdaki işleniş şekline bakarak bu makamın çok yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Nevrûz makamı, mürekkep şekilleriyle terkip veya diğer makamlarla mütenasip

olarak kullanılmıştır. Nevrûzda, bülbülün ötüşü de nevrûz makamıdır.”
(2008: 183).¹⁵¹

“Nevrûz-nevâ”, “Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımızda örneği kalmayan” bir makamdır (Devellioğlu, 2003: 831). Bu makamın II. Murad (1421/1451) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Karaköse, 2008: 186). Bâkî aşağıdaki beyitte bu makama telmihte bulunur. O, bülbülün, gül şâhının huzurunda nevrûz makamından başlayıp güzel bir gazel oluşturduğunu söyler. Şâir aslında, padişahın da hazır bulunduğu bir mecliste, bir şâirin güzel bir gazel oluşturduğunu îmâ eder. Bunun yanı sıra beyitten, bülbülün güzel ötüşüne nevrûzun gelmesiyle başladığını çıkarmak da mümkündür. Şâir, beytini, her iki anlama gelebilecek şekilde oluşturmuştur:

Başladı gülşende mürğ-i hoş-nevâ nev-rûzdan

Şâh-ı gül bezminde taksîm itdi bir garrâ gazel

Bâkî, 310/2

“Nevrûz-ı uşşâk” da yine “Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımızda örneği kalmayan” bir makamdır (Devellioğlu, 2003: 831). Nevrûz ve uşşâk kelimeleri bağımsız düşünülürse her ikise de ayrı makamlardır. Yahyâ, bülbüllerin nağmesinin gonca çocuğunu açmadığını çünkü onun küçüklüğü sebebiyle nevrûzdan da âşıklardan da habersiz olduğunu söyler. Aynı zamanda tevriye ile “uşşâk” ve “nevrûz” makamlarını bilmediği de söylenir:

Gonca tıflın açmadı Yahyâ hezârun nağmesi

Bî-haberdır dahı ol uşşâkdan nev-rûzdan

Ş. Yahyâ, 277/5

7.2.3. Ömür

Güllerin ömürlerinin hep kısa olduğu bilinir. Fakat bu kısalık, birçok türünün sadece birkaç aylık bir dönemde açıp, tekrar solmasından dolayıdır.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Karaköse, 2008: 171-187.

Kenber'e göre güllerin çoğu uzun zaman yaşarlar. Hatta eserinde Almanya'da 1000 yaşını geçmiş, Hollanda'da birkaç yüzyıldır yaşayan gül ağaçlarının varlığından bahseder (Kenber, bty: 94).

Dîvân şâirlerinin üzerinde durduğu nokta, güllerin açtıktan kısa bir süre sonra solması, yapraklarının dökülmesi ve kurumasıdır. Yunus Emre bu çerçevede ömür gülünün kurummasından bahseder:

İncidesin âh ideler ömrin gülün kurıdalar

Gözsüz olasın yideler tâ bilesin dervîşleri

Y. Emre, 374/5

Mihri Hâtun, bülbülün tembellik yaptığını, goncaya karşı ötmediğini söyleyerek ona sitem eder. Çünkü bülbül/âşık gülün/sevgilinin değerini bilmez, elini çabuk tutmazsa o gül gider:

Gülsitânında bugün ol goncanun feryâd kıl

Yohsa yarın gül gider kalursın ey miskîn hezâr

Mihri H. 43/4

Ey tembel bülbül! O goncanın gülistânında bugün feryâd et. Yoksa yarın gül gider, kalırsın (tek başına).

Aynı şâiremiz benzer bir düşünce ile bahar günlerinin hemen geçip sahrâ günlerinin geleceğini, fırsatın kaçırılmaması gerektiğini söyler:

Sahrâ yüzini tut geçer eyyâm-ı nev-bahâr

Fevt itme fursatı ki degül ber-karâr gül

Mihri H. 96/2

Bahar günleri geçer, sen (şimdiden) sahrânın yolunu tut. (Fakat) eldeki fırsatı da kaçırma; gül kalıcı değil.

Bahar mevsimi, gül mevsimi olduğu ve kısa bir zamanda geçtiği için güzelce geçirilmesi tavsiye edilir. Fakat Mihrî Hâtun, gül de bûlbûl de bulamamıştır:

Ömrünü hoş geçür ki geçer Mihrî devr-i gül

Dirsın ki kanı bûlbûli yâ nev-bahâr gül

Mihrî H. 96/7

Ey Mihrî! Gül devridir, ömrünü hoş geçir dersin! Fakat nerede ilkbaharın gülü, nerede bûlbûl?

Ahmedî, ilk beyitte ömrün, gül gibi rûzgârın önünde savrulmasını engellemek için bâde içmenin gerekliliğinden bahseder. İkincisinde ise, sevgilinin hayalini olsun görebilmek arzusuyla sürekli uyduğunu, böyle yaparak da gül gibi ömrünün rûzgârın önünde savrulup gittiğini söyler:

Dur iy sâkî içelüm câm-ı bâde

Bu ömri virmegil gül bigi bâde

Ahmedî, 574/1

Dur ey sâkî! Bâde içelim. Bu ömrü gül gibi rûzgâra verme(yelim).

Uyhu gele gözüme hayâlün gören diyü

Gül bigi ömr gitdi yile bu hayâl-ıla

Ahmedî, 567/2

Hayâlini görmek için uyku gelsin gözüme (diyerek hep uyudum). Gül gibi ömür bu hayal ile boşa gitti.

Ayrılığı rûzgâra benzeten Mesîhî, ömür gülünün bu rûzgâr sebebiyle yerle bir olduğunu hatırlatır:

Bâd-ı firâkun itdi Mesîhî keminenün

Ömri gülünü hâk ile yeksân unutma hâ

Mesîhî, 10/5

Unutma! Ayrılık rüzgârın zavallı Mesîhî'nin ömür gülünü yerle bir etti.

Zâtî, güzelliğe güvenmeme konusunda nasihat eder. Çünkü sonbahar rüzgârı gülün güzelliğini uçurur:

Hüsnüne gırra olma sakın ey gül-cemâl

Âhir bahârdan çü bulur infisâl gül

Zâtî, 839/5

Ey gül yüzlü! Sonbaharda gül, (güzelliğini) bırakıp gideceğine göre güzelliğine gururlanma.

Cem Sultân da Zâtî ile aynı fikirdedir. Gül her ne kadar sevgilinin yüzü ayına benzese de bir aya kalmadan gülün pazarı/mevsimi geçer:

Gül kaçan benzeye yüzün ayına

Kim bir ay kalmaz geçer bâzâr-ı gül

Cem Sultân, 197/5

Gül, yüzün ayına benzer fakat bir aya kalmaz gülün zamanı geçer.

Şeref Hanım ise, gülün üç günde solduğunu, bülbülün feryâdının ancak üç ay sürdüğünü bu sebeple gönlünü bülbüle, yâri güle benzetemeyeceğini söyler. Çünkü kendisi de bir bülbüldür ve figânı aralıksız devam eder; sevgilisi ise kısa bir zamanda solmaz:

Savar figânı üç ayda solar gül üç günde

Dile hezârı güle yâri idemem teşbîh

Şeref Hanım, 199/2

7.3. Gül-Dört Unsur (Anâsır-ı Erba'a)

7.3.1. Ateş

Gül denilince akla ilk olarak kırmızı renkli olanları gelir. Gül ile ateş arasında kurulan münasebetler de bu kırmızı renk sebebiyledir. Şâirler, kurdukları farklı hayaller ile beyitlerin anlamlarını daha da güçlendirmişlerdir. Örneğin Mesîhî, çektiği âhlar sebebiyle çıkan kıvılcımların dünya bağına gül gibi süslediği hayalini kurar. Hatta şâirin gülistânı görmek için bahar mevsimini beklemesine gerek yoktur; âh kıvılcımları ona yeter:

Bâğ-ı dehri kıldı zeyn âhum şerârı gül gibi
Hamdû lillâh yaz u kış âlem gülistândur bana

Mesîhî, 6/2

Âhımın kıvılcımları dünya bağına gül gibi süsledi. Allah'a şükür, yaz kış gülistândır bana.

Neşâtî, yanında sevgilisi olmadan bâğa yapacağı bir gezintide, her gülün kendisine bir kıvılcım olarak görüneceğini belirtir:

Seyr-i bahâr eylesem bâğda bî-rûy-ı yâr
Her gülü bir şu'le-i sûz-fezâdur bana

Neşâtî, 1/2

Yârin yüzü olmadan bahârı seyretmek için bâğa gitsen, (o bağına) her gülü benim için fezâları yakan bir kıvılcımdır.

Yahyâ, gül ile kül kelimelerinin Osmanlıca imlâsının aynı olmasından ve gülmek fiilinden faydalanarak söz oyunu yapar. O, sevgilisinin kendisine gülerek baktığı zaman gönlündeki ateşin güle döneceğini, fakat hışm ile bakarsa o ateşin kuvvetlenip vücudunu küle çevireceğini söyler¹⁵²:

¹⁵² Bkz: 5.3.9.5. Kül.

Güle baksan yüzime dildeki âteş gül olur

Hışm idersen tutuşur cümle vücûdum kül olur

Ş. Yahyâ, 122/1

(Sen) yüzüme gülerek baksan, gönüldeki ateş gül olur. Eğer (bana) hışm edersen bütün vücûdum tutuşur, kül olur.

Gâlib, sabâ rüzgârının bile ateş bahçesi olarak tahayyül edilen gül bahçesinden geçtiğinde ateş kesileceğini belirtir:

Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

Ahger-i gül olur bulsa safâ külhenimizden

L. Gâlib, 103/1

Sabah rüzgârı gülşenimizden geçse ateş kesilir. Külhanımızdan safâ bulsa gül koruna dönüşür.

Günümüzde maalesef terörle birlikte anılan kundak kelimesi “yangın çıkarmak için bir yere konan ve tutuşturulan yağlı paçavra” (Ayverdi, 2011: 712) anlamına gelen bir sözcüktür. Kâmî’nin yaşadığı dönemde bugüne benzer bir olay görüp-görmediğini bilemesek de “kundaklama”yı bildiği kesindir. O, goncayı, gül bahçesini kundaklayan birine benzetir. Bahar rüzgârı ise, yangını hızlandırmıştır:

Kundak bıraktı gonca gülistâne Kâmiyâ

Bâd-ı bahâr esti tutuşturdu gülleri

Kâmî, k.23/4 (Beliğ, 1985: 411)

Ey Kâmî! Gonca, gül bahçesine kundak bıraktı. Bahar rüzgârı ise esti ve gülleri tutuşturdu.

Şeyh Gâlib’in ateş redifli gazelinden alınan aşağıdaki beyitlerde ise yangının ortasında kalınmış gibi bir hal söz konusudur. Şâirin gözüne bahçedeki her nesne ateş görünür. Beyitte geçen semender, Doğu hurâfelerinden olup ateşte yaşadığına inanılan bir varlıktır (Onay, 2009: 413):

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûy-bâr âteş

Semender-tıynetân-ı aşka besdir lâle-zâr âteş

Ş. Gâlib, 139/1

Gül ateş, gülbün ateş, gülşen ateş, ırmak ateş, lâlezâr ateş... (Kısacası) Aşkın semender mizaçlılarına ateş olarak lâlezâr yeterlidir.

Bana dûzahdan ey meh dem urur gülzârlar sensiz

Dıraht âteş nihâl âteş gül âteş berg ü bâr âteş

Ş. Gâlib, 139/5

Ey ay! Gül bahçesinde sen olmayınca (benim için) ağaç ateş, fidan ateş, gül ateş, yaprak, yağmur birer ateştir. Bunlar bana cehennemden dem vurur.

Zâtî, gül açtığı zaman içinde görünen küçük parçacıkların, onun tohumu olmadığını; güle tutkun olan bülbülün âh ateşinden çıkan kıvılcımlar olduğunu söyler:

Gülün tohumı degüldür ol açanda görinen hurde

Fütâde andelîbün âteş-i âhı şîrârıdır

Zâtî, 246/3

Hâlet Efendi, güllerin seher vakti açılmasına ve bahçelerin kızıl bir renge bürünmesine telmihte bulunarak bu görüntüyü ateşler çıkan bir alana benzetir. Buradaki ateşin çıkmasının nedeni ise gülün, bülbülün gönlündeki yaraları yana yana, ateşli sözlerle anlatmasıdır:

Çîn-seher gülşende gördüm âteşin elfâz ile

Bülbülün dâğ-ı dilin söylerdi yana yana gül

Hâlet Efendi, 15/5

Gülün ateşe benzetildiği bir diğer beyit de Yenişehirli Avnî'ye aittir. O, sevgilinin yanağının hayalini düşünen bir kişinin Cehennemde bile olsa her bir alevin onun için Cenneti gösteren bir gül olduğunu söyler:

Dûzahda ansa ârızunı bir günâhkâr

Her bir şerâre bir gül-i Cennet-nümûn olur

Yenişehirli Avnî, 72/3

Cehennemde bir günahkâr senin yanağını ansa, her bir kıvılcım Cenneti gösteren bir gül olur.

7.3.2. Su

Gül ile su arasındaki ilişki, ilgili bölümlerde de bahsedildiği gibi daha çok sabah vakitlerinde gülün ve diğer çiçeklerin üzerinde oluşan çiy tanecikleri itibariyledir. Fakat bunun yanı sıra gül ile ölümsüzlüğü temsil eden “âb-ı hayât” ve “âb-ı hayvân” terimleri arasında da çeşitli terkipler kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitte Muhibbî, ölümlerin gül kokladığı zaman dirildiğine şaşırmamak gerektiğini; gülün hayat çeşmesi olduğunun bilinen bir gerçek olduğunu belirtir:

Mürdeler bû itdügince bulalar tan mı hayât

Fî'l-mesel olmuşdurur san çeşme-i hayvân gül

Muhibbî, 1757/4

7.3.3. Toprak

Birçok bitkinin ve ağacın olduğu gibi gülün de yetişebilmesi için birtakım şartlara sahip olan toprakta bulunması gerekir.¹⁵³ Gül, yumuşak ve gübresi bol olan toprağı sever. Bilhassa kemik, boynuz kırıntısı gibi azotun fazla olduğu gübreli topraklar gül için çok faydalıdır. Kuru, çorak topraklar ise gülün yetişmesi için en büyük engeldir.

Aşağıdaki beytinde Nev'î, gülün çorak yerlerde yetişmeyeceğinden hareketle “kuru” sıfatıyla nitelediği zâhidin şarap kadehinden anlamayacağından dem vurur. “Kuru”nun aksine şarabın “sıvı” olması anlamı kuvvetlendirmek için

¹⁵³ Bkz: 2.2.8. Gülün Yumuşak Killi-Kumlu Toprağı Sevmesi/Çorak Arazilerde Yetişmemesi.

şâirin tezat sanatını beyite nasıl yerleştirdiğini göstermesi bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır:

Zâhid-i huşk olanı sâgar-ı sahbâ tutmaz

Şûre yirlerde dikilse gül-i ra'nâ tutmaz

Nev'î, 173/1

Gül-i ra'nâ çorak yerlere dikildiğinde tutmayacağı gibi kuru zâhidi de şarap kadehi tutmaz.

7.3.4. Hava

7.3.4.1. Bâd / Nesîm

Bâd, rüzgâr anlamına gelen Farsça bir kelimedir (A. Vefik Paşa, 2000: 557; Devellioğlu, 2003: 61). Bu kelime, kendisiyle kurulan tamlamanın niteliğine göre kimi zaman bahar rüzgârı gibi olumlu bir anlama kimi zaman ise hazân rüzgârı gibi olumsuz bir manaya gelecek şekilde kullanılabilir.

Ahmedî, aşağıdaki beytinde sevgilinin yüzünü güle benzetir. Bu gülün açılmasında etkili olan unsur, bahâr rüzgârıdır. Çiçeklerin sultânı olarak kabul edilen gülün gelmesiyle/açılmasıyla lâle ve nesrîn yele savrulmuş gibi değerini kaybeder:

Cemâlünün güli tâze olalı bâd-ı bahâr

Yile savurdı kamu lâleyile nesrîni

Ahmedî, 700/7

Mesîhî, ömrünü bir güle benzetir. Şâir, sevgilisine seslenerek ömür gülünü ayrılık rüzgârının yerle bir ettiğini söyler. Böylece, hazan rüzgârının yıkıcılığı ile ömrün tükenmesi arasında ilişki kurar:

Bâd-ı firâkun itdi Mesîhî keminenün

Ömri gülünü hâk ile yeksân unutma hâ

Mesîhî, 10/5

Unutma ha! Ayrılık rüzgârın zavallı Mesîhî'nin ömür gülünü yerle bir etti.

7.3.4.2. Bahâr Rüzgârı

Arapça bir isim olan nesîm, “hafif rüzgâr” anlamında (Devellioğlu, 2003: 823) kullanılan bir kelimedir. Bu esen hafif, tatlı rüzgâr, genellikle bahar mevsiminde çiçeklerin açmasına vesile olan rüzgârdır. Bu sebeple “nesîm”, müspet manaları ifade etmek için kullanılır; “bâd” gibi olumsuz manaları ifade eden terkipler için kullanılmaz.

Nesîm kelimesi telaffuz edildiğinde Dîvân edebiyatı ile iştigâl edenlerin aklına gelecek ilk beyitlerden biri olduğunu düşündüğümüz Nef'î'nin aşağıdaki beyiti, tarama alanımızın dışında olan kasidelerden olmasına rağmen, orijinalliği sebebiyle bu başlık altına alınmıştır. Şâir, sabah vakti bahar rüzgârının esmesiyle güllerin açıldığını söyler. Buradan bir çıkarım yaparak sâkîye seslenir ve kendisine bir kadeh sunmasını ve böylece gönlünün gül açmasını talep eder. Kasidenin devamında gül devrinin zev ü safâ zamanı olduğunu, bu mübarek/kutlu zamanın âşıkların bayramı olduğunu belirtir:

Esdi nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-u dem

Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem Nef'î, k. 15/1

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır

Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem Nef'î, k. 15/3

Nedîm, nesîmin çiçekleri açıcı etkisinden hareketle emel gülşeninin bir gün feyz nesîminden etkileneceğini; murad goncasının bu rüzgârla açılıp gül haline geleceğini söyler:

Bir gün nesîm-i feyz bulup gülşen-i emel

Gül-gonce-i murâd açılır rüzgâr ile

Nedîm, 138/6

Nef'î de, diğer iki şâirde olduğu gibi, canlara kuvvet veren rüzgârın esmesiyle çimenliğin yeşillendiğini/canlandığını; güllerin gül renkli elbiseler giyip, nesterenlerin açtığını tahayyül eder:

Esdî nesîm-i cân-fezâ canlandı erbâb-ı çemen
Güller giyip gülgün kabâ güldü açıldı nesteren

Nef'î, 96/1

Dîvân şiirinin son demlerini yaşadığı bir dönemde aşağıdaki beytini yazan Hersekli Ârif Hikmet, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini hem mis kokulu hatta hem de bahçeye benzetir. Hatta sevgilinin yanağının, etrafı hatla çevrilmiş bir bahçe olduğunu söylemek mümkündür. Şâir, beytin devamında kendini aşk gülşeninin rüzgârına benzetir ve bu rüzgârın baharda görüldüğüne telmihte bulunur:

Hadîka-i hat-ı müşkîn-i yâre dek gideriz
Nesîm-i gülşen-i aşkız bahâre dek gideriz

H. Ârif Hikmet, 75/1

7.3.4.3. Hazân Rüzgârı

Hazân, sonbaharın diğer adıdır. Bu mevsim, gülün yapraklarının sararıp dökülmeye başladığı, sona yaklaşıldığını ifade eden bir dönemdir. Nasıl ki bahar rüzgârları bir başlangıcın habercisiyse öyle de hazân rüzgârları bir sonun habercisidir.

Ahmet Paşa, hazân rüzgârının estiğinde yaprakların dökülmesini örnek göstermiş ve ayrılığın hazân rüzgârının, şiirinde hiç bir parlaklık koymadığını söylemiştir:

Şâh-ı şi'rimde tarâvet komasa tan mî firâk
Esicek bâd-ı hazân berg-i gülistân dökülür

Ahmet Paşa, 72/13

Ayrılık, şiirimin dalında parlaklık koymasa garip mi? Hazan rüzgârı estiği zaman gül bahçesinin yaprakları dökülür.

Bahar vakti gelince açan güllerin yazın sonuna doğru solmaya başlar. Hazân rüzgârlarıyla yapraklar dökülüp, gül kalmayınca bülbül de diğer çiçekler de gül bahçelerini terk eder, gider. Mezâkî, aşağıdaki beytinde böyle bir durumdan bahseder. O, sonbaharın gelmesiyle gülşende, gülün bir yana şebnemin bile kalmadığını söyler:

Bahâr eyyâmı geçdi vakt-i târâc-ı hazân geldi

Gül-i ra'nâ degül gülşende şebnem kalmamış gitmiş

Mezâkî, 215/6

Sonbaharda yaprakların sararması sebebiyle bu dönemin rengi hazân rengi yani sarı olarak kabul edilir. Bu renk, şâirlerin çeşitli hayaller kurmalarına sebep olmuştur. Bu şâirlerimizden biri olan Fuzûlî, kaderi kâtibe, sonbaharı da yeni bir sayfaya benzetir. Yaprakların sasarmış görüntüsünü ise, altın yaldızla süslenmiş bir sayfa şeklinde hayal etmiştir:

Kâtib-i takdîr hatt-ı sebz tahrîr etmeğe

Levh-i gülzârı hazân bergi zer-efşân eylemiş

Fuzûlî, 130/2

Kader kâtibi yeni bir hat (sayfa) yazmak için gülbahçesinin görüntüsünü hazana çevirip, yaprağı altınla süslemiş.

İlgili bölümlerde değinildiği üzere, ayrılık acısı sebebiyle âh eden âşıkların bu âhları, yakıcı, kavurucu bir özelliğe sahiptir. Âşıkların ağzından çıkan bu alevler, kıvılcımlar kavurucu bir rüzgârla birlikte çıkar. Cem Sultân, bunları hatırlatarak sevgilisine nasihat eder. “Dikkat et! Yüzüne karşı âh etmeyeyim. Bilirsin ki, hazân rüzgârı güle erse çok zararlı olur” der. Dolayısıyla gül ile hazân rüzgârı arasındaki ilişkiye başka bir açıdan yaklaşır:

Koma yüzüne karşı kılâm âh hazer kıl
Kim bâd-ı hazân irse güle çok zarâr eyler

Cem Sultân, 41/2

7.3.4.4. Sabâ / Bâd-ı Sabâ

Bâd-ı sabâ, daha çok sabah vakti esen (A. Vefik Paşa, 2000: 797) ve güllerin açmasına vesile olan rüzgâr anlamında kullanılsa da asıl anlamı “doğudan esen hafif, hoş rüzgâr”dır (Devellioğlu, 2003: 61). Bahar zamanında ılık esen bu rüzgâr güllerin açılmasında etkilidir.

Nedîm, sabah vakti esen rüzgârı ve bu rüzgârın önünde sürüklenen yaprakları kişileştirmiş ve sevgiliye daha önce ulaşabilmek için mücadele eden iki âşığa benzetmiştir:

Pâ-bûsuna takaddüm için yine bâd-ı subh
Berg-i gül ile dest ü girîbân olup gelir

Nedîm, 37/10

Senin ayağını daha önce öpebilmek için sabah rüzgârı ile gül yaprağı birbirinin eli boğazında -çekişerek- geliyorlar.

Azmizâde Hâletî, aşağıdaki beytiyle mürekkep teşbihe latif bir örnek oluşturmuştur. Şâirin, sabah esen rüzgârın etkisiyle belki de bülbülün bulunduğu tarafa meyleden gül dallarını görerek bu beytini oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Hâletî, sabânın, gül dalını tahrik ederek diken hançerini eline alıp bülbülün üzerine yürüdüğünü söyler:

Hançer-i hârı tutup bülbülün üstine yürür
Eyledi şâh-ı güli var ise tahrîk sabâ

A. Hâletî, 29/3

Sabâ, gül şâhını(dalını) tahrik etti (ve o da) diken hançerinin tutup bülbülün üzerine yürüdü.

Sabânın başka bir özelliği de haberci olmasıdır. O, âşığa sevgiliden haber verir yahut onun kokusunu getirir. Es'ad, sabânın seher vaktinde bülbüle gelip, gülün bağa geldiğini haber verdiğini söyler.

Seherî bâğda gördüm yelerek bâd-ı sabâ

Geldi teşrîf-i gülî bülbüle kıldı tebşir

Ş. Es'ad, 61/3

Sabâ rüzgârını seher vaktinde bağda gördüm. Gülün bağa geldiğini bülbüle müjdeledi.

7.4. Gül-Hayvanlar

Eserleri asırları aşır günümüze kadar gelen Dîvân şâirleri, kurdukları orijinal hayaller içerisinde çeşitli hayvanlara da yer vermişlerdir. Konumuzun kapsamı gereği gülün ilişkilendirildiği hayvanlar incelendiğinde neredeyse tamamının kuş türleri olduğu görülmüştür¹⁵⁴. Bu durumunun en büyük etkisi şüphesiz gül ile bülbül arasındaki maceradır. Şâirler, bülbül ile diğer kuşları çeşitli yönlerden, bilhassa ötüşü ve sevgiliye olan aşkı cihetlerinden karşılaştırmışlardır. Fakat dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki şâirler, kuşların özelliklerini gayet iyi bildikleri için, beyitlerde ustaca işlemişlerdir. Bu sebeple bu tür beyitlerin bir kısmının kuşlarla ilgili ayrıntılı bilgilerden yoksunken anlamak mümkün değildir.

7.4.1. Âhu (Nâfe)

Gül ile ilişkilendirilen hayvanlardan biri de âhûdur. Bu ilişkide gülün kokusu ile âhûnun göbeğinden çıkan misk kokusu arasında karşılaştırma yapılır.¹⁵⁵ Nâfe kelimesi, “misk âhusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit misk, koku” (Devellioğlu, 2003: 796); yahut “göbek” (Kantar, 1998: 642) anlamına gelir ve aşağıdaki beyitte kişileştirilerek kullanılmıştır.

Necâtî, güllerin açma zamanında etrafına yaydığı kokudan bahseder. Çemeni çok güzel bir koku kaplamıştır. Ceylânın göbeğinden çıkan nâfe miski,

¹⁵⁴ Ömür Ceylan, kuşlar üzerine yaptığı çalışmada Dîvân şâirlerinin konu ettikleri kuş türü sayısının 50'den fazla olduğunu söylemektedir (2006: 248).

¹⁵⁵ Âhûnun göbeğinden çıkarılan misk hakkında ayrıntılı bilgi için 124. dipnota bakınız.

gülün kokusunun kendisinden daha üstün olmasını kabullenememiştir. Dolayısıyla üzüntüsünden n fenin bağrı kan içinde kalmıştır:

 emen güller kokusundan mu'attar etti  f k 
Bu gamdan nâfe miskininin olupdur bağrı kan şimdi Necâtî, 575/4

7.4.2. Arı (Zenb r)

Gülün kimi zaman ‘ i ek’ anlamına gelebilecek şekilde de kullanıldığından ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Aşağıdaki beyitte şeyh Gâlib, tezatlardan yararlanarak anlam oyunlarına başvurmuştur. G l dikenli olduğu halde arı ondan faydalanarak, yararlı bir madde v coda getirir. şâir de ‘biz yabancıya diken gibi geliriz ama bilenlere bal gibi faydalıyız’ demek ister:

H r- ver olan gülden alıp feyz    zenb r
B -güneye n şiz vel  humh neye n şuz ř. Gâlib, 121/6

Arı, diken taşıyan gülden feyz alır. (Biz de onun gibi) Yabancıya dikeniz, meyh neye balız.

7.4.3. Baykuş

Türkçede ‘baykuş’, Arapçada ‘b m’ (Devellioğlu, 2003: 114; Nâcî, 2009: 73) olarak adlandırılan bu hayvan geceleri ortaya çıkan ve genellikle harabelerde yaşayan yırtıcı bir kuş türüdür. Dîvân şâirlerinin genel inanışına göre baykuş uğursuz bir hayvandır ve bu yüzden insanlar ve diğer kuşlardan uzaklaştırılmıştır.

Yaptığımız taramalar neticesinde g l ile baykuş arasında kurulmuş doğrudan bir ilişki tespit edemedik. Aşağıdaki beyitte kullanılan gülistân ise bir kıyas amacıyla beyte dâhil edilmiştir. şâir, insanların vatanlarını sevmeye mecbur olduğunu dillendirirken, sözlerine delil olması açısından baykuşun bile vatanı olan v r neyi bin g l bahçesine değişmediğini söylemiştir:

Halk-ı âlem bittabi hubb-ı vatan mecbûrudur

Bin gülîstâna değişmez bûm bir vîrâneyi

Es'ad Muhlis Paşa, (Ceylan, 2007: 56)

7.4.4. Bûlbûl

Gül denildiğinde akla ilk gelen çağrışımlardan olan gül-bûlbûl ilişkisi Dîvân şiirinin en önemli mazmunlarından olduğu için ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Fakat bu mazmun başlı başına bir çalışma alanı olduğu için, konumuzla ilgili genel bilgiler verilecek, ayrıntılı bilgi için ise referans eserlerin künyelerine yönlendirme yapılacaktır.

Bu mazmun bağlamında gül, âşık olunan sevgilidir. Fakat -genellikle-sevgilinin cinsiyeti hakkında kesin hatlar çizilmez. Bûlbûl ise ömrünü, sevgiliye kavuşma yolunda telef eden, ona ulaşmak için canını çekinmeden feda eden, ondan gelecek azâbdan bile lezzet alabilen dîvâne âşıktır. Fakat bûlbûle visâl bir türlü nasip olmaz ve bu uğurda ölür gider. Edebiyatımızda bu aşk ilişkisi hem mecâzî hem gerçek aşkı anlatmak için başta Dîvân şiiri olmak üzere, tekke-saz şiirinde ve yer yer de halk şiirinde kendine yer bulmuştur.¹⁵⁶

Bûlbûl sesinin güzelliği bakımından efsaneleşmiştir. Bu yönüyle sıkıntı çekmiş, kafeslere hapsedilmiştir. Atalarımızın “bûlbûlün çektiği dili belasıdır” demesi bu sebeptedir (Kemikli, 2010: 285). Bu kuşun efsaneleşmesinin bir diğerk sebebi ise güle âşık olduğu tahayyülüdür. Edebiyatımızdaki bu gül-bûlbûl aşkı daha çok mesnevî türünde yazılan eserlerde işlenmiştir. *Bûlbûlnâme*, *Bûlbûliye* ve çoğunlukla da *Gül ü Bûlbûl* adı verilen bu eserler, genellikle alegorik bir üslupla kaleme alınmıştır. Kara Fazlî (ö.1564), Bahâî (ö.1572), Bekâî (ö.1594), Gazi Giray (ö.1608), Rifâî (ö. 16.yy), Ömer Fuâdî (ö. 1636), Birrî (ö.1715), Şeyhülislâm Mehmed Es'âd Efendi (ö.1752), Münîrî (ö.18.yy), İlmî (ö.19.yy) ve Abdurrahman Utuzîmenî (ö.19.yy) eserlerine ulaşılmış yazarlardandır (Ceylan, 2007: 62).

Gül ile bûlbûlün aşkı için oluşturulmuş çeşitli efsaneler vardır. Bunlardan birine göre, kendisine yüz vermeyen güle dayanamayan bûlbûl bir gün gidip gülün gövdesine konunca dikenler bûlbûlün göğsüne batmış; akan kan gülün köklerinden

¹⁵⁶ “Manilerde Çiçek Adları ve Gül”ün kullanımı için bkz: Tepeli, Yusuf-Yılmaz, Adile, Her Yönüyle Gül Sempozyumu Bildiri Metni, 2012, Isparta.

damarlarına kadar yayılmış; eskiden kırmızı olmayan gülün rengi bu olaydan sonra kan kırmızısı halini almıştır (Ayvazoğlu, 1996: 91).¹⁵⁷

Bülbül gül bahçelerinde öter. Dolayısıyla onun ötmeye başlaması baharın geldiğinin ve güllerin açtığının habercisidir:

Kulağuma gülşende bir âvâze irişdi

Bülbülden ü bildüm ki cânım yaza irişdi

K. Burhaneddin, 366/1

Gülbahçesinde kulağıma bir ses ilişti. Bülbülden bildim ki cânım yaza erişti.

Arapçada “andelîb”, Farsça ve Türkçede genellikle “bülbül” isimleriyle bilinen bu kuş, çalılık alanlarda ve dere boylarında yaşayışı ve güzel ötüşü ile bilinir. Güle olan aşkıyla bilinen bülbül hakkında Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*’nin ilgili maddesine, şöyle bir not düşmüştür:

“Güya güle taaşşukuyla eski şuarâmıza sermaye olmuş ise de bülbül, gülden değil dikenden ve dikenli çalılıklardan hoşlanır (2010: 158).

Onay, bülbülün çalılıklarda yaşamasını yavrularını yılanlardan korumak istemesine bağlar. Çünkü yılanlar taze kuş etini çok severler ve yılanların ağaca sarılıp çıkması mümkündür fakat sık dallı ve yapraklı ağaçlara, gül fidanlarına çıkamazlar (2009: 102). Böylece bülbül korunmuş olur. Dîvân şiirinde bununla ilgili beyitlere rastlamak mümkündür:

Eff-i sermâ bulursa lânesin bülbüllerün

Sahn-ı gülşende komaz bir dânesin bülbüllerün

Sâbit, 219/1

Sarılp çıktı dıraht-ı ömrüne mâr-ı ecel

Âşiyân-ı tende yatur bülbül-i cân bî-haber

Necâtî¹⁵⁸

¹⁵⁷ Türk boylarındaki gül hakkında oluşturulan efsaneler için bkz: Sakaoğlu, 2003: 42-45.

Sâmî, bûlbûlün gülü değil dikenini sevdiğini söyler. Fatin ise aşağıdaki beytinde, asıl gülün dikenini sevdiğini ve bu sebeple bûlbûle karşı gaddar olduğunu belirtir. Şâirâne bir hayalle bûlbûlün nâfile yere yakasını yırtmasının bir anlamı olmadığını öğütler:

Nâfile çâk-i girîbân itmesün gülzârda
Bestedir hâra açılmaz bûlbûle gaddâr gül

Fatin, 87/2

Doğu edebiyatlarındaki genel kabule göre bûlbûl âşîğın, gül de mâşuğun timsalidir. Dolayısıyla bûlbûlün birçok rakibinden biri de dikendir. Nazîm, aşağıdaki beytinde gül için dikenin zahmetini çektiğini hatta kimi zaman onunla konuştuğunu belirtir:

Aceb mi bir gül için zahm-ı hârını çeksek
Zamân ola bu çemende dikenle söyleşiriz

Nazîm (Onay, 2009: 102)

Rakiplere cesaret veren, onları şımartan, bûlbûlü rakip karşısında sıkıntıya düşürüp ona eziyet çektiren aslında güldür. Çünkü o her defasında dikenlere bin türlü işve ve nâz ederken, dikenin gamıyla hem-dem olmuş bûlbûle yüz bin sıkıntı çektirir:

Hâra bin dürlü nüvâziş eyleyüp her bâr gül
Bûlbûl-i gam-hâra eyler sad-hezâr âzâr gül

Fatin, 87/1

Bûlbûl her ne kadar diken yüzünden acı çekse de sevdiğinden vazgeçmez. Kuşça canı pahasına yuvasını terkedip gider ama güllerin bir tanesini bile dikene vermez:

¹⁵⁸ Onay'ın eserinde örnek olarak verilen ve Necâtî'ye ait olduğu belirtilen bu beyit, Necâtî Bey Dîvânı'nda bulunamadı.

Çıkup bir kuşça cân ile gider kor lânesin bülbül

Adû-yı hâra virmez güllerün bir dânesin bülbül

Sâbit, 231/1

Bülbülün rakipleri sadece diken ve rüzgâr da değildir. O, güle ulaşamadığı için güle ulaşan her şey onun için rakip sayılır. Gülün yapraklarına düşen çiy taneleri veya goncaların üzerindeki jâleler de birer rakiptir. Fakat o çiy ve jâle tanelerinin aslında bülbülün akıttığı gözyaşları veya bülbülün eriyen yürek yağı olduğunu düşünen şâirler de vardır:

Jâle sanma görinen berg-i gül-i ter üzre

Dîdesinden saçılır eşk-i revân-ı bülbül

Mezâkî, 264/3

Gül-goncadaki jâle değül tâbiş-i gülden

Sâbit yüreği yağı erür bülbül-i zâruñ

Sâbit, 214/5

Gülün, âşıkları etkileyen çok güzel bir kokusu vardır. Öyle ki bu koku âşıkları sarhoş edip kendinden geçirir. Necâtî, sevgilisinin güzelliğini görünce kendinden geçtiğini söyler. Bu iddiasını delillendirmek için de gülün kokusu sebebiyle bülbülün sürekli sarhoş gezmesini örnek olarak gösterir. Dolayısıyla şâir, mahbûbunun gül, kendisinin bülbül olduğunu imâ eder:

Nola hüsnünden Necâtî olsa bî-hûş ey sanem

Bûy-ı güldendir demâdem bülbül-i gülzâr mest

Necâtî, 29/6

Kimi zamanlarda bülbül, sevgilisinin yanağının özelliklerini, lütuflarını övmek için gül yaprağından güzel sözler ezberler. Bazı zamanlarda ise bülbülün ötüşü güzel sözler söylemek için değil, taze gülü görmesi sebebiyledir:

Arızın lûtfun, öğmege bülbül

Berg-i gülden letâ'if ezberler

Ahmet Paşa, 46/8

Sürâhi nâlesin artursa n'ola câm-ı sahbâdan

Figân-ı andelîbe çün gül-i sîr-âb olur bâ'is

Bâkî, 28/3

Bülbül her zaman güzel sözler söylemek için ötmez; o kimi zaman da evrâdını okur. Evrâd genellikle bir insanın isteğinin yerine gelmesi için ayetlerden, hadislerden ve din büyüklerinin dualarından oluşan yakarışlardır. Bugün de hala en meşhur evrâdlardan biri olan sâlat-ı tefriciyenin 4444 defa okunması yaygın bir tutumdur. Aşağıdaki beyitte Şeyhülislâm Bahayî, insanların arasındaki bu tutumu bülbüle yüklemiştir. O, gülzârı büyülemek ve rakip olan dikenî ateşe vermek için gece gündüz evrâd okur. Bülbülün okuduğu evrâd ne gülzâra ne de dikene tesir etmediği halde o, okumasını devam ettirmektedir:

Ne teshîr etdi gülzârı ne urdı âteşe hârî

Yine turmaz okursun rûz u şeb evrâdun ey bülbül

Ş. Bahayî, 24/3

Bülbül manasında kullanılan başka bir kelime de Farsça kökenli olan “hezâr”dır (M. Âsım Efendi, 2009: 355). Bu kelime aynı zamanda “bin” sayısı anlamında olduğu için şâirler, her iki anlamı da çağrıştıracak biçimde kelime oyunları yapmışlardır:

Zâtîyâ ol ârızî meh yüzüme gülmese ger

Gülşen-i kûyında feryâd-ı hezâr itsem gerek

Zâtî, 787/7

Gül ile bülbülü sordum o gonca güldü dedi

Benim gibi sana yok sen gibi hezâr bana

Kırımlı Ali (Ceylan, 2007: 64)

Bülbül-i dil çok mudur eylerse feryâd-ı hezâr

Bir yüzü gül gonca dilberden ayırdı rüzgâr

Atâî, (Onay, 2009: 102)

Gül ile bülbülün aşkı Dîvân edebiyatımızda oldukça fazla yer tutar. Hatta Onay, “dîvânlarımızdaki gül-bülbül, şem’-pervâne gibi manaları içeren satırlar çıkarılırsa geriye pek az bir şey kalır” der (2009: 102). Onay’ın bu sözünü Üsküplü İshak’ın şu beyti adeta doğrular niteliktedir:

Bülbül ü gül sohbetiydi didüğüm işitdüğüm

Geh terennüm geh tebessüm gâh geh eş’âr idi

Ü. İshak, 294/7

Fakat gül ile bülbülün aşkı dillere destan olmasına rağmen, bazı şâirler buna inanmazlar. Bâkî, aşağıdaki beytinde şebnemin lâleye olan düşkünlüğünün, ona olan aşkının çok fazla olduğunu, bunun yanında bülbülün güle olan aşkının ehemmiyetsiz kaldığını belirtir. Bülbülün kendini âşık sandığını söyler. Nedîm de benzer bir düşünce içindedir. Bu efsâneği anlatmaktan maksat sevgiliye dinletmedir. Yoksa gül ile bülbülün aşkı büyütülecek bir mesele değildir:

Nitekim lâlelere şebnem olup üftâde

Güllere âşık-ı şeydâ geçine bülbül-i zâr

Bâkî, k. 18/54¹⁵⁹

Kasd ol bûte dinletmedir efsâneği yoksa

Değmez gül ü bülbül bu kadar güft ü şünûde

Nedîm, 124/7

Dîvân şiiri geleneğinde âşık, sevdiğine kavuşmak için ne kadar gayret sarfetse de vuslat mümkün olmaz. Âşık/bülbül, sabahlara kadar inlemekten bî-tab düşer; ağlamaktan gözlerinden yaş yerine kan gelir. Sabahlara kadar çektikleri âhlar, gökyüzünü kızıl bir renge bürür... Dîvân şâirlerimizden bazıları bu teâmülün dışına çıkarak gül ile bülbülü kavuşturur hatta evlendirir:

İşitmiş andelîbe gonca dün gülşende akd olmuş

¹⁵⁹ Onay’ın eserine örnek olarak aldığı Bâkî’nin bu beyti, Sabahattin Küçük’ün hazırladığı Bâkî Dîvânı isimli eserde şu şekilde geçmektedir:

Nitekim lâlelere şebnem olup üftâde

Güllere bülbül-i şeydâ geçine âşık-ı zâr

Bugün bâd-ı sabâ erken mübârek-bâda gelmiştir

Re'fet (Onay, 2009: 103)

Keçecizâde, bülbülün güllerle samimi olmasının asıl sebebinin goncayı oğluna almak olduğunu söyler. Sâbit ise adetâ İzzet Molla'nın beytini tamamlar ve anasını da bülbülün aldığını belirtir:

Güllerle içli dışlı olup aldı goncayı

Gülzâra etti oğlunu dâmâd andelîb

İzzet Molla (Onay, 2009: 103)

Müzeyyendür gül-i sûrî ile gülşen-sarây-ı bâğ

Düğün var gonca bikrin oğlu almış anasın bülbül

Sâbit, 231/3

Dîvân şiirinin kendisinden en çok bahsedilen kuşu şüphesiz bülbüldür. Dolayısıyla güllerle bülbüllerin aşkının anlatıldığı beyitlerin sayısı da binlercedir. Bazı şâirlere göre güllerle bülbüllerin ilişkisi çok eskilere dayanır. Cinânî, gül ile bülbülün çocukluktan beri tanıştıklarını hatta o zamanlar çubuk ata beraber bindiklerini söyler:

Kadîmîdür hukûkî bülbülün güllerle gâyetde

Çubuk ata bile binmişler eyyâm-ı sabâvetde

Cinânî, (Ceylan, 2007: 64)

Cinânî gibi bazı şâirlere göre gül ile bülbül çocukluktan beri dost iken Necâtî gibi bazı şâirlerce ise bülbül davetsiz bir misafir gibidir. Gonca ağzını açıp bir kere bile “gel” dememişken bülbül gelip bahçenin ortasına yuva kurar. Nedîm ise, bülbüllerin gelmesinin sebebinin yeni açan güller olduğunu söyler:

Bir kerre gonca ağzın açıp gel demiş değil

Bülbüllere ki sahn-ı çemenden yuvalanır

Necâtî, 130/4

Nedir bu germî-i bâzâr-ı nev-bahâr-ı arûs

Açılsa bir gül-i ter bin hezâr olur peydâ

Nedîm, 4/2

Yeni açan, taze güllerin aşkı, bülbülleri kendilerine köle eylemiştir. Gam tuzağına düşmüş bülbülün sevgiliye kul-köle olmuş gönlünü bir daha âzâd etmesi mümkün değildir:

Seni ol denlü dil-bend eylemiş aşk-ı gül-i ter kim
Ne mümkün dâm-ı gamdan bir dahi âzâdın ey bülbül Ş. Es'ad, 137/2

“Güçsüz kimseler için en küçük bir sarsıntının bile yıkım olacağı” (Aksoy, bty, c. 1: 425) anlamına gelen “serçeye çubuk beredir” atasözü de şâirlerimiz tarafından gül-bülbül ilişkisini anlatmak için kullanılmıştır. Gam tuzağına düşen bülbül çok hastalanır ve hassas yapıda bir kuş olduğundan en ufak bir temas bile onu yaralayabilir. Bülbüle vurmak bir kenara, ona gül ile dokunmak bile onu sendeletir:

Hezâr-ı hasteye gülbün tokınsa senderedür
O tâze gül ne bilür serçeye çubuk beredür Sâbit, 75/1

Gül budağıdır eden bülbüllere
Ey yüzü gül serçeye çubuk bere Necâtî, 526/1

Necâtî, bülbülü davetsiz misafir olmakla suçlarken Nâbî ve Şeyhülislâm Es'ad bir adım daha öteye gider ve bülbülün aşktan anlamadığını söyler. Çünkü gerçek âşıklar feryâd etmez; acısını gizler:

Hüneri var ise ketm-i eser-i aşk itsün
Aybdur bülbül-i şûrîdeye feryâd itmek Nâbî, 455/2

Ey dil figânın eyleme çün bülbül aşikâr
Zîrâ enîn-i aşk-perestân nihân olur Ş. Es'ad, 53/5

Zâtî bu konuda diğ er ş airlerden farklı düşünür. G l  meş hur eden b lb ld r ve  ş ıklar,  ş ı bülbülden öğrenmişlerdir fakat yetenekli talebe hocasını geçer. Hak k   ş ı öğrenmek isteyenler onu bülbülden değül, artık ş airden öğrenmelidir:

Gerçi kim b lb l bana virür sebak fery ddan

Yeg olur ş akird-i kâmil dostlar  st ddan

Zâtî, (Ceylan, 2007: 73)

Bazı ş airler, g l ile b lb l n çocukluktan bu yana tan ştıklar n , bazıları b lb l n  ş ktan anlamadığ n , kimisi gülün b lb le yüz vermediğ n  söylerken ş eyh Gâlib bu konuya çok farklı bir  a ıdan yaklaşır. B lb l ile kaz n hikâyesini anlatt ğ  kısa mesnev sinde, “G l ile b lb l n  ş ı hakkında çok düşünülmüş, çok tart ş lm ş fakat böyle bir meseleden ne gülün ne de b lb l n haberi vardır” der:

Olunmuş gerçi çok bahs   te’emm l

Ne g l duymuş bu gavg y  ne b lb l

ř . Gâlib, m. 4/41

G l b lb le her ne kadar eziyet etse de b lb l sadakatle sevgisini göstermeye devam eder. Fakat g l de insafa gelip  ş ğ n  bir kez olsun g ld rmez. Üsküplü İşhak ve Behiş t , gülün sıkıntı ve eziyet defterlerini bir türlü kapatmad ğ n , garip b lb l n ömrünün ağlamakla ge tiğ n , bu dünyanın kural n n böyle olduğ nu söylerler:

 h kim cev r   cefâ defterlerin g l d rmedi

Ağlamakla geçdi ömri b lb l n g ld rmedi

 . İşhak, 330/1

Andelîb  h idüp ağlar g l ana hande ider

Böyle gelmişdür ezelden bu cihân böyle gider

Behiş t , 141/1

ş ref Hanım, bîçâre  ş ğ n aslında sevgililere ş ref verdiğ n  belirtir. Bu düşüncesini kuvvetlendirmek için de g le ve g l bahçesine ş ref verenin b lb l

olduğunu söyler. Böylece sevgiliyi güe, gülzâra; kendisini de bülbüle benzetmiş olur:

Virse hûbâna nola âşık-ı bî-çâre şeref
Andelîb ile gelür hep gül ü gülzâra şeref

Şeref Hanım, 81/2

Her ne kadar güle ve gül bahçesine şeref veren bülbül olsa da, o gülden beklediği karşılığı bulamadığı için hep sıkıntı çeker. Sevgili ona yüz vermemiştir ve bahar mevsimi de zaten bitip, gül harmanı yapılmıştır. Dolayısıyla çaresiz bülbülün gülistânda durmasının bir anlamı kalmamamış, çok sevdiği gül bahçesine veda etme zamanı gelmiştir:

Bahâr mevsimi geçti savuldı hırmen-i gül
Gel eyle bülbül-i bî-çâre gülsitâna vedâ

Ü. İshak, 121/2

Bülbül kimi zaman çaresizce gülden ve gülistandan vazgeçse de kimi zaman da kendi isteğiyle gülü terkeder. Neşâtî'ye göre bülbül, sevgilinin saçını yanağının üzerinde perişân görürse gülü bırakıp sümbülü tercih eder:

Sünbülü tercih ider bülbül çemende güllere
Zülfünü ruhsârun üstinde perişan görmesün

Neşâtî, 93/4

Fuzûlî, bülbülün kötü kaderinden bahseder. Gülün matemi bülbülü, karga ile bir konuma getirmiştir. Bu matem yüzünden artık bülbülün de tıpkı karga gibi rüzgârı bozuk, bahtı karadır; dili lâl olmuştur:

Rüzgârın tîre bahtın kare nutkun lâl edip
Mâtem-i gül bülbülü zağ ile yek-sân eylemiş

Fuzûlî, 130/6

Bülbül “cihânın kuralı gereği” sevdiğine kavuşamadan, ağlayıp inlemekle ömür sürer ve sonunda ölür gider. Fakat Yahyâ’ya göre, bülbül gibi çılgın âşıkların canı aşk ateşinde yanarsa, onların her bir avuç külünden tekrar bir bülbül meydana gelecektir. Şâir burada, küllerinden tekrar doğduğuna inanılan Kaknüs¹⁶⁰ kuşuna telmihte bulunmuştur:

Aşkun odına ey gül yanarsa cân-ı şeydâ

Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ

Ş. Yahyâ, 17/1

Gülün güzelliğini âleme duyuran aslında bülbüldür. O olmasa, gülün güzelliklerinden bahsetmese kimsenin gülden haberi olmaz. Dolayısıyla gül şöhretini bülbüle borçludur. Âşıkların ve sevgililerin durumu da tıpkı böyledir. Âşıklar/şâirler, sevgililerinden bahsetmeselerdi, onların güzellikleri duyulmazdı:

Sen tuyurdun hüsnini dünyâya Yahyâ dilberün

Bülbül-i şûrîdenün aşkıyla meşhûr oldu gül

Ş. Yahyâ, 217/5

Şîrâze, “kitap ciltlerinin iki ucunda bulunan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit”tir (Devellioğlu, 2003: 1000). Şîrâze olmadığı zaman düzen bozulur, kitap dağılır. Mezâkî, gül yapraklarından oluşan bir mecmuâ tahayyül etmiş, bu mecmuânın şîrâzesi olarak da bülbülün can ipinin uygun olacağını, bunun mecmuâya değer katacağını söylemiştir. Şâir burada, eğer bülbül olmazsa gülün de olmayacağını, onun değerini ve zînetini bülbüle borçlu olduğunu îmâ eder:

Yaraşur zînet-i mecmû’a-i evrâk-ı güle

Olsa şîrâze eğer rişte-i cân-ı bülbül

Mezâkî, 264/5

¹⁶⁰ Kaknüs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ceylan, 2007: 134-137.

Dîvân şiirinde gül ile bülbülün aşkı kadar şem' ile pervanenin aşkı da meşhurdur. Gülün şekli ve dokusu itibariyle -öncelikli olarak- sevgilinin yüzü ve yanağı ile ilişki kurulurken, mumun duruşu ile de sevgilinin boyu arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Aşağıdaki beyitte şâir, gönlünün sevgilinin yanağını; canının ise boyunu arzuladığını söylerken aynı zamanda gönlünü bülbüle, canını da pervaneye benzetir:

N'ola gönlüm ârızın isterse cânım kâmetin

Resmdir âlemde bülbül gül sever pervâne şem'

Fuzûlî, 144/5

Dîvân şâirlerimizden bazıları ise gül-bülbül ile şem'-pervâne aşkını karşılaştırır. Kimi şâirlere göre bülbül inleyerek ortalığı ayağa kaldırdığı, sevgiliden gelen azabı bile lezzet görmediği için aşk işinde acemidir. Buna mukabil pervâne, sessiz sakin bir şekilde mumdan gelen bütün sıkıntılara katlandığı, hatta kendini çekinmeden mumun ateşine attığı için daha üstündür. Fakat Şeyh Gâlib gibi bazı şâirlerin aşkı, gül ile bülbülün aşkından da şem' ile pervanenin aşkından da üstündür. Onlar ancak acemi birer çocuk gibidirler:

Gitmez önünden gerçi kim bülbüllerün evrâk-ı gül

Ben bildigüm budur hele pervânedür üstâd-ı gül

Ş. Yahyâ, 216/1

Bülbülde biraz bûy-ı ru'ûnet görürüz biz

Pervâneyi âgâh-ı mahabbet görürüz biz

Ş. Gâlib, kt. 40

Bir çerâğân-ı hakîkatdır ki dâğ-ı sînemiz

Bülbül ü pervâne etfâl-ı debistândır bize

Ş. Gâlib, 300/6

Yahyâ, bülbülün kimi zaman güle zarar verdiğini düşünür. Gülün açmama sebebi sabahlara kadar öten bülbüldür. Çünkü o, ötüşüyle gülün naz uykusuna engel olmuştur. Fakat gülün bundan incinmemesi gerektiğini, bülbül-i şeydânın âdetinin bu olduğunu söyler:

Mâni oldı hâb-ı nâza diyü gül açılmamış
İncinilmez bülbül-i şeydâya mu'tâdı budur

Ş. Yahyâ, 111/2

“Şeydâ”, “aşktan aklını kaybetmiş, dîvâne” demektir (Devellioğlu, 2003: 995; Nâcî, 2009: 637). Bir önceki beyitte de söylendiği gibi akılları başlarında olmadığı için dîvânelerin yaptıklarından, söylediklerinden incinmemek gerekir. Bülbülü deli-dîvâne eden, bülbülün gönlünde akıl bırakmayan sebeplerden biri de gülün alnındaki kıvrımlardır:

Çîn-i cebîn-i gül dil-i bülbülde kor mı hûş
Arz-ı niyâz kanda getürmez nigâhî tâb

Neşâtî, 10/3

Neşâtî, bülbülün renkli, güzel görünen yuvasını aslında ciğerinin kanıyla yaptığını söyler. Bununla dîvâne gönlünü kandırıp “gül” diye avuttuğunu belirtir:

Ciğer kanıyla itmiş şöyle rengîn lânesin bülbül
Ki gâhi gül sanup eğler dil-i dîvânesin bülbül

Neşâtî, 81/1

Şâirlerimiz kendilerini övmek için çeşitli teşbirlere başvururlar. Bunlardan biri de sözlerini bülbülün ötüşüne benzetmeleridir. Kuşlar içinde en güzel öten bülbüldür dolayısıyla kendini bülbüle benzeten şâir, “şâirler için en güzel söz söyleyen benim” mesajını verir. Aşağıdaki beyitte Mezâkî, çok güzel sözler söyleyen yaratılışını tebrik eder ve böyle yaratılıştaki birinin, bülbülün beyânı gibi mu'cizevî sözler söylemesinin normal olduğunu belirtir:

Âferîn tab'-ı Mezâkî-i sühân-perdâza
Böyle mu'ciz-dem olur hüsn-i beyân-ı bülbül

Mezâkî, 264/8

Sâbit, gül ile bülbül arasında pek de alışık olmadığımız bir ilişki kurar. Bülbülün bahçe bahçe, çiçek çiçek gezmesinden, gülün birçok ağyâra yüz verip elden ele dolaşması hayalinden hareketle oluşturduğunu düşündüğümüz aşağıdaki beyitte, yere düşmüş kırmızı gül yapraklarının, bülbülün kullanıp attığı, eski bir bez parçasından ibaret olduğunu söyler:

Bülbülün kullandığı bir destmâl-ı köhnedür

Yirde ol demden yatur gül-berg-i hâk-üftâde sürh

Sâbit, 56/2

Başka bir beytinde Sâbit, bülbülün ötüşünün sebebinin, altından yapılmış bir külâh takmış olan gül şâhına mehterlik yapmak olduğunu belirtir:

Bülbül hezâr şevk ile mehterlik eyleyüp

Çalındı nevbet-i şeh-i zerrîn-külâh-ı gül

Sâbit, 234/2

Ceylan, ateşin artığı olan külün renginin, zafiyetin, güçsüzlüğün alameti olarak hastaların, düşkünlerin ve özellikle âşıkların benzinin rengi olduğunu söyler. Ceylan ayrıca aşk illetiyle bîtap düşenlerin bir süre sonra vereme yakalanacağını ve renklerinin kül rengine döneceğini belirterek, en ateşli ötüşe sahip bülbül cinslerinden biri olan, Osmanlı coğrafyasının en yaygın bülbül türü olan “İran Bülbülü” ya da “Taş Bülbülü” adlarıyla bilinen bu cinsin renginin de -âşığın rengi gibi- kül rengine olduğunu bildirir (Ceylan, 2010: 268). Bu benzerlikten faydalanan Dîvân şâirleri kelime oyunları ile bunu şiirlere de yansıtırlar:

Bilmezin sahn-ı çemen bülbüline n’oldı yine

Gül/kül gibi benzi garîbün kül/gül olup soldı yine

Behiştî, 461/1

Sevdiği uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bülbülün yapabileceği son şey kendi canından da geçmektir. Bunun için pervâne misâli kendini kızıl gülün önüne atarak kül olur; gülde fâni olur. Bülbülün külünün gülün toprağına karışması

aslında bir son değil, yeni bir başlangıçtır. Bu kül, gelecek baharda açacak olan güle daha canlı bir renk kazandıracaktır. Şâirâne kurulan bu hayâlin gerçeklik payı da vardır. Botanik bilgini Kenber bu konuda şunları belirtir:

“Kemik, boynuz, tırnak kırıntıları ve -özellikle de içinde azot fazla olduğu için gülleri kuvvetlendiren- kurumuş kan gibi gübreler gül için çok faydalıdır.” (Kenber, bty: 43-45).

Gelibolulu Ali, gonca hitabıyla seslendiği sevgilisinin yanaklarını “gül gül” ettiğini, bu sebeple zavallı bülbülü yakıp külünden yararlanarak kendisinin gonca halinden gül haline dönebilmek için kullandığını söylemiştir:

Çemende ruhların ey gonca gül gül itmişsin

Zavallı bülbülü yakmış külin gül itmişsin

Gelibolulu Âlî, 460/1

Dîvân şâirleri, sözlerinin anlamını kuvvetlendirmek için teşbih yaparken, bazı durumlarda söylediklerinin daha da etkili olması için teşbihi ters çevirirler. İlk durumda sevgili güle benzerken, ikinci durumda gül sevgiliye benzer. Nâîlî, aşağıdaki beytinde sevgilinin bağı gelmesini ister. Çünkü o geldiğinde bülbül onu görecektir, onun gülden daha güzel olduğunu fark edecek ve gül için ettiği feryâdın boşa gittiğini anlayacaktır:

Azm-ı bağ et ki çemen bülbüle zindân olsun

Gül için ettiği feryâda peşîmân olsun

Nâîlî-i Kadîm, 276/1

(Ey sevgilim!) Sen bağı gel ki çimenlik bülbüle zindân olsun. Gül için ettiği feryâda pişman olsun.

Aynı şâirimiz başka bir beytinde kendini bûlbûle benzetir fakat kendisinin bûlbûl olduğunu doğrudan söylemez. Nâilî'nin sözlerini işiten sevgili dayanamaz ve “o benim bûlbûlümdür” demekten kendini alamaz:

Nâilînin işidip zemzeme-i güftârın

Bûlbûlümdür demesin ol gül-i hürrem ne desin

Nâilî-i Kadîm, 275/5

O gül-i hürrem, Nâilî'nin sözlerinin zemzemesini işitip “(o benim) bûlbûlümdür” demesin de ne desin?

Hâmî, Hazret-i İsâ'nın nefesiyle ölüleri diriltme mucizesine telmihte bulunduğu aşağıdaki beytinde sevgiliyi Hz. İsâ'ya benzetir. Çünkü sevgilinin nefesinde/sözünde de hayat vardır. O, gül için inleyen bûlbûllerin sevgilinin hayat veren nefesini duyduğunda bir daha gül için ötmeyeceğini söyler:

Güle karşı tekellüm bir dahi itmez bu gülşende

İşitse ey Mesîhâ-dem hezâr-ı zâr güftârın

Hâmî, 179/6

Şem'î, gül ile bûlbûlün âleme duyurduğu aşk hikâyesinin aslında kendi aşk hikâyesi olduğunu söyler:

Kim okur kim dinler idi kıssa-i ışkum benüm

Bûlbûl ü gül itmese Şem'î cihâna dâsitân

Şem'î, 138/6

Aşağıdaki beyitte geçen “kızlanmak” kelimesi, “kız görünmek, kız gibi davranmak” (Dilçin, 2009: 152) anlamına gelen bir kelimedir. Sâbit, bu beytinde, gül-bûlbûl ilişkisine eşine az rastlanır bir benzetmeyle yaklaşmıştır. O gülü geline, gonca ile bûlbûlü de düğünlerde davul çalan kişiye benzetmiştir. Şâirin hayâline göre, gerdek odasına giren gül kız gibi utanır:

Tokmakcısı değül mi ya goncayla andelîb

Kızlanmasun arûs-ı nev-i haclegâh-ı gül

Sâbit, 234/4

Gülün gerdek odasının yeni gelini hiç kız gibi davranmasın/naz yapmasın/utanmasın.

Gonca ile andelib tokmakçı değil midir?

Dîvân edebiyatındaki değeri yadsınamayacak kadar önemli olan ve âşıklık konusunda “hakikî âşığın kendisi olduğunu ve Mecnûn’un sadece adının duyulduğunu” belirterek bu konuda üstâd olduğunu iddia eden Fuzûlî, aşığıdaki beytinde de benzer bir düşünceyi dile getirmiştir. O, kimi zaman gül dalını kimi zaman da kafesi mesken tutan bülbüle kızmaktadır. Çünkü asıl âşıkların âhı sebebiyle gökler bile alev alırken bülbülün âhından çer-çöp bile tutuşmaz:

Mesken ey bülbül sana geh şâh-ı güldür geh kafes

Nice âşıksın ki âhından tutuşmaz hâr ü hâs

Fuzûlî, 125/1

Ey bülbül! Gâh gül dalı gâh kafes senin meskenindir. (Fakat) Sen nasıl âşıksın ki âhından çer-çöp tutuşmuyor.

Nev’î de Fuzûlî gibi bülbülden şikâyetçidir. Çünkü binlerce âşık/bülbül kendine sevgili/gül ararken şâirin bahsettiğı bülbül gülden şikâyet etmektedir:

İder gülden şikâyet bülbül-i şeydâyı söyletsen

Şeker yir şükrin itmez tûtî-yi gûyâyı söyletsen

Nev’î, 240/1

Çılgın bülbülü söyletsen gülden şikâyet eder. Papağanı söyletsen, şeker yer ama şükretmez.

Klasik edebiyatımızda bu derece önemli bir yeri olan bülbülün, Yunus Emre Dîvânı’ndaki bir adı da “gül kuşu”dur:

El kuşu elden ele gül kuşu gülden güle
Baykuş vîrâne sever şahinler pervâz ile

Y. Emre, 335/6

Bu maddeye vereceğimiz son örnek beyit ise “Sultânu’ş-Şuarâ” Bâkî’ye aittir. O, bülbülü ağlayan bir bahçivâna benzetir ve kendisinin dikenden çektiği sıkıntıları en iyi onun söyleyeceğini düşünür:

Hâr zahmından neler çekdüğümü gülzârda
Bâgbân-ı bülbül-i giryâne söylen söylesün

Bâkî, 395/4

Benim gülzârda diken acısından neler çektiğimi, ağlayan bülbül bahçivânına söyleyin de söyleyiversin.

7.4.5. Ejderhâ

Gülün hayvanlara benzetilmesi hususunda farklı teşbihlerden biri de Kafzâde Fâizî’ye aittir. Şâir, aşağıdaki beytinde gülü ejderhâ azğına benzetir. Bülbüle de gül dalından çekinmesi ve goncadan uzak durması hususunda nasihat eder:

Şâh-ı gülden ihtirâz it gonceye olma yakîn
Göz göre atılmaz bülbül ejdehânun ağzına

Kafzâde Fâizî, 126/2

7.4.6. Karga

Dîvân şiirinde daha çok “zâğ” ve “gurâb” isimleriyle anılan karga, kötü sesi, çirkin görüntüsü, kara rengi ve leşi sevmesi yönleriyle şiirlerde kendine yer bulur. Şâirler kargayı daha çok, kendisi ile belirgin zıtlıklar taşıyan başka kuşlarla karşılaştırarak kullanırlar. Bunların başında bülbül gelir. Sesinin ve ötüşünün çirkinliği sebebiyle bülbül ile karga mukayesesine hemen bütün şâirlerin dîvânlarında rastlamak mümkündür (Ceylan, 2007: 143).

Demirkazık, karganın hatırı sayılır bir biçimde dinî ögelere, efsanelere, mitlere, folklora ve edebiyata konu olduğunu belirtir. Karganın, “dünyanın yaratılışını ve insanların oluşumunu konu edinen ilkel efsanelerde önemli rol oynadığını; masallarda, halk inanmalarında gelecekte haber verici olarak nitelendiğini; ötüşünden, uçuşundan, bir yere konuşundan kötülük ya da iyilik getireceği çıkarıldığını” bildirir (Demirkazık, 2011: 132; Örnek, 1973: 40).

Ahmet Paşa kendisini bülbüle; sevgilisi dışında konuştuğu herkesi ise kargaya benzetmiş ve bundan duyduğu sıkıntıyı anlatmıştır:

Bir nefes gayrınla söyleşmek belâdır âşık

Zâğ ile hem-sohbet olmak bülbülün zindânıdır

Ahmet Paşa, 89/10

Senden başkasıyla bir an bile konuşmak âşığa belâdır. Karga ile sohbet etmek bülbüle zindân gibidir.

Sâbit, artık lâle bahçelerinde kargaların bulunduğunu, bu sebeple gülün bülbül görmeye hasret kaldığını belirtir:

Bülbüllerün hayâli gözinde uçar gülün

Oldı mekân-ı zâğ ü zegân lâlezâr hayf

Sâbit, 194/3

Yazık! Lâle bahçesi kargaların ve çaylakların mekânı oldu(ğundan beri) bülbüllerin hayali gülün gözünde uçar.

Gülşen, bülbüllere ait bir yerdir. Ne kadar güzel de olsa bir karga gülşenden ne anlar:

Tûtî verir bu şekkerin tadını lezzetin bilir

Karga n'ider bu gülşeni zâğa şeker ne fâ'ide

Nesîmî, 359/4

Şâirler, sevgilinin yanağındaki hattı kimi zaman kargaya benzetir. Sevgilinin yüzü ve yanağı gül bahçesi olarak kabul edildiğine göre karganın burada bulunmaması gerekir. Bunu bilen karga gülşenden uçar gider. Sevdiğinin tıraş olduğu zaman ayva tüylerini kesmesini, karganın gül bahçesinden uçup gitmesine benzeten Ahmet Paşa, bu beyti yazdığı gazeline, Dîvân şiirinde pek rastlanmadık bir biçimde, bir başlık koyar: “*Der Tırâşîden-i Hatt-ı Mahbûb.*” Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da, sevgilinin tıraş olmasıdır. Sevgilinin cinsiyeti meselesine örnek teşkil eden aşağıdaki beyitte görülmektedir ki mahbûb erkektir:

Anun için uçar bâg-ı ruhundan hat-ı zâgın

Bilir ki makâm olmaz ana gülşen-i zîbâ

Ahmet Paşa, 8/6

Nev’î karga ile bûlbüle felsefik bir açıdan yaklaşır. Dünyanın kahrı, düzensizliği, adaletsizliği nedeniyle bûlbül ile karganın aynı seviyeye düştüğünü fakat garip olarak, bûlbülün şikayetçi olması gerekirken karganın şikayet ettiğini söyler:

Kahr-ı dehr ile olur tûtî gurâba hem-nişîn

Yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadur

Nev’î, 82/6

Dünyanın kahrı sebebiyle papağan ile karga bir seviyeye düşer. Fakat şikâyeti yine karga yapar; gariplik bundadır.

Sâbit, farklı bir hayal ile evli olan kişileri kargaya, bekârları ise bûlbüle benzetmiştir. Hatta bu evli olanlar uğursuzdur ve bekârların başına belâ olmuşlardır:

Bûlbüllere belâ-yı siyâh oldılar yine

Bak zâğ-ı nâ-bekârlarun şerr ü şûrını

Sâbit, 347/5

Bak şu evli olan kargaların şer ve uğursuzluğuna! Bülbüllere kara bela oldular yine.

7.4.7. Köpek

Gül ile köpek arasında kurulan ilişki, köpeğin ayak izlerinin şekil bakımından güle benziyor olmasındandır. Âşık için sevgiliyi hatırlatan, ondan haber veren her şey çok değerlidir. Bu işâretin köpeğin ayak izi olmasının da bir mahsuru yoktur.

Mesîhî, sevgilinin köyünde dolaşan köpeklerin bıraktığı ayak izlerini görür. Sevgiliye kavuşamamaktan dolayı döktüğü kanlı gözyaşları bu izlerin meydana getirdiği çukurları doldurunca hem şekil hem de renk olarak güle benzeyen görüntüler meydana gelir:

Her kim görürse gülşen-i kûyunda ey sanem
Kanlu yaşumla itün izin verd-i ter sanur

Mesîhî, 83/2

Ey sanem! Her kim (senin) köyünün gül bahçesinde (benim) kanlı yaşumla itin izini görürse, taze açılmış gül sanar.

Zâtî de Mesîhî'ye benzer bir hayal kurar. Sevgilinin köyündeki köpeklerin bıraktığı ayak izleri ona gül görünür. Köpeklerin ulumaları/havlamaları ise şâire bülbülün ötüşü gibi gelir:

Her nişân-ı pâ-y-ı seg kûyunda bir güldür bana
İtlerün âvâzesi feryâd-ı bülbüldür bana

Zâtî, 41/1

(Ey sevgili!) Senin köyündeki her bir köpek ayak izi benim için güldür. Köpeklerin uluması ise bülbül feryâdıdır.

7.4.8. Kumru

Kumru güvercinden küçük, üveyik ve fahte isimleriyle de bilinen bir kuştur. Uçuşları ve kanat çırpışları hızlıdır ve eşlerine sadakatleriyle meşhurdurlar. Kumrulara daha çok seyrek ağaçlı yerlerde ve fundalıklarda yaşamasına rağmen Sabrî-i Şâkir, aşağıdaki beyitteki kumruya gül fidanında yaşamak istediğini söylemiştir. Kumrunun bülbüle teklifi, salınan servilerin bülbülün, gül fidanının ise kendisinin olmasıdır:

Bülbül dedi kim fahteye sözü uzatma

Gül nahli benim serv-i hırâmân senin olsun

Sabrî-i Şâkir (Ceylan, 2007: 173)

Bir diğer Dîvân şâirimiz olan Nâilî, âşıklığın, âşıklıktan gelen perişan hâlinin bülbüle yakıştığını, kumruya bu hallerin uygun düşmediğini, bu yüzden onun gül bahçesinde dolaşmayıp servi ağacına çıkması gerektiğini söyler:

Ey fâhte çık serve ki sana demek olmaz

Bülbül gibi şûrîdeliğin vakti değildir

Nâilî-i Kadîm, 54/3

7.4.9. Papağan

Papağan ile gül arasında kurulan ilgi renk benzerliğine ve gül yapraklarının havada uçuşmasıyla kuşları andırmasına dayanır. Hayâlî'nin kurduğu hayale göre gül de kırmızı papağanlar gibi uçmak ister:

Olmuş iken bülbül-i mest ile işret sâz gül

Al tûtîler gibi etmek diler pervâz gül

Hayâlî, 307/1

7.4.10. Turaç

Kaynaklarda “dürrâc” ve “dürrâce” şeklinde de geçen turaç kuşu, “hoş manzar, eti nazik bir kuştur” (Cûdî, 2006: 88); “eti gevrek, keklık cinsinden bir kuş,

çil kuşu, turaç kuşu” (Devellioğlu, 2003: 194); “sülüne benzer bir kuş” (Dilçin, 2009: 225); “sülüngillerden, uzunluğu 34 cm olan, soyu azalmış bir kuş türü” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2008) şekillerinde tanımlanır.

Dîvân şiirinde kendisinden nadir bahsedilen kuşlardan biri olan turacın, örneklerden hareketle en belirgin özellikleri, sesinin güzelliği ve etinin lezzetli oluşudur. Şiirlerde gülbahçesinin bir parçası kabul edilir. O seher vakitlerinde âşıklara ders okutur. Bu bakımdan bülbüle benzer fakat ona yetişemez (Ceylan, 2007: 237):

Gönül bu gice kıldı yine yârına mi'râc

Bülbül bile gül hâlini vü ne bile dürrâc

Kadı Burhaneddin, 342/1

Gönül bu gece yine yârinin katına yükseldi. Gülün halini bülbül bilir, turaç ne bilsin.

Çeşitli vesilelerle gülün etrafında adı geçen hayvanların tablosu aşağıdaki şekilde oluşturulabilir:

Tablo 6: Gül İle Adı Geçen Hayvanlar Tablosu

Âhu, (nâfe), arı (zenbûr), baykuş, bülbül, ejderhâ, karga, köpek, kumru, papağan, turaç.

7.5. Gül-Bahçe

7.5.1. Bağ / Bostan / Gülistân / Gülşen / Gülzâr

Buraya kadar çeşitli bölümlerde bahsediliği üzere gül, en eski zamanlardan bu yana bahçelerde ve bağlarda sık görülen bir çiçektir. Örneğin 9. yüzyılın önemli hekimi Dinâverî, gülün Arabistân bağ ve bahçelerinde sık rastlanan bir çiçek olduğunu bildirmiştir. Fakat bugünkü anlamda modern ilk gül bahçesini 1798 yılında Napolyon'un eşi İmparatoriçe Josephine kurmuş ve 1814 yılında henüz 51 yaşında iken ölene kadar geliştirmiştir. “Malmasion Bahçeleri” adıyla bilinen bu bahçeler farklı yerlerden getirtilen gül çeşitleriyle geliştirilmiş, kendisi hayatta iken

250 çeşit güle ulaşılmıştır. 1829 yılında bu bahçelerde 2562 farklı gül olduğu bildirilir. Bunda, kaptanlara gittiği uzak diyarlardan buldukları gül çeşitlerini getirmeleri emrini veren Napolyon'un etkili olduğunu düşünmek mümkündür (Altıntaş, 2010: 17).¹⁶¹

Kenber ise, dünyanın en meşhur gül bahçelerinin (Roseaie), Fransa'da ilk kurulan ve fennî bir kıymeti bulunan "Roseaie de L'Hay" ile tarihî olan "Roseaie de Bagateller" olduğunu söyler. Kenber, "L'Hay Gülistânı" Versailles okulundaki hocam E. Andre tarafından düzenlenmiş ve "gül babası" ismiyle milletlerarası tanınmış olan, büyük gülcü Jules Graveraux tarafından da en zengin gül koleksiyonu buraya dikilmiştir." der. Gül babasının yayımladığı *Gül Yıllığı*'nda kendi malı olan bu gülistandaki güllerden 8000 çeşidinin vasıflarını kaydetmektedir (Kenber, bty: 90).

Edebî metinlerdeki gül bahçelerine gelindiğinde ise hemen hemen bütün edebî, dînî yahut dindışı metinlerde bir gül bahçesi tasavvuruna rastlanmaktadır. Ceylân; gülşen, gülzâr, gülistân vb. adlarla anılan gül bahçelerinin aslında Doğu dünyasının bahar mevsiminde tenezzühe çıktığı mekânlardan kinâye olduğunu belirtir (2010: 267).

Gülzâr, gülistân vb. isimlerle anılan bu bahçeler aslında sadece güllerden oluşmamaktadır. İçerisinde lâle, sümbül, nergis, çiğdem, şebboy, nilüfer vb. rengârenk çiçekler bulunan, bazılarında yapay veya doğal göller olan çeşitli ağaçlara da ev sahipliği yapan bugünkü bazı şehirlerimizde karşılaştığımız botanik bahçelerine benzeyen özel bakımlı bahçelerdir. Fakat tabii ki bu bahçelerin en gözde çiçeği güldür.

Çiçeklerin sultânı kabul edilen bu çiçek, "incecik endâmı ile zarâfeti; kokusu ile hazzı; kızıl rengi ile ızdırâbı; kat kat yaprakları ile gizemi; bir mevsimlik ömrü ile geçiciliği/vefasızlığı temsil eder. Zarâfet, haz, ızdırab, gizem ve umursamazlık sözcükleri bir araya getirildiğinde de karşımıza Şarkın benzersiz aşk telakkisi çıkar" (Ceylan, 2010: 267).

¹⁶¹ Bugün Süleyman Demirel Üniversitesi "Rosarium (Gülistan) Tesisi" projesi kapsamında ülke genelindeki 65 ilden, çelik 1113, köklü 667 olmak üzere toplam 2486 çeşit gül toplanmış ve SDÜ botanik bahçesine dikilmiştir (Hüseyin Fakir vd. *Süleyman Demirel Botanik Bahçesi Rosariumunda Bulunan Doğal ve Modern Gül Taksonları*, SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu Basılmamış Bildiri, 2012, Isparta).

Dîvân şâirleri beyitlerde kimi zaman işret, zevk ve eğlenceden hareketle gerçek bir gül bahçesinden bahsetmiş kimi zaman ise soyut ifadelerle zihinlerindeki bahçeleri tasavvur etmişlerdir. Örnek olarak verilecek beyitlerde önceliği gerçek bahçelere vereceğiz. “Gülşen-i gam, gülzâr-ı marifet” gibi mecâzî gül bahçelerini ise sona bırakacağız.

Bülbül ile karganın anlatıldığı bölümde de bahsedildiği üzere bülbül güzelliğin karga ise çirkinliğin simgesidir. Başka bir açıdan bakıldığında bülbül gül ise, karga dikendir. Şeyhî bülbül ile karganın bir kalpte hem-nefes olmasından bahsederken gül yöresinin dikenlerle dolması örneğini verir:

Kan ol yürek ki bülbüle zâğ oldu hem-nefes

Ağla gözüm ki *gül yöresi* doldu hâr ile

Şeyhî, 159/3

Aynı şâirin başka bir beytinde ise gül bahçesi kişileştirilmiş ve güzelliği ile mağrur olmaması gerektiği söylenmiştir. Çünkü kış geldiği zaman, baharda yapılan ne kadar güzellik varsa hepsi bozulacaktır:

Gülzâre den ki hüsnüne mağrûr olmasın

Kış erişir bozar ne düzülse bahâr ile

Şeyhî, 159/6

Şeref Hanım da asırlar ötesinden Şeyhî’nin düşüncesini destekleyen bir beyit dile getirir. O, bülbüle seslenerek güle kavuşamadığı zamanlardaki hüznünün boşuna olduğunu söyler. Çünkü gülşenin sonu hazândır, yokluktur. Bir gün zaten, ister istemez, ayrılık olacağı için figân etmek abestir:

Hüzn-i firâk-ı gülle figân eylemek abes

Ey andelîb âhir-i *gülşen hazân* iken

Şeref Hanım, 146/4

Fânî yani geçici olan hayatlar bir gün yok olup gidecektir. Tek bâkî olan Hz. Allah’tır. Bu dünyanın güzellikleri de bir gün yok olacağı için kalben bağlanmamak

gerekir. Hayâlî, aşğıdaki beytini bu düşünceden hareketle oluşturmuş ve bu fenâ gülzârının gülünden de dikeninden de servi boylu güzellerinden de geçmeyi tavsiye etmiştir:

Yüri her serv-i bâlâya akıtma su gibi gönlün

Fenâ gülzârının el çek gülünden gel dikenden geç

Hayâlî, 38/2

Mesîhî, dünya gülşenini bir uçtan diğerine gezdiğini ve vefâ kokusunu ancak fenâ gülzârında duyduğunu söyler¹⁶²:

Gülşen-i dehri sabâ gibi serâser gezdük

Biz vefâ bûyını gülzâr-ı fenâda sezdük

Mesîhî, 135/1

Dünya gülşenini sabâ rüzgârı gibi baştanbaşa gezdik. Biz vefâ kokusunu fenâ gülzârında sezdik.

Mihri Hâtun ise ilk beytinde gül bahçesini bir hapishâneye benzetir. Bülbulün bu hapishânede gülün tutsağı olduğu için dikenin cefâsını çektiğini söyler. Diğer beyitte ise bülbul gülşenin koruyucusu, muhafızı rolünü üstlenmiştir. Onun vazifesi goncalar meclisine karga rakibini sokmamaktır:

Çekmez idi bir nefes hârın cefâsın neylesün

Lîki bülbul gûlsitân içre gülün tutsağıdur

Mihri H. 32/5

Goncalar bezmine ol zâg rakîbi komasun

Diyelüm gülşeni bülbüllere her dem korusun

Mihri H. 126/5

Neşâtî de aşğıdaki beytinde Mihri gibi düşünür. Şâir kendini bülbüle benzetir ve ona göre bülbul, aşkın belâsını besler, büyütür. Gülbahçesi ise aslında

¹⁶² Gül-Tasavvuf ilgisi için bkz: 4.4.1.7. Gülşen/Gülzâr

bülbülün sonunu hazırlamak için kurulan bir kafestir. Bu beyitten hareketle bahçelerin kenarlarına bülbülleri yakalamak için tuzak kurulduğunu söylemek mümkündür:

Ol murg-ı belâ-perver-i ıskuz Neşâtî,

Her *kûşe-i gülşen* bize bir dam-ı kafesdür

Neşâtî, 33/5

Ey Neşâtî! (Biz) aşkın belâsını büyüten (artıran) kuşuz (bülbülüz). Gülşenin her köşesi bizim için bir kafes tuzağıdır.

Bahar vakti geldiğinde, bahçelerde güller açtığında gezmek ve eğlenmek için kırlara, bahçelere çıkılır. Eğlence meclisleri kurulur ve sarhoş olup bağırانlarla kuşların sesleri birbirine karışır. Bu sesler baharın geldiğinin başka bir belirtisidir. Gül bahçeleri artık “hây u hûy” ile dolmuştur:

Na’ra-i mestân ile gülbâng-ı mürğân-ı çemen

İtdi *sahn-ı gülşeni* pür hây u hûy-ı nev-bahâr

Mezâkî, 148/5

Sarhoşların na’raları ve çemen kuşlarının duâları, gülbahçesini ilkbaharın (işâreti olan) eğlence sesleriyle doldurdu.

Dîvân şâirleri bazı zamanlar bir daha içki içmeyeceklerine dair yeminler ederler. Fakat bahar vakti geldiğinde gidilen mesireler, kurulan sofralar şâirleri zor durumda bırakır. Kimileri tevbesini bozar, kimileri bozmamak için sabreder. Taşlıcalı Yahyâ, tevbe ile ağzını kilitlemiş biri hayalini kurar ve bahar eriştiğinde ağız kilidini açmak için gülşendeki her çiçeğin bir anahtar olduğunu söyler:

Bahâr irişse olur her şükûfe bir miftâh

Kilîd-i ‘işreti *gülşende* kılmağa meftûh

T. Yahyâ, 43/2

Gül bahçesinin atmosferi o kadar etkileyicidir ki oradaki canlı-cansız bütün varlıklar buna iştirâk ederler. Şâir, şiirini okumaya başladığında sürahi bile ona uygun ses verir, üveyik kuşu bile öter:

Eline cam alup Şeyhî seni medh itse *gölşende*

Sürahi zikr ider kul kul çağırur jâhte gû gû

Şeyhî, 145/7

Şeyhî, eline kadeh alıp seni gül bahçesinde methetse, sürahi “kul kul” diyerek zikreder, üveyik ise “gû gû” diyerek seni çağırır.

Dîvân şâirlerinin telakkisine göre sevgilinin bulunduğu yer “gölzâr, gülşen, gülîstân”dır. Bunlardan biri olan Hayretî, sevgilinin köyünü bir gülşen olarak kabul ettiği için gerçek anlamda bir gülşen arama ihtiyacında olmadığını belirtir. Hatta şâirin âh u zârları kendisine bülbül nağmesi gibi gelir:

N’eylerem ben *gölşeni kûy-ı nigârum* var yeter

Nağme-i bülbül ne lâzım âh u zârım var yeter

Hayretî, 65/1

Fuzûlî’nin döneminde gördüğü bahçelerden hareketle aşağıdaki hayali kurduğunu söylemek mümkündür. Büyük bir ihtimamla bakılan “gülîstân”larda birçok çiçek çeşidi bulunur. Bugün bazı şehirlerimizde bulunan botanik bahçelerinde olduğu gibi her bir çiçek kendi cinsinin çeşitli renkleriyle bölümler halinde dikilir. Diğer tür çiçeklerin bulunduğu bölümün ayırt edici çizgisi yine bir çiçektir. Fuzûlî, sevgilinin bulunduğu yeri bir gülîstâna benzetmiş ve bu bahçenin vasıflarını yazabilmek için -bölümlere ayrılmış bir kitap gibi- reyhandan hatlar ile çizgiler çekildiğini söylemiştir:

Gölîstân-i ser-i kûyun sıfâtın bâb bâb ey gül

Hat-i reyhân ile cedvel çekip *gölzâre* yazmışlar

Fuzûlî, 68/3

Aşağıdaki beyitte geçen “giribân-çâk” kelimesi, “yakası yırtık, kederli” (Devellioğlu, 2003: 291) anlamına gelen bir kelime olup, daha çok bîçâre âşığın vasfı olarak kullanılırken Fuzûlî, bu kelimeyi, yakasını açmış/gömleğinin düğmelerini çözmüş güzelleri anlatmak için kullanmıştır. O, sevgilinin bulunduğu yerde yakasını açmış, gül yanaklıların çok olduğunu, bu görüntü sebebiyle oranın bir gülîstânı andırdığını söyler:

Gezer kûyunda her yan çok giribân-çâk gül-ruhlar

Bu reng ile Fuzûlî ol *ser-i kû* bir *gülîstândır*

Fuzûlî, 89/7

Fuzûlî, her biri diğerinden güzel olduğu için seçim yapamayıp tamamını aşağıya aldığımız gazelinde güzel bir sonbahar resmi çizmiştir. Şiire baştan sona sarı renk hâkimdir. İlk beyitte geçen “nigâr”ın kelime anlamı “resim”dir (Devellioğlu, 2003: 833; Nâcî, 2009: 552). Mecâzen “tablo gibi güzel sevgili” anlamında da kullanılır. Şâir bu resmin rengini “zer” sıfatıyla belirtir. “Zerrîn” ise, “altın renginde olan, altından yapılmış” (Devellioğlu, 2003: 1181; Nâcî, 2009: 766) manasında bir kelime olduğu gibi sarı renkli fulya çiçeğinin de diğer adıdır. Şâirin muhayyilesince felek, sarının hâkim olduğu tablo kubbesini yerle bir etmiş, sabâ da zerrînin kerpiçlerini yerlere savurmuş, böylece yeryüzü/gülîstânın zemini sapsarı olmuştur:

Tâk tâk-i zer-nigârın çerh virân eylemiş

Hışt-i zerrînin sabâ *ferş-i gülîstân* eylemiş

Fuzûlî, 130/1

Şâir şiirin devâmında kader kâtibinin yeni bir sayfa açmak için gülzâr sayfasını sarı renge çevirdiğini; hazân vaktinin, hayat kaynağı olan suyu keserek gülzârın sayfalarını perişân ettiğini; gülşenin zevk ehlinin yeri iken zindâna döndüğünü; gülün bu olumsuzluklar sebebiyle tuttuğu mâtem yüzünden bülbülün bahtının kararip dilinin sustuğunu söyler:

Kâtib-i takdîr hatt-i sebz tahrîr etmeğe

Levh-i gülzârı hazân bergi zer-efşân eylemiş

Fuzûlî, 130/2

Kat edip fasl-i hazân âb-ı revân şîrâzesin

Nusha-i gülzârın evrâkın perîşân eylemiş

Fuzûlî, 130/3

Devr cevrin gör ki nüzhet-gâh-i ehl-i zevk iken

Cûy-bâr ü *gülşeni* zencîr ü *zindân* eylemiş

Fuzûlî, 130/4

Rûzgârın tîre bahtın kare nutkun lâl edip

Mâtem-i gül bülbülü zağ ile yek-sân eylemiş

Fuzulî, 130/6

Fuzûlî, gazelin tamamına yerleştirdiği sonbahar mazmununu son beytiyle taçlandırır. Bu beyit, adeta sonbaharın sonunu anlatır. Sararan gül yaprakları artık dökülmüş ve “şâh-ı gül” kötü bir hale düşmüştür. Şâir, bu görüntüden hareketle kendine nasihat eder: “Dünyanın bu halini gül dalından ibret al. Felek ona önce güzellik verip sonra çırılçıplak bıraktı.”:

Ey Fuzûlî dehr hâlin şâh-ı gülden kıl kıyâs

Kim verip evvel tecemmül sonra uryân eylemiş

Fuzûlî, 130/7

Şâirlerin katıldıkları içki meclisleri de zaman zaman gül bahçesine benzetilir. Meclisin içi şarap dolu kadehi, renk itibarıyla güle benzer. Bülbül ise genellikle meclisteki inleyen âşıktır fakat aşağıdaki beyitteki bülbül, şarap testisidir. Şarap dökülürken testiden çıkan “gul gul” sesleri, şâirin zihninde bülbülün ötüşü ile birdir:

Gül-sitân bezm-i şarâb u câm-ı mey güldür bana

Kulkul-i halk-i surâhî savt-ı bülbüldür bana

Bâkî, 12/1

Şarap meclisi gülistân, mey kadehi güldür bana. Sürahinin boğazından çıkan kulkul, bülbül sesidir bana.

Nedîm, kendine özgü bakış açısıyla farklı bir benzetme oluşturmuştur. O sevgiliyi görmek istediğini, buranın illa ki gül bahçesi değil hamâm olsa da olabileceğini söyleyerek şûh tavrını hissettirir:

Hüsnünü seyr eyleyim de gördüğüm yer ol gülü

Gülsitân olmazsa hammâm olsa da mâni' değil

Nedîm, 76/3

Ben (o güzelin) güzelliğini seyredelim de o gülü gördüğüm yer gülistân olmasa, hamâm olsa da olur.

Fatîn'in aynı gazelinden alınan aşağıdaki iki beyitte şâir, gülün kendisine çektiği acıdan ve sıkıntıdan bahseder. Hatta gülün gaddarlığı sebebiyle sadece kendisi değil gül bahçesindeki bülbüller de inlemeye başlar. O, ikinci beyitte, sevgilisine küsmüş bir âşık görünümü sergiler. Eğer gül onu kırmasaydı o, bülbül gibi inlemeye devam edecekti. Gül, şâiri kırınca şâir, gül için ötmekten vazgeçmiş böylece inleme sırası bülbüle geçmiştir. Yoksa bülbüle sıra gelmeyecektir:

İrdi eyyâm-ı bahâr itdi hezârı zâr gül

Velvele saldı *gülistâna* yine gaddâr gül

Fatîn, 82/1

Bahar günleri geldi, gül bülbülleri inletti. Gaddâr gül yine gülistâna velvele saldı.

Bülbüle gelmezdi nevbet nâleye *gülşende* hiç

İtmeseydi bu Fatîn-i zârını âzâr gül

Fatîn, 82/5

Eğer gül, inleyen Fatîn'i incitmeseydi, gülşende inlemek için bülbüle hiç sıra gelmezdi

Dîvân şâirlerinin birçoğu mükemmel bir gözlem yeteneğine sahiptir. Bu sebeple sosyal hayatta veya tabiatта meydana gelen halleri çok iyi gözleyip, zihinlerinde oluşan hayal ile birleştirip, şiirlerine yansıtırlar. Bunlardan biri olan

Fuzûlî, karıncaların hedeflerine doğru giderken oluşturduğu kıvrımlı yolu görmüş ve buradan hareketle sevgilinin saçının kıvrımlarını bu karıncaların yoluna benzetmiştir. Fakat karıncalar bu izi herhangi bir yerde değil gül bahçesinde bırakmışlardır. Sevgilinin yanağı da bir gül bahçesi olduğuna göre, yanağa düşen saçın kıvrımlarının karınca yoluna benzemesi doğaldır:

Târ-i zülfündür mi ruhsârında canlar meskeni

Yâ bırakmış bir reh-i pür pîç ü ham *gûlzâre* mûr

Fuzûlî, 94/6

Canların yanağında mesken tuttuğu yer saçının teli midir? Yoksa bir karınca gül bahçesine kıvrımlarla dolu bir yol mu bırakmıştır?

İşretî Dîvânı, çalışmamız kapsamında belirlenen taranacak dîvânların arasında olmamasına rağmen, Ahmet Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Antolojisi* isimli eserinde rastladığımız aşağıdaki beyitleri, orijinallikleri sebebiyle çalışmamıza dâhil edilmiştir. Aşağıdaki beytin anlaşılması için bilinmesi gereken bazı kelimeler vardır. “İlim”, okuyarak ve bilgi edinerek bilmek (Devellioğlu, 2003: 428) anlamına gelirken, “irfan”, İlâhî bir feyiz halinde meydana gelen bilgilerle Allah'ı bilmek (Devellioğlu, 2003: 445) anlamına gelir. Kânûnî'ye yazılan aşağıdaki beyitte Kânûnî, marifet gülzârının bir gülbününe benzetilmiştir. Padişahın bulunduğu yer gül bahçesi, orada ötüşüp duran bülbüller de irfan ehli kimselerdir. Buradaki irfan ehli kimselerin şâirler olması da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü padişah bir gül ağacı ise şâirler de o ağacın etrafında gezinen, ona yaklaşmaya çalışan bülbüllerdir:

Mârifet gülzârına bir gülbün-i pür-goncasın

Gülşen-i kuyunda bülbül ehl-i irfândır henüz

İşretî (Şentürk, 2006: 314)

Sen irfan gül bahçesinin goncalarla dolu bir gül fidanısın. Senin muhitinin gül bahçesindeki bülbüller, irfan ehli kimselerdir.

Bu bölümün başında, gazellerde geçen bazı gül bahçelerinin mecâzî anlamda kullanıldığını belirtmiştik. İşretî'nin aşağıdaki beyti ile soyut gül bahçelerinin işlendiğı örnekler üzerinde durmaya başlayacağız. Sesinin güzelliğı ile bilinen şâir, aşağıdaki beytinde de pâdişâhı övmeye devam etmektedir. O, pâdişâhın duası sayesinde, onun medhinin gül bahçesinde öten güzel sesli bir kuştur:

Pâdişâhum İşretî vird-i du'ân ile müdâm

Gülşen-i medhünde bir mürğ-i hoş-elhândur henüz

İşretî (şentürk, 2006: 314)

Padişahım, İşretî şimdi senin duânın zikriyle, sürekli methinin gül bahçesinde öten hoş sesli bir kuştur.

Taramalarımız sırasında Leskofçalı Gâlib'in, soyut ifadelerle gülü bir arada kullanmakta oldukça başarılı olduğı tesbit edildi. şâirin beyitlerinde çoğunlukla tasavvufî anlamlar yüklüdür ve gül bahçeleri de bu açıdan benzetmelere konu olmuştur. Dîvânında yer alan birçok örnek beytinden, konumuza uygun en iyi örnekler olduğunu düşündüğümüz beyitler aşağıda gösterilmiştir. Örneğın ilk beyitte Gâlib, zâhidin kendisini ayıplamasını, kendisine hakaret etmesini alevli bir sözlere; bunların tamamını ise rengi sebebiyle bir gülistâna benzetir:

Durma ey zâhid görüp hâlim beni ta'n eyle kim

şu 'le-zâr-ı ta'n ü teşnîn gülistândır bana

L. Gâlib, 13/4

Ey zâhid, durma! Benim halimi görüp beni ayıpla! Senin kötü söz alevlerin bana gülistândır.

Aşağıdaki beyitte ise Mûsâ Aleyhisselâm'ın Tûr Dağı'nda Hz. Allah ile konuşmasına telmihte bulunmuş; adı geçen mekânı bir bağı, kendisini ise o bağıın bülbülüne benzetmiştir¹⁶³:

¹⁶³ Bkz: 4.1.2.4. Gül-Hz. Mûsâ-Hz. Dâvud.

İşitenler nevâ-yı nâlişim *gûlzâr-ı Tûr* üzre

Sanırlar murg-ı bâğ-ı lenterânî bülbül olmuştur

L. Gâlib, 35/4

Benim inlememden çıkan sesleri duyanlar, Tûr gûlzârının lenterânî bağının kuşu olan bülbül olduğumu sanırlar.

Başka beyitlerinde ise hayâyı bir bağa, kendisini ise o bağda yer alan gül bahçesine benzetmiştir. Buradan, bağların çok büyük olduğunu ve bölüm bölüm bahçelere ayrıldığını tespit etmek mümkündür. Ayrıca bahçe kelimesinin “bağ-çe”den (bağın küçüğü/küçük bağ) geldiği bilgisi (Devellioğlu, 2003: 64), düşüncemizi destekler niteliktedir:

Cibrîl’e verir sünbülümüz neşve-i ismet

Biz gülşen-i kudsî-çemen-i *bâğ-ı hayâyız*

L. Gâlib, 57/4

Sünbülümüz, Cebrâil’e günahsızlık neşesini verir. Biz, hayâ bağının kutsal bahçesinin gülşeniyiz.

Hudâ kim tâb-ı ismetle ruhun gül-reng göstermiş

Gûlistân-ı hayâda bir mücessem neng göstermiş

L. Gâlib, 64/1

Hüdâ ki günahsız yaratışıyla yanağını gül rengine göstermiş. (Böyle yaparak) hayâ gûlistânında cisimleşmiş bir utanma göstermiş.

Aşağıdaki beyitte tasavvufî bir anlamda “ilim, irfan” manasında kullanılan feyz kelimesi ile gül bahçesi arasında bir ilgi kurulmuştur. Gûlzâr feyz ile doldukça her fidandan bir güneş gülü açacaktır¹⁶⁴:

Berk-ı hüsnün kim olur seylâbe-rîz-ı bâğ-ı nâz

Bin gül-i hurşîd açar her nahle-i *gûlzâr-ı feyz*

L. Gâlib, 69/2

¹⁶⁴ Bkz: 4.4.1.7. Gülşen/Gûlzâr.

Güzellik şimşeğin, nâz bâğının sellerini akıtır. Feyz gülzârının her fidanında bin gül-i hurşîd açar.

Leskofçalı Gâlib'ten vereceğimiz son örnek beyitte şâir, gülşen ile su/akarsu arasında bir ilişki kurar:

Bir gül-i âteş-nesîmin şû'lezâridir gönül

Kim şua-ı mihr-i mahşer âb-ı gülşendir bize

L. Gâlib, 105/6

Gönül, ateş esintiyile açan gülün şu'lezâridir. Mahşer güneşinin ışığı, bizim için gülbahçesinin suyudur.

Gülşen üzerine kurulan tasavvurlardan biri de gülşenin düğün yapmasıdır. Bu düğünün çalgıcısı güldür. Beyitte geçen “çar-pâre” (çalpara), “dört küçük parça sert tahtadan yapılan, Türk müziğinde oyun havalarında kullanılan bir usûl vurma âletidir [evvelce oyuncular bunu avuçlarının içerisine alarak bir çiftini birden vururlardı] (Devellioğlu, 2003: 153):

Geldükçe sûr-ı gülşene ol verd-i nahl-i nâz

Şevk ile aldı destine san çar-pâre gül

Nâşid, 54/9

Nâz fidanının gülü gülşenin düğününe geldikçe (gelince), gül eline, şevk ile çarpâre aldı san.

Gülşen ile ilişkilendirilen terimlerden bir diğeri de câmi, mahfel, tekke gibi ibâdet makamlarına ait olanlardır. Câmi, mahfel ve gülşen arasında ilişki kuran Nâilî, tahminimizce, câmide na't okuyan güzel sesli bir hocaefendiden hareketle aşağıdaki beytini oluşturmuştur. O, gülşeni bir câmiye benzetir. Kırmızı gül ise, o caminin mahfelinde bülbüle na't okutur:

Mahfel-i câmi'-i gülşende gül-i al-i çemen

Bülbül-i hoş-nefese nâ't-ı sezâvâr okudur

Nâilî-i Kadîm, 98/2

Çemenin kırmızı gülü, gülşen câmisinin mahfelinde sesi güzel olan bülbüle münasip bir nâ't okutur.

Nâilî ile benzer bir mana taşıyan aşağıdaki beyit, şâir padişahlarımızdan I. Ahmet'e aittir. Padişahların da şâirlerden geri kalmayan güzellikte beyitler oluşturdıklarını göstermesi bakımından buraya alınmıştır:

Gülşen-i mahfil içre medhin okur

Merhabâ diyü cümle hoş-elhân

Bahtî (I.Ahmed)

Der Hakk-ı Mâh-ı Ramazân-ı Şerîf 3.beyit

Bütün güzel sesliler, merhâba diyerek mahfil gülşeninde senin methini okur.

Şeyhülislâm Es'ad gülşeni tekkeye, bülbülü ise bu tekkede devamlı zikreden bir dervişe benzetir:

Aceb mi tekye-gâh-ı gülşen içre zâkir olsan sen

Ki aşk-ı verd-i terdir bâ'is-i irşâdın ey bülbül

Ş. Es'ad, 137/3

Ey bülbül! İrşâdına sebep olan taze gülün aşkıdır. (Bu sebeple) gülşen tekkesi içinde sen devamlı zikretsen garip midir?

Tasavvufî bir anlam içinde de sıklıkla kullanılan gülzâr aşağıdaki beyitte, Allah'ı bilmek için elde edilen ma'rifet ile ilişkilendirilmiştir. Şâir, ma'rifet bahçesinde dilinin bülbül olup/Allah'ı zikredip nefis baykuşunu susturduğunu söyler:

Gülzâr-ı ma'rifetde zebânım idüp hezâr

Feryâd-ı bûm-ı nefsimi hâmûş kıl bana

Ş. Es'ad, 2/4

Ma'rifetin gül bahçesinde dilim bülbül olup, nefis baykuşunun feryâdını susturdu.

Yine, tasavvufî bir neşveyle söylenen aşağıdaki beyitte Hayretî, vücûdu bir bağa benzetir fakat bu bağda bir gül bile olmadığı için insana ancak ayak bağı olur. Bu sebeple can bülbülünün yokluk gülistânının yolunu tutması gerekir:

Ol yüzi gülsüz ayak bağı durur bâğ-ı vücûd

Eyle ey cân bülbülü azm-i gülistân-ı adem

Hayretî, 277/3

Vücûd bağı, yüzünde gül olmayan bir ayak bağıdır. Ey cân bülbülü! Sen yokluk gülistânının yolunu tut!

Figânî, bu dünyayı maksad gülünün bir türlü açılmadığı bir dikenliğe benzetir. Bu sebeple gam duymaması için can bülbülüne seslenir ve yokluk gülzârının varlığının yeteceğini söyler:

Bu hâristân-ı âlemde açılmazsa gül-i maksûd

Ne gam ey bülbül-i cân işte gülzâr-ı adem mevcûd

Figânî, 10/1

Bu âlemin dikenliğinde maksad gülü açılmazsa gam duyma ey can bülbülü; yokluk gülzârı var!

Şeyhülislâm Es'ad ve Bâkî, bağı sevinç, neşe ile ilişkilendirerek “bâğ-ı behçet” tamlamasını kurarlar. Bâkî'ye göre sevgilinin yüzünü kapaması, goncanın kapalı hali gibidir. O yüzünü açınca, gülecek/goncanın açılmış hali olan gül gibi olacak; böylece bağı sevinç ve sürur kaplayacaktır. Es'ad'ı bülbüle çeviren de gülşen-i behcetin gülüdür:

Dürme yüzünü gonca-sıfat bana nâz idüp

Aç verd-i bâğ-ı behceti ey gül-izâr gül

Bâkî, 305/5

Ey gül yanaklı! Bana nâz edip yüzünü gonca gibi dürme/kapatma. Sevinç bağının gülünü aç, gül.

Nâlende eyleyen seni mânend-i andelîb

Es'ad o verd-i gülşen-i behcet değil midir

Ş. Es'ad, 49/6

Ey Es'ad! Seni bülbüle çeviren o sevinç gülşeninin gülü değil midir?

Aynı şâir başka bir beytinde gönlün, zevk gülistânının bülbülü olduğunda kavuşma gülünün kokusu ile sürekli sarhoş gezeceğini belirtir. Böylece gülistân ile zevk, gül ile kavuşma arasında ilişki kurar:

Bir dil ki andelîb-i gülistân-ı kâm olur

Bûy-i gül-i visâl ile mest-i müdâm olur

Ş. Es'ad, 56/1

Bir gönül ki zevk/neşe gülistânının bülbülü olur(sa) kavuşma gülünün kokusu ile sürekli mest olur.

Hayâlî, aşağıdaki ilk beytinde sevgilisini letâfet bağının gülüne, sevgilinin özelliklerini gülistâna, kendisini ise inleyen bir bülbüle benzetir. İkincisinde ise, sevgili ile gül renkli gonca, kendisi ile de sararmış bir bitki arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur:

Sen nice bâğ-ı letâfetde gül isen ben dahi

Gülsitân-ı vâsfının bir bülbül-i nâlânıyem

Hayâlî, 354/4

Sen nasıl letâfet bağında gül isen, ben de senin vasfının gülistânında inleyen bir bülbülüm.

Letâfet gülşeninde gonca-i gülgûn kabâsın sen
Mahabbet sebzezârında sararmış bir giyâhem ben Hayâlî, 402/2

Sen letâfet gülşeninde gül renkli gonca(sın), kabâsın. Ben muhabbet sebzezârında sararmış bir bitkiyim.

Nef'î, üslûbunu öne çıkaran “tumturaklı” bir söyleyişle, sonbaharın da dikenin de kendisi için bağlayıcı olmadığını; yaralarla dolu sînesinin bâğ ya da gülzâr olarak kendisine yeteceğini belirtir:

Biz hazân u hâr kaydından beri bülbülleriz
Sîne-i pür-dâğımızdır bâğımız gülzârımız Nef'î, 47/4

Biz, sonbahar-diken kaydından uzak bülbülleriz. Bizim bağıımız, gülzârımız dâğ ile dolu sînemizdir.

Ferâgat, “vazgeçme, el çekme, istirahat, vazgeçecek kadar zengin olma” (A. Vefîk Paşa, 2000: 614; Devellioğlu, 2003: 257) anlamlarına gelen bir kelimedir. Ferâgat ve yakın anlamlı başka bir sözcük olan istiğnâ, Dîvân şiirinin sevgilisinin vazgeçilmez bir özelliğidir. Âşıklar sevdikleri için en değerli varlıkları olan canlarını bile verseler, sevgililer hep istiğnâ/ferâgat halindedirler. Necâtî, aşağıdaki beytinde kendisinin bülbül gibi inlediğini fakat ferâgat gülşeninde bulunan sevgilinin ona yüz vermediğini; herkesin kendisine güldüğünü söyler:

Dem-be-dem bülbül gibi ben zâr zâr ağlayayım
Sen ferâgat gülşeninde âlemi güldür bana Necâtî, 15/2

Ben sürekli bûlbûl gibi inleye inleye ağlayayım. Sen ferâgat/istiğnâ gülşeninde âlemi güldür bana!

Dünya gül bahçelerinde var olmayan güllerden biri de “cennet gülü”dür. O, açılmak için bahar mevsimini beklemez; yaz-kış her dâim açılabilir ve hiç solmaz. Mihrî Hâtun, sevgilinin güzelliğini bağa benzetirken, güllerinin sürekli açıldığını söyler ve bunu cennetteki gül bahçesi olmasına bağlar:

Dilberün bâg-ı cemâli ki kış u yaz açılır

San cinân gülşenidür gülleri turmaz açılır

Mihrî H. 34/1

Dilberin güzellik bağı yaz-kış açılır. Sanki gülleri cennet bahçesi (nin gülleri)dir, sürekli açılır.

Gülşen ile cennet arasında ilgi kuran başka bir şâir de Taşlıcalı Yahyâ’dır. O, âlemdeki bilginleri ve kemâl ehli insanları Firdevs cennetinin gül bahçelerine benzetir:

Zü-fünûn-ı âlem olan âlim ü ehl-i kemâl

Gülşen-i firdevse benzer kim hezâr envârı var

T. Yahyâ, 68/4

Âlemin fen bilginleri olan âlim ve kemal ehli insanlar, firdevs cennetinin gül bahçelerine benzer ki binlerce nurları var.

Şâirler, çoğu zaman gam çekmek isteseler de zaman zaman mutlu, rahat bir ömür sürmeyi de arzu ederler. Şeyhülislâm, rahatlığı bahar rüzgârına, sitemi ise bir kasırgaya benzetir. Bahar rüzgârı çabuk geçtiği için şâirin emellerinin gülşeni sitem kasırgası tarafından darmadağın edilir:

Tağıtdı gülşen-i âmâli tünd-bâd-ı sitem

Dirîg ömr gibi geçdi rûzgâr-ı ferah

Ş. Yahyâ, 39/3

Sitem kasırgası emellerimin gülşenini dağıttı. Vâh! Ferah rûzgârı ömür gibi geçti.

Daha önce geçen bir beytinde Figânî maksad gülü açılmadığı için gam duyulmasından bahsedip kendine teselli veriyordu. Zâtî ise, kendisini dert gülzârında öten çılgın bir bülbüle benzeterek çekeceği derdi de gamı da peşinen kabullenir:

Işk bir âhen kafes biz tûtî-i gûyâsıyuz

Derd bir gülzârdur biz bübül-i şeydâsıyuz

Zâtî, 528/1

Aşk bir demir kafes biz konuşan papağanlarız. Dert bir gülzârdır, biz çılgın bülbülleriyiz.

Yahyâ da gülistânın bir dert ve mihnet yeri olduğunu düşünür. Fakat şâir o kadar dertlidir ki, gözünden aralıksız akan kanlı yaşlar bir fidan gibi uzamıştır ve bu fidan, renginin kırmızı olması sebebiyle erguvân fidanına benzer:

Serâpâ katre katre kanlu yaşıyla gören çeşmüm

Nihâl-i erguvân-ı gülsitân-ı derd ü mihnet der

Ş. Yahyâ, 45/4

Gözlerimi baştan ayağa kanlı gözyaşlarıyla dolu gören (bu) “mihnet ve dert gülistânının erguvânının fidanı(dır) der.

Yahyâ, gülşeni gam duyulan yere benzetir ve cân ateşi ile âhlarının dumanından gül ve sümbül meydana geldiğini söyler:

Ateş-i cân ile âhum tütünün seyr eyle

Gülşen-i gamda da şûhum gül olur sümbül olur

Ş. Yahyâ, 122/3

Şûhum! Gam gülşeninde cân ateşi ile âhımın dumanını seyr et.(O duman) gül olur, sümbül olur.

Neşâtî de önceki şâirler gibi düşünerek gülistân ile gam arasında ilişki kurar. Onun gülistânının yanından geçen nehir, gönül kanından meydana gelmiştir:

Gülleri şu'le-i cân-sûz-ı mahabbetdür hep
Hûn-ı dil olsa n'ola cuyı *gülistân-ı* gamun

Neşâtî, 73/4

Gülleri hep muhabbetin cân yakan kıvılcımlarıdır. Gam gülistânının nehri gönül kanından olsa n'ola?

Dert, gam, mihnet, sıkıntı yeri olan gülistân, kısacası bir belâ yeridir. Gönül ehline aşk, bir belâ bahçesidir:

Lisân-ı ehl-i dilde aşka *gülcâr-ı* belâ dirler
Civânun kâmet-i mevzûnuna nahl-ı cefâ dirler

Ş. Yahyâ, 84/1

Gönül ehlinin dilinde aşka belâ bahçesi; civânın intizamlı boyuna da cefâ fîdanı derler.

Mahmut Celâleddin Paşa hayatını bir gül bahçesine benzetir. Fakat şâirin hayatı o kadar kötü geçmiştir ki o hatay bahçesinin her ağacından nedâmet/pişmanlık mahsülü/meyvesi dökülür:

Gülcâr-ı hayâtım o kadar oldu ki berbâd
Mahsûl-i nedâmet dökülür her şecerimden

Âsaf, 120/2

Gülşen ile arasında ilişki kurulan kavramlardan biri de yazı ve kitap ile ilgili olanlarıdır. Bu açıdan gülistân, gülcâr vb. ile mecmûa, beyit, i'câz vb. kelimeleri

arasında şâirler çeşitli hayaller meydana getirmişlerdir. Bunlardan biri de Şeyhülislâm Yahyâ'dır. O, oluşturduğu mecmûayı gülîstâna benzetir:

Gösterür Yahyâ maârif ehline *mecmûasın*

Gûiyâ bir bâğbândur *gûlsitânın* gezdürür

Ş. Yahyâ, 99/5

Yahyâ maârif ehline mecmûasını gösterir. O sanki bir bahçivandır gülîstânını gezdirebilir.

Bâkî, yazdığı beyitleri gülşene benzetir fakat o gülşenin en başında yer alan bir fidandır. Kendini metheden şâir, yüksek nazımının Selmânı bile pes ettirdiğini söyler. Selmân, “Selmân-ı Sâvecî” lakabıyla ve kasideleriyle meşhur İranlı şâirlerdendir (Onay, 2009: 411; Pala, 2005: 398):

Bâkiyâ ser-nahl-bend-i *gülşen-i ebyâtsın*

Eyledi nazm-ı bülendün hâsılı Selmânı pest

Bâkî, 24/5

Ey Bâkî! Sen beyitlerin gülşeninin bendinin baş fidanıdır. Hâsılı, senin yüksek nazımın Selmânı pes ettirdi.

Aşağıdaki beyitte geçen i'câz kelimesi, “aciz bırakma, mu'cizeye sayılacak kadar düzgün söyleme” (Devellioğlu, 2003: 407; Nâcî, 2009: 248) anlamlarına gelen Arapça bir isimdir. Neşâtî, gülşen ile i'câz arasında ilişki kurmuştur:

Olsa aceb mi ser-zede-i bustan-ı seher

Ezhâr-ı feyz *gülşen-i i'câza* sığmamış

Neşâtî, 59/4

İ'câz gülşenine sığmayan feyz çiçekleri seher bostanının serzedesi olsa garip mi?

Şeyhülislâm Yahyâ, nâz ile gülşeni hayalinde birleştirmiş ve sevgiliyi naz gülşeninin goncasına benzetmiştir:

Jâle-veş dökme yaşun ol gül-i ra'nâ ter olur

Gonce-i gülşen-i nâz ey dil-i şeydâ ter olur

Ş. Yahyâ, 76/1

Jâle gibi yaş dökme (yoksa) o gül-i ra'nâ ter olur. Ey çılgın gönül! Nâz gülşeninin goncası ter olur.

İtidâl, ölçülü olmaktır (Devellioğlu, 2003: 468). Sevgilinin boyu, salınarak yürüyüşü o kadar ölçülüdür ki sanki itidal bahçesinde büyümüş bir fidandır:

Kadd-i bülend ü kâmet-i 'ar'ar-hırâm-ı yâr

Gülzâr-ı i'tidâlde bitmiş nihâldür

Bâkî, 100/3

Yârin yüce boyu ve nâz ile salınan ar'ar kâmetin, i'tidâl gül bahçesinde bitmiş bir fidandır.

Dîvân şiirinde türlü özellikleri bakımından sevgilinin yanağı gül, saç sünbül, boyu ar'ar vb.dir. Kısacası o her haliyle güzel olduğu için tam bir güzellik bahçesidir. Nedîm, kendisinin diken olsa da böyle bir bahçenin dikenî; toprak olsa da sevgilinin yolunun toprağı olduğunu söylemekten çekinmez:

Hâr isem de gülşen-i hüsnünde hârım ben hele

Hâk isem de bari hâk-i râh-ı müşk-efşânınam

Nedîm, 90/3

Ben diken isem de senin güzellik gülşeninin dikeniyim. Toprak isem de güzel kokular saçan yolunun toprağıyım.

Fatin, Nedîm'in bir önceki beyitte anlatmak istediğini doğrudan söyler: sevgilinin yanakları gül, gözü nergis, saç sünböldür. Yani ona "aşk bahçesi" adı koyulsa yerindedir:

Gülşen-i aşk eylesem ıtlâk aceb mi hüsnine
Ruhları gül çeşmi nergis zülfî benzer sünbüle

Fatin, 154/3

(O sevgilinin) yanakları gül, gözü nergis, saç sünbüle benzer. (Bu sebeple) güzelliğine, “aşk gülşeni” adını koysam garip mi?

Sevgilinin güzellik unsurlarının birçoğu yüzünde olduğu için, onun yüzü gül bahçesi kabul edilir. Es'âd da aşağıdaki beytinde sevgilinin ağzını, yüzünün gülbahçesinde açılmamış bir güle benzetir. Açılmamış gülden maksad ise goncadır. Goncanın kapalı ve küçük olması, sevgilinin ağzı ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur:

Dehânın nâ-şüküfte *gülşen-i rûyunda* bir güldür
Figân-ı âteşînim anda reşk-i savt-ı bülbüldür

Ş. Es'ad, 58/1

Senin ağzın, yüzünün gül bahçesinde açılmamış bir güldür. Benim ateşler saçan feryâdım ise orada bülbülün kıskançlık sesidir.

Aynı şâirimiz başka bir beytinde yaratılışını gülistâna benzetir:

Tâza âgâz eylen ey hûbân-ı köhne tâza siz
Gülsitân-ı tab 'ımız bulmaz taravet tâzesiz

Ş. Es'ad, 93/1

Ey köhne sevgililer! Taze, yeni şeyler söyleyin! (haykırın!) Bizim yaratılış gülistânımız tazelik olmadan canlılık bulmaz!

Kemal Paşazâde, sevgilisini, cân bülbülünün yaşadığı bir gül bahçesine benzetir. O bahçenin suyu ise şâirin gözyaşlarıdır:

Gözlerüm yaşından ey *cân gülşeni* incinme kim

Sebbezâr-ı hüsnün ol bârân ile sirâbdur

Kemal Paşazâde, Şentürk, 2006: 197

Ey can (bûlbûlünün) gül bahçesi (olan sevgili)! Gözlerimin yaşından incinme, çünkü güzelliğinin bahçesi o yağmur ile sulanmaktadır.

Âsaf, aşk yolunun çok uzun ve zorlu oluşunu anlattığı aşağıdaki beytinde kendisinin bu yola güç yetiremeyip helâk olduğundan bahseder. Bu beyti hem İlâhî hem de beşerî aşk için yorumlamak mümkündür. Seyr ü sülûk sırasında karşılaşılan engelleri aşmak ve güçlüklerle sabretmek uzun bir süreç ister. Beşerî açıdan bakıldığında da sevgilinin cevri ü cefâsına katlanmak, rakiplere sabretmek zordur. Şâir bu zorluğu anlatmak için, gülistânların ve ağaçlıkların gittikçe çöllere döndüğünü söyler:

Tarîk-i aşk uzandıkça uzandı ben helâk oldum

Gülistânlar hıyâbânlar beyâbân oldu gitdikçe

Âsaf, 138/3

Har-mühre kelimesi Farsça birleşik bir isim olup “katırboncuğu” çiçeğine verilen isimdir (Devellioğlu, 20003: 332). Avnî, aşk gülşenini çok feyizli/verimli bir bahçeye benzetir. Öyle ki, toprağa katırboncuğu tohumu atılsa Îsâ-i Meryem çiçeği çıkar. Şâir, Allah’ın kudreti ile “ol” deyince her şeyin olduğunu, sebeplerin geçersiz kaldığını hatırlatarak Hz. Îsâ’nın babasız doğmasına telmihte bulunur:

Öyle bir feyz-nümâ var *gülşen-i aşk* içre kim

Hâkine har-mühre eksen Îsâ-i Meryem biter

Yenişehirli Avnî, 47/2

Aynı şâire ait olan aşağıdaki beyitte ise karamsar ve üzgün bir söyleyiş hâkimdir. Bahar mevsiminin bitip, sonbahara yaklaşan zamanların tasvir edildiği aşağıdaki beyitte artık ne taze bir yaprağın ne de taze bir gülün kaldığı söylenmiştir. İkinci dizede şâir, zevk, safâ ve eğlence yeri olan gülistândan geriye ancak kuru bir dolabın kaldığını belirtir:

Ne bir berg-i teri ne bir gül-i şâd-âbı kalmışdur
Gülistân-ı safânun bir kuru dülâbı kalmışdur

Yenişehirli Avnî, 68/1

Şûhî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise sıkıntılı, karamsar bir ruh hâli kendini hissettirmektedir. Şâir, ilkbaharda tabiatın yeniden canlanmasıyla meydana gelen sevinç ve huzur ortamını “ferah” kelimesiyle ilişkilendirerek “ferâhın bahar vaktini bir gün ben de görebilecek miyim?” der. İnsanın hatırını ise gülşene teşbih ederek zihninde bir gün güzel hatıraların olup olmayacağını sorgular:

Olur mı bir gün aceb fasl-ı nev-bahâr-ı ferah
Eser mi *gülşen-i hâtır*da rûzigâr-ı ferah

Şûhî, 35/1

XVIII. yüzyıl şuarâsından olan Hafîd ise, gülşen ile câmi arasında ilişki kurar. Çemenin bülbüllerinin aşk gülşeninin câmisinde sevgilinin boyunu ve yanağını görünce tekbir getirmeye başladıklarını söyler. Bu beyti tasavvufî açıdan yorumlamak da mümkündür. Bayram namazlarında imam vaazını bitirip, ayağa kalkıp minbere yöneldiğinde hep bir ağızdan tekbîr getirilir. İlahî aşk ile Allah'ın evi olan câmiye gidenlerin getirdiği tekbirden hareketle bu beytin yazılmış olabileceğini söylemek mümkündür:

Câmi-i gülşen-i aşk içre görüp kadd (u) ruhun
Andelibân-ı çemen başladılar tekbîre

Hafîd, 253/6

Gülşen-i gam nahliyiz perverde âb-ı dîdeden
Dağlar berg âh-ı âteş-bârımızdır bârımız

Fuzûlî, 120/4

Gözyaşından beslenmiş gam gülşeninin fidanıyız. Bu fidanın yaprağı yaralar(ımız), meyvesi ise ateşli âhlarımızdır.

Mescide gel zâhidâ ma'nîde Hak dîvânıdır

Gülşen-i ihsânıdır insana rahmet kânıdır

T. Yahyâ, 99/1

Hey zâhid! Mescide gel; zîrâ orası gerçekte Hak dîvânı, ihsân gülbahçesi ve insan için rahmet madenidir.

7.5.2. Külhan-Külhan

Külhan, hamamları veya suyu ısıtmak için ateş yakılan yere verilen isimdir (Devellioğlu, 2003: 534; Nâcî, 2009: 344; Onay, 2009: 303; Pala, 2005: 281). Eskiden evsiz, kimsesiz kişiler de külhanlarda yattıkları için bunlara “külhânî” denilmiştir. Onay, bu konuda şu bilgileri verir:

“Eskiden evsiz, kimsesiz ve serseri çocuklar külhanlarda yattıkları için kendilerine külhânî denmiştir. Halk bu sözü gülhânî şeklinde söyler. Külhan sözünün doğrusu gül-handır. Gül sözü ateş koru manasına da gelir. Han da ev manasını alan hânın tahfif edilmiş şeklidir. Bu takdirde gülhan ateş evi, yani ateş yanan ev gibi yer demektir. Biz Türkler külhan deriz. Galiba kelimenin Türkçe kül ile alakası bulunduğu sanılarak külhanda, kül içinde yatan çocuğa külhânî denilmiştir. Kırk-elli sene evveline gelinceye kadar birtakım dil ehli, vakar sahibi kimselerin Ramazanda hamam hademelerinin yattıkları külhan odalarında toplanarak iftar ettikleri, sahura kadar eğlendikleri mervidir...

...Bütün bu misaller külhanların bir vakitler erbâb-ı dile melce olduğunu göstermektir. Külhanbeyliğin tarikat tarzında bir nevi meslek veya ocak olduğu, buraya alınan kimsesiz çocuklar arasında kardeşlik rabitaları tesis ettiği mervidir...” (Onay, 2009: 303-304).

Amrî, aşağıdaki beytinde böyle bir “külhânî”den/“kül öksüzü”nden bahseder. Yatacak yeri olmayan öksüzlerin külhânlarda sıkışıp kaldığı gibi, başındaki aşk belâsı yüzünden kaçacak yer bulamayıp sînesinde sıkışıp kalan gönül bülbülü de külhan garibi gibidir:

Sînemde dil ki gam kafesi andelîbidür

Başda belâ-yı ısk ile külhan garîbidür

Amrî, 28/1

Dîvân şâirleri, külhan hakkında çeşitli benzetmeler yapmış ve külhan ile başka kavramları farklı yönlerden karşılaştırmışlardır. Örneğin Fuzûlî ve Bâkî, külhan köşesini pâdişah yatağına üstün tutmuştur. Fakat şu unutulmamalıdır ki Osmanlı Türkçesi'nde "külhan" ile "gülhan" kelimelerinin yazılışları aynı olduğu için, kelime her iki türlü de okunabilmektedir. Kimi beyitlerde bu kelime her iki anlama gelebilecek şekilde ustaca kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitler de bunlardan sadece ikisidir:

Ey Fuzûlî odlara yansın bisât-ı saltanat

Yeğdir ondan hak bilir bir kûşe-i külhan bana

Fuzûlî, 11/7

Ey Fuzûlî! Saltanat döşegi ateşlere yansın. Hak bilir, külhan köşesi ondan iyidir bana.

Pâdişâh-ı aşka besdür gûşe-i külhan serîr

Bister-i sincâb ise maksûd hâkister yiter

Bâkî, 49/4

Aşk pâdişâhına külhan köşesi yatacak yer olarak yeterlidir. Maksat sincap derisinden yatak ise hâkister (kül) yeterlidir.

Günümüzde birçok hamamın odun ateşiyle ısıtıldığı gibi eskiden de hamamlar aynı yöntemle ısıtılmıştır. Kaplıcalar ise doğal kaynak suyuyla sıcak olarak yerden çıktıkları için odun ateşi ile ısıtmaya gerek yoktur. Şâirler, buradan hareketle hamam ve kaplıca arasında çeşitli yönlerden karşılaştırmalar yapmışlardır. Hatta kaplıca redifli gazeller yazanlar bile olmuştur.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Bir örnek için bakınız: Necâtî Bey Dîvânı, 473. gazel.

1-Cennete dönmüş durur elkıssa yârân Kaplıca
Ol periler mecmâ-ı ser-çeşme-i cân Kaplıca

Nâil-i Kadîm de aşağıdaki beytinde gözyaşının sıcaklığı ile gönlün ateşler içinde yanmasını, kaplıcaya benzetmiş ve muhabbet şehrinin hamamının bu yöntemle ısındığını, orada külhan olmadığını söylemiştir:

Olurmuş âb-ı germ-i dîdeden dil Nâ'îlî pür-tâb

Mahabbet şehrinin germâbesinde külhen olmazmış

Nâil-i Kadîm, 176/5

Edebiyatımızda daha çok yazım benzerliğinden dolayı külhan-gülhan kelimeleri tevriyeli biçimde kullanılmıştır. Bazı beyitlerde ise külhan ile gülşen karşılaştırılması yapılmış ve birbirinin zıddı oldukları açıkça söylenmiştir. Genellikle sevgilinin bulunduğu yer âşık için gülşendir. Sevgili varsa külhan bile gülşene döner. Eğer o yok ise gülşenler içinde bile olsa ona külhan gelir:

Gözlerüme sensüz ey rûh-ı revânüm bir nefes

Gülşen ise neyleyüm külhan görünür bâglar

Mihri H. 21/4

2-Ayağına varır ola bin peri gün başına
Var ise bulmuş durur Mühr-i Süleymân Kaplıca

3-Âyine gibi perî-peyker semen-sîmâları
Hoş safâlarla çeker bağına üryan Kaplıca

4-Âşık-ı didâr olup gördüğü mahbûba akar
Germ olup gün yüzlülerle sürdü devrân Kaplıca

5-Şükr kim sakallıya cennette yer yoktur demez
Dopdoludur Bağ-ı Rıdvân gibi gilmân Kaplıca

6-Kendiyi vakfeyleyip yollar gözetmezdi müdâm
Ger Halîlullâh gibi sevmese mihmân Kaplıca

7-Anadan doğma olur her kim gelirse katına
Bârekallâh ey bugün her derde dermân Kaplıca

8-Çünkü sen Bursada oldun âleme def'ü'l-melâl
Dâ'im âbâdân olasın şâd ü handân Kaplıca

9-Eski yeni sana hıdmetkâr olamaz gerçi kim
Pîr ile pîr oldun oğlan ile oğlan Kaplıca

10-Kâ'inât içinde Bursacık gibi bir dânesin
Dam eder gerçi seni erbâb-ı irfân Kaplıca

11-Vuslat-ı cânân ile şâd et Necâtî müflîsi
Dahî müşküller senin katında âsân Kaplıca

*Ey rûh-ı revanım! Sensiz aldığım bir nefes(te) bağlar gülşen olsa bile neyleyeyim.
(Sensiz onlar) gözlerime külhan görünür.*

Kaçan olam cüdâ senden olur gülşen bana külhan
Senünle çeşmüme rûşen görünür nâr-ı külhan gül Hayretî, 260/3

*Ne zaman senden uzak olsam gülşen bana külhan olur. Seninle (olduğum zaman)
külhanın parlak ateşi gözüme gül (gibi) görünür.*

Fuzûlî, bahçivana seslenerek kendisi için gülşen ile külhanın farkının
olmadığını söylemiştir. Bu sebeple gülşen senin olsun külhan bana yeter diyerek
aşağıdaki beyti vücûda getirmiştir:

Dûd ü ahkerdir bana serv ile gül ey bağ-bân
N'eylerim ben gülşeni gülşen sana kül-han bana Fuzûlî, 12/5

*Ey bağbân! Servi bana duman, gül ise ateş korudur. Neylerim ben gülşeni! Gülşen sana
külhan bana.*

Şem'î, sînesinde oluşan bilhassa yuvarlak ve kırmızılığı sebebiyle güle
benzeyen yaraları gülşene benzetmiş ve bu yaraların kendisinde olduğu için safâ
bulduğunu; külhanı gülşen yaptığını söylemiştir:

Sînemün dâğı safâsı külhanı gülşen ider
Eşk-i çeşmüm lâlezârıyla bana dağ üstü bâğ Şem'î, 93/2

*Sînemdeki yaraların (verdiği) safâ külhanı gülşen eder. (Sînem) gözyaşı lalezârımla
bana dağın üstündeki bağ gibidir.*

Taşlıcalı Yahyâ, konuya farklı bir açıdan yaklaşır. Onun tavsiyesine uymak gerekirse, aşk ehline karşı dost; iftirâcıya düşman; hâl ehline gülşen, söz ehline karşı ise külhan olmak gerekir:

Dost ol erbâb-ı ışka müddeîye düşman ol
Ehl-i hâle gülşen ol ashâb-ı kâle külhan ol

T. Yahyâ, 246/1

Nâilî-i Kadîm ise özetle dünyadan geçen muhabbet ehline külhanın da gülşenin de bir olduğunu dile getirmiştir:

Garîb-i şehîr ü diyâr-ı mahabbetin bir olur
Yanında külhen-ı gam gülşen-i na'îm-i tarab

Nâilî-i Kadîm, 14/2

Muhabbet diyârının ve şehrin garîbinin yanında gam külhanı ile sevincin, nimetin bol olduğu gülşen bir olur.

Leylâ Hanım, ayrılık acısı yüzünden gülşenin kendisin için sonunda külhana döndüğünü ve ayrılık ateşinden başka bir şeye ihtiyacı olmadığını belirtir:

Mekânım gülşen iken külhân-ı aşk oldu âhir-kâr
Fırâkın âteşinden gayrı hiçbir şey nemîdânem

Leylâ Hanım, 76/2

Sonuç olarak gül-kül, gülhan ile külhan kelimelerinin tasavvufi anlamları da düşünüldüğünde bu kullanımların sıradan bir kelime oyunu olmayıp daha öte manalar içerdiği görülmektedir. Güneşi zerreye, deryayı damlaya sıgdırmaya çalışan eski sanat telakkimizin, önemsiz ve sıradan görünen teşbihlerin ardında bile Şarkın değerler sistematığının şifrelerini gizlemiştir (Ceylan, 2010: 271).

7.6. Gül-Diğer Çiçekler, Ağaçlar

Klasik Türk şiirinde “gülistân, gülizâr” vb. kelimeler kullanıldığında, bunlarla içinde sadece gül değil, diğer çiçeklerin de bulunduğu bahçelerin kastedildiğine ilgili bölümlerde değinilmişti. Bu bölümde gülün, şâirler tarafından diğer çiçeklerle daha belirgin bir şekilde ilişkilendirildiği; çeşitli tamlamalar, teşbih ve mecazlarla süslenerek kullanıldığı beyitler ele alınacaktır. Bunlardan hareketle gülün duruşu, şekli, diğer çiçeklerin özellikleri, onların gülbahçesindeki konumları ile ilgili bilgilerin tespiti de mümkün olabilecektir.

Farklı sözlüklerde ve çeşitli kaynaklarda, çiçeklerle ilgili bazen birbiriyle ters düşen bazen de birbirini tamamlayan bilgiler bulunmaktadır. Dîvân şâirlerinin bu çiçeklerle ilgili bakış açılarının ve çeşitli hayallerle bu şiirleri süslemelerinin, birbirinden farklı bilgilerden hangisinin doğru kabul edildiğinin tespiti açısından, bu kaynaklardaki bilgilerin aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle aşağıdaki maddelerde ilgili çiçekler hakkında önemli ipuçları verdiği düşünülen kaynaklardan alınan bilgiler doğrudan verilmiş, sonra da bilgilerin beyitlerde ele alınışı hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmamızın kapsamı gereği çiçeklerin özellikleri ile ilgili bütün beyitlere yer verilmemiş, bahsi geçen çiçeklerin gül ile münasebetlerinin yer aldığı beyitler üzerinde durulmuştur. Ayrıntılı bilgiye ulaşmak için çiçekler üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalara bakılabilir.¹⁶⁶

7.6.1. Erguvân

Farsça asıllı bir kelime olup erguvân, ergevân, ergavân isimleriyle de anılan bu çiçek, Dîvân şiirinde, kırmızı/eflatun yaprakları ile şâirlere ilham vermiştir. Çeşitli kaynaklarda erguvân için verilen bilgiler şöyledir:

“Ergevân: Erguvân da denilen kırmızımtırak bir çiçek” (Devellioğlu, 2003: 228); “Ergevân: erguvân; mor” (Kanar, 1998: 47); “Ergevân: Pehlevân vezninde. Bu isimle maruf kırmızı çiçektir. Bârid ve yâbis, şerbeti def-i humar ve ahşâb-ı mahrukasını tıla, inbât-ı şa’r ve hizâb hususunda dahi bî-

¹⁶⁶ Çetinkaya, 2008; Demirel, 2000; Kartal, 1994; Yavuz, 2001.

nazîrdir. Ercuvân muarrebidir” (M. Âsım Efendi, 2009: 222); “Erguvân, kırmızıya mâil bir çiçek. Eski tıbbıya göre tabiatı soğuk ve kuru olduğundan şerbeti sarhoşu ayıltırmış, mahmurluğu giderirmiş; şarabı ferahlık verirmiş. Yakılmış ağacının külü vücutta kıl çıkmayan bir yere sürülürse, kıl bitirir; ellere yakılırsa kınadan daha güzel parlak düşürmüş” (Onay, 2009: 174); “Ergavân: Kırmızı renkte bir çiçek. Rengi dolayısıyla şarap ve dudak ile birlikte anılır. Kelimenin erguvan şekli de kullanılır” (Pala, 2005: 140); “Erguvân: güzel bir kızıl rengi olan maruf bir çiçek ki Arabîde dahi bundan mu’arreb olarak ercivân denilir” (Sâmî, 2010: 308); “Erguvan: ergavân. Baklagillerden, eflatunla kırmızı arası renkte çiçek açan, güzel bir süs ağacı, deliboyunuz (Cerin siliquastrum). (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 643).

Bu çiçek, şiirimizde gül, lâle ve karafil kadar rağbet görmese de Ahmet Hamdi Tanpınar’ın deyişiyle: “Kültürümüzde gülden sonra adına bayram yapılacak ikinci çiçek erguvândır.” Evliyâ Çelebi meşhur eserinde böyle bir bayramdan bahseder ve bu bayramın Emir Sultan tarafından başatıldığını belirtir (Ayvazoğlu, 1996: 42). Bu bayram günümüze kadar Bursa’da bahar geleneği şeklinde “Erguvân Bayramı” olarak kutlanagelmıştır (Doğruyol, 2003: 59).

Erguvân çiçeği şâirler tarafından genellikle renginin şaraba benzemesi yönüyle ele alınır. Dîvân şiirinde gül ile erguvân arasında daha çok gül kelimesinin “çiçek” anlamı sebebiyle münasebet kurulur. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere “gül-i erguvân” denilerek erguvân çiçeğinin rengi üzerinden teşbih ilgisi kurulmuştur:

Pür-hûn olalı la‘lin için gonca lâle-veş
Kanlara garka vardı gül-i erguvân dahi

Şeyhî, 173/3

Gonca, lâle gibi dudağın için kan dolu olalı, erguvân çiçeği bile kanlara gark oldu.

Hüsnün misâli bir dahi gelmiş midür aceb
Her gûşesinde berg-i gül-i ergavân yatur

Mihri H. 47/2

Acaba güzelliğinin benzeri bir daha gelmiş midir? Her köşesinde erguvân çiçeğinin yaprağı yatıyor.

Dîvân şiirinin son büyük temsilcilerinden olan Nedîm, aşağıdaki beytinde sevgilinin gül renkli yüzünü erguvâna benzetemeyeceğini belirtmekte, çünkü onun güzelliğinin geçici sevgilinin ise dâimi olduğunu söylemektedir:

Nice teşbîh olunsun erguvâna ruy-ı gül-gûnun

Anun hüsnü sebük-rev rengi ammâ dâ'imâ bunun

Nedîm, 64/1

Gül renkli yüzün erguvâna nasıl benzetilsin? Onun güzelliği çabuk geçer ama bunun rengi dâimâ (görünür).

7.6.2. Lâle

Farsçadan dilimize giren lâle¹⁶⁷, edebiyatımızda gülden sonra kendisinden en çok bahsedilen çiçektir. Ayvazoğlu'nun çalışmasında bahsettiği üzere lâle, öncelikle İran şiirinde kullanılmıştır. İlk defa Hayyâm, Hâfız ve Sâdî'nin şiirlerinde adı geçer. Türk şiirine geçişine ise Mevlânâ aracılık eder ve “yüzünü utangaç bir eda ile ilk defa Ahmedî'nin şiirlerinde gösterir.” (2003: 3-4). 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı sahasında gördüğü aşırı ilgi sebebiyle bir döneme adı bile verilmiştir. Dîvân şâirlerinin lâleye bakış açılarının tespiti açısından lâle hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan alınan bilgiler aşağıda verilmiştir:

“Lâle: Maruf çiçek: *mevsim-i lâle, lâle-i pür-jâle*. Eskiden mücrimînlerin boyunlarına vurulan bir nevi demir halkaya dahi lâle denilmekte idi. Lâle-i duhterî, gelincik çiçeği, buna ‘âzer-gûn’ dahi derler” (Cûdî, 2006: 272); “Lâle-i nu'mân: Bir çeşit lâle, dağ şakayığı” (Devellioğlu, 2003: 541); “Lâle: (bot.) lâle; (mec.) sevgilinin yanağı, sevgilinin dudağı, yüz” (Kanar, 1998: 533); “Lâle: Hâle vezninde umumen tohumuz hod-ru biten lâle ve hususen lâle-i degdâr ismidir ki Türkîde dahi lâle tabir olunur.

¹⁶⁷ Lâlenin botanik alanındaki bilgilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz:

Baytop, Asuman, 2004; Baytop, Turhan, 1999; Baytop, Turhan, 1997; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986, c.14: 7334.

Envâ-i âdidesi bardır: Lâle-i kuhî, lâle-i berrî, lâle-i şakâyık, lâle-i dil-suhte, lâle-i dül-sûz, lâle-i Hıtâyî, lâle-i hod-rûy. Bazılar bu tertip üzre beyân ederler: lâle-i sefîd, lâle-i âl, lâle-i surh, lâle-i zerd, lâle-i dû-rûy, lâle-i nu'mândır. Lakin hala bu diyarda yüzden mütecaviz enva ve esması vardır.” (M. Âsım Efendi, 2009: 481); “Lâle: Zambâkiye fasîlesinden soğandan yetişme maruf bir çiçek, hüzâm. [eşek lâlesi: yabanîsi, süsen. Zağra lâlesi: bir nevi safran çiçeği. Girit lâlesi: Şakayık fasilesinden bir çiçek, fuvanya.]” (Sâmî, 2010: 708); “Lâle: 1. Zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs btkisi (Tulipa gesneriana).” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1297).

Kokusuz bir çiçek olan lâle, Dîvân şâirleri arasında çoğunlukla rengi bakımından dikkat çekmiştir. Sarı, beyaz, mor gibi renkleri bulunsa da lâlenin hâkim rengi kırmızıdır.

Klasik Türk şiirinde lâle, daha çok yabâni bir çiçek oluşu, çabuk solması, suya ihtiyaç duyması, kadehe ve rengi bakımından şaraba benzemesi vb. yönlerden konu edilmiştir.¹⁶⁸

Mitoljik bir değeri de olan lâlenin İran mitolojisindeki konumu şöyledir:

“İran mitolojisine göre yıldırım, yaprağın üstündeki çiğ tanesine düşmüş, çiğ tanesi ve yaprak alev alarak donmuş, lâle de böylece ortaya çıkmıştır. Lâlenin ortasındaki karanlık da yıldırım yanığı imiş” (Pala, 2005: 284).

Klasik şâirlerimiz lâleyle ilgili kurdukları hayallerde, yaptıkları benzetmelerde, lâlenin bitkisel özelliklerinden sıkça yararlanmışlardır. Bu çiçek genellikle gül gibi kısım kısım değil, bütün olarak şiirlerde yer almıştır. Bazı şâirler lâlenin tek gövdesinin bulunmasını, bir ayağı üzerinde duran birine, ortasındaki siyahlığı yüreği yaralı âşığa, kırmızı ve kadifemsi yapısını ise sevgilinin yanağına benzetmişlerdir (Bayram, 2001: 423).

¹⁶⁸ Lâlenin Dîvân şiirindeki kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kartal, 1998. Kültürel bir öge olarak lâle üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz: Ayvazoğlu, 2003. *Lâle Devri ve Lâle İsimleri* üzerine yapılmış bir çalışma için bkz: Hakverdioğlu, Summer 2008: 472-498.

Lâle, Dîvân şiirinin hemen her döneminde şâirlerin ilgisini çekmiştir. Ahmet Paşa bir şiirinde sâkînin kadehe şarap koyduğu anda şarabın kırmızı renginin sevgilinin yanağına aksettiği tahayyülüne yer verir. Ancak bu görüntünün garip kaçtığını söyler. Çünkü sâkînin/sevgilinin yanağı gül yaprağıdır; şarabın aksi ise kırmızı lâledir. Dolayısıyla gül yaprağının üzerinde kırmızı lâle görmek alışılmış bir durum olmadığı için bu hal garip düşmüştür:

Sâkiyâ reng-i ruhunda görünür aks-i şarâb

Nitekim berg-i gül üzre lâle-i hamrâ garîb

Ahmet Paşa, 11/7

Ey sâki! Kırmızı lâlenin gül yaprağı üzerinde garip görünmesi gibi şarabın yansıması da yanağının renginde garip bir şekilde görünür.

Bâkî, güzelin giydiği gül renkli elbisenin adeta lâle gibi olduğunu söylemekte, o güzelin bedenini ise kırmızı lâle yaprağının içindeki bir jâleye benzetmektedir:

Gül-gûn kabâsı ol sanemün sanki lâledür

Cism-i latîfî lâle-i hamrâda jâledür

Bâkî, 84/1

O sanemin gül renkli elbisesi sanki lâledir. Latîf cismi ise kırmızı laledeki jâle (gibi)dir.

Başka bir beytinde Bâkî, bahar mevsiminin iştret vakti olmasından bahsetmektedir. Bahar mevsiminin diğer adının “gül mevsimi” olduğundan daha önce ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Şâir, lâle renkli şarabın genellikle gül mevsiminde ve gülistânda içildiğini hatırlatıyor. Fakat o, şarabı içmek için gül mevsimini de gül bahçesini de beklemeye gerek olmadığını, mey elde ve meclis de hazır ise her zaman içilebileceğini söylüyor:

Mey-i lâle-reng elde meclis müheyyâ

Ne hâcet zamân-ı gül ü gül-sitâne

Bâkî, 406/3

Lâle renkli mey elde (iken), meclis hazır (iken), gül mevsimini (baharı) beklemeye, gülistân (aramay)a ne gerek var!

Lâle Devri olarak adlandırılan dönemin en meşhur şâiri olan Nedîm, lâlenin üzerindeki siyah lekelerden hareketle, rakibin gönlünün kara olduğunu ve bu karalığın hiç gitmediğini belirtir. Buna mukabil, sevgilinin gönlü ise gül gibidir:

Habîbün gül gibi gönlüne rây-ı riyâ revâ gelmez

Rakîbün lâle-veş gönli karası her zaman gitmez

Nedîm, 172/6

Sevgilinin gül gibi gönlüne riyâ fikri uygun düşmez. Rakibin lale gibi gönül karası her zaman gitmez.

Lâlenin doğal mekânı dağlar ve vadilerdir. Bahçelerdeki yerini sonradan almıştır. Bu durum onun, medeniyetten uzak bir insana yahut tam tersi, medeniyetten uzak bir insanın lâleye benzetilmesine neden olmuştur. Fakat 18. yüzyılda “lâle devri” olarak adlandırılan dönem, bu çiçeğin taşralı imajını kırmıştır. Kısacası, 18. yüzyıla kadar, şâirlerin şiirlerinde taşralı bir lâle imajı varken, 18. yüzyıldan sonra medenî bir lâle imajı oluşmuştur. Gül ise yaratılışından bu yana hep bahçelerde yetişmiş olup bir nevi medenî bir çiçektir. Bu durum lâle ile gülün karşılaştırılmasına neden olmuştur. Aşağıdaki beyitlerde Ahmed-i Dâî, lâlenin sahrâlarda yetiştiğinden; Necâtî ise, gül mevsiminde, sırf taşradan geldi diyerek lâlenin meclise alınmadığından bahsetmiştir. Şâirin bu beytinden hareketle, döneminde, İstanbul dışından gelenlerin rûştünü ispatlayana kadar meclislere alınmadığını çıkarmak da mümkündür:

Çünkü bezendi bâg u çemen cümle huşk ü ter

Sahrâda lâle tagda çiçek bâgda gül biter

Ahmed-i Dâî, 18/1

Taşradan geldi çemen mülküne bigâne diyü

Devr-i gül sohbetine lâleyi iletmediler

Necâtî, 198/2

Yukarıda söylediklerimizi tamamlar nitelikteki bir beyit de Hayâlî'ye aittir. Hayâlî'nin zihninde gül Sultândır, gelindir, kendisine hizmet edilendir. Lâle ise hizmetçidir. Bu anlayışta lâlenin taşradan gelme kabulünün etkisi olduğu görülmektedir:

Gülzârda arûs-ı güle lâle goncası

Vâlâ-yı âla sarılı misk-i Hutun çeker

Hayâlî, 115/3

Fehîm, aşağıdaki beytinde, renk bakımından gül ile lâlenin benzerliğine dikkat çekmiştir. Öncelikle lâleyi ve üzerindeki çiy taneciklerini, utancından terleyen hatta ter saçan bir insana benzetmiştir. Ardından, o kişinin utanıp kızararak aldığı hali ise, güle benzetmiştir. Çemen ise, bu gülün görüldüğü aynadır:

Aks-i gül olur zâhir mir'ât-ı çemen içre

O lâle-i şebnem-rîz oldukça hicâb-âlûd

Fehîm, 43/2

O şebnem saçan lâle utandıkça, çemen aynasında gülün yansıması görülür.

Dîvân şâirleri kendilerine nasihat eden, aşktan ve işretten uzak durmalarını söyleyen kaba, sofû kişilerden hoşlanmaz. Şâirlere göre, onlar, hayatın zevk ve lezzetinden uzak kaldıkları için yüzlerinin rengi de solmuş bir çiçek gibidir. Helâkî, aşağıdaki beytinde, sofîlerin sararmış yüzüne gizli bir îmâ ile değinip, benizlerinin lâle gibi kızarmasını isteyenlere “gül gibi sâfî şarab içmesini” söylerek nasihat eder:

Kızarsun lâle-veş benzüm dir isen

E sofî gül gibi sâfî şarab iç

Helâkî, 18/2

Nâşid, gülün dikenini süngüye, lâleyi gayret hançerine, gülü ise bunlara karşı göğüs geren birine benzetir. Gül dikene karşı koyarken lâle onu kalbinden hançerlemiştir:

Dâğ açdı lâle hançer-i gayretle kalbine

Sîne gerince nîze-i ser-tîz-i hâra gül

Nâşid, 54/6

Gül, dikenin sivri, keskin süngüsüne sîne gerince; lâle, gayret hançeriyle kalbine yara açtı.

7.6.3. Leylâk

Dîvân şiirinde, kendisinden nadiren bahsedilen leylâk, güzel kokulu, mor veya beyaz renkli bir çiçek olması yönleriyle şâirlerin dikkatini çekmiştir. Leylâk ile ilgili bilgi veren kaynaklardaki tanımlar şöyledir:

“Leylak: 1. Asya’nın ılıman bölgelerinde ve Avrupa’nın güneydoğusunda yetişen güzel süs ağacı. 2. Leylak rengi, pembeye çalan açık mor renk; bu renkte olan” (Büyük Larousse, 1986, c.14: 7460); “Leylâk: bot. Leylâk. Lât. Syringa vulgaris. Leylâkî: leylâk renginde olan, mor” (Devellioğlu, 2003: 550); “Leylâk: Salkım şeklinde ve mor ve beyaz renklerde maruf bir çiçek ve bunu veren ağaç” (Sâmî, 2010: 717); “Leylak: ar. leylâk. bot. 1. Zeytingillerden, yaprakları karşılıklı bir ağaççık (Syringa vulgaris). 2. Bu ağacın koni durumunda toplanmış, beyaz, eflatun veya pembe renkte, güzel kokulu çiçekleri” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1306).

Leylâk, tek başına kullanılmaktan ziyade genellikle, sevgilinin güzelliğinden bahsedilirken diğer çiçeklerle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin cemâli güzellik bağı olarak kabul edildiğinde kırmızı yanağı gül yaprağı; beni şebboy; saçı sümbül; hattı ise leylâktır:

Bir bağdır cemâli ki gül-berk-i rûy-ı âl

Şeb-bûyu hâl sümbül ü leylâkı zülfü hat

Nedîm, 55/2

Mecnûn-ı sûz u tâbıdır Âzrâ-yı gül-izâr

Leylâk-zâr-ı zülfde bir kaysı bâğı var

Ş. Gâlib, 60/9

7.6.4. Menekşe (Benefşe)

Farsçada benefşe, Arapçada benefsec, Türkçede menevşe/menekşe olarak telaffuz edilen çiçek, zayıf fıdanı ve başının öne eğik olması sebebiyle daha çok âşık için bir benzetmelik olarak kullanılır. Menekşe hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler şöyledir:

“Benefşe: Maruf çiçektir. Amme tahrif edip menekşe derler. Benefsec ondan muarreptir” (M. Âsım Efendi, 2009: 66); “Dîvan şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümü gibidir. Ayrıca kulak, gûş, attâr, micmer, anber, hokka, gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır” (Pala, 2005: 304); “Benefşe: Menekşe denilen güzel rayihalı küçük çiçek” (Sâmî, 2010: 120); “Menekşe: benefşe. 1. Menekşegillerden bir veya çok yıllık otsu bitki (*Viola tricolor*). 2. Bu bitkinin mor renkli, güzel kokulu çiçeği (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1368).

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki menekşe, kısa boylu, başı öne eğik duran, güzel kokulu bir çiçektir. Dîvân şâirleri bu bitkisel özellikleri bakımından menekşe ile “saç, hat, zülf vb.” uzuvlar arasında ilişki kurmuşlardır. Aşağıdaki beyitte menekşenin eğik durması ile başını öne eğen miskin bir insan arasında ilişki kurulmuştur. Bu kişinin miskinliği seçmesinin sebebi sevgilinin serkeşliğidir. Buradaki dikkat çeken husus, şâirin başı eğik olma ile dik başlı (serkeş) olmayı birlikte kullanarak bir tezat oluşturması ve beytin estetik değerini yükseltmesidir. Bîçâre âşık, dik başlı sevgili karşısında her zaman boyun eğmek durumundadır:

Amrî gibi baş eğdi vü miskinliğe geldi

Serkeş görüp ol zülf-i perîşânı benefşe

Amrî, 111/5

Nedîm, sevgilinin yanağındaki tüyleri menekşeden bir hatta dudağını da gülşekere benzetmiştir. Onun bu benzetmesinden şâirin yaşadığı dönemde kahve meclislerinde önce gül şekeri verildiği ardından ise kahve ikram edildiği anlaşılmaktadır:

Ol benefşî hat gelir evvelde la’l-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere

Nedim, 132/1

Önce o benefşe hat gelir dilberin dudağına. (Bu durum) mecliste (âdeta) gül-şekerin arkasından kahve gelmesi (gibi)dir.

Aşağıdaki beyitte Zâtî, yaşadığı dönemde güllerin toplandıktan sonra destelenip omuzlar üzerinde götürüldüğüne işaret etmekte, bunun yanı sıra sarhoş olanların omuzlara alınarak götürülmesine telmihte bulunmaktadır. Şâir, gül destesi gibi omuzlarda taşınmak isteyenlerin menekşe ile birlikte olmasını tavsiye etmektedir. Böylece o da sarhoş olacak ve dolayısıyla omuzlar üstünde taşınacaktır:

Gülşende benefşe ile yûri ol şu kadar mest

Gül-deste gibi götüreler tâ seni ber-dûş

Zâtî, 586/6

Cem Sultân, “benefşe” redifli gazelinin bir beytinde sevgilinin yanağını güle, saçını da menekşeye benzetmiş ve aynı zamanda menekşenin gül destelerini bağlamak için kullanılan bir iplik olduğunu belirtmiştir:

Gül ruhlarınınun arz ideli bağ-ı benefşe

Bir deste-i güldür ki ola bâğı benefşe

Cem Sultân, 267/1

Sevgilinin yanağında çıkan ayva tüyleri çoğunlukla “hatt”a benzetilir. Şâirler, “hatt” kelimesini hem yazı hem de sınır anlamlarına gelebilecek şekilde kullanmışlardır. Yanaktaki ayva tüyünün benzetildiği unsurlardan biri de menekşedir. Buradan hareketle tüy-menekşe-hatt arasında ilişki kurmak mümkündür. Ayrıca, birçok güzellik ögesi sevgilinin yüzünde toplandığı için yüz, gül bahçesine benzetilir.

Cem Sultân, sevgilinin yüzünü çevreleyen ayva tüylerini, gül bahçesini çevreleyen menekşelere benzetmiştir. Bu benzetmeden hareketle, şiirin yazıldığı dönemde, menekşelerin gül bahçelerinin etrafına dikildiğini veya şâirin gördüğü bahçenin bu şekilde düzenlendiğini söylemek mümkündür:

Gülşen midür kenâresi olmuş benefşe-zâr

Ruhsâr-ı âl ile o hatt-ı müşk-bû mıdur

Neşâtî, 23/3

Menekşe-gül ilişkisine örnek olarak verdiğimiz son beyitte Cem Sultân, sevgilinin yüzünü bir gül yaprağı şeklinde tahayyül etmiş; yanağın iki tarafında çıkan ayva tüyleri ise şâirin zihninde menekşe suretini almıştır. Böylece sanki gül yaprağı, iki menekşenin arasına girmiş gibi görünmektedir:

Hattun cemâlün üzre senün iy semen-beden

Almış benefşe berg-i gülî sanki araya

Cem Sultân, 269/4

7.6.5. Mercan

Arapçadan dilimize geçen mercan “ılık denizlerde yaşayan, ağaç gibi kök salarak büyüyen, kırmızı renkli, kalker iskeletli hayvan”a (Ayverdi, 2011: 799) verilen isimdir. Kırmızı renkli olması ve suda yaşaması yönleriyle kimi Dîvân şâirlerinin dikkatini çeken bu bitki aşağıdaki beyitte gül, bülbül ve kan ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Hâlet Efendi bülbülün kanlı gözyaşlarının gül bahçesini kan gölüne çevirdiğini, bu görüntünün içinde ise gülün deniz içindeki mercan pençesine benzediğini söyler:

Eşk-i bülbül gark-ı hûn itmiş zemîn-i gülşeni

Benzemiş ummân içinde pençe-i mercâna gül

Hâlet Efendi, 15/6

7.6.6. Nergis

Nergis, şekil ve renk bakımından göze benzediği için daha çok sevgilinin gözüyle benzerlik ilişkisi kurulan bir çiçektir. Nergisin yapısında bulunan uyuşturma özelliği sebebiyle Dîvân şâirlerinin nezdinde bu çiçek, bîmârdır, mesttir, mahmûrdur (Ayvazoğlu, 1996: 145). Çeşitli kaynaklarda nergisten özetle şöyle bahsedilir:

“Nergis: 1. Nergisgillerden, çiçekleri ayrı veya bir köksap üzerinde şemsiye vaziyetinde bulunan ve beyaz, sarı neveleri de olan bir süs çiçeği, lat. Narcissus. 2. Güzelin gözü” (Devellioğlu, 2003: 822); “Nergis: Kesr-i kâf”lâ. Maruf çiçektir. Zerrin-kadeh dahi bu nevidendir. Dîde-i mahbûbda ıtlak olunur” (M. Âsım Efendi, 2009: 552); “Nergis: (peh.) nergis, fulya; sevgilinin gözü” (Kanar, 1998: 651); “Nergis: Zerrin gibi koyu sarı renkli, göbeği yeşil bir küçük çiçek. Adı Türkçede Nergis, Nerkiz; Farsçada Nergis; Arapçada Nercisdir. Eski şâirler dilberlerin gözlerini nergise teşbih ederek çok kullanmışlardır... Ortasındaki yeşil kısım uzaktan siyaha mâil görünür. İşte şâirlerimiz bu yuvarlaklıktan, siyahımsı görünmesinden dolayı göze, yaprakları da kirpiklere benzetmişlerdir. Öyle tahayyül etmişlerdir... Nergise mest, mahmur gibi sıfatlar verilmesi bu çiçeğin Narcotique yani uyuşturucu bir nebâtî hassayı haiz olmasından ileri geldiği ve çünkü bu kelimenin Narsise isminden alındığı da söylenmektedir. Şark eserlerinde bu uyuşturucu hassasına dair hiçbir bahis yoktur” (Onay, 2009: 353); “Nergis: Sarı çiçekli, yeşil göbekli maruf bir cins güzel çiçek. 2. mec. Dilber gözü” (Sâmî, 2010: 941).

Yukarıda da bahsedildiği üzere, nergisin şekli göze benzer ve başı öne doğru eğik durur. Dîvân şâirinin tahayyülündeki sevgili kimi zaman baygın bakışlıdır. Sevgilinin bu bakışı sebebiyle şâirler, gözü nergise benzetir. Gözün nergise benzetildiği durumlarda o kişinin uykulu veya sarhoş olduğu îmâ edilir

veya bakışlarının baygın olduğu anlatılmak istenir. Nergis, sevgilisini sürekli düşünen âşğın kapanmayan gözüne de benzetilir. Bazı şâirlerimiz onun şeklini sıfır (0) rakamına, fıdanını da elif () harfine benzetmişlerdir. Böylece şâirin mezarına dikilecek olan nergisler bile “âh”ı ifade edecektir. Buradan hareketle mezarlara dikilen çiçeklerden birinin de nergis olduğunu çıkarmak mümkündür:

Nergis diki ki hey’et-i sıfır ü elif durur

Tâ kim mezarım üstü kamu şekl-i âh ola

Necâtî, 20/7

Nergis’in bir de mitolojik yönü vardır. Beyitlerin daha iyi anlaşılması ve nergisin Dîvân şiirindeki kullanım alanının tespit edilmesi bakımından mitolojik yönünün de bahsedilmesi uygun görülmüştür. Bu konuda Ahmet Talat Onay’ın eserinde yer alan bilgiler şöyledir:

“Gûyâ Nergis, Narsis adlı bir ırmakla bir perinin oğlu olup son derecede olan güzelliğine mağrur bir genç imiş. Ormanlar perisi Ecko (Eko) bile Narsis’e âşık olmuş ve nihayet onun aşkı yüzünden ölmüş. Bir gün Narsis bir su kenarında oturup suya bakarken orada aksini görmüş, kendine âşık oluş. Hemen sudaki aksini kucaklamak için suya atlamış. Fakat boğulmuş. Ruhu bir çiçek olarak meydana gelmiş ve kendi adını alarak Narsis olmuş” (Onay, 2009: 353).

Nergisten türetilen “Nergise” ise, nergis şeklinde, fil ve başka hayvanların kemiklerinden yapıp tavanlara süs olarak asılan yapma çiçek veya içine nergis konulan şişe anlamlarına gelen bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 822).

Nergis, bahar mevsiminde gül ile hemen hemen aynı dönemlerde açan bir çiçektir. Dîvân şâirlerimizin muhayyilesinde gülşenin sultânı güldür. Diğer çiçekler onun izniyle hareket ederler. Aşağıdaki beyitte olduğu gibi, nergis altın işlemeli kadehini eline almış, gülden gelecek izni beklemektedir. Gül, bâdeyi içtiği ve diğerlerine de içme izni verdiği zaman onlar da içebilecektir. Buradan anlaşılmaktadır ki, küçük bir zaman farkıyla önce güller açmakta ardından da nergisler kendini göstermektedir:

Eylemiş câm-ı zer-endûdını nergis hazır

Bezm-i gülşende hemân bâde-i gül-fâma bakar

Neşâtî, 42/2

Aşağıdaki beyitlerde nergisin göze benzetilmesi ile ilgili çeşitli teşbihler bulunmaktadır. İlk beyitte sarhoş olan nergis, gülşende uyuyakalmıştır. Leskofçalı Gâlib'in beytinde nergis, mehtap gecesinde gülşeni temaşa eden bir göz şeklinde tahayyül edilmiştir. Antepli Aynî ise "nergis sevgilinin gözüne benzediği için kör olsun; gül goncası da sevgilinin dudağına benzemeye çalıştığı için büzülsün" diyerek beddua etmektedir:

Sünbül âşüfte olur hâb-ı perişânından

Nergis-i mesti ki gülşende vara uyhuya

Nedîm, 143/5

Nergisi seyr eyle Gâlib iktibâs-ı nûr ile

Gülşene çeşm-i temâşâdır şeb-i mehtâbda

L. Gâlib, 107/9

Çeşm-i şûh u dehen-i dilberi taklîd itmiş

Nergis a'mâ ola gül-goncanın ağzı büzüle

A. Aynî, 193/2

Bu maddeye örnek olarak vereceğimiz son beyit ise Hayâlî'ye aittir. Şâirin kurduğu hayale göre, bûlbûl nâleleri sebebiyle goncanın başının ağrıdığını farketmiş; buna deva olması için nergis kâsesine gülâb olan gözyaşlarını biriktirmiştir. Çünkü gül suyu baş ağrısına iyi gelir:

Kâse-i nergiste etti gözleri yaşın gülâb

Gördü bûlbûl goncanun başın ağrıdur nâleler

Hayâlî, 101/2

7.6.7. Nilüfer

Ömrünün uzunluğuyla ve suda yaşamasıyla bilinen bu çiçeğin çeşitli kaynaklardaki tanımları şöyledir:

“Nilüfer: Beyaz nilüfer (*Nymphaea alba*), su zambağı, ak nilüfer, beyaz su gülü de denilen, köksaplı, yüzer yapraklı, uzun yapraksaplı çok yıllık bir bitkidir. Her bir çiçek uzun bir sapın tek başına yer alır. Meyve bir kapsüldür. Kökleri peklik verici, çiçekleri yatıştırıcı ve uyuşturucu nitelikler taşır.” (Büyük Larousse, 1986, c.17: 8664).

“Niluper: Pâ-yı Fârisîyle nilüfer manasınadır ki maruf çiçektir. Amme lüfer derler. Âfitâb tulû’unda suda zuhur edip çiçek açar. Gurubunda yine suya çekilir. Derler ki suya çekildiği vakitte bir kuş gelip olduğu mevzie konup ârâm eder. Sudan zuhurunda kalkıp gider” (M. Âsım Efendi, 2009: 562); “Nilüfer: Durgun sularda yetişen bir çiçektir. Güneş doğarken açar, batarken kapanır. Türkçede lüfer çiçeği derler. Nilüfer suda yetişip çürüdüğünden tabiatında fazla bürudet bulunması ve bu bürudet tesiriyle kalp hararetini teskin eylemesi mümkündür (Onay, 2009: 457).

Ahmet Talat Onay’ın verdiği bilgilere göre eskiden çiçek çıkaranlara nilüfer şarabı verirlermiş. Onay, bu bilgiyi aşağıdaki beyitle desteklemiştir:

Nihâl-i tâze-i gülşen çiçek çıkardı meğer

Tabîb-i cûy içirdi şarâb-ı nîlûfer

Müftü Yahyâ

Gül bahçesinde taze fidanlar çiçek açtılar. Galiba su hekimi nîlûfer şarabı içirdi.” (Onay, 2009: 457).

Kaynakların verdiği bilgilere göre nilüfer genellikle beyaz ve pembemsi bir renktedir. Bu çiçeğin mavi renkli olduğuna çok az kaynakta rastlanmaktadır. Fakat Nedim’in aşağıdaki beytinden anlaşıldığına göre, şâirin yaşadığı dönemde mavi renkli nilüfer çiçekleri de bulunmaktadır. Şâir, sevgilinin dudağını birinin kuvvetle öptüğünü, renginin gül rengine iken nilüfer rengine döndüğünü yani pembe iken mavileştiğini -ki mora yakın bir mavi olduğu düşünülmektedir- söylemiştir:

Böyle zûr-ı bûseden kimler kebûd etmiş aceb

Kim lebi gül-fâmı dönmüş gonçe-î nilüfere

Nedîm, 132/4

Semânın sonu olmayan, “dalgaları durulmuş bir deniz”¹⁶⁹ gibi olan boşluğunda/genişliğinde güneş, kendini açık ve net bir şekilde göstermektedir. Durgun bir su ve bu suyun üzerinde bulunan sarı renkli nilüfer de aynı semanın güneşi gibidir. Buradan hareketle, bazı dîvân şâirlerimiz “nîlûfer-i hurşîd” tamlamasını kullanmışlardır. Fehîm, aşağıdaki beytinde suyun üzerinde nilüfer nasıl görünüyorsa, sevgilinin ayna benzeri sinesi üzerinde de gülün öyle görüldüğünü ifade etmiştir:

Görinür âbda nîlûfer-i hurşîd gibi

Kosan ol sîne-i âyîne-misâl üstine gül

Fehîm, 196/4

7.6.8. Reyhân

Dîvân şâirleri tarafından kendisinden az bahsedilen çiçeklerden biri de reyhândır. Reyhân halk arasında daha çok fesleğen olarak bilinen, güzel kokulu bir bitkidir. Sözlük ve ansiklopedi niteliğindeki çeşitli kaynaklarda reyhândan bahseden kısımlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

Reyhan: (ar. Reyhân). Fesleğen (Büyük Larousse, 1986, c. 19: 9801); Fesleğen: Yapraklarının güzel kokusundan dolayı evlerde saksı içinde yetiştirilen süs bitkisi. (Büyük Larousse, 1986, c. 8: 4061).

Reyhân: 1. Fesleğen tabir olunan güzel kokulu nebat. 2. Velet, semere-i hayat. 3. Rızık, medâr-ı maişet. Reyhâne: Hutût-ı Osmâniyenin bir nevi müzeyyenî: hatt-ı reyhânî (Cûdî, 2006: 449); Reyhân, riyhân: Fesleğen, reyhan; güzel kokulu bitki; rızık; rahmet; bir tür yazı. Reyhânî: Reyhânî yazı; saf şarap (Kanar, 1998: 323); Reyhan: Fesleğen denilen güzel kokulu nebat. Reyhânî: Hatt-ı reyhânî fesleğen gibi satırı dolduran bir nevi müzeyyen divânî hat (Sâmî, 2010: 995).

¹⁶⁹ Hadîs-i Şerif, Ahmed bin Hanbel 2/370.

Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, aşığı kendinden geçiren o güzel kokusuyla kimi zaman bir sümbül, kimi zaman da bir reyhândır. Sevgilinin saçı sadece koku yönünden değil -bazı beyitlerde- şekil yönünden de reyhâna benzetilir. Aşağıdaki beyitte Nef'î, sevgilinin yüzünü güle benzetir ancak sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri, gülün yumuşak dokusunu ve güzel görünüşünü bozduğu için şâir, gülün elden gittiğini tahayyül eder. Fakat şâir gülü kaybettim diyerek üzülse de “sevgilinin sümbül kâkülü ve reyhân saçı elimizde” diyerek kendini teselli etmektedir:

Hat gelse ruh-ı yâre yeter kâkül ü zülfü
Gül gitse n'ola sünbül ü reyhân elimizde

Nef'î, 110/6

Sevgilinin saçını reyhâna benzeten diğer bir şâirimiz olan Hayâlî, aşağıdaki beytinde sevgilinin gül yüzüne dökülen saçlarını, cennet bahçesinde bulunan taze reyhâna teşbih eder:

Gül yüzünde ey peri zülf-i perîşânın mı var
Gülşen-i cennettir anda tâze reyhânın mı var

Hayâlî, 75/1

Sevgilinin yanağında bulunan ayva tüylerini reyhâna benzeten Cem Sultân, sevgilinin yüzündeki deste güle, reyhân hattın dayandığını hayal etmiştir. Necâtî Bey de, benzer şekilde sevdiğinin yüzünü gülistana, hattını ise reyhâna benzetmiştir:

Ay yüzünde deste-i gül yasadanur reyhân hatun
Kimde olur bu kamer devrinde bu ikbâller

C. Sultân, 301/7

Seyr idenler gülsitâni hüsnün ol gül yüzlünün
Vâlih ü hayrân olurlar sünbül ü reyhanına

Necâtî, 512/3

Eğlence ve işret meclisleri bahar vakitlerinde, tâbir-i diğerle “gül mevsimi”nde kurulur. Bu zaman geldiğinde tevbe edenlerin, tevbelerini bozması kaçınılmazdır. Bâkî de böyle bir mecliste olduğunu söylemekte, sâkînin hattının ve yanağının meclisin süsü olarak yeterli olacağını, böyle bir ortamda kadehten içmek gerektiğini, çünkü gülün ve reyhânın çıktığı bu vakitte gönlün içmemeğe katlanamayacağını dile getirmektedir:

Yiter hatt u ruh-ı sâkî bu bezme zînet ey Bâkî

Kadeh nûş it ki dil vakt-i gül ü reyhâne katlanmaz

Bâkî, 196/5

Bilindiği gibi gül bahçeleri, maharetli bahçıvanların ellerinde birbirinden güzel görüntüler oluşturmaktadır. Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı üzere Fuzûlî’nin de böyle bir gül bahçesi gördüğünü söylemek mümkündür. Onun gördüğü bahçe, tıpkı sevgilinin gülbahçesi olan yüzünün reyhânlarla/ayvatüleriyle kısımlara ayrılması gibi reyhân çiçekleri ile bölüm bölüm ayrılmıştır:

Gül-istân-ı ser-i kûyûñ sıfâtın bâb bâb ey gül

Hat-i reyhân ile cedvel çekip gülzâre yazmışlar

Fuzûlî, 68/3

Necâtî Bey aşağıdaki beytinde çağrışımlarla örülü bir teşbih örneği ortaya koymuştur. Sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini birçok şâir hatt’a benzetirken o, “hatt-ı reyhânî” terkiibini tevriyeli olarak kullanarak “hatt-ı reyhânî” ile yazılmış bir Kur’ân-ı Kerîm’e benzetmiştir. Küfr, diğer terminolojik anlamlarının yanı sıra “örtmek ve gizlemek” anlamına da gelen Arapça bir kelimedir (Devellioğlu, 2003: 533). Kâfir ise; “örtlen, gizleyen” demektir. Şâir, -Dîvân şiiri geleneğine uygun olarak- sevgilinin saçını siyahlığı, karanlığı ve örtücü özelliğinden dolayı kâfire benzetmiştir. Fakat burada pek de karşılaşılmayan bir durum mevcuttur: Kâfir olan saç, reyhânî hatt ile yazılmış olan Kur’ân’ı korumaktadır. Hatta şâir bile bu duruma şaşırmış ve “kâfirin Kur’ân’ı muhafaza ettiği daha önce görülmüş müdür?” diyerek hayretini dile getirmiştir:

Gül yüzünde zülfün örter hatt-ı reyhânı dürüst

Kim görüpdür kâfiri hıfz ide Kur'ânı dürüst

Necâtî, 36/1

Necâtî Bey'inkine benzer bir kullanım da Karamanlı Nizâmî'nin aşağıdaki beytinde görülmektedir. Bu defa reyhânlar gül bahçesini bölüm bölüm ayırmamakta; o bahçenin tamamen etrafını dolaşmaktadır. Şâir, beytin ilk dizesinde gülistana benzettiği sevgilinin yüzünü, ikinci dizede aya benzetmekte; ayva tüylerini ise ayın etrafında dolaşan kuyruklu yıldız olarak tahayyül etmektedir:

Hatt-ı reyhân kim tolanmışdur gülistânı dürüst

Hâledür kim devr idüpdür mâh-i tâbânı dürüst¹⁷⁰

Karamanlı Nizâmî, 6/1

7.6.9. Servi

Bazı kaynaklarda Farsça bazılarında ise Arapça olduğu belirtilen servi, Dîvân şiirinde kendisinden en çok bahsedilen ağaçtır. Beyitlerde genellikle “serv-i âzâd, serv-i çemân, serv-i hırâmân, serv-i nâz, serv-i revân, serv-i sehî, serv-i ser-eifrâz, serv-i sîmîn” vb. tamlamalarla kullanılan servinin çeşitli ansiklopedi ve sözlüklerdeki tanımı ve açıklaması şöyledir:

“Servi/Selvi: (far. serv'den). Süs bitkisi olarak yetiştirilen, mezarlıklara ve tapınakların yakınına dikilen ağaç. Servilerin birçok türü vardır. Türkiye'de yetişenler arasında başta adi servi (Cupressus sempervirens) gelir. Halk hekimliğinde servi ağacının yeşil iken toplanıp kurutulan kozalakları tanen ve uçucu yağ içerir. Peklik verici, ateş düşürücü, idrar söktürücü, kan kesici etkisi vardır. Eskiden beri çocukların gece işemelerinde kullanılır. Kozalak özünden hazırlanan merhem ve fitiller basur memelerine dıştan sürülür. Dekoksiyon ayak kokusuna karşı kullanılır” (Büyük Larousse, 1986, c. 20: 10400).

“Serv: Maruf ağaç, selvi: Elsine-i şu'arâda mutlak zikrolunduğu halde dahi ‘uzun boy’ manasını mukayyed olur. [Serv Arabî'dir. Fârisî

¹⁷⁰ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi* isimli eserinde Karamanlı Nizâmî'nin bu beytini açıklarken şu notu düşmüştür: “Gazelin kafiyesini teşkil eden ‘dürüst’ [tamamıyla, bütünüyle] kelimesi o devirde günümüzde kullanıldığından farklı olarak böyle bir anlam da taşıymaktaydı.” (2006: 34).

değildir”](Cûdî, 2006: 476); “Serv: 1. Servi, selvi. 2. Mec. Sevgilinin boyu posu” (Devellioğlu, 2003: 944); “Serv: Sükûn-ı râ ve vav ile maruf şecerdir. Amme selvi derler. Üç kısımdır: Serv-i âzâd, serv-i sehî ve serv-i nâzır. Mahallinde beyân olunur inşallah-ı teala. Araplar şeceretü’l-hayye derler. Zira serv olan mahalde elbette yılan bulunur. (M. Âsım Efendi, 2009: 672); “Serv: Fa. Türkçe servi veya selvi denilen maruf ağaç ki yaz kış yeşil durup güzel rayihası olmakla ekseriya mezaristanlarda yetiştirilir” (Sâmî, 2010: 1061).¹⁷¹

Görüldüğü üzere servi, yaz-kış yeşil kalan, meyvesi olmayan, daha çok mezarlıklarda bulunan, düzgün ve intizamlı boyu ile ön planda olan bir ağaçtır. Gül ile olan ilişkisi ise, gül bahçelerinin kenarlarında olması, sarılıcı güllerin bu ağaca tırmanarak veya sarılarak hoş bir görüntü oluşturması yönleriyle. Sevgili, bir güldür; boyu ise servidir. Serviye sarılmış bir gül görüntüsü “serv-i gül-endâm” gibi tabirlerin meydana çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte sevgilinin değişik uzuvlarıyla servi arasında kurulan ilişki neticesinde “serv-i gül-izâr, serv-i gül-ruh, serv-i gül-ruhsâr” gibi tamlamalar da kullanılmıştır.

Eski gül bahçelerinin sınırlarını belirleyen serviler, birçok “gülzârın” olmazsa olmaz ağacıdır. Bu ağaç, genellikle su kenarlarına dikilir. Güller de suyu seven bir çiçektir. Dolayısıyla “su-servi ve gülşen” birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar bir aradadır. Aşağıdaki beytinde Nedîm, gül bahçesini gezmek ister, fakat gönül alan servi olmadan oraya gitmek istemez. Şâir, sevdiği/servisi olmadığı için gözyaşı dökmekte ve bu gözyaşlarının bahçenin yanından akan nehre karışmasını istemektedir. Nev’î ise, serviye benzeyen sevgili gülistâna ne zaman gezmeye çıksa, onu görebilme heyecanından, gönlünün ateşinin dumanının gökyüzüne çıktığını söyler:

Serv-i dil-cûyumdan ayrı geşt-i gülşen istemem

Var yürü istersen ey eşk-i revân cûlarla sen

Nedîm, 103/6

¹⁷¹ Çalışmamızın kapsamı gereği bu başlık altında “gül-servi” ilişkisi inceleneceği için, servinin Dîvân şiirindeki daha genel kullanımı için şu kaynaklara bakılabilir: Pala, 2005; Onay, 2009 vd.

Kaçan o serv-i çemen setr-i gülistana çıkar

Duhân-ı âteş-i dil sûy-ı âsümâna çıkar

Nev'î, 117/1

Gül, bazı beyitlerde sevgilinin boyuyla ilişkili olarak ele alınır. Bu ilgi “serv-i gül-endâm, gül-endâm” gibi ifadelerle verilir. Ayrıca “serv-i gül-endâm” ifadesi, serviye gül aşılmasını hatırlatır (Erdoğan, 1989: 108). “Serv-i gül endâm” ile kesret içindeki vahdet de anlatılmak istenmiştir:

Hasret-i kaddün ile kanlu elifler çeksem

Sînede her biri bir serv-i gül-endâm olsa

Bâkî, 460/4

Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın

Sensiz gönülde kalmadı ârâm kandasın

Şeyhî, 139/1

Her gece Şeyhî âh eder eydür bu mısra'ı

Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın

Şeyhî, 139/7

Mesîhî, kalabalık bir ortamda insanların değerli/önemli birini görmek için yüksekçe bir yere çıkma gayretini aşağıdaki beytine yansıtmıştır. O, sevgilinin/servinin bağa geldiğini, âşığın/gülün onu görmek için bir budak bulup üzerine çıktığını zarif bir şekilde anlatmıştır:

Bağda yer bulmaz sen serve kılmağa nazar

Gül budağ üzre çıkup nice temâşâlanmasun

Mesîhî, 176/3

Necâtî, sevgiliyi iki farklı hal içinde değerlendirir. O, eğer ayakta ise bir servidir; oturur ise bir gül şekline bürünür. Şâir, bunu sevgiliye hatırlatıp, onun değerli olduğunu söyleyip, çer-çöp ve diken ile beraber olmaması gerektiğini öğüt vermektedir.

Sen durur isen servsin oturur isen gül
Varıp has u har ile sakın turma oturma

Necâtî, 528/3

Daha önce de bahsedildiği üzere gül, seher vakitlerinde açar. Bahçede, gecenin karanlığından sabahın aydınlığına geçtiği sırada, bilhassa kırmızı güllerin açmasıyla, kandil yanıyormuş görüntüsü oluşur. Fuzûlî, sevdiğinin sabah erkenden bahçeye geleceğini haber alan gülün, sevgilinin geçeceği yolu kandillerle aydınlattığını tasavvur eder:

Bâğa servim geldiğin bilmiş seherden şâh-ı gül
Rûşen etmiş reh-güzârı üzre her yan bin çerağ

Fuzûlî, 145/4

Dîvân şiirinde servinin, gökyüzüne yükselen bir duman şeklinde tahayyülüne sıkça rastlanır. Fakat aşağıdaki beyitte Neşâtî'nin gözüne serviler ateş görünür. Gülün rengi itibarıyla ateşe benzetilmesi olağan bir kullanım olmakla beraber servinin duman yerine göğe yükselen ateşe benzetilmesine daha az rastlanır. Kısacası şâire göre, o bahçede sevgili yoksa gülü de servisi de ateştir:

Bâğa sensüz bakamam çeşmüme âteş görünür
Gül-i handânı değül serv-i hırâmânı bile

Neşâtî, 114/3

Aşağıdaki beyitte Bâkî, serviye sarılmış bir gül mazmunu kullanmıştır. Şâir sevgilisini, dünyanın gülbahçesindeki bir serviye benzetmiştir. Servi, kendisine sarılan güllerle birlikte salınır fakat şâirin vurgusu gülün dikenini üzerinedir. Çünkü diken, ağyardır. O sevgilisinin dikenlerle birlikte salındığını gördükçe acı çeker:

Sen hâr ile salınmada gülzâr-ı dehrde
Ben zâr olam revâ mîdur ey serv-i gül-izâr

Bâkî, 180/6

Fuzûlî, aşağıdaki beytinde servi-gül ilişkisini farklı bir boyutta ele almıştır. O, salına salına yürüyen sevgilinin bağına gelmek istediği haberini almıştır. Bu yüzden güllere toplanmalarını ve altın saçmalarını söyler. Buradaki altın saçmak ifadesinden bahçede sarı renkli güllerin hakim olduğunu anlamak mümkündür:

Azm-i bâğ eylemiş ol serv-i revân ey güller
Zer nisâr edegelin cümle yığılın derilin

Fuzûlî, 159/2

7.6.10. Sûsen

Günümüzde “susam” olarak bilinen, Dîvân şâirleri tarafından genellikle “sûsen” şeklinde kullanılan çiçeğin gül ile ilişkilendirilerek kullanımı diğer birçok çiçeğe nispetle, yok denecek kadar azdır. Şâirler, çiçeğin daha çok şeklinden hareketle teşbihler meydana getirmiş ve sûsen ile asker, hançer, kılıç, tiğ ve dil (zeban) arasında çeşitli ilgiler kurmuşlardır (Bayram, 2007ç: 215). Bu çiçeğe eserlerinde en çok yer veren şâirler Hayâlî, Nev’î, Bâkî ve Mesîhî’dir (Bayram, 2001: 587).

Sûsen çiçeğinin beyitlerdeki kullanımının daha iyi anlaşılması ve çağrıştırdığı anlam olaylarının daha iyi belirlenebilmesi için, bu çiçeğe ait çeşitli kaynaklarda yer alan bilgiler özetle şöyledir:

“Sûsen: Tahrifle ‘sûsâm’ dediğimiz maruf çiçek ki ‘zambak’ bunun ak nevidir. Fârisî’de ‘sin’ olanın zammesiyle telaffuz olunur” (Cûdî, 2006: 485). “Sûsen: sûzen vezninde avamın susam dedikleri çiçek adıdır. Dört kısımdan olur: Bir kısmı beyaz olur. Ona sûsen-i azâd derler. On adet evrakı olur. Bazılar buna zambak derler. Lâkin değildir. Bir kısmı gök olur. Sûsen-i azrâk derler. Bir kısmı sarı olur. Sûsen-i Hıtâyî derler. Bir kısmı elvân olur. Yani sarı, beyaz ve gökten mürekkep olur. Ona sûsen-i âsuman-gûnî derler. Köküne irsa denir. Halk menekşe kökü tabir ederler...” (M. Âsım Efendi, 2009: 700). “Sûsen=sevsen: beyne’l-âvâm galat olarak susam çiçeği denilen nebat ki çiçeğinin rengine göre envâî olur” (Sâmî, 2010: 1063, 1098).

Sûsenin şekil yönünden daha çok kılıç, tiğ gibi savaş aletlerine benzetilmesi, onun kullanıldığı beyitlerde ister istemez bir savaş tasavvuru oluşturmaktadır. Savaşın komutanı, ordunun hâkimi sultândır. Sultân kelimesi ise zihinlerde

çiçeklerin hükümdârı, sultânı olan gülü çağırıştırır. Onun hüküm sürdüğü dönemin adı “gül devri”dir. Diğer çiçekler onun kulu, kölesi, askeri ve yardımcısıdır. Aşağıdaki beyitte Bâkî, benefşenin güle köle olduğunu, sûsenin ise benefşenin güle köle olması için üzerine kılıçlar tuttuğunu söyler:

Devründe güle niçün olur bende benefşe

Üstine kılıçlar mı tutar sûsen-i âzâd

Bâkî, 35/2

Benefşe senin devrinde neden güle köle olur. Âzâd (olmuş) sûsen üzerine kılıçlar mı tutar?

Helâkî de sûsenin yapraklarının şeklinden hareketle aşağıdaki beytini oluşturmuştur. O, gülşene yanında servisi/sevgilisi olmadan gittiğinde çemenin onu sorguya çektiğini, sûsenin ise ona kılıç çektiğini söyler:

Dil uzadur çemen sûsen çeker tığ

Varursam gülşene ey serv sensüz

Helâkî, 61/4

Bu madde altındaki vereceğimiz son örnek ise Cem Sultân’a aittir. O da diğer şâirler gibi çiçeğin şeklinden hareketle onu hançere benzetir. O, yanında sevgilisi olmadan gül bahçesine gitmenin bir lezzeti olmayacağını, hatta bahçedeki sûsenin gözüne hançer, gülün ise diken şeklinde görüneceğini belirtir:

Sensüz iy serv-i sehî bâğ içre olsam bir nefes

Hançer olur çeşmüme sûsen gözüme hâr gül

C. Sultân, 199/7

7.6.11. Sümbül

Dîvân şiirinde adına sıkça rastlanılan çiçeklerden biri de sümbüldür. Aydemir, kasidelerde redif olarak bitkiler içerisinde gülden sonra kendinden en çok bahsedilen çiçeğin sümbül olduğunu söyler (2006: 358). Bu çiçek hakkında çeşitli

ansiklopedi, lügat ve botanik kaynaklarında verilen bilgiler, Dîvân şâirlerinin sümbüle olan bakış açılarının tespiti bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle sümbül hakkında önemli görülen bazı bilgiler aşağıda verilmiştir:

“Sümbül: (far. Sünbül). Akdeniz ve Ortadoğu kökenli, çok gösterişli salkım çiçekli, soğanlı otsu bitki. 1. Güzellerin saçının kıvrımı. Sümbülün tohumları eskiden iştah açıcı olarak ya da sarılık ve belsoğukluğu tedavisinde kullanılırdı” (Büyük Larousse, 1986, c.21: 10920); “Sünbül: Maruf çiçek. (Zülf-i dilberândan dahi kinâye olunur.)” (Cûdî, 2006: 488); “Sumbul: Bulbul vezninde bu isimle maruf çiçek şukufedir. Üç kısımdır: Rûmî, Hindî ve cebeli olur. Sumbulu’t-tayyib dedikleri Hindî kısmıdır” (M. Âsım Efendi, 2009: 696); “Sümbül: Soğandan hâsıl olan maruf çiçek ki envai olur. Zülf-i hûbândan da kinaye olur. Sümbülî: Sümbül çiçeklerinin hazzettikleri bulutlu ve kapalı havaya vasıf olur: sümbülî hava=yağmur yağmadığı halde bulutlu hava” (Sâmî, 2010: 1101).

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü üzere sümbülün; sünbül, sunbul, sumbul, sombol gibi isminin yazılışı konusunda belirgin farklılıklar vardır. Biz çalışmamızda TDK Türkçe sözlükte verilen “sümbül” şeklini kullanmayı uygun bulduk. Dîvân şâirleri sümbülü daha çok kokusunun kuvvetli olması ve güzel kokması yönüyle ele almışlardır. Aynı zamanda sümbülün dağınık görünen şekli, şâirlere dağınıklık ve perişanlık mefhumunu çağrıştırdığı için sevgilinin dağınık saçının benzetileni olarak Dîvân şiirinde sıkça kullanılmıştır.

Necâtî, sevgilinin saçını görünce, “Bu saç değil, bu kıl değil, gül kokulu sümbüldür bu, âşıkların gönlünü perişan eden kokudur bu!” diyerek hayret ve hayranlığını dile getirmiştir. Şâir, “budur/bûdur” kelimesini hem koku hem de işaret zamiri anlamında tevriyeli olarak kullanmış ve şiirine estetik bir değer kazandırmıştır:

Nice kâkûl nice mû sünbül-i gül-bûdur bu

Dil-i uşşâkı perişan edici bûdur bu

Necâtî, 443/1

Necâtî başka bir beytinde sevgilisinin sümbül saçının, gül yüzü üzerine inmesinin bir mahsuru olmadığını belirtmiştir. Çünkü o yüz, “geceyi aydınlatan, süsleyen bir mumdur; ona karanlık örtü olamaz”. Şâir böylece, sevgilinin siyah saçını karanlığa ve sümbüle benzetmiştir:

Saçılsın sümbülün cânâ gül üstüne nikâb almaz

Kim ol şem‘-i şeb-ârâdur ana zulmet hicâb olmaz

Necâtî, 243/1

İskender Pala, sümbülün Dîvân şiirindeki kullanımlarını şöyle açıklar:

“Sümbül: Sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Dîvân şiirinin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sümbül ile gül, hemen çok zaman birlikte bulunur. Bunun nedeni sümbül saçların gül yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sümbül, bazen süpürge veya gölgelik de olabilir. Deste deste oluşu, tazeliği vs. de sık anılan özelliklerdir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılma âdeti hayli yaygındır” (2005: 414).

Fuzûlî de diğer birçok şâirde olduğu gibi sevgilinin yanağını güle/gül yaprağına benzetmiştir. Sümbül ise, o gül yaprağının güzelliğini artıran hoş bir süs olmuştur:

Müsel sel zülf-i müşğîninden artırmış ruhun revnak

Zihî sümbül ki olmuş zîveri gül-berg-i handânın

Fuzûlî, 162/4

Nedîm, aşağıdaki beytinde leff ü neşr ile sevgilinin saçını sümbüle, yanağını ise güle benzetir. O, bağda, sevgilinin saçının ve yanağının güzelliklerinden bahsederken sümbül ile gül merak etmiş, “bu güzel kimdir?” diye birbirlerine sormuşlardır:

Bâğda zülf ü ruhun andıkça bu kimdir deyü

Sünbül ü gül biri birinden suâl eyler beni

Nedîm, 147/4

Dîvân şiirinin son büyük şâiri kabul edilen Şeyh Gâlib, sümbül ile gülün birbiriyle oldukça uyumlu olduğunu anlatmak için “tahmis-i mutarraf” tamlamasını kullanmıştır. Mutarraf, “taşîr” in diğer adıdır. Taşîr ise “bir gazelin beyitleri arasına aynı vezin ve kafiyede, mânâca da uyuşacak şekilde üçer mısra ilâve etme”ye denir (Devellioğlu, 2003: 1039). Sümbül, sevgilinin yüzünün gül yaprağına saf saf hat yazmıştır. Böylece sümbülün yazdığı hat, gülün nazmına tahmis olmuştur:

Yazdı hatt gül-varak-ı rûyuna saf saf sünbül

Oldu nazm-ı güle tahmîs-i mutarraf sünbül

Ş. Gâlib, 196/1

Dîvân şiiri geleneğinde sabah rüzgârı, sevgilinin kokusunu getirmek için âdeta görevli bir elçidir. Sabahın erken saatlerinde esen bu rüzgâr, aslında aynı saatlerde açan gülün kokusunu uzaklara götürür. Dîvân şiirinde sevgili aynı zamanda güldür. Âşıklar, sevgilinin saçlarının hoş kokusunu duymak için sabahlara kadar bekler. Bu anlayıştan hareketle, aşağıdaki beytinde Zâtî, rüzgârı tebrik etmekte, kendi gül olan sevgilinin, hoş kokulu sümbül saçından güzel kokular getirerek amacına ulaştığını söylemektedir:

Âferin bâd eyâ bâd murâdun bu idi

Bû getürdün o gülün sünbül-i hoş-bûyından

Zâtî, 1095/3

Osmanlı döneminde yaşayan halk arasında sümbülle ilgili çeşitli âdetler mevcuttur. Bâkî'nin aşağıdaki beytinde de görüldüğü üzere -gülde olduğu gibi- sümbül, kulağın üzerine, sarığın kenarına takılmaktadır. Bâkî, şâirâne bir yaklaşımla, sevgilinin sarığına hatta sarığın altına gelen kısma taktığı sümbülün, sümbül sanılmaması gerektiğini, aslında onun, külahın dışına taşmış olan saçının

bir kıvrımı olduğunu söylemiştir. Bunu söylerken de sevgilinin bir gül bahçesi, sümbülün de bu bahçenin bir parçası olduğunu belirtmiştir:

Sümbül takınmış alnına sanman o gül-‘izâr

Çıkmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür

Bâkî, 84/4

Gülün çiçeklerin sultanı kabul edildiğinden daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Sultanın bulunduğu bir yerde diğer rütbelerin pek bir önemi yoktur. Diğer rütbeler/çiçekler ancak onun hizmetkârıdır; herkes ona sığınır ondan yardım diler. Aşağıdaki beyitlerde Mezâkî, “Gül zamanı geldiğinde artık cennet bağının çiçeği bile olsa sümbülü neyleriz.” demektedir; Sâbit, gülün herkesin kendisine sığındığı bir reis olduğunu, sümbülün onunla başa çıkamayacağını söylemektedir:

Fasl-ı güldür sümbül-i bâğ-ı cinânı n’eylerüz

Goncalar zîb-i ser-i destâr olur nevrûzda

Mezâkî, 370/6

Sümbül anunla başa çıkar mı bu hüsn ile

Halka reîs efendi olursa penâh-ı gül

Sâbit, 234/6

7.6.12. Şakayık

Şakayık, ülkemizde daha çok *gelincik* adıyla bilinen, dağlarda doğal olarak yetişen, birçok rengi olmakla birlikte genellikle kırmızı rengi ile tanınan otsu bir çiçektir. Bu çiçeğin çeşitli kaynaklardaki yazılış şekilleri ve tanımları şöyledir:

“Şakayık: Büyük kırmızı çiçekli, parçalı ya da bütün yapraklı ve etli yumruca köklü çokyıllık otsu ya da çalimsı bitki.” (Büyük Larousse, 1986, c. 21: 10990); “Gelincik çiçeği. ‘şaka’ik-i nu’mân, şaka’ik-i nu’mâniyye’ dahi denilir” (Cûdî, 2006: 492); “Büyük ve parlak bir çiçektir ki şakâyık-ı nu’mâniyye dahi denilir; ağaç şakayığı=Gül ağacı gibi bir küçük ağacın verdiği şakayık” (Sâmî, 2010: 1113); “Düğün çiçeğigillerden, çiçekleri türlü renkte, çok yıllık güzel bir süs bitkisi” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1844).

Pala, aslında Dîvân şâirinin sözünü ettiği lâlenin, çok zaman şakayık denilen gelincik lâlesi olduğunu söyler. Bazan lâlenin Nûmânî denilen ve dağlarda yetişen cinsinin de söz konusu edildiğini, bugün bizim bu çiçeğe gelincik dediğimizi, lâle-i nûmân ve şakâyık-ı numâniyenin aslında bu olduğunu belirtir (Pala, 2005: 284).

Onay, bu çiçeğe Farsçada “lâle-i kûhî”, “lâle-i duhterî”, “âzergûn” denildiğini, bizde ise adının “gelincik çiçeği” olduğunu belirtir. Yazar, Münziroğlu Nu’mân’ın bir gezinti sırasında birçok gelincik çiçeği gördüğünü, manzara hoşuna gittiği için korunmasını emredip koparılmasını yasakladığını, bu sebeple çiçeğin adının kendisine nispet edildiğini söyler (2009: 309).

Yapılan taramalar sırasında çok nadiren rastladığımız şakayık çiçeğini Ahmedî, kırmızılığı bakımından ele almıştır. O, menekşenin kokusunu sevgilinin saçlarından; şakayığın kırmızılığını ise sevgilinin yanağından aldığını söylemiştir:

Yüzün renginden itmişdür şakâyık yanağın gülğün
Saçun müşğinden olmuşdur benefşe ‘anberîn gîsû

Ahmedî, 542/4

7.6.13. Şebboy

Klasik Türk şiirinde adı en az geçen çiçeklerden biri de şebboydur. Aşağıdaki tanımlarda da görüleceği üzere, bu çiçeğin en önemli özelliği bilhassa geceleri güzel koku yaymasıdır. Gece ve karanlık söz konusu olduğunda ise sevgilinin siyah saçları akla gelir ve şâirlerin, şebboy ile sevgili arasında benzerlik ilişkisi kurduları en önemli nokta sevgilinin saçlarıdır. Bunun yanı sıra bu çiçek, “şebbûy” şeklindeki kullanımıyla gece kokusu anlamına gelmekte; sevgilinin saçının yanı sıra benine; geceleri eve girdikleri için hırsıza; sırlarını ifşâ etmedikleri için de sûfilere benzetilmektedir (Açıl, 2015: 21). Şebboy hakkında, bazı sözlük ve ansiklopedilerde verilen bilgiler aşağıda sunulmuştur:

“Şebboy: (far. şebbu’dan: şeb, akşam; bu, koku). Değişik cinsten, güzel çiçekli ve genellikle hoş kokulu birkaç süs bitkisinin ortak adı. Çok kokulu sarı çiçeklerinden dolayı sarı nergis de denen yabani şebboy Doğu Anadolu dağlarında yetişir.” (Büyük Larousse, 1986, c. 21: 11024);

“Şebboy: Maruf çiçek. Vech-i tesmiye geceleri iyi kokmasıdır” (Cûdî, 2006: 493); “Şeb-embûy: Sükûn-ı nûnla şebboy tabir olunan çiçeğe denir. Gece koktuğu için bu isimle tesmiye olundu. Envâ-i adidesi vardır. Arabîde mensur denir, sâ-yı müsellese ile” (M. Âsım Efendi, 2009: 713); “Şebboy: far. Şebbûy bot. Turpgillerden, güzel kokulu, dar yapraklı, değişik renkli çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir süs bitkisi (Cheiranthus cheiri)”(TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1853).

Şebboyun en belirgin özelliği geceleri güzel kokmasıdır. Çiçeğin bu özelliğiyle uyumlu olarak sevgilinin saçıyla şebboy arasında hem koku hem şekil bakımından çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Aşağıdaki beytinde Nedîm, sevgilinin omuzuna dökülen kıvrım kıvrım olmuş saçlarının, sanki güllere karışmış bir sepet şebboy olduğunu söylemiştir:

Eylemiş pîçîde târ-ı kâkülün gîsûlara

Bir sepet gül sanki berhem-bestedir şeb-bûlara

Nedîm, 130/1

Omzuna dökülen saçının telleri kıvrım kıvrım olmuş. Sanki şebbûlara karışmış bir sepet güldür.

Aslında bir dağ çiçeği olan şebboy, zamanla bahçe bitkisi hâline getirilmiştir. Gülün de yabanî cinslerinin bulunduğu ilgili bölümlerde değinilmiştir. Bâkî, sevgilinin yanağını yaban gülüne; saçını ise şebboya benzetmiştir. Şâirin bu kullanımı ile dağlarda “hüdâ-yı nâbit” oluşan bir bahçe izlenimi oluşturmak istediğini söylemek mümkündür. Siyah saça benzetilen şebboyun tarifi için, şâirin saça “siyeh-kâr” (günahkâr) sıfatını yüklemesi ise dikkat çeken bir kullanımdır:

Ruhun ey gonca-dehen berg-i gül-i hûd-rûdur

Dir gören zülf-i siyeh-kârın için şeb-bûdur

Bâkî, 46/1

Ey gonca ağzılı! Yanağın kendi kendine biten yabani bir güldür. Kara, günahlı, suçlu saçını gören ise “bu şebboydur” der.

Şebboyun gül ile ilişkilendirildiği başka bir beyit de Mezâkî’ye aittir. O gündüzlerin güzel kokusunun güle; gecelerin güzel kokusunun ise şebboya ait olduğunu söyleyerek iki çiçek arasında karşılaştırma yapar. Dîvân şiirinin çilekeş âşığının gönlü gece ve gündüz çektiği ızdıraplar sebebiyle hiç uyumaz ve bu kokuları duyabilir:

Âşık-ı bîdâr-ı dil şâm u seher şem ider

Nefha-i şebbûy-ı şeb ‘itr-ı gülistân-ı subh

Mezâkî, 46/5

Bu bölüme verilecek son örnek ise Şeyhülislâm Es’ad’ın bir beytidir. O, periye benzettiği sevgilisinin yanağını hem gül hem de lale ile vasıflandırmıştır. Sevgilinin hattı ise, bir bahçeyi andıran o yüzün şebboyudur:

Es’adâ ol lâle-had gül-ruh perinin nev hatı

Ravza-i ezhâr-zâr-ı rûyının şebbûsudur

Ş. Es’ad, 50/5

7.6.14. Yâsemin

Klasik Türk şiirinde yâsemin sevgilinin saçı, yanağı, sînesi; eşyalardan ise elbise, altın ve gümüş ile ilgi kurularak kullanılan bir çiçektir. Dîvân şâirlerinin yâsemine bakış açılarının daha iyi anlaşılması, bu çiçeğin hangi özellikleri sebebiyle şiirlere yansıdığının bilinmesi, beyitleri anlamada kolaylık sağlayacağı için, çeşitli kaynaklardan yâsemin ile ilgili bilgiler toplanmış, aşağıda sunulmuştur:

“Yasem/Yasemen/Yâsemin: İstanbul çevresinde, Anadolu’da çok görülür. Güzel sarı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak da yetiştirilir.” (Büyük Larousse, 1986, c. 24: 12438).

“Yâsemen, yâsemîn: Beyaz veya sarı renkli bazan pembe çiçek açan bir ağaç ve bu ağaççığın güzel kokulu çiçeği” (Devellioğlu, 2003: 1156); “Yasemen: Bu isimle maruf çiçektir. Kırmızı, beyaz, sarı ve benefseci olur. efdali beyaz nevidir. Kırmızı nevi gece safa, gündüz cefa kızıl yasemen dedikleri çiçektir. Sarı nevi, sarı yasemen ve tavşan gülü dedikleridir. Dimağı mukavvidir. Ful tabir ettikleri dahi yasemen nevindendir” (M. Âsım Efendi, 2009: 816); “Yâsemen: Yâsemin. Dîvân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır ve sevgilinin yanağıyla ilgili olarak gösterilir” (Pala, 2005: 480); “Yâsemin: far. yâsemen bot. 1. Zeytingillerden, beyaz, kırmızı veya sarı renkli güzel kokulu çiçekleri olan, 1-2 metre boyunda, süs bitkisi olarak yetiştirilen tırmanıcı bir ağaççık, Mısır yâsemini (Jasminum) 2. Bu ağaçıktan yapılmış olan” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2141).

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere yâsemin daha çok kokusunun güzelliği ile bilinen bir çiçektir. Beyaz, kırmızı ve sarı renklere sahip olmakla birlikte dokusunun yumuşak olması da önem arz etmektedir. Bu çiçeğin başka bir özelliği de sarılıcı ve tırmanıcı olmasıdır. Yâseminin bu özelliğinden faydalanan Bâkî, aşağıdaki beyitte gül fidanı ile yâsemin fidanının birbirine sarılı olduğunu, böylece sanki kolunu başka birinin boynuna atmış bir insan görüntüsü oluştuğunu söylemiştir:

Şâh-ı gül ü nihâl-i semen biri birinün
İrdi o dem ki kolını boynına salalar

Bâkî, 103/6

Şeyhî'nin aşağıdaki beyitlerinden anladığımıza göre, onun için gül ile yâsemin birbirinden ayrılamayacak kadar güzel iki çiçektir. Gülün de yâseminin de kokusu çok güzeldir. Şâir ilk beytinde, sevgilinin terinin kokusunun gül mü yoksa yâsemin mi olduğunu anlayamadığını söylemekte; ikincisinde ise gülü ve yâsemini hem câna hem de bedene benzetmektedir:

Hatt-ı arakda ârızı bûy-ı gül ü semen midür
Nice mu'attar olmaya müşk ü gülâb içindedür

Şeyhî, 43/2

Didüm bu cân midür ya beden didi ik'si de

Didüm ki gül midür ya semen didi ik'si de

Şeyhî, 150/1

Gül ile yâsemîni zihninde bir tutan diğerk bir Dîvân şâiri, Cem Sultân'dır. Ona göre bir âşık, sevgilinin yanağına kavuşma arzusuyla ölürse, onun kefeni gül yaprağından ve yâseminden olmalıdır:

Âşık ki ruhun şevkine cân eyleye teslîm

Anun kefeni berg-i gül ü yâsemen olsun

Cem Sultân, 258/4

Gül ile yâsemin çiçeğinin ilişki içinde kullanıldığı bir diğerk beyit ise Hayâlî'ye aittir. O, sevgilinin sînesini gül harmanına; saçlarını ise gül harmanı üzerine düşmüş yâsemine benzetir:

Yâri gönlekcek görüp seyr itdüğın eller didi

Gör nice düşmüş durur gül hırmeni üzre semen

Hayâlî, 425/3

Şeyhülslâm Es'ad, yâsemîni gülden bir adım daha ötede düşünmekte ve sevgilinin sînesinin gülden bile taze, yâsemin kokulu olduğunu söylemektedir. Beytin ikinci dizesinde ise mübâlağa-i gulûv yaparak, sevgilisinin sînesinin güneşten bile kat kat parlak olduğunu bildirmektedir:

Gülden dahi ter berg-i semen-sâdur sîne

Tâbişde mihirden katı bâlâdur o sîne

Ş. Es'ad, 165/1

Mesîhî, sevgilinin yanaklarını güle benzettikten sonra, o yanaklara düşen saçları, bülbülleri avlamak için kurulmuş tuzaklara benzetmiştir. Gül oldukça güzel kokan bir çiçektir. Yâseminin kokusu ile gül kokusu birleşince bülbülün iyice

çılıgına dönmesi kaçınılmazdır. Sevgilinin gül yanağı üzerine dökülen yasemine benzer saçların amacı da bülbulü avlamaktır:

Gül ârızun üstinde o zülfeyn-i semen-sâ
San kurdı duzağ avlamağa bülbul-i şeydâ

Mesîhî, 2/1

Giriş kısmında çeşitli kaynaklardan alıntılanan bilgilerde de görüldüğü üzere, yâseminin sahip olduğu renklerden biri de beyazdır. Zâtî, sevgilisinin yanağının bembeyaz olduğunu, hatta onun bağa gelmesini, böylece beyaz gülün ve yâseminin, beyazlığın nasıl olduğunu göreceklerini söylemiştir:

Âyîne-i izârunı arz eyle bağa gel
Görsün gül-i sefîd ü semen yüzi ağını

Zâtî, 1660/6

Yâseminin özelliklerinden biri de yumuşak ve nazık bir dokuya sahip olmasıdır. Bilindiği üzere gül de oldukça yumuşak yapraklara sahiptir. 15. yüzyıl şâirlerinden Necâtî, buradan hareketle sevgilinin yanağını güle benzetmekte hatta bu yanaktan kan alma işinin de yâsemin pamuğuyla yapılmasının uygun düşeceğini söylemektedir:

Devr-i güldür Allah Allah bu ne nâzik çağ olur
Gül yanağından semen penbeyle kan almağ olur

Necâtî, 107/1

Gül ile yâseminin arasında ilişki kurulan bir başka beyit de Şeyh Gâlib'e aittir. O, yâsemini kandile, gülü de kandilden yansıyan ışığa benzetmiştir. Alevin renginin kırmızılığı bilindiğine göre, kandilin renginin de sarı olduğu düşünülebilir. Böylece sarı kandilin içindeki kırmızı alev, yâseminin içindeki gül olarak tasavvur edilmiştir demek mümkündür. Şâir, beytin ikinci dizesinde, teşbihi daha da kuvvetlendirerek yâsemini elmas bir kadehe, gülü ise erimiş bir yakuta benzetmiştir:

Kandîl-i semenden görünen şu'le-i güldür

Yâkût-ı müzâb ile tolan sâgar-ı elmâs

Ş. Gâlib, 129/3

Fehîm ise “nesîm-yâsemin-gül” arasında ilgi kurmuştur. Bilindiği üzere bahar mevsiminde sabah saatlerinde esen rüzgâr çiçeklerin açmasına sebep olur. Bilhassa gül-nesîm ilişkisine Dîvân şiiirinde sıkça rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte şâir, ruhlara kuvvet veren ve şevk bahşeden rüzgâr sayesinde yâseminlerin can bulup gülün etrafında döndüğünü söylemiştir:

Nesîm-i şevk-bahş-ı rûh-perverden bulup cânı

Semenler oldılar şem'i güle pervâne gülşende

Fehîm, 260/5

Rûha kuvvet veren, şevk bahşeden rüzgârdan can bulup, yâseminler gül bahçesinde güle pervâne oldu.

Yâsemin, beyaz rengi ile öne çıkan bir çiçektir. Bu sebeple pamuk ile yasemin arasında benzerlik ilgisi kurulur. Aşağıdaki beyitte geçen “semen-ber” kelimesi “gönlü yasemin gibi beyaz olan, yasemin göğüslü (sevgili)” (Devellioğlu, 2003: 935) anlamına gelen Farsça birleşik isimdir. Şâir, yasemin çiçeğini bir hemşireye benzetir. Hemşirenin veyaz giyimli olması teşbihi kuvvetlendiren bir yöndür. Bu hemşireler sevgilinin yanağından kan alacaklarsa eğer, iğne ile değil pamuk ile almaları yeterlidir. Kısacası, sevgilinin yanağı o kadar kırmızıdır ki beyaz pamuğu ona değdirince pamuk kırmızılaşacaktır:

Bir taravet tuttu gülşen kim semen-berler gelip

Fasd ederse gül yüzünden penbe ile kan alır

Necâtî, 55/11

Gülşende bir tazelik/canlılık başlayınca semen-berler gelip gül yüzünden kan alırsa pamuk ile alır.

Farsça birleşik bir sıfat olan “ter-dâmen”, “eteği yaş, namussuz, bulaşık” anlamlarına (Devellioğlu, 2003: 1084) gelen bir kelimedir. Gül, her zaman el üstünde tutulan bir çiçektir fakat birçok bülbülü aldatıp, onların kanına girmektedir. Bu yönüyle birçok kişiye söz verip sonra da yüzüstü bırakan şuh bir sevgiliye benzetilir. Bâkî, aşağıdaki beytinde gülün şiirlerde nadiren görülen bu yönünden bahsetmekte, sevilen kişinin güle benzetilmesine karşı çıkıp yâsemine benzetilmesini tavsiye etmektedir. Çünkü yâsemin beyaz rengiyle temizliği ve saflığı temsil etmektedir, üstelik onun “alnı açık, yüzü de aktır”:

Gül gibi ter-dâmene teşbih iden kimdür seni
Yâsemen gibi cihânda alnun açık yüzün ağ

Bâkî, 227/3

Gül ile yâsemine birlikte yer verildiği görülen kullanımlardan biri de yâseminin palyaçoğa benzetildiği aşağıdaki beyittir. Gül çiçeklerin sultânı/şâhı/pâdişâhıdır. Sultânı eğlendirmek için ise diğer çiçekler kendileri üzerine düşen vazifeleri yerine getirirler. Zâtî’ye göre yâseminin vazifesi palyaçoluk yapmak olduğu için de başına kâğıttan bir taç giymiştir. Beyitte, palyaçoluğu anlatmak için kullanılan “bî-nevâ” terimi dikkat çekmektedir. Çünkü bu kelime “nasipsiz, çaresiz, zavallı, fakir, muhtaç” anlamlarına (Devellioğlu, 2003: 108) gelmektedir. Buradan hareketle yâseminin çaresizlikten, mecbur kaldığı için palyaçoluk yaptığını söylemek mümkündür:

Pâdişâh-ı gül önünde bî-nevâlık itmeğe

Başına geydi yine kağıddan efser yâsemin

Zâtî, 1185/7

7.6.15. Zambak

Zambak, sarı ve kırmızı renkleri de olmakla birlikte genellikle beyaz rengi ile bilinen, daha çok güzel kokulu olması yönüyle şiirlerde kendine yer bulan ince ve uzun saplı bir çiçektir. Zambak hakkında bazı sözlük ve kaynaklarda verilen bilgiler şöyledir:

“Zambak: Zambak çiçeği Hint ve antikçağ sanatında çok sık kullanılan bir süsleme motifidir. Ortaçağ’da zambak, saflığın ve Meryem Ana’nın simgesiydi. Fransa kralı tarafından arma olarak kabul edilmesi kullanımının çok yayılmasını sağladı” (Büyük Larousse, 1986, c. 24: 12706).

“Zambak (zanbak): Soğanlı ve uzun saplı büyük ve güzel rayihalı bir çiçek ki en maruf cinsi beyazdır” (Sâmî, 2010: 1351); “Zambak: ar. Zambak bot. Zambakgillerden, 90-100 cm yüksekliğinde, güzel ve iri çiçekli, çok yıllık bir süs bitkisi (*Lilium candidum*)” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 2222).

Zambak, diğer çiçeklere göre kendisinden çok az bahsedilen bir çiçektir. Gül ile zambak arasında çeşitli ilgilerin kurulduğu beyit sayısı da -dolayısıyla- oldukça azdır. Sarığın kenarına çiçek takma, Osmanlı toplumunda görülen âdetlerden biridir. Şiirlerde de yer alan bu âdete göre genellikle sarığın kenarına ilâştirilen çiçek güldür. Fakat aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere gülün yanına zambak ilâştirildiği de olmuştur. Nev’î, şiirini yazdığı kâğıt tomarının sarığının kenarına sıkıştırılmış hâlini zambak goncasıyla birkaç tane gülün bir arada verilmiş hâline benzetmiştir:

Şi’rümün tûmarı Nev’î gûşe-i destârda

San sokılmış gonca-i zanbakla birkaç dâne gül

Nev’î, 281/6

Neşâtî’nin aşağıdaki beytinde zambağın goncası -ince uzun gövdesinin ucundaki renkli çiçeklerinden ilham alınarak- elinde, arz-ı hâlinin yazılı bir mektup bulunduğu halde sultânın yolunu bekleyen bir insana, gül ise sultâna benzetilmiştir (Bayram, 2001: 780):

Nâmesin elde tutup gonçe-ı zanbak guya

Yine şâh-ı güle ahvâlini i’lâma bakar

Neşâtî, 42/4

Teşbih, zayıf olan ögenin kuvvetli olan ögeye benzetilmesiyle yapılır. Fakat kimi zaman şâirler, şiirin anlamını kuvvetlendirmek, övüleni daha da yüceltmek

için maklub teşbihe (Coşkun, 2006: 45) başvururlar. Sevgilinin yanağı gülden daha güzel kabul edildiği için güle benzetilmez; gül sevgilinin yanağına benzetilir. Ya da teşhis yoluyla gül, sevgilinin yanağına benzemeye çalışan biri olur. Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin yüzünün zambaktan ve beyaz gülden daha beyaz olduğunu söyleyerek zıt teşbihe hoş bir örnek oluşturmuştur:

Zanbak u verd-i sefide yüzi ağın gösterür

Zâtiyâ o gül-rûhun mir'ât-ı hüsn-i rûşeni

Zâtî, 1509/5

Ey Zâtî! O gül yanaklının parlak güzelliğinin aynası, zambak ve beyaz güle, yüzünün beyazlığını gösterir.

7.6.16. Zerrinkadeh

Zerrinkadeh çok bilinmeyen bir çiçek olduğu için birçok kaynakta ismine rastlanılmamaktadır. Tanımı yapılan kaynaklarda ise kısaca nergis türlerinden biri olarak bahsedilir. Dîvân şâirleri de bu çiçeğe gazellerde nadiren yer vermişlerdir:

“Zerrinkadeh, süs bitkisi olarak yetiştirilen nergis türlerinden biri (Narcissus poeticus)” (Büyük Larousse, 1986, c. 24: 12737); “bir nevi çiçek” (Cûdî, 2006: 611); nergis çiçeği (Devellioğlu, 2003: 1181).

Meâlî, diğer birçok Dîvân şâiri gibi gülü çiçeklerin sultanı kabul eder. Gelincik çiçeğini askere, zerrinkadehi ise yeniçeriye benzetir:

Güldürür sultânı ezhârun k'ana olmışdurur

Gûyiyâ zerrîn-kadeh yeniçeri lâle 'azeb

Meâlî, 53/6

Çiçeklerin sultânı güldür. Sanki zerrin kadeh ona yeniçeri, gelincik de azeb (asker) olmuştur.

İlgili beyitlerin tahlillerine dayanılarak gül ile beraber anılan çiçek ve ağaçların tablosunu aşağıdaki şekilde vermek mümkündür:

Tablo 7: Gül İle Adı Geçen Çiçekler, Ağaçlar Tablosu

eguvân, lâle, leylâk, menekşe (benefşe), mercan, nergis, nilüfer, reyhân, servi, sûsen, sümbül, şakayık, şebboy, yâsemin, zambak, zerrinkadeh.

SONUÇ

Gül, taşıdığı anlam zenginliği ile bilinmesi gereken önemli bir kültürel mirastır. Yaptığımız çalışmayla gülün, Osmanlı toplum hayatında, birçok özelliğiyle ayrıntılı bir biçimde nasıl işlendiği, şâirlerin şiirleri yetenekleriyle süsleyerek gülün çevresinde nasıl zengin bir kültür birikimi oluşturduğu açıklanmaya çalışıldı. Böylece gülün klasik Türk şiirindeki yerinin ve değerinin belirlenmesi için gerekli bilgilerin büyük bir bölümü ortaya konmuş oldu.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, klasik Türk edebiyatının XIV ile XIX. yüzyılları arasında yazılmış dîvânlardaki -genel olarak- gazeller kısmını kapsamaktadır ve “Klasik Türk Şiirinde Gül”ün kullanımı konusu çerçevesinde taranan dîvânlarda yer verilen beyitlerden hareketle meydana gelmiştir. Taramalar sırasında karşılaşılan ve orijinal bir kullanım olduğu düşünülen kasîdelerde, bentlerde, kıt’alarda vb. yer alan bazı beyitler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Klasik Türk şâirlerinin sanatlarını gerçekleştirirken etraflarını kuşatan varlıklardan ve bilhassa doğadan, bitkilerden ve onların çeşitli özelliklerinden ilham aldıkları görülmüştür. Onlardan aynı zamanda estetik bir malzeme olarak yararlanan şâirlerimiz, konuya daha çok âşık ve sevgili odaklı olarak teşbih, istiâre, mecaz vb. sanatlardan da yararlanarak yaklaşmışlardır.

Çalışma neticesinde klasik edebiyatımızda genelde çiçeklerin özelde ise gülün, bütün yüzyıllarda gerçek anlamları ve bitkisel özellikleriyle bağlantılı biçimde kullanıldığı görülmüş, XV. yüzyıldan sonra ise estetik zevkin ön plana çıkarak bitkisel özelliklerin ikinci plana düştüğü tespit edilmiştir. Güzelliği, rengi, kokusu, tazeliği, hassas ve nârin yapılı oluşu, gelip geçiciliği, nazlı oluşu gibi özellikleriyle o, maşûkun farklı hallerinin tezahürüdür. Gülün, edebiyatımızda olduğu kadar günlük yaşantımızda da herhangi bir çiçek olmaktan çıktığı yüzlerce sanatkârın işleye işleye, âdeta plastik malzeme haline getirdiği zengin bir imaj kaynağı haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Böylece bu çiçek etrafında, bir milletin duyuş, düşünüş ve değer yargılarıyla bütünüyle benimsenen, bunlarla yoğrularak millileştirilen, medeniyetimizin meydana getirdiği fikir ve sanat verimleriyle de pekişerek köklü bir yer edinen devâsa bir “gül kültürü” oluşmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde genellikle gülün tarihçesi üzerinde durulmuş ve antik dönemlerden günümüze kadar hemen her medeniyette simgesel bir anlama sahip olduğu tespit edilmiştir. Gül kelimesinin türevlerinin bugün Anadolu'nun birçok yerinde çocuklara hâlâ isim olarak verildiği ve semâvî dinlerde de kendilerine özgü birer anlama sahip olduğu görülmüştür. Gülün sadece edebiyatta değil, minyatürde, seramikte, dokumada, tezhipte, ahşapta, şarkı sözlerinde ve sinemada bile kullanılan simgesel anlamlara sahip bir çiçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci bölümde gülün yetiştirilmesi, sevdiği toprak türleri, gül yağı çıkarılması gibi bitkisel özelliklerin klasik Türk şiirine yansıyan yönleri üzerinde duruldu. Sonuç olarak şâirlerin birçoğunun çiçeklerin bilhassa gülün bitkisel özelliklerini ayrıntılarıyla bildikleri ve bunları şâirâne hayallerle şiirlerinde işledikleri tespit edildi.

Gülün açmadan önceki hali olan goncanın; kimi zaman gençliğe benzetilen gül fidanının, genellikle rakiple ilişkilendirilen dikenin, yaprağın ve çiy tanesinin incelendiği kısım ise üçüncü bölüm oldu. Şâirlerin, diken, yaprak ve fidandan ziyâde gonca ile çeşitli maddeler/kavramlar arasında benzerlik ilgisi kurdukları görüldü. Aynı zamanda gülün maddi anlamda özelliklerinin de üzerinde durulan bu bölümde, Dîvân şiirinde renk bakımından en çok kullanılan gülün kırmızı gül olduğu tespit edildi.

Dördüncü bölümde ise gülün dînî-tasavvufî yönden ilişkilendirildiği şahsiyetler, cisimler, kavramlar belirlenmeye çalışıldı. Başta Hz. Muhammed (sav) olmak üzere, Hz. İbrahim, Hz. Yâkup, Hz. Yûsuf gibi peygamberlerin; İbrahim Gülşenî, Bilâl-i Habeşî gibi dînî şahsiyetlerin; kemâlât, cemâl, nübüvvet gibi dînî kavramların çeşitli yönleriyle güle benzetildikleri görüldü. Tasavvufun birçok alanında hatta tarikat taçlarında kullanılan şekillerde bile gülün çeşitli anlamlara geldiği tespit edildi.

Dahhâk, Ayâz gibi tarihî şahsiyetlerin; İrem Bağı, Tûr Dağı gibi bölgelerin, hükümdâr, kumandân gibi sosyal hayattaki kişilerin; giyim-kuşamdan süslenmeye, mutfaktan mimariye, atasözlerinden tedaviye, geleneklere kadar gül ile ilişkilendirilen konuların işlendiği bölüm ise beşinci bölüm oldu. Giyim-kuşamda en çok elbiseler üzerindeki gül işlemelerinin, şâirlerin dikkatlerini çektiği ve bunu şiirlere aksettirdikleri görüldü. Yazı ile ilgili hususlarda kitap isimlerine en çok yansıyan çiçeğin gül olduğu; Osmanlıca imlâları sebebiyle gül-kül, gülhân-külhân arasında kelime oyunları yapıldığı tespit edildi. Dîvân şâirlerinin yaşadığı dönemlerde gülün içinde yer aldığı âdet ve

geleneklerin fazlaca olduğu; gülün tedavi amacıyla da sıkça kullanıldığını ve bunun şiirlerde sanatkârâne işlendiği tespit edildi.

Altıncı bölümde gül-sevgili, âşık ve diğer şahsiyetler arasında kurulan ilgi; yedinci bölümde gülün tabiattaki anâsır-ı erba'a, kozmik âlem, hayvanlar ve diğer çiçekler ile ilişkisi işlendi ve kısacası gülün, kâinata mevcut birçok varlık ile çeşitli yönleriyle ilişkilendirildiği görüldü. Bunun yanı sıra sadece mevcut değil arzu, maksad, ikbâl, sabır gibi soyut olan kavramların da gül ile aralarında benzerlik kurulduğu sonucuna ulaşıldı.

Bu çalışmanın başka bir sonucu da klasik Türk şiirinde gül kavramı etrafında kullanılan birçok unsurun, bu kadar geniş kapsamlı olarak, ilk kez bir başlık altında toplanmasıdır. Gül ile ilgili edebî kaynaklar; makale, bildiri, ansiklopedi maddesi seviyesinde kalmışken yahut sınırlı çerçevede yapılmış yüksek lisans tezlerinden oluşurken çalışmamız gül ile ilgili akla gelebilecek kavramların çoğunu aynı başlık altında toplamıştır. Çalışmamız sadece gülü değil, gül etrafında oluşmuş ve gül denilince akla gelen/gelmeyen botanikten tedaviye, yeme-içmeden âdet, inanış, atasözleri ve deyimlere kadar çeşitli konuları alt başlıklar halinde ele alan bir çalışmadır. Çalışmamız böylece bir “gül kitabı” halini almıştır.

Gül ve gülle ilgili unsurlar konusunda yapılan bu çalışmada; gülün çok zengin bir edebî kültürün vazgeçilmez bir parçası olduğu, etrafındaki yüzlerce unsurun bir şekilde edebî metinlere dâhil edildiği, bu sebeple çok zengin anlam daireleri oluşturarak gerçek anlamıyla bağlantılı olmak üzere yeni ve mecazî anlamlar kazandığı, tasavvufî olarak düşünüldüğünde soyut olan Allah ve Hz. Peygamber aşkını somut hale getirdiği ve aynı şekilde bunu gizlemek için kullanılan bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Sözlükler/Lügatler

- Ahmet Vefik Paşa (2000), **Lehçe-i Osmânî** (Haz: Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara.
- AKDEMİR, Hikmet (1999), **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir.
- AKSOY, Ömer Asım (bty), **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2 cilt)**, İnkılap Yay. İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1957), **Sanat Ansiklopedisi**, Maarif Vekâleti Neşriyâtı, İstanbul.
- AYVERDİ, İlhan (2011), **-Kubbealtı Lügati- Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (2007), **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi** (1986), Milliyet Gazetecilik, İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay. Ankara.
- COŞKUN, Menderes (2007), **Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DOĞAN, Mehmet (2001), **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yayınları, Ankara.
- DİB (2006), **Kur'ân-ı Kerîm Meâlî** (Haz: Halil ALTUNTAŞ-Muzaffer ŞAHİN), DİB Yay. Ankara.
- DİB (2009), **Dînî Kavramlar Sözlüğü** (Haz: Fikret KARAMAN-İsmail KARAGÖZ-İbrahim PAÇACI-Mehmet CANBULAT-Ahmet GELİŞGEN-İbrahim URAL), DİB Yay. Ankara.
- DİLÇİN, Cem (2009), **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara.
- DİLİPAK, Abdurrahman-DİLİPAK, Asiye-MERİÇ, Nevin (2000), **Ansiklopedik İsimler Sözlüğü**, Risâle Yay. İstanbul.
- ERHAT, Azra (2002), **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1977), **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Hüseyin Remzi Bey, **Lgât-ı Remzî**, www.lugatiremzi.com 06.05.2015.

İbrahim Cûdî Efendi (2006), **Lgât-ı Cûdî** (Haz: İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar), TDK Yay. Ankara.

İmam Nablsî (2007), **Kenzü'l-Menâm Ryâ Tabirleri Ansiklopedisi** (Haz: Orhan Ardıçlı), Timaş Yayınları, İstanbul.

KANAR, Mehmet (1998), **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, Birim Yayıncılık, İstanbul.

KANAR, Mehmet, **Osmanlı Türkçesi Szlg**, pdf (e-kaynak).

KARATAŞ, Turan (2007), **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Szlg**, Akçağ Yay. Ankara.

KARTAL, Ahmet (2003), **Tuhfe-i Remzî**, Akçağ Yay. Ankara.

Kaşgarlı Mahmud (2015), **Dvânu Lgâtî't-Türk** (Haz: Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), TDK Yay. Ankara.

KOÇU, Reşat Ekrem (1967), **Türk Giyim, Kumaş ve Süsleme Szlg**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.

KOMİSYON (1991), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Szlg**, Kültür Bak. Yay. c. 1, Ankara.

MEB (2009), **Dînî Terimler Szlg**, (Edt. Ahmet Nedim SERİNSU), MEB Yay. Ankara.

Muallim Nâci (1996), **İstılahât-ı Edebiyye**, Risâle Yayınları, İstanbul.

Muallim Nâcî (2009), **Lgat-i Nâcî**, (Haz: Ahmet KARTAL), TDK Yay. Ankara.

Mütercim Âsım Efendi (2009), **Burhân-ı Katı** (Haz: Mürsel ztrk-Derya rs), TDK Yayınları, Ankara.

ONAY, Ahmet Talat (2009), **Açıklamalı Dîvân Şiiri Szlg -Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-** (Haz: Cemal Kurnaz), H Yayınları, Ankara.

ÖRNEK, Sedat Veyis (1973), **Budunbilim Terimleri Szlg**, TDK Yay. Ankara.

PAKALIN, Mehmet Zeki (2004), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Szlg**, (3 cilt), MEB Yay. İstanbul.

PALA, İskender (2005), **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Szlg**, Kapı Yayınları, İstanbul.

- REDHOUSE, James (2000), **Türkçe-Osmanlıca Sözlük**, Sev Matbaacılık, İstanbul.
- REDHOUSE, James (1968), **Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük**, Redhouse Yayınevi, İstanbul.
- SÂMÎ, Şemseddin (2002), **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yay. İstanbul.
- SÂMÎ, Şemseddin (2010), **Kâmus-ı Türkî**, (Haz: Paşa Yavuzarslan) TDK Yay. Ankara.
- SARAÇ, Yekta (2007), **Klasik Edebiyat Bilgisi -Belâgat-**, 3F Yayınevi, İstanbul.
- SECCÂDÎ, Seyyid Cafer (2007), **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- STEINGASS, F. (1975), **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, Libraire du Liban, Riad Solh Square, (Printed in Lebanon), Beyrut.
- SEZEN, Tahir (2006), **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Numarası: 21, Ankara.
- Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi (1999), **Lehçetü'l-Lügat** (Haz: H. Ahmet KIRKKILIÇ), TDK Yay. Ankara.
- Şuûrî Hasan Efendi, **Ferheng-i Şuûrî**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3242, 605 vr.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1994), **Edebiyat Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TİETZE, Andreas (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, c.1 A-E, Simurg Kitapçılık, Yayıncılık ve Dağıtım Ltd. Şti. Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien, İstanbul.
- TİETZE, Andreas (2009), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, c.2 F-J, Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien, Budapeşte.
- TDK (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yay. Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman (bty), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- UYSAL, Selçuk (2010), **Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati**, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- YILDIRIM, Nimet (2008), **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- YURTBAŞI, Metin (2012), **Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü**, Excellence Publishing, İstanbul.

2. Kitaplar

- AÇIKGÖZ, Namık (1999), **Nef'î**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- AK, Coşkun (1987), **Muhibbî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- AK, Coşkun (2001), **Bağdatlı Rûhî Dîvânı**, (2 cilt) Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa.
- AKAR, Metin (2005), **Su Kasidesi Şerhi**, TDV Yay, Ankara.
- AKDOĞAN Yaşar, **Ahmedi Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası.
- AKKAYA, Hüseyin, **Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- AKKUŞ, Metin (1993), **Nef'î Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AKKUŞ, Mehmet- YILMAZ, Ali (2013), **Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî**, Nasihat Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan (1990), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3**, TDK Yayınları, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan vd. (2000), **Fuzûlî Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.
- ALTINTAŞ, Ayten (2010), **Gül, Gül Suyu Tarihte, Tedavide ve Gelenekteki Yeri**, Maestro Reklamcılık Ltd. Şirketi, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Ayten (2014), **Isparta Gülü Önemi-Tarihçesi-Kullanılışı**, BAKA Yayınları, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Hayrani (bty), **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara.
- ALTUN, Kudret (1999), **Gelibolulu Mustafa Ali ve Dîvânı: Vâridâtü'l-Enîka**, Özlem Kitabevi, Niğde.
- AMBROS, Edith Gülçin (1982), **Candid penstrokes: the lyrics of Meâlî an Ottoman poet of the 16th century**, Berlin.
- AND, Metin (2011), **16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Hayat**, YKY, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2004), **Antepli Ayni Dîvânı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2005), **Bursalı İffet Dîvânı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet, **Mihri Hâtun Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- ARSLAN, Mehmet, **Şeref Hanım Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- ARTUT, Kazım (2004), **Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri**, Anı Yay. Ankara.

- ATASOY, Nurhan (2002), **Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek**, Aygaz A.Ş. İstanbul.
- AVŞAR, Ziya, **Revânî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası.
- AYNUR, Hatice, **Çâkerî Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2003), **Ateş Çiçeği Lâle**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1996), **Güller Kitabı**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAHADIR, Savaşkan Cem (2013), **Dîvân Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar**, Kitabevi Yay. İstanbul.
- BAKIR, Abdulhalik (2005), **Ortaçağ İslam Dünyasında Parfümcülük, Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfümcülük**, s. 41-54, YKY, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (2004), **Türkçenin Sırları**, Kubbealtı Neşriyât, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1976), **Şiir ve Edebiyat Sohbetleri 1**, Kubbealtı Neşriyât, İstanbul.
- BAYDAR, Hasan-KAZAZ, Soner (2013), **Yağ Gülü ve Isparta Gülcülüğü**, Gülbirlik Yayınları, Isparta.
- BAYTOP, Asuman (2004), **Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları**, TÜBİTAK Yay. Ankara.
- BAYTOP, Turhan (1989), **Türkiye’de Zehirli Bitkiler Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri**, İstanbul Üniversitesi Ecz. Fak. Yayınları, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (1999), **Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi Geçmişte ve Bugün**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (2001), **Türkiye’de Eski Bahçe Gülleri**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- BELİĞ, İsmail (1985), **Nuhbetü’l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü’l-Eş’âr** (Haz: Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Ankara.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), **Nâbî Dîvânı** (2 cilt), MEB Yayınları, İstanbul.
- BİLKAN, Ali Fuat- İSEN, Mustafa (1997), **Sultân Şâirler**, Akçağ Yay. Ankara.
- Böcüzâde Süleyman Sami Efendi, **Isparta Tarihi**, (Haz: Hasan Babacan), Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012, Isparta.

- BULFINCH, Thomas (2012), **Klasik ve Yunan ve Roma Mitolojisi**, (Çev. Özgür Umut Hoşafçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Celâlüddin Hızır Hacı Paşa (1990), **Müntahâb-ı Şifâ I (Giriş-Metin)**, (Haz: Zafer Önler), AKM Yay, Ankara.
- CAN, Şefik (1970), **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- CENKMEN, Emin (1948), **Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri**, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2003), **Hânedânda Bir Âsî: Âsaf Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEYLAN, Ömür (2007), **Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2005), **Böyle Buyurdu Sûfî**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ÇALIŞKAN, Adem (2004), **Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi**, DİB Yay, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1977), **Yahyâ Bey Dîvânı**, İÜEF Yay. İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-TANYERİ M. Ali (1981), **Hayretî Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1982), **Helâkî Dîvânı**, İÜEF Yay. İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2001), **Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Kitabevi Yay. İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2006), **Dîvânlar Arasında**, Kitabevi Yay. İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Amri Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi-BAYRAM, Ali (1993), **Rüya Tabirleri Ansiklopedisi**, Zaman Yay. İstanbul.
- DEMİRİZ, Yıldız (1986), **Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst.
- DEMİRİZ, Yıldız (2005), **Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler**, Yorum Sanat Yayınevi, İstanbul.
- DERDİYOK, Çetin, **Hâlet Efendi Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- DİLÇİN, Cem (2000), **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay. Ankara.
- DOĞAN, Muhammed Nur (1997), **Şeyhülislâm İshak Efendi Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Edisyon Kritiği**, MEB Yay. İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2002), **Hüsn ü Aşk Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar**, Ötüken Yay. İstanbul.

- DOĞAN, Muhammed Nur (2005), **Eski Şiirin Bahçesinde**, Alternatif Yay. İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2006), **Fatih Dîvânı ve Şerhi**, Yelkenli Yay. İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2009), **Fuzûlî'nin Poetikası**, Yelkenli Yay. İstanbul.
- DOĞAN, Muhammed Nur, **Avnî Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası.
- DOĞAN, Muhammed Nur (1997), **Lâle Devri Şâiri Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı**, MEB Yayınları, Ankara.
- ELİAÇIK, Muhittin (2003), **Lütfullâh Bin Fazlullâh'ın Kâmilü't-Tâbir Tercümesi ve Şehirlerle İlgili Yorumlar**, Diriözler Armağanı (Hz: M. Fatih Köksal-Ahmet Naci Baykoca), Ankara.
- ENGİNÜN, İnci (2001), **Bir Sığınak Olarak Kitap ve Edebiyat**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ERÇETİN, A. Nuri (2014), **Bir Zamanlar Isparta**, Bassaray Matbaası, İzmir.
- ERDOĞAN, Mehtap (2007), **Fatin Dîvânı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- EROL, Aydil (1992), **Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız**, TKAE Yayınları, Ankara.
- ERTEM, Rekin (1995), **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.
- ERÜNSAL, İsmâil (1983), **Tâcizâde Ca'fer Çelebi ve Dîvânı**, İÜ Edebiyat Fak. Yay. İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, **Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidü'l-Mecâlis**, (Haz: Orhan Şâik Gökyay), Tercüman Yay. 1978.
- GİBB, E. J. Wilkinson (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi** (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay. Ankara.
- GÖDE, Halil Altay (2010a), **Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- GÖKYAY, Orhan Şâik (1982), **Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şâik (1996), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap: İstanbul**, YKY, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şâik (2002), **Seçme Makaleler 1, Eski, Yeni ve Ötesi**, İletişim Yay. İstanbul.
- GÜFTA, Hüseyin (2004), **Dîvân Şiirinde İlim**, Akçağ Yay. Ankara.

GÜNEŞ, Cihan, **Bahtî (I. Ahmed) Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.

Hamdullah Hamdî (1991), **Yûsuf u Züleyhâ**, (Haz: Nâci Onur), Akçağ Yay. Ankara.

HAYBER, Abdülkadir-ÖZBAY, Hüseyin (1997), **Muallim Nâcî'nin Şiirleri**, MEB Yay. İstanbul.

İbn-i Battuta (2000), **Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta Seyahatnâmesi** (2 cilt), (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut), YKY, İstanbul.

İbn-i Sînâ (1995), **El-Kânûn Fi't-Tıbb**, (Çev. Esin Kâhya), AKDITYK AKM Yayınları, Ankara.

İPEKTEN, Halûk (2003), **Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (1986), **Nâîli, Dîvânı, Sanatı ve Şiirleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi, Ankara.

İSEN, Mustafa-HORATA, Osman-MACÎT, Muhsin-KILIÇ, Filiz-AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay. Ankara.

İsmâil Hakkı Bursevî, **Kitâbü'n-Neftce** (Haz: Ali Namlı-İmdat Yavaş, c. I-II), İnsan Yay. 1997, İstanbul.

İsmâil Hakkı Bursavî, **Risâle-i Gül**, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, Numara 414.

İsmâil Hakkı Bursevî (2004), **Mesnevî Şerhi** (Haz: İsmail Güleç), İnsan Yay. İstanbul.

İsmâil Hakkı Bursevî (2000), **Dîvân** (Haz: Murat Yurtsever), Arasta Yay. Bursa.

İsmâil Hakkı Uzunçarşılı (1945), **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.

KAÇALİN, Mustafa, **Ahi Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası.

KAHRAMAN, Seyit Ali (2014), **Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri**, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

KALKIŞIM, Muhsin (1994), **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.

KAPLAN, Mehmet (2006), **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Mehmet (2007), **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III -Tip Tahlilleri-**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Mahmut (1996), **Neşâtî Dîvânı**, Akademi Kitabevi, İzmir.

- KARA, Mustafa (2006), **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay. İstanbul.
- KARABEY, Turgut, **Bosnalı Alaaddin Sâbit Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- KARADENİZ, M. Ekrem (bty), **Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966), **Figânî ve Dîvânçesi**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul.
- KARTAL, Ahmet (1998), **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay. Ankara.
- KARTAL, Ahmet (2006), **Basîrî ve Türkçe Şiirleri**, Akçağ Yay. Ankara.
- Kâtip Çelebi (2013), **Cihânnümâ**, (c. 1) (Edt. Said Öztürk), Mahyâ Yayıncılık, İstanbul.
- KAVRUK, Hasan (2001), **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı**, MEB Yay. İstanbul.
- KAYA, Bayram Ali (2003), **Azmizâde Hâletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Harvard Üniv. Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard.
- KAYA, Bayram Ali (2010), **Osman Nevres ve Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.
- KAYA, Reyhan (1988), **Türk Yazmacılık Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi (1997), **Peygamberler Tarihi** (2 cilt), Nil Yayınları, İzmir.
- KILIÇ, Atabey (2001), **Bî-Nokta Tecelli Dîvânı: Metin-Sözlük-Tıpkıbasım**, Laçın Yayınevi, Kayseri.
- KOMİSYON (2004), **Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi (2 cilt)**, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- KORTANTAMER, Tunca (1993), **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖKSAL, M. Asım (2011), **Peygamberler Tarihi (2 cilt)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1990), **Halk ve Dîvân Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yay. Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1996a), **Hayâlî Bey Dîvânı Tahlîli**, MEB Yay. İstanbul.
- KURNAZ, Cemal (2003), **Dîvân Dünyası**, Bizim Büro Yayınları, Ankara.

- KURNAZ, Cemal-TATÇI, Mustafa (2001), **Ümmî Divân Şâirleri ve Enverî Dîvânı**, MEB Yay. Ankara.
- KURŞUN, Zekeriya- KAHRAMAN, Seyit Ali-DAĞLI, Yücel (1999), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap**, YKY, İstanbul.
- KUT, Günay (1996), **Türklerde Yeme İçme Geleneği ve Kaynakları**, *Eskimeyen Tatlar, Türk Mutfak Kültürü* (Haz: Semahat Arsel), Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, s. 38-71.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Dîvânı**, TDK Yay. Ankara.
- KÜRKCÜOĞLU, Kemal Edib (1985), **Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler**, KTB Yayınları, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1998), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- MACİT, Muhsin (2001), **Erzurumlu Zihnî Dîvânı**, KTB Yay. Ankara.
- MACİT, Muhsin vd. (2006), **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay. Ankara.
- MACİT, Muhsin (2012), **Nedîm Dîvânı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü İnternet Sayfası.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992f), **Fuzûlî ve Türkçe Dîvânından Seçmeler**, KTB Yay. Ankara.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992n), **Nedim'in Dîvân Şiirine Getirdiği Yenilik**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine (1995), **Mesîhî Dîvânı**, TTK Yay. Ankara.
- MENGİ, Mine (2000), **Dîvân Şiiri Yazıları**, Akçağ Yay. Ankara.
- MERMER, Ahmet (1994), **Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- MERMER, Ahmet (1997), **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.
- Muallim Nâcî (2000), **Osmanlı Şâirleri** (Haz: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay. Ankara.
- Müsned-i Âişe** (2008), (Haz: Menar Gündüz), Konevi Yayınları, Konya.
- OKUYUCU, Cihan (2001), **Nâbî**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- OKUYUCU, Cihan (2004), **Ereğlili Tûrâbî Dîvânı**, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- OKUYUCU, Cihan (2010), **Dîvân Edebiyatı Estetiği**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ONAN, Necmettin Halil (1998), **Açıklamalı Dîvân Şiiri Antolojisi**, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1997), **Türk Mitolojisi I-II**, MEB Yay. İstanbul.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2001), **Kitâbü'l-Mühimmât**, AKM Başkanlığı Yay. Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1996), **Âdile Sultân Dîvânı**, KTB Yayınları, Ankara.
- ÖZER Sibel, **Fuzûlî Dîvânı**, Metin Bankası Projesi.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, **Leskofçalı Mustafa Gâlib Bey Rûh-ı Sâni**, Metin Bankası Projesi.
- ÖZKAN, Ömer (2007), **Dîvân Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yay. İstanbul.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002), **Fazlî, Gül ü Bülbül**, Akademi Kitabevi, İzmir.
- PALA, İskender (1998), **Necâtî**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2000), **İki Dirhem Bir Çekirdek**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- PALA, İskender (2004), **Tavan Arası**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2005h), **Hâkânî Mehmed Bey Hilve-i Saâdet**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2007), **Ah Mine'l-Aşk**, Kapı Yayınları, 2007, İstanbul.
- PEKOLCAY, Necla (1992), **Süleyman Çelebi Mevlid**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- POLAT, N. Hikmet (2001), **Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste**, Kitabevi Yay. İstanbul.
- REŞAT, Fâik (bty), **Eslâf**, Tercüman 1001 Temel Eser.
- SAKAOĞLU, Saim (2001), **Türk Ad Bilimi I**, TDK Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2003), **101 Türk Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SARAÇ, Yekta (2002), **Emrî Dîvânı**, Eren Yayınları, İstanbul.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2001), **Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli**, Akçağ Yay. Ankara.
- ŞAHİN, Hatice (2006), **Şeyh İmâm El-Bardahî Câmi'ü'l-Fürs**, (2 cilt) The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

- ŞENOL, Sümer (2003), **A'dan Z'ye Isparta'nın El Kitabı**, Göltaş Yayınları, Isparta.
- ŞENTÜRK, A. Atilla (2006), **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY, İstanbul.
- Şeyh Hakim Muinüddin Çiştî (2011), **Sûfî Tıbbı**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr, **15. yy. Türkçe Tıp Kitabı**, Proje Danışmanı: Prof. Dr. Ayten Altıntaş, 2003, İstanbul. (I. Bölüm)
- Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr, **15. yy. Türkçe Tıp Kitabı**, Proje Danışmanı: Prof. Dr. Ayten Altıntaş, 2004, İstanbul. (II. Bölüm)
- TARLAN, Ali Nihat (1967), **Zâtî Dîvânı** (1. cilt), İÜEF Yay. İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1970), **Zâtî Dîvânı** (2. cilt), İÜEF Yay. İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1992a), **Ahmet Paşa Dîvânı**, Akçağ Yay, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992n), **Necâtî Beg Dîvânı**, Akçağ Yay, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992h), **Hayâlî Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (2004), **Şeyhî Dîvânını Tetkik**, Akçağ Yay. Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (2005), **Fuzûlî Dîvânı Şerhi**, Akçağ Yay, Ankara.
- TATÇI, Mustafa (2008i), **Yunus Emre Dîvânı -İnceleme-**, H Yayınları, İstanbul.
- TATÇI, Mustafa (2008), **Yunus Emre Dîvânı**, H Yayınları, İstanbul.
- TATÇI, Mustafa-YILDIZ, Musa (2005), **Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât**, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, Üsküdar Belediyesi, İstanbul.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (1991), **Osmanlı Kadın Âlemleri**, Geçit Yay. 1991.
- TOLASA, Harun (2001), **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay. Ankara.
- TOLASA, Harun (2002), **Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre XVI. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Akçağ Yay. Ankara.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay. Ankara.
- TULUM, Mertol-TANYERİ, M. Ali (1977), **Nev'î Dîvânı**, İÜEF Yay. İstanbul.
- TURAN, Selami (2011), **Saruhanlı Gülşenî Dîvânı**, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- ÜNVER, A. Süheyl (bty), **50 Türk Motifi**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, AKM Yay. Ankara.

- WALTER, Andrews (2000), **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı** (Çev. Tansel Güney), İletişim Yay. İstanbul.
- YAZAR, İlyas (2001), **Ömer Fuâdî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbülüye'sinin Metni**, Hamle Yayın Dağıtım, İstanbul.
- YENİTERZİ, Emine (1993), **Dîvân Şiirinde Na't**, TDV Yayınları, Ankara.
- YENTÜRK, Aybala (2005), **Uygarlık ve Parfüm: Bir Yolculuğun Tarihçesi, Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm**, YKY, İstanbul.
- ZAVOTÇU, Gencay (1995), **Bir Şâir ve Bir Klasik: Fazlî Gül ü Bülbül**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum.
- ZÜLFE, Ömer, **16. Yüzyıl Şâiri Selîkî ve Şiirleri**, Metin Bankası Projesi.

3. Makaleler

- AÇIL, Berat (2015), **Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler**, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, s. 1-28.
- AKGÜL, Serpil (2011), **Hayâlî'nin Kasîdelerinde Lâle Motifi**, *CBÜ SB Dergisi* c. 9, S. 2, s. 333-340.
- ASLAN, Üzeyir (Winter 2009), **Muîdî'nin Necâtî'ye Nazireleri**, *Turkish Studies Volume 4/2*, s. 29-78.
- ARAZ, Nezihe (Mayıs 1980), **Eski Türk Kadın Kıyafetleri**, *Sanat Dünyamız*, S. 19, s. 12-14.
- AYDEMİR, Yaşar (2006), **Ağlatan Çiçek: Çiçek Hastalığı**, *Eğitim Dergisi*, S. 77-78, s. 58-61.
- AYDEMİR, Yaşar (Winter 2009), **Ravzî'nin Rumeli İzlenimleri**, *Turkish Studies Volume 4/2*, s. 119-132.
- AYPAY, İrfan (2005), **Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi**, *AKÜ SB Dergisi*, c. 7, S. 2, s. 1-12.
- BATİSLAM, H. Dilek (1997), **Nedîm'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler**, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi Fuat Özdemir Anısı*, s. 107-123.
- BATİSLAM, H. Dilek (2005), **Dîvân Şiirinde Saba**, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II*, İstanbul, s. 155-174.

- BATISLAM, H. Dilek (2003), **Dîvân Şiirinde Hazân, Dirîözler Armağanı**, Bizim Büro Yayınları, Ankara, s. 155-174.
- BAYAZİT Murat-COŞKUN, Betül (2013), **Seramik Sanatında Gül Yansımaları ve Çinilerde Gül Motifleri**, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi Gül Özel Sayısı*, s. 1-12.
- BAYRAM, Yavuz (2007t), **Dîvân Şiirinde Tarımsal Ürünler**, *Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi*, Özel Sayı, s. 81-96, Ankara.
- BAYRAM, Yavuz (Fall 2007m), **Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler**, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 220-227.
- BAYRAM, Yavuz (Fall 2007ç), **Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler**, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 209-219.
- BAYTOP, Turhan (Temmuz 1990), **Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Yağ Gülü Yetiştirilmesi ve Gülyağı**, *Anadolu Üniversitesi Tıbbî Bitkiler Araştırma Merkezi Tıbbî ve Aromatik Bitkiler Bülteni, (Gül Özel Sayısı)*, S. 4, s. 8-10.
- CEYHAN, Adem (Fall 2007), **Eğitim Bakımından Gülistân**, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 228-247.
- CEYLAN, Ömür (2005d), **Taşranın Altın Çiçeği Safran**, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II*, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1986), **Dîvân Şiiri**, *Türk Dili Dergisi*, sayı: 415-16-17, s. 1-16.
- ÇETİN, Kamile (Spring 2008), **Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiaresi: Gaybî Örneği**, *Turkish Studies*, Volume 3/2, s. 194-208.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (Bahar 2010), **Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları**, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 89-127.
- ÇÖM, Erol (2002), **Nev'î Dîvânı'nda Günlük Hayat**, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 11, s. 201-222.
- DEMİR, Recep (Bahar 2015), **Dîvân Şiirinde Kırmızı Renk**, *Türkiyât Mecmuâsı*, c. 25, s. 57-91.
- DEMİRBİLEK GÖKDOĞAN, Nuray (2013), **Isparta Kadınının Gönül Dili Gül Oyaları ve Yapımı**, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi Gül Özel Sayısı*, s. 37-41.
- DEMİREL, H. Gamze (2007), **16. Yüzyıl Şâirlerinden Fazlî'nin Gül ü Bülbül Mesnevîsindeki Şahıs Kadrosunun Tasavvufî Açından Değerlendirmesi**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 89-103.

- DEMİREL, Şener (2000), **Ateş Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlil Denemesi**, *Fırat Ün. SBE Dergisi*, c. 10, S. 2, s. 65-89.
- DEMİREL, Şener (2005), **Hüsn ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları**, *Fırat Ün. SBE Dergisi*, c. 15, S. 2, s. 81-105.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2011), **Dîvân Şiirinde Karga**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 24, s. 131-178.
- DİKMEN, Hamit (2003), **Seyyid Vehbî Dîvânı'nın Şekil ve İfade Özellikleri Yönünden Analizi**, *ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sayı: 1.
- DİKMEN, Hamit (2004), **Seyyid Vehbî'nin Hayatı, Eserleri ve Sanatçı Kişiliği**, *ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sayı: 1.
- DİKMEN, Hamit (2005), **Seyyid Vehbî Dîvânı'nda Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı**, *ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı: 2.
- DİLÇİN, Cem (2000), **Su Kasîdesinin Bir Beytindeki 'Yaygın Yanlış' Üzerine**, *Türkoloji Dergisi*, c. 13, s. 145-166.
- DİLMEN, Hilmi (1935), **Gülcülük**, *Ün: Isparta Halk Evi Mecmuası*, c. 1, S. 10-11-12, s. 163-166.
- DİNÇ, Abdulkerim (2013), **Nurullah Genç'in "Gül ve Ben" İsimli Eserinde Gül İmgesi**, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi Gül Özel Sayısı*, s. 43-50.
- DOĞRUYOL, Hasan (2003), **Erguvan Üzerine**, *Uludağ Üniversitesi Dergisi*, S. 13, s. 57-59.
- EKE, Nagehan (Winter 2009), **Zâtî'nin Şiirlerinde İlim**, *Turkish Studies Volume 4/2*, s. 363-392.
- ERASLAN, Kemal (1984), **Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri**, *Türk Dili Dergisi*, S. 394, s. 411-417.
- ERDEM, Tahir (1935), **Gülbaba**, *Ün: Isparta Halk Evi Mecmuası*, c. 2, S. 19, s. 268-271.
- ERDOĞAN, Mustafa (2007), **Bursalı Rahmî'nin Dîvânı Üzerine**, *Atatürk Ünivesitesi TAE Dergisi*, S. 34, s. 21-45.
- ERDOĞAN, Mustafa (Winter 2009), **Bazı Osmanlı Şâirlerinin Mısır İzlenimleri**, *Turkish Studies, Volume 4/2*, s. 439-478.
- EREN, Abdullah (2008), **Bâkî Dîvânı'nda Kırmızı Renk**, *Atatürk Ün. TAE Dergisi*, S. 37, s. 31-68.
- EREN, Abdullah (Spring 2010), **Hüsn ü Aşkın Tasvirlerinde Gül**, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, s. 245-251.

- ESİR, Hasan Ali (2006), **Şeyhi Dîvânı'nda Geçen Yiyecek ve İçecek Adları Üzerine**, *Atatürk Ün. TAE Dergisi*, S. 29, s. 95-116.
- GÖKALP, Halûk (2006), **Dîvân Şiirinde Sıhhatnameler**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* S. 14, s. 101-130.
- GÖKDOĞAN, Osman (2013), **Isparta Yöresinde Yağ Gülü Yetiştiriciliğinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri**, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi Gül Özel Sayısı*, s. 51-59.
- GÜFTA, Hüseyin (Bahar 2013), **Fuzûlî Dîvânında Gül**, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, S. 26, s. 217-239.
- GÜLCÜ, Mithat (1942), **Gülcü İsmail Efendi**, *Ün Dergisi*, c. 9, S. 103-105, s. 1447-1448.
- GÜLER, Zülfü (1994), **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ Bibliyografyası ve Yayınlanmamış Şiirleri**, *Fırat Ün. SB Dergisi*, c. 6, S. 1-2, s. 107-119, Elazığ.
- GÜLHAN, Abdülkerim (Fall 2008), **Dîvân Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar**, *Turkish Studies Volume 3/5*, s. 345-375.
- HACIZADE, Naile (1997), **Türk Edebi Dili Tarihinde Fuzûlî'nin Yeri**, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 121-127, Konya.
- HAKVERDİOĞLU, Metin (Summer 2008), **Lâle Devri ve Lâle İsimleri**, *Turkish Studies, Volume 3/4*, s. 472-498.
- HARMANCI, Esat (2003), **Bir Dîvân Şâiri: Rûznâmecî-zâde Şînâsi**, *Kocaeli Ün. SBE Dergisi*, S. 5, s. 133-148.
- KAPLAN, Mahmut (Fall 2007), **Şeyh Gâlib'in Şiir Anlayışı**, *Turkish Studies Volume 2/4*, s. 455-465.
- KAPLAN, Yunus (2010), **Bursalı Dîvân Şâiri Hicrî ve Şiirleri**, *AÜ Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 43, s. 231-257.
- KARA, Mustafa (2002), **Makbul ve Maktul Tasavvuf Kültürü İle İlgili Tespitler, Problemler, Teklifler**, *UÜİF Dergisi*, c. 11, S. 1, s. 1-16.
- KARA, Mustafa (1993), **Gül Risâlesi**, *UÜİF Dergisi*, S. 5, s. 11-23.
- KARACASU, Barış (Winter 2009), **Keçecizâde İzzet Molla ve Gülşen-i Aşkı**, *Turkish Studies, Volume 4/2*, s. 724-759.
- KARAHAN, Abdülkadir (1977-1979), **Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler**, *İstanbul Ün. Edebiyat Fak. TDE Dergisi*, c. XXIII, s. 165.

- KARAKÖSE, Saadet (2008), **Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, s.171-187.
- KAYA, Bayram Ali (1999), **Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler**, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 118, s. 149-168.
- KAYA, Bayram Ali (2006), **Klasik Türk Şiirinde Gömlek**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15, s. 149-200.
- KAYA, Bayram Ali (2015), **Klasik Türk Şiirinde Şifâlı Bitkiler Üzerine Bir Deneme**, *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 263-314.
- KIRMAN, Aydın (1998), **Necâtî Bey Dîvânı'nın İlk Yüz Gazelindeki Benzetme Sanatlarının Dil Yönünden İncelenmesi**, *Çukurova Üniv. SBE Dergisi*, c. 5, S. 5, s. 99-144.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1954), **Gül Yağı**, *Türk Düşüncesi Dergisi*, S. 1, s. 255.
- KURTOĞLU, Orhan (2009), **Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği**, *Milli Folklor Dergisi*, S. 81, s. 89-99.
- KUTLAR, Fatma (2003), **Sâdî ve Dîvânçesi**, *Türkoloji Dergisi*, S. 16, s. 193-219.
- KUTLUK, İbrahim (1963), **Nâilî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği**, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 269-305.
- KUZUBAŞ, Muhammet (Eylül 2002), **Fuzûlî'nin Gül Bahçesinde Bir Gezinti**, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 473, s. 549-555.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1960), **Tutmacı'nın Gül ü Hüsnü Mesnevîsinde Dil Özellikleri**, *Türk Dili Yıllığı Belleten*, s. 49-77.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1961), **Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler**, *Türk Dili Yıllığı Belleten*, s. 137-146.
- MACİT, Muhsin (2006), **Dîvân Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu**, *Eğitim Dergisi*, S. 77-78, s. 20-32.
- MENGİ, Mine (Summer 2007), **Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili**, *Turkish Studies*, Volume 2/3, s. 407-417.
- MENGİ, Mine (Eylül 1991), **Dîvân Şiiri ve Bîkr-i Ma'nâ**, *Dergâh*, No: 19, s. 10-11.
- MUM, Cafer (2006), **Dîvân Şiirinde Hazâniye ve Bâkî'nin Hazâniyesi**, *Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 127-151.
- ÖNAL, Sevdâ (Winter 2009), **Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebi Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri**, *Turkish Studies*, Volume 4/2, s. 911-927.

- ÖZ, Yusuf (1999), **Tuhfetü's-Seniyye'de Nevruz**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S.5, s. 127-135.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2005), **Eski Türk Edebiyatında Gül**, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. 34/4, s. 21-27.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (2002), **Nedîm'in Meşhur Beytine Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin Şerhi**, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, c. 15, S. 1, s. 139-143.
- SARIÇİÇEK, Ramazan (2007), **Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzîye**, *Türk Dili Dergisi*, S. 663, s. 229-239.
- SAVRAN, Ömer (Fall 2007), **Neşâtî Dîvânı'nda Söz Kalıpları**, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 1329-1337.
- SAYIN, Esmâ (2013), **Tasavvufta Gül**, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi Gül Özel Sayısı*, s. 75-84.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2000), **Dîvân Şiirinde Çevre**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, s. 67-86.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2003), **Nev'î'nin Kış ve Baharla İlgili İki Gazeli**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 8, s. 131-142.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2005), **Yazı ve Yazı İle İlgili Unsurların Dîvân Şiirinde Kullanılışı**, (Classical Ottoman Poetry), *GAU Journal-Social & Applied Sciences*, Yıl: 1, S. 1, s. 22-54.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2008), **Meyve Redifli Gazeller**, *Turkish Studies*, Volume 3/5, s. 321/344.
- SERDAROĞLU, Vildan (2004), **XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumsal Hayatından Bir Kesit: Zâtî'nin Gazellerinde Şeker ve Şekerli Mamüller Yahut Zâtî'nin 'Şeker'li Şiirleri**, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 28/I, s. 393-406.
- SEVGİ, Ahmet (2000), **Gül-i Sad-berg'in Yeni Bir Nüshası Üzerine**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 289-298.
- SİNAN NİZAM, Betül (2010), **Dîvân Şiirinin Alegorik Âşık ve Maşuklarından Gül ü Bülbül**, *Turkish Studies*, S. 5/3, s. 472.
- TANÇ, Nilüfer (2009), **Rıfâî'den Oscar Wilde'a Gül ve Bülbül**, *AÜ Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 39, s. 967-987.
- TEMİZKAN, Mehmet (Winter 2007), **Türk Dünyası Edebiyatlarında Nevruz Konulu Şiirler Üzerine Bir İnceleme**, *Turkish Studies*, Volume 2/1, s. 317-331.

- TOK, Vedat Ali (2012), **Su Kasîdesi'nden Beş Beyit Üzerine Bir Şerh Denemesi**, *Akpınar Kültür ve Edebiyat Dergisi*, S. 537, s. 19-22.
- TOKER, Halil (1996), **Sebk-i Hindî (Hind Üslubu)**, *İlmî Araştırmalar* S. 2, s. 141-150, İstanbul.
- TOPAL, Ahmet (Winter 2009), **Klasik Türk Şiirinde Tuğra ve Bir Edebi Tür Olarak Tuğraiyye**, *Turkish Studies*, Volume 4/2, s. 1008-1024.
- TUNÇ, Semra (2000), **Muhibbî Dîvânı'nda Şiir ve Şâir İle İlgili Değerlendirmeler**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 265-284.
- TUNÇ, Semra (2001), **16. Yüzyıl Dîvân Şâiri Mânî ve Şiirleri**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 1-37.
- TUNÇ, Semra (2005), **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1985 Numaralı Şiir Mecmuası**, *Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 18, s. 11-87.
- ULUCAN, Mehmet (2006), **Nedîm'in Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Açidan İncelenmesi**, *Fırat Üniv. SB Dergisi* c. 16, S. 1, s. 89-107.
- ÜÇER, Müjgân (1973), **Folklorumuzda Gül**, *Sivas Folkloru*, S. 2, s. 3-5.
- ÜNVER, İsmail (1974), **Hamîdî'nin Türkçe Şiirleri**, *Türkoloji Dergisi*, ADTCF Yayınları, c. 6, S. 1, s. 197-233.
- ÜZGÖR, Tahir (1997), **Fuzûlî'yi Anlamak**, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 87-101, Konya.
- YAKITAL, Emin (1981), **Gül Baba**, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 184-188.
- YALÇINKAYA, Şerife (Ocak 2008), **Gazelde Kırılma Beyitleri: Beytü'l-Gazeller**, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 149-162.
- YALGIN, Ali Rıza (1949), **Doğanla Avcılık**, *Ülkü*, III/27, s. 29-31, İstanbul.
- YAZAR, İlyas (2009), **Necatî Bey'in Gazellerinde Açan Çiçeklerin Sultanı 'Gül'**, *Turkish Studies*, S. 4/8, s. 2371.
- YILDIRIM, Ali (2006), **Renk Simgeçiliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi**, *Milli Foklor Dergisi*, S. 72, s. 129-140.
- YILMAZ, Ozan (2011), **Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla 'Bahar'**, *Türkoloji Dergisi*, ADTCF Yayınları, S. 18, s. 184-186.
- ZÜLFE, Ömer (2005), **Üsküf Üzerine**, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi The Journal of Turkish Cultural Studies*, S. 12, s.167-190.

4. Ansiklopedi Maddeleri

AKSU, Hüsamettin (1998), **Hurûfilik**, *TDVİA*, c. 18, s. 408-412.

ARAS, Özgü (1988), **Ad Koyma**, *TDVİA*, c. 1, s. 332.

AYDEMİR, Yaşar (2006), **Sünbülüyye**, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, c. 5, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

AZAMAT, Nihat (2001), **Kalenderiyye**, *TDVİA*, c. 24, s. 253-256.

BAYAK, Cemal (2007), **Nevrûziyye**, *TDVİA*, c. 16, s. 62.

BİROL, İnci Ayan (2010), **Şükûfe**, *TDVİA*, c. 39, s. 258-259.

BOLAY, Süleyman Hayri (1988), **Âdem**, *TDVİA*, c. 1, s. 358-363.

ÇİÇEKLER, Mustafa (2008), **Sa'dî-i Şirâzî**, *TDVİA*, c. 35, s. 405-407.

ESEN, Hüseyin (2013), **Zina**, *TDVİA*, c. 44, s. 440-444.

FAYDA, Mustafa (1992), **Bilâl-i Habeşî**, *TDVİA*, c. 6, s. 152-153.

GÜNDÜZ, Şinasi (2007), **Nevrûz**, *TDVİA*, c. 16, s. 60-61.

GÜRTUNA, Sevgi (2002), **Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı**, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 11, s. 909-920.

KAÇALIN, Mustafa S. (1996), **Gül Baba**, *TDVİA*, c. 14, s. 227-228.

KAPLAN, Mehmet (2001), **Bülbül**, *MEBİA*, c. 2, s. 832-834.

KARA, İsmail (1996), **Gülşenîlik**, *TDVİA*, c. 14, s. 256-259.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. (2001), **Gül**, *MEBİA*, c. 4, s. 831-832.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. (2001), **Gül Baba**, *MEBİA*, c. 4, s. 832-834.

KUFRALI, Kâsım (2001), **Gülşenî**, *MEBİA*, c. 4, s. 835-836.

KURNAZ, Cemal (1996), **Bülbül**, *TDVİA*, c. 6, s. 485-486.

KURNAZ, Cemal (1996), **Gül**, *TDVİA*, c. 14, s. 219-222.

MAHİR, F. Banu (2005), **Minyatür**, *TDVİA*, c. 30, s. 118-123.

- NERİMANOĞLU, Kamil Veli (2004), **Nevrûz ve Bitkiler** (Akt: Elnur Muhammetoğlu), *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi* (Editör: M. Öcal Oğuz), AKM Yayınları, s. 155-157.
- OBAY, Afif (1970), **Gül**, *Türk Ansiklopedisi*, MEB, c. 18, s. 134.
- OKUMUŞ, Ömer (1991), **Bahâristân**, *TDVİA*, c. 4, s. 470-471.
- R. LEVY (1964), **Nevrûz**, *MEBİA*, c. 9, s. 233-234.
- RITTER, Helmuth (2001), **Attâr**, *MEBİA*, c. 2, s. 7-12.
- SAKAOĞLU, Saim (1991), **Türkiye’de Ad ve Ad Verme Gelenekleri**, *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC Aile Araştırma Kurumu, c. 1, s. 2-11.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (1999), **Dîvân Şiirinde Musiki İle İlgili Unsurların Kullanılışı**, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 9, s. 649-668.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2002), **Dîvân Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı**, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 11, S. 11, s. 664-681.
- SERİN, Muhittin (2001), **Ahmed Şemseddin Karahisârî**, *TDVİA*, c. 24, s. 421-424.
- SEVGİ, H. Ahmet (1996), **Gülşen-i Râz**, *TDVİA*, c. 14, s. 253-254.
- SÜMER, Faruk (2011), **Tatarlar**, *TDVİA*, c. 40, s. 168-170.
- ÜZÜM, İlyas (2002), **Kızılbaş**, *TDVİA*, c. 25, s. 546-557.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2003), **Levh-i Mahfûz**, *TDVİA*, c. 27, s. 151.
- YENİTERZİ, Emine (2002), **Türk Edebiyatında Naatlara Dair**, *Türkler*, c. 11, s. 762-767.

5. Bildiriler

- AÇIKEL, Yusuf (2012), **H. Peygamber-Gül İlişkisi ve “Gül Muhammed Teri” İfadesinin Tahlili**, Süleyman Demirel Üniversitesi Her Yönüyle Gül Sempozyumu, Basılmamış Bildiri, Isparta.
- ANDI, M. Fatih (2010), **Modern Türk Şiirinde Gül İmajı**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.

- AKKUŞ, Mehmet (2010), **İsimlerimizde Gülün Rengi ve Kokusu**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- ALTINTAŞ, Ayten (1997), **Osmanlı Geleneğinde Gülhâne ve Gülhâne Günü**, *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997*, AKM Yayınları, Ankara.
- ATEŞ, Erdoğan-DİKMEN Melek K. (2010), **Şarkılarda Gül**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- AYDOĞAN, Mine (2012), **Gülün Türk Minyatür Sanatındaki Tasvirlerinden ve Doğadan Yola Çıkılarak Yorumlanması, Stilizesi ve “Batık Sanatında” Kullanımı**, *Süleyman Demirel Üniversitesi Her Yönüyle Gül Sempozyumu*, Basılmamış Bildiri, Isparta.
- AYYILDIZ, Mustafa - CANLI Suna (2010), **Gül Sembolünün Taşıdığı Anlam Bakımından ‘Gül Yetiştiren Adam’ ve ‘Gülün Adı’ Romanları Üzerine Bir İnceleme**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- BARDAKCI, Mehmet Necmettin (2010), **Türk Tasavvuf Kültüründe Gül Sembolü Üzerine Bazı Düşünceler**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- BAYRAM, Yavuz (2007b), **Burdur’un ve Dîvânların Gülü, I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Burdur.
- CERECİ, Sedat (2012), **Sinemada Gül Temalı Filmlerin Yetersizliği Sorunu**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- CEYLAN, Ömür (2010), **Külhanla Gülşen Arasında Aşkın Alev Kokulu Çiçeği Gül**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- ÇAYLI, Gülfizar- ERDİNÇ, Ünal (2012), **Türk Ebrû Sanatı ve Gül**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- ÇELTİK, Halil (2010), **Güllü Sözler**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- ÇETİNKAYA KARAFaki, Filiz - DURAN GÖKALP, Derya (2012), **Gül ve Süsleme Sanatı**, *Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.

- DEMİREL, Şener (2007), **Türk Şiirinde Erguvan Üzerine Bir Deneme**, *Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007, Erzurum.
- ELİNÇ, Zuhâl Kaynakçı (2012), **Hellenistik-Roma Döneminde Gül**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- ERDOĞAN, Seher (2010), **Haşim'in Gülleri**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- FAKİR, Hüseyin-ÖZÇELİK, Hasan-ERBAŞ, Serhat (2012), **Süleyman Demirel Botanik Bahçesi Rosaryumunda Bulunan Doğal ve Modern Gül Taksonları**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- GÖDE, Halil Altay (2010b), **Isparta Folklorunda Gül**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- GÜNGÖR, Zülfikar (2010), **Edebiyatımızda Gül Sembolü ve Peygamberimiz**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- İSLAMOĞLU, Abdülmecit (2010), **Gül Kültürü ve Cevat Rüştü**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- KAYNAKÇI ELİNÇ, Zuhâl (2012), **Hellenistik-Roma Döneminde Gül**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, 2012, Isparta.
- KEMİKLİ, Bilal (2010), **Güle Ayna Tutmak Ya Da Bülbülün Gül Tasavvuru**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- KUPİK, Mustafa (2012), **Meilland Gülleri**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Poster Bildiri Metni, Isparta.
- KURNAZ, Cemal (2010), **Edebiyatımızda Gül Kokusu**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- MUSLU, Ramazan (2010), **Tarikat Gülleri ve Sembolik Anlamları**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- NAZIROĞLU, Mustafa-KOZLU, Süleyman-YORGANCIGİL, Emre-UĞUZ, Abdülhadi Cihangir-KARAKUŞ, Kadir (2012), **Gül (Rosa Damascena Mill) Yağı Buharı Sıçan Beyninde Depresyon Kökenli Oksidatif Toksisiteyi Azaltır**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Poster Bildiri Metni, 2012, Isparta.

- ÖZKAN, Ömer (2010), **Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gül'ün Dîvân Şiirindeki Görünümleri**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- SAKAOĞLU, Saim (2010), **Türk Dünyasında Gül Üzerine Çeşitlemeler**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- ŞİMŞEK, Habibe (2010), **Türk Minyatürlerinde Gül**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- ŞİMŞEK, Habibe (2012), **Kur'ân-ı Kerîm'lerde Bir Süsleme Alanı "Gül" Tezhipleri**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- TEPELİ, Yusuf – YILMAZ, Adile (2012), **Manilerde Çiçek Adları ve Gül**, *SDÜ Her Yönüyle Gül Sempozyumu* Basılmamış Bildiri, Isparta.
- YILDIZ, Osman (2010), **Isparta'da Gül ve Türevleriyle Kurulmuş Yer Adları**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.
- YILMAZ, Ali (2010), **Türk Atasözleri, Deyimleri ve Manilerde Gül**, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler* (Edt. Bilal Kemikli-Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta.

6. Tezler

Yüksek Lisans Tezleri

- AKDEMİR, Yaşar (2007), **Yunus Emre'de Türkçe**, İnönü Ün. SBE Türkçe Öğretimi ABD YL Tezi, Malatya.
- AKGÜL, Serpil (2013), **16. Yüzyıldaki Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Gül: Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey, Muhibbî, Nev'î, Taşlıcalı Yahyâ, Usûlî, Zâtî**, Celal Bayar Ün. SBE TDE ABD ETE Bilim Dalı YL Tezi, Manisa.
- ALTAY, Âdem (2008), **Hâmî Dîvânı**, Gazi Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, Ankara.
- BIYIK, Melek (1996), **Abdûlbâkî Nâsır Dede Dîvânı**, Marmara Ün. SBE TAE TDE Bilim Dalı YL Tezi, İstanbul.
- BİLTEKİN, Halit (1993), **Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi ve Dîvân'ının Tenkitli Metni**, Ankara Üniversitesi SBE YL Tezi, Ankara.

- COŞKUN, Betül (2007), **15.YY ile 20.YY Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi**, Marmara Üniv. YL Tezi, İstanbul.
- ÇETİN, Melek (2013), **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Gül İmgesi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, Fadime (2008), **Nef'i Dîvânı'nda Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme**, Cumhuriyet Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Sivas.
- ÇUKURLU, Talip (2010), **Yunus Emre Dîvânı'nda Teşbih**, Anadolu Üniv. SBE ETE ABD YL Tezi, Eskişehir.
- ÇUKURLU, Azime (2012), **Şûhî Bengîzâde Dîvânı ve Tahlîli**, Eskişehir Osmangazi Üniv. SBE ETE ABD YL Tezi, Eskişehir.
- DEDE, Mehmet (2001), **Dîvân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni**, Sakarya Üniv. SBE YL Tezi, Sakarya.
- DEMİREL, H. Gamze (2000), **Nef'î Dîvânı'nda Tabiat**, Fırat Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Elazığ.
- ELBİR, Bilal (1997), **Kânî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme**, Dokuz Eylül Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, İzmir.
- ERDOĞAN, Kenan (1989), **Fuzûlî Dîvânı'nda Kozmoğrafya ve Tabiat**, Çukurova Üniversitesi SBE YL Tezi, Adana.
- ERDURAN, Metin (2003), **Dîvân-ı Hafîd**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kahramanmaraş.
- EREN, Abdullah (1999), **Çankırılı İbrahim Hürrem Dîvânı**, Karadeniz Teknik Üniv. YL Tezi, Trabzon.
- ESKİGÜN, Kübra (2006), **Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kahramanmaraş.
- GÖKALP, Halûk, **Fasîhî Dîvânı: İnceleme-Metin**, Çukurova Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Adana.
- HANÇERLİOĞLU, Filiz (1998), **Âşık Çelebi Dîvânı**, Gazi Üniv. SBE TDE Eğitimi Bölümü YL Tezi, Ankara.
- İPEK, Abdulmuttalip (2008), **Klasik Türk Şiirinde Gül Redifli Kasideler**, Fırat Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Elazığ.
- KALENDER, Arzu (2002), **Taze Can Buldu Cihân: Osmanlı Şiirinde Bahar**, Bilkent Üniv. Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tezi, Ankara.

- KARATAŞ, Leyla (2006), **Nedîm Dîvânı'nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi**, Dokuz Eylül Ün. EBE Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD TDE Öğretmenliği Programı YL Tezi, İzmir.
- KASIR, Hasan Ali (1990), **Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı İnceleme-Karşılaştırmalı Metin**, Erciyes Ün. SBE YL Tezi, Kayseri.
- KAYA, Bayram Ali (1991), **XVII. Asır Şâirlerinden Neşâtî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Hilye-i Enbiyâ'sının Tenkidli Metni**, Trakya Üniversitesi SBE ETE ABD Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- KOÇ, Nagihan (2006), **Hafız Mehmed Sebâtî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi**, Sakarya Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, Sakarya.
- KOLDAŞ, Diyadin (2003), **Kur'ân'da Rüya**, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, YL Tezi, Van.
- KUFACI, Osman (2005), **Adnî Dîvânı**, İstanbul Ün. SBE YL Tezi, İstanbul.
- NACAR, Ayşe (2011), **Dîvân Edebiyatında Aşk Redifli Gazeller ve Şerhleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, Kahramanmaraş.
- NAS, Halef (2006), **Modern Türk Şiirinde Gelenegin İzleri**, Harran Ün. SBE Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- ÖNAL, Sevdâ (2003), **Klasik Türk Edebiyatı Kitap Bibliyografyası (1930-2003)**, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı YL Tezi, Erzurum.
- ÖNER, Esra (2004), **Nâbî Dîvânı'nda Teşbih unsuru olarak çiçekler**, Fatih Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, İstanbul.
- ÖZKAN, Şenay (2003), **18. Yüzyıl Şâiri Hafîd'in Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırmalı Metni**, Trakya Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, Edirne.
- ÖZMEN, Ali (2012), **16. Yüzyıl Şâirlerinden Bâkî, Fuzûlî ve Hayâlî Bey Dîvânlarında Gül Mazmunu**, Gaziosmanpaşa Ün. SBE TDE ABD ETE Bilim Dalı YL Tezi, Tokat.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1995), **Hamdullah Hamdi Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Ankara Ün. SBE TDE ABD YL Tezi, Ankara.
- SAVAŞ, Turgut (2001), **Edirneli Nazmî Dîvân-ı Türkî-i Basit**, İstanbul Ün. SBE Yeni Türk Dili ABD YL Tezi, İstanbul.
- SERTYÜZ, Nurcan (1998), **16. Yüzyıl Tezyînâtımızda Gül**, Marmara Ün. Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Tezhip-Minyatür Anasanat Dalı YL Tezi, İstanbul.

- SİNAN, Betül (2004), **Bâlî Çelebi Dîvânı (2b-35a) İnceleme-Metin**, Boğaziçi Üniv. YL Tezi, İstanbul.
- SİPAHİ, Fırat (2002), **Zâtî Dîvânı'ndan Yetmiş Beş Gazelin Şerhi (1004-1078)**, Niğde Üniv. SBE TDE Bölümü YL Tezi, Niğde.
- ŞENTÜRK, Mustafa (2007), **Ahmedî-i Dâî Dîvânı'ndan İlk 50 Gazelin Şerhi (28-77)**, Dumlupınar Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kütahya.
- TEKBIYIK, Zehra (2008), **Klasik Türk Şiirinde Gül-i Ra'nâ**, Niğde Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Niğde.
- UÇAR, Melike (2006), **Klasik Türk Şiirinde Peygamberler**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kahramanmaraş.
- ULUDAĞ, Erdoğan (1992), **Şeyhülislâm Bahayî Dîvânı**, Atatürk Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Erzurum.
- UNDU, Sevdâ (2007), **Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları**, Afyon Kocatepe Üniv. SBE YL Tezi, Afyonkarahisar.
- ÜNAL, Hacer (2003), **XVIII. YY. Dîvân Şâiri Hafîd: Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Gazi Üniv. YL Tezi, Ankara.
- VARLI, Nurhan (2009), **Türk Şiirinde "Gül" Kavramının İşleniş Tarzlarının İncelenmesi**, Niğde Üniv. SBE Türkçe Eğitimi ABD YL Tezi, Niğde.
- YAVUZ, İbrahim (2006), **Türk Edebiyatında Terkîb-i Bend ve Tercî-i Bendler (XVII-XIX. YY.)**, Muğla Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Muğla.
- YAZAR, Sadık (2006), **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Dîvânı ve Hilyesi**, Fatih Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, İstanbul.
- YILDIRIM, Işıl Pınar (2004), **Lâle Devri'nde Kültür ve Edebiyat**, Kırıkkale Üniv. SBE TDE ABD YL Tezi, Kırıkkale.
- YILDIZ, Ahmet Hamit (2003), **Leskofçalı Gâlib Hayatı, Dönemi, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Boğaziçi Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü ETE ABD YL Tezi, İstanbul.

Doktora Tezleri

- AKDOĞAN, Yaşar (1979), **Ahmedî Dîvânı ve Dil Husûsiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük**, İstanbul Üniv. SBE TDE ABD Doktora Tezi, İstanbul.

- AKPINAR, Şerife (2006), **Agâh Dîvânı ve İncelenmesi**, Selçuk Ün. SBE TDE ABD Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- ASLAN, Mustafa (1995), **Haşmet Dîvânı Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni**, Erciyes Ün. SBE Doktora Tezi, Kayseri.
- AYDEMİR, Yaşar (1999), **Behiştî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Gazi Ün. SBE Doktora Tezi, Ankara.
- BAYRAM, Yavuz (2001), **Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri**, Ondokuz Mayıs Ün. SBE TDE Bilim Dalı Doktora Tezi, Samsun.
- BİLTEKİN, Halit (2003), **Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Ankara Ün. SBE TDE (ETE) ABD Doktora Tezi, Ankara.
- DEMİREL, H. Gamze (2005), **18. Yüzyıl Şâirlerinden Belîğ Mehmed Emin Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil**, Fırat Ün. SBE TDE ABD Doktora Tezi, Elazığ.
- DÖNER, Nuran (2007), **Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru**, UÜ SBE Temel İslam Bilimleri ABD Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa.
- GEMİCİ, Sabiha (1990), **Mihri Hâtun Dîvânı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri**, Uludağ Ün. SBE Doktora Tezi, Balıkesir.
- GÖNEL, Hüseyin (2010), **15.-16. Yüzyıl Dîvânlarına Göre Dîvân Şiirinde Sevgili**, Gazi Ün. SBE TDE ABD ETE Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- KALKANDELEN, A. Hilal (2004), **Ali Şir Nevâî ve Farsça Dîvânının İçerik Açısından İncelenmesi**, Atatürk Ün. SBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Doktora Tezi, Elazığ.
- KARTAL, Nuray (1994), **16. Yüzyıl Şâirlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerle İlgili Husûsiyetler**, Marmara Ün. TAE TDE ABD ETE Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- KÜLEKÇİ, Numan (1985), **Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı ve Şeh-nâmesinin Tenkitli Metni**, Atatürk Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, Erzurum.
- OKATAN, Halil İbrahim (1995), **Kafzâde Fâ'izî Hayatı Eserleri Sanatı-Tenkitli Dîvân Metni**, Ege Üniversitesi SBE ETE ABD Doktora Tezi, İzmir.
- SARI, Mehmet (1992), **Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Gazi Üniversitesi SBE TDE Bölümü Doktora Tezi, Ankara.
- SARIÇİÇEK, Ramazan (1997), **Kemal Ümmî Hayatı-Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)**, İnönü Üniversitesi SBE TDE ABD Doktora Tezi, Malatya.

ÜSTÜNER, Kaplan (2007), **Dîvân Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar)**, Gazi Üniv. SBE TDE ABD ETE Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

YAZICI, Gülgün Erişen (1998), **Edirneli Kâmî ve Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara Üniv. DTCF ETE ABD Doktora Tezi, Ankara.

7. İnternet Kaynaklı Çalışmalar

<http://www.isparta.gov.tr/anasayfa> 28.06.2016

<http://gulbirlik.com> 28.06.2016

<http://ruya.ihya.org/ruyada-gul-gormek.html> 21.09.2016

www.yurdum.com 28.06.2016

<https://www.ciceksepeti.com/cicekanlamlari?gclid=CN3rpPfbys0CFQaNGwodmPwJeQ> 28.06.2016

https://www.444cicek.com/cicek-anlamlari?gclid=CIS0_jbys0CFVU_GwodVA0MHw 28.06.2016

<https://www.biliminsesi.com/cicek-anlamlari/> 28.06.2016

<https://www.cicek.com/cicek-anlamlari> 28.06.2016

<http://gezipgordum.com/gulhane-parki/> 24.02.2015

http://www.sugraphic.com/fotograf_goster.php?4161-semsul-hat-ahmet-karahisari-usta-hattatlar 28.06.2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57f8a5a81f5c53.80324888 08.10.2016

<http://rumimevlevidergisi.blogcu.com/hangi-cesit-mezar-tasi-ne-anlatiyor/416792808/10/2016>.

<https://tarihvetoplum.wordpress.com/2011/01/17/57/> 08.10.2016.

<http://www.ilimdunyasi.com/asri-saadette-islam/yahudilik-ve-gelenekleri/?wap2> 08.10.2016.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudi_sembolizmi 08/10/2016.

www.sorularlailamiyet.com 08.10.2016

<http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindeyazi.htm>

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/temp/BCEC7135-4CC6-450C-A217-03124D327D0A.pdf> 08.10.2016

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/commonContent/CAbout> 08.10.2016

<http://www.hurriyet.com.tr/isparta-gulu-tescillendi-5272275> 20.05.2015

<https://sorularlailamiyet.com/peygamberimizin-semaili-simasi-dis-gorunusunu-fiziksel-ozelliklerini-anlatir-misiniz> 09/12/2016.

http://ensevgiligul.blogspot.com.tr/2012_05_01_archive.html 09/12/2016.

<https://sorularlailamiyet.com/tasavvuf-ve-tarikat-bidat-mi> 06/10/2016.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html> 03.04.2013

<http://turkoloji.cu.edu.tr> 03.04.2013

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=645

www.lugatiremzi.com 06.05.2015

http://ensevgiligul.blogspot.com.tr/2012_05_01_archive.html 08.04.2016

EKLER

EK 1: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN GÜL RİSÂLESİ

Risâle-i Gül'ün şu ana kadar tespit edilen iki nüshası vardır. Bunların künyeleri şöyledir:

1. Risâle-i Gül, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi Bl. Yz. Nu: 414, 1b-3b.
2. Risâle-i Gül min Te'lifât-ı Hazret-i İsmail Hakkı (ks), İstanbul Belediye Ktp. OE, Yz. Nu: 975, 86a-89b.

Aşağıda vereceğimiz metin her iki nüshanın karşılaştırılmasıyla elde edilen Mustafa Tatçı'nın oluşturduğu metindir (Gül Kitabı, 2010: 105-108):

Risâle-i Gül

Elâ ey Nebî şefâ'at-şî'âr

Elâ ey Resûl-i sa'âdet-medâr

Gül-i hoş-şemîm-i riyâz-ı ezel

Hezâr nevâ-sâz-ı cân hezâr

Tecellî-i zât-ı İlâhiyyeden

Kızardı ruhun dânesi çün enâr

Demin ruh-bahş-ı dil ü cândır

Yem-i feyzin eyler cevâhir-nisâr

Kapunda yetimin olup Hakkı kul

Döker gözlerinden dürr-i şâhvâr¹⁷²

¹⁷² Bu manzûme Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında yoktur.

İmâm-ı Sehâvî (r.t.) “*Mekâsidü'l-Hasene*” nâm kitâbında, hadîs-i merfu’ olmak üzere irâd eder ki: “Resulullâh (s.a.v.) buyurmuşdur ki, semâvâta mi’râcım vaktinde arz benim firâkıma tâkat getiremeyip giryân oldukda, Allahu Ta’âlâ, gözü yaşından “lasaf” dedikleri nebâtı halk etdi. Ta ki, Habîb için giryân olanın dem’i zâyî’ olmaya. Ve ondan intifâ olunur nesne vücuda gele ve ol demde ki âlem-i melekûtdan âlem-i mülke rücû’ eyledim. Vechim arak-rîz oldukda, arak-ı rûyum katarâtından ol cihân-ârâ, gül-i surh bitirdi. Pes ümmetimden bir kimse benim râyihâmı şemmetmek murâd ederse, kırmızı gülü şemmeylesin (Sadaka Resulullâh).”

Ebu'l-Ferec en-Nehrivânî demişdir ki, “zıkr olunan gül hikâyesi, Hak Ta’âlâ’nın Resulullâh’a ikrâm eylediği umûrdan şey’-i yesîrdir. Yani, ol manâyı isbât eden haberi hadîs-i zaîf veyâhud hadîs-i mevzu’dur, diye reddetmemek gerekdir. Zirâ lafzı, mevzu’ olduğu takdir üzere manâsı dürüstdür. Ol cihetden ki, kemâlât-ı Nebeviyyeye nihâyet yoktur. Ve'l-hamdülillâhi Ta’âlâ.

Ve arak-ı Nebevî’den verd-i ahmerin zuhurundan mukaddem gülşen-i dünyâda gül olmamak lazım gelmez. Şu kadar vardır ki, ol arakda râyihâ zâide olmakla andan hâsıl olan gülde dahi sâir güllerde bulunmayan râyihâ-i tayyibe zâide bulundu. Zirâ Âdem (a.s.) cennetden arza hübût etdikde ona mütelâsık olan revâyah-i Cennetden bu kadar eşyâ, rayihâdâr-ı mahlûk olıcak, gülzâr-ı vahdetde Habîbîn (s.a.v.) Hak’dan ahzettığı bûy-ı esmâ ve reng-i tecelliyâtından hâdis olan şükûfenin hâline öyle kıyâs oluna. Bu sebebdendir ki, gül-i surh bitdi. Zirâ tecelli-i İlâhî ile humret-i vech hâsıl olmuş idi. Binâen alâ hâzâ ol kırmızılık keyfiyetiyle mütekeyyif olan terden dahi gül-i surh rûnümâ oldu. Nitekim demişlerdir ki, “külli inâ’in yeteraşşahu bimâ fihi” (Her kap içini dışına vurur). Ve demişlerdir ki, “levnü'l-mâ’i levnü inâ’ihi” (Suyun rengi kabının rengidir). Ve revâyah-i tayyibenin cümlesi, bâğ-ı firdevsten me’hûz ve dimâğ-ı cânı mukavvi ve üns-i melâikeyi müsteclib olmakla Resulullâh’a tıyb mutlakâ tahbîb olundu.

Ve bu esrardan âgâh olana lâzımdır ki, gül ve emsâli hoş bû nesneleri istişmâm etdikde tasliyye-i Resûl eyleye. Zirâ Cennetin hoş bûları dahi Onun bûyundan halk olunmuş ve dünyâda olan eşyâ-yı müstetâb umûmen Cennetden ihrâc kılınmıştır. Velâkin mevtın-ı dünyâ fil-cümle hâristân olmakla her râyihâdâr olan nesne mevtına

göre râyihâ verir. Ve illâ meşamm-ı insân ona tâkat getiremez. Meğer kümmel-i evliyadan ola. Zirâ onlar tasfiye-i kalb ve taltif-i vücûd ile Cennet-i mu'acceleye dâhil olmuşlardır ki Cennet-i ma'neviyyedir. Çünkü zâhire te'sîr bâtından vârid olur.

Pes her kimde ki bâtın kuvvetli olur, meğer kim, tecelli-i zât-ı İlâhî ola ki bu mevtında herkes ona takat getiremez. Onun için Mûsâ (a.s.) Tûr'da, mas'ûk ve magşî oldu. Ma'ahâzâ bâtını sebât-ı tamm üzerine idi. Ve gâh olur ki, kümmel-i evliyâ, bilâvâsita revâyih-i Cennetden istişmâm ederler. Zirâ onlara nisbetle bu'd ve kurb yokdur. Şol cihetden bu'd ve kurb, ehl-i kuyûda göredir.

Pes, lâ-zamân ve lâ-mekân âleminde mutlak olanlara göre her gayb olan nesne şehâdet ve huzurdur. Ve mü'minin dünyâda bazı şükûfe ve bağbânlık ile fi'l-cümle ibtilâsı, hazz-ı rûh içindir. Zirâ herkesde rûh-ı menfûh vardır ki, revâyih-i tayyibe dahi onun gıdâlarındandır. Velâkin çi fâide ki, revâyih-i ma'neviyye-i ilâhiyyeden mahrûm ve mesdûdüş-şemmdir. Zirâ sûret manâ ile tâm ve kalıb kalb ile kâimdir.

Pes yalnız mesamm-ı hiss ahzettığı râyihâ kifâyet etmez. Meğer esrârını mükâşif ve hafîyyâtını mu'âyin ola.

Ve takrîrâtından mefhûm olunur ki, bu dünyada ne kadar umûr-ı rûhâniye var ise, gerek revâyih-i tayyibe ve gerek gayrı, kıyâmetde cümlesi Cennete ilhâk olunur. Zirâ demişlerdir ki, "Küllü şey'in yerci'u ilâ aslihi." (Her şey aslına dönecektir)

El-hâsıl, âlem-i envâr ve mevtın-ı cemâl ve mahall-i lutfdan olanlar yine nûr ve cemâl ve lutfâ râcî' ve makarr-ı zulmet ve mekân-ı celâl ve vâdî-i kahrden olanlar, onlar dahi zulmet ve celâl ve kahra merdûd olalar. Bu sebebdendir ki, şeref-i izâfetle müşerref olan rûh-ı insânî ve emri ve İlâhî azâb hâlinde mu'azzeblere ta'alluk etmeyib belki, mu'azzeb ve mu'âkıb olanlar medâr-ı medâr-ı me'âsî olan rûh-ı hayvânî ile mu'azzeb olalar ve mü'min-i âsînin imânı dahi vakt-i azâbda cehennemden hâric ve bâbda mevkûf ve muntazır ola. Ve bu ma'nâya kuvvet-i yakînî ve itmi'nân-ı kalbi olanlar 'ırz-ı imân ve rûhâniyyete hâlel veren umûr-ı menfûreden nefret edip bu Şeyh Hakkî'nin nasihatı

ile âmil olmakla sa'âdât-ı dâreyn ile müsta'îd olurlar. Ve minallahi't-tevfîk ve'l-hidâyeti ve'l-irşâdî ve ilâ mesâliki ehli'l-inâyeti.

Bu gülşende ruhun bir tâze güldür yâ Resûlallah
Dil ü cân bûlbûlün ağlatma güldür yâ Resûlallah

Mu'allim-hâne-i hikmetde tıfla benzer ehl-i dil
Vücûdun şübhesiz üstâd-ı küldür yâ Resûlallah

Çıkarmaz pâynı reh-rû ebed minhâc-ı şer'inden
Hidâyet ehline hayrû's-sebildir yâ Resûlallah

Ser-i gîsû-yı anber bûyuna dil-bestedir zîrâ
Çekinir cezbeden neşven göbüldür yâ Resûlallah

Bu bir bezm-i muhabbetdir ki dildir sâgarı anın
Lebinden feyz-i pâkin anda müldür yâ Resûlallah

Sen ol şehsin ki huddâmın olupdur âlem ü âdem
Berîde-tayr (?) katında Hakkî kuldur yâ Resûlallah

H. 1125 / M. 1712

EK 2: GÜL SÖZLÜĞÜ¹⁷³

ayı gülü	: iki çenekliler sınıfının düğün çiçeğigiller familyasından bir şakayık türü. (TDK)
bahâr	: 6. Bir nev' güldür, gâv-çeşm derler. 10.Sarı güle bahâr derler. 11. Bir nev' güldür, bahâr derler. (FŞ)
cülâb/cüllâb	: 1. gülsuyu. 2. ishal veren şerbet.(FD)
Çin gülü	: kamelya. (TDK)
denizgülü	: mercanlar sınıfından dokunaçları kısa bir tür hayvan. (TDK)

¹⁷³ Çalışmalarımız sırasında birçok sözlüğe dağılmış birbirinden farklı kelimelerin olduğu fark edildi. Bunları bir araya getirmek ve araştırmacılara faydalı olabilmek için aşağıdaki sözlük çalışması yapıldı. Sözlük oluşturulurken 19 eser tarandı. Osmanlı şiirinde kullanılan “gül”lü kelimelerin en fazla olduğu Ferid Devellioğlu’nun hazırladığı sözlük esas alındı. Tekrara düşmemek için Ferid Devellioğlu’nun sözlüğünde olmayıp diğer sözlüklerde bulunan ya da aynı maddeye farklı bir açıklama yapan cümleler, bizim hazırladığımız sözlüğün maddelerine eklendi. Açıklamaların hangi eserlerden alındığının bilinmesi için açıklama cümlesinin arkasına, parantez içinde, alınan eserin kısaltması yazıldı. *Yeni Tarama Sözlüğü*’nden ve *Lehçetü’l-Lügat*’tan hiçbir madde ya da cümle alınmadığı için kısaltma yapılmadı. Taranan ve ayrıntılı künyeleri kaynakçada verilen sözlükler ile kısaltmaları şunlardır:

AT	: Andreas Tietze
AVP	: Ahmet Vefik Paşa
BL	: Büyük Larousse
FD	: Ferid Devellioğlu
FŞ	: Ferheng-i Şuûrî
JR	: James Redhouse
KL	: Kubbealtı Lügati
MA	: Mütercim Asım Efendi
MD	: Mehmet Doğan
MK	: Mehmet Kanar Farsça-Türkçe Sözlük
MKO	: Mehmet Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü
MN	: Muallim Nâcî
NY	: Nimet Yıldırım Fars Mitolojisi Sözlüğü
P	: Mehmet Zeki Pakalın
R	: Lügat-ı Remzî
S	: Steingass
TDK	: TDK Türkçe Sözlük

Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*

Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü’l-Lügat*

eşek gülü	: Şakayığa yöresel olarak ayı gülü, eşek gülü gibi adlar verilir. (BL)
göbekli gül	: sad-berg (AVP)
gül	: 1. çiçek. 2. bilinen çiçek, gül çiçeği; gül ağacı. (FD) Ma'ruf hoş kokulu şükûfe-i rengîn (MN) 2. Ateş kuru, ahger manasınadır. 3. Kırmızı, ahmer manasınadır. Devlete ıtlak olunur. (MA) Gülgillerin örnek bitkisi (rosa) (TDK) 1. Bodur ağaç, çalı ve tırmanıcı çeşitleri olan gülgillerden bitki ve bu bitkinin tek katlı veya katmerli renkli ve çok defa kokulu çiçeği (rosa). 2. Yazma Kur'ân-ı Kerîm'lerde sayfa kenarlarına yapılan gül şeklindeki bezeme: cüz gülü, aşır gülü, hizb gülü, secde gülü. 3. Gotik katedrallerde ön cepheye yapılan büyük yuvarlak pencere, gülpencere. 4. Yuvarlak, gül şeklinde süs unsuru. 5. Allah'ın birliği (vahdet)'nin remzi. (MD) Dişilik organı, vajina (argo). (AT)
gül-i âbzâd	: suda yaşayan çiçek (NY) KAYA Farsça
gül-i âferîniş	: yaratılış çiçeği (NY) KAYA
gül-i ahmer	: kırmızı gül, kızıl gül. (MD)
gül-i enâr	: hala bahçelerde nâbit nar çiçeğidir. (MA)
gül-i gîfî	: yani gül-i zemîn. O bir güldür ki yaprağının her tarafında birkaç dikenleri olur. İki nevidir: Beyaz ve sarısı olur. (MA)
gül-i gonce	: gonce gül, açılmamış gül. (MD)
gül-i gûze	: nergis denilen maruf çiçek. (R)
gül-i gül-zâr	: gül bahçesinin gülü. (FD)
gül-i hacir	: ateşe ıtlak olunur. Arabîde nâr denir. (MA)
gül-i handân	: gülen gül. (MD)
gül-i kahbe	: iki yüzlü güldür ki gül-i ra'nâ dedikleridir. Dahili kırmızı ve harici sarı olur. (MA)

göl-i kûristân	: papatya tabir olunan çiçek. (R)
göl-i kûze	: gül-i nesrîndir ki Mısır gülü ve Van gülü tabir olunan beyaz ve latif güldür. Zerrinkadeh ve nergis misilli çiçeklere ıtlak olunur. (MA)
göl-i mişkîn	: Van gülünün sagir ve katmer nevidir. Şeceri kırmızı gül şeceri kadar, kendisi gayette latîfû'r-râyhâ olur. Bazı bilâdda gül-i amberîn derler. (MA)
göl-i neşât	: bâde. (MN)
göl-i Pârsî	: bir nevi güldür. Gayet kırmızı ve rengîn olur. Gül-i sadberg ve gül-nâr-ı Farisî dahi derler. (MA)
göl-i ra'nâ	: güzel gül; dışı sarı, içi kırmızı renkte olan bir çeşit gül. (FD)
göl-i ruh-sâr	: 1) güle benzeyen yanak, gül yanak; 2) meşhur bir çeşit lâle. (FD)
göl-i sad-berk	: katmerli bir çeşit iri gül. (FD) Yaban gülü. (MD)
göl-i surh	: kırmızı gül. (FD)
göl-i sûrî	: Damask gülü (damask rose). (JR) (Isparta gülü olarak da bilinen rosa damascena Talip Ç.)
göl-i ter	: taze gül. (FD) Taravetli gül. (MN)
göl-i Yûsuf	: gül-i bustân-efrûzdur ki bostan güzeli, horoz ibiği, bey yüreği dedikleri çiçektir. (MA)
göl-i zemîn	: meşveret meclisi. (FD)
göl-i zîba	: güzel, parlak gül. (FD)
göl-i zindegî	: hayat çiçeği (NY) KAYA Farsça
göl-âb	: gülsuyu. (FD)
göl-âb-dân	: içine gülsuyu konulan mahfaza, kap. (FD) Gül suyu serpmek için kullanılan, karın kısmı şişkin, uzun boyunlu, ağzı delikli, camdan veya madenden ufak kap. (KL) Ağzı emzikli, armut biçiminde küçük kap. (TDK) Buhurdan kardeşi bir zarftır. Gül ya

	çiçek suyunu onunla serperler. (AVP) Gül suyunu idare ile dökmek için istimal olunan kap ve alete denilir. (R)
golâbî	: armut ağacı, gülsuyu çıkaran, gülsuyu şişesi. (MK) Gül rengi, sembol/nişan, bir tatlı çeşidi, bir armut türü, gül suyu üreticisi [rose-colour, a flagon, a kind of sweetmeat, a kind of pear, a maker of rose-water. (S)
gülâbiye	: kek; bir pasta çeşidi. (FD) Gül suyu ile yapılan bir nevi pasta. (MD)
gülâbdanlık	: Gülâbdan. (KL)
gülâc	: 1. nişastadan yapılan ince yufka, güllâç. 2. içerisine toz hâlindeki acı ilaçları koymak üzere eczacıların kullandıkları, nişastadan yapılmış küçük ve yuvarlak mahfaza. (FD) Bir nevi helvadır. Arabîde katayîf denir. Gülâc baklavası dedikleri helva olacaktır. (MA)
gül ağacı	: 1. gülgiller familyasından, güzel kokulu çiçeğinden gül yağı ve gül suyu elde edilen, dikenli çalı veya ağaçlık hâlindeki süs bitkisi. 2.Bu bitkinin ince marangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılan tahtası. (KL)
gülâle	: aşağı sarkan uzun saç demeti. (AT)
gülân	: (f.i. gül'ün ç.) güller. (FD)
gol-ârâyî	: çiçekle süsleme. (MK)
gül aşına	: azerbûyeden sarı bir çiçek (AVP)
gül-bâğ	: gül bahçesi. (FD)
gül-bahâr	: 1. pembe boya. 2. kadın adı. 3. bir çeşit tavla oyunu. (FD) Demir oksitleri ihtiva eden açık kırmızı toprak boya. (KL) Kırmızı boya elde etmede kullanılan iyi bir cins toprak. (TDK) Ebruculukta kullanılan koyu kırmızı renkte toprak boya. (MD) 1. Eskiden tipik halayık adlarından. 2. Tavla oyununun bir çeşidi. (AT)
gül-bâm	: bkz. gül-bâng. (FD)

- göl-bâng/bank** : eskiden tekkelerde, âyin sırasında, saraylarda muayyen merasim sırasında ağızdan yüksek sesle okunan ilâhi veya dua. (FD) Eskiden muhtelif tarikatların ayinlerinde, saray, lonca, yeniçeri ocağı, mehter vb. yerlerdeki muayyen merasimlerde belli bir tertibe göre yüksek sesle okunan dua ve ilahi dizisi. (KL) Âvâze-i bülend, bir ağızdan çıkan ses. (MN) Bülbul sesi. (MK) Ezan, alkış, tehlil. (AVP) Ezan. (AT) Davul sesi (the noise of a drum). (S)
- göl-bâng:** : “Allah Allah illallah, baş üryân, sîne püryân, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir olmaz hiç soran, eyvallah eyvallah kahrımız kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha ayan, üçler, yediler, kırklar, gölbâng-ı Muhammedî, Nûr-i Nebî, kerem-i Alî, sultânımız hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî demine hû diyelim hû”. (FD)
- göl-bâng-ı Muhammedî** : ezan. (FD)
- gölbank taşı** : Üzerine çıkılıp gölbank çekilen yüksek taş hakkında kullanılan bir tabirdir. Yeniçerilerin bulundukları kışanının ortasında böyle bir taş vardı ve merasim sırasında zabitlerden biri bunun üstüne çıkarak gölbank çekti. (P)
- göl bayramı** : Yahudilerin Hz. Mûsâ’nın Tûr Dağı’nda Allah’ın hitâbına mazhar olmasını kutladıkları bayram. (P)
- gölbeden** : bedeni gül gibi lâtif ve nâzik olan. (FD) Bir tür ipek bez (a kind of silken cloth). (S)
- göl-berg/berk** : gül yaprağı. (FD)
- göl-berg-i bâğ-ı ömr** : ömür bahçesi gülünün yaprağı; mec. torun. (FD)
- gölberg-i ter** : taze gül yaprağı. (FD)
- göl-be-şeker** : bir çeşit gül tatlısı. (FD) Gül yaprağından yapılan macun kıvamında tatlı. (KL) Gül hamiresi, gül reçeli. (MN) Gül çiçeği ve şeker ile yapılan macun kıvamında bir çeşit reçel. (TDK)

g�l-bezek	: açılmış g�l şeklinde bir süs, bezeme. (FD)
g�l-bister	: gülden yatak. (FD) Sevgilinin yatağı. (KL)
g�lbiti	: g�l filizlerine ve yaprağına musallat olan yeşil yaprak biti. (MD)
g�l-b�z	: 1. g�l serpen. 2. i. kadın adı. (FD) G�l eleyen. (KL) G�l dökücü, döken. (MN)
g�l-b�(-b�y)	: g�l kokulu. (KL)
g�l-bûse	: (g�l �p�şl�) �pmesi g�l hissini veren. (FD)
g�l-b�n	: g�l kökü, g�l biten yer. (FD) G�l fıdanı, g�l ağacı. (KL) G�l dalı. (MK) G�l ocağı. (MN) G�l ağacının dibi. (MA)
g�l-cemâl	: g�l yüzlü, yüzü g�l gibi güzel olan. (FD)
gülcü	: g�l üreten veya alıp satan kimse. (TDK)
gölcük	: 1. küçük g�l, g�l�e. 2. rozet. (MD)
gülcülük	: g�l üretme veya alıp satma işi. (TDK)
g�l-�e	: 1. gölcük, küçük g�l; ��ekc�k. 2. g. s. fildişi oyma ve kakmalarda bir göbek dizilmiş sipiral petallerden ibaret s�tilize g�l motifi, rölyef motif, [buna rosace denilir]. (FD)
g�l-çehre	: g�l �ehreli, çehresi g�l gibi lâtif olan. (FD) Evreng nam âşıkın maşukası olan nigâr ismidir. (MA)
g�l-��n	: g�l toplayan, g�l devşiren. (FD) ��ek koparan, bahçıvan, seçkin. (MK)
g�l-d�n	: g�l mahfazası, ��eklik, vazo. (FD) Gülâb kabı veya ‘‘gülâbdân’’ın kısaltılmışı. (AT) ��eklik tabir olunan kap ki derununa biraz kopmuş ��ek ile biraz su konulur. (R)
gol-d�r	: ��ek desenli, nakışlı. (MK)
g�l-dehân/dehen	: g�l ağızlı, ağzı g�l gibi olan. (FD)
g�l-deste	: 1. g�l demeti; ��ek destesi. 2. m�z. Türk müziğinin mürekkep makamlarındandır. Eskiden mevcut olup da ismi bilinmeyen bu

makama H. Saadettin Arel tarafından verilmiştir. Güldeste, pûselikte zirgüle, ruhnüvâz ve mâhur makamlarından mürekkeptir. Bu diziler serbest ve karışık kullanılabilir. Makam, mâhur veya mâhur'un ilk beşlisi ile rast perdesinde kalır. Birinci derecede güçlü, ruhnüvâz'ın durağı olan hüseyîdir. Donanım yalnız fa için bir küçük mücenneb diyezi konur ki, makamın terkipteki her üç dizinin de müşterek bir arızasıdır. Ayrıca nota içerisinde îcâbeden yerlere zirgüle'nin pûselik şeddi için re ve la bakıyye diyezleri, ruhnüvâz (mi de pûselik) için ve bakıyye diyezi konur. 3. şiir antolojisi. (FD) Antoloji, seçki. (KL) Buket, çelenk, minare. (MK) Hâtercümesi kitabı. (MD)

gol-dûz	: nakışçı. (MK)
güle	: kıvrılmış ve bükülmüş saç, zülûf. (FD)
gülef	: bot. bir çeşit kırmızı gül. (FD)
gül-efsûn	: afsunlu şarap. (FD)
gül-efşân	: gül saçan. (FD)
gül-endâm	: gül boylu, nâzik, güzel endamlı. (FD) Gül bedenli, gül fidanı gibi güzel ve ince endamlı. (KL)
gül-engübîn	: bal ile yapılan gül murabbâsı. (FD) Balla gül yaprağından yapılan bir tatlı. (KL) Verd-i aselî manasındır. Maruf murabbadır. Şekerîsine gül-be-şeker ve gülkand derler. Aselîsi akvâdır. Sanatı budur ki gül varâkını likâından gereği gibi pak edip el ile bir hoşca oğduktan sonra vezni kadar köpüğü alınmış asel ile güneşte terk ederler. (MA)
gül-fâm	: 1. gül renkli, gül gibi rengi kızıl olan. 2. i. kadın adı. (FD) Pembe. (MD)
gülfatma	: bir bahçe çiçeği; hatmi, alcea rosea. (AT)
gül-fem	: 1. gül ağızlı, ağzı gül gibi küçük olan. 2. i. kadın adı. (FD)
gül-feşân	: gül saçan. (FD)

göl-feşânî	: gül-feşânlık. (MN)
gol-forûş	: çiçekçi. (MK)
gol-forûşî	: çiçekçilik. (MK)
göl-geşt	: gül seyri, gül gezintisi. (FD) Gül fidanları ve çiçeklerle süslü olan gezinti yerine gitme, gül seyrine çıkma. (KL) Gül bahçesi ve gülistan ve teferrücgâh, mesire ve çemenzâr olan mahal. (R)
göl-geşt-i sahrâ	: kırdâ gül veya çiçek seyri için yapılan gezinti. (FD)
gölgiller	: iki çenekliler sınıfından, çok fazla türü bulunan, bazıları dikenli, bazıları tırmanıcı, çilek, armut, şeftali, badem, erik, üvez, ayva, alıç vb. meyveleri içine alan çok geniş, otsu ve odunsu bitki familyası. (KL)
göl-gonce	: henüz açılmamış gül. (FD) Gül goncası, allık. (MK) Kızılıcadır ki zenân yüzlerine sürerler. (MA)
göl-gûn	: 1. gül renkli, pembe. 2. i. kadın adı. (FD)
göl-gûne	: 1. kadınların kullandıkları gül renkli düzgün, allık. 2. s. gül renkli. 3. s. gül yanaklı. (FD) Karıların düzgünlerindendir. Yüzlerine sürüp kızartırlar. (MA)
gölgûnî	: gül renkli. (KL)
gölgûn kümeýt	: kırmızı şarap. (FD)
gölgülî	: gül renkli, pembe. (FD)
göl-han/hen	: külhan, hamam ocağı. [gül: ateş + hen: hâne = ateşhâne]. (FD) Hamam ocağı ki Türkîde kâf-ı Arabîyle külhan denir. (MA)
gol-hâne	: sera, çiçek serası. (MK) Gül yetiştirilen bina. (AT)
gölhatmi	: ebegümeçigillerden, bahçelerde çok yetişen, yaz sonunda bol ve değişik renklerde çiçekler açan, tohumlarla üretilen, balgam söktürücü, boğaz ve bademcik iltihabını giderici hassalara sahip, bir veya çok yıllık dayanıklı bitki. (KL)
göl-hîz	: gül bitiren, gül yetiştiren. (FD)

gûlî	: gül renkli. (FD)
gûlibrişim	: mimozagillerden, boyu 15-20 metreyi bulabilen, gölge ve süs ağacı olarak yetiştirilen, dokumacılıkta suni ipek yapımında kullanılan ağaç. (KL) İpek ağacı. (TDK)
gûl-istân	: 1. (bkz: gül-zâr). 2. Şîrazlı Şeyh Sâdi'nin meşhur eseri. 3. müz. Türk müziğinin en az beş asırlık mürekkep makamlarından olup nümûnesi kalmamıştır. 4. Istrati Sabuncaki tarafından 1910'da İstanbul'da aylık olarak yayımlanmış çiçekçilik ve bahçıvanlığa ait bir dergi. (FD) Huzurlu, rahat ve zenginlik dolu yer. (TDK) Hamam (argo). (AT)
gûl-izâr	: 1. gül yanaklı, al yanaklı. (FD) Gül gibi pembe yanaklı. (KL) Mürekkep bir makam. (MD)
gûl-izâr-ı gonçe-fem	: Ağzı koncaya benzeyen gül yanaklı güzel. 2. müz. Türk müziğinin makamlarındandır. Tahminen beş asır evvel terkîb edilmiştir. Buna "Hüseynî Gülizâr" da denilir. Karcığâr ve hüseyinî makamlarından mürekkeptir. Hüseyinî ile düğâh kalır. Güçlü birinci derecede hüseyinî'nin güçlüsü olan hüseyinî ve ikinci derecede de karcığâr güçlüsü olan nevâ'dır. Donanımına hüseyinî'ninki gibi si koma bemolü ve fa bakıyye konur. Karcığâr'da bu iki rıza müşterek olup, ayrıca mi için bakıyye bemolü ilave edilir. Makamın umûmî seyri inicidir. (FD)
gûl-kand	: bir çeşit gül tatlısı. (FD)
gûl-kâr	: 1. çiçek yetiştiren. 2. çiçekçi. (FD)
gûlkurusu	: bordonun bir ton koyusu. (TDK)
gûl kurusu	: gül yağı çıkarılan gül cinsinin kurumaya yüz tutmuş halinin rengi, koyuca pembe. (KL) Kurutulmuş pembe gül rengi. (MD)
güllâbi-güllâbici	: (KL) 1. Akıl hastanelerindeki hademe, güllâbici, deli güllâbicisi. 2. Kurnaz, açığöz. (TDK) Kullâbi. Tımarhaneci. Bir nevi armut

	kelepçe. (AVP) 1. Tımarhanelerde akıl hastalarına bakan kimse. 2. Dalkavuk. (MD)
güllâbicilik	: 1. güllâbicinin yaptığı iş, deli bakıcılığı. 2. Dalkavukluk. (MD)
güllâç	: 1. nişastadan yapılan çok ince kuru yufka. 2. bu yufkadan hazırlanan tatlı. 3. Kolayca yutulamayan, tadı hoş olmayan toz durumundaki bazı ilaçların içine konuldukları, nişastadan küçük kap. (TDK) Nişastadan kâğıt gibi gayet ince yapılan ve lüzumu takdirinde baklava ve emsali tatlısı yapılmak üzere deste deste ve dâirevî olarak bakkal dükkânlarında asılı duran bir nev nişasta mahsulüne denilir ki kesretle imali ramazana hediye addolunur. (R)
güllâç pâlûdesi	: eski tatlılardan birinin adıdır. (P)
güllenmek	: güller açılmak. (MD)
güllü	: gülü olan (TDK) Gül desenli (kumaş). (MD)
güllü dîbâ	: dîbânın gül nakışlı olanı hakkında kullanılır bir tabirdir. (P)
güllük	: gül bahçesi veya gülü çok olan yer. (TDK)
gülmer	: gayette hoş-bû bir güldür. Kesme tabir olunan ok temrenine denir. (MA)
gül mevsimi	: bahar, ilk bahar. (MD)
gül-mıh/mîh	: kapı kanatlarına, dolap kapaklarına çivi altına konulan pul, kabara. (FD) Çivi başı şeklinde kabartma olarak yapılan gül motifi. (MD)
gül-nahl	: gül ağacı, gül fidanı. (FD)
gülnâk	: hisar ve kale. (FD)
gül-nâr	: nar çiçeği. (FD) Mutlak kırmızı, katmer ve kebîrû'l-varak güllere dahi denir. (MA) Katmer çiçek narı. (AVP) Kiraz denilen meyve ve nar çiçeği, cülnâr. (R)

göl-nârî	: nar çiçeği rengine olan. (FD) Türk mûsikîsinin mürekkep makamlarından biri. (MD)
göl-nefesî	: güzel kokululuk, hoş ve lâtif sözlülük. (FD)
göl-nihâl	: gül fidanı. (FD)
göl-nikâb	: yüzü gülle örtülü, pembe yüzlü. (FD)
göl-nûş	: gül içen. 2. i. kadın adı. (FD)
göl oya	: gül şekli verilerek yapılan oya. (MD)
göl pembe	: gülün rengine benzeyen pembe renk. (AT)
göl-pûş	: gül örtülü, pembe yüzlü. (FD)
göl-reng	: gül renkli, pembe. (FD) Kırmızı. (MK)
göl rengi	: gülgülî renk. (AVP)
göl-reng-i feyz	: meşhur bir çeşit lâle. (FD)
göl-rîz	: 1. gül saçan, gül serpen. 2. meşhur bir çeşit lâle. (FD)
göl-rû[y]	: gül yüzlü, al yanaklı. (FD) Gülizâr gibi al yanak. (AVP)
göl-ruh, gül-ruhsâr	: gül yanaklı güzel. (FD)
göl-ruh	: müz. Türk müziğinin mürekkep makamlarından olup elde nümûnesi yoktur. (FD)
gol-sâz	: yapma çiçekçi. (MK)
göl suyu	: kaynatılan gül yapraklarının imbikten geçirilmesi sonunda elde edilen suyun, üstündeki gül yağı alındıktan sonra kalan kısmı. (KL)
gölsüm	: birbahçe çiçeği. (AT)
göl süzmesi	: lühûk. (AVP)
göl-şâh	: Varaka'nın sevgilisi, masal kadını. (FD) Gül dalı. (KL)
göl-şeker	: gül tatlısı. (FD)

göl-şen	: 1. gül bahçesi. 2. kadın adı. 3. 1886 -1887 yıllarında Efendi tarafından İstanbul'dan yayımlanmış olan haftalık, edebî ve fennî dergi. (FD)
Gölşen-i Şuarâ	: Bağdatlı Ahdî'nin (öl. 1594) kısa bir devreyi (1522 -1563) biyografi kitabı. (FD)
göl-şen-i vefâ	: müz. Türk müziğinin mürekkep makamlarındandır. Ferâizcizâde İbrahim Vefâ tarafından 1900 senelerinde terkîb edilerek bir peşrev ile bir saz semaîsi yazılmıştır. Bu makam daha sonra başka bir bestekâr tarafından kullanılmamıştır. (FD)
gölşen-âbâd	: Beşiktaş'taki eski saraylardan birinin adı. (FD)
gölşen-ârâ	: gül bahçesini süsleyen. (FD)
gölşen-fürûz	: gül bahçesini düzenleyen. (FD)
Gölşeniyye	: Halvetiye tarikatı kollarından biri. [Diyarbakır civarında 826 (1422)'da doğan İbrahim Gölşenî tarafından kurulmuştur]. (FD)
gölşen-gâh	: gül bahçesi. (FD)
gölşen-sarây	: gül bahçesi içindeki saray. (FD) Gül bahçeli saray. (AT)
gölşen-tirâz	: bahçıvan. (FD)
göl-ten	: 1. gül tenli, gül vücutlu. 2. i. kadın adı. (FD) Teni ve vücudu gül gibi güzel ve nazik olan. (KL)
gölücen	: halı ipini sarmak için kullanılan çıkırığın adı.
gölüptan	: gül suyu kabı. (MKO)
gölümdânlık	: gülâbdân. (AT)
göl yağcı	: gül yağı çıkaran veya satan kimse. (TDK)
göl yağcılık	: gül yağı çıkarma ve satma işi. (KL)
göl yağı	: kokulu güllerin yapraklarının kaynatılıp imbikten geçirilmesi sonunda elde edilen suyun üstünde toplanan yağ kıvamındaki keskin gül kokulu sıvı. (KL)

göl-zâr	: 1. gül bahçesi, gül tarlası. (FD) Mürekkep bir makam. (MD) Güllerle dolu bahçe ['gül' ve bir şeyin çok olduğunu bildiren 'zâr' eki.]. (AT)
göl-zâr-ı firâk	: ayrılık gül bahçesi. (FD)
göl-zâr-ı hümayûn-sây	: şâhâne gölzâr, pâdişâhlara mahsus ve lâyük gül bahçesi. 2. müz. Türk müziğinin asır evvel terkîb edilmiş mürekkep makamlarından olup A. A. Konuk'un kâr-ı nâtık'ının düyek usullü 119 (son) parçası, bu makama misâldir. (FD)
göl-zemîn	: mec. işret edilen, içilen yer. (FD)
gün gölü	: gelincik. (TDK)
Isparta gölü	: Isparta yöresinde yetişen kendine özgü kokusu ve değişik renkleri ile tanınan bir tür gül. (TDK)
ipek gölü	: ipek ağacı. (TDK)
Japon gölü	: kamelya. (TDK)
kır gölü	: çorak bölgelerde biten ve gün gölüne benzeyen bir tür çiçek. (TDK)
menekşe gölü	: tırmanıcı, küçük çiçekli bir gül (rosa chinensis). (TDK)
nâhîd gölü	: eski İran mitolojisindeki nilüfer çiçeği. (NY) KAYA
orman gölü	: Avrupa, Asya dağlarında yetişen açelyaya benzer bitki. (TDK)
su gölü	: nilüfer (NY) KAYA
tavşan gölü	: sarı renkli olan yasemin çiçeği. (MA)
Van gölü	: gül-i surh, gül-i sûrî. (AVP)
yaban gölü	: gülgillerden, çiçekleri soluk pembe, beyaz, yemişi parlak kırmızı renkte bir bitki, yabancı gül (rosa canina) (TDK)
yabani gül	: yaban gölü (TDK) Nesteren. (AVP)
yayla gölü	: ölmez çiçek. (TDK)

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Isparta’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra 2004 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kazandı. Bölümünü üç yılda tamamlayıp bitirme tezi olarak Ahmet Reşit Rey’in *Nazariyyât-ı Edebiyye* isimli çalışmasını günümüz Türkçesine aktararak 2007 yılında mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi’nin Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans programına kabul edildi. Bir yıl süren ders döneminden sonra Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi’ne yatay geçiş yaptı. Bir dönem sonra Eskişehir Osmangazi Üniversitesi’ne Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayınca Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne yatay geçiş yapmak zorunda kaldı ve 2010 yılında *Yunus Emre Dîvânı’nda Teşbih* isimli tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. 2011 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda edebiyat öğretmenleri olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.